

ISSN 2308-054X

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

Маҷаллаи илмӣ

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

Научный журнал

HERALD

TAJIK STATE UNIVERSITY OF COMMERCE

Scientific journal

2/1(46)/2023

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

HERALD

OF THE TAJIK STATE
UNIVERSITY OF COMMERCE

2/1(46)

Душанбе, 2023

**ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ
ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН**

**ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ**

«Паёми Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон» аз
соли 2011 ба таъб мерасад

«Вестник Таджикского
государственного университета
коммерции» публикуется с 2011 года

Сармуҳаррир

Ректори ДДТТ Назарзода Х.Х.

Главный редактор

Ректор ТГУК Назарзода Х.Х.

Муовини сармуҳаррир

Шаропов Фарход Разоқович

Заместитель главного редактора

Шаропов Фарход Разоқович

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Адамов Н.А.	д.и.и., профессор, ОАО «ИТКОР», ш. Москва
Аминов И.А.	д.и.и., дотсент, ДИС ДДТТ, ш. Хучанд
Амонова Д.С.	д.и.и., профессор, ДМТ, ш. Душанбе
Чаббаров А.Д.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Исраилов М.	д.и.и., профессор, ДСКР, ш. Бишкек
Рачабов Р.К.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.и.и., профессор, ДКМБ, ш. Белгород
Улмасов Р.У.	д.и.и., профессор, ДСРТ, ш. Душанбе
Шаропов Ф.Р.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Кудратов Н.А.	д.и.х., доцент, ДДТТ, ш. Душанбе
Султонов З.С.	н.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Адамов Н.А.	д.э.н., профессор, ОАО «ИТКОР», г. Москва
Аминов И.А.	д.э.н., доцент, ИЭТ ТГУК, г. Худжанд
Амонова Д.С.	д.э.н., профессор, НУТ, г. Душанбе
Джаббаров А.Д.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Исраилов М.	д.э.н., профессор, КРСУ, г. Бишкек
Раджабов Р.К.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.э.н., профессор, БУПК, г. Белгород
Ульмасов Р.У.	д.э.н., профессор, РТСУ, г. Душанбе
Шаропов Ф.Р.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Кудратов Н.А.	д.ю.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Султонов З.С.	к.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе

*Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
Таджикский государственный
университет коммерции*

МУНДАРИЧА

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДИ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҚТИМОӢ		
1.	Раҳматзода Р., Соҳибов Ф.Х. Нақши равандҳои таъминоти иттилоотӣ дар низоми гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити рақамикунонӣ	7
2.	Ғафоров Ҳ.Н., Валиев Н.Ш., Султонов З.С. Баҳодиҳии ҳолат ва тамоюли тағйирёбии рушди соҳибкорӣ хурд дар савдои чакана	11
3.	Раҷабов Р.Қ., Раҷабова Н.Р. Самтҳои тақмили декларатсиякунонии электронии гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт дар Тоҷикистон	22
4.	Саидова М.Х. Хусусиятҳои ҳавасмандгардонии меҳнатии кормандони маъмурию-роҳбарикунанда дар ташкилотҳои ғайритиҷоратии Тоҷикистон	28
5.	Саидов С.С., Маджидзода Д.М. Идоракунии устувори захираҳои обӣ: ҷанбаҳои минтақавӣ	35
6.	Абдурахмонова М.З. Раванди ҷаҳонишавӣ чун шартӣ ҳатмии ташаккули низоми баҳисобгирӣ муҳосиби соҳаи сӯғуртаи иқтимоӣ	42
7.	Алишоев Х.Х. Таърихи рушди бонкдорӣ исломӣ дар давлатҳои пасошуравӣ	46
8.	Ашуров Ғ.Д., Қурбонов А.Р., Қурбонов Б.М. Асосҳои назариявии андозбандии муассисаҳои олии таълимӣ дар шароити муосир	52
9.	Дустбоев Ш. Хизматрасониҳои сайёҳӣ ва ғайриҷаҳонии сармоягузорию меҳнатӣ	55
10.	Нусратзода М.Н. Давлатов Б.Ш. Аҳамияти технологияи шабакавӣ дар рушди туризми Ҷумҳурии Тоҷикистон	59
11.	Ғоибов М.А., Ятимзода Х.М., Одинаев Б.А. Нақши ташкилотҳои молиявӣ дар рушди соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон	67
12.	Ҷураев Х.Ғ., Ғафорова М.С. Туризм ва нақши дар рушди иқтисоди миллӣ	73
13.	Зухуров Ш.А., Валиев З.Қ. Ғайриҷаҳонии сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ	77
14.	Қомиллов С.Қ. Масъалаҳои арзёбии ҳавфҳо ба низоми молиявии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон	83
15.	Мирзоалиев А.А., Саидова М.Х. Масоили инсонӣ муосир дар шароити иқтисоди рақамӣ	87
16.	Вализода Ш.Ш. Таҳлил ва арзёбии тамоюли рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ дар давраи муосири Тоҷикистон	93
17.	Хубонӣ Сорбон. Тақсими бозори тарабхонаҳо аз рӯи истеъмолкунандагон	105
18.	Қоситова У.О., Исмоилова Д.М. Асосҳои методологӣ ба арзёбии устувории молиявии корхона	110
19.	Лутфуллоев М.Д., Исмоилов Ш.М., Салимов Ҳ.А. Самтҳои асосии татбиқи таҳсилоти рақамӣ	116
20.	Мирзоалиев А.А., Мадинаи Ш. Ҷанбаҳои алоҳидаи таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили идоракунии воситаҳои асосии корхонаҳо	121
21.	Раҷабов Р.Қ., Холов З.А. Таҷрибаи хориҷӣ дар бораи додани музди меҳнат ва ҳавасмандгардонии кормандони корхонаҳои истихроҷи маъдани кӯҳӣ	130
22.	Қаландаров И.Э. Фазаи сармоягузорӣ ва омилҳои таъсирбахши он дар шароити муосир	138
23.	Ҳайрзода Ш.Қ., Аҳадов И.Қ. Баҳодиҳии идоракунии самараноки дороиҳои бонкӣ	144
24.	Ҳушмуҳаммадзода З., Ғафуров Ф.Қ. Таҳлил ва дурнамасозии низоми саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон	153
25.	Яқубзода М.С. Баҳодиҳии фондҳои асосӣ ва таҳлили вазъии сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	160
26.	Абдурахимов О.З. Амсиласозии тағйирёбии нархгузорӣ дар соҳаҳо ба сатҳи таваррум дар иқтисодиёти миллӣ	172
27.	Абдурахмон Ҳ., Шамсов Ф.Т. Мушкilotи рушди маркетинги рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	176
28.	Одинаев М.А., Ҳайдарзода М.И. Таҳлили омории амнияти энергетикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	182
29.	Низомов С.Ф., Манучехри Н.Р. Рушди методикаи баҳисобгирӣ тағйирёбии биологӣ дар парандапарварӣ	187
30.	Начмиддинов Ф.Н. Рушди низоми танзими давлатӣ ва дастгирӣ соҳибкорӣ дар соҳаи хизматрасонӣ	197

31.	Насуллоҷонова Ш.А., Асророва М.А. Механизми таъсиррасонии ҳокимияти минтақавӣ барои ташкил ва ҷамъ овардани сармояи инсонӣ	205
32.	Начмидинов Д.И. Нақлиёт ҳамчун омили рушди иқтисодӣ	212
33.	Нидоев Ш.Н. Асосҳои назариявии омӯзиши коррупсия ҳамчун таҳдид ба амнияти иқтисодӣ: омилҳо ва сабабҳо	218
34.	Муқаддасзода Ф.М., Ҳаёҳочаев Ш.Ф. Масъалаҳои назариявӣ амалии шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи хизматрасонӣ	226
35.	Бегов А.О. Ташаккулёбии туризми экологӣ дар ноҳияҳои тобеи Ҷумҳурии Тоҷикистон	234
36.	Каримов Б.И., Юнусов Б.Д. Арзёбии вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии рушди вилояти Хатлон	240
37.	Имомов М.К. Муродов И.Р. Ҷанбаҳои концептуалии инкишофи сохтори механизми молиявӣ ва тақмили унсурҳои он дар шароити рақамизатсияи иқтисодиёт	249
38.	Иброғимова Р.А., Мухаббатова Х.М. Самтҳои афзалитноки рушди сайёҳӣ дар шар минтақаи Кӯлоби Ҷумҳурии Тоҷикистон	257
39.	Исломов О.О. Арзёбии самаранокии иқтисодии истифодаи заминҳои кишоварзӣ дар вилояти Суғд	261
40.	Касимова М.Х., Джураев Ҷ.Б. Хусусиятҳои идоракунии иҷтимоӣ-иқтисодии тараққиёти минтақа	270
41.	Қурбонзода О. Р. Принсипҳои ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ	277
42.	Авғонов Н.А. Ҳавасмандгардонии пасандозҳои аҳоли ва табиладхӣ онҳо ба сармоягузорӣ	284
43.	Рашидова Д.Ҷ., Зиёӣ Р.Т. Вазъи бозори меҳнат ва захираҳои меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон	294
44.	Мададхонов М.Б. Соҳаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва роҳҳои тараққиёти онҳо	298
45.	Сафаров А.А., Ҷурахони И. Воситаҳои асосии ташаккул ва рушди устувори иҷтимоии минтақаи Хатлон	310
46.	Мирзобеков Х.Д. Манфиатҳои иқтисодӣ аз фаъолияти долонҳои нақлиётӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ	316
47.	Пиризода Ҷ.С., Бойназарова М.М. Шакли кластери ташкили истеҳсолот ҳамчун омили таъмини амнияти озуқаворӣ	322
48.	Қабутов Қ.М. Масоили таъмини кадрӣ савдои чакана дар шароити муосир	329
49.	Мирзоалиев А.А. Нақши кадрҳои касбӣ дар рушди савдои чакана	333
ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ		
1.	Абдулазизова З.С. Муҳаммад Шарифи Шавқӣ - шоири маъруфи форсу тоҷик (аввали садаи XIX)	338
2.	Қурбонова З.М., Эшонкулова Ф.С. Самтҳои асосии ҳамкории Тоҷикистон ва Россия барои таъмини амнияти минтақавӣ	342
3.	Мирзозода П.З., Муминзода Н.И. Ҳуқуқи байналмилалӣ таълимӣ	347
4.	Ғайратов Т.М., Ҳакимов Ш.Ш. Асосҳои илмӣ ва назариявии мубориза бар зидди ҷинояткорӣ нашъамандӣ	356
5.	Хайдаров С.Ш. Инкишофи қувваи эҷодии донишҷӯён дар раванди таълим	361
6.	Оналбеков Е.Ж. Проблемаҳои баҳодиҳии сифати таҳсил дар донишгоҳ	364
7.	Муминов Ш.Ф. Нақши танзими ҳуқуқӣ дар таъмини сифати барномаҳои таълимӣ дар раванди Болония	367
8.	Табаров Н.А., Эрачи М., Боқизода А.А. Дар бораи соҳаҳои муҳофизати ҳуқуқ ва меъёрҳои муҳофизати ҳуқуқи моддӣ	376
	Маълумот оид ба муаллиф	382
	Маълумот барои муаллиф	389

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА		
1.	Рахматзода Р., Сохибов Ф.Х. Роль информационных процессов в таможенной системе Республики Таджикистан в условиях цифровизации	7
2.	Факеров Х.Н., Валиев Н.Ш., Султонов З.С. Оценка ситуации и изменения тенденций развития малого предпринимательства в розничной торговле	11
3.	Раджабов Р.К., Раджабова Н.Р. Направления совершенствования электронного таможенного декларирования товаров и транспортных средств в Таджикистане	22
4.	Саидова М.Х. Особенности стимулирования труда административно-управленческого персонала в некоммерческих организациях Таджикистана	28
5.	Саидов С.С., Маджидзода Д.М. Устойчивое управление водными ресурсами: региональные аспекты	35
6.	Абдурахмонова М.З. Глобализационные процессы как предпосылка формирования системы бухгалтерского учёта сферы социального страхования	42
7.	Алишоев Х.Х. История развития исламского банкинга в постсоветских странах	46
8.	Ашуров Г.Д., Курбонов А.Р., Курбонов Б.М. Теоретические основы налогообложения высших учебных заведений в современных условиях	52
9.	Дустбоев Ш. Туристская услуга и инвестиционно-трудовая деятельность	55
10.	Нусратзода М.Н. Давлатов Б.Ш. Значение сетевых технологий в развитии туризма Республики Таджикистан	59
11.	Гоибов М.А., Ятимзода Х.М, Одинаев Б.А. Роль финансовых институтов в развитии сельскохозяйственного сектора Республики Таджикистан	67
12.	Джураев Х.Г., Гафорова М.С. Туризм и его роль в развитии национальной экономики	73
13.	Зухуров Ш.А., Валиев З.Дж. Инвестиционная деятельность в агропромышленном комплексе	77
14.	Комилов С.Дж. Проблемы оценки рисков финансовой системы регионов Республики Таджикистан	83
15.	Мирзоалиев А.А., Саидова М.Х. Проблемы современного человека в условиях цифровой экономики	87
16.	Вализода Ш.Ш. Анализ и оценка тенденции развития системы безналичных платежей в современный период Таджикистана	93
17.	Хубони Сорбон. Разделение ресторанного рынка по потребителям	105
18.	Коситова У.О., Исмоилова Д.М. Методологические основы к оценке финансовой устойчивости предприятия	110
19.	Лутфулоев М.Д., Исмоилов Ш.М., Салимов Х.А. Основные направления внедрения цифрового образования	116
20.	Мирзоалиев А.А., Мадинаи Ш. Отдельные аспекты учетно-аналитического обеспечения управления основными средствами предприятий	121
21.	Раджабов Р.К., Холов З.А. Зарубежный опыт оплаты и стимулирования труда работников предприятий горнодобывающей промышленности	130
22.	Каландаров И.Э. Инвестиционное пространство и факторы его влияния в современных условиях	138
23.	Хайрзода Ш.К., Ахадов И.К. Оценка эффективного управления банковскими активами	144
24.	Хушмухаммадзода З., Гафуров Ф.Д. Анализ и прогнозирование промышленной системой Республики Таджикистан	153
25.	Якубзода М.С. Оценка основных средств и анализ инвестиционной ситуации в Республике Таджикистан	160
26.	Абдурахимов О.З. Моделирование изменения цен в отраслях на уровень инфляции в национальной экономике	172
27.	Абдурахмон Х., Шамсов Ф.Т. Проблемы развития цифрового маркетинга в Республике Таджикистан	176
28.	Одинаев М.А., Хайдарзода М.И. Статистический анализ энергитической безопасности в Республике Таджикистан	182
29.	Низомов С.Ф., Манучехри Н.Р. Развитие методики бухгалтерского учета биологические переобразования в птицеводстве	187

30.	Наджмиддинов Ф.Н. Развитие системы государственного регулирования и поддержки предпринимательства в сфере услуг	197
31.	Насулложанова Ш.А., Асророва М.А. Механизм воздействия региональной власти по организации и накопления человеческого капитала	205
32.	Наджмиддинов Д.И. Транспорт как фактор экономического развития	212
33.	Нидоев Ш.Н. Теоретические основы исследования коррупции как угрозы экономической безопасности: факторы и причины	218
34.	Мукаддасзода Ф.М., Хаёходжаев Ш.Ф. Теоретические и практические вопросы партнерство государства и частного сектора в сфере услуг	226
35.	Бегов А.О. Развития экологического туризма в районах республиканского подчинения Республики Таджикистан	234
36.	Каримов Б.И., Юнусов Б.Д. Оценка социально-экономического положения развития Хатлонской области	240
37.	Имомов М.К. Муродов И.Р. Концептуальные аспекты развития структуры финансового механизма и совершенствования ее элементов в условиях цифровизированной экономики	249
38.	Иброгимова Р.А., Мухаббатова Х.М. Приоритетные направления развития туризма в усл Кулябской зоны Республики Таджикистан	257
39.	Исломов О.О. Оценка экономической эффективности использования сельскохозяйственных земель в Согдийской области	261
40.	Касимова М.Х., Джураев Дж.Б. Особенности управления социально-экономическим развитием региона	270
41.	Курбонзода О. Р. Принципы формирования портфеля инвестиционных проектов	277
42.	Авгонов Н.А. Стимулирование сбережений населения и их трансформации в инвестиции	284
43.	Рашидова Д.Дж., Зиёи Р.Т. Рынок труда и трудовые Ресурсы Таджикистана	294
44.	Мададхонов М.Б. Промышленные отрасли Республики Таджикистан и пути их развития	298
45.	Сафаров А.А., Джурахони И. Основные инструменты организации и развития социальной устойчивости в Хатлонской области	310
46.	Мирзобеков Х.Д. Экономические выгоды от деятельности транспортных коридоров в странах Центральной Азии	316
47.	Пиризода Дж.С., Бойназарова М.М. Кластерная форма организации производства как фактор обеспечения продовольственной безопасности	322
48.	Кабутов К.М. Вопросы кадрового обеспечения розничной торговли в современных условиях	329
49.	Мирзоалиев А.А. Роль профессиональных кадров в развитии розничной торговли	333
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ		
1.	Абдулазизова З.С. Мухаммад Шариф Шавки – известный персидско-таджикский поэт (начало XIX века)	338
2.	Курбонова З.М., Эшонкулова Ф.С. Основные направления сотрудничества Таджикистана и России по обеспечению региональной безопасности	342
3.	Мирзозода П.З., Муминзода Н.И. Международное образовательное право	347
4.	Гайратов Т.М., Хакимов Ш.Ш. Научно-теоретические основы противодействия наркопреступности	356
5.	Хайдаров С.Ш. Развитие творческого потенциала личности студентов в процессе обучения	361
6.	Оналбеков Е.Ж. Проблемы оценки качества вузовского образования	364
7.	Муминов Ш.Ф. Роль правового регулирования в обеспечении качества образовательных программ в Болонском процессе	367
8.	Табаров Н.А., Эраджи М., Бокизода А.А. О процессуальных отраслях права и процессуальных нормах материального права	376
	Сведения об авторах	382
	Памятка для авторов	389

**ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҚТИМОӢ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО
И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА**

УДК 339.5

Раҳматзода Р., Соҳибов Ф.Х.

**НАҚШИ РАВАНДҲОИ ТАЪМИНОТИ ИТТИЛООТӢ ДАР НИЗОМИ ГУМРУКИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ**

Дар мақола, вобаста ба шароити рақамикунонии равандҳо, нақши равандҳои таъминоти иттилоотӣ дар низоми идоракунии мақомоти гумрукӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шуда, ба дараҷаи аҳамиятнокии иттилооти саривақтӣ ва комил дар қабули қарорҳои идории соҳа равшанӣ андохта шудааст. Дар баробари ин, алоқаи сохтори унсурҳои таркибии низоми гумрук ва дараҷаи қаноатмандии таъминоти иттилоотии онҳо ошкор карда шуда, роҳҳои такмили таъминоти иттилоотии низоми идоракунии мақомоти гумрук муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: таъминоти иттилоотӣ, рақамикунонӣ, низоми иттилоотӣ, автоматикунонӣ, низоми гумрук, алоқаи унсурҳои таркибӣ, такмил, арзёбӣ.

Раҳматзода Р., Соҳибов Ф.Х.

**РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ТАМОЖЕННОЙ СИСТЕМЕ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВЫЗАЦИИ**

В статье, в зависимости от условий цифровизации процессов, определяется роль процессов информационного обеспечения в системе управления таможенных органов Республики Таджикистан, а также разъясняется важность полноты и своевременности информации при принятии управленческих решений в данной сфере. При этом выявлена структурная связь элементов таможенной системы и уровень удовлетворенности их информационным обеспечением, а также определены пути совершенствования информационного обеспечения системы управления таможенных органов.

Ключевые слова: информационное обеспечение, цифровизация, информационная система, автоматизация, таможенная система, взаимосвязь составных элементов, совершенствование, оценка.

Karimov R.A., Sohbov F.H.

**THE ROLE OF INFORMATION PROCESSES IN THE CUSTOMS SYSTEM OF THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION**

The article, depending on the conditions for digitalization of processes, defines the role of information support processes in the management system of the customs authorities of the Republic of Tajikistan, and also explains the importance of the completeness and timeliness of information when making management decisions in this area. At the same time, the structural connection of the elements of the customs system and the level of satisfaction with their information support were revealed, and ways to improve the information support of the customs authority's management system were identified.

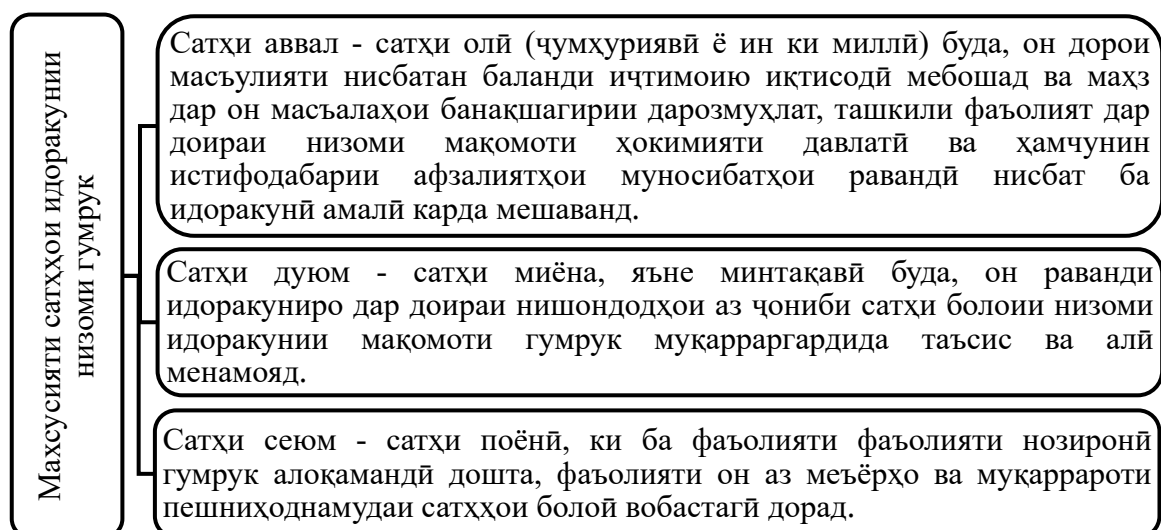
Key words: information support, digitalization, information system, automation, customs system, interconnection of constituent elements, improvement, assessment.

Дар шароити муосир, иттилоот дар худ моли махсусро таҷассум менамояд, ки он ба монанди молу маҳсулоти дигар ҳатто мавриди хариду фурӯш қарор мегирад. Ҳолати мазкурро сатҳи рӯзафзуни эҳтиёҷот ба иттилооти саривақтӣ ва дақиқ дар рафти идоракунии равандҳо собит месозад. Зеро бидуни дастрасии саривақтӣ ба иттилооти дақиқ ва комил раванди қабули қарорҳои идориро наметавон ба таври бояду шояд ба роҳ монд ва дар низоми идоракунӣ яке аз омилҳои муҳими ноилгардӣ ба ҳадафҳои гузошташударо таъминоти иттилоотии низом ташкил медиҳад.

Бо дарки дар арсаи ҷаҳон суръат гирифтани равандҳои рақамикунонӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ, ҷиҳати ҳамқадам будан бо кишварҳои дигари рӯ ба тараққии ҷаҳон, соли 2019 Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро (минбаъд Консепсия) қабул намуд [5]. Татбиқи ин Консепсия аз як тараф аз сатҳи муносиби татбиқи самаранокӣ технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ вобаста буда, расидан ба ин ҳадафи созанда ба тадриҷ аз роҳу усулҳои таъминоти иттилоотӣ вобаста мебошад, яъне бидуни таҳким бахшидан ба равандҳои истифодаи мақсадноки технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ таъмини рушд ва тақмили идоракунии давлатӣ иқтисодиёт дар шароити муосир басо мушкул аст. Бинобар ин, дар ин таҳқиқот диққати асосӣ ба яке аз масъалаҳои муҳим ва рӯзмарра - тақмили равандҳои иттилоотии низоми гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити рақамикунонӣ равона карда шудааст.

Бояд тазаққур дод, ки имрӯз дар адабиёти илмӣ мафҳумҳои рақамикунонӣ, автоматикунӣ ва иттилорасонӣ дар доираи таҳқиқи масъалаҳои мухталиф васеъ ба назар мерасанд ва онҳо мафҳумҳои нав набуда, балки бо рушди босуръати илму техника вобаста ба шароит дар ҳоли ташаккулёбӣ қарор доранд. Албатта, дар самти мушаххас намудани мафҳум ва моҳияти истилоҳҳои мазкур олимони коршиносон як қатор таҳқиқоти илмӣ назариявӣ амалӣ ба анҷом расонидаанд ва ҳар яке аз онҳо дар бобати таърифи мафҳумҳои мазкур ақидаҳои худро пешниҳод ва илман асонок намудаанд. Бинобар ин, мо қатъи назар аз мушаххасоти истилоҳҳои мазкур, таваҷҷуҳи худро маҳз ба роҳҳои тақмили таъминоти иттилоотии низоми гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон равона намудем.

Мураккабии сохтори мақомоти гумрук ҳамчун мақомоти давлатӣ собит месозад, ки он аз як тараф дараҷаи баланди мутамарказнамоӣ ва аз ҷониби дигар равонасозии диққати мақомотро нисбат ба фаъолияти зерсохторҳои минтақавӣ таъмин менамояд. Ин ҳама аз махсусияти ҳислати ҳоси низоми идоракунии мақомоти гумрук дарак медиҳанд, ки нисбат ба низоми идоракунии ташкилот ва ё мақомотҳои дигар фарқкунанда аст. Махсусияти идоракунии низоми гумрукро дар сатҳҳои гуногуни он вобаста ба ҳолатҳои алоҳида тавсиф намудан мумкин аст (расми 1).

Расми 1. Махсусияти сатҳҳои идоракунӣ низоми гумрук [6]

Аз хусусияти сатҳҳои болозикри низоми идоракунӣ мақомоти гумрук чунин бар меояд, ки амалкарди сатҳҳои поёнӣ аз қарорҳои қабулнамудаи сатҳи болоӣ вобастагӣ дошта, дар ин раванд дараҷаи самаранокӣ татбиқи қарорҳои қабулшаванда аз сатҳи таъминоти иттилоотӣ батадриҷ вобаста мебошад. Ба ақидаи Катрин С.В. таъминоти иттилоотӣ ин маҷмӯи маълумот дар бораи ҳадафҳо, ҳолат, самтҳои рушди объект ва муҳити он буда, дар асоси селани иттилооти бо ҳам алоқаманд ташаккул меёбад [4]. Аз ин нуктаи назар чунин бар меояд, ки низоми коркарди селоби маълумот усулҳои бадастovarӣ, нигоҳдорӣ, ҷустуҷӯ, коркард ва ба корбар интиқоли маълумотро дар бар мегирад. Дар маҷмӯи унсурҳои асосии низоми коркарди селоби маълумотро технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ дар низоми иттилоотӣ идорӣ татбиқшаванда ташкил медиҳад. Дар адабиёти муосир оварда шудааст, ки технологияи идоракунӣ равандҳои инноватсионӣ усулҳои коркарди иттилоот, усулҳои қабули қарорҳои идоракунӣ, усулҳои тавлиди ғояҳои инноватсионӣ, таҳияи пайдарпайии раванди эҷоди маҳсулоти нав ё раванди нав, усулҳои таъсиррасонӣ ба истеъмолкунандагони маҳсулоти навро дар бар мегирад [3].

Вобаста ба шароити рақамикунӣ равандҳо Хайруллина А.Р. ақидаеро пешбарӣ намудааст, ки тибқи он: рақамикунӣ равандҳо ва амалиётҳои дохилии ширкат метавонад таъсири омилҳои инсониро ба натиҷаҳои қабули қарорҳои идоракунӣ ба таври назаррас коҳиш диҳад. [7] Мушаххасоти мазкур собит месозад, ки дар рафти мубодилаи иттилоот омилҳои таъсири инсонӣ бартараф карда шуда, назорати сифат ва саривактӣ иҷрои фармоишҳо таъмин мегардад. Дар ҳақиқат, агар дар солҳои қаблӣ диққати асосӣ ба муайян намудани хароҷотҳои коркарди мошинии иттилоот равона карда шуда бошанд, пас ҳоло диққати асосӣ ба қабули фаврии қарорҳои идоракунӣ равона карда шудаанд.

Бо мақсади таъмини дастрасӣ ба маълумоти фаврӣ, ки дар боло ҳамчун яке аз унсурҳои муҳими қабули қарорҳои фаврӣ ва омилҳои ба таври очилӣ бартараф намудани зуҳури омилҳои хусусияти манфидошта шинохта шудааст, аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки осиёгии рушд соли 2005 Ёддошти тафохум ба имзо расонида шуд, ки дар заминаи он Маркази идораи лоиҳаи минтақавӣ таҳкими гумрук ва рушди инфраструктура таъсис дода шуда, дар доираи татбиқи Лоиҳаи «Модернизатсияи мақомоти гумрук ва рушди инфраструктура» Системаи иттилоотӣ автоматикунонидашудаи ягонаи Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бунёд гардид. Системаи автоматикунонидашудаи мазкур на танҳо ба дастрасии фаврӣ ба иттилооти муҳим, суръатёбии раванди корбарӣ ва таъмини самаранокӣ қарорҳои қабулшаванда, балки ба шаффофияти фаъолияти мақомоти гумруки мамлакат ва коҳиш ёфтани сатҳи амалҳои хусусияти коррупсионидошта, инчунин ифшо гардидани як қатор қонуншиканиҳо мусоидат кард. Инчунин ҷиҳати таҳким бахшидан ба таъмини самаранокӣ идоракунӣ

давлатии Ҷамоияти Ҷумҳурии аз ҷониби мақомоти Ҷумҳурии мамлакат Системаи иттилоотии «Равзанаи ягона» мавриди истифода қарор дода шудааст. Арзёбии маълумоти омории Хадамоти Ҷумҳурии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он далолат медиҳад, ки нишондиҳандаҳои иқтисодии мақомоти Ҷумҳурии мамлакат пас аз татбиқи технологияҳои муосири иттилоотӣ иртиботи тамоюли рушд дошта, ба соддагӣ, пуррагӣ ва босуботии раванди Ҷамоияти Ҷумҳурии мамлакат мусоидат менамояд. Новобаста аз дастовардҳои болозикри соҳа мақомоти Ҷумҳурии Тоҷикистон бобати қорӣ намудани идоракунии самаранок татбиқи тадбирҳои нисбатан самарабахшро мавриди тадқиқ ва ҳамчун ҳадафи афзалиятноки худ қарор додааст.

Таҳқиқи масъалаи интихобшуда аҳамияти хоси таъминоти иттилоотиро дар рафти қабули қарорҳои идоракунӣ сохт, ки дар воқеъ таъминоти иттилоотӣ дар заминаи селани иттилооти ҳамгиро ҳамчун маҷмӯи маълумот дар бораи ҳадафҳо, ҳолат, самтҳои рушди объект ва муҳити он ташаккул ёфта, ба сифати омилҳои муҳими муайянкунандаи самаранокии натиҷаи иҷрои қарорҳои идорӣ баромад мекунад [1;2]. Дар баробари ин, дар самти гузариш ба навъи рақамии пешбурди Ҷамоияти Ҷумҳурии мамлакат, омилҳои дигар низ, аз ҷумла тахассусмандии техникаи кадрҳои мақомоти Ҷумҳурии кишвар, ба муътадили раванди таъминоти иттилоотии низомии идоракунии мақомоти мазкур таъсири худро мерасонад. Зеро бо истифода аз усулҳои муосири таҳлили иқтисодӣ риёзӣ арзёбӣ намудани маълумоти омории соҳа метавонад дар қабули қарорҳо, стратегияҳо ва дигар самандҳои меъёри ҳукукӣ соҳа ва дар ин замина ба рушди иқтисодиёти миллии мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Sohibov, F. N. Information support as the basic factor of management decision-making in the conditions of the digital economy / F. N. Sohibov, U. O. Khalilova // Herald of the Tajik State University of Commerce. – 2022. – No. 2(41). – P. 215-219. – EDN EEBGIG.
2. Ашуров М.Н. Состояние и развитие таможенной инфраструктуры приграничных районов Таджикистана/ Убайдуллоев Ф.К., Ашуров М.Н.// Известия ВУЗов (Кыргызстан). 2013. № 7. С. 19-24.
3. Базаров Ш.Ш., Ашуров М.Н., Назармонова Д.М. Инновационный менеджмент: Учебник для вузов под редакцией профессора Базарова Ш.Ш. — Душанбе: Таджикский государственный финансово-экономический университет – 228с. С.21.
4. Катрин С.В. Процесс принятия решений и АСУ. М., 1980. С. 171.
5. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 30.12.2019. - № 642.
6. Турсунов Х.М. Некоторые аспекты информационно-аналитического обеспечения управления таможенной системой Республики Таджикистан/ Турсунов Х.М., Соhibов Ф.Х. // Материали II научно-практической конференции. Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко. Старобильск-Полтава, Украина, 25–26 ноября 2021г. Стр. 129-136.
7. Хайруллина А.Р. Информационное обеспечение принятия управленческих решений в малом и среднем предпринимательстве в цифровой экономике. Вестник УГНТУ. Наука, образование, экономика. Серия экономика. № 4 (30), 2019. С. 141-149.

Фақеров Ҳ.Н., Валиев Н.Ш., Султонов З.С.

**БАҲОДИҲИИ ҲОЛАТ ВА ТАМОҶУЛИ ТАҒЙИРЁБИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ
ХУРД ДАР САВДОИ ЧАКАНА**

Дар мақолаи мазкур таҳлили вазъи муосири рушди соҳибкории хурд дар савдои чакана нишон дод, ки теъдоди корхонаҳои хурд дар соли 2021 нисбат ба соли 2016 – 113,4%, шумораи кормандон – 105,3%, ҳаҷми даромад аз фурӯши маҳсулот бо ҳисоби млн. сомонӣ – 111,5% зиёд шудааст ва фонди музди меҳнат, бо ченаки млн. сомонӣ 0,4% кам шудааст. Ба андешаи муаллифон, тағйироти рухдода ҳоло ҳам нокифоя буда, дар ин бахш имконияту захираҳои мавҷуда ба таври зарурӣ истифода намешаванд. Хусусан, инфрасохтори соҳибкории хурд дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақаҳо бо суръати паст тағйир меёбад. Бинобар ин, идоракунии ин сектори иқтисодиёт бояд дар оянда такмил дода шуда, ҷалби сармоягузорӣ, аз имтиёзҳои қарзи бонкӣ ва андозгузорӣ ба ин бахш дар деҳоти кишавр, низомии дастгирии давлатӣ, хусусан дар бунёд ва пешбурди корхонаҳои нави истеҳсолию тичоратӣ дар асоси таҷрибаи пешқадами давлатҳои хориҷӣ мукамал ва эҳтиёҷ ба таъдиди назар дорад. Дар мақолаи пешниҳодшуда тамоҷули мусбати рушди соҳибкории хурд дар як қатор соҳаҳои иқтисодиёти кишвар (солҳои 2016 – 2021), муаллифон монеаҳои асосӣ ва роҳҳои бартараф кардани онҳоро дар ин самти афзалиятдор ошкор кардаанд, ки дорои аҳамияти илмию амалӣ маҳсуб меёбад. Ҳамзамон дар ин замина, фикру андеша ва хулосаҳои муаллифони ин мақола низ ба таври мухтасар пешкаш гардидааст, ки аз назари илму амали иқтисодиёти соҳаи соҳибкорӣ бояд мавриди таваҷҷуҳи дигар пажуҳишгарон қарор гирад.

Вожаҳои калидӣ: ислоҳоти иқтисодӣ, соҳибкорӣ хурд, соҳибкори инфиродӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, раванди рушди соҳибкорӣ, омилҳои иқтисодӣ, корхонаҳои хурд, монеаҳо, хавфу хатар, даромад аз фурӯш, муносибатҳои бозорӣ.

Фақеров Ҳ.Н., Валиев Н.Ш., Султонов З.С.

**ОЦЕНКА СИТУАЦИИ И ИЗМЕНЕНИЯ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ МАЛОГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛЕ**

В данной статье анализ современного состояние развития малого предпринимательства показал, что числе малых частных предприятий в 2021 году по сравнению с 2016 годом на 113,4 %, численность работников- 105,3%, доход от продажи продукции с учётом млн. сомони- 111,5 возрос и фонд заработной платы с учётом млн. сомони низкий на 0,4%. По мнению автором, произошедшие изменения до сих пор недостаточны и в этом направлении недостаточно используются запасы и возможности. В основном инфраструктура малого предпринимательства с очень малой скоростью изменяются что в республике так и в регионах. Поэтому (по этой причине) управление этого сектора экономики в дальнейшем должно расширяться, привлечение капиталовложений за счёт привилегии банковского кредита и налогообложения в сельской местности республики процесс государственной поддержки в создании и управлении новых коммерческих и производственных предприятий на основе передовой опыта зарубежных стран должно развиваться и должно быть учтено во внимание. В предложенной статье положительные направления развития малого предпринимательства в некоторых отраслях страны (за 2016 – 2021 гг.), автором раскрыл основные препятствия и пути их решения, что имеют научную и практическую значимость. На этой основе, предложения, мысли и заключение автором статьи даны в кратком виде, что с точки зрения научной и практической области

предпринимательства экономики должно быть взято во внимание со стороны других исследователей.

Ключевые слова: экономические преобразования, частное предпринимательство, индивидуальное предпринимательство, предпринимательская деятельность, развитие предпринимательства, экономические факторы, малые предприятия препятствия, доход от продажи, рыночные отношения.

Faqerov H.N., Valiev N. Sh., Sultonov Z.S.

ASSESSMENT OF THE SITUATION AND CHANGES IN DEVELOPMENT TRENDS OF SMALL BUSINESS IN RETAIL TRADE

In this article, an analysis of the current state of entrepreneurship development in the Republic of Tajikistan for the period 2015-2021 showed that the number of small private enterprises in 2021 compared to 2015 is 113,4%, the number of employees is 105,3 %, and the income from sales of products, including million somonӣ – 111,5 and the payroll including million somonӣ increased by 0.4%. According to the author, the changes that have taken place are still insufficient and reserves and opportunities are not sufficiently used in this direction. Basically, the infrastructure of small businesses is changing at a very low speed both in the republic and in the regions. Therefore (for this reason) the management of this sector of the economy should be further expanded, attraction of investments due to the privilege of a bank loan and taxation in the rural areas of the republic, the process of state support in the creation and management of new commercial and production enterprises based on the best practices of foreign countries should be developed and should be taken into account. In the proposed article, the positive directions of the development of frequent entrepreneurship in some sectors of the country (for 2015 - 2021), the author revealed the main obstacles and ways to solve them, which are of scientific and practical importance. On this basis, the proposals, thoughts and conclusions of the author of the article are given in brief form, which from the point of view of the scientific and practical field of entrepreneurship of the economy should be taken into account by other researchers.

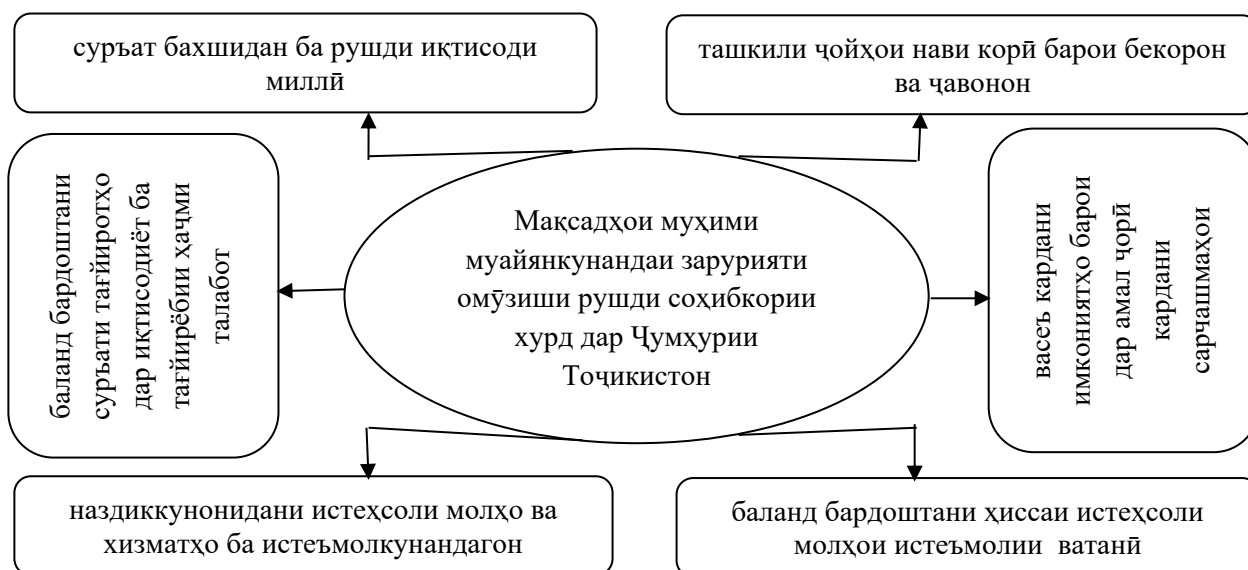
Keywords: economic transformations, private entrepreneurship, individual entrepreneurship, entrepreneurial activity, entrepreneurship development, economic factors, small enterprises obstacles, income from sales, market relations.

Дар шароити ба вуҷуд омадани тағйироти муҳим дар раванди татбиқи идеяҳои муносибатҳои бозорӣ Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз соли 2012 дар мулоқот бо соҳибкорони кишвар, таъкид карданд, ки рушди соҳибкории хурд ва мусоидати ҳамаҷонибаи ташаккулёбии рушди он аз ҷумлаи вазифаҳои аввалиндараҷаи Ҳукумати мамлакат аст, зеро соҳибкории хурд яке аз роҳҳои алтернативӣ дар бобати баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардуми кишвар ва заминаи боэътимоди таъмини рушди босуботи иқтисодӣ миқдори милли, зиёд намудани табақҳои миёнаҳол ва ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ мебошад [2].

Дар натиҷаи корҳои илмӣ – тадқиқотӣ ва таҳлили вазъи кунунии фаъолияти корхонаҳои хурд маълум гардид, ки ҳоло сарфи назар аз ҷой доштани тамоюлҳои мусбат дар самти ташкилу пешбурди соҳибкории хурд ва фаъолнокии он боз як зумра таҳдиду хатар ва масъалаҳои ҳалталабе, ки онҳоро поёнтар ба таври алоҳида зикр хоҳем кард мавҷуд мебошанд. Дар сурати ҳаллу фасл нагардидани онҳо эҳтимол мушкilotи фаъолнокии соҳибкории хурд ва рақобатпазирии он дар ояндаи дуру наздик метавонад боз ҳам ҳассостар гардад.

Рушди соҳибкории хурд дар аксари соҳаҳои иқтисодӣ, алалхусус, дар соҳаҳои савдо, хизматрасонии маишӣ, нақлиёт, кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои иқтисодӣ милли ҳамчун

шарти муҳими тадриҷан баланд бардоштани сатҳи самаранокии иқтисодиёти миллӣ ва соҳаҳои он ҳамчун омили муассири рақобаттавонӣ дар муҳити нави иқтисодӣ мусоидат карда метавонад. Мақсадҳои муҳими муайянкунандаи зарурияти омӯзиши рушди соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. Мақсадҳои омӯзиши рушди соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таъмин намудани инкишофи босуръати фаъолияти соҳибкорӣ ба фикри мо, яке аз самтҳои муҳимми иқтисоди бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Барои дастгирии давлатии соҳибкории истеҳсолӣ, тижоратӣ ва дигар шаклҳои асосии он, таъмини шароити мусоиди ташаккули соҳибкории хусусӣ тавассути муқаррар кардани имтиёзҳои мухталиф дар низоми андозбандии ғоида, арзиши иловашуда, пардохти бочи гумрукӣ, ҷорӣ намудани мораторий дар давраи муайян нисбати санҷишҳои зиёди фаъолияти муваффақонаи субъектҳои соҳибкорӣ ба қатори ҷораҳои муҳиму аввалиндараҷа маҳсуб мешаванд.

Соҳибкории хурд барои ҷорӣ намудани технологияҳои нав, иноватсияҳо ва ноу-хау дар иқтисодиёт саҳми нишонрас гузошта метавонад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ фаъолияти соҳибкорӣ дар таъмини рушди бонизоми иқтисодиёт нақши муассир дорад. Намунаи ҷолиби ҳамин андешаро мо дар таҷрибаи мамлакатҳои пешрафта ба монанди ИМА, Олмон, Ҷопон, Фаронса ва дигар давлатҳо ёфтааст. Аз мамлакатҳои ИДМ, хусусан Ҷумҳурии Қазоқистонро номбар кардан мумкин аст, ки ҳукумати ин давлат дар солҳои охир, дар самти тараққӣ додани соҳибкории хурд қарор ба анҷом расонидааст. Натиҷаи ин қарор ба анҷом расонидашуда беҳтар гардидани фазои сармоғузорӣ дар ин мамлакат мебошад, ки ин ҳолат барои ҷалби самоягузориҳои хориҷӣ мусоидат намудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам мушкилиҳои монеашиавандаро паси сар намуда, барои таъмини рушди соҳибкории хурд дар мамлакат кӯшишу ғайрат менамояд.

Соҳибкории хурд дар амалисозии сиёсати рушди иқтисодӣ нақши муайян мегузорад, аммо солҳои охир дар ин самт тағйироти мусбат ба назар мерасад [3]. Ҳоло соҳибкории хурд ба омили пешбарандаи иқтисодиёт шинохта шудааст. Барои он ки соҳибкорӣ дар мамлакат босуръат рушд намояд, зарур аст ба ин раванд давлат бештар таваҷҷуҳ зоҳир намояд. Ба андешаи мо механизмҳои асосии ноил шудан ба суръати рушди фаъолияти соҳибкорӣ, ин пеш аз ҳама муккамалгардонии санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ дар самти фаъолияти соҳибкорӣ ба шумор меравад, ба монанди таҳия ва қабули “Кодекси андозаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав”, таҳияи “Кодекси соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон”, вобаста ба ин бояд таҷрибаи дигар давлатҳои пешрафта оид ба дастгирии давлатии соҳибкории хурд дар соҳаи савдо бояд ба инобат гирифта шавад. Барои рушди

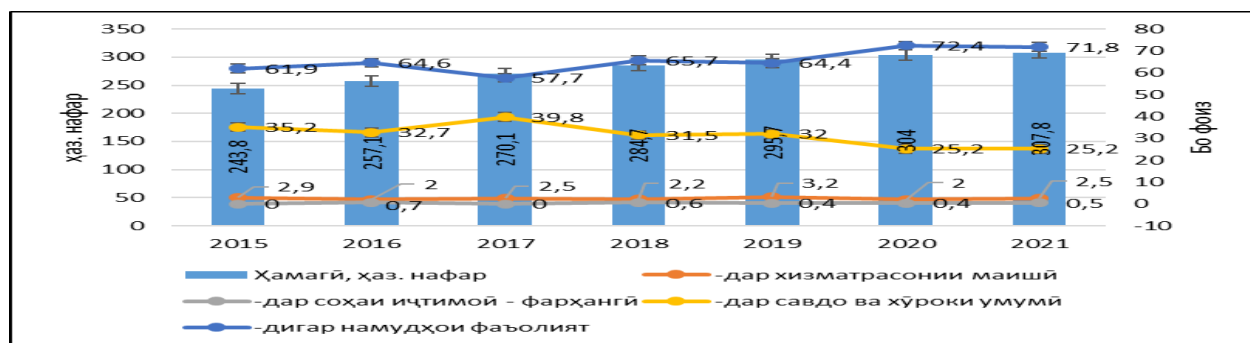
босуръати соҳибкории хурд механизмҳои ҳавасмандгардонии молиявӣ, андозӣ, иттилоотӣ, қарзӣ ва ташаккули инфрасохтори субъектҳои соҳибкории хурд бояд вобаса ба таҷрибаи дигар кишварҳо пурра омукта ва дар амал татбиқ гарданд.

Дар давоми 6 соли охир шумораи корхонаҳои хурд дар ҷумхури 13,4% ва дар мувофиқат ба ин шумораи коргарони дар онҳо коркунанда ба миқдори 5,3% афзоиш ёфтааст (ҷадвали 1). Ин дар ҳоле аст, ки ба миқдори кифоя инфрасохтори хизматрасонандаи соҳибкории хурд тараққӣ наёфтааст ва соҳибкории хурд ба бозори сармояҳо ба дараҷаи зарурӣ дастраси надорад.

Ҷадвали 1. Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти корхонаҳои хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2021, дар охири сол [4, с. 229]

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							Тағйироти соли 2021 нисбат ба соли 2015, %
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
	Ҷумҳурии Тоҷикистон							
Теъдоди корхонаҳои хурди амалкунанда, адад	5176	4919	4455	4 901	5391	5805	5871	113,4
Шумораи кормандони корхонаҳои хурди амалкунанда, нафар	28,4	21,4	18,9	20,8	22,9	27,2	29,9	105,3
Даромад аз фурӯши маҳсулот (кор, хизмат) дар як сол, миллион сомонӣ	6170,9	3793, 1	4351, 7	4787,2	5266,1	6266, 4	6879,4	111,5
Фонди музди меҳнат (аз ҷумла дучоякорон), миллион сомонӣ	329, 1	216, 5	218, 8	241, 5	265, 3	315, 7	327,8	99,6

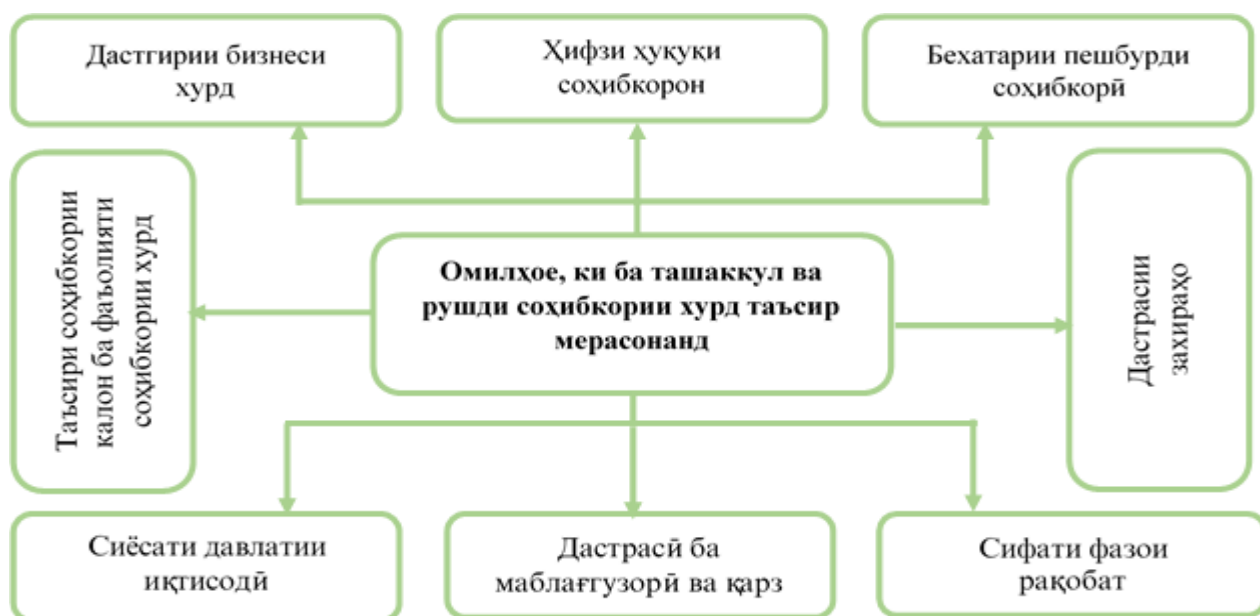
Зикр қардан зарур аст, ки рушди нокифояи соҳибкории хурд имконияти ташкили ҷойҳои нави кориро маҳдуд месозад. Дар муддати шаш соли охир дар қиёс соли 2021 бо соли 2015 теъдоди корхонаҳои хурд дар Тоҷикистон 695 адад афзоиш ёфтааст, аммо мутасифона нисбати соли 2014 ин нишондиҳанда (- 464 адад) ё (- 9,4%) кам шудааст (сабабҳои кам шудани шумораи корхонаҳои хурд фишори маъмурӣ ва даҳолати зиёди ташкилотҳои гуногуни давлатӣ, ҳиссаи зиёди тамаъҷӯи ва фасод, баланд будани сатҳи гаронии андоз ва ғоизи қарзи бонкҳо, номукаммалии низоми дастгирии давлатӣ, аз ҷумла набудани қонунҳои махсус оид ба соҳибкории хурди хусусӣ) ва дар мувофиқат ба ин шумораи кормандон 1,5 ҳазор нафар ё 105,3 % афзоиш ёфтааст.

Диаграммаи 1. Шумораи шаҳрвандоне, ки ба фаъолияти инфиродии меҳнатӣ машғуланд (аз рӯи шумораи шаҳодатнома ва патентҳои додасида)

Ба андешаи мо, натиҷаи иҷрои кулли тадбири чораҳои дар ин солҳо (2016 – 2021) амалкунандаи кишвар ва ноҳияҳои он боиси афзу-дани теъдоди шаҳрван-доне, ки ба соҳибкории хурди хусусӣ сару кор доранд, дар бозори дохилӣ ба беҳтаршавии фазои рақобати бозорӣ шуданд. Зиёдшавии теъдоди соҳиб-корони хусусии инфиродӣ дар навбати аввал ба рушди сектори савдо, хӯроки умумӣ (35,2% дар соли 2015 то ба 25,2% расидааст, ки ба андозаи 10,0 банди фоизи кам шудааст) ва дигар соҳаҳои иқтисодиёти Тоҷикистон (61,9% дар соли 2015) ва то 71,8 % дар соли 2021 расидааст, гарчанде дар соли 2017 назар ба соли 2015 дар андозаи 4,2 банди фоизӣ кам шудааст.

Таҳлили теъдоди субъектҳои соҳибкории хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гувоҳӣ медиҳад, ки татбиқи пайгирона ва мунтазами чорабиниҳои ислоҳоти иқтисодӣ ба рушди иқтисодию иҷтимоӣ, бешубҳа таъсири мусбат мерасонад. Аз ин рӯ, дар шароити амали низоми иқтисоди бозорӣ, махсусан шуғлнокии шаҳрвандон ба фаъолияти инфиродии меҳнатӣ дар солҳои таҳлилшуда аз 243,8 ҳазор нафар дар соли 2015 то ба 307,8 ҳазор нафар дар соли 2021 расидааст ё 26,2 банди фоизи афзоиш ёфтааст, ки тамоюли воқеан мусбат дар кишвар арзёбӣ мешавад.

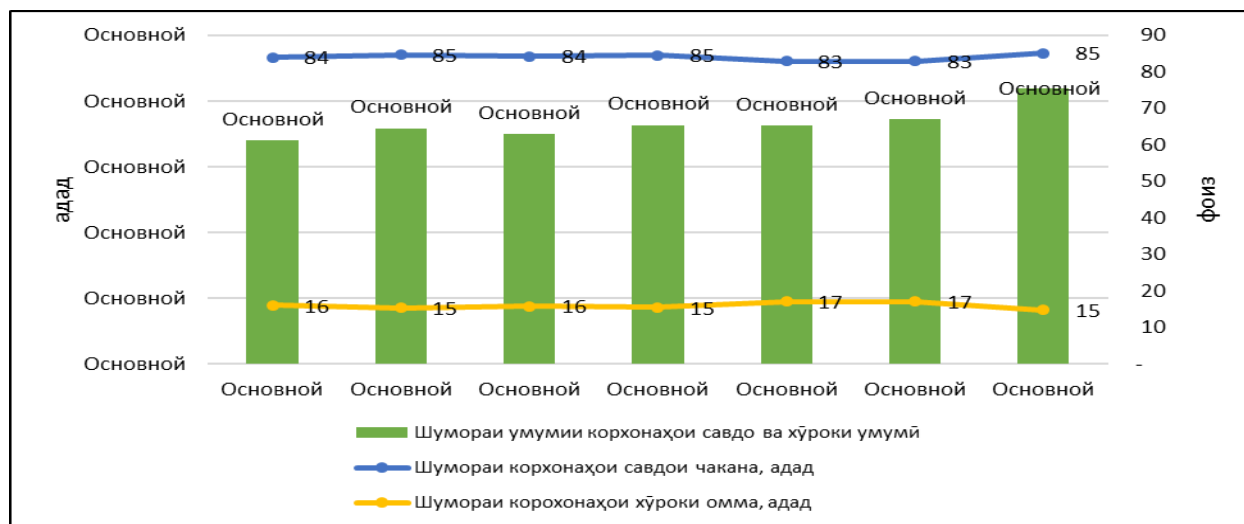
Расми 2. Омилҳое, ки ба ташаккул ва рушди соҳибкории хурд таъсир мерасонанд

Ба соҳаҳои ояндадор (манфиатовар) ва намудҳои фаъолият барои рушди соҳибкории хурди хусусӣ як қатор соҳаҳо ба монанди соҳаи саноат (истехсоли молҳои ғизоӣ, саноати сабук, саноати хӯрокворӣ, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, коркарди растаниҳои шифобахш); кишоварзӣ; савдо; хӯроки умумӣ; сайёҳӣ; коркарди ашёи хом; алоқа (технологияи интернетӣ); сохтмон; энергетика; нақлиёт; ҳунарҳои мардумӣ ва маориф дохил мешаванд. Яке аз соҳаҳое, ки имрӯз дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи назаррас дорад ин фаъолияти соҳибкории хурд дар соҳаи савдо махсусан савдои чакана ба шумор меравад ва аз ин рӯ мегузарем ба таҳлили вазъи савдои дохилӣ дар бозори истеъмолӣ. Барои анҷом додани пайдрпайии таҳлили савдои дохилӣ динамикаи нишондиҳандаҳои корхонаҳои савдои чакана ва хӯроки оммаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015 – 2021 оварда шудааст (ҷадвали 2).

Чадвали 2. Динамикаи нишондиҳандаҳои корхонаҳои савдои чакана ва хӯроки оммаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015 – 2021 [5, с. 18]

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							Соли 2021 нисбат ба соли 2015, % ва маротиба
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Ҳаҷми гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо, млн. сомонӣ	14377,7	16166,7	18435,2	20479,7	24948,3	27024,8	33259,5	2,3 мар.
Шумораи корхонаҳои савдои чакана, адад	14271	15178	14708	15378	15018	15412	17878	125,3%
Масоҳати дӯконҳои савдо, ҳазор метри мураббаъ	1374,6	1519,1	2065,5	2357,8	2630,1	3445,1	4503,8	3,3 мар.
Шумораи корхонаҳои хӯроки омма, адад	2717	2748	2757	2802	3095	3176	3109	114,4
Шумораи ҷойҳои нишаст, ҳазор адад.	141,3	164,9	169,9	275,9	170,2	245,0	214,0	151,4
Шумораи бозорҳо (омехта ва озуқаворӣ), адад	297	300	304	284	248	288	290	97,6
Шумораи фурӯшандаҳо дар онҳо дар як рӯз, ба ҳисоби миёна, ҳазор нафар	62,9	67,1	68,0	69,7	49,4	35,2	32,0	50,9
Шумораи бозорҳои фурӯши чорвои зинда, адад	122	121	123	124	123	121	110	90,2
Шумораи бозорҳои фурӯши автомобилҳо, адад	10	10	10	10	11	10	10	100,0
Микдори нуқтаҳои фурӯши сӯзишворӣ ва равшанҳои молидани, адад	1125	1121	931	1191	1236	1254	1525	135,6

Дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвали 2 ба хулоса омадан мумкин аст, ки дар соли 2021 шумораи корхонаҳои савдои чакана дар ҷумҳурӣ 17878 ададро ташкил дод, ки ин нишондиҳанда нисбати соли 2015 – ум 25,3 банди фоизи зиёд мебошад. Субъектҳои соҳибкорӣ, ки дар соҳаи хӯроки умумӣ низ фаъолият мекунанд ва онҳо дар соли 2021 – ум ба 3109 адад баробар шуданд, яъне нисбати соли 2015 – ум 14,4% зиёд мебошад (Диаграммаи 2). Тағйироти ин нишондиҳандаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки фаъолияти соҳибкорӣ дар ин соҳаҳои ҳаётан муҳими иқтисодӣ тамоюли рушдро касб кардаанд.

Диаграммаи 2. Шумораи умумии корхонаҳои савдо, хӯроки умумӣ ва вазни хоси онҳо

Аз таҳлилҳои анҷомдодашуда ва маълумотҳои омории диаграммаи 2 чунин мушоҳида намудан мумкин аст, ки шумораи умумии корхонаҳои савдою хӯроки умумӣ 20987 ададро дар соли 2021 ташкил медиҳанд, ки аз ин 85,2 % ё 17878 адад ба корхонаҳои савдо ва 14,8% ё 3109 адад ба корхонаҳои хӯроки умумӣ рост мегирад.

Марҳилаи гузариш ба низоми хоҷагидорӣ бозорӣ дар соҳаи савдо ба дигаргуниҳои кулли ноил гашт.

Ба ҳолати муосир ва тамоюли рушди савдо ҳамчун соҳаи махсусгардонидашудаи иқтисоди миллӣ ва намуди фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси таҳлили як қатор нишондиҳандаҳо, амсоли ҳаҷми умумӣ, таркиб ва суръати тағйирёбии гардиши мол, андозаи миёнаи он ба ҳар нафар аҳоли, дараҷаи қаноатмандии талаботи пардохтпазирии аҳоли ба молҳои озуқаворӣ ва саноатӣ баҳо дода мешавад. Ҳаҷми умумии гардиши молро ба қатори нишондиҳандаи муҳими муайянкунандаи сатҳи зиндагии аҳоли дохил кардан мумкин аст. Ин нишондиҳанда на танҳо тағйироти равандҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, балки алоқамандии зичро бо вазъи молиявӣ, иҷрои даромади бучети давлатӣ ва муомилоти пулро инъикос мекунад. Тағйирёбии нишондиҳандаҳои мутлақ ва нисбии гардиши чаканаи моли Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015 – 2021, млн. сомонӣ, бо нархҳои соли 2021 дар ҷадвали 3 оварда шудааст.

Дар асоси маълумоти ҷадвали 3 ва таҳлили манбаъҳои дигари оморӣ ба хулоса омадан мумкин аст, ки дар таркиби маълумоти гардиши чаканаи мол аз рӯи шакл ва намудҳои савдо дар солҳои 2015-2021 тағйиротҳои назаррас ба миён омадаанд. Пеш аз ҳама, ҳиссаи савдои давлатӣ аз 0,4 %-и соли 2015 то 0,7% дар соли 2021 афзоиш ёфтааст.

Чадвали 3. Тағйирёбии нишондиҳандаҳои мутлақ ва нисбии гардиши чаканаи моли Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015 – 2021, млн. сомонӣ, бо нархҳои соли 2021 [5]

Нишондиҳандаҳои иқтисодӣ	Солҳо						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ҳаҷми умумии гардиши чаканаи мол дар ҳамаи соҳаҳои савдо	16361,0	23512,5	24993,8	26843,3	30064,5	29433,2	33259,5
Сектори давлатӣ	66,9	122,8	89,0	172,7	315,7	143,6	235,4
Сектори ғайридавлатӣ, аз он ҷумла:	16294,1	23389,7	24904,8	26670,6	29748,8	29289,6	33024,1
Сектори тиҷоратӣ	3712,4	5329,2	6592,2	8675,3	10072,0	10303,7	13363,9
Сектори кооперативӣ	80,2	16,6	3,1	1,7	0,6	0,3	0,3
Сектори хусусӣ	12501,5	18043,9	18309,5	17993,6	19676,2	18985,6	19659,9
Вазни ҳос бо ғоиз							
Ҳаҷми умумии гардиши чаканаи мол дар ҳамаи соҳаҳои савдо	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Сектори давлатӣ	0,4	0,5	0,4	0,7	1,1	0,5	0,7
Сектори ғайридавлатӣ, аз он ҷумла	99,6	99,5	99,6	99,3	98,9	99,5	99,3
Сектори тиҷоратӣ	22,7	22,6	26,3	32,3	33,5	35,0	40,2
Сектори кооперативӣ	0,5	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Сектори хусусӣ	76,4	76,8	73,3	67,1	65,8	64,5	59,1

Манбаъҳои асосии ташаккули гардиши чаканаи мол дар бозори истеъмолӣ ба бахши давлатӣ 235,4 млн. сомонӣ ва ба сектори ғайридавлатӣ 33024,1 млн. сомонӣ рост омада, вазни қиёсии гардиши мол дар сектори ғайридавлатӣ аз 99,6% -и соли 2015 то ба 99,3 дарсад дар соли 2021 ташкил додааст.

Чадвали 4. Ҳисоби нишондиҳандаҳои динамикаи савдои чаканаи моли Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2016 – 2021 (млн. сомонӣ) [5]

Нишондиҳандаҳо	Солҳо			Фарқият (+,-)		Суръати рушд, %	
	2015	2020	2021	Соли 2021	Соли 2021	Соли 2021	Соли 2021
				нисбат ба соли 2016	нисбат ба соли 2020	нисбат ба соли 2016	нисбат ба соли 2020
Ҳаҷми умумии гардиши чаканаи мол дар ҳамаи соҳаҳои савдо	16361,0	29433,2	33259,5	9747	3826,3	141,5	113,0
Сектори давлатӣ	66,9	143,6	235,4	112,6	91,8	191,7	163,9
Сектори ғайридавлатӣ, аз он ҷумла:	16294,1	29289,6	33024,1	9634,4	3734,5	141,2	112,8
Сектори тиҷоратӣ	3712,4	10303,7	13363,9	8034,7	3060,2	250,8	129,7
Сектори кооперативӣ	80,2	0,3	0,3	-16,3	0	1,8	100,0
Сектори хусусӣ	12501,5	18985,6	19659,9	1616	674,3	109,0	103,6

Дар асоси рақамҳои таҳлилшудаи чадвали 4 ба хулоса омадан мумкин аст, ки ҳиссаи бахши хусусӣ сол то сол рӯ ба афзоиш дорад. Чӣ тавре аз рақамҳо маълум аст сектори давлатӣ агар дар соли 2015 – ум ба 66,9 млн. сомонӣ баробар шуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2021 ба 235,4 млн. сомонӣ расидааст ва нисбати соли 2015 – ум

112,6 млн. сомони афзоиш ёфтааст. Сектори хусусӣ бошад дар соли 2015 – ум ба 16249,1 млн. сомони расида, дар соли 2021 – ум ин нишондиҳанда 33024,1 млн. сомони баробар шудааст, ин нисбати соли 2015 ба маблағи 9634,4 млн. сомони афзудааст.

Ҳиссаи зиёдтарро дар таркиби гардиши чаканаи мол молҳои ғайрихӯрокворӣ ташкил додаанд, ки он 16729,6 млн. сомони ро дар соли 2021 ташкил дода, дар соли 2016 бошад, ин нишондиҳанда ба 8245,0 млн. сомони расид, ки ин нишондиҳанда нисбати соли 2016 – ум 2,0 маротиба зиёд мебошад.

Ҳиссаи молҳои хӯрокворӣ дар таркиби гардиши чаканаи мол сол то сол рӯ ба афзоиш дорад. Соли 2021 маблағи молҳои хӯрокворӣ дар бозори молҳои истеъмолӣ - 16529,9 млн. сомони афзоиш ёфтааст, ки нисбати ҳаҷми умумии фурӯши мол 49,7 % - ро ташкил медиҳад. Фурӯши молҳои хӯрокворӣ дар соли 2016 – ум 7921,7 млн. сомони ро ташкил додааст, ки нисбати ҳаҷми умумии он – 49,0% афзоиш ёфтааст.

Ҳаҷми умумии гардиши чаканаи мол дар савдои чакана ва дигар сарчашмаҳои пайдоиши мол дар кишвар соли 2021 маблағи умумии 33259,5 млн. сомони ро ташкил дод. Таносуби молҳои хӯрокворӣ дар ҳаҷми умумии молҳо 49,7 фоиз ё 16529,9 млн. сомони ва молҳои ғайрихӯрокворӣ 50,3 дарсад ё 16729,6 млн. сомони ро ташкил намуд. Нигаред ба динамикаи ҳаҷми гардиши моли хӯрокворӣ ва ғайрихӯрокворӣ дар солҳои 2000 – 2021, ки дар ҷадвали 5 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 5. Сохтори гардиши чаканаи мол аз рӯи гурӯҳи молҳои истеъмолӣ бо нархҳои солҳои дахлдор, млн. сомони [5]

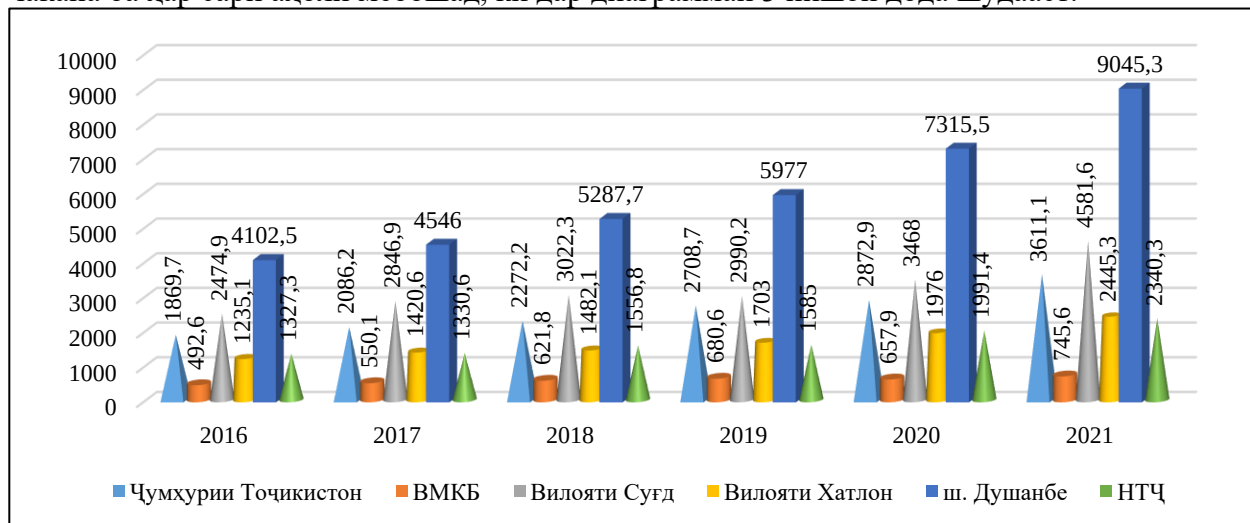
Солҳо	Ҳамаи молҳо	Аз ҷумла:		Ҳамаи молҳо, %	Аз ҷумла ҳиссаи	
		Молҳои хӯрокворӣ	Молҳои ғайрихӯрокворӣ		Молҳои хӯрокворӣ, %	Молҳои ғайрихӯрокворӣ, %
2000	567,8	331,0	236,8	100,0	58,3	41,7
2005	1868,9	1048,4	820,4	100,0	56,1	43,9
2010	5997,7	2836,2	3161,5	100,0	47,3	52,7
2015	14377,7	7045,1	7332,6	100,0	49,0	51,0
2016	16166,7	7921,7	8245,0	100,0	49,0	51,0
2017	18435,2	9144,1	9291,1	100,0	49,6	50,4
2018	20479,7	9891,7	10587,9	100,0	48,3	51,7
2019	24948,3	12099,9	12848,4	100,0	48,5	51,5
2020	27024,8	13052,9	13971,9	100,0	48,3	51,7
2021	33259,5	16529,9	16729,6	100,0	49,7	50,3

Чунон ки аз ҷадвали 5 мушоҳида мешавад, тӯли солҳои 2000-2021 дар таркиби гардиши чаканаи моли кишвар ҳиссаи молҳои хӯрокворӣ аз 58,3% дар соли 2000 то 49,7% дар соли 2021 коҳиш ёфтааст ва мутобиқан ҳиссаи молҳои ғайрихӯрокворӣ аз 41,7% дар соли 2000 то 50,3% дар соли 2021 афзоиш ёфтааст. Ин нишондиҳанда аз он шҳодат медиҳад, ки бо талошҳои пйгиروнаи ҳукумт сатҳи зиндагонии аҳолии мамлакат сол то сол рӯ ба беҳтаршавӣ дорад.

Дар мақолаи мазкур ба таҳлили комплекси вазъи муосири соҳибкории хурд дар соҳаи савдою хӯроки омма ва дигар бахшҳои ба онҳо наздику пайванди иқтисодиёти миллӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда ба хулоса омадем, ки дар ин намуди фаъолияти иқтисодӣ солҳои сипаришуда тағйиротҳои намоён ба амал омаданд. Дар ин давраи таҳлилшаванда, ҳиссаи бахши ғайридавлатии савдои чакана ва хӯроки омма дар соли 2021 ба 99,3% аз рӯи ҳаҷми гардиши чаканаи мол баробар шуд, аз ҷумла бахши хусусӣ ба 59,1% расид. Бояд таъкид кард, ки ин нишондиҳандаи муҳимми нисбӣ дар соли 2015 мутаносибан 99,6% ва 76,4% - ро ташкил дода буд.

Ҳаҷми умумии гардиши чаканаи мол дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунандаи соли 2021 нисбат ба соли 2016 рушд намуда, ҳиссаи вилояти Суғд дар соли

2021 аз ҳама бештар – 36,9%, вилояти Хатлон - 24,3%, шаҳри Душанбе – 23,2%, НТҚ – 15,1% ва ВМКБ – 0,5% – ро ташкил дод, ки ин низ аз вазъи муносири рушди бемайлони соҳибкории хурд дар соҳаи савдою хӯроки омма ва сатҳи рушди нобаробар дар минтақаҳои кишвар гувоҳӣ медиҳад. Яке аз нишондиҳандаҳои муҳими савдо таҳлил гардиши моли чакана ба ҳар сари аҳоли мебошад, ки дар диаграммаи 3 нишон дода шудааст.

Диаграммаи 3. Гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо аз рӯи ҳисоб ба ҳар сари аҳоли, (бо нархҳои солҳои дахлдор, сомонӣ)

Самарабахшии дигари соҳибкории хурд дар амалӣ гардидани нуқтаҳои Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии қонунгузори кишвар, аз ҷумла оид ба таъсиси на кам аз 100 ҳазор ҷойҳои нави корӣ аз ҳисоби рушди соҳибкории хурд дар соҳаҳои кишоварзӣ, коркарди маҳсулот, саноати сабук, хӯрокворӣ, масолеҳи сотмон, савдо, хӯроки умумӣ, кимӣ, нақлиёт алоқа, сайёҳӣ, маориф ва тандурустӣ бо таъя ба бахши хусусӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ ҳисобида мешавад. Илова бар ин, ин нуқта дар доираи “Стратегияи миллии рушд барои то соли 2030” низ ҳамчун афзалияти асосӣ пешбини шудааст.

Аз баски, инчӯ суҳан дар мавриди рушди минбаъдаи соҳибкории хурд дар ҷумҳурий маравад, пас ба таври мушаххас нишон додани мушкилоти мавҷудаи соҳа ба миён меояд. Бинобар ин, ҳоло мо хусусиятҳо ва масъалаҳои ҳалталаби рушди соҳибкории хурдро дар алоҳидагӣ пешниҳод хоҳем кард, аз ҷумла: номукаммалии низоми андозбандии соҳибкории хурди хусусӣ дар соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт; сатҳи баланди монополизатсия; муҳофизати заифи ҳуқуқҳои молумулкӣ ва ҳуқуқҳои соҳибкорон; дар сатҳи зарӯрӣ фаъолият накардани муколамаи байни давлат ва бахши хусусӣ дар сатҳи минтақаҳои кишвар; инкишоф наёфтани инфрасохтори истеҳсолот ва савдо; дур будани кишвар аз бозорҳои истеъмолии давлатҳои бузург ва роҳҳои бузурги нақлиётӣ, ки барои савдо истифода мешаванд; шароити номусоиди қарздиҳӣ аз сабаби баланд будани меъёри фоизи қарзи бонкӣ ва кам будани муҳлати бозгардонии қарз; беқурбшавии пул ва бенизомӣ дар бозори асъор; мавҷуд набудани институтҳои худмаблағгузорӣ (иттифокҳои қарзӣ ва ҷамъиятҳои суғуртавӣ); мамониатҳои маъмурӣ (санҷишҳои беасос ва зиёд) нисбати субъектҳои соҳибкории хурди хусусӣ, аз ҷумла дар соҳаи савдо ва хӯроки умумӣ; талаботи мураккаб оид ба гавари амвол, истифодаи нокифояи лизинги молиявӣ; дастрасии маҳдуди субъектҳои фаъолияти соҳибкории хурд ба биноҳои бекорхобидаи корхонаҳо; ташаккул наёфтани дастгириҳои андозбандӣ; сатҳи пасти маҳорати касбӣ ва таҷрибаи ночизи соҳибкорон дар соҳаҳои гуногуни тиҷорати имрӯза; надоштани малака ва таҷриба дар бахши таҳияи бизнес-нақшаи асоснокшудае, ки ба талаботи байналмилалӣ ҷавобгӯ бошанд аз ҷониби соҳибкорони амалкунанда ва хусусан соҳибкорони навкор; дар сатҳи зарурӣ

нагузаронидани семинарҳои омӯзишӣ доир ба баланд бардоштани фарҳанги соҳибкорӣ, савияи донишҳои иқтисодию молиявӣ соҳибкорон, дастрасӣ ва истифодаи самараноки захираҳои қарзӣ – молиявӣ, дарёфти бозор, рақобатпазир будани фаъолият ва рафъи таҳдиду хатарҳои эҳтимолӣ ва ғ.

Бо назардошти нақши муҳим доштани соҳибкории хурд дар ҳалли масоили иқтисодӣ – иҷтимоӣ, тадриҷан баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардум ва мушкилоту масъалаҳои ҷойдошта, ба андешаи мо чунин роҳҳои асосии рушди соҳибкории хурдро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудан мумкин аст:

1. Андешидани тадбирҳои судманд чиҳати боз ҳам беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ;
2. Мусоидат дар самти кам намудани сарбории аз ҳад зиёди андозӣ ва душвории маъмурикунонии андоз;
3. Баланд бардоштани сатҳи маълумотнокӣ ва маърифатнокии ҳуқуқи соҳибкорон дар соҳаи соҳибкории хурд;
4. Ба иҷора додани биноҳо ба шартҳои имтиёзнок ба субъектҳои соҳибкории хурд;
5. Пешниҳоди субсидияҳои давлатӣ ба субъектҳои соҳибкории хурд;
6. Пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ба субъектҳои соҳибкории хурд хусусӣ;
7. Дастгирии соҳибкории инноватсионӣ;
8. Таъмини дастгирии иттилоотӣ ва машваратии соҳибкории хурд дар соҳаи савдо;
9. Боз ҳам фаъол гардонидани муколамаи байни давлат ва бахши хусусӣ дар сатҳи минтақаҳои кишвар;
10. Баланд бардоштани самаранокии фаъолият ва ҳосилнокии меҳнат дар фаъолияти соҳибкории хурде, ки дар соҳаи савдо ва хӯроки умумӣ фаъолият мебаранд;
11. Кам намудани монеаҳои маъмурӣ ҳангоми ташкилу пешбурди соҳибкории хурди хусусӣ дар соҳаи савдо ва хӯроки омма;
12. Ҳавасмандгардонии бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои ғайрибонкӣ нисбати васеъ намудани имкониятҳои қарздиҳии имтиёзноки субъектҳои хурд ва соҳибкорони инфиродӣ;
13. Таҳия ва қабули “Барномаи давлатии соҳибкорӣ барои солҳои 2023 – 2030”;
14. Таҳия ва қабули Кодекси соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон;
15. Рушди низоми тайёр кардан ва баланд бардоштани маҳорати касбии кормандони субъектҳои хурду миёнаи соҳибкорӣ бо дарназардошти талаботи муносири ҷавобгӯ ба стандартҳои ҷаҳонӣ аз рӯи барномаҳои таълимию касбӣ ва ғ.

Таҳлилҳои ба анҷомрасонидаи мо нишон медиҳанд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташкили инфрасохтори бозорӣ таваҷҷуҳ ба ин намуди фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла пешбурди ҳамкориҳои давлат ва соҳибкории хурд беҳбудии ҷиддиро тақозо менамояд. Махсусан фаъолияти муассисаҳои моливию қарзӣ, бонкҳои тичоратӣ, биржаҳо ба талаботҳои замони ҳозира бояд мувофиқ гардонида шаванд. Барои соҳибкорон дастрасии сармоя аз сарчашмаҳои анъанавӣ ва ғайрианъанавӣ таъмин карда шавад ва умуман фазои сармоягузорӣ боз ҳам мусоид гардонида шавад. Таҳлили комплексӣ ва муқоисавии рушди соҳибкории хурд дар савдои чаканаи кишвар шаҳодат дод, ки новобаста аз ҷораҳои андешидашуда, дар мамлакат то ҳоло шароити мусоидаткунандаи зиёдшавии шумораи корхонаҳои хурд бо дарназардошти рушди устувору самараноки онҳо ба таври пурра ташкил карда нашудаанд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018 [манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/19088> (санаи истифодабарӣ: 15.10.2019)

2. Суханрони дар чаласаи Шӯрои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ, шаҳри Душанбе аз 19.10.2012 [манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/3605> (санаи истифодабарӣ: 15.11.2018)
3. Чайлоев З.М. Танзими давлатии соҳибкории истеҳсолии хурд дар шароити иқтисоди бозорӣ: дис. ... н.и.и: 08.00.05 / З.М.Чайлоев. – Бохтар, 2018. – 166с.
4. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе: АОПҚТ, 2018. - 479 саҳ.
5. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, нишондиҳандаҳои асосии савдо ва хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [маҷмӯаи омӯрӣ], - Душанбе, 2018. – 46
6. Валиев Н.Ш. Таҳқиқи тамоюли раванди рушди соҳибкории хурди хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Валиев Н.Ш // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Душанбе 2019, № 4 (29) – С. 61 – 69
7. Лапуста М.Г. Малое предпринимательство / М.Г.Лапуста.-М.: ИНФРА -М, 2010.-239с.
8. Савицкая Г.В. Анализ эффективности и рисков предпринимательской деятельности: методологические аспекты. - М.: ИНФРА-М, 2010. - 272 с.
9. Стратегияи милии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. -Душанбе: Шарқи озод, 2016. -110 с.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», (АМОҚТ 2002 сол, қ.1, саҳ.293; 2005 сол, №7, саҳ.400;2007 сол, №5, саҳ.364; 2008 сол.,№12, қ.2, саҳ.997; 2010 сол, №12, саҳ.817).

УДК 339.445 (575.3)

Рачабов Р.К., Рачабова Н.Р.

САМТҲОИ ТАКМИЛИ ДЕКЛАРАТСИЯКУНОНИИ ЭЛЕКТРОНИИ ГУМРУКИИ МОЛ ВА ВОСИТАҲОИ НАҚЛИЁТ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақола моҳият ва зарурияти истифодаи декларатсиякунонии электронии гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт дар шароити муосир дида баромада шудааст. Ба ҳалли мақсади мавҷуда дар ин раванд диққати асосӣ дода шуда қайд шудааст, ки ин имконият медиҳадмушкilotи мавҷуда ҳал карда шаванд. Марҳилаҳои навсозии шабакаи дохилии компютерӣ муайян карда шуда, омодаسازی иттилоотии ташкилот, декларантҳо ва шахсони мансбодори мақомоти гумрук оид ба масъалаҳои ҳамкориҳои электронӣ бо назардошти тамоюли тағйирёбии татбиқи шаклҳои ҳозиразамони барасмиятдарории гумрукӣ муайян шудааст. Самтҳои тақмили декларатсиякунонии электронии гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт дар шароити муосири рушди иқтисодӣ рақамӣ дар Тоҷикистон пешниҳод гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: декларатсияи электронии гумрукӣ, барасмиятдарории гумрукӣ, мол ва воситаҳои нақлиёт, шабакаҳои компютерӣ, декларантҳо, мақомоти гумрук, иқтисодиёти рақамӣ

Раджабов Р.К., Раджабова Н.Р.

НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ТАМОЖЕННОГО ДЕКЛАРИРОВАНИЯ ТОВАРОВ И ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье исследуются сущность и необходимость использования электронного таможенного декларирования товаров и транспортных средств в современных условиях. Отмечено, что основное внимание в этом процессе уделялось решению существующей цели, что позволяет решить имеющиеся проблемы. Определены этапы обновления внутренней компьютерной сети, а также определена роль информации для организаций, декларантов и должностных лиц таможенных органов по вопросам электронного взаимодействия с учетом тенденции изменения реализации действующих форм таможенного оформления. Представлены направления совершенствования электронного таможенного декларирования товаров и транспортных средств в современных условиях развития цифровой экономики в Таджикистане.

Ключевые слова: электронное таможенное декларирование, таможенное оформление, товары и транспортные средства, компьютерные сети, декларанты, таможенные органы, цифровая экономика

Rajabov R.K., Rajabova N.R.

DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT OF ELECTRONIC CUSTOMS DECLARATION OF GOODS AND VEHICLES IN TAJIKISTAN

The article examines the essence and necessity of using electronic customs declaration of goods and vehicles in modern conditions. It is noted that the main attention in this process was paid to the solution of the existing goal, which allows solving existing problems. The stages of updating the internal computer network are determined, as well as the role of information for organizations, declarants and officials of customs authorities on electronic interaction, taking into account the trend in the implementation of existing forms of customs clearance. The directions for improving the electronic customs declaration of goods and vehicles in the current conditions of the development of the digital economy in Tajikistan are presented.

Key words: electronic customs declaration, customs clearance, goods and vehicles, computer networks, declarants, customs authorities, digital economy

Дар шароити муосири рушди иқтисодиёт тартиби истифодаи декларатсияи гумрукии электронӣ (ДГЭ) на танҳо барои мақомоти гумрук, балки барои иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди байналмилалӣ мавқеи хосро дорад, чунки усули асосии содда ва сари вақт ба анҷом расонидани барасмиятдарории гумрукӣ мебошад. Қорӣ ва истифодаи самараноки муомилоти электронии ҳуҷҷатгузорӣ, таҳияи декларатсияи гумрукии электронӣ унсурҳои асосии танзими самараноки фаъолияти иқтисодии байналмилалӣ мебошанд [3, 11, 12]. Истифодаи варақаи ДГЭ дар Тоҷикистон воқеан як навъ ҳуҷҷатест, ки аст, ки дар бисёре аз кишварҳо амал мекунад. Аммо агар дар кишварҳо хориҷӣ «гурӯҳҳои электронӣ» гардиши пурраи бефосилаи ҳуҷҷатҳои электрониро таъмин наояд, мутаассифона дар Тоҷикистон имрӯз декларатсияи гумрукии электронӣ бо сабаби қисман гардиш намудани ҳуҷҷатҳои қоғазӣ, дуруст фаъолияти нақардани шабакаи Интернетӣ, мушкилоти декларантҳо, номукаммалии қонунгузории гумрукӣ дида мешавад.

Барои ҳалли ин мушкилотҳо як қатор тадбирҳо оид ба такмили минбаъдаи ДГЭ зарур аст. Мақсади асосии истифодаи ин тадбирҳо рушди технологияҳои инноватсионии гумрукӣ ҳангоми бақайдгирии молҳо ва воситаҳои нақлиёт дар асоси истифодаи

декларатсияи электронӣ ҳангоми соддагардонӣ ва оптимизатсияи барасмиятдарории гумрукӣ ба ҳисоб меравад. Ҳалли мақсади гузошташуда имконият медиҳад, ки як қатор мушкилотҳо ҳал карда шаванд, аз ҷумла [1, 3, 7, 8, 9,10, 12]:

- баланд бардоштани самаранокии кори мақомоти гумруки Тоҷикистон дар соҳаи барасмиятдарории гумрукӣ бо истифода аз тартиби электронии муомилоти ҳуччатҳо;

- фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷорӣ ва рушди дигар шаклҳои барасмиятдарории гумрукӣ дар шакли электронӣ, аз ҷумла истифодаи низоми «Равзанаи ягона»;

- таъмини ҳифзи иттилооти гумрукӣ аз даҳлати беиҷозат;

- баланд бардоштани самаранокии фаъолияти декларантҳо;

- кам кардани вақт, инчунин беҳтар намудани сифати коркарди иттилоотии дар шакли электронӣ ба мақсадҳои гумрукӣ пешниҳодшуда;

- ташаккул додани шароити мусоид барои иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии байналмилалӣ ҷумҳурии мо ва дигар кишварҳо.

Пеш аз ҳама, такмил додани системаи иттилоотӣ, дар асоси ташкили кори пурсамари декларантро, барои ДГЭ ва истифодаи иттилооти пешакӣ ба роҳ монда шавад. Дар ин раванд таҳияи ДГЭ аз фаъолияти сайтҳои, ки тартиби онро суғар мекунад, ба монанди хатогӣ дар иртибот бо серверҳо, ҷой доштани хато дар шинохти имзои рақамӣ, мушкилот ҳангоми боркунии файлҳои форматҳои нав, нодуруст нигоҳ доштан ва хондани мазмунӣ сутунҳо ва ғайра вобаста аст. Ин камбудӣҳо дар асоси дуруст ба роҳ мондани муносибати мутақобила байни декларант ва ҳадамоти дастгирӣ натиҷа хоҳад дод.

Инчунин, такмил додани хати алоқа ва каналҳои интиқоли маълумот дар шабакаи Интернет бо шабакаи дохилии компютерӣ зарур аст.

Бо ҷорӣ намудани технологияи электронӣ, қатъи шабака ба як мушкили мубрами интиқоли маълумот табдил ёфт. Мутаассифона, истифодаи қобилияти Интернет барои таъмини суръати кофӣ интиқоли маълумотҳои электронӣ ва кори бефосила ҳангоми ҷорӣ намудани муомилоти ҳуччатҳои электронӣ мушкил мебошад.

Имкониятҳои шабакаи Интернет бешубҳа кофӣ нестанд, аз ин рӯ, зарур аст, ки манбаи ёрирасоне таъсис дода шавад, ки мушкилоти иртиботиро пайгирӣ кунад ва инчунин ҳангоми қатъи шабака он дар ҳолати статсионарӣ алоқаи байни декларант ва мақомоти гумрукро дар сатҳи зарурӣ нигоҳ дорад.

Ин масъаларо дар асоси гузаронидани мониторинг самаранок ҳал кардан мумкин аст. Инчунин ин вазифаро системаҳои автоматикунонидашуда дар асоси пурзӯр намудани назорат ҳангоми қатъи шабака, ошкор ва пешгӯии онҳо ва бевосита бо истифода аз системаи серверҳои иловагӣ ҳал карда мешаванд.

Бояд қайд намуд, ки схемаи мубодилаи иттилоот бо истифода аз серверҳои махсус ба роҳ монда мешавад. Дар ин раванд мақсад тавассути ҳалли марҳилаҳои зерини навсозии шабакаи дохилии компютерӣ ба даст оварда мешавад [3, 7, 9,11, 12]:

- таҳияи нишондиҳандаҳо ва талаботи асосӣ оид ба навсозии шабака, инчунин таҳияи имконоти навсозии шабака;

- тартиб додани схемаи навсозии қитъаҳои асосии шабака;

- васеъ намудани имкониятҳои техникӣ ва ғ.

Дар раванди истифодаи ДГЭ аз байн бурдани чараёни ҳуччатгузории коғазӣ ва кам кардани шумораи ҳуччатҳои, ки маҷмӯи иттилооти тақрорӣ доранд, ба формати электронӣ табдил додани зарур аст. Ин тавассути гузаштан ба ҳамкориҳои пурраи автоматикунонидашудаи мақомоти иҷроия дар соҳаи иҷозатдиҳӣ, соддагардонии мубодилаи иттилоот байни онҳо ноил шудан мумкин аст. Инчунин, ҷорӣ намудани меъёрҳои аз ҷониби кишвар фиристодани ҳуччатҳо дар формати электронӣ (XML), ки стандарти эътирофшудаи байналмилалӣ барои таъини маълумоти зарурӣ, барои мубодила дар системаҳои иттилоотӣ мебошад. Ин чорабинӣ чунин мушкили декларантро аз қабili

зарурати эътирофи баъзе ҳуччатҳои формати дигар дар барномаҳо, аз қабili Fine Reader ё чопкунии мустақили маълумотро аз байн мебарад.

Аз тарафи дигар зарур аст, ки ба оморасозии иттилоотии ташкилот, декларантиҳо ва шахсони мансабдори мақомоти гумрук оид ба масъалаҳои ҳамкории электронӣ дар ҳолати мавҷуд набудани ҳуччатгузориҳои қоғазӣ, бо назардошти тамоюли тағйирёбии татбиқи шаклҳои ҳозиразамони барасмиятидарории гумрукӣ диққат дода шавад.

Дар охир, бо мақсади беҳтар намудани амнияти иттилоотӣ ҳангоми ДГЭ бояд як қатор тадбирҳои иловагӣ андешида шаванд. Пеш аз ҳама ба истифодаи системаҳои идоракунии хавфҳои гумрукӣ, ки хусусияти ҳамаҷониба доранд ва ба пешгирии хатарҳо, кам кардани хавфи интиқоли маълумоти бардурӯғ, инчунин муайян кардани молҳои сертификатсиянашуда ба мақомоти гумрук имконият медиҳанд. Ҳамкории самарабахши байни системаи идоракунии хавфҳо ва декларатсияи гумрукии электронӣ бо роҳи таъмини мувофиқати ҳуччатҳои дар сутуни 44 нишондодашуда ва маълумоти иловагӣ пешниҳоди ҳуччатҳо имконпазир мебошад. Аз тарафи дигар назорати бевосита дар асоси истифодаи низоми автоматикизунонидашуда, мониторинги пурраи воситаҳои барномавӣ, ки мақомоти гумрук, инчунин иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии байналмилалӣ истифода мебаранд, таъмини амнияти иттилоотӣ аз таҷовузҳои ғайриқонунӣ, мутобик кардани хатари мавҷуда бо мақсади автоматизунонӣ, ба шакли муносири барасмиятидарории гумрукӣ ва декларатсияи электронӣ сурат мегирад.

Содасозии системаи идораи хатар дар равандҳои интиқол, коркард ва нигоҳдории ҳуччати электронӣ барои аз байн бурдани як гурӯҳи таҳдидҳои эҳтимоли ба амнияти иттилоотӣ шароит фароҳам оварда, имкон медиҳад, ки муомилоти ҳуччатҳои электронӣ дар асоси Интернет озодона амалӣ карда шавад. Инчунин он мушкилоти осебпазирии муҳити иттилоотӣ ба таҷовузҳои ғайриқонунӣ, инчунин вайрон кардани ҳифзи каналҳои алоқаро, ки тавассути онҳо иттилоот дар шакли электронӣ паҳн мешавад, бартараф хоҳад кард.

Аз ин рӯ аз татбиқи тавсияҳои амалӣ дар соҳаи навсозии шабакаи дохилии компютерӣ афзоиши назарраси ҳаҷм ва эътимоднокии интиқоли бефосилаи сигналҳои рақамӣ дар назар аст.

Дар ин ҳолат як қатор афзалиятҳо ҳангоми таъмини фаъолияти бефосила таъмин карда мешавад, ноқомии сервери иловагӣ ба қори тамоми шабака дар маҷмӯъ таъсир намерасонад, афзоиши микёспазирии шабака, бартарафсозии автоматӣ ва зуд мушкилоти шабака; суръати баланди шабака, имконоти идоракунии чандир; сифати чунин пайвастишавӣ аз дараҷаи баландтар аст ва устувории хуб дорад метавон муайян намуд.

Аз тарафи дигар камбудии усул ҳам дар марҳилаи насб ва ҳам ҳангоми нигоҳдории минбаъда гарон мебошанд бар хилофи истифодаи схемаи классикии шабакаи Интернет, ин технология ҷалби меҳнати иловагиро барои нигоҳдорӣ ва назорати система талаб мекунад.

Тавсияҳои дар боло зикршуда оид ба сари вақт огоҳ намудани ҳамкории электронӣ ба он равона карда шудаанд, ки ДГЭ аз огоҳии оддии мақомоти гумрук ба як чорабиниҳои муассир, ки дар он тоҷирон ва кормандони гумрук метавонанд бартарӣ ва беҳбудии мушаххасро дар фаъолияти ҳамкориҳои нав бубинанд.

Ва чунин усул, ба монанди баланд бардоштани сифати фаъолияти декларанти тавассути такмил додани барномаҳо дар асоси пешниҳоди декларанти, инчунин омӯзиши дақиқи иттилооти пешниҳодшуда, хидматрасонии портал ва ҳамкории мутақобила сатҳи қаноатмандиро аз ҷониби декларанти бо истифода аз хидматҳои электронии декларатсиякунонӣ афзоиш медиҳад.

Ҳангоми баррасии тавсияҳои дар боло зикршуда, барои самараноктар ташкил намудани расмиёти декларатсияи гумрукии электронӣ шароити оптимизатсияшуда фароҳам оварда мешавад, ки ин бевосита ба ҳамкориҳо бо иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии байналмилалӣ таъсири мусбат мерасонад, зеро чунин ҳамкорӣ самаравӣ иқтисодӣ медиҳад.

Арзёбии самаранокии истифодаи тавсияҳои амалии пешниҳодшуда ба таҳлили чунин нишондиҳандаҳо асос меёбад [2, 4,5, 6, 7, 9,11, 12,13]:

- баланд бардоштани сатҳи зарурӣ ва қаноатмандии иштирокчиёни савдои байналмилалӣ ҳангоми истифодаи шакли декларатсияи электронӣ барои барасмиятдарории гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт;

- пурра гузаштан ба пешниҳоди декларатсияҳо дар шакли электронӣ;

- баланд бардоштани сатҳи таъминоти иттилоотӣ ва ҳамкории мақомоти гумрук ва дигар мақомоти танзимкунанда.

Дар маҷмӯ ин имконият медиҳад, ки чунин ҳулосаҳо ба даст оварда шаванд:

1. Дар раванди татбиқи бевосита ба амалияи барасмиятдарории гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт тавассути технологияҳои электронии инноватсионӣ дар шароити кунунӣ таъмини дахлдори асосҳои методии фаъолияти иқтисодии байналмилалӣ зарур доништа мешавад. Ноил шудан ба ин ҳадафҳо тавассути таҳия ва татбиқи канали баландтехнологии алоқа бо мақсади таъмини дастрасии бефосила ба портали декларатсия, истифодаи форматҳои ягонаи ҳуҷҷатҳои электронӣ дар ҳама марҳилаҳои барасмиятдарории молҳо ва муттаҳидсозии байналмилалии онҳо, кафолат додани сатҳи баланди сатҳи таъминоти барномавӣ, ҷорӣ намудани таҷрибаи пешқадами хориҷӣ ҳангоми истифодаи декларатсияи гумрукии электронӣ ва мутобикгардони он барои истифода дар Тоҷикистон, таъмини ҳамкории байниидоравӣ ва байнидавлатӣ, инчунин ба ягонагии меъёрҳои қонунгузории байналмилалӣ ва миллий дар соҳаи декларатсияи электронӣ имконият медиҳад.

2. Татбиқи усулҳои пешниҳодшудаи такмили минбаъдаи декларатсияи электронӣ, ҳамчун яке аз унсурҳои асосии механизми «Равзанаи ягона» бидуни ҷалби мутахассисони соҳаи системаи идораи ҳафҳо, мақомоти гумрук, иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии байналмилалӣ дигар ташкилотҳои танзимкунанда, инчунин ҳамкории пурраи онҳо дар татбиқи ҳадафу вазифаҳо ғайриимкон аст.

3. Дар амал татбиқ намудани декларатсияи гумрукии электронӣ тавсияҳо ба навсозии минбаъдаи система имкон медиҳад. Дар оянда фикру мулоҳизаҳои пешниҳодшуда дар консепсияи тавсияҳои пешниҳодшуда бо мониторинги минбаъдаи нишондиҳандаҳои динамикаи татбиқи онҳо метавонанд минбаъд идома ва инкишоф дода шаванд. Истифодаи ҷорабиниҳои иҷтимоӣ нигаронидашуда дар амалияи ҳамкории электронӣ манфиатҳои иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии байналмилалӣ ва сохторҳои давлатие, ки мақомоти гумрук намоёндагӣ мекунанд, мувозинат хоҳанд кард.

4. Яке аз шартҳои асосии интиқоли молу воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукии ДГЭ молу воситаҳои нақлиёт мебошад. Мақсади асосии ин низом аз он иборат аст, ки ин шакли декларатсия дар асоси муомилоти ҳуҷҷатҳои электронӣ, бо роҳи пешниҳоди декларатсия, инчунин ҳуҷҷатҳои ҳамроҳикунанда ва интиқоли ба мақомоти гумрук тавассути шабакаи интернет амалӣ карда мешавад. Интиқоли ҳуҷҷатҳои гумрукӣ тавассути барномаҳои махсус, аз қабилы Alta-Soft, Sigma-Soft, InfoDek, ки барои иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии байналмилалӣ пешбинӣ шудаанд, сурат мегирад.

Ин яке аз самтҳои умедбахши такмили фаъолияти мақомоти гумрук буда, имкон медиҳад, ки амалиёти гумрукӣ вобаста ба декларатсияи гумрукии молу воситаҳои нақлиёт суръат бахшад ва мӯҳлати умумии расмиёти гумрукӣ кам карда шавад. Декларатсияи гумрукии электронӣ бартариҳои зерин дорад:

- истифодаи технологияи беқоғаз дар назар аст;

- ҳангоми назорати гумрукии мол, ки тибқи шартномаҳои дарозмуддат амалӣ карда мешавад, агар маълумот дар бораи таҳвилҳо тағйир ёбад, раванди таҳия ва гузаронидани декларатсияи гумрукии электронӣ ҳадди ақал вақтро мегирад;

- шаффофияти пурраи раванди назорати гумрукиро таъмин намуда, дар навбати худ коррупсияро аз байн мебарад;

- декларатсияи гумрукии электронӣ имкон медиҳад, ки назорати гумрукӣ дар асоси речаи автоматӣ амалӣ карда шавад ва ғайра.

5. Тачрибаи татбиқи технологияи декларатсияи молҳо дар шакли электронӣ, инчунин вокуниши умумии мусбати иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии байналмилалӣ ва мақомоти гумрук зарурати таҳияи самтҳои тақмили минбаъдаи тавсеаи ҳамкориҳои электронӣ бо мақомоти гумрук ва интиқолдиҳандагони мол; ташкили маҳзани ягонаи иҷозатномаҳои дигар мақомоти танзимкунанда; баланд бардоштани устувории раванди пешбурди барномаҳои коркард, инчунин каналҳои алоқа; тавсеаи муомилоти электронии ҳуҷҷатҳо тавассути стандартизатсия ва ба форматҳои ягонаи байналмилалӣ ҳамаи ҳуҷҷатҳои ҳамроҳкунанда ва ҳамлу нақлиёт; гузаронидани корҳои иттилоотӣ байни иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии байналмилалӣ оид ба истифодаи барномаҳо ва хизматрасониҳои иловагӣ, ки имкон медиҳанд сатҳи қаноатмандиро аз истифодаи ДГЭ баланд бардоранд; қарзгирӣ ва мутобиқсозии таҷрибаи пешқадами хориҷӣ ҳангоми декларатсиякунониро дар бар мегирад.

Бо мақсади оптимизатсия ва тақмил додани раванди ДГЭ, мо амали намудани чораҳои зеринро пешниҳод менамоем:

1. Таъсиси серверҳои махсусгардонидашуда дар асоси шабакаи дохилии компютерӣ, васеъ намудани имкониятҳои техникии шабака, инчунин қорӣ намудани алоқаҳо ва технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ.

2. Гузаронидани ягонакунии байналмилалӣ форматҳои ҳуҷҷатҳои интиқоли электронӣ.

3. Ба автоматикунории пурраи ҳамкориҳои мақомоти ҳокимияти иҷроия дар соҳаи иҷозатномадиҳӣ, соддагардонии мубодилаи иттилоот байни онҳо тавассути ташкили маҳзани ягона ва бойгониҳо ноил шудан зарур аст. Ҳангоми тақмили маъмурияти гумрукӣ модели пурраи системаи идоракунии хавфҳо бояд истифода шавад.

Дар маҷмӯъ, аз татбиқи ин тадбирҳо, ки аз истифодаи пурраи ДГЭ, баланд бардоштани суръати коркарди ҳуҷҷатҳо ва фароҳам овардани шароити мусоид барои иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии байналмилалӣ иборат аст, натиҷаи мусбат интизор аст. Бо вучуди ин, бояд ҳароҷоти қорӣ намудани системаҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва эҷоди сервери иловагӣ ба назар гирифта шавад, ки ин усул ҷалби кормандонро ҳангоми насб ва татбиқи ин технология мушкилоти назаррас вучуд дорад тақозо мекунад.

Рушди кунунии расмиёти декларатсиякунонии гумрукии электронӣ имкон медиҳад, ки технологияи бақайдгирии автоматӣ ва додани декларатсияи мол бидуни иштироки шахси мансабдори гумрук, инчунин татбиқи маълумоти ҳатмии пешакӣ доир ба молҳо ва всоттаи нақлиёт, инчунин технологияи бақайдгирӣ ва додани ДГЭ, истифодаи технологияи пардохти ғаврии боҷҳои гумрукӣ оғоз карда шавад. Декларатсияи гумрукии электронӣ тартиби ояндаи муваффақ ва пешрафта мебошад, аз ин рӯ қорӣ ва татбиқи самтҳои асосии тақмили он дар шароити муосири рушди иқтисодиёти рақамӣ дар Тоҷикистон афзалиятнок ҳисобида мешавад.

АДАБИЁТ

1. Баранов, В. Д. Экономическая безопасность внешнеторговой сферы России в условиях глобализации экономики (теоретико-методологический подход) [Текст] : дисс. ... докт. эконом. наук : 08.00.05 / В.Д. Баранов. – М., 2016. – 425 с.
2. Гончаров, С. В. Перспективы развития и проблемы электронного декларирования и технологии удаленного выпуска товаров [Текст] / С.В. Гончаров // Известия Санкт – Петербургского государственного экономического университета. – 2016. – № 6 (84). – С. 71 – 73.
3. Диброва, М. С. Декларирование товаров на основе информационных технологий: проблемы и пути их решения [Текст] / М.С. Диброва // Научный журнал ДИСКУРС. – 2017. – № 1 (3). – С. 228 – 235.

4. Жаборовский, А. С. О некоторых аспектах функционирования центров электронного декларирования [Текст] / А. С. Жаборовский // Академический вестник Ростовского филиала Российской таможенной академии. – 2016. – № 3 (24). – С. 15 - 20.
5. Исакова, А. А. Технологии электронного декларирования [Текст] / А. А. Исакова, В. Е. Малыхина // ScienceTime. – 2018. – № 10. – С. 168 - 173.
6. Искоскова, М. Таможенное декларирование в Таможенном союзе – ставка на унификацию [Текст] / М. Искоскова // Таможенное регулирование. Таможенный контроль. – 2016. – № 3. – С. 13 - 24.
7. Кед, А. П. Электронное таможенное декларирование (Эд-2) [Текст] / А. П. Кед, Л. Л. Личева // Экономика и управление в XXI веке: тенденции развития. – 2017. – № 17. – С. 133 - 139.
8. Лялин, Н. М. Технологии электронного декларирования и удаленного выпуска товаров: некоторые вопросы применения [Текст] / Н.М. Лялин, Л. Г. Чернова // Логистические системы в глобальной экономике. – 2016. – № 4. – С. 413 - 417.
9. Малышенко, Ю. В. Правовые основы, принципы и схемы электронного декларирования [Текст]: монография / Ю. В. Малышенко. – Владивосток: РИО Владивостокского филиала Российской таможенной академии, 2017. – 234 с.
10. Мосенкова, А. Ю. Сокращение издержек участников внешнеторговой деятельности на основе развития таможенного декларирования в электронной форме [Текст] / А. Ю. Мосенкова // Молодой ученый. – 2016. – № 3 (107). – С. 573 - 576.
11. Матвеева, О. П. Повышение качества предоставления государственных таможенных услуг на основе применения электронного декларирования [Текст] / О. П. Матвеева, Е. Е. Прушковская // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. – 2018. – № 3 (47). – С. 217 - 224.
12. Рачабов Р.К., Хикматов С.И., Рачабова Н.Р. Ташкили назорати гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт. Китоби дарсӣ. -Душанбе: «Ирфон», 2021. -293с.
13. Сарсенбаев, Т. У. Проблемы таможенного декларирования товаров в электронной форме с использованием международной ассоциации сетей интернет [Текст] / Т. У. Сарсенбаев // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. – 2016. – Т. 4. № 36 – 1. – С. 182 -184.

УДК 331.104

Саидова М.Х.

ОСОБЕННОСТИ СТИМУЛИРОВАНИЯ ТРУДА АДМИНИСТРАТИВНО-УПРАВЛЕНЧЕСКОГО ПЕРСОНАЛА В НЕКОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЯХ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматриваются вопросы стимулирования труда административно-управленческого персонала, изучены основы организации управления персоналом и существующая система стимулирования труда. Выделены виды административного-штабной аппаратура, а также обязанности административно-управленческого персонала. Проведён анализ особенности мотивации и стимулирования административно-управленческого персонала, где установлено, что оплата труда административно-управленческого персонала формируются из должностного оклада, премии и различных льгот. Кроме того, представлена классификация видов мотивации инновационной деятельности.

Ключевые слова: административно-управленческий персонал, стимулирование, мотивация, труд, персонал, рыночные отношения, оклад, премия

Саидова М.Х.

ХУСУСИЯТҲОИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ МЕҲНАТИИ КОРМАНДОНИ МАЪМУРИЮ-РОҲБАРИКУНАНДА ДАР ТАШКИЛОТҲОИ ҒАЙРИТИҶОРАТИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои ҳавасмандгардонии меҳнати кормандони маъмурӣ ва роҳбарӣ, асосҳои ташкили идоракунии кадрҳо ва системаи мавҷудаи ҳавасмандгардонии меҳнат омӯхта шудаанд. Намудҳои аппарати маъмурию штатӣ, инчунин вазифаҳои коркунони маъмурию роҳбарикунанда ҷудо карда шудаанд. Таҳлили хусусиятҳои ҳавасмандгардонӣ ва ҳавасмандгардонии кормандони маъмурию роҳбарикунанда гузаронида шуда, маълум гардид, ки музди меҳнати кормандони маъмурию роҳбарикунанда аз ҳисоби маоши мансабӣ, мукофотпули ва имтиёзҳои гуногун ташаққул меёбад. Илова бар ин, таснифоти намудҳои ҳавасмандгардонии ғайритиҷоратӣ инноватсионӣ оварда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: кормандони маъмурӣ ва роҳбарӣ, ҳавасмандкунӣ, ҳавасмандкунӣ, меҳнат, кадрҳо, муносибатҳои бозорӣ, музди меҳнат, мукофотпулӣ

Saidova M.Kh.

FEATURES OF LABOR INCENTIVES OF ADMINISTRATIVE AND MANAGEMENT STAFF IN NON-PROFIT ORGANIZATIONS OF TAJIKISTAN

The article deals with the issues of stimulating the labor of administrative and managerial personnel, the basics of organizing personnel management and the existing system of stimulating labor are studied. The types of administrative and staff apparatus, as well as the duties of administrative and managerial personnel are singled out. The analysis of the features of motivation and incentives for administrative and managerial personnel was carried out, where it was found that the remuneration of administrative and managerial personnel is formed from the official salary, bonuses and various benefits. In addition, a classification of the types of motivation for innovative activity is presented.

Keywords: administrative and managerial personnel, incentives, motivation, labor, personnel, market relations, salary, bonus

В условиях инновационного развития для получения результативного управления трудового поведения в организации, важную роль играет метод стимулирования труда, включающий функции (экономическую, социальную, психологическую), а также сказывающегося на личностное поведение персонала и на группу, для достижения цели. Но для этого нужна прозрачность, а также стратегия и тактика трудового поведения.

Осипова О.С. отметила, что: «...прозрачность, это когда командно-административное управление переходит к рыночной системе управления» [5].

К административно-управленческому персоналу (АУП), относятся управленческий аппарат, а сотрудники к органу управления, выполняющие свои конкретные полномочия.

Каждый из сотрудников АУП при выполнении своих полномочий принимали решения и решали перед поставленными задачи. Необходимо учесть, что также происходило делегирование полномочий. Например, при линейном полномочии, начальник передаёт полномочия подчиненному, а штабной аппарат способствует принятию решения линейным руководителем.

Авторы работ [7,8] выделили три вида административно-штабного аппарата состоит из трёх видов (табл.1).

Таблица 1. Виды административно-штабной аппаратуры

№	Виды	Описание
1	Консультативный аппарат	формируется на временной или постоянной основе из специалистов, консультирующих по проблемам, требующим специальной подготовки
2	Обслуживающий аппарат	выполняет обслуживающие функции (маркетинговые исследования, финансирование, планирование, материально-техническое снабжение)
3	Личный аппарат	формируется из секретарей и помощников руководителя

Параллельные полномочия, отклоняют обусловленные решения линейного руководства, а также увеличивают штабные полномочия.

Функциональные полномочия, дают возможность штабному аппарату права как допускать и не допускать установленные воздействия в пределах своей компетенции.

При АУП организации стоят задачи по решению административно-координационных вопросов в их деятельности (табл.2).

Таблица 2. Обязанности административно-управленческого персонала

№	Обязанности
1.	Ведение деловой переписки, протоколов и другой административной документации.
2.	Планирование и организация проведения заседаний, совещаний, деловых встреч и поездок.
3.	Согласование сроков проведения различных мероприятий, контроль за их соблюдением.
4.	Помощь руководителям и сотрудникам в решении вопросов административно-организационного характера.
5.	Подготовка проектов контрактов, договоров, ведение переговоров.
6.	Организация приема посетителей и сотрудников.
7.	Выполнение родственных по содержанию обязанностей.
8.	Руководство другими работниками.

Мотивационный механизм управленческой деятельности учитывает условия и характер их работы. Поэтому важно учесть признаки: концепция мотивации, вознаграждения, стимулирования, а также оценка результатов (рис.1).

Рисунок – 1. Классификация видов мотивации инновационной деятельности

Осипова О.С., Капитанов В.А., Иванова В.М, полагают, что «...стимулирование - разнообразные виды воздействия, учитывающий мотивационную структуру личности» [5], а Рассадин В.В. писал, что «...стимулирование - средство мотивации» [8].

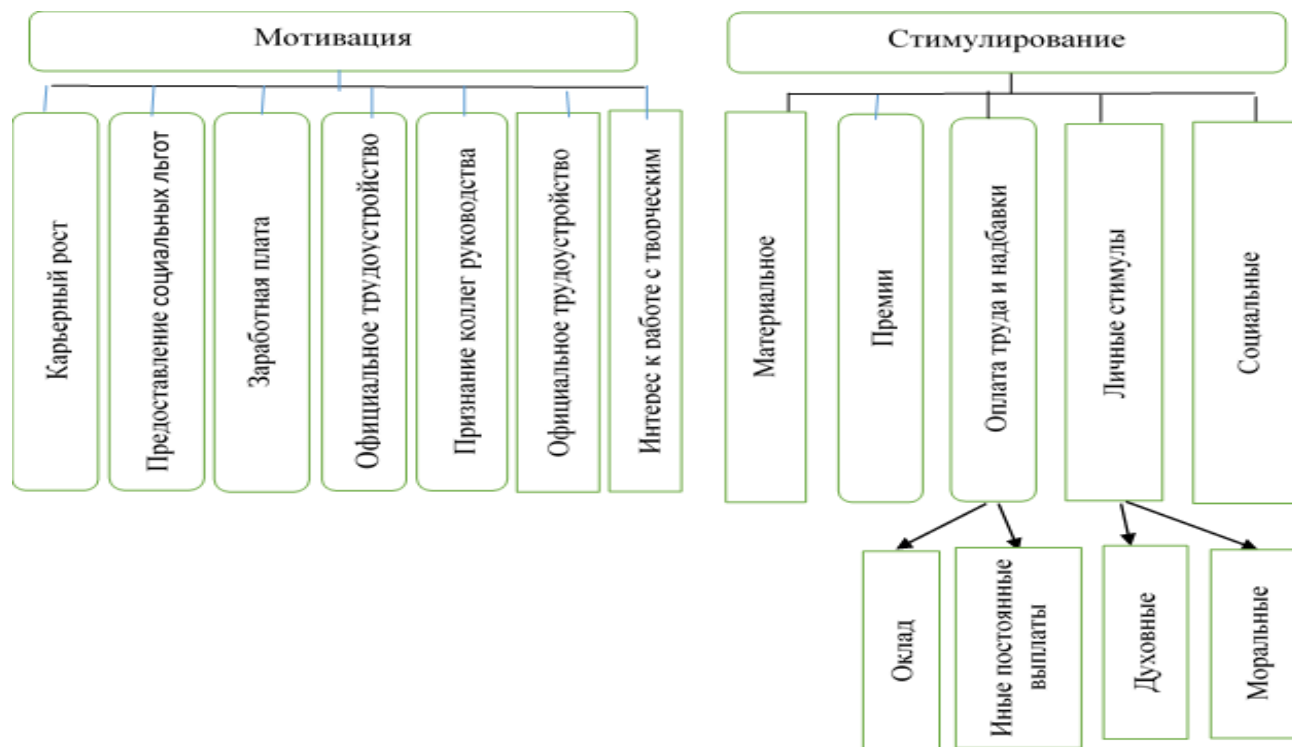

Рисунок – 2. Виды мотивации и стимулирования

Мы считаем, что средством мотивации могут быть стимулы всевозможного вида, влияющие из внешней среды, деятельность трудового процесса, а также принужденность механизмов (рисунок 2)

Согласно Трудового Кодекса Республики Таджикистан «...зарплата – денежное вознаграждение, которые необходимо выплатить работодателем наемному работнику за выполненный труд, в определённое рабочее время» [9].

Автор работы отметил, что «...взаимосвязь внешних и внутренних факторов, охватывает формирование и развитие мотивов и стимулов сотрудников к единому, коллективному труду, где существует связь их с инструментами мотивационного развития, с увеличением трудового потенциала; карьерным ростом и профкомпетенции сотрудников» [2]. Основа организационно-управленческого уровня, это процесс регулирования стимулирования персонала, где учитывается реализация и достижение цели НКО.

Как отметила Шубина Н.А., что «...материальная система стимулирования персонала, это учёт личных, коллективных и общественных интересов, где основой является двухступенчатый принцип, предусматривающий стимулирование деятельности самой организации и индивидуальной эффективности дела АУП» [10].

Вопросы проблемы стимулирования труда были изучены Панасенко С.Б., где «...классификация стимулов делится на материальные и нематериальные» [7].

Материальное стимулирование труда, это эффективный стимул, влияющий на трудовую мотивацию персонала, где целью, является формирование конкурентоспособного мотивированного персонала, который может реализовывать стратегические цели некоммерческих организаций (НКО).

Однако необходимо отметить, что для экономического вознаграждения НКО нужны большие расходы, поэтому необходимы соотношение их затрат. Термин «вознаграждение»

- это материальное стимулирование труда сотрудников НКО, а также специальные льготы и компенсации-бенефитов, образующие социальный и компенсационный пакеты. В таблице 3 нами показана структура материального неденежного стимулирования.

Таблица – 3. Материальные неденежные стимулы

Группы материальных неденежных стимулов	Назначение	Состав
Дополняющие условия труда	Предоставление средств труда, необходимых на рабочем месте / должности, не предусмотренных в нормативах оборудования рабочего места	полная или частичная оплата сотовой связи; предоставление транспорта или оплата расходов на транспорт; переносной персональный компьютер
Социальные	Высвобождение времени сотрудника для повышения эффективности использования рабочего времени	доставка сотрудников на работу и с работы; компенсация стоимости отдыха детей; оказание материальной помощи; компенсация стоимости питания и организация питания; компенсация стоимости занятий спортом
Имиджевые	Повышение статуса сотрудника внутри компании и вне ее	предоставление служебного автомобиля для поездок на деловые встречи, переговоры, командировки; организация питания в отдельном зале для высшего руководства; заказ напитков на рабочее место.
Индивидуальные	Привлечение и удержание ценных специалистов	предоставление кредитов / поручительство перед банком на приобретение жилья; оплата обучения; предоставление путевок на курорты и в дома отдыха; обеспечение служебным жильем или компенсация стоимости аренды жилья

Кроме того, имеются направления нематериальной мотивации персонала (табл. 4).

Таблица – 4. Основные направления нематериальной мотивации персонала

Виды	Характеристика	Группа методов
Моральное стимулирование	это регулирование поведения работника на основе предметов и явлений, отражающих общественное признание, повышающих престиж работника	Систематическое информирование персонала; Организация корпоративных мероприятий; Официальное признание заслуг; Регулирование взаимоотношений в коллективе
Организационное стимулирование	это регулирование поведения работника на основе изменения чувства удовлетворенности трудом	Повышение качества трудовой жизни; Управление карьерой; Вовлечение персонала в процесс управления; Организация трудовых соревнований
Стимулирование свободным временем	это регулирование поведения работника на основе изменения времени его занятости	Взаимосвязь с основными целями, ценностями, культурой организации; Системность, взаимосвязь с методами материального вознаграждения; Индивидуализированный подход, адресность применения, личная ориентация

Изучив особенности мотивации и стимулирования АУП, установлено, что у АУП оплата труда определяется по должностному окладу, премии, а также по льготам. Однако заработная плата у руководителей незначительна, но, при этом ведётся контроль по выплатам управленческим кадрам. Здесь важно отметить, что в процессе своей деятельности организации применяют механизмы, регулирующие условия оплаты, а руководитель поддерживает в фривольных обстоятельствах.

Результативная система оплаты труда АУП определяет эффективность деятельности организации, положительную ауру в коллективе, а когда разрабатывается система оплаты труда АУП учитывается существующая обстановка и их планы развития, при которых определяется правильность оплаты при сопоставлении размер оплаты других работников. [1,2,3].

При построении системы оплаты труда АУП применяются квалифицированные категории, определяющие уровень трудового профессионализма. Начисление заработной платы АУП происходит исходя из должности, среднего его оклада и высоких премий при результативном труде, а также должность, высокий его оклад, с минимальными премиями. Но это всё зависит от уровня руководства и от категории организации.

Анализируя оплату труда АУП госорганизаций, было выявлено, что у них существуют свои особенности, должностной оклад, определяется от размера тарифной ставки основной профессии, по коллективному договору этой организации, а вознаграждают за полученный результат за счет полученной прибыли.

В условиях цифровой экономики существует система бонусов и премий, где стимулируют за высокий полученный результат.

Следовательно, то что системы переменных сводятся по группам (табл. 5).

Таблица 5. Перечень программ переменных выплат

ПРОГРАММЫ		
Бонусов	Индивидуального стимулирования	Группового стимулирования
Субъективны	Объективны	Основаны на формулах расчетов
Основаны на результатах, достигнутых целей	Оговариваются заранее	Количественный характер
Ориентированы на группу или отдельных сотрудников	Ориентированы на группу и коллективную деятельность	Ориентированы на индивидуума и его конкуренцию с другими сотрудниками
ПРИМЕРЫ		
- Программа бонусов для руководителей; - Программа специального премирования (спот – бонусы).	- Корпоративные системы распределения доходов; - Премирование на основе управления по целям; - Премирование по результатам полученной прибыли; - Премирование по результатам деятельности подразделений; - Премирование временных рабочих групп.	- Комиссия; - Премирование от часовой тарифной ставки/оклада; - Индивидуальное премирование руководства;

Программа бонусов показывает эффективность принципов стимулирования у сотрудников необходимой модели поведения, показывающие ценность компании и ее признание.

Важно то, что каждый сотрудник почувствует и поймёт достигнутые результаты в организации, так как система оплаты рассчитывается по этим результатам. Особое значение состоит в том, что это программа имеет гибкость, где в процессе получения бонусов организация без затруднений может модифицировать.

Следовательно, основная мотивация, это уровень оплаты труда, где на процесс материального стимулирования позитивно повлияют уровень квалификации, трудовой объём персонала и их полученный результат, который позволит получить доходов и по влияет на систему стимулирования персонала некоммерческих организациях в Таджикистане.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баженов С.В. Мотивация и стимулирование трудовой деятельности // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ». 2018. Том 7, №4. С. 84-85
2. Литвинюк А.А. Мотивация и стимулирование трудовой деятельности. / Гончарова С.Ж., Данилочкина В.В.//Монография – М.: Издательство Юрайт, 2018 - 398 с.
3. Когдин А.А. Мотивация и стимулирование трудовой деятельности в управлении персоналом / А.А. Когтин // Основы экономики, управления и права. №4 (4). 2019. С. 80-83.
4. Осипова О.С., Капитанов В.А., Иванова В.М./ Актуальные вопросы мотивации и стимулирования труда персонала социально ориентированных некоммерческих организаций / О.С. Осипова, В.А. Капитанов, В.М. Иванова. // Тренды и управление. - 2018. - № 3. - С. 22- 41.

5. Осипова О.С., Пименкова С.С. Наградная политика как метод стимулирования трудовой деятельности // Актуальные проблемы социальной и экономической психологии: методология, теория, практика. Сборник научных статей. Москва, 2019. - С.57-64.
6. Панасенко С. Б. Проблемы мотивации в некоммерческих организациях / С.Б. Панасенко // Управление персоналом. - 2006. - № 14. - С. 44.
7. Рассадин В.В. Мотивация и стимулирование трудовой деятельности персонала / В.В. Рассадин // Труд и социальные отношения. - 2008. № 3. С. 53-59
8. Трудовой Кодекс Республика Таджикистан от 22.07.2013г. №981) [Текст]: [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://www.mmk.tj/ru/library/trudovoi_kodeks_rt.
9. Шарифовна Г. А., Заработная плата как фактор мотивации к труду / Г.А. Шарифовна, Г. Л. Фагимова, Т. А. Рустемовна. – Волжск.: Вестник Волжского ун-та им. В.Н. Татищева, 2019. № 3, - С.83-90.
10. Шубина Н.А. Материальное и нематериальное стимулирование труда: организационный опыт и общественное мнение // Научное сообщество студентов XXI столетия. Экономические науки: сб. ст. по мат. XXIII междунар. студ. науч.-практ. конф. – 2018, № 8(23). С. 267-269

УДК 338.4

Саидов С.С., Маджидзода Д.М.

УСТОЙЧИВОЕ УПРАВЛЕНИЕ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ: РЕГИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

В статье рассматриваются проблемы водных ресурсов как важный фактор устойчивого развития и на этой основе анализируются системы рационального использования, охрана и управления водными экосистемами в качестве эколого-экономической политики региона. Для уточнения важнейших региональных проблем водных ресурсов в статье отмечается, что устойчивое развитие социально-экономических систем опирается на достижение гармонии в отношениях между человеком, обществом и природой, между экономикой и экологией. Одной из важнейших составляющих социально-экономического благополучия региона является использование и охрана водных ресурсов. В статье констатируется, что Центральная Азия - регион с большими природными ресурсами, в том числе водными. Устойчивое развитие экономики стран региона, наряду с использованием других источников, также крайне сильно зависит от наличия и степени использования водных ресурсов. Основные источники водных ресурсов региона расположены в горных странах. Также в статье отмечается, что водные ресурсы Таджикистана играют важную роль в обеспечении занятости населения. Очевидно, что достижение параметров устойчивого развития экономики страны тесно связано с водными ресурсами. По нашему мнению в современных условиях для реализации Целей устойчивого развития необходимо изучить культуру эффективного использования и рационального управления водными ресурсами с учетом масштаба и технологии производства и потребления. Следует разработать и представить форму управления, которая будет включать в себя обеспечение основных потребностей человека, таких как санитария, производство продуктов питания, производство энергии, поддержание и сохранение состояния национальных и региональных экосистем, а также внедрение нового механизма сотрудничества по устойчивому развитию в водном секторе. В связи с этим растет важность глубокого

понимания и осознание населением ключевой роли воды для достижения Целей устойчивого развития.

Ключевые слова: вода, ресурсы, экосистема, устойчивое развитие, концепции, управления, фактор, изменение климата, экономика, занятость, социально-экономического благополучия региона, международного водного права, ледники, питьевая вода.

Саидов С.С., Маджидзода Д.М.

ИДОРАКУНИИ УСТУВОРИ ЗАХИРАҲОИ ОБӢ: ҶАНБАҲОИ МИНТАҚАВӢ

Дар мақола масоили захираҳои обии минтақа ҳамчун омилҳои муҳими рушди устувор мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифта, дар ин замина сохторҳои истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ, ҳифз ва идоракунии экосистемаҳои захираҳои обӣ ҳамчун сиёсати экологӣ ва иқтисодии минтақа таҳқиқ гардидаанд. Дар доираи мақолаи мазкур барои равшан намудани масъалаҳои муҳимтарини минтақавии захираҳои об аз ҷумла қайд гардидааст, ки рушди устувори сохторҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ба ноил гардидани ҳамоҳангӣ дар муносибатҳои инсонӣ, ҷамъият ва табиат, иқтисодиёт ва экология асос меёбад. Яке аз муҳимтарин ҷузъҳои неқӯаҳволии иҷтимоӣ иқтисодии минтақа истифода ва ҳифзи захираҳои об доништа мешавад. Дар ин васила аз ҷумла муаллиф қайд менамояд, ки Осиёи Марказӣ минтақаи дорои захираҳои бузурги табиӣ, аз ҷумла об мебошад. Рушди устувори иқтисодиёти кишварҳои минтақа дар баробари истифодаи дигар манбаъҳо аз мавҷудият ва дараҷаи истифодаи захираҳои об низ ниҳоят вобаста аст. Сарчашмаҳои асосии захираҳои обӣ асосан дар мавзӯҳои кӯҳистони кишварҳои минтақа ҷой гирифтаанд. Ҳамчунин дар доираи мақола таъкид гардидааст, ки захираҳои обии Тоҷикистон дар таъмини шӯғли аҳоли нақши муҳим доранд. Мусаллам аст, ки ноил шудан ба нишондиҳандаҳои рушди устувори иқтисоди Тоҷикистон ба захираҳои бузургу фаровони обӣ зич алоқаманд аст. Ба андешаи мо, дар шароити муосир барои амалӣ намудани ҳадафҳои рушди устувор фарҳанги истифодаи самаранок ва идоракунии оқилонаи захираҳои обиро бо назардошти миқёс ва технологияи истеҳсолу истеъмол омӯختан зарур доништа мешавад. Бо ин назардошт бояд шакли идоракунии таҳия ва пешниҳод қарда шавад, ки он таъмини эҳтиёҷоти асосии инсонро нисбат ба оби ошомиданӣ, аз ҷумла ҳолати беҳдошти, истеҳсоли хӯрокворӣ ва энергияи сабз, нигоҳдорӣ ва ҳифзи вазъи экосистемаҳои миллий ва минтақавӣ, инчунин ҷорӣ намудани сохтори нави механизми ҳамкориро оид ба рушди устувор дар бахши захираҳои обӣ дар бар мегирад. Дар ин васила, аҳамияти дарки амиқ ва огоҳии ҷомеа аз нақши калидии захираҳои обӣ барои ноил гардидан ба Ҳадафҳои рушди устувор меафзояд.

Калидвожаҳо: об, захираҳои обӣ, экосистема, рушди устувор, идоракунии рушди устувор, омил, тағирёбии иқлим, иқтисод, шӯғл, неқӯаҳволии иҷтимоӣ иқтисодии минтақа, ҳукуки байналмилалӣ об.

Saidov S.S., Majidzoda D.M.

SUSTAINABLE WATER MANAGEMENT: REGIONAL ASPECTS

The article considers the problems of water resources as an important factor in sustainable development and, on this basis, analyzes the systems of rational use, protection and management of aquatic ecosystems as an environmental and economic policy of any country. To clarify the most important regional problems of water resources, the article notes that the sustainable development of socio-economic systems is based on achieving harmony in relations between man, society and nature, between the economy and ecology. One of the most important components of the socio-economic well-being of the region is the use and protection of water resources. The

article states that Central Asia is a region with large natural resources, including water. The sustainable development of the economies of the countries of the region, along with the use of other sources, is also extremely dependent on the availability and degree of use of water resources. The main sources of water resources in the region are located in mountainous countries. The article also notes that the water resources of Tajikistan play an important role in providing employment for the population. It is obvious that achieving the parameters of sustainable development of the country's economy is closely related to water resources. In our opinion, in modern conditions, in order to implement the Sustainable Development Goals, it is necessary to study the culture of efficient use and rational management of water resources, taking into account the scale and technology of production and consumption. A form of governance should be developed and presented, which will include the provision of basic human needs, such as sanitation, food production, energy production, maintenance and conservation of the state of national and regional ecosystems, as well as the introduction of a new mechanism for cooperation on sustainable development in water sector. In this regard, the importance of deep understanding and public awareness of the key role of water in achieving the Sustainable Development Goals is growing.

Key words: water, resources, ecosystem, sustainable development, concepts, management, factor, climate change, economy, employment, socio-economic well-being of the region, international water law, glaciers, drinking water.

Управления и рациональное использование водных ресурсов для хозяйствования является одной из составных частей эколого – экономической политики и комплексного планирования хозяйственной деятельности. Водные ресурсы являются экологически чистым и важным продуктом источником жизнедеятельности человека, социального богатства и, наконец, основой деятельности и устойчивого развития экономики.

Между тем, в последние годы в большинстве стран обострилась проблема эффективного управления и рационального использования водных ресурсов. Оптимизация водопользования и стабильное развитие ирригационно-мелиоративного комплекса является одним из приоритетных направлений развития национальной экономики и считается объектом государственного планирования и регулирования. Государство играет главную роль в регулировании и управлении устойчивым водопользованием. В Республике Таджикистан вода является исключительной собственностью государства, и государство гарантирует её эффективное использование в интересах народа [8, с.5]. Более того, водные ресурсы имеют важное значение в снижении уровня бедности, предотвращении голода, повышении уровня благосостояния населения, минимизации негативного воздействия на окружающую среду и достижении Целей устойчивого развития. Эффективное использование водных ресурсов играет важную роль в устойчивом развитии и перспективах экономики любой страны. Вопросы разумного и эффективного использования водных ресурсов является стратегической задачей каждого государства, Также огромна роль водных ресурсов и в обеспечении национальной безопасности.

Аналитиками установлено, что из четырех рабочих мест, составляющих мировую рабочую силу, три зависят от воды и водных экосистем. Согласно данным ООН, нехватка воды и нарастание проблем с доступом к водным ресурсам и санитарии могут снизить темпы экономического роста и возможности создания рабочих мест в ближайшие десятилетия. В докладе о водных ресурсах мира за 2016 г. отмечается, что половина работающих в мире – около 1,5 млрд. человек - работают в восьми отраслях, связанных с водными и природными ресурсами [8]. Так, по словам И.Боковой, Генерального директора ЮНЕСКО, «...водные ресурсы и рабочие места тесно связаны на разных уровнях, независимо от того, считаются ли они экономическими, экологическими или социальными».

Водные ресурсы имеют стратегическое значение в условиях Центральной Азии. Центральная Азия - регион с большими природными ресурсами, в том числе водными. Устойчивое развитие экономики стран региона, наряду с использованием других источников, также крайне сильно зависит от наличия и степени использования водных ресурсов. Основные источники водных ресурсов региона расположены в горных странах. Известно, что: «...в бассейне Аральского моря расположены 5 стран Центральной Азии, площадь которых составляет 1550 тыс. км², а орошаемые площади - 7,95 млн. га. В регионе объем восполняемых водных ресурсов составляет за 1 га в год в среднем 118-120 км³ и состоит из вод Амударьи, Сырдарьи и подземных водных запасов (14,7 км³). Объем водохранилищ достигает 60 км³ [1]. При этом, в территориальном плане чуть более 55,4 % общих водных ресурсов, выпадающих в Аральское море, формируется на территории Таджикистана, 25,3 % - в Кыргызстане, 7,6 % - в Узбекистане, 3,9 % - в Казахстане, 2,4 % - Туркменистане, остальные 5,4 % - на территории Афганистана, Китая и Пакистана» [3, с.89].

Несмотря на то, что объем водных ресурсов в Таджикистане гораздо больше, чем в других странах региона, на территории страны используются примерно 17-20 % от общих водных ресурсов.

Важно также отметить, что водные ресурсы Таджикистана играют важную роль в обеспечении занятости населения. Очевидно, что достижение параметров устойчивого развития экономики страны тесно связано с водными ресурсами. Так, согласно данным Министерства энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан, в настоящее время "... водные ресурсы в стране являются основным источником производства энергии, и 95% электроэнергии в Республике Таджикистан производится гидроэлектростанциями. Водные ресурсы используются в орошаемых отраслях и производстве около 80% сельскохозяйственной продукции, питьевого водоснабжения и санитарии, промышленности и аквакультуры, которые играют важную роль в обеспечении продовольственной безопасности и доступа населения к качественной пище"[3]. Очевидно, что в перспективе важность водных ресурсов с позиции обеспечения устойчивого социально-экономического и экологического развития для Таджикистана и всего региона многократно возрастет.

В современных условиях для реализации Целей устойчивого развития необходимо изучить культуру эффективного использования и рационального управления водными ресурсами с учетом масштаба и технологии производства и потребления. Следует разработать и представить форму управления, которая будет включать в себя обеспечение основных потребностей человека, таких как санитария, производство продуктов питания, производство энергии, поддержание и сохранение состояния национальных и региональных экосистем, а также внедрение нового механизма сотрудничества по устойчивому развитию в водном секторе. В связи с этим растет важность глубокого понимания и осознание населением ключевой роли воды для достижения Целей устойчивого развития.

Несмотря на наличие огромных запасов водных ресурсов, Таджикистан постоянно сталкивается с определенными трудностями при их использовании, особенно в орошаемом секторе. Причиной этого может быть, в том числе, неравномерное расположение рек в отдельных регионах страны. Так, согласно официальным данным: "...51,4% населения Республики Таджикистан, в том числе 86,9% городского населения, 61,5 % районного населения и 43,4 % сельского населения, имеют доступ к питьевой воде и улучшились санитарные условия, а 49,6% населения либо не имеют доступа к питьевой воде, либо пользуются водой, небезопасной с точки зрения санитарии и гигиены". В некоторых сельских районах отсутствуют централизованные сети водоснабжения и канализации. Поэтому необходимо не только эффективно, но и экономно использовать водные ресурсы и беречь их от загрязнения". Важно также отметить, что проблема загрязнения водоемов (рек, озер, водохранилищ, морей, подземных вод и др.) стало не только региональной, но и глобальной и вызывает серьезное беспокойство в современном мире. Так, в условиях

Центральной Азии вопросы более рационального и эффективного использования природных экосистем, связанных с водными ресурсами, считаются одной из важнейших задач и основной целью устойчивого развития каждой страны этого региона. Последнее обуславливает необходимость разработки нового экономического механизма рационального использования водных ресурсов, от которого выиграли бы все страны региона.

Важное значение приобретают вопросы установления приоритетов в системе управления водными ресурсами. Одной из критериев оценки этой системы является ее эффективность. При этом основной целью государственного управления водными ресурсами является достижение и поддержание экономически эффективного и экологически безопасного состояния водопользования. Степень экономически эффективного и экологически безопасного использования воды может быть определена как устойчивое использование воды, которое преследует следующие цели:

- соблюдение баланса потребностей экономического развития и обеспечение воспроизводства водных ресурсов;
- соблюдение баланса реализации прав нынешнего и будущих поколений на экономичное и экологически безопасное использование водных ресурсов.

Направленность достижения этих целей в современных условиях с учетом ограниченных экономических возможностей государства и субъектов водопользования, при определении основных направлений эффективного развития водного хозяйства, должна основываться на принципе эргономичности принимаемых решений, т.е. заключается в снижении затрат на водопользование и выборе экологически эффективных решений, которые в то же время приносят положительные экономические результаты. В рамках задач, связанных с охраной водных ресурсов, вопросы социальной и экологической значимости водных ресурсов должны строго контролироваться соответствующими национальными и наднациональными органами.

Важнейшим экономическим фактором, влияющим на уровень водопользования, является оценка стоимости водных ресурсов, которая составляет основу экономического механизма регулирования водопользования. Целью внедрения экономического механизма является обеспечение экономической выгоды для достижения целей государственной политики в области восстановления, рационального использования и охраны водных сооружений [5, с.49]. «...К основным элементам хозяйственного механизма относятся:

- управление;
 - планирование мероприятий по управлению водными ресурсами;
 - разработка целевых программ восстановления, рационального использования вод и охраны водных объектов;
 - финансирование водохозяйственной деятельности и охраны водных сооружений;
 - установление ставок платы и размеров платы за пользование водными объектами;
 - страхование водных рисков;
 - мониторинг поверхностных водоемов, а также мониторинг водных объектов;
 - разработка социально-экономического развития на основе перспективы развития водного хозяйства;
 - учет и планирование водных ресурсов и водных объектов;
- поддержка предпринимательской, инновационной и другие виды деятельности, которые направлены на обеспечение комплексного использования и охрану водных ресурсов;
- в установленном порядке возмещение ущерба, причиненного водным объектам;
 - ведение аудита, диагностики и кадастровой деятельности и др.».

Следует отметить, что рациональное использование водных ресурсов в значительной степени зависит от совершенствования механизмов использования водных ресурсов и нормализации или сокращения использования этих ресурсов. Полное решение проблем водопользования, охраны и восстановления водных ресурсов в настоящее время

невозможно, но пути решения должны быть изучены и обсуждены. Основной причиной всех этих недостатков является отсутствие научно обоснованной концепции, учитывающей факторы внешней среды. В связи с этим следует рассмотреть необходимость создания единого механизма управления водными ресурсами.

Механизмы водопользования в чистом виде не существуют, поэтому их согласование неизбежно и рекомендуется. При этом многие моменты зависят от конкретных технологий, отраслей и видов деятельности. В ближайшее время с точки зрения устойчивого развития экономики необходимо внедрить механизмы стимулирования водопользования. Так, в условиях рыночной экономики значительно возрастет роль экономического механизма в решении проблем более эффективного использования и охраны водных ресурсов на основе баланса экономических, социальных и экологических выгод. Также экономический механизм рационального водопользования может иметь более эффективные результаты, чем использование административных методов. Широкое внедрение инструментов экономического механизма управления в значительной степени позволяет регулировать деятельность водопользователей с учетом их интересов.

Следует отметить, что ныне состояние и изменение климата с большой скоростью оказывает негативное воздействие на природные экосистемы. Республика Таджикистан также не застрахована от этого влияния. Серьезные последствия изменения климата, такие как изменения температуры, таяние ледников, осадки и повышение уровня моря, будут иметь последствия, которые изменят не только водные экосистемы, но и повлияют на уровень доступа человека к водоснабжению.

В связи с обострением проблем водопользования и изменения климата «...по инициативе Таджикистана Генеральная Ассамблея ООН приняла 8 резолюций, касающихся воды, в т.ч. резолюция об объявлении 2003 года “Международным годом пресной воды”, “Международное десятилетие действия “Вода для жизни”, 2005-2015 гг.», 2013 - “Международный год сотрудничества в области воды” и др.».

Более того, Президент Республики Таджикистан Э. Рахмон ввремя VII Всемирного водного форума, который состоялся в Республике Корея в апреле 2015 года, объявил о новой инициативе по водной тематике. Так, «...на очередном заседании Генеральной Ассамблеи ООН от 21 декабря 2016 года, № 71/463 единогласно была принята резолюция об объявлении 2018-2028 годов “Международным десятилетием действий “Вода для устойчивого развития”. Символично, что реализация этой глобальной инициативы началось во Всемирный день водных ресурсов - 22 марта 2018 года, и завершится также во Всемирный день водных ресурсов - 22 марта 2028 года. Важно, что эту резолюцию единогласно поддержали и в соавторстве приняли 193 государства-члена ООН».

Основной целью водной декады является, прежде всего, обеспечение всеобщего доступа к чистой питьевой воде по доступной цене, поддержание и охрана санитарного состояния населения, рациональное использование водных ресурсов мировым сообществом. Общее управление водными ресурсами - необходимый инструмент для обеспечения основных долгосрочных потребностей человека, таких как санитария, производство продуктов питания, производство энергии, поддержание и охрана национальных и региональных экосистем, а также внедрение нового механизма сотрудничества по устойчивому развитию в водный сектор.

Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, выступая на церемонии открытия Водного павильона на 27-й Конференции сторон Рамочной конвенции ООН об изменении климата 7 ноября 2022 года, отметил, что “...водные ресурсы и изменение климата неразрывно связаны между собой. Мы отчетливо наблюдаем это в Таджикистане, где формируется более 60 % водных ресурсов Центральной Азии. Из-за потепления климата скорость таяния наших ледников увеличивается из года в год. На сегодняшний день полностью исчезла одна тысяча из 13 тыс. ледников Таджикистана, а также наблюдались наводнения, засухи и другие стихийные бедствия, связанные с водой, которые

ежегодно наносят стране большой экономический и социальный ущерб, а в большинстве случаев приводят к человеческим жертвам” [1]. Принимая во внимание нынешнюю ситуацию с изменением климата, глава государства предложил “...объявить 2025 год Международным годом защиты ледников, а также определить дату Всемирного дня защиты ледников”. Действительно, этот вопрос является злободневной темой дня, и международному сообществу следует уделить ему особое внимание.

Важно также учесть, что “... изменение климата, которое привело к сокращению площади ледников на 30 процентов, превратило необходимость сохранения и улучшения ледников ручьев Памира и Тянь-Шань в наиболее серьезную экологическую проблему региона и мира в целом. Согласно прогнозам гидрометеорологической службы Таджикистана, площадь обледенения в памирском масштабе к 2050 году снизится на 20%» [5]. Кроме того, “... процесс таяния ледников создает дополнительные риски для обеспечения устойчивого развития и достижения региональной энергетической и продовольственной безопасности. Напряженный процесс таяния ледников может привести к увеличению кратковременных наводнений и снижению уровня водоснабжения в целом в странах Центральной Азии. В связи с этим важность защиты горных районов определяется тем фактом, что именно в высокогорье могут возникать приливы, спады и трагические наводнения. Наиболее важной задачей в этом направлении является, прежде всего, защита ледников от загрязнения и, соответственно, ледниковых течений” [5].

В связи с этим странам региона следует создать механизм улучшения состояния природных экосистем, особенно водно-горных экосистем, которые охватывают социальные, экономические и экологические интересы региона. Большинство аналитиков считают, что в ближайшие годы проблема водопользования между государствами Центрально-Азиатского региона станет серьезной и даже не исключена конфликтность. Поэтому, согласно п.1 ст. 2 ч.1 «Конвенции по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер (г. Хельсинки, 17 марта 1992 г.), стороны обязаны предпринимать соответствующие меры по предупреждению, ограничению и сокращению любого трансграничного влияния, а также для экологически обоснованного и приемлемого управления, охраны и использования трансграничных вод» [4].

В заключении следует отметить, что с учетом осознания и понимания важности воды и водопользования в региональном и глобальном масштабе достижение параметров устойчивого водопользования станет важнейшим шагом на пути обеспечения стабильного и устойчивого эколого-экономического развития национальной экономики и региона в целом. Своевременное и эффективное решение этих вопросов с учетом новейших методов и технологий, а также видам использования водных ресурсов с учетом соблюдения норм международного водного права может в значительной степени способствовать достижению Целей устойчивого развития, связанных с водой, создать благоприятные условия для достойной жизни населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выступление Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на 27-й Конференции сторон Рамочной Конвенции ООН по изменению климата (КОП-27). - 07.11.2022, Египет// [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: [http:// www. prezident. tj/ru/node/29563](http://www.president.tj/ru/node/29563).
2. Григорьев Е.Г. Хозяйственный механизм территориального водопользования. — М.: Наука, 2004. - С. 50.
3. Информация от сайта Министерства энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан// [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <http://www.mewr.tj>.

4. «Конвенции по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер» (г. Хельсинки, 17 марта 1992 г.)// [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL:<http://cawater-info.net/library/rus/lakes.pdf>.
5. Одинаев Х.А. Об барои рушди устувор (дар радифи ташаббуси чоруми ҷаҳонии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба «Даҳсолаи байналмилалӣ амали «Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028»)) // [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://parlament.tj/news> - 11 Сентябрь, 2020 г.
6. С.С. Саидов, Ш.К. Яхшиев, И.М. Гулов Вода как фактор безопасности в Центральной Азии// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2016. - №2/3(201). - С.87-91.
7. Саидов С.С. Бассейновый подход в управлении трансграничными водными ресурсами//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2015. - №2/3(165). - С.44-48.
8. Статья 8 «Водный кодекс Республики Таджикистан»// (Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан 2020г. №4-5 ст.233). - Душанбе, 2 апрели соли 2020. - № 1688 [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: http://ncz.tj/system/files/Legislation/1688_ru_0.pdf.

УДК: 368:657(075.8)

Абдурахмонова М.З.

ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ КАК ПРЕДПОСЫЛКА ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЁТА СФЕРЫ СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ

На основании анализа дефиниций теоретических основ глобализации в аспекте формирования системы бухгалтерского учёта сферы социального страхования приведена авторская формулировка термина «глобализация». Выявлены предпосылки формирования учёта и отчётности по международным стандартам в условиях глобализации.

Ключевые слова: глобализация, предпосылка формирования учёта, учёт сферы социального страхования, 1С-бухгалтерия.

Абдурахмонова М.З.

РАВАНДИ ҶАҲОНИШАВӢ ЧУН ШАРТИ ҲАТМИИ ТАШАККУЛИ НИЗОМИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБИИ СОҲАИ СУҒУРТАИ ИҶТИМОӢ

Дар асоси таҳлили мафҳумҳо оид ба асосҳои назариявии ҷаҳонишавӣ дар ҷанбаи ташаккули низоми баҳисобгирии муҳосибии соҳаи суғуртаи иҷтимоӣ мафҳуми муаллифии истилоҳи «ҷаҳонишавӣ» оварда шудааст. Шартҳои ҳатмии ташаккули баҳисобгирӣ ва ҳисобот тибқи стандартҳои байналмилалӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ошкор гаштаанд.

Вожаҳои калидӣ: ҷаҳонишавӣ, шартҳои ҳатмии ташаккули баҳисобгирӣ, баҳисобгирии соҳаи суғуртаи иҷтимоӣ, 1С-муҳосибот.

Abdurahmonova M.Z.

GLOBALIZATION PROCESS AS REQUIRED CONDITION OF FORMATION OF AN ACCOUNTING SYSTEM FOR THE SOCIAL INSURANCE SECTOR

Based on conceptual analysis of globalization theoretical foundations in the aspect of formation of an accounting system for the social insurance sector author's definition regarding to the "globalization" have been offered. The required conditions of formation of an accounting and financial statements by international standards in conditions of globalization are defined.

Keywords: globalization, prerequisite for the formation of accounting, social insurance accounting, 1C-accounting

Мировой опыт свидетельствует о том, что процессы глобального масштаба в аспекте макроэкономики способствуют формированию системы бухгалтерского учёта и отчётности, в частности органов социального страхования.

Основными прямыми и косвенными предпосылками формирования системы учёта и отчётности по международным стандартам финансовой отчётности органов социального страхования являются следующие:

- интенсивная глобальная индустриализация;
- развитие инновационных учётно-аналитических программ;
- формирование интернационального специалиста в области учёта и отчётности органов социального страхования.

Для исследования глобализационных процессов появляется необходимость в определении концептуальной сущности термина «глобализация».

Мунтян Михаил Алексеевич на основе проведенного исследования о сущности глобализации приводит несколько авторских формулировок, но учитывая рамки нашего исследования в аспекте системы социального страхования нам импонирует концепция: «глобализация - это характерная черта и ведущая тенденция этапа универсализации постиндустриально-информационного общества, вовлекающего человечество в новый цивилизационный этап его развития» [5]. В данной трактовке подчеркнута связь глобализационных процессов с человечеством и его развитием, но, по нашему мнению, развитие индивида невозможно без материального благосостояния, которая обеспечивается увеличенными размерами социальных пособий (пособий по временной нетрудоспособности, пособий по беременности и родам, пособий на погребение...), компенсаций, пенсий и т.д.

Концептуальный анализ термина «глобализация» свидетельствует, что почти все определения исследованных авторов связывают глобализацию с индустриальным или торговым развитием, но нам необходимо уловить суть глобализации в учётно-аналитическом процессе органов социального страхования, нежели в сфере производства или торговли.

Нам импонирует мнение Шароватовой Е.А. о том, что «...меняется статус бухгалтерской профессии. В связи с появлением новых информационных технологий часть операционной учётной работы перемещается в режим скан-обработки первичных документов. К сожалению, это приводит к сокращению учётно-технического персонала, однако обновленные компетенции бухгалтеров-управленцев требуют от них не рутинной работы с первичными документами, а принятия сложных управленческих решений, что подтверждается в стандартах компетенциями» [3]. Мы полагаем, что данный элемент оказал положительное влияние на развитие учётно-аналитического и контрольного процесса системы социального страхования Таджикистана. В этой связи отрицательным моментом считается то, что молодой специалист без опыта работы первые шаги бухгалтерской профессии в органах социального страхования начинает деятельность с

использованием бухгалтерских программ и стирается с памяти методы расчёта тех или иных бухгалтерских показателей (например, методика расчёта удержаний из зарплаты, сумм отпускных, больничных, амортизационных отчислений и т.д.), способствующий утрате теоретико-методических навыков молодого специалиста, который приводит к торможению карьерного роста. Общеизвестно, что главный бухгалтер, в частности, органов социального страхования должен обладать теоретико-методическими знаниями в сфере бюджетного учёта, поскольку при любой ревизионной проверке именно главный бухгалтер может обосновать по мнению проверяющих какие-то сомнительные расходы, объяснить или оправдать те или иные действия руководителя или других ответственных лиц и т.д.

Итак, по нашему мнению, под глобализацией следует понимать, что «глобализация - представляет собой свободные отношения между странами в аспекте интернационализации всех сфер деятельности, в частности, сферы производства, торговли, образования, услуг и др.». Хотелось бы отметить, что для успешной деятельности всех этих сфер основным ключевым фактором является учётно-аналитический процесс, в частности органов социального страхования.

Основными элементами глобализационных процессов как предпосылка формирования учёта и отчётности органов социального страхования являются:

- *переход на МСФО* - бухгалтерская служба органов социального страхования как государственное бюджетное учреждение ведёт бюджетный учёт в соответствии с международными стандартами [1];
- мы полагаем что *организация курсов по повышению квалификации бухгалтеров и аудиторов органов социального страхования* в развитых странах, применяющих МСФО способствует совершенствованию учётно-аналитического процесса. В этой связи выявим страны использующие МСФО (табл. 1.):

Таблица 1.

Анализ стран использующих МСФО и GAAP

Страны использующие МСФО - это всемирный язык бухгалтеров (страны ЕС и многие страны Азии и Южной Америки)
ОАЭ, Ангилья, Антигуа, Барбуда, Армения, Австрия, Австралия, Багамы, Бахрейн, Барбадос, Бельгия, Боцвана, Болгария, Чили, Коста, Рика, Хорватия, Кипр, Греция, Денмарк, Доминиканская республика, Эквадор, Египет, Эстония, Фиджи, Финляндия, Франция, Германия, Грузия, Гана, Гренада, Гватемала, Гаяна, Гондурас, Гонконг, Венгрия, Исландия, Ирак, Ирландия, Италия, Ямайка, Иордания, Казахстан, Кения, Кувейт, Кыргызстан, Латвия, Ливан, Лихштейн, Литва, Люксембург, Македония, Малави, Мальта, Маврикий, Монголия, Монтенегро, Намбия, Нидерланды, Непал, Новая Зеландия, Никарагуа, Норвегия, Оман, Панама, Новая Гвинея, Перу, Польша, Португалия, Катар, Румыния, Сербия, СиеррЛеон, Словения, Словацкая Республика, Южная Африка, Испания, Швеция, Таджикистан, Танзания, Тринидат, Украина, Великобритания и Палестина.
Страны, использующие GAAP – широко используется в США (могут использовать все страны, в США - US GAAP, в России – RUS GAAP и т.д.)

Источник: https://gaap.ru/articles/strany_uzhe_ispolzuyushchiesya_msfo_ili_predpolagayushchie_perekhod_na_msfo/

- *участие в государственных международных проектах* в аспекте учёта и отчётности в органах социального страхования и использование зарубежного опыта для развития деятельности органов социального страхования;
- изучение опыта развитых стран по цифровому учёту (сравнительный анализ бухгалтерских программ) с аналогичной системой учётно-аналитической

деятельности органов социального страхования. В этой связи проведён сравнительный анализ некоторых топовых бухгалтерских программ.

По проведенному анкетированию среди бухгалтеров было установлено, что самым широко распространенной бухгалтерской программой в пределах Республики Таджикистан является программа «1С» с учётом функционирования разнообразных платформ, подходящих для всех сфер деятельности, но из-за стоимости вышеуказанной программы не все предприятия, в частности бюджетные организации не могут себе позволить приобрести данный программный продукт. Необходимо отметить, что органы социального страхования используют бюджетный учёт по МСФО, но, в связи с этим возникли некоторые проблемы и трудности, связанные с учётно-аналитическим процессом. В этой связи, по нашему мнению, аналог программы «Парус» по описанию и возможностям подходит для ведения бухгалтерского, налогового и управленческого учёта органов социального страхования. Но при разработке, внедрении и адаптации программы условиям органов социального страхования необходимо учесть, что вышеупомянутый орган - являясь бюджетной организацией имеет отличительную особенность от других бюджетных учреждений, таких как школы, медицинские учреждения и т.д., поскольку расходы государственных органов социального страхования частично покрываются за счёт бюджетных средств, а в основном - за счёт внебюджетного фонда. Именно поэтому некоторые принципы МСФО бюджетного учёта не подходит бухгалтерской службе государственных органов социального страхования всех уровней. По нашему мнению, принцип начисления невозможно применить в органах социального страхования, поскольку невозможно признать доход в момент расхода средств, так как определенный расход нельзя отнести к данному доходу из-за отсутствия связи доходной части и расходной части внебюджетного фонда текущего периода. Например, в сфере производства можно наблюдать такую же ситуацию, т.е. произведенный расход данного периода принесёт доход только в следующем месяце, что является естественным явлением. Но, в органах социального страхования период расхода и период дохода имеет значительную промежуточную разницу, т.е. доходы и расходы являются несоизмеримыми на данный период времени. Аналогичных трудностей в ежедневном учётном процессе встречаются не мало, что свидетельствует о том, что необходимо принять меры по их устранению.

Нами предлагается для решения некоторых трудностей бюджетного учёта в органах социального страхования создать *интернациональную он-лайн группу бухгалтеров «IАС»* (international accounting chart - интернациональный бухгалтерский чат), в котором можно обсуждать учётно-аналитические и контрольные проблемы действующих счетных работников на основе реальных практических данных. В этой связи необходимо отметить, что существует и действует Международная федерация бухгалтеров, которая объединяет 2,500 миллионов бухгалтеров из 130 стран мира, расположенная в Женеве, Швейцарии действующая с 7 октября 1977 года [4]. Но, по нашему мнению, основной проблемой в этом случае является языковой барьер, не позволяющий быть полноправным участником данной федерации, также хотя все европейские страны ведут учёт и отчётность по требованиям МСФО, все же у каждой страны имеются свои национальные особенности и национальные стандарты бухгалтерского учёта. Но, при этом оставаться в консервированном виде также не рекомендуется, поскольку можно выбрать страну с близким и немного высоким экономическим положением и применяющим МСФО и постоянно находится в чате с бухгалтерами и аудиторами успешных фирм данной страны. Также имеется Чат-бухгалтеров Фингуру, с помощью которого можно вести он - лайн учёт с любого устройства, в частности в личном кабинете на сайте или в приложении для Android или iOS, являющийся бухгалтером по налогам, составлению первичных документов, по начислению зарплаты и даже может заменить ассистента по предпринимательству посредством смартфона. Кроме всего этого непрерывно проводятся он - лайн вебинары для бухгалтеров, в которых собираются опытные бухгалтера, аудиторы и обсуждают самые насущные и

актуальные проблемы и вопросы, которые могут быть эффективными при он - лайн участии в них. В реалии имеется бухгалтерский клуб Таджикистана, состоящий из 1,3 миллион участников, в котором заинтересованные бухгалтера и аудиторы могут задавать вопросы и обсуждать проблемные аспекты бухгалтерского, налогового и управленческого учёта. Также имеется эффективно функционирующая Viber группа бухгалтеров, которые делятся своим опытом с друг другом и решают экстраординарные ситуационные задачи по устранению возникающих проблем в процессе учёта и отчётности. Но, по нашему мнению, создание реальной группы бухгалтеров органов государственного социального страхования в масштабе республики и на международном уровне способствует решению множества спорных моментов учётно-аналитического и контрольного процесса системы социального страхования. Но необходимо отметить, что эффективность вышеприведенного предложения заключается в паритете с языковым профессиональным ростом бухгалтеров [1]. Поскольку бухгалтера, аудиторы или ревизоры без владения несколькими языками не могут быть участниками «IAC». Необходимо отметить, что от профессиональных качеств бухгалтера органов социального страхования, в прямом смысле зависит карьерный рост специалистов. Поскольку бухгалтер или аудитор, владеющий иностранными языками, имеет большой потенциал и возможности сотрудничать с зарубежными фондами социального страхования, а также путём рабочих командировок повысить квалификацию и внедрить наиболее подходящие элементы учётно-аналитического процесса в деятельность бухгалтерии органов государственного социального страхования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Abdurahmonova, Muqadamkhon Zokirkhonovna. Features of organizing of general accounting in the aspect of pension insurance system in condition of sustainable development of Tajikistan. Journal of Environmental Science and Sustainable Development, 5(2). Indonesia -2022. P.359-377.
2. Абдурахмонова М.З. Ҳисоботи молиявии мақомотҳои суғуртаи иҷтимоӣ: хусусият ва принсипҳои таҳия. // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - Душанбе, 2022. - № 1/40. – С.115-120.
3. Шароватова Е.А. Влияние глобализации мировой экономики на развитие бухгалтерского учёта: плюсы и минусы. Учёт. Анализ. Аудит.=Accounting.Analysis.Auditing.2020;7(4):2532. DOI:10.26794/2408-9303-2020-7-4-25-32
4. Accountant.kz/index (дата обращения: 21.12.2022)
5. Perspektivy.info/print.php?ID=43411 (дата обращения: 12.08.2022)
6. Gaap.ru/articles/strany_uzhe_ispolzuyushchiesya_msfo_ili_predpolagayushchie_perekhod_na_msfo

УДК 631.115.11

Алишоев Х.Х.

ТАЪРИХИ РУШДИ БОНКДОРИИ ИСЛОМӢ ДАР ДАВЛАТҲОИ ПАСОШУРАВӢ

Дар мақолаи мазкур таърихи рушди бонкдорӣ исломӣ дар давлатҳои пасошуравӣ ба таври бояду шояд шарҳ дода шудааст. Асосан ба паҳлӯҳои рушди бонкдорӣ исломӣ, ки он ҳамчун омили асосии пешрафти иқтисодиёти муосир ба ҳисоб меравад, диққати махсус дода шудааст. Инчунин бонкдорӣ исломӣ ва даромади он дар баъзе давлатҳои пасошуравӣ

муқоиса ва баррасӣ карда шудааст. Вобаста ба пешбурд ва дурнамои бондории исломӣ дар мамлакат пешниҳодҳои мушаххас дода шудааст.

Калидкалимаҳо: бонк, бонкдорӣ исломӣ, молия, молияи исломӣ, иқтисод, иқтисоди исломӣ, низоми молияи исломӣ, низоми бонкдорӣ исломӣ, суғуртаи исломӣ, иҷтимоӣ, рушди иқтисодӣ.

Алишоев Х.Х.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ИСЛАМСКОГО БАНКИНГА В ПОСТСОВЕТСКИХ СТРАНАХ

В данной статье правильно изложена история развития исламского банкинга в постсоветских странах. В основном особое внимание уделяется аспектам развития исламского банкинга, который рассматривается как основной фактор прогресса современной экономики. Также сравниваются и обсуждаются исламский банкинг и его доходы в некоторых постсоветских странах. Были сделаны конкретные предложения относительно продвижения и перспектив исламского банкинга в стране.

Ключевые слова: банк, исламский банкинг, финансы, исламские финансы, экономика, исламская экономика, исламская финансовая система, исламская банковская система, исламское страхование, социальное обеспечение, экономическое развитие.

Alishoev Kh.H.

THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF ISLAMIC BANKING IN POST-SOVIET COUNTRIES

This article correctly outlines the history of the development of Islamic banking in the post-Soviet countries. Basically, special attention is paid to aspects of the development of Islamic banking, which is considered as the main factor in the progress of the modern economy. Islamic banking and its income in some post-Soviet countries are also compared and discussed. Concrete proposals were made regarding the promotion and prospects of Islamic banking in the country.

Keywords: bank, Islamic banking, finance, Islamic finance, economics, Islamic economics, Islamic financial system, Islamic banking system, Islamic insurance, social security, economic development.

Соли 1991 дар Федератсияи Россия ББТ (бонки байналмилалӣ тичоратӣ) «Бадр-Форте Банк» ба кор шурӯ кард. Бонк иҷозатномаи Бонки марказии Федератсияи Русияро барои анҷом додани фаъолияти бонкӣ тибқи қонунгузории ҷорӣи Русия ва ҳуқуқи байналмилалӣ гирифтааст. Дар оинномаи бонк махсус пешбинӣ шудааст, ки бонк метавонад аз принципҳои иқтисодии исломӣ бонкдорӣ истифода барад, ки ҳилофи қонунгузории бонкии Федератсияи Русия нестанд.

«Бадр-Форте Банк» оид ба хизматрасонии муомилоти савдои беруна ба монанди конверсия, интиқоли байналмилалӣ, аккредитивҳо, кафолатҳо (аз ҷумла тендерҳо) ва қарздиҳӣ ба шахсони ҳуқуқӣ махсусгардонида шудааст. Дар муносибат бо шахсони воқеӣ бонк асосан интиқоли байналмилалӣ ва гирифтани пули нақдро аз суратҳисоби ҷорӣ анҷом меод [7].

Усулҳои бонкдорӣ исломӣ ББТ «Бадр-Форте Банк» аз соли 1997 ба кор шурӯ карданд. "Бадр-Форте Бонк" ҳатто узви Шӯрои генералии бонкҳои исломӣ дар Бонки Ислामी Рушд буд. Ва ин маънои онро дорад, ки амалиёти бонкӣ, ки ӯ анҷом додааст, ба меъёрҳои шариат мувофиқат мекард. Бо гирифтани иҷозатнома, бонк тавонист воситаҳои бонкиро, ки қонунгузории Русия иҷозат додааст, мутобиқ созад ва онҳоро "исломӣ" ё

"маҳсулоти омехта" кунад. Барои таҳияи ин маҳсулот мутахассисон аз ҷумлаи ҳуқуқшиносони мусулмон ва коршиносони бонкдорӣ исломӣ ҷалб карда шуданд. Шӯрои нозирони шариати бонки Бадр-Фортеро фақеҳи маъруфи мусалмон Зақӣ Бадавӣ раҳбарӣ мекард.

“Ипотекаи исломӣ” – маҳсулоте, ки барои кумак ба мусулмонони Маскав дар ҳалли мушкили манзил бидуни дурӣ аз меъёрҳои шариат таҳия шудааст, таваҷҷӯҳи ҷамагонро ба худ ҷалб кард. Бархе аз маҳсулот аз назари фақеҳи мусалмон баҳсбарангез шудаанд. Ҳамин тариқ, бонк бидуни вайрон кардани қонунгузории Русия дар бораи амалиёт бо векселҳо кӯшиш кард, ки унсурҳои векселро, ки аз нуқтаи назари ислом қобили қабул набуданд, мутобиқ созад. Пас аз баровардани вексел, муштарӣ онро бо арзиши номиналӣ ба бонк фурӯхт. Маблағҳои гирифташуда барои сармоягузорӣ пешбинӣ шудаанд. Харидаи вексел ҳамчун ӯҳдадорӣ репо ба расмӣ дароварда шуд - муштарӣ бояд векселро бо пардохти мукофот ва дар муддати муайян пардохт кунад. Нархи бозхаридаи мукаррар нашуда, балки дар асоси шароити бозор муайян карда мешуд. Аммо фақеҳи мусулмон муомилоти бозхаридро аз ҷониби ислом иҷозат намендонанд. Мутобиқи қарори Шӯрои Фарҳангистони Исломӣ (фикҳ) муомилоти хариду фурӯш бо ӯҳдадорӣ баргардонидан манъ аст, зеро он ба ситонидани ғоизӣ қарз аз ҷониби кредитор – риба нигаронида шудааст.

Механизми ташаккули ӯҳдадориҳо умуман ба қонунгузории Русия ва меъёрҳои шариат мувофиқат мекард. Азбаски ғоизӣ пасандозҳо дар ислом ғайри қобили қабул аст, бонки Бадр-Форте Бонк" барои муштарӣ танҳо суратҳисобҳои ҳисоббаробаркунӣ ва ҷорӣ кушод. Бонк шартномаи стандартӣ суратҳисоби бонкӣ бастааст, аммо ба пасандозгузор пешниҳод шудааст, ки яке аз вариантҳои интихоб кунад, ки намуди ҳисобро ҳамчун ҳисоббаробаркунӣ, пасандоз ё сармоягузорӣ муайян мекунад. Ҳамин тариқ, ҳуди муштарӣ метавонист тартиби ҳисоб кардан ва додани подошро барои истифодабарии маблағҳои дар суратҳисоб будаи бонк муайян кунад.

Аз сабаби мавҷуд набудани филиалҳо дар “Бадр-Форте Банк”, хидматрасонӣ ба монанди Интернет-банкинг ва GSM-банкинг таҳия шудааст. Ин хизматрасониҳо ба муштарӣ бонк имкон медиҳанд, ки аз ҳар ғӯшаи дунё ба суратҳисоби худ дастрасӣ дошта бошанд ва инчунин аз тариқи телефонҳои мобили худ иқтибос аз суратҳисоби худро бигиранд.

Соли 2006 аудити Бонки марказӣ дар ББТ «Бадр-Форте Банк» қонуншиканиро ошкор намуд. Гап дар сари он аст, ки ба далели вижаҳои исломӣ бонк дар низомӣ суғуртаи ҳатмӣ пасандозҳо ширкат надошт. Фаъолияти бонк боздошта шуда, мучаввизаш лағв шуд. Илова бар ин, бонк ба иҷро накардани вазифаи иҷтимоӣ, ки аз бонкҳои исломӣ фарқ мекунад: расонидани кӯмак ба ҷамъиҳои камбизоат, маблағгузории лоиҳаҳои иҷтимоӣ, ки барои мусулмонон муҳим аст ва ғайра айбдор карда шуд.

Дар Федератсияи Россия ба хизматрасониҳои бонки исломӣ талабот кам аст. Мусулмонони Русия дар бораи мамнӯбияти шариат дар муносибатҳои тичоратӣ маълумоти кам доранд. Ҷамъовариҳои мутамаркази андози поксоии закот вучуд надорад. Аксари мусалмонон манъи исломӣ ғоиз барои қарз - рибори ноиди мегиранд.

Дар миёнаҳои солҳои 90-ум лоиҳаҳои таъсиси бонки исломӣ дар Маҳачқалъа ва Қазон вучуд доштанд. Ҷумҳурии Тотористон низ ба гирифтани маблағ аз Бонки исломӣ рушд таваҷҷӯҳ дорад. Тотористон ҳатто ба Бонки марказии Федератсияи Русия бо пешниҳоди ислоҳи заминаи меъёрӣ барои мусоидат ба ташкили "бонкҳои исломӣ" муроҷиат кардааст.

Ба ақидаи коршиносон, як қатор талаботҳо вучуд доранд, ки иҷрои онҳо барои рушди бонкдорӣ исломӣ зарур аст. Якум, ҳузури ҳатмӣ Шӯрои нозирони шариат аст. Вай бояд тамоми амалиёти бонкро аз рӯи мувофиқати онҳо ба шариат арзёбӣ кунад. Талаботи дуввум ба вижаҳои исломӣ марбут аст, ки бонкҳо амалиёти худро дар асоси беғоиз анҷом медиҳанд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки ба қонунгузорӣ тағйирот ворид карда, амалиёти бонкӣ бидуни пардохт ё ситонидани ғоиз иҷозат дода шавад. Илова бар ин, ба бонкҳо иҷозат

додан лозим аст, ки дар амалиёти савдо ширкат варзанд ва фоида (зарар)-ро бо муштариёни худ тақсим кунанд.

Дар ҳазораи нав ҳамкориҳои байнибонкии Русия ва Эрон идома ёфт. Дар Москва филиали банки «Мелли» кушода шуд. Майи 2001 банкҳои «Мелли» ва «Внешторгбанк» дар бораи кушодани суратҳисобҳои махсуси байниҳамдигарӣ ва муқаррар намудани тартиби техникии ҳисобу китоб дар байни банкҳо барои адои амалиёти савдои берунӣ шартнома имзо карданд. Даре нагузашта банкҳо барои қарздиҳии байниҳамдигарӣ суратҳисобҳо кушода, механизмҳои маблағгузории амалиёти савдори кор карда баромаданд[8].

Бо як қатор бонкҳои эронӣ барои ба роҳ мондани ҳисоббаробаркуниҳои мутақобила тибқи таҷрибаи қабулшудаи байналмилалӣ, бонкҳои Русия Внешэкономбанк ва ЧСК Еврофинанс гуфтушунид карданд.

Дигар ниҳодҳои молӣ ва қарзии Русия низ ба ҳамкориҳои сармоягузорӣ бо Эрон таваҷҷӯҳ зоҳир мекунанд. Алфа-Банк омодагии худро барои маблағгузории муштаракӣ лоиҳаҳои Эрон эълон кард. Ин банк бар асоси қарордод барои сохтмони нерӯгоҳи ҳастаии Бушеҳр-1 кафили ширкатҳои русӣ буд. Алфа-Банк муддати тӯлонӣ имкониятҳои ворид шудан ба бозорҳои сармояи исломиро меомӯзад. Банк бовар дошт, ки механизмҳои исломии пешниҳоди маблағ зиёновар хоҳанд буд. Яке аз камбудии асосӣ мӯҳлати дарозии коркарди муомилот доништа шуд.

Мисоли истифодаи механизми муробаха дар Русия пайдо шудааст. Соли 2006 Globex Bank эълон кард, ки дар асоси механизми Мурабаха (20 миллион доллар) аз бонки исломии Dubai Islamic Bank маблағ ҷамъ мекунад. Ба гуфтаи коршиносон, Globex Bank ба эҳтимоли зиёд талаботи пасти ифшои бонки исломиро ҷалб кардааст.

Дар Русия, ки шумораи зиёди мусулмонон (аз 8 то 20 миллион нафар) зиндагӣ мекунанд, бисёре аз онҳо метавонанд аз муассисаҳои қарзӣ берун шаванд, зеро дар шакли паҳншудаи худ муҳолифи талаботи ислом мебошанд. Аз ин рӯ, дар Русия кӯшиши татбиқи схемаҳои маблағгузории исломӣ, бахусус ҳангоми харидани манзил сурат мегирад.

Баъзе аз маҳдудиятҳои асосӣ ғарар (аҳд, ки шартҳои он хавфи беасосро дар бар мегирад) ва рибо (рибо, фоизи қарз) мебошанд. Ҳуқуқшиносони мусалмон бар ин назаранд, ки аз пул пул харидан номумкин аст ва маблағҳо бояд дар асоси фоида ва тақсими таваккал ҷамъ карда шаванд. Аз ин рӯ, қарзҳои исломӣ ба монанди қорхонаҳои муштарак ба сармоягузории мустақим шабоҳат доранд.

Агар барои мусулмон имконнопазир бошад, ки бидуни қарз манзил бигирад, пас ба ӯ иҷозат дода мешавад, ки қарзи муқаррарии ипотека бигирад. Дар ин гуна мавридҳо фақеҳони исломӣ тақрор мекунанд: «Зурат ҳаромро ҳал мекунад».

Се схемаи қарзҳои ипотекаӣ ҳалол (иҷозатдодашуда) вучуд дорад [10]:

1. Иҷора (иҷора) бо хариди минбаъда. Амалиёт ба лизинги баръакс шабеҳият дорад. Муштарӣ метавонад амволро дар вақти дилхоҳ бо арзиши баробарӣ пардохт кунад. Дар паси ин схема, аксарияти маҳсулот дар бозори Англия мавҷуд аст.

2. Фуруши ба таъхир гузошта (муробаха). Қарздиҳанда амволро ба даст меорад ва онро ба муштарӣ бо нархи баландтар бо пардохти саҳмияҳо мефурушад.

3. Мушарака (иштирок). Тибқи ин нақша, муштарӣ ва қарздиҳанда моликияти муштарак доранд ва фоидаҳоро тақсим мекунанд.

Қарздиҳанда саҳми худро ба қарзгир месупорад ва қарздиҳанда тадриҷан онро бозпас мегирад.

Пардохти иҷора мутаносибан ба ҳиссаи ба кредитор тааллуқдошта кам карда мешавад.

Бо як қатор сабабҳо, ба ипотекаҳои исломӣ дар байни мардуми ғайримусулмон талабот пайдо шудааст.

Масалан, дар Британияи Кабир, тағйирёбии ғайриҷашмдошт дар меъёрҳои фоизи ипотека аксар вақт ба нопурраи қарз оварда мерасонад. Нақшаҳои қарзи исломӣ бештар пешбинишавандаанд.

Як қатор муқаррароти бунёди вучуд доранд, ки ба паҳншавии бонкдорӣ исломӣ дар Федератсияи Русия монё мешаванд. Ҳамин тариқ, агар бонкдорӣ исломӣ тақсимои муштаракӣ ғоида ва зиёни бонкро бо муштарӣ дар назар дошта бошад (даромади устувор ба муштарӣ кафолат дода намешавад), пас қонунгузорӣи Русия меёри ғоидаи кафолатноки пасандозҳо ва қарзхоро талаб мекунад. Дар Федератсияи Русия, баъзе схемаҳои молиявии исломӣ низ таҳти андозбандии дуқарата қарор доранд, масалан, муробаҳо.

Дар Русия, ба эътиқоди қоршиносон, бояд аз арзиёбии зарфиятҳои ҳадамоти молии исломӣ оғоз карда, баъдан ҷаҳорҷӯии меёриро ислоҳ кард. Гумон меравад, ки муомилот дар бонки исломӣ нисбат ба бонки аврупоӣ хеле бештар аст. Стандартҳои махсус лозиманд, ки барои таҳияи онҳо бояд мутахассисони шариат ҷалб карда шаванд. Он гоҳ қарзгир ва қарздиҳанда ба таври возеҳ медонанд, ки чӣ гуна амал кардан ва ҷиро интизор шудан лозим аст.

Зимнан, истифода аз вижагиҳои мусбати модели исломии бонкдорӣ танҳо дар сурати ба инобат гирифтани омили дин воқеӣ аст. Принсипҳои иқтисодии исломӣ аз принсипҳои динӣ ҷудонашавандаанд ва аз ин рӯ наметавонанд аз ҳамдигар ҷудо амалӣ шаванд.

Бонкдорӣи исломӣ дар Ҷумҳурии Қазоқистон. Аз аввали ҳазорсолаи нав, бонкдорӣи исломӣ дар Қазоқистон густариш меёбад. Соли 2003 дар асоси принсипҳои исломӣ ҚСҚ Бонки Туран Алем аввалин қарзи исломиро ба Қазоқистон ҷалб намуд. Дар соли 2006 Бонки Центр Кредит ва Альянс ба шеваҳои исломии бонкдорӣ шурӯъ кард. Моҳи майи соли 2007 дар Алма-Ато конфронси байналмилалӣ «Бонкдорӣи исломӣ ва молияи Қазоқистон» баргузор гардид. Дар конфронс қоршиносони бонкҳои исломӣ, ширкатҳои аудитӣ ва ҳуқуқӣ ширкат доштанд. Масъалаҳои молияи исломӣ, молия ва қарздиҳии исломӣ, нақш ва мавқеъҳои бонкдорӣи исломӣ дар баҳши бонкӣ, нақши Шӯрои қоршиносони шаръӣ дар молияи исломӣ, раванди қабули қарорҳои Шӯрои шариат, таҷрибаи татбиқи бонкдорӣи исломӣ дар кишварҳои дунявӣ, воситаҳои молияи исломӣ ба монанди Муробаҳо, Қард Ҳасан, Иҷора, Мудараба, Мушарака ва ғайра мавриди баррасӣ қарор гирифтанд.

Дар қараёни конфронс нақшаи қорабиниҳо оид ба мусоидат ба Бонки Исломии Рушд дар қорӣ намудани бонкдорӣи исломӣ дар Қазоқистон таҳия карда шуд. Масъалаҳои барориши қоғазҳои қиматноки исломӣ дар Қазоқистон бо танга баррасӣ шуданд. Агар ин тавр шавад, Қазоқистон баъд аз Малайзия дуввумин кишваре хоҳад шуд, ки дар он Бонки Исломии Рушд қоғазҳои қиматноки исломиро бо пули миллии муомилот кардааст. Тибқи созишнома бо Бонки Исломии Рушд, Бонки Туран Алем тарҳҳои тичорати хурду миёнаро тавассути лизинг, қуруши қисмат ва маблағгузорӣ бо усули Истиснои исломӣ маблағгузорӣ мекунад. Ҳоло онҳо бар ин назаранд, ки рушди минбаъдаи бонкдорӣи исломӣ аз он вобаста хоҳад буд, ки қонунгузорӣи миллии то чӣ андоза зудтар навсозӣ мешавад.

Мутахассисон ду усули азхудкунии маҳсулоти молиявии исломиро ҷудо мекунанд: тадриҷан (зинда ба зина) мутобиқсозии механизмҳои молиявии исломӣ ба шароити мавҷудаи бозорҳои миллии ва тағйироти куллии институтсионалӣ [18]. Махсусан, Босния ва Қирғизистон низ ҳамин роҳро пеш гирифтанд. Қазоқистон, дар навбати худ, ба ислоҳоти кулӣ дар қонунгузорӣ шурӯъ кард. Қор аз руи лоиҳаи қонуни дахлдор қариб ду сол давом кард ва ҳароҷот ва қувваи зиёдеро талаб кард. Қобили зикр аст, ки Қазоқистон узви Созмони Конфронси Исломи ва Бонки Исломии Рушд мебошад.

Рушди молияи исломӣ дар баъзе кишварҳои собиқ шӯравӣ низ ба назар мерасад. Ҳукумати Қазоқистон ва Қирғизистон, бо шинос шудан бо дурнамои ин соҳа, мутобиқгардонии қонунгузорию ба талаботи молияи исломӣ мутобиқ намудаанд. Дар Озарбойҷон бошад, айни замон рушди қонунгузорӣи махсус ба итмом расида истодааст ва дар базаи Бонки байналмилалӣи Озарбойҷон лоиҳаи пилотӣ оид ба қорӣ намудани бонкдорӣи исломӣ амалӣ шуда истодааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, низомии молияи исломӣ нисбат ба кишварҳои дигари собиқ Шӯравӣ суст рушд кардааст. Дар айни замон, танзим ва рушди саноати молияи исломӣ дар ин кишвар хеле муҳим аст.

Бисёре аз бонкҳои анъанавӣ дар Тоҷикистон дар ҳолати муташанниҷ ва шубҳаовар қарор доранд. Ин мушкилоти онҳо шароити пайдоиш ва ташаккули бонкҳои нави исломиро фароҳам меорад.

Дар соли 2014, вақте ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қонун дар бораи бонкдорӣ исломиро қабул намуд, бонки “Алиф Сармоя” ворида бозор гардид, ва аввалин шуда дар кишвар хизматрасонии бонкиро аз рӯи принципҳои исломӣ пешкаш намуд. Дар тамоми ҷумҳурӣ бо овезаҳои қарзҳои истеъмолии бефоида бо мӯҳлати то 6 моҳ таълиф карда шуд, ки ин як падидаи нав ба шумор мерафт.

Айни замон дар Ҷумҳурӣ ҚСҚ “Тавҳидбонк” ҳамчун бонки исломӣ фаъолият мекунад. ҚСҚ “Тавҳидбонк” санаи 12 июни соли 1999 ҳамчун Бонки саҳомӣ тижоратии мададрасонии соҳибкорӣ “Соҳибкорбонк” таъсис дода шуда фаъолиятро аз 14 июни соли 1999 ба ҷои “Тоҷикбанкбизнес” оғоз намунодааст.

17 майи соли 2002 номгӯи БСТ МС “Соҳибкорбонк” ба ҚСҚ “Соҳибкорбонк” тағйир дода шуда 1-уми июни соли 2019 номи ҚСҚ “Соҳибкорбонк” ба ҚСҚ “Тавҳидбонк” тағйир ва ба бонки исломӣ таъдил дода шуд. Дар толи 20 соли фаъолияти пурсамар Бонк якҷанд маротиба саҳомони худро иваз кард ва аз январӣ соли 2011 таҳти роҳбарии саҳомони нав ҳамчун бонки ғоидаовар гашт. Айни замон ҚСҚ “Тавҳидбонк” бо иҷозатномаи Бонки миллии Тоҷикистон БМТ №0000104 аз 17 сентябри соли 2019, дорои 5 филиал ва 56 Марказҳои хизматрасонии бонкӣ дар аксарияти манотиқи кишвар мебошад.

Тибқи сохтори ташкилӣ зиёда аз 320 мутахассисон дар Бонк фаъолият мекунонд.

Ба ҳолати имрӯз, мавқеи бонк дар низомии бонкии кишвар чунин аст:

Бонк ба гурӯҳи 10 бонки калонтарини мамлакат шомил аст;

Дар таркиби дороиҳои низомии бонкӣ ҳиссаи дороиҳои бонк 1.4%-ро ташкил медиҳад;

Воҳидҳои сохтори бонк дар аксарияти манотиқи кишвар фаъолият менамоянд;

Бонк аз рӯи ҳаҷми сармоя мавқеи 8-ум ва аз рӯи ҳаҷми даромаднокӣ мавқеи 7-умро дар байни 17 бонк соҳиб аст;

Бонк толи 6 соли охир фаъолияти молиявии худро бо дарёфти ғоида чамъбасти менамояд[1].

Қайд кардан ба маврид аст, ки рушди низомии молиявии исломӣ ба рушди низомии молиявии давлат дар маҷмӯъ мусоидат менамояд. Ин на танҳо ба агентҳои нави иқтисодӣ ва дастрасии онҳо ба бозори молиявӣ роҳ мекушоад, балки боиси қисми зиёди агентҳоро аз хизматрасонии молиявии анъанавӣ ба исломӣ мегузаронад ва он ба васеъ намудани доираи хизматрасониҳои молиявӣ оварда мерасонад.

Дар маҷмӯъ ин рақобатро дар бозори молиявӣ пурзӯр намуда тақсимои самаранокии сармояро дар иқтисодиёт ба роҳ мемонад. Рушди низомии молияи исломӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон ҷалби сармоягузори хориҷиро аз Ховари Миёна ва Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, ки ба рақобати солим дар бозорҳои молиявии ҷаҳон фаъолият мекунонд, ба роҳ мемонад. тақвият хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. internet platform - <https://tawhidbank.tj/tj/o-banke/istoriya>.
2. Алишоев Х.Х. Исламская экономическая мысль и практические аспекты её использования в постсоветском пространстве. Душанбе: «Ирфон», 2013. 276 стр.
3. Андреев С. А. Экономика по шариату // Умма. 2009. №1, январь-февраль. С.8.
4. Беккин Р. И. Исламская экономика. Краткий курс / Р. И. Беккин. – М.: АСТ: Восток – Запад. 2008.
5. Политические системы и политические культуры Востока / под ред. профессора А. Д. Воскресенского.-2-е изд. перераб. и доп. - М.: АСТ: Восток – Запад. 2007.- 829, [3] с.

Ашуров Ғ.Д., Қурбонов А.Р., Қурбонов Б.М.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ АНДОЗБАНДИИ МУАССИСАҲОИ ОЛИИ ТАЪЛИМӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявии андозбандии муассисаҳои олии таълимӣ дар шароити муосир вобаста ба муқаррароти Кодекси нави андоз таҳқиқ гардида, муайян шудааст, ки имтиёзҳои андозӣ барои ин соҳаи ниҳоятан муҳими иқтисодити миллӣ нокифоя буда, бештари меъёри андозҳои муқарраргардида барои самаранок рушд намудани соҳаи мазкур монеа мегарданд. Вобаста ба ин, чанд тавсияҳои судманд бо мақсади беътар намудани фаъолияти таълимӣ ва сифати таълим пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: андоз, Кодекси андоз, меъёри андоз, муассисаҳои олии таълимӣ, хизматрасониҳои таълимӣ, объекти андоз, имтиёзҳои андозӣ, маориф, таҳсилот, дониш, қонунгузорӣ, донишгоҳи оӣ.

Ашуров Ғ.Д., Қурбонов А.Р., Қурбонов Б.М.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье исследуются теоретические основы налогообложения высших учебных заведений в современных условиях в соответствии с положениями нового Налогового кодекса и определяется, что налоговые льготы для этой чрезвычайно важной сферы народного хозяйства недостаточны, а большинство установленных налоговых ставок являются препятствием для эффективного развития этой сферы. На основании этого были предложены некоторые полезные рекомендации с целью улучшения образовательной деятельности и качества образования.

Ключевые слова: налог, Налоговый кодекс, налоговая ставка, высшие учебные заведения, образовательные услуги, объект налогообложения, налоговые льготы, образование, учёба, знания, законодательство, высшее учебное заведение.

Ashurov G.D., Kurbonov A.R., Kurbonov B.M.

THE ORETICAL FOUNDATIONS OF TAXATION OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN MODERN CONDITIONS

This article examines the theoretical foundations of taxation of higher education institutions in modern conditions in accordance with the provisions of the new Tax Code and determines that tax incentives for this extremely important area of the national economy are insufficient, and most of the established tax rates are an obstacle to the effective development of this area. На основании этого были предложены некоторые полезные рекомендации с целью улучшения образовательной деятельности и качества образования.

Key words: tax, Tax Code, tax rate, higher educational institutions, educational services, object of taxation, tax benefits, education, study, knowledge, legislation, higher educational institution.

Дар шароити имрӯза рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки майл ба инноватсияи иҷтимоӣ дорад, вусъат додани иқтисодии рақобатпазирии кишвар ва афзоиши бартариҳои муқоисавии онро дар илм, маориф ва технологияи сатҳи баланд дар назар дорад.

Аз ин лиҳоз, дар ин шароит сиёсати маориф ба яке аз воситаҳои муҳими рушди инноватсионии кишвар, таъмини рақобатпазирии он табдил хоҳад ёфт.

Ба андешаи мо, рақобатпазирии системаи маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистонро тавассути татбиқи стратегияҳои баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои таълимӣ, самаранокии истифодаи маблағҳои бучетӣ ва талабот ба хизматрасониҳои таълимӣ дар бозори байналмилалӣ ба даст овардан мумкин аст.

Ин гуфтаҳо шаҳодати он аст, ки омили муайянкунандаи соҳаи рушди иқтисодӣ дар муддатҳои тӯлонӣ эътирофи нақши пешбарӣ дар тақмили ихтисоси шахсият буд. Зимнан, на танҳо маъорати касбии мутахассис дар шуури ҷамъият бо системаи маориф таносуб дорад, балки унсури илтимोӣ дар ин ҷиҳат арзиши бартарӣ пайдо мекунад. Бинобар ин, аз ин ҷост, ки дар раванди давраҳои тӯлонии ҷомеа инсоният кушиши ба даст овардани таҳсилоти заруриро қарда истодааст.

Дар ин асос ва ба андешаи мо, иқтисоди рақобатпазирӣ муосир – ин иқтисоди ба таҳсилот ва дониш асосёфта мебошад.

Дар баробари худ, таҳсилот ҳамчун бахши табиӣ иқтисодиёт маҷмӯи низоми муассисаҳои таълимие мебошад, ки пеш аз ҳама ҷаъолияти таълимиро, ки ба қонсгардонии талаботи гуногуни аҳоли ба хизматрасониҳои таълимӣ нигаронида шудаанд, амалӣ менамоянд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» таҳсилотро дуруст ва ояндабинона баҳо дода, чунин тавсир менамояд: - раванди муттасили таълиму тарбия, ки ба инкишофи маънавӣ, зеҳнӣ, фарҳангӣ, ҷисмонӣ ва салоҳияти касбии шахс равона қарда шудааст [3], ки дар маҷмӯъ ба рушди шахсият ва давлат мусоидат менамояд.

Асосҳои ташаккул ва рушди соҳаи маорифро як қатор қонунҳои қабулгардида муайян менамоянд, аз ҷумла, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: «Дар бораи маориф», «Дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ», «Дар бораи таҳсилоти ибтидоии касбӣ», «Дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ», «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаҳои олии таълимӣ», «Дар бораи таҳсилоти иловагӣ», «Дар бораи таҳсилоти калонсолон», «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», «Дар бораи тайёр намудани мутахассисон бо назардошти талаботи бозори меҳнат», «Дар бораи ҷаъолияти инноватсионӣ», «Дар бораи Парки технологӣ». Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.

Ҳамзамон, як қатор Консепсияҳо оид ба таълиму тарбия, барномаҳои давлатӣ бо мақсади рушди соҳавӣ ва дар маҷмӯъ беш аз 163 қонун ва санадҳои меъёрӣ, низомномаву дастурамалҳо дар бораи муассисаҳои таълимӣ таҳия гардидаанд.

Дар асоси моддаи 10 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” сохтори зерини низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардидааст[3]: таҳсилоти умумӣ, таҳсилоти умумии асосӣ, таҳсилоти ибтидоии касбӣ (ТИК), таҳсилоти миёнаи касбӣ (ТМК), таҳсилоти олии касбӣ (ТОК), таҳсилоти касбии (ТК) баъд аз муассисаи олии таълимӣ (МОТ), таҳсилоти иловагӣ (ТИ),- таҳсилоти махсус (ТМ) ва муассисаҳои таълимии дигаре, ки раванди таълиму тарбияро амалӣ мегардонанд.

Вобаста ба мавзӯи мавриди назар "Таҳсилоти олиро метавон дар муассисаҳои таҳсилоти олий - донишгоҳҳо ва донишқадаҳои олии таълимӣ ба даст овард, ки таҳсилоти касбиро пешниҳод ва амалӣ менамоянд"[2].

Дар моддаи 56-уми Қонуни номбурда (андозбандӣ дар соҳаи маориф) чунин омадааст: “Муассисаҳои таълимӣ тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон андоз месупоранд, аз андоз озод қарда мешаванд ва ё аз дигар имтиёзҳои андозбандӣ истифода мебаранд. Бо мақсади ҷалби сармояи (инвеститсияи) дохилию хориҷӣ ба соҳаи маориф давлат барои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, аз ҷумла хориҷӣ, ки соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистонро маблағгузорӣ мекунад, метавонад ҳама гуна имтиёзҳо, аз ҷумла имтиёзҳои андозбандӣ пешбинӣ намояд. Тартиб ва андозаи имтиёзҳои мазкурро Кодекси андози

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар мекунанд”[3].

Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашмаи қонунии муайянкунандаи объектҳои андозбандӣ барои муассисаҳои олии таълимӣ мебошад, ки дар он як қатор имтиёзҳои андозӣ муқаррар гардидаанд. Вале, аз нуқтаи назари мо, муассисаҳои олии таълимӣ супорандагони қисми зиёди номгуӣ андозҳо мебошанд, ки сохтори онҳоро ба тарзи кутоҳ шарҳ медиҳем.

1. Андоз аз даромади шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ.

Дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррароти асосии андозҳои номбурда матраҳ гардидаанд.

Муассисаҳои олии таълимӣ нисбат ба андози даромад аз шахсони воқеӣ ҳамчун агенти андоз баромад намуда, аз кормандони худ мувофиқи меъёри муайяннамудаи моддаи 183-и Кодекси номбурда андоз месупоранд. Омӯзгорон ва кормандони муассисаҳои олии таълимӣ вобаста ба андози даромад имтиёзҳо надоранд.

Мувофиқи моддаи 180-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон супорандагони андози даромади шахсони ҳуқуқӣ мебошанд, объекти андозбандӣ барои онҳо даромади умумӣ муқаррар гардидааст, ки бо тарҳҳои пешбининамудаи Кодекси мазкур кам карда мешавад.

Дар моддаи 189-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки муассисаҳои ғайритиҷоратӣ бо истисноӣ ғоиде, ки онҳо аз ғайрияти соҳибкорӣ мегиранд, аз андози ғоиде озод ҳастанд. Бинобар ин, имтиёз ва озодкунии махсуси андозӣ нисбати муассисаҳои олии таълимӣ дида намешавад ва дар мавриди ба даст овардани ғоиде онҳо 20 ғоиз андози ғоиде пардохт мекунанд. Яъне, фарқи байни даромади гирифташуда ва хароҷоти масрафшуда дар давраи ҳисоботӣ бо мақсадҳои рушди раванди таълим ва ё барои дигар самтҳо сарф нашавад, мавриди андозбандӣ қарор мегирад.

Аз ин ҷост, ки дар татбиқи қонунгузориҳои андоз нозироти андоз иборабанди “аз рӯи хароҷоти воқеии сарфшуда”-ро нисбати мактабҳои олии истифода мебаранд, то ки маблағҳои воридшуда сарф шаванд ва ё андозбандӣ карда шаванд. Аз ҳамин хотир, маблағҳое, ки донишҷӯёни шартномавӣ дар давраи муайяни таҳсил пардохт мекунанд, манбаи андоз этироф карда мешавад.

Дар ҳамин маврид бояд нуқтаи назари хешро баён намоем, ки дар бештари қонунгузориҳои мамлакатҳои Иттиҳоди давлатҳои мустақил ба соҳаи ниҳоятан афзалиятноки иқтисодиву иҷтимоии кишвар – маориф ва илм бо ибораҳои “муассисаҳои таълимӣ”, “муассисаҳои олии таълимӣ” моддаҳои алоҳида, банду ҳатто ғаслҳо таҳия гардидаанд, ки раванди ғайрияти қонунии онҳо диққан муайян менамоянд. Дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон бештари моддаҳо ба шакли умумӣ матраҳ гардидаанд [2].

Бисёр нугувор аст, вақте асос меоварем, ки муассисаҳои олии таълимӣ, ки худмаблағгузор ҳастанд мувофиқи банди дууми моддаи 264-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ба андозаи 5% андоз аз арзиши иловашуда месупоранд.

Ба андешаи мо, дар ин самт низ бояд ба муассисаҳои олии таълимӣ дар баробари соҳаҳои сайёҳӣ, кишоварзӣ, тиб, паррандапарварӣ, моҳипарварӣ, нақлиёт ва ғайраҳо имтиёзи андозӣ дода шавад, зеро маориф соҳаи калидии ташаккул ва рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар мансуб меёбад. Бисёр манфиатовар аст, агар воридот ва истеҳсоли меҳел ва дигар лавозимоти соҳаи маориф ва илм аз андози арзиши иловашуда озод бошанд.

Донишгоҳҳои олии мисли дигар субъектҳои хоҷагидор андози иҷтимоиро мувофиқи моддаи ғасли 9-и Кодекси андоз пардохт мекунанд ва дар ин самт низ имтиёз надоранд.

Муассисаҳои олии таълимӣ дар баробари дигар шахсони ҳуқуқӣ супорандагони андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард махсуб меёбанд зеро ин намуди андоз барои шахсони ҳуқуқе татбиқ мегардад, ки низомии умумии андозбандиро истифода мебаранд ва дорои объекти андозбандӣ мебошанд. Дар татбиқи андози номбурда низ намуди хизматрасонӣ ба назар гирифта нашудааст ва ҳангоми баҳисобгирии андозӣ

маблағҳои тариқи шартномаҳо воридшуда, корҳои иҷрошудаи таҳқиқотӣ-илмӣ ва ғайраҳо дохил мешаванд.[1]

Мувоқи муқаррароти Кодекси андоз муассисаҳои олии таълимӣ андозҳои маҳаллӣ, андоз аз воситаҳои нақлиёт ва андоз аз молу мулкӣ ғайриманкулро пардох менамоянд, ки барои онҳо озодкунӣ ва имтиёзҳо татбиқ нагардидааст.

Ҳамин тавр, аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки ҳатто аз ҷиҳати фаъолияти асосии таълимӣ муассисаҳои олии таълимӣ аз озодкуниву имтиёзҳои андозӣ дур ҳастанд. Ин дар ҳолест, ки қонунгузориҳои ҷорӣ соҳавӣ, махсусан Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” ва Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ифодагари имтиёзҳои андозӣ дар соҳаи маориф ва илм ҳастанд.

Таълили амалияи татбиқи қонунгузориҳои андоз дар фаъолияти муассисаҳои таълимӣ, корхонаҳо ва ташкилотҳои низоми маориф, аз ҷумла барои муассисаҳои олии таълимӣ зарурати ворид намудани тағйироту иловаҳо ба санадҳои қонунгузорӣ оид ба андозбандӣ бо мақсади беътар намудани фаъолияти таълимӣ, сифати он ва иҷроиши моддаҳои алоҳидаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”-ро дарназар дорад.

Аз нуқтаи назари мо, татбиқи чунин пешниҳодҳо имконият медиҳанд, ки кафолати давлатии рушди маориф ва илм мувафиқи нишондоди Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” таъмин гардад ва муассисаҳои олии таълимӣ аз сарчашмаи иловагии маблағҳои ғайрибуҷетӣ бархурдор гарданд.

АДАБИЁТ

1. Джабаров, Р.К. Обобщенные показатели налоговой системы Республики Таджикистан и направления ее совершенствования [Текст] / Р.К. Джабаров, М.М. Исмаилова // Экономика Таджикистана: стратегия развития. -Душанбе, 2001. -№4 -СКодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, 14 сентябри соли 2012, № 417.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». Душанбе, 22 июни соли 2013, №1004. -60-77.

УДК 379.8

Дустбоев Ш.

ТУРИСТСКАЯ УСЛУГА И ИНВЕСТИЦИОННО-ТРУДОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

В статье обосновывается мысль о том, что туристская услуга в стране в недалекой перспективе может превратиться в одно из ведущих отраслей сферы услуг и крупной сферой приложения инвестиций и создания новых рабочих мест.

Ключевые слова: туризм, услуга, новые рабочие места, инвестиции, трудовая деятельность, перспектива, программа.

Дустбоев Ш.

ХИЗМАТРАСОНИҲОИ САЙЁҲӢ ВА ФАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРИЮ МЕҲНАТӢ

Дар мақола асоснок гардидааст ақидаи илмӣ доир ба он, ки хизматрасонии сайёҳӣ дар ояндаи наздик бояд ба ҷойгирнамории сармоягузориҳо ва як соҳаи пешбари соҳаи хизмат, табдил ёбад.

Вожаҳои калидӣ: сайёҳӣ, хизмат, ҷойҳои нави корӣ, сармояҳо, ғазолияти меҳнатӣ, дурнамо, барнома.

Dustboev Sh.

TOURIST SERVICE AND INVESTMENT AND LABOR ACTIVITIES

The article substantiates the idea that the tourist service in the country in the near future can become one of the leading service industries and a major area for investment and the creation of new jobs.

Key words: tourism, service, new jobs, investments, labor activity, perspective, program.

Известно, что на данном этапе развития мирового хозяйства, во всех странах мира (особенно в развитых странах) сфера услуг динамично и с высоким темпом развивается, по сравнению с производственным сектором. Это связано с тем, что чем более развита страна, тем лучше качества и уровень жизни и более комфортнее живут люди.

Так, по нашему мнению, понятие «сфера услуг» и «уровень жизни» взаимосвязаны и взаимообусловлены между собой. Практика показывает, что чем более развита страна, тем больше доля сферы услуг в структуре валового внутреннего продукта (ВВП) страны, тем более комфортна жизнь человека. Последнее наглядно видно из структуры экономики США где доля сферы услуг в ВВП составляет 80-82%. Хотя степень развитости экономики той или иной страны измеряется доля ВВП на душу населения.

Следует отметить, что среди многообразных видов услуг в сфере обслуживания населения не менее важную роль принадлежит туристским услугам. «Туристическая услуга – результат деятельности организации (туристическая предприятия) или индивидуального предпринимателя по удовлетворению соответствующих потребности туристов в организации и осуществлении тура и его отдельных составляющих» [2.с. 122].

В связи с ростом человеческих потребностей в разнообразных услугах, развитием транспортных средств перемещения и сфера услуг в целом, а также повышения действие других факторов повышения качества жизни международный туризм стал массовым явлением и феноменом современного общества. Так, по данным Всемирной Туристской организации (ВТО) число туристских прибытий если в 2010г составило более 1 млрд человек, то к 2020г превысит 1,5 млрд человек, что будет эквивалентно численности населения Китая. [3.С.347]. От международного туризма принимающие туристов страны получают огромные доходы, который к 2020г может составлять около 2 трлн. долл. Туризм не только высокоприбыльная отрасль, но и служит местом приложения рабочей силы (т.е. занятостью населения) и капитальных вложений. Так, по данным в 2020 в сфере международного туризма (индустрии туризма и гостеприимства) будет занят каждый 11-й работник, а объем капитальных вложений (инвестиции) в отрасль будет составлять около 2 трлн. долл США.

Туризм в Таджикистане является стратегической отраслью экономики, потому что является одним из прибыльных отраслей экономики и играет огромную роль в обеспечении занятости и повышения уровня жизни населения. В этой связи, специальным постановлением Правительства от 1 августа 2018 года утверждена Стратегия развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года”, где определены цели и задачи и приоритетные направления развития туристской индустрии на обозримой перспективе.

К приоритетным направлениям развития туризма относятся: экологический туризм, лечебно- оздоровительный туризм, прогулочный, историко- культурный туризм, альпинизм, охота, гостевой туризм и т.д. Для развития вышеперечисленных видов туризма в республике имеется все виды ресурсов и возможностей.

Важной основой развития туризма в Таджикистане являются многочисленные озера, умеренный природно-климатических условий, горный ландшафт, изумительно чистый воздух и водные источники, реки и озера в горах, историко- культурное наследие, гостеприимство народа с высокой национальной культурой, обычаи, традиции, национальные блюда и напитки и т.д.

В настоящее время для принятия, размещения и гостеприимство туристов в нашей стране созданы и функционируют более 183 гостиниц, в том числе 6- пятизвёздочных, 20-четырёхзвёздочных, 16- трёхзвёздочных, 3 двухзвёздочных, 2 гостиницы первой степени и 136 гостиниц без степеней. Другими словами качество гостиничной индустрии (как составной части индустрии туризма) соответствует мировым стандартам. Также, для размещения туристов функционируют 29 хостелов и мотелей, 51 санаторий, 6 детских санаториев и лагерей, 7 курортно- оздоровительных центров, 8 домов отдыха, 1 кемпинга и 5 турбазы.

Вместе с тем для укрепления и дальнейшего развития инфраструктуры туризма (в целях приема большего количества иностранных туристов), специальным постановлением Правительства Республики Таджикистан от 12 апреля 2018 года предусмотрены строительство новых туристических объектов, таких как: небольшие гостиницы (пентхаусы, хостелы), лечебные санатории, дома отдыха, курорты, туристические комплексы, придорожные пункты обслуживания (мотели), рестораны с международным брендом, лыжно- туристические комплексы и т.д., где ввоз оборудования, техники и строительных материалов освобождены от налога на добавленную стоимость и таможенных пошлин [1].

Таблица 1. Основные статистические данные по туризму

в Республике Таджикистан за 2013-2020 гг.

№	Наименование показателей	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Рост или снижение в 2020г по сравнению с 2013г (в % или количество раз)
1	Численность иностранных граждан въехавших в страну (тыс.чел)	206	213	413	344	431	1035	1257	350,6	1,6 раз
2	Количество туристических компаний число (действ)	74	63	82	118	91	146	161	224	Более 3 раз
3	Численность внутренних туристов, выехавших за пределы страны через туристические компании. Чел	15443	29589	16363	19549	14420	9167	8531	1939	12,5%
4	Доходы от предоставленных туристических услуг (без НДС) тыс.сомони	6225,1	10989,6	9582,8	8422,1	9076,3	16928,1	24497,9	7677,0	1,2 раз

Источник: Агентство по статистике при президенте Республики Таджикистан, 2021. С. 290 [4].

Как по всему мировому хозяйству, так и в Республике Таджикистан на развитие туризма отрицательное влияние оказал COVID-19, что видно из следующих статистических данных [табл.1].

Анализ данных табл. №1 за 2020г показывает, что на въезд в республику и выезд из республики туристам и особенно на доходы от предоставленных туристических услугах оказал большое влияние коронавирус (COVID- 19), потому что до прихода этой заразы в декабре 2019г по всем показателям характеризующих развития туризма в 2019 по сравнению с прошедшим годом наблюдается тенденции роста, как по показателю численности иностранных граждан посетивших нашу страну, так и по полученных доходах от сферы туризма.

Более того данные Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан также показывают, что численность иностранных граждан, посетивших в 2022 году нашу республику с любыми целями (деловая встреча, гостеприимство, отдых и т.д.) составило более 1,2 млн человек, что является больше в 2,2 раза по сравнению с 2021 годом. Причем 97% туристов прибыли из Узбекистана (778 тыс. человек) и России (280 тыс. человек). Также в этот же год нашу страну в качестве туриста посетили из Казахстана (25 тыс. человек), Турции (7,3 тыс.), США (6,9 тыс.), Ирана (4,3 тыс.), Китая (5,4 тыс.). Кыргызстана (3,8тыс.), Индии (3,4тыс), Афганистана (3,3 тыс. туристов). Данные свидетельствуют о том, что число туристов, посещающих страну имеет устойчивую тенденцию роста. По прогнозам специалистов, к 2030 году количество туристов, посещающих Таджикистан будет составлять 2,8 -3,0 млн человек, вклад туризма в ВВП страны возрастает с 5,0 % до 9-10%, а доля капитала в туристической отрасли в комплексе инвестиций составляет 10%. Словом, в обозримой перспективе вклад туризма в развитии национальной экономики будет ощутимым и туризм, как самостоятельная отрасль превратится в крупный объект приложения рабочей силы и инвестиции.

В данной статье также речь идет о привлечение инвестиции, инвестиционной деятельности и трудоустройства население в сфере туризма. По нашему мнению, дополнительное приложение инвестиции должен осуществляться особенно в развитии инфраструктуры туризма, а именно для создания нового типа гостиниц (на 20-30 человек) таких как гестхаусы, хостелы, лечебные санатории, сервисные центры, придорожные пункты обслуживания на маршрутах, маленькие лавочки по продаже книг, газет и журналов, национальных ремесленных изделий и т.д. Следует отметить что в сфере туризма осуществляется вложение капитала, особенно со стороны действующих туристических фирм и индивидуальных предпринимателей. Например, количество туристических компаний в 2022г возрос на 15 единиц по сравнению с 2020г и составил 235 наименований. Последнее свидетельствует о росте приложения капитала в отрасль, туризм, потому что ни одна фирма не может функционировать без вложения капитала. Вместе с тем объём существующих инвестиций не удовлетворяет потребности туристской индустрии, потому что вероятности увеличения потока туристов в республике очевиден, т.к. нашу горную республику с уникальными природно- климатическими условиями, лечебными водами, горным ландшафтом и прочими естественными преимуществами знают во многих зарубежных странах и мечтают путешествовать по ней. Поэтому нам необходимо расширять и обустроить наши существующие туристические маршруты, создавать новые туры и главным образом инвестировать.

Инвестирование в туризм означает приведение состояние национальной туристической индустрии в соответствие с требованиями современного мирового стандарта. Для чего в туристическую отрасль следует привлекать инвестиции отечественных и иностранных предпринимателей, в целях дальнейшего строительства и расширению сети объектов туристской индустрии. Необходимо инвестиционно-трудовую деятельность в туризм всячески стимулировать и поощрять (кроме предусмотренных налоговых и таможенных льгот). Следует в туристическую отрасль широко распространять малое

предпринимательство (с семейным подрядом), тем самым все большее число работников привлекать в эту доходную сферу.

Подводя итог вышеизложенной следует отметить следующее:

- во-первых; сфера туризма может служить, как крупный объект приложения инвестиции и инвестиционную деятельность. Здесь могут быть привлечены инвестиции, как зарубежных партнеров, так и отечественных предпринимателей, и инвесторов;
- во-вторых, в ближайшей перспективе сфера туризма, как один из приоритетных отраслей экономики должен превратиться в крупный объект приложения рабочей силы. Так в 2030 г в эту отрасль можно трудоустроить до 8-10% от общего количества работников сферы услуг;
- в-третьих, в обозримой перспективе туристская индустрия должен превратиться в одно из крупных быстрорастущих отраслей экономики с многочисленным высокообразованным и высококультурным обслуживающим персоналом, на базе которых можно создать средний класс и повысить уровень жизни населения страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Стратегия развития туризма в республике Таджикистан на период до 2030 года.
2. Биржаков М.Б. Введение в туризм. - издание 9-е, переработанное и дополненное. - СПб: «Издательский дом Герда, 2008. стр.122»
3. Воскресенский В.Ю. Международный туризм: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям «Социально – культурный сервис и Туризм», «География», «Менеджмент организации», «Экономика и управление на предприятии». / В.Ю. Воскресенский. - 2-е издание перераб. и доп.- М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2008. стр. 347.
4. Таджикистан: 30 лет государственной независимости. Статистический сборник/ Агентство по статистике при президенте Республики Таджикистан, 2021. С. 290.

УДК: 004.09

Нусратзода М.Н. Давлатов Б.Ш.

АҲАМИЯТИ ТЕХНОЛОГИЯИ ШАБАКАВӢ ДАР РУШДИ ТУРИЗМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба аҳамият ва зарурияти технологияҳои шабакавӣ дар рушди туризм бахшида шудааст. Муаллифон диққати бештари худро ба самаранокии Интернет дар рушди туризми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҷрибаи давлатҳои пешрафта дар ин самт равона кардаанд. Қайд карда шудааст, ки сайёҳӣ яке аз соҳаҳои пурқуввати иқтисодӣ буда, дар он нақши иттилоот ва технологияи шабакавӣ хеле гарон мебошад. Аз ҷониби муаллифон чараёнҳои иттилоотӣ байни иштирокчиёни соҳаи сайёҳӣ ва гурӯҳбандӣ он тартиб дода шудааст. Инчунин, нишондиҳандаҳои асосии омории сайёҳӣ, хусусиятҳои асосӣ ва даҳгонаи пешсафони ширкатҳои сайёҳии рӯи дунё муайян карда шудааст. Пешниҳод гардид, ки барои беҳтар гардонидани туризми байналхалқӣ, ба сатҳи баланд бардоштани хизматрасониҳои туристӣ ва аз ҷомеаи ҷаҳонӣ пазируфтани он моро зарур аст, ки бештар ба сомонҳои расмии ширкатҳо аҳамият диҳем, чунки тамоми туристон пеш аз баромадан ба сайёҳат аввалиндараҷа бо сомона шинос мешаванд.

Кадилвожа: иқтисодиёт, рушд, технология, шабака, интренет, туризм, иттилоотӣ, аҳамият, зарурият, саёҳат, даромад, хароҷот.

Нусратзода М.Н. Давлатов Б.Ш.

ЗНАЧЕНИЕ СЕТЕВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ТУРИЗМА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена необходимости сетевых технологий в развитии туризма. Авторы акцентировали внимание на эффективности использования Интернета в развитии туризма в Республике Таджикистан и опыте развитых стран в этой сфере. Отмечается, что туризм является одним из самых мощных секторов экономики, и роль информационных и сетевых технологий в нем очень велика. Информационные потоки между участниками туристической отрасли и ее группировками подготовлены авторами. Также определены основные статистические показатели туризма, основные характеристики и десятка лучших туристических компаний мира. Было высказано предположение, что для улучшения международного туризма, повышения уровня туристических услуг и принятия их со стороны мирового сообщества необходимо больше внимания уделять официальным сайтам компаний, ведь все туристы сначала знакомятся с сайтом, а потом собирается в путешествие.

Ключевые слова: экономика, развитие, технология, сеть, интернет, туризм, информация, важность, необходимость, путешествие, доход, расход.

Nusratzoda M.N. Davlatov B.Sh.

THE SIGNIFICANCE OF NETWORK TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the need for network technologies in the development of tourism. The authors focused on the effectiveness of the use of the Internet in the development of tourism in the Republic of Tajikistan and the experience of developed countries in this area. It is noted that tourism is one of the most powerful sectors of the economy, and the role of information and network technologies in it is very large. Information flows between participants in the tourism industry and its groups are prepared by the authors. The main statistical indicators of tourism, the main characteristics and the top ten travel companies in the world are also identified. It was suggested that in order to improve international tourism, increase the level of tourism services and their acceptance by the world community, it is necessary to pay more attention to the official websites of companies, because all tourists first get acquainted with the site, and then they are going to travel.

Key words: economics, development, technology, network, internet, tourism, information, importance, necessity, travel, income, expense.

Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои пурқуввати иқтисодиёт буда, дар он нақши иттилоот ва технологияи шабакавӣ хеле гарон мебошад. Ба ибораи дигар, ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард ва интиқоли иттилооти дахлдор шартҳои муҳимтарин ва зарурии ҷаҳолияти ҳар як корхонаи сайёҳӣ мебошад. Муваффақияти кори баъзе соҳаҳои иқтисодиёт бевосита ба суръати интиқол ва мубодилаи ахбор, ба муносибат, сари вақт гирифтани, мувофиқ ва пурра будани он вобаста аст [2, с.-201]. Аз ин лиҳоз, рушди бомуваффақияти соҳаи сайёҳӣ истифодаи васеи технологияҳои наватаринро ҳам дар соҳаи эҷоди маҳсулоти туристӣ ва ҳам пешбурди он ба бозори хизматрасонӣ пешбинӣ мекунад.

Интернет дар шароити имрӯза ба яке аз чизҳои муқаррари табдил ёфтааст. Муттаҳассисони ҳама соҳаи метавонанд бо ёрии шабакаи Интернет аз масъалаҳои гуногуни соҳаи худ хабардор бошанд. Ҳар як корхона метавонад молу маҳсулоти худро тариқи шабакаҳои глобалии Интернет реклама намояд. Тариқи шабакаҳои глобалии Интернет мо

метавонем молу маҳсулоти лозимиро харидори намоем. Инчунин, дар шароити имрӯза муосир рушди туризми байналхалқӣ пурра аз шабакаи интернет вобаста мебошад.

Истифодаи васеи интернет яке аз вазифаҳои таъхирнопазири соҳаи сайёҳӣ гардидааст. Таъсиси системаҳои пуриқтидори компютерӣ барои фармоиш додани манзил ва иншооти нақлиётӣ, экскурсионӣ ва хизматрасонии маданият фароғатӣ, маълумот дар бораи мавҷудият ва дастрасии баъзе ширкатҳои сайёҳӣ, хатсайрҳо, иқтидори туристии кишварҳо ва минтақаҳо - тамоми маҷмӯи ин масъалаҳо барои ташкили чорабиниҳо аҳамияти муҳим пайдо мекунад.

Шабакаи Интернетро ҳеҷ касе идора намекунад, идоракунии вай ғайримарказонидашуда мебошад. Вай дар асоси стандарҳои муқараргардидаи ҳамкориҳои компютерҳо ва барномаҳои истифодашаванда фаъолият мекунад. Барои кор дар муҳити Интернет зарур аст:

- компютерро ба шабакаи Интернет пайваست намуд;
- суроғи компютерро гирифтани;
- таъминоти барномавии заруриро гирифта ба компютер гузоштан.

Таъминоти алоқа, таъмини хизматрасониҳои шабакаи Интернет ва тақсими захираҳо дар маҳалҳо ба воситаи ташкилотҳои махсус анҷом дода мешавад, ки онҳоро провайдерҳо меноманд.

Провайдерҳо истифодабарандагонро ба қайд мегиранд, хабарҳоро ба воситаи хатҳои алоқа мефиристонанд, обунашавӣ ба гуруҳҳо, телеконференсияҳо ва ғайраҳоро анҷом медиҳанд. Дар вақти бастанӣ шартнома бо провайдерҳо истифодабаранда суроғи IP, номи домени ва паролиро мегирад.

Доир ба рушди туризм дар қаламравӣ кишвар олимони ватанӣ корҳои илмиву тадқиқотии зиёдеро ба анҷом расонидаанд. Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои муҳими бо шугъл фаро гирифтани аҳолии қобили меҳнат баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, рушди дигар соҳаҳои хизматрасониву истеҳсолӣ, инчунин муаррифи таъриху фарҳанг, табиат ва анъанаҳои мардум ба ҳисоб меравад [6, с.-44]. Сайёҳӣ дар Тоҷикистон яке аз соҳаҳои муҳим аст, ки бояд дар ояндаи наздик ба яке аз соҳаҳои даромадноки бизнеси ватанӣ табдил ёбад. Тоҷикистон аз тарафи мутахассисони Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ яке аз ноҳияҳои ояндадори сайёҳӣ дар ҳудуди собиқ давлати Иттиҳоди Шӯравӣ эътироф шуда, таъкид гардидааст, ки соҳаи сайёҳии ин минтақа, дар дараҷаи ибтидоии инкишофи худ қарор дорад [5, с.-78]. Сайёҳӣ дар сатҳи ҷаҳон дар даҳсолаи охир аҳамият ва мавқеи хоси худро пайдо карда, бо самтҳои гуногун ва шакли намудҳои гуногунии хизматрасонӣ тадриҷан рушд ёфта истодааст [12, с.-455]. Таассури саёҳат дар биниши иҷтимоӣ, тафаккур, сатҳи ҳудудҳои ва дар маҷмӯъ, ҷаҳоншиносӣ ва маърифати ҳаёт бениҳоят бориз ва амиқ буда, имрӯз ба яке аз рӯкҳои фарҳанги ҷаҳондонӣ мубаддал гардидааст [13, с.-130]. Давоми садсолаи охир соҳаи сайёҳӣ дар ҷаҳон баъд аз соҳаи истихроҷу коркарди нафт ва автомобилбарорӣ ба яке аз соҳаҳои сардаромад табдил ёфта, раванди рушди босуръати он метавонад нақши ин соҳаро дар иқтисодиёти ҷаҳон бамаротиб боло барад [4, с.-177].

Доир ба тақмил додани соҳа Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон диққати худро равона намуда, дар Паёмашон соли 2018 қайд карданд, ки «Бо мақсади вусъат бахшидан ба ҳалли масъалаҳои зикршуда ва бо дарназардошти зарурати инкишофи инфрасохтори деҳот пешниҳод менамоем, ки солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон карда шаванд» [10].

Албатта Ҷумҳурии Тоҷикистон сарзамини биҳиштосову доимбаҳор аст ва табиату иқлими он барои ба роҳ мондани хизматрасонии муосири сайёҳӣ ва инкишофи намудҳои гуногуни он заминаи мусоид фароҳам овардааст. Танҳо зарур аст, ки дар мамлакат инфрасохтори муосир бунёд ва сифати хизматрасонӣ дар сатҳи байналмилалӣ ҷорӣ карда шавад.

Имрӯз туризми байналмилалӣ ва дохилӣ як соҳаи пуриқтидори тичорати хидматрасонӣ мебошад. Инро маълумотҳои Кумитаи омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кумитаи рушди сайёҳии назди ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ мекунанд (диаграммаи 1). Гузашта аз ин, сайёҳии муосир як тичорати компютерии ҷаҳонӣ мебошад. Ин тичорат ширкатҳои бузурги ҳавопаймоӣ, маҷмааҳои меҳмонхонаҳо ва агентҳои сайёҳиро дар саросари ҷаҳон дар бар мегирад. Ба шарофати технологияи иттилоотӣ маҳсулоти сайёҳӣ бештар фардӣ ва ҷандир инчунин барои ҳар як истеъмолкунанда дастрастар мегардад [2, с.-203]. Тамоми сайёҳони ҷаҳон пеш аз сафар намудан аз сомонҳои расмӣ давлатҳои манзараҳои туристидошта самаранок истифода менамоянд, ки доир ба хизматрасониҳо маълумот ҷамъоварӣ намоянд. Теъдоди ширкатҳои сайёҳӣ ва вобаста ба он дар қаламрави кишвар дар диаграммаи якум ба таври муфассал нишон дода шудааст.

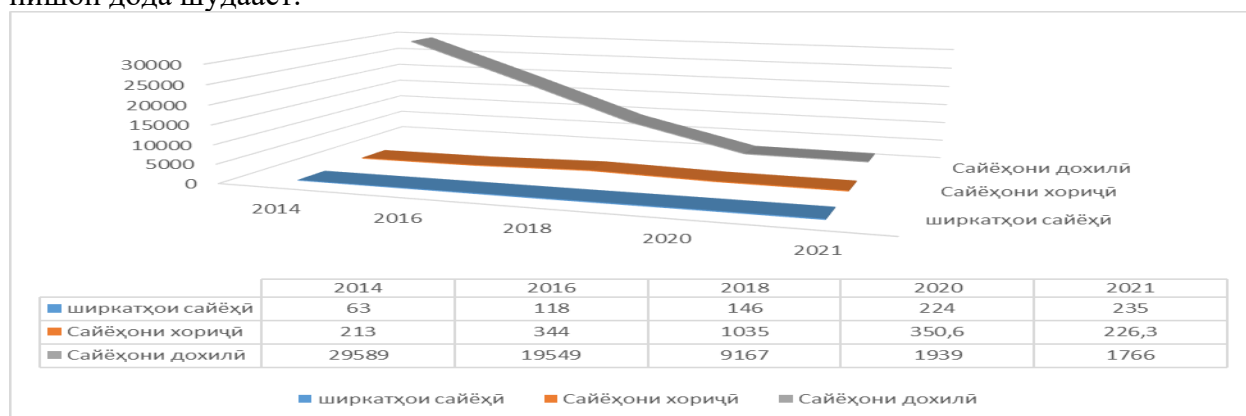

Диаграмма 1. Нишондиҳандаҳои асосии омории сайёҳӣ

Аз нишондиҳандаҳои диаграммаи мазкур муқоиса намудан мумкин аст, сол аз сол шумораи ширкатҳои сайёҳӣ рӯ ба бехбудӣ намуда истодааст. Соли 2014 то соли 2021 шумораи ширкатҳои сайёҳӣ дар қаламрави Тоҷикистон то 172 адад зиёд шуда, инчунин, шумораи сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ низ рӯ ба бехбудӣ оварда истодааст. агар таҳлил кунем мебинем, ки шумораи сайёҳони хориҷӣ, ки мутобиқи маълумоти мақомоти сарҳади давлатӣ ба кишвар ба ҳайси сайёҳ ворид шудаанд аз нишондиҳандаҳои дар соли 2019 теъдоди умумии сайёҳон 1257-нафарро ташкил дод, ки ин нишондод нисбат ба соли 2020 ва 2021 хеле зиёд аст [9]. Албатта рушди сайёҳӣ ба бехтаргардони инфрасохтор низ таъсирӣ хуб мерасонад. Қурбонов Ё.С. дар қори илмӣ худ қайд менамояд, ки фаъолияти субъектҳои хизматрасонии сайёҳӣ дар қаламрави кишвар 170 ададро ташкил медиҳад, ки аз ин 33 адад ба ВМКБ, 52 адад Вилояти Суғд, 36 адад Вилояти Хатлон, 35 адад ш.Душанбе ва 14 адад ба НТЧ рост меояд [3, с.-15].

Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои муҳими бо шуғл фаро гирифтани аҳолии қобили меҳнат баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, рушди дигар соҳаҳои хизматрасониву истеҳсолӣ, инчунин муаррифгари таъриху фарҳанг, табиат ва анъанаҳои мардум ба ҳисоб меравад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда, сол то сол ташрифҳои сайёҳони хориҷӣ ба ҷумҳури зиёд шуда истодааст. Аммо новобаста аз ин, захираҳои сайёҳии ҷумҳурӣ ба таври зарурӣ ва мувофиқ ба меъёрҳои муосири байналмиллалӣ сайёҳӣ истифода нагардида, шароити мусоид барои сайёҳон ба таври кофӣ муҳайё карда нашудааст. Аз ин рӯ, мақсад аз он иборат аст, ки ислоҳот дар ин соҳа идома дода шавад, то ки саҳми бахши сайёҳӣ дар рушди иқтисодӣ – иҷтимоии кишвар ба таври назаррас баланд бардошта шавад [6, с.-45]. Қайд кардан ба маврид аст, ки бахши сайёҳӣ бе самаранок истифодабарии технологияи иттилоотӣ пеш рафтани ғайриимкон аст. Бинобар ин мо бояд марҳилаҳои ҷорӣ намудани технологияи иттилоотӣ ва самаранокӣ онро хуб дарк намоем.

Қайд кардан ба маврид аст, самаранокии рушди соҳаи туризм дар қаламрави кишвар аз татбиқи ТИК вобаста буда, яке аз ҳадафҳои стратегии мамлакат ба ҳисоб рафта, аз ташкилотҳои сайёҳӣ талаб карда мешавад, ки татбиқи амалии онҳоро дуруст ба роҳмонда, бо ин амал барои расидан ба ҳадафи мамлакат, яъне рақамикунонии иқтисодиёт мусоидат намоянд.

Ашуров М.Н. ва Бегмуродов С. дар кори худ ҷаҳор марҳилаи асосии ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотиро дар соҳаи сайёҳӣ муайян кардаанд [2, с.-204]:

Қадами аввал "базаи маълумот" мебошад. Ҳадафи асосии он баланд бардоштани самаранокии фаъолияти оперативии ширкатҳои сайёҳӣ тавассути автоматикунонии равандҳо дар асоси истифодаи иттилоот аст.

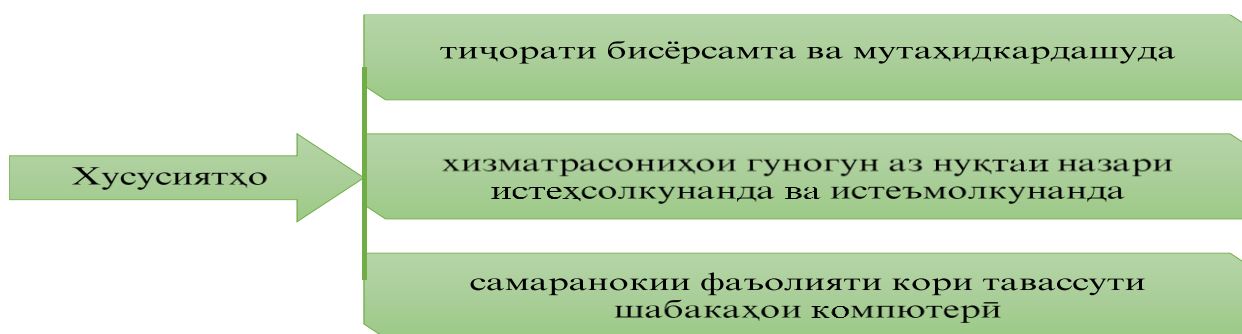
Марҳилаи дуюм - ҷорӣ намудани «низомии иттилоотии идоракунӣ» ва таҳияи чунин технологияҳои иттилоотӣ, ки ба баланд шудани самаранокии идоракунӣ тавассути такмил додани талабот ба ташкили интиқоли иттилоот мусоидат мекунанд.

Марҳилаи сеюм татбиқи низомии "иттилоотии стратегӣ" мебошад, ки рақобатпазирии ширкатро афзоиш медиҳад. Барои беҳтар намудани фаъолияти бевоситаи агентҳои сайёҳат, инчунин барқарор намудани алоқа бо ташкилотҳои берунӣ навъҳои гуногуни шабакаҳои ҷорӣ карда шаванд.

Марҳилаи чорум "марҳилаи шабакавӣ" мебошад, ки тавассути он пайвасти шабакаҳои ҳама сатҳҳо аз қабилӣ: локалӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ сурат гирифт. Хусусиятҳои асосии ин марҳила баланд бардоштани самаранокии технологияи иттилоотӣ, кам кардани андозаи таҷҳизот, кам кардани арзиши хариди он, баланд бардоштани эътимодноӣ, ташкили пайвасти байни терминалҳои воқеъ дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон мебошанд. Ҳамаи ин ба он мусоидат кард, ки технологияи иттилоотӣ дар фаъолияти тамоми ташкилотҳои сайёҳӣ нақши калон бозид. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки рушди туризм тавассути технологияи иттилоотӣ дар ҷаҳон бо суръати бениҳоят баланд пеша карда истодааст.

Асоси бозори туристиро ширкатҳои сайёҳӣ ташкил медиҳанд. Ин сохторҳо барои сайёҳон як қатор хизматрасониҳоро пешниҳод менамоянд, ки муҳимтаринашон инҳоянд: ташкили ҷойи хоб дар меҳмонхонаҳо ва меҳмонсаройҳо дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, харид ва банд намудани чиптаҳои ҳавопаймо, ташкили эко-туризм, сайёҳии фархангиву таърихи дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, хизматрасониҳои роҳбалад-тарҷумонҳои касби, кӯҳгардӣ, кӯҳнавардӣ, авто, мото ва вело сайёҳӣ, хизматрасонии равонид ва рухсат ба минтақаҳои кишвар, хизматрасониҳои нақлиётӣ дар ҳудуди Тоҷикистон ва ғайраҳо.

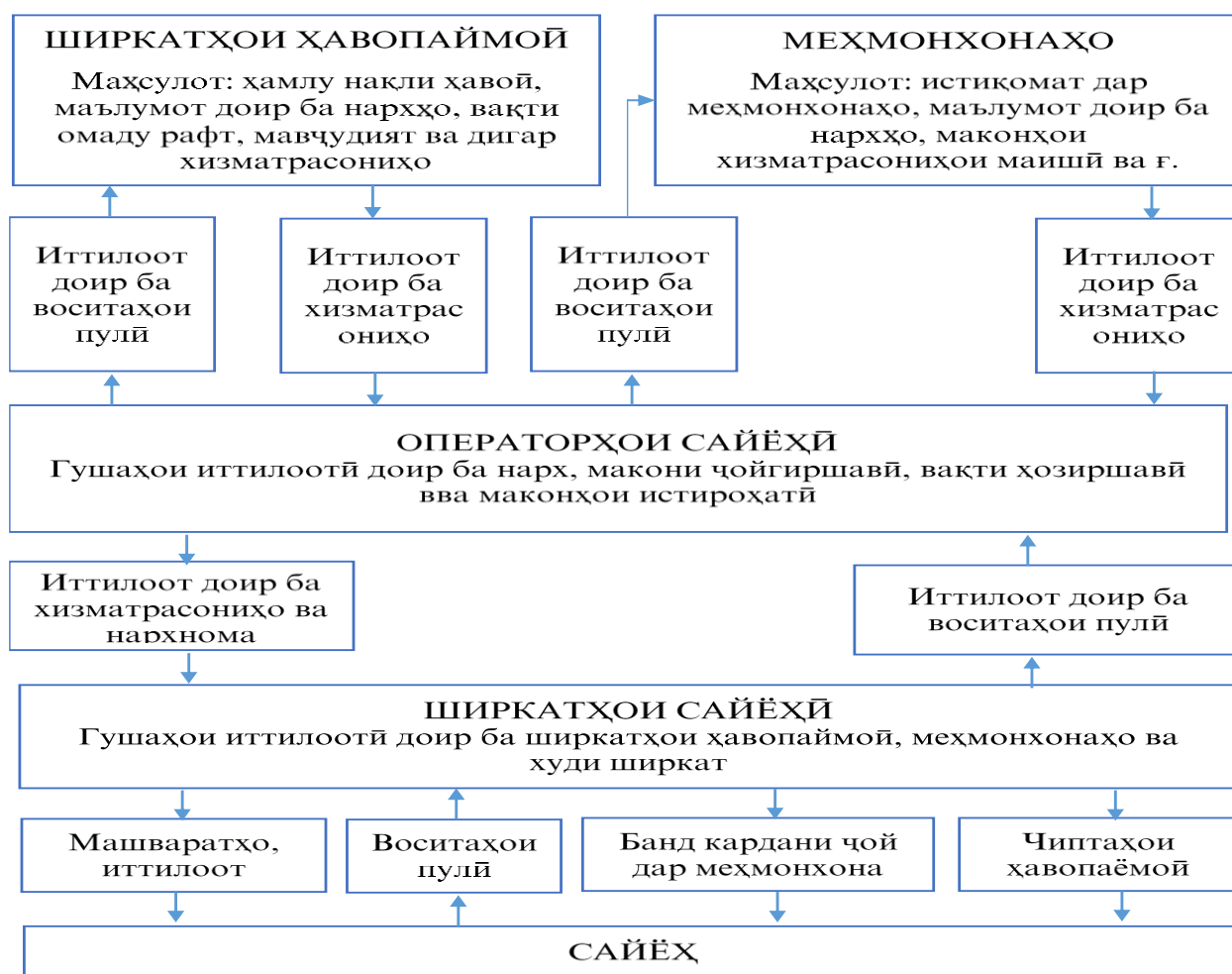
Дар соҳаи туризм ширкатҳои соҳаҳои дигари саноат низ кор мекунанд, ки барои онҳо ташкил ва хизматрасониҳои гуногуни худро пешкаш менамоянд ва он пешниҳодҳоро дар се хусусият фаъолият карда метавонанд:

Расми 1. Хусусиятҳои асосӣ

Сайёҳи имрӯз соҳаест, ки дар он чамъоварӣ, коркард, татбиқ ва интиқоли иттилоот чузъи муҳими фаъолияти ҳамаҷуз онҳо мебошад. Дар ин соҳа хизматрасониҳои гуногунро мисли дигар молҳои саноатӣ ё истеъмолӣ дар нуқтаи фурӯш намоиш додан ва дидани молҳои милли пешниҳодҳо мешавад. Хизматрасонии сайёҳӣ, чун қоида, пешақӣ тавассути технологияи иттилоотӣ хусусан, шабакаҳои ҷаҳонӣ чиптаҳо ва роҳхатҳоро банд менамоянд. Аз ин рӯ, туризм дар бозор қариб пурра аз тасвирҳои аксбардорӣ, тавсифҳо, воситаҳои алоқа ва интиқоли иттилоот вобаста аст.

Айни замон дар рушду пешрафти технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ мавқеи аввалро чунин намуди хизматрасонӣ, ба мисли хизматрасонии идоракунии давлатӣ, хизматрасониҳои иҷтимоӣ, туристӣ, маркетингӣ, ки он ташкили сохтори ҳукумати электрониро пешбинӣ менамояд, ишғол мекунад [1, с.-141]. Давлате, ки дар соҳаи бизнес технологияи коммуникатсиониро самаранок истифода мебарад, роҳҳои самараноки идора, муносибат ва робитаҳои хориҷӣ пайдо мекунад [7, с.-23].

Технологияи иттилоотӣ дар соҳаи сайёҳии муосир як маркази алоқаест, ки истеҳсолкунандагони гуногунро дар соҳаи сайёҳӣ мутаҳид менамояд ин иттилоот аст, на молҳое, ки баҳри сайёҳон пешниҳод карда мешавад. Иттилоот дар бораи мавҷудият, арзиш ва сифати ин хидматҳо мебошад. Тибқи таҳқиқоти Плотникова Н.И. ҷараёнҳои иттилоотӣ байни иштирокчиёни соҳаи сайёҳӣ чунин гурӯҳбандӣ карда шудааст, ки он дар расми навбати оварда шудааст [11].

Низоми иттилоотие, ки дар соҳаи сайёҳӣ истифода мешавад, аз низоми автоматии идоракунии, низоми фармоиш, низоми видеой, шабакаҳои телефонӣ, низоми

телеконференция, низоми иттилоотии ширкатҳои ҳавопаймӣ, интиқоли электронии пул, алоқаи мобилӣ ва ғайра иборат аст. Низоми иттилоотии номбаршуда на аз ҷониби ширкатҳои сайёҳӣ, меҳмонхонаҳо ё ширкатҳои ҳавопаймӣ, балки якҷоя татбиқ карда мешаванд. Истифодаи системаи иттилоотии навин аз ҷониби ҳар як шӯъбаҳо ва ширкатҳое, ки ба сайёҳи сару кор доранд, хизматрасониҳои электронӣ хусусан рақамикунониро пешкаш менамояд [13, с.-24]. Масалан, низоми идоракунии дохилии меҳмонхонаҳо метавонанд ба шабакаҳои ҷаҳонӣ пайваست карда шаванд, ки барои иртибот бо дигар низоми фармоишии меҳмонхонаҳо замина фароҳам оранд.

Морозов М.А. дар натиҷаи корҳои илмӣ худ қайд менамояд, ки дар соҳаи сайёҳии кишварҳои пешсаф низоми технологияҳои коммуникатсионӣ ва компютери ба ҳам алоқаманд амал мекунад. Ҳамаи ин имкон медиҳад, ки сайёҳӣ ҳамчун хизматрасонии хеле ҳамгирошуда ҳисоб карда шавад [8].

Қобилияти кор бо иттилоот, ҷамъоварӣ, коркард ва қабули ягона қарори дуруст ва дар асоси он таҳияи стандартҳои иттилоотӣ имрӯз асоси ташкили бомуваффақияти тичорати сайёҳӣ мебошад. Аҳамияти технологияи иттилоотӣ барои сайёҳӣ аз он иборат аст, ки онҳо афзоиши ҷандинкаратаи ҳосилнокӣ дар соҳаи хизматрасониро таъмин мекунанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар ин ҷо бояд шабакаҳои компютерӣ самаранок истифода шаванд.

Асоси низоми муосири бронкунии компютерӣ дар солҳои 50-уми асри XX гузошта шуда буд. Аз сабаби афзоиши маъруфияти нақлиёти ҳавоӣ ба ширкатҳои ҳавопаймӣ лозим шуд, ки марказҳои бронкунии ҷаҳонӣ таъсис диҳанд, ки вазифаи онҳо коркарди дастии банд кардани чиптаҳои ҳавопаймӣ, ки тавассути почта, телефон ва телеграф аз ташкилотҳои сайёҳӣ ва муштариёни ниҳойи гирифта мешуд, иборат буд, дар шароити имрӯза тавассути сомонаҳои расмӣ метавонем, чиптаҳо ва роҳхатҳоро бе мушкилот банд намоем ва ҳисобҳои молиявиро тавассути пулҳои электронӣ ба итмом расонем.

Дар шароити имрӯза доираи васеи низоми бандкунии роҳхатҳо дар низоми ширкатҳо вучуд дорад ба монанди муқаррарӣ ва электронӣ ва ғайра.

Қайд кардан ба маврид аст, ки сайёҳоне, ки дар кишварҳои рӯи дунё сайёҳат менамоянд, албатта аз варианти элекронии бронкунии ва пардохти истифода мебаранд. Дар ҷадвали навбатии даҳгонаи пешсафони ширкатҳои сайёҳии рӯи дунё тибқи иттилоии Холдинги.рф пешниҳод мегардад.

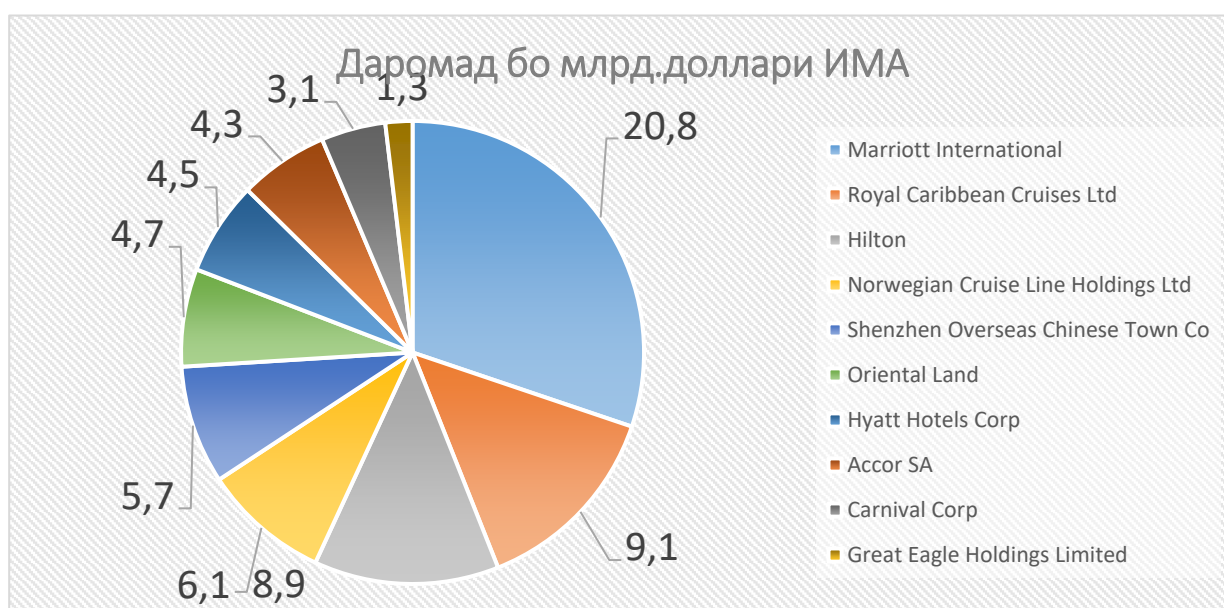

Диаграмма 1. Даҳгонаи пешсафони ширкатҳои сайёҳии рӯи дунё [16]

Тибқи маълумотҳои дар диаграммаовардашуда ширкатҳои пешсафи ҷаҳон даромадҳои хеле гаронро соҳиб мебошанд.

Имрӯз, барномаҳои идоракунии тичоратӣ барои ҳалли мушкилоти гуногун имконият фароҳам меорад. Ташкилотҳои сайёҳӣ, ки дар бозори сайёҳӣ ба таври ҷиддӣ кор меkunанд, наметавонанд маҳсулнокии худро бо нодида гирифтани таъминоти барномавии нави идоракунии сайёҳӣ ба таври назаррас афзоиш диҳанд. Онҳоро шартан ба шаш бахш тақсим кардан мумкин аст: кор бо мизочон, гузаронидани экскурсияҳо, нигоҳдории маълумотномаҳо, гузаронидани пардохтҳо, омода кардани ҳуччатҳо доир ба даромаднокии ва хизматрасониҳо.

Интернет барои ширкатҳои сайёҳӣ на танҳо имкони ташкили самараноки фикру мулоҳизаҳо ва зуд омӯختани талаботи ҷорӣ, балки тағйир додани нақшаҳои маркетинго вобаста ба вазъият мекушояд. Интернет оҳиста-оҳиста сегменти назарраси бозори сайёҳиро ишғол намуда истодааст. Ширкатҳои сайёҳӣ, интиқолдиҳандагон, занҷирҳои меҳмонхонаҳо ва дигар ширкатҳо ба шабака пайвастанд ва имкониятҳои фармоиши онлайнро пешниҳод меkunанд. Дар навбати худ, сайёҳон дар ин ҷо на танҳо дар бораи меҳмонхонаҳо ва ҷойҳои истироҳатӣ маълумот меҷуянд, балки ҳама хизматҳои заруриро мустақилона фармоиш медиҳанд. Тибқи омори сомонӣ <https://www.atorus.ru> натиҷаи фаъолияти ширкатҳои сайёҳии пешсафони ҷаҳон, ки фаъолияти кориашон тавассути интернет ба роҳ мондааст чунин арзёбӣ намудан мумкин аст. Дар мақола арзёбии ширкатҳо аз рӯи он муайян карда шудааст, ки чанд нафар ба сомон ворид шудаанд: Sunmar-2,4 млн.-нафар, Tez Tour-4,5-млн.-нафар, Fun&Sun-5,7- млн.-нафар, Apex Tour-8,7 - млн.-нафар, Coral Travel-9,9- млн.-нафар [15] ва ғайраҳо.

Фаъолияти, ки одамон дар шабакаҳои иҷтимоӣ намоиш медиҳанд, ҷолиб аст, дар лоиҳаҳои маъмултарин, шумораи корбарон дар як рӯз то сад саҳифа зиёд шуда истодааст, албатта ин низ ба рушди саёҳии байналхалқӣ таъсири хуб мерасонад. Бинобар ин ширкатҳои туристии Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки суръат ва сифати баланди интернетро таъмин намоянд.

АДАБИЁТ

1. Ашуров М.Н. Ҳукумати электронӣ ҳамчун концепсияи рушд ва фазои идоракунии М.Н.Ашуров//Паёми молия ва иқтисод. 2021. № 4 (28). С. 141-147
2. Бегмуродов С.Ш., Ашуров М.Н. Зарурати татбиқи технологияи иттилоотӣ дар рушди сайёҳӣ//Вестник Технологического университета Таджикистана. 2022. № 1 (48). С. 201-207
3. Курбонов Ё.С. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.05 – Иқтисодиёт ва идоракунии хоҷагии халқ (менечмент) саҳ 15
4. Қодиров Ф.С. Имконият ва зарфиятҳои рушди устувори сайёҳӣ дар Тоҷикистон//Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. 2021. № 1-4 (92). С. 176-180
5. Қодирова Г.Т., Сафоев А.К., Ҳомидов А.Н./ Масъалаҳои рушди соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон//Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2019. № 4 (29). С. 78-82
6. Машокиров Н., Синяк Н.Г. Сайёҳи ва таъсири он ба рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон/Машокиров Н., Синяк Н.Г.// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2018. № 2 (23). С. 44-50
7. Машокирова Ҷ.Н. Тичорати электронӣ ва мавқеи он дар рушди иқтисоди рақамӣ/Ҷ.Н.Машокиров, З.С.Султонов//Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2020. № 2 (31). С. 22-29.
8. Морозов М.А. Информационные технологии в социально-культурном сервисе и туризме. М.: Академия, 2004
9. Омори солонии Ҷумҳурии Тоҷикистон-2022 саҳ 199

10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2018
11. Плотникова Н.И. Комплексная автоматизация туристского бизнеса // Информационные технологии в турфирме. М.: Советский спорт, 2001
12. Ризоева С.К./ Ташаккул ва дурнамои рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон/Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. № 3. С. 254-259
13. Ҳақназаров А./ Туризмӣ таърихӣ-фарҳангӣ ва имкониятҳои рушди он дар Тоҷикистон//Вестник института языков. 2019. № 3 (35). С. 129-133
14. Шамсов И.С. Взаимосвязь информационных технологий и рынка труда в условиях перехода к цифровой экономике/И.С.Шамсов// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2020. № 1. С. 24-28
15. Шабакаи электронӣ - <https://www.atorus.ru/> 29.03.2023
16. Шабакаи электронӣ - <https://xn--c1abmblood9c.xn--p1ai/industry/hotels-tourism/> 22.11.2021

УДК: 336.3+338.432

Ғоибов М.А., Ятимзода Х.М., Одинаев Б.А.

РОЛЬ ФИНАНСОВЫХ ИНСТИТУТОВ В РАЗВИТИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО СЕКТОРА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Сельское хозяйство рассматривается как важный сектор учитывая его роль в снижении бедности, экономическом развитии и удовлетворении постоянно растущего спроса на продукты питания. Важным моментом в ведении сельского хозяйства является снижение производительности, связанное с плохой доступностью к финансовым ресурсам, которая влечёт за собой низкий уровень инвестиций в секторе. Основной целью данной статьи является исследование роли кредитно-финансовых организаций в развитии сельскохозяйственного сектора страны.

Ключевые слова: сельское хозяйство, финансово-кредитные организации, инновационные подходы, кредитование

Ғоибов М.А., Ятимзода Х.М., Одинаев Б.А.

НАҚШИ ТАШКИЛОТҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР РУШДИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Соҳаи кишоварзӣ бо назардошти нақши он дар паст кардани сатҳи камбизоатӣ, рушди иқтисодӣ ва қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзун ба маводи ғизӣ як бахши муҳим арзёбӣ мешавад. Масъалаи муҳим дар соҳаи кишоварзӣ пастшавии ҳосилнокӣ бо дастрасии суст ба захираҳои молиявӣ мебошад, ки боиси паст шудани сатҳи сармоягузорӣ дар соҳа мегардад. Ҳадафи аслии мақолаи мазкур омӯзиши нақши ниҳодҳои молиявӣ дар рушди бахши кишоварзӣ кишвар мебошад.

Калидвожаҳо: кишоварзӣ, ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ, равандҳои инноватсионӣ, қарздиҳӣ

Goibov M.A., Yatimzoda H.M., Odinaev B.A.

THE ROLE OF FINANCIAL INSTITUTIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Agriculture is deemed as an important sector given its role in poverty reduction, economic development and meeting the ever-increasing demand for food. An important point in agriculture is the decline in productivity associated with poor access to financial resources, which entails a low level of investment in the sector. The main purpose of this article is to study the role of financial institutions in the development of the country's agricultural sector.

Key words: agriculture, financial and credit organizations, innovative approaches, lending

Введение

Ещё в 2015 году Организация Объединенных Наций в рамках достижения Целей развития тысячелетия определила сельское хозяйство как ключевой инструмент для искоренения крайней нищеты и голода [13]. Соответственно, для достижения цели 2 ЦУР Организации Объединенных Наций по искоренению голода, обеспечению продовольственной безопасности, улучшению питания и содействию устойчивому развитию сельского хозяйства к 2030 году в сельскохозяйственный сектор требуется больший уровень инвестиций, чтобы повысить производительность, соответствующую растущему населению мира [10].

По определению Глобального партнерства по расширению доступа к финансовым услугам, финансирование сельскохозяйственного сектора является катализатором производительности сельского хозяйства и, следовательно, продовольственной безопасности, создания рабочих мест и общего экономического роста [11].

В сельскохозяйственном секторе с течением времени наблюдается последовательное снижение инвестиций и доли вклада в ВВП, при этом многие страны уделяют больше внимания секторам услуг и промышленности.

Несмотря на вышесказанное, глобальные усилия, направленные на повышение производительности сельского хозяйства, не оправдали ожиданий, как на государственном, так и на частном уровне [15].

Однако для того чтобы поддерживать устойчивое ведение сельского хозяйства, сельскохозяйственные предприятия должны быть коммерчески конкурентоспособными, ресурсосберегающими, экологически безопасными и социально благоприятными [12].

Представленный ниже рисунок, отражает мировые реалии в секторе и в то же время показывает важность сельскохозяйственного сектора в экономике. Это свидетельствует о том, что особое внимание следует уделять сельскохозяйственному сектору.

Как видно из приведенного ниже рисунка, добавленная стоимость в сельском хозяйстве сравнительно ниже как в азиатских странах, так и в мире. Однако, учитывая мировые показатели и страны Центральной Азии, этот сектор более значителен в Узбекистане (28%) и в Таджикистане (21%) по сравнению с другими соседними странами (рис.1).

Следовательно, совершенствование сельскохозяйственного производства с учётом новых подходов и инноваций требует устойчивого финансирования. Несмотря на принятые правительством ряд мер по улучшению и увеличению сельскохозяйственного производства, по сей день одной из фундаментальных проблем, препятствующих успешному продвижению сельского хозяйства, является отсутствие доступ к адекватному финансированию.

Сельское хозяйство считается одной из важных отраслей экономики страны, и его доля в валовом внутреннем продукте на 2021 год составила 24,1% [1].

Рисунок 1.

Источник: FAO, 2022, FAOSTAT: Macroindicators

По данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, за указанный период в аграрном секторе страны количество дехканских хозяйств составило 167 009 единиц. Общий объем производства сельскохозяйственной продукции в 2021 году составил 3976,9 млн. сомони, из них продукции сектора растениеводства – 28743,9 млн. сомони и сектора животноводства – 11025,5 млн. сомони, соответственно [1,2].

Ссылаясь на Концепцию инновационного развития Агропромышленного сектора и учитывая тот факт, что в агропромышленном комплексе страны действуют в значительной степени конкурентоспособные хозяйства, поддержка развития имеющегося потенциала в агропромышленном комплексе способствует решению задач по обеспечению продовольственной безопасности в стране [4].

В оценке состояния агропромышленного комплекса страны, которая приведена в Концепции инновационного развития АПК страны отмечается, что прекращение финансирования региональными органами управления агропромышленного комплекса мероприятий по освоению научно-технических достижений в сельскохозяйственном секторе усугубило ситуацию. Первопричиной в отсутствии должного внимания к инновационным технологиям в сельском хозяйстве является сокращение объемов финансирования данного сектора. С этой целью основным направлением политики правительства страны по обеспечению устойчивого развития сельского хозяйства является создание благоприятного климата для функционирования финансово-кредитных организаций. Данное в свою очередь, предусматривает развитие механизмов агропромышленного лизинга, предоставление прямых механизмов кредитования дехканским хозяйствам путем поддержки высокотехнологических инновационных программ, предоставление государственных субвенций, субсидий и грантов [3,4].

Главной целью на данном этапе является улучшение финансового состояния и восстановление платежеспособности сельскохозяйственных предприятий.

Учитывая тот факт, что более 73 процентов населения страны проживает в сельской местности и основная масса рабочей силы занята в сельскохозяйственном секторе, возникает необходимость переключить внимание на повышение производства и производительности в сельскохозяйственном секторе, которое в свою очередь требует устойчивого финансирования.

Предоставление финансовых средств на нужды сельского хозяйства считается важным составляющим, обеспечивающим механизм роста в сельскохозяйственном секторе страны, так как это поможет улучшить количество и качество сельскохозяйственной

техники и технологий. Таким образом, финансирование сельского хозяйства, которое означает доступность финансовых ресурсов для фермеров, используется для повышения эффективности и производительности сельскохозяйственного производства.

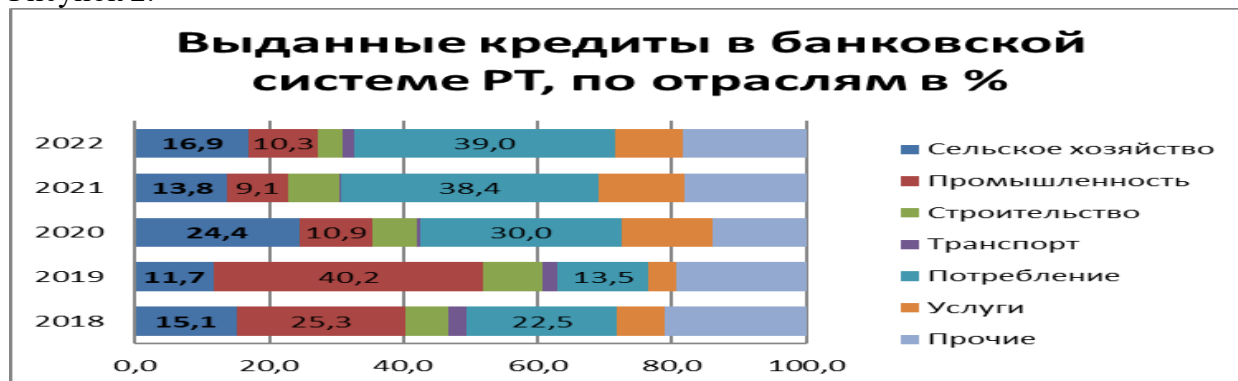
В настоящее время в стране приняты и реализуются ключевые политические и стратегические документы, которые обеспечивают развитие страны в краткосрочной и долгосрочной перспективах. Особое значение имеют Национальная стратегия развития на период до 2030 года, Среднесрочная программа развития на 2021–2025 годы и Программа продовольственной безопасности Республики Таджикистан на 2019-2023 годы [5,7,8].

В рамках реализации Целей Устойчивого развития (ЦУР) в национальной стратегии развития на период до 2030 года были определены приоритетные области для дальнейшего развития страны. Следовательно, стратегическими целями развития НСР являются обеспечение продовольственной безопасности и доступа людей к качественному питанию, а также расширение продуктивной занятости [5]. В свою очередь Среднесрочная программа развития на 2021–2025 годы конкретизирует второй этап реализации НСР 2030, в рамках которого отмечается важность сохранения преемственности процесса развития и усиления ключевых элементов для роста экономики страны.

Обзор роли финансово-кредитных организаций в стране

По состоянию на конец 2022 года, в финансовом секторе Таджикистана осуществляют свою деятельность 65 финансово-кредитных организаций. На банки и микрофинансовые организации (МФО) приходится 98 процентов всех активов финансового сектора. Те же микрофинансовые организации в финансовом секторе страны составляют 74 процента [6]. С целью улучшения доступа дехканских хозяйств и агропромышленных предприятий и восполнения пробела в финансировании ряд международных организаций, а также донорское сообщество предоставляют кредитные линии. Предоставление кредитов финансово-кредитными организациями осуществляется в разрезе по 10 секторам и подсекторам. В категорию «прочие» входят общественное питание, внешняя торговля, финансовое посредничество и другие виды деятельности, на которые предоставляются кредиты.

Рисунок 2.

Источник: НБТ, 2018-2022, Статистический банковский бюллетень

Как представлено на Рисунке 2, наблюдается относительное увеличение доли сельскохозяйственного сектора в общем объеме выданных кредитов со стороны финансово-кредитных организаций. С 2018 по 2022 годы общий объем предоставленных кредитов всем секторам экономики увеличился на 24,9 процента. К 2020 году доля сельскохозяйственного сектора в общем объеме предоставленных кредитов составила 24,4 процента, однако, к 2022 году эта цифра сократилась до 16,9 процента. В то же время из года в год наблюдается увеличение доли выданных потребительских кредитов. В общей структуре объема выданных кредитов потребительский кредит увеличился с 22,5 процента в 2018 году до 39

процентов в 2022 году. Также наблюдается значительное сокращение кредитования по промышленному сектору, которое с 40,2 процента в 2019 году снизилось до 10,3 процента в 2022 году. Судя по представленным выше данными, в общем объеме финансирования по секторам экономики рост доли выданных займов сельскохозяйственному сектору свидетельствуют о возрастающей роли финансово-кредитной системы в развитии этого сектора. Однако объем выданных кредитов со стороны финансово-кредитных организаций в Республике Таджикистан незначителен, учитывая реальную потребность этого сектора в кредитных ресурсах. Рисунок 3, показывает динамику объема выданных кредитов сельскохозяйственному сектору. С 2018 по 2022 годы общий объем предоставленных кредитов сектору увеличился на 40,3 процента. Только в 2019 году по сравнению с 2018 годом объем предоставленных кредитов сельскохозяйственному сектору увеличился почти в 6 раз. Однако вопрос с доступностью подходящих для сельского хозяйства финансовых продуктов до сих пор остаётся нерешенным. С другой стороны, из-за повышенной степени риска с предоставлением кредитов в сельскохозяйственный сектор, которая связана с климатическими условиями, финансово-кредитные организации предпочитают участвовать в краткосрочных проектах.

Рисунок 3.

Источник: Расчёты на основе данных НБТ, 2018-2022, Статистический банковский бюллетень

Существует ряд причин, которые препятствуют увеличению кредитования сельскохозяйственного сектора, одной из которых является низкий уровень кредитоспособности дехканских хозяйств и проблема с их задолженностью. Также необходимо отметить о важности эффективного использования кредитных ресурсов.

Очевидно, что ведение сельского хозяйства требует вложения финансовых средств для осуществления деятельности. Своевременное наличие финансовых ресурсов приводит к внедрению улучшенных сортов семян, удобрений и современных технологий, которые увеличивают производительность хозяйств и, в конечном счете, обеспечивают темпы роста. Таким образом, сельскохозяйственный кредит является важным элементом для поддержания бесперебойного производственного процесса в сельском хозяйстве.

В данном контексте также необходимо отметить немаловажную роль малых и средних предприятий, действующих в сельскохозяйственном секторе страны. Многочисленные научные работы показали, что одним из важных средств борьбы с бедностью в странах с развивающейся экономикой является повышение эффективности работы отдельных лиц, работающих на малых и средних предприятиях [9]. Малые и средние предприятия являются важным элементом в решении проблем безработицы путем создания рабочих мест с наименьшими затратами капитала, а также основой для создания предпринимательской деятельности и повышения производительности среди бедных слоев

населения [16] и являются механизмом промышленного и экономического роста и развития [14].

В Таджикистане, как и в других развивающихся странах, за последние несколько десятилетий потребность в кредитах в сельскохозяйственном секторе быстро возросла из-за интенсивного роста использования удобрений, пестицидов, высокоурожайных сортов семян и механизации и одновременно с ростом цен на них.

Выводы и рекомендации:

Сельскохозяйственный сектор Республики Таджикистана остается основным сектором экономики и вносит вклад около 24,1% в ВВП страны (2022). Производство в сельскохозяйственном секторе является одним из основных источников дохода для экономики страны в целом. Однако статистика последних лет показывает, что наблюдается небольшой спад в производительности сектора из-за его неспособности идти в ногу с технологическим развитием. Таким образом, рекомендуется, чтобы в ближайшие годы сформулировать и инициировать усовершенствованную политику и внедрение новых схем финансирования для развития и улучшения сельскохозяйственного сектора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агентство по Статистике. Сельское хозяйство Республики Таджикистан, 2022.
2. Агентство по Статистике, Регионы Республики Таджикистан, 2021.
3. Закон РТ «Об инновационной деятельности», №822 от 16 апреля 2012г.
4. Концепция инновационного развития Агропромышленного сектора РТ, утверждена ПРТ № 144, от 3 марта 2014 года.
5. Национальная Стратегия Развития Республики Таджикистан на период до 2030 года.
6. Национальный Банк Таджикистана, Статистический банковский бюллетень, 2017-2022 годы, Душанбе, Таджикистан
7. Постановление Правительства РТ «Об утверждении Государственной программы обеспечения безопасности пищевых продуктов на 2019-2023 годы» (Постановление Правительства № 520 от 31 октября 2018 г.).
8. Среднесрочная программа развития на 2021–2025 годы, утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан №168, от 30 апреля 2021 года
9. Aftab, K., & Rahim, E. (1989). Barriers to the growth of informal sector firms: a case study. *Journal of Development Studies*, 25(4).
10. Burchi, Francesco. (2015). Goal 2: End hunger, achieve food security and improved nutrition, and promote sustainable agriculture. in pp.21-27, in Markus Loewe, Nicole Rippin, *Translating an Ambitious Vision into Global Transformation The 2030 Agenda for Sustainable Development*, Discussion Paper / Deutsches Institut für Entwicklungspolitik ISSN 1860-0441, Bonn, 2015
11. GPFI, 2015, План действий, Глобальное партнерство по расширению доступа к финансовым услугам (Global Partnership for Financial Inclusion) — GPFI, 2015
12. Ikerd, J.E. 1990. "Agriculture's Search for a Sustainability and Profitability," *Journal of Soil and Water Conservation*, 45(1), p.18.
13. Kersten, R., Harms, J., Liket, K., Maas, K. (2017). Small Firms, large Impact? A systematic review of the SME Finance Literature. *World Development*, 97, 330-348.
14. Morina, D., & Gashi, P. (2016). The role of SMES on the economic development: Kosova's case. *CRC-Journal*, 3(5), 167-180.
15. Onoja, John J., "Financial Sector Development and Agricultural Productivity" (2017). Master's Theses. 238. <https://repository.usfca.edu/thes/238>
16. Sultan, S. S. (2007). The competitive advantage of small and medium sized enterprises: the case of Jordan's natural stone industry. [Doctoral Thesis, Maastricht University]. Datawyse / Universitaire Pers Maastricht. <https://doi.org/10.26481/dis.20070927ss>

Чураев Х.Г., Гафорова М.С.

ТУРИЗМ ВА НАҚШИ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Дар мақола муалифон бештар ба масъалаҳои аҳамияти соҳаи туризм ба рушди иқтисодиёти миллӣ диқат додаанд. Ҳамзамон соҳаи туризмро яке аз соҳаҳои сердаромад доништа роҳҳои ташаккул додани онро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудаанд. Дар натиҷаи омузиши ин масъалаи ҳаётан муҳим чунин хулоса намудаанд, ки идоракунии тичоратӣ дар бахши туризм барои кишвар мусоид мебошад. Инчунин омилҳо ва сарчашмаи даромаднокӣ дар туризми байналхалқӣ мебошад мавриди баррасӣ қарор додаанд. Даромад аз туризми байналхалқӣ ин тамоми он маблағҳое шумурда мешаванд, ки аз ҷониби туристи хориҷӣ дар вақти дар мамлакат буданаш барои хизматрасониҳо пардохт карда мешавад. Муалифон индустрияи туризмро на танҳо дар тараққиёти иқтисодӣ, инчунин моҳияти он дар иҷроиши функсияҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ муҳокима намудаанд.

Вожаҳои калидӣ: рақобатпазир, соҳаи туризм, туризм, индустрияи туристӣ, захираҳои туристӣ, сарватҳои табиӣ, минтақа, иқтисодӣ, иқтисодиёт, ширкатҳои туристӣ, идоракунии стратегӣ, иқтисоди бозорӣ, самаранокии идоракунии, меҳнат, менеҷмент, дастгирии давлатӣ, иқтисодиёти миллӣ, муносибатҳои бозоргонӣ.

Джураев Х.Г., Гафорова М.С.

ТУРИЗМ И ЕГО РОЛЬ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье авторы уделили больше внимания значению индустрии туризма для развития национальной экономики. В то же время, рассматривая туризм как одну из самых прибыльных отраслей, они предложили пути его развития в Республике Таджикистан. В результате изучения этого жизненно важного вопроса они пришли к выводу, что ведение бизнеса в сфере туризма выгодно для страны. Также обсуждались факторы и источники прибыльности в международном туризме. Доходом от международного туризма считаются все средства, уплаченные иностранным туристом за услуги во время его пребывания в стране. Авторы рассмотрели индустрию туризма не только с точки зрения экономического развития, но и ее сущность в выполнении социальных и культурных функций.

Ключевые слова: конкурентоспособность, индустрия туризма, туризм, индустрия туризма, туристские ресурсы, природные ресурсы, регион, экономика, экономика, туристские предприятия, стратегическое управление, рыночная экономика, эффективность управления, труд, управление, государственная поддержка, народное хозяйство, рыночные отношения.

Juraev H.G., Gaforova M.S.

TOURISM AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

In the article, the authors paid more attention to the importance of the tourism industry for the development of the national economy. At the same time, considering tourism as one of the most profitable industries, they suggested ways for its development in the Republic of Tajikistan. As a result of studying this vital issue, they came to the conclusion that doing business in the tourism sector is beneficial for the country. Factors and sources of profitability in international tourism were also discussed. Income from international tourism is considered to be all funds paid

by a foreign tourist for services during his stay in the country. The authors examined the tourism industry not only in terms of economic development, but also its essence in the performance of social and cultural functions.

Key words: competitiveness, tourism industry, tourism, tourism industry, tourism resources, natural resources, region, economy, economy, tourism enterprises, strategic management, market economy, management efficiency, labor, management, government support, national economy, market relations.

Боиси тазаккур аст, ки яке аз самтҳои афзалиятнок нисбати масъалаҳои пешбинӣ шуда ин албатта индустрияи туризм мебошад. Соҳаи туризм аз нигоҳи иқтисодӣ соҳаи камхарчу сардармад мебошад.

Аҳамияти туризм дарҷаҳон пайваста меафзояд. Дар иқтисодиёти мамлакатҳо туризми байналхалқӣ як қатор вазифаҳоро иҷро менамоянд. Аз ҷумла:

- сарчашмаи воридшавии асъор ва воситаи бо кор таъминкунии аҳоли мебошад;
- боиси афзуншавии ҳаҷми нишондиҳандаи ММД мегардад;
- сабаби ташаккулёбии соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ мегардад, ки дар соҳаи туризм ба сифати соҳаҳои ёрирасон хизмат мекунад.

Вобаста бо машғулшавии аҳоли дар соҳаи туризм даромаднокии шаҳрвандон баланд гардида, сатҳи некуаҳволии онҳо низ хуб мегардад. Мувофиқи нишондодҳои Ташкилоти умумихаҳонии Туристӣ (ТУТ) индустрияи туризм аз речаи машғулияти ҷои кор дар аксар мамлакатҳо миёни дигар соҳаҳои хоҷагии халқ дар ҷои аввал меистад.

Умуман дар ҷаҳон зиёда аз 100 млн нафар одамон дар соҳаҳои гуногуни индустрияи туризм банд мебошанд[1].

Дар солҳои охир вобаста бо афзуншавии ҳаҷми даромаднокӣ индустрияи туризм низ дар ҷаҳон рушд ёфта истодааст. Бевосита ин яке аз омилҳо ва сарчашмаи даромаднокӣ дар туризми байналхалқӣ мебошад. Даромад аз туризми байналхалқӣ ин тамоми он маблағҳое шумурда мешаванд, ки аз ҷониби туристи хориҷӣ дар вақти дар мамлакат буданаш барои хизматрасониҳо пардохт карда мешавад. Ҳоло дар ҷаҳон аз ҳисоби туризми байналхалқӣ ҳамасола зиёда аз 700 млрд доллари амрикоӣ даромад ба даст оварда мешавад.

Барои рушд ёфтани соҳаи туризми кишвар чи корҳо бояд ба сомон расонида шаванд, то туристони хориҷӣ ҷалб карда шаванд:

- ташкили бозори туристии рақобатпазир;
- баландбардории сифати хизматрасонии туристӣ;
- пешбарии сиёсати рекламавӣ ва баландбардории нуфузи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мамлакати туристӣ;

- дастгирии ҳаматарафаи инфрасохтори туризм;
- истифодаи имкониятҳои табиӣ - рекреатсионӣ дар рушди туризм.

Барои баландбардории дараҷаи рақобатпазирӣ маҳсулоти туристии кишвар албатта ин ҳарчи бештар ҷудо намудани маблағи бучавӣ барои рушди соҳаи туризм мебошад.

Афзуншавии шумораи туристони хориҷӣ ва зиёдшавии хароҷотҳои онҳо боиси:

якум, - зиёдшавии даромаднокии ширкатҳои туристӣ, воситаҳои ҷойгиркунӣ (меҳмонхонаҳо, пансионатҳо);

дуум, - талабот ба хизматрасониҳою маҳсулотҳо зиёд гашта боиси баландшавии даромаднокии соҳаҳои дигар ба монанди нақлиёт, савдо, хоҷагии қишлоқ, алоқа ва ғайра мегардад;

сеюм, - ҳаҷми даромаднокии шахсии аҳолии маҳаллӣ афзун мегардад [2].

Тоҷикистон дорои иқтисодии бузурги туристӣ мебошад ва дар бозори хизматрасониҳои туристӣ мақоми муайян дорад. Дар шароити имрӯза баъзе камбудӣҳое вучуд доранд, ки агар самаранок идора карда нашаванд чунин монеаҳои эҳод мекунад:

- вайроншавии инфрасохтори туризм ва пастшавии дараҷаи рақобатпазирии маҳсулоти туристӣ;
- баландшавии нархи хизматрасониҳо дар дохили кишвар;
- пастшавии ҷалби инвеститсия ба бозори туристии кишвар;
- камшавии воридшавии маблағба буҷаи мамлакат;
- камшавии ҳаҷми даромаднокии шаҳрвандон;
- маҳдудшавии бо кор таъминкунии шаҳрвандон.

Пас маълум мегардад, ки пастшавии дараҷаи рақобатпазирии маҳсулоти туристии кишвар боиси он мегардад, ки таъсири соҳаи туризм низ дар рушди иқтисодии кишвар паст мешавад.

Дар замони ҳозира Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд барои ташкил ва рушди ҳам туризми дохилӣ ва ҳам туризми хориҷӣ мусоидат намояд, зеро ин соҳа яке аз унсурҳои асосии рушди иқтисодии кишвар ва баландшавии сатҳи некӯаҳволии халқ мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои мероси бойи таърихӣ фарҳангӣ ва захираҳои нотақрори табиӣ фароғатӣ мебошад, ки барои эҳё ва рушди минбаъдаи туризм ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисодиёти мамлакат шароити мусоид фароҳам меоварад.

Дар айни замон туризмро яке аз соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти мамлакат баррасӣ намуда, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор тадбирҳо андешида, ба рушди туризм дар ташкил намудани дастрасии бештари сайёҳони хориҷӣ, бехтар намудани ҳолати инфрасохтори мавҷудаи туристӣ ва санаторию курортӣ шароити дурусти ҷалби сайёҳон заминаи мусоид фароҳам сохтааст.

Соҳаи туризм дар замони муосир яке аз рукнҳои қараёни ҳамгироии ҷаҳонӣ маҳсуб гардида, ба ҳайси яке аз бахшҳои муҳимми иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ имкон дорад равобитаи судманди байни кишварҳоро таъмин намояд. Маъмулан туризм ба рушди муносибатҳои байналмилалӣ; табодули мол, ҳамлу нақл, хизматрасонии марбут ба сармоягузорӣ, равобитаи илмиву технологӣ ва иттилоотӣ мусоидат мекунад. Ба дипломатияи мардумӣ тақвият мебахшад, ки дар натиҷа ба наздикшавии маънавӣ ва фарҳангии миллатҳо замина мегузорад.

Дар давоми даҳсолаи охир соҳаи туризм дар иқтисодиёти кишварҳои дунё, аз он ҷумла дар Тоҷикистон мавқеи муҳимми иқтисодиро ишғол кардааст, зеро Ҷумҳурии Тоҷикистон низ манфиати соҳаи туризмро дарк намудааст ва ба ин соҳаи даромаднок аҳамияти муҳим медиҳад. Даромаднокии соҳаи туризмро аз ин ҷо фаҳмидан мумкин аст, ки дар баъзе манбаъҳои иттилоотӣ даромади соҳаи туризм ва меҳмоннавозиро дар соли 2000 тақрибан 461 миллиард доллар доништаанд ва тахмин кардаанд, ки он дар солҳои 2015-2020 ба 2 триллион доллар расидааст.

Масалан: дар Испания қариб 70%-и даромад маҳз аз соҳаи туризм ба даст меояд.

Аз ин рӯ, туризми байналхалқӣ барои баланд бардоштани истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасонӣ мусоидат менамояд, инчунин васеъ намудани навъҳои гуногуни хизматрасониҳо ва инкишофи истеҳсоли мол ва хизматрасонии миллӣ низ бо таъсири ин соҳа ба вучуд меояд.

Тараққиёти индустрияи туризм ба нишондиҳандаи рушди иқтисодии тамоми соҳаҳои иқтисоди миллӣ таъсир мерасонад. Васеънамоии фаъолияти туристӣ боиси ташаккули ҷунин соҳаҳои ғайритуристӣ ба монанди сохтмон, савдо, некӯаҳволии шаҳрвандон, барқарорнамоии ёдгориҳои таърихӣ, ҳифзи ҷангалзорҳо тоза кардани обро ва саноати ҳӯрокворӣ мегардад. Пешрафти туризм ба сохтмони роҳҳо, ки яке аз омилҳои рушди иқтисодӣ мебошад, таъсир мерасонад.

Туризм ҳамчунин ба ташаккули маънавӣ таъсир мерасонад, зеро нафаре, ки вақти холигии худро дар назди сарватҳои рекреатсионӣ мегузаронад маҳсулнокии кораш то 10-12% зиёд мешавад, ки ин албатта аз аҳамияти иқтисодӣ ҳолӣ нест. Инчунин туризм ба рушди минтақавӣ низ таъсир мерасонад, зеро дар натиҷа дастгирии молиявӣ ва ҳаҷми

маблағгузориҳои хориҷӣ дар ин асно афзун мегардад. Дар мамлакатҳои аз лиҳози саноати тараққиқарда, одамон ба истироҳат дар ҳавои тоза ва табобат дар шароити табиӣ ниёз доранд. Аз ин рӯ онҳо кӯшиш менамоянд то бо сарфи маблағи муайян вақти холигии худро тарзе гузаронанд, ки аз он лаззат баранд. Чунин шароит, яъне ташкили туризми рекреатсионӣ табобатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вучуд дорад, танҳо дуруст ба роҳ мондани истифодаи сарватҳои рекреатсионӣ лозим аст[5].

Ташкили ширкатҳои туристӣ дар минтақаҳои дурдасти ҷумҳурӣ боиси бо қор таъминшавии шахрвандон ва афзуншавии ҳаҷми даромаднокии онҳо мегардад. Пас маълум мегардад, ки рушди индустрияи туризм ба тараққиёти тамоми системаи иқтисодӣ таъсири муфид мерасонад. Ҳамин тариқ таъсири туризм ба иқтисодиёт хусусияти мустақим ва ғайримустақим дорад. Таъсири мустақим дар он собит мегардад, ки ҳаракатҳои туристоне, ки ширкатҳои туристӣ онҳоро ҷалб менамоянд аз даромадҳои ин ширкатҳо бештар аст, пас ин ба ташкили ҷойҳои нави қор дар маҳалҳо мусоидат менамояд. Таъсири ғайримустақим бошад боиси рушди соҳаҳои дигари ба туризм ёрирасон мегардад.

Дар маҷмӯъ ҳам таъсири мустақим ва ҳам таъсири ғайримустақим сабаби воридшавии асъор ва диверсификатсияи иқтисодиёт мегардад.

Аҳамияти иқтисодии туризм инчунин дар он аст, ки дар замони муосир барои 83 %-и давлатҳо индустрияи туризм яке аз 5 соҳаҳои асосии иқтисодиёт ба шумор рафта, дар 38%-и мамлакатҳо бошад, соҳаи пешбаранда ба шумор меравад. Индустрияи туризм на танҳо дар тараққиёти иқтисодӣ нақши муҳимро мебозад, инчунин моҳияти он дар иҷроиши функцияҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ зоҳир мегардад. Зеро агар аз як ҷиҳат манфиати иқтисодӣ ба даст ояд аз ҷиҳати дигар ҳолати саломатӣ ва рӯҳии одамон барқарор карда мешавад. Миллати солим яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодиёт мебошад. Бешубҳа рушди туризм инчунин ба муҳофизат ва ба барқарорнамоии ёдгориҳои таърихӣ ва ёдгориҳои табиӣ таъсир мерасонад. Чунончӣ маҳз барои ҷалби туристон дар аксар мамлакатҳо ёдгориҳои таърихиро барқарор менамоянд ва кӯшиш менамоянд, ки ёдгориҳои табииро аз таъсири инсон муҳофизат намоянд.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 10-12 % - и ҳудудаш ҳамчун минтақаи туристҷалбкунанда шинохта шудааст. Аз ин рӯ, рушди индустрияи туризм яке аз омилҳои муҳими ба тараққиёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва сохтори табиӣ-экологии ҳудуди интиҳобшуда, таъсиркунанда мебошад. Ин таъсиррасонӣ ба шакли зерин ба тариқи мушаххас нишон дода мешавад:

- рушди индустрияи туризм ба истифодаи оқилонаи табиат ва муносибати эҳтиёткорона нисбати сарватҳои табиӣ оварда мерасонад;
- фаъолияти муассисаҳои индустрияи туризм нисбат ба дигар навъҳои истифодаи захираҳои биологӣ ба нобудшавии он оварда намерасонаду, баръакс боиси афзункунии гуногуннавьии он мегардад;
- рушди индустрияи туризм ба муҳофизат ва ташаккули меросҳои таърихӣ ва фарҳангии халқӣ мусоидат менамояд;
- муассисаҳои индустрияи туризм шароитҳои заруриро барои барқарорнамоии ҳолати рӯҳӣ ва саломатии одамон ба вучуд меоранд;
- рушди индустрияи туризм боиси пайдошавии ҷойҳои нави қорӣ холи мегардад;
- индустрияи туристӣ боиси рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ва истеҳсоли мегардад;

Дар натиҷаи омузиши ин масъалаи ҳаётан муҳим чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки дар Тоҷикистон чунин намудҳои идоракунии тижоратӣ дар бахши туризмро ба роҳ мондан мумкин мебошад, аз қабилӣ; туризми рекреатсионӣ, туризми сайёҳатӣ, туризми илмӣ, туризми қорӣ, туризми этникӣ, туризми саргузаштӣ, туризми варзишӣ, туризми динӣ, туризми дилхушӣ, зеро аз ин намуди захираҳои туристии Тоҷикистон хело бой мебошад.

Барои рушди баҳши туризм дар Тоҷикистон чунин корхоро зарур мешуморем, ки амалӣ карда шавад:

- ташкили бозори туристии рақобатпазир;
- баландбардории хизматрасонии туристӣ;
- пешбарии сиёсати рекламавӣ ва баландбардории нуфузи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мамлакати туристӣ дар арсаи байналмиллалӣ;
- дастгирии ҳаматарафа ва такмили инфрасохтори туризм;
- истифодаи имкониятҳои табиӣ - рекреатсионӣ дар рушди туризм.

АДАБИЁТ

1. Афанасенко И.Д. Туризм и реформирование экономики. - СПб.: Труды академии туризма, 1995. - Вып.1. С.150.
2. Бабич А.М., Егоров Е.В., Жильцов Е.М. Социальная сфера в условиях перехода к рынку. - М.: ГАУ, 1993. – 235 с.
3. Балабанов И.Т., Балабанов А. И. Экономика туризма. Учеб.пособие. М., 2003.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи туризм (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с.1999, №9, мод.228).
5. Қурбонов Т.Қ. Менечменти корхонаҳои кишоварзӣ. Душанбе, 2007.

УДК 338.436.33

Зухуров Ш.А., Валиев З.Ҷ.

ФАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

Дар мақолаи мазкур нишондиҳандаҳои асосии натиҷаи фаъолияти сармоягузорӣ дар хоҷагҳои вилояти Хатлон таҳлил карда шуда, натиҷаҳои бадастомада мушаххас ҳулласа карда шудааст. Инчунин муаллифон вазъи молиявии корхонаҳоро, самаранокӣ ва иқтисодии фаъолияти сармоягузорию дар Комплекси агросаноатӣ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор додааст.

Калидвожаҳо: Кишоварзӣ, сармоягузорӣ, ҳолат, рушд, самаранокӣ, фаъолият, иқтисодиёт, даромаднокӣ, озуқаворӣ, комплекси агросаноатӣ.

Зухуров Ш.А., Валиев З.Дж.

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ

В данной статье проанализированы основные показатели инвестиционной деятельности фермерских хозяйств Хатлонской области и обобщены полученные результаты. Также авторами изучено и проанализировано финансовое положение предприятий, экономическая эффективность инвестиционной деятельности в агропромышленном комплексе.

Ключевые слова: Сельское хозяйство, инвестиции, состояние, развитие, эффективность, деятельность, экономика, рентабельность, продовольствие, агропромышленный комплекс.

INVESTMENT ACTIVITY IN AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

In this article, the main indicators of investment activity in agricultural farms of Khatlon region were analyzed and the results are summarized. Also, the authors studied and reviewed the financial situation of enterprises, the economic efficiency of investment activities in the agro-industrial complex of the country.

Keywords: Agriculture, investment, state of the art, development, efficiency, activity, economy, profitability, food, agro-industrial complex.

Дар ҳар як ҷомеаи иқтисодӣ, новобаста аз мавқеааш дар ҷомеаи ҷаҳонӣ, кишоварзӣ яке аз соҳаҳои пешбари иқтисодиёт буда, низоми маблағгузорию он дар сиёсати давлат оид ба рушди ҷомеа нақши муҳим дорад. Соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ истисно нест. Сарфи назар аз тамоюли кам шудани ҳиссаи он дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, он яке аз соҳаи асосӣ мебошад. Ин соҳа манбаи асосии озуқаворӣ мемонад, миқёси аксар соҳаҳои комплекси агросаноатиро муайян мекунад ва диққату дастгирии бештари давлатро талаб мекунад. Аммо бухронҳое, ки дар иқтисодиёти кишварҳои ҷаҳон ба амал меояд ва махсусан комплекси агросаноатиро фаро мегирад, бинобар камбудии калон дар стратегия ва тактикаи ислоҳоти аграрӣ боиси номутаносибии ҷиддии комплекси агросаноатӣ, кам шудани истеҳсоли маҳсулот мегардад, ноустувории молиявӣ аз тарафи аксарияти истеҳсолотчиёни хоҷагии қишлоқ, паст шудани сатҳи дараҷаи зиндагонии аҳоли ва оқибатҳои манфии демографӣ дар деҳот.

«Вазъи ҳассоси ҷаҳони имрӯза, баҳусус, ба танқисии шадиди озуқаворӣ дучор гардидани чоряки кишварҳои дунё моро водор месозад, ки ҷиҳати таъмин намудани ҳадафи стратегиямон – ҳифзи амнияти озуқаворӣ тадбирҳои иловагӣ андешем» [4]. Аз ин лиҳоз: «Дар шароити таҳаввулоти босуръату пешгӯинашавандаи иқтисоди ҷаҳонӣ, рақобатҳои шадид барои дастрасӣ ба захираҳо ва пайомадҳои тағйирёбии иқлим бояд дар кишвар тамоми воситаҳои муосири ғаёлгардонии сармоягузорӣ ба хусус дар соҳаи кишоварзӣ ба таври васеъ истифода бурда шаванд» [4].

Солҳои охир, бо вучуди таъсири манфии омилҳои берунӣ, пайи ҳам омадани хушксолӣ ва маҳдудсозии содироти озуқаворӣ аз ҷониби кишварҳои ҷаҳон, маҳз бо заҳмати шабонарӯзии кишоварзони мамлакат амнияти озуқаворӣ ва фаровонии бозори дохилӣ бо маҳсулоти кишоварзӣ таъмин карда шуд. Аз ҷумла: «Соли 2022 истеҳсоли ғалладонагиро ба 1 миллиону 600 ҳазор тонна, картошка ба 1 миллион ва меваю сабзавот ба 3 миллиону 200 ҳазор тонна расонида шуд» [1]. «Бо вучуди ин, имкониятҳо дар самти самаранок истифода бурдани обу замин, баланд бардоштани маданияти заминдорӣ ва ҳосилнокии зироатҳо то ҳол пурра истифода нашудаанд» [4].

Нақши давлат дар таъмини сармоягузорию рушди соҳибкорию истеҳсоли тавассути таҳияи сиёсати саноатӣ ва ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ дар бахши истеҳсолот бештар ба назар мерасад [2]. Тадбирҳое, ки давлат оид ба муътадил гардондан ва таракқӣ додани истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ дидааст, ҳануз ба дигаргуниҳои ҷиддии мусбат оварда нарасондааст.

Дар байни проблемаҳои таъхирнопазири бо пул таъмин намудани истеҳсолкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ инҳоро ҷудо кардан мумкин аст:

- механизми нокифояи инкишофёфтаи молиявиро қарзӣ;
- набудани самаранокӣ ва дастгирии давлатии кишоварзӣ, ки ғаёлияти муътадили истеҳсолоти кишоварзиро таъмин менамояд;
- дастнорас будани захираҳои кредитӣ аз сабаби ғайри баланди қарзҳо ва аз ин рӯ, кам будани онҳо барои на танҳо васеъ, балки содаи тақриристеҳсолкунӣ;

• зарароварии оммавии корхонаҳо, ки барои баргардондани маблағҳои қарз гирифташуда имконият намериданд.

Дар шароити гузаштан аз иқтисодии планӣ ба бозор ба таври стихиявӣ ташаккул ёфта, механизми молиявӣ кредитӣ дар комплекси агросаноатӣ системанок нест, талаботи реалии ин соҳаи хоҷагии халқро қонеъ намеранд ва ба талаботи имрӯза ҷавоб дода наметавонанд.

Бо назардошти гуфтаҳои боло ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ислоҳоти куллии системаи маблағгузории хоҷагии қишлоқ зарур аст. Дар вақти гузарондани ин гуна ислоҳот бояд хусусиятҳои соҳаро ба назар гирифт, дар хотир доштан лозим аст мақсади ниҳони ба даст овардани мустақилияти молиявӣ он, якҷоя кардани ҳамаи шаклҳои ҷалб намудани захираҳои молиявӣ. Ба вучуд овардан ва инкишоф додани системаи самарабахши молиявӣ кредитии дастгирии сектори аграрии иқтисодӣ дар айни замон вазифаи дорои аҳамияти умумидавлатӣ буда, онро қонунҳои иқтисодии тараққиёти бозор умуман ва махсусан бозори озуқаворӣ тақозо мекунанд. Бояд гуфт, ки дараҷаи ёрию мадади давлатӣ ба комплекси агросаноатӣ аз ҳисоби буҷети вобастагӣ дорад.

Бояд қайд кард, ки соҳаи кишоварзӣ дар ташаккули қисми даромадноки буҷети вилоят ва буҷетҳои маҳаллӣ нақши муҳим дорад. Соҳаи кишоварзӣ дар байни соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ вилояти Хатлон яке мавқеи пешбарро ишғол мекунанд, ки дар он тақрибан аз се ду ҳиссаи маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ истеҳсол карда мешавад. Умуман, тибқи нишондиҳандаҳои асосии рушди хоҷагии халқ, вилоят ҳамчун минтақаи аграрӣ тавсиф карда мешавад, ки дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Қайд намудан ба маврид аст, ки гуногунҷабҳаҳои соҳаи кишоварзӣ маънои онро дорад, ки он аз нуқтаи назари нақш ва аҳамияти соҳа дар иқтисодии кишвар дорои системаи васеи вазифаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва сиёсӣ мебошад. Илова бар ин, ба даст овардани ҳама гуна натиҷаҳои иҷтимоӣ, экологӣ ва сиёсӣ ба таври ғайримустақим тавассути натиҷаҳои иқтисодӣ ва пеш аз ҳама, молиявӣ ба даст оварда мешавад. Имрӯзҳо фаъолияти бомуваффақияти соҳаи кишоварзӣ ва рақобатпазирии он аз бисёр ҷиҳат аз маблағгузории фаъолияти истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ аз ҳисоби манбаҳои дохилӣ ва хориҷӣ вобаста аст.

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои асосии иқтисодии кишоварзии вилояти Хатлон

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021
Маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ бо нархҳои бозор, млн. сомонӣ.	12819,2	13338,6	14467,9	16985,0	15434,1
Ҳиссаи соҳаи кишоварзӣ дар маҷмӯи маҳсулоти умумӣ, %	23,5	23,8	24,1	24,3	24,2
Шумораи одамон, ки дар соҳаи кишоварзӣ машғуланд, ҳаз. нафар.	289,5	293,4	308,4	309,2	307,3
Ҳиссаи машғулбудагон дар соҳаи кишоварзӣ, %	64,7	64,3	65,2	65,3	63,8

Сарчашма: Маълумотҳои Омори солонаи вилояти Хатлон ва Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Душанбе., 2021. Саҳ. 8-9.

Инро бояд қайд кард, ки тамоюлҳои тавсифкунандаи вазъи молиявӣ ташкилотҳои кишоварзии вилояти Хатлон метавонанд мусбат арзёбӣ карда шавад. «Агар дар солҳои 2017-2018 аз нисф зиёди хоҷагҳои минтақа ғайриқарбдор буданд, пас дар соли 2021 зиёда аз 80%-и корхонаҳои кишоварзӣ натиҷаи мусбати молиявӣ доштанд. Сатҳи даромаднокӣ аз рӯйи тамоми фаъолиятҳо, бо дарназардошти субсидияҳои буҷет, аз 8% дар соли 2017, то ба 18,2% дар соли 2021 афзоиш ёфтааст» [5]. Вазъи молиявӣ ташкилотҳои кишоварзии вилояти Хатлон дар солҳои 2017-2021 дар ҷадвали 2 пурра оварда шудааст.

**Чадвали 2. - Вазъи молиявӣи ташкилотҳои кишоварзии вилояти Хатлон
дар солҳои 2017-2021**

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021
Шумораи ташкилотҳои кишоварзӣ (воҳидҳо)	69050	70120	71251	72430	73144
Вазни қиёсии ташкилотҳои зараровар дар шумораи умумии %	9,8	9,6	9,4	9,0	9,0
Фоида аз фурӯши маҳсулот, кор ва хизматрасонӣ, млн. Сомонӣ	12819,2	13338,6	14467,9	16985,0	15434,1
Фоида (зарар) то андозбандӣ аз ҳама намудҳои фаъолият (аз ҷумла субсидияҳо), млн. Сомонӣ	3589,3	3601,4	3761,7	4246,3	4143,2
Даромади соф (даромади тақсимаҷуд (зарар)), млн. Сомонӣ	-10,1	-38,9	-16,6	-16,5	-15,3
Сатҳи даромадноки аз рӯи ҳамаи фаъолият (даромад то андозбандӣ, аз ҷумла субсидия аз бучет), %	-0,1	-0,3	-0,1	-0,1	-0,1

Сарчашма: Маълумотҳои Омори солонаи вилояти Хатлон ва Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморий. Душанбе., 2021. Душанбе., 2021.

Аз таҳлили маълумотҳои чадвали 2. бармеояд, ки суръати афзоиши даромад аз фурӯши маҳсулот дар солҳои 2017-2021 устувор буда, 30%-и рушдро ҳамасола ташкил дода истодааст. Динамикаи субсидияҳои бучет бо суръати нисбатан баланди афзоиш тавсиф меёбад, ки ҳаҷми онҳо дар соли 2019 зиёда аз 3 маротиба ва дар соли 2021 зиёда аз 2 маротиба зиёд шудааст. Дар натиҷа, дар солҳои 2019-2021 якбора афзоиш ёфтани нишондиҳандаҳои даромад то андозбандӣ ва фоидаи софӣ ташкилотҳои кишоварзӣ - дар 2 сол зиёда аз 7,5 маротиба афзудааст. Ҳатто агар бо назардошти он ки арзишҳои мутлақӣ ин нишондиҳандаҳо бе дарназардошти баъзе хароҷотҳо, ки барои фаъолияти хоҷагӣ заруранд, (талафоти хоҷагии манзилию коммуналӣ, пардохтҳои иҷтимоӣ ва ғайра), инчунин фоида дар соҳаи кишоварзӣ ҳангоми паст будани музди меҳнат дар соҳа ташаккул меёбад, фарсудашавии амортизатсия (истеҳлоқ) барои барқарорсозии пурраи воситаҳои асосӣ, ин нишондиҳандаҳо хеле баланданд ва динамикаи онҳо ҳолати ташкилотҳои кишоварзиро мусбат тавсиф менамояд. Ғайр аз он, арзиши мутлақӣ натиҷаҳои ниҳони молиявӣ ҳангоми ҳамзамон кам шудани шумораи ташкилотҳои вилоят дар минтақа афзудааст, ки ин аз баланд шудани самаранокии фаъолияти онҳо шаҳодат медиҳад.

Пешниҳоди субсидияҳо ба вазъи иқтисодии хоҷагиҳои калон таъсири мусбат мерасонад. Натиҷаҳои таҳлили нишондиҳандаҳои даромаднокии маҳсулот дар соҳаи кишоварзӣ имконият медиҳанд, ки хулосаи зерин бароварда шавад: дастгирии фаъоли молиявӣ барои амалӣ кардани тақрирестехсоли оддӣ ва васеъ дар саноат асос мебошад.

Дар соҳаи кишоварзии вилояти Хатлон асосан маҳсулоти растанипарварӣ ғайраи асосӣ аст: «ғалла 49%, пахта 109%, сабзавот 84%» [5]. Дар соҳаи чорводорӣ бисёре аз намудҳои маҳсулот камдаромад мебошанд: «гӯшти чорвои калони шохдор -18%, гӯсфанд -24%, парранда -52%, шир -18%» [5]. Яъне, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки корношоямии истеҳсоли қисми назарраси маҳсулоти чорводорӣ бо даромаднокии мусбати растанипарварӣ ҷуброн карда мешавад, ки дар маҷмӯъ бе назардошти субсидия, натиҷаҳои фаъолияти соҳаи кишоварзиро безарар мегардонад ва имконнопазирии давраи нави истеҳсолиро аз ҳисоби даромад аз фурӯши маҳсулот тавсиф

мекунад, ки истифодаи манбаъҳои берунаи маблағгузорию фаъолият, пеш аз ҳама қарзҳоро талаб мекунад.

Маблағгузориҳое, ки барои аз ҷиҳати техникӣ аз нав гардондани соҳаҳои комплекси агросаноатӣ равона карда шудаанд, зиёд шаванд. Ба ин, пеш аз ҳама, таъсир ба нархҳо, вазъияти хуби молиявии корхонаҳои агросаноатӣ, зиёд шудани ҳаҷми маблағгузориҳои мутамарказ ва як қатор омилҳои дигар таъсир мерасонад.

Барои барқарор намудани равандҳои тақрористеҳсолкунӣ дар иқтисодиёт, рафъи бухрон, баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот ва ҷуброн кардани фондҳои асосии кӯҳнашуда, фаъолияти сармоягузорию пурзур кардан лозим аст.

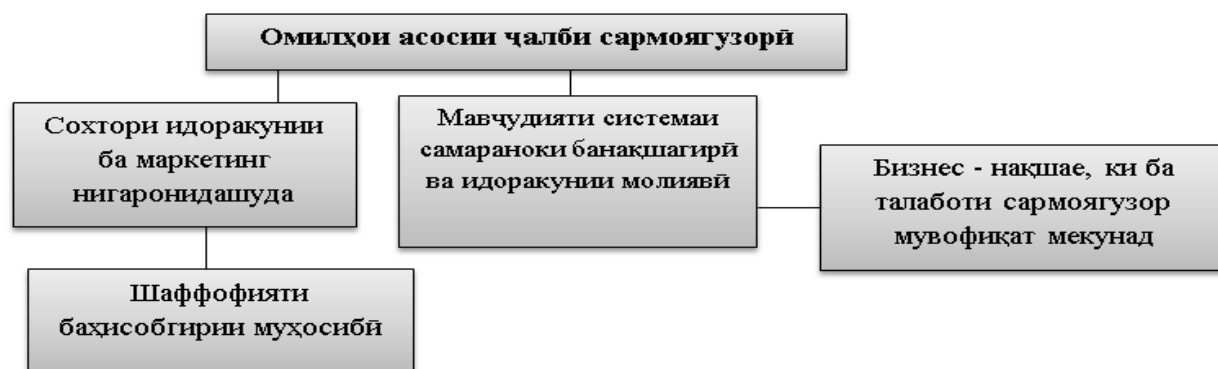
Аммо фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ танҳо дар асоси механизмҳои бозорӣ бо аз даст рафтани як баҳши қобили мулоҳизаи иқтисодии истеҳсолии кишвар ва таъхир дар рафъи бухрон аст. Ҳалли чунин масъаларо бе нақши фаълони давлат дар иқтисодиёт тасаввур кардан ғайриимкон аст.

Ҳамин тариқ, сиёсати сармоягузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон бо интиҳоби бунёди рӯбарӯ шудааст: давлат бояд афзоиши фаъолияти сармоягузорию дар доираи механизмҳои худтанзимкунии муҳити бозорӣ ба роҳ монад.

Системаи танзими равандҳои сармоягузорӣ як қатор зерсистемаҳоро дарбар мегирад, ки имкон медиҳанд муҳити мусоиди макро ва микромуҳити эҳё ва баланд бардоштани фаъолияти сармоягузорӣ дар иқтисодиётро фароҳам оранд. Ҳолати молиявии ҳар як соҳа дар бозор асосан аз ҷониби талаботи самаранок ба маҳсулоти он муайян карда мешавад. Бинобар ин, имкониятҳои сармоягузорию комплекси агросаноатӣ нисбат ба дигар соҳаҳо дараҷаи даромади аҳоли, фарқ мекунад. Афзоиши қобилияти пардохтпазирии талабот ба маҳсулоти кишоварзӣ ё бо афзоиши даромади аҳоли, ё бо афзоиши ҳиссаи истеъмол дар даромад ё афзоиши ҳиссаи маҳсулоти кишоварзӣ ва коркарди он дар сохтори истеъмол вобастагӣ дорад. Ин навъ, он вақте имконпазир аст, ки талаботи самаранок ба навъҳои алоҳидаи маҳсулоти кишоварзӣ аз ҳисоби паст шудани нарх ба он зиёд мешавад, ки ин аз сабаби паст будани чандирии талабот ба гумон аст. Аз ин ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки имкони сармоягузорию ҳуди корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити коҳиши истеҳсолот хеле маҳдуд аст.

Аз ин рӯ, айни замон воридоти сармоягузорию миқёси калон зарур аст, аммо дар шароити ноустувории молиявӣ сармоягузорию эҳтимолии ғайридавлатӣ ҷуръати сармоягузорию дарозмуддат надоранд. Зимнан, сармоягузорию эҳтимолии истеҳсолоти кишоварзӣ метавонанд ҳам ташкилотҳои миёнаравии савдо ва ҳам корхонаҳои коркард бошанд, ки метавонанд барои рушди базаи ашъи хоми худ маблағ гузоранд.

Сармоягузорию метавон тавассути муттаҳидшавӣ ва рушди ҳамкориҳои уфуқӣ ва амудӣ тавассути таъсиси корпоратсияҳо ва шаклҳои гуногуни консентратсия анҷом дод [3]. Чунин ба назар мерасад, ки дар айни замон дурусттарин роҳ аст, зеро тавассути ҳамгирии таъминкунандагон ва коркардкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳамоҳангсозии манфиатҳои ҳамаи иштирокчиёни раванди истеҳсолӣ ва тиҷоратӣ ноил шудан ва мавқеи онҳоро дар тақсмоти маҳсулоти кишоварзӣ баробар кардан мумкин аст. Даромади ҳар як субъекти соҳибкорӣ бояд омилҳоеро донад, ки қобилияти сармоягузорию таъмин мекунад, онҳоро метавон дар шакли нақшаи зерин муаррифӣ кард:

Расми 1. - Омилҳои асосии таъсиррасон ба ҷалби сармоягузорӣ

Инчунин, ҷалби сармоя ба комплекси агросаноати метавон аз ҳисоби мукофотҳои сармоягузорӣ барои сохтмони объектҳои афзалиятнок, кафолати қарз, суғуртаи хавф, мусоидат ба гирифтани қитъаҳои замин, қарзҳои имтиёзноки сармоягузорӣ, таъсиси иттиҳодияҳои ҳудудии ҳамкориҳои иқтисодӣ ҳавасманд кард.

Дар кишварҳои иқтисоди бозорӣ бештари сармоягузориҳо маблағҳои шахсони воқеӣ ва ташкилотҳои ғайридавлатӣ (бонкҳо, фондҳо, корпоратсияҳо) ташкил медиҳанд, ки ҳаракати равандҳои сармоягузорӣ ва самаранокии баланди онро муайян мекунад.

Сармоягузорӣ, пеш аз ҳама, ба тараққиёти инфрасохтори истеҳсолӣ, инчунин ба азнавсозии техникаи истеҳсолот ва дар асоси принципҳои нав давом додани афзоиши он равона карда шавад. Дар баробари ин онҳо бояд талаботро ба захираҳои истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ таъмин кунанд, яъне ба тараққиёти мошинсозии хоҷагии қишлоқ, саноати микробиологӣ, саноати нуриҳои химиявӣ ва ғайра ҳисса гузоранд.

АДАБИЁТ

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон., Душанбе., 2021. Саҳ. 8-9.
2. Абдуллоева Л.И. Инвестиционное обеспечение развития производственного предпринимательства в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. 2(36) Душанбе, 2021- С.28-35.
3. Гоцов В. Инвестиционное обеспечение развития АПК // АПК: Экономика, управление. 2000, №4.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. 23.12.2022. Душанбе – 2022.
5. Сарраёсати агентии омили вилояти Хатлон. Омили солони вилоят., ш. Бохтар., 2021.

Комилов С.Ч.

**МАСЪАЛАҲОИ АРЗЁБИИ ХАВФҲО БА НИЗОМИ МОЛИЯВИИ МИНТАҚАҲОИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Дар мақола хавфҳои ҷаҳонишавии молиявӣ ва ноустувории иқтисоди ҷаҳонӣ таҳлил карда шуда ва муайян шуд, ки дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳияи усулҳои идоракунии хавфҳои молиявие, ки ба низоми молиявӣ таъсир мерасонанд, бамаврид аст, омилҳои ба низоми молиявии минтақа таъсиррасонанда таҳлил карда шудаанд. Омилҳои асосии зерин муайян карда шуданд: хавфи тағйир ёфтани вазъияти сиёсӣ; ноустувории сиёсати иқтисодӣ; ноустувории сиёсати молиявӣ; тағйироти ғайриҷашмдошт дар шароити бозор; дигаргуниҳои ғайриҷашмдошти вазъияти иқтисодии минтақа ва инчунин арзёби шудааст, ки таъсири манфии омилҳои номуайяни назар ба таъсири низоми ҷорӣ барои безаргардонии онҳо хеле қавӣ аст. Механизми пинҳонии пайдоиши омилҳои номуайяни барои танзими таъсири манфӣ ё мутобиқ кардани равандҳои иқтисодӣ ба таъсири он танзим ва идоракуниро душвор мегардонад, аниқ шудааст. Муайян карда шудааст зараре, ки аз ин омилҳо расонида шудааст, танҳо дар натиҷаи баҳо надодани субъектҳои низоми молиявӣ аз рӯи нақши онҳо дар паст кардани нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, инчунин мавҷуд набудани ягон воситаи ченкунии миқдорӣ расонида мешавад. Хулоса карда шудааст, ки нақши арзёбии ҷамаҷонибаи бисёр омилҳои хавфи рушди низоми молиявии минтақа меафзояд.

Калидвожаҳо: хавфҳои молиявӣ, низоми молиявӣ, омилҳои хавфи молиявӣ, усулҳои идоракунии хавфҳои молиявӣ, арзёбии хавфҳо, сиёсати молиявӣ, зарари молиявӣ.

Комилов С.Дж.

**ПРОБЛЕМЫ ОЦЕНКИ РИСКОВ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ РЕГИОНОВ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

В статье рассмотрены риски финансовой глобализации и нестабильности мировой экономики и уточнено, что в регионах Республики Таджикистан, целесообразно разработать методы управления финансовыми рисками, влияющих на финансовую систему, анализированы факторов влияющих на финансовую систему региона. Определены следующие основные факторы: риск изменения политической ситуации; нестабильность экономической политики; нестабильность финансовой политики; неожиданные изменения рыночной конъюнктуры; неожиданные изменения экономической ситуации в регионе, а также оценено негативное влияние факторов неопределенности, которая намного сильнее, чем влияние действующей системы мер по их нейтрализации. Уточнено, что скрытый механизм возникновения факторов неопределенности для регулирования негативного воздействия или приспособления экономических процессов к его действию затрудняет регулирование и управление, а ущерб, причиняемый этими факторами, вызван только отсутствием оценки субъектов финансовой системы по их роли в снижении экономических результатов, а также отсутствием какого-либо инструмента количественного измерения. Сделан вывод о том, что возрастает роль комплексной многофакторной оценки рисков развития финансовой системы регионов.

Ключевые слова: финансовые риски, финансовая система, факторы финансового риска, методы управления финансовыми рисками, оценка рисков, финансовая политика, финансовый ущерб.

Komilov S.J.

PROBLEMS OF RISK ASSESSMENT OF THE FINANCIAL SYSTEM OF THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article considers the risks of financial globalization and instability of the world economy and clarifies that in the regions of the Republic of Tajikistan, it is advisable to develop methods for managing financial risks that affect the financial system, analyze the factors affecting the financial system of the region. The following main factors have been identified: the risk of changes in the political situation; instability of economic policy; instability of financial policy; unexpected changes in market conditions; unexpected changes in the economic situation in the region, as well as the negative impact of uncertainty factors, which is much stronger than the impact of the current system of measures to neutralize them. It was clarified that the hidden mechanism of the emergence of uncertainty factors to regulate the negative impact or adapt economic processes to its action makes it difficult to regulate and manage, and the damage caused by these factors is caused only by the lack of assessment of the subjects of the financial system in terms of their role in reducing economic results, as well as the lack of any or a quantitative measurement instrument. It is concluded that the role of a comprehensive multifactorial risk assessment of the development of the financial system of regions is increasing.

Key words: financial risks, financial system, financial risk factors, financial risk management methods, risk assessment, financial policy, financial damage.

Дар шароити муносибатҳои молиявию-пулӣ омили муҳимтарини муайянкунандаи устувории давлат низоми ягонаи муносибатҳои пулӣ - низоми молиявӣ мебошад, ки ҳамчун асоси ягонагии иқтисодӣ ва сиёсии давлат амал мекунад. Аз ин рӯ, низоми молиявӣ дар иқтисоди ҳар як кишвар мавқеи махсусро ишғол мекунад. Шарти муҳими идоракунии самараноки давлати дастгирии кофии молиявии ислоҳоти сохторӣ, асосноккунии назариявӣ ва методологии сиёсати таъсиррасонӣ ба равандҳои ташаккул, тақсим ва истифодаи захираҳои молиявӣ дар сатҳи минтақавӣ мебошад. Хусусияти нақши ба низоми молиявӣ дар сатҳи минтақавӣ вобасташуда аз он вобаста аст, ки субъектҳои низоми молиявӣ пайванди субъектҳои ҳама соҳаҳо ва зербаҳшҳо мебошанд, зеро онҳо маблағҳоеро ҷамъ меоранд, ки манбаи онҳо ӯҳдадорихои ба зимма гирифташуда мебошанд ва сипас бо кӯмаки онҳо ғайолияти дигар баҳшҳо ва зербаҳшҳои низоми молиявӣ маблағгузорӣ мекунанд.

Пайвастагии низоми молиявӣ минтақавӣ дар он зоҳир мешавад, ки қарорҳо ва захираҳои баъзе субъектҳои хоҷагии минтақавӣ ба манфиатҳои таъсир мерасонанд ва ба қарорҳои дигар субъектҳои хоҷагидорӣ таъсир мерасонанд ва ҳамзамон ба рушди он хавфу хатар таҳдид мекунанд. Ҳамин тариқ, тағирот дар таносуби тақсимои захираҳои молиявии қорхонаҳо ба қоҳиши сармоягузорӣ, афзоиши пасандозҳои муташаккилонаи аҳоли, берун рафтани захираҳои бонкӣ, берун аз минтақа, даромади ноқофии бучети минтақа бо ҳам вобастагӣ доранд ва ба ҳаҷми захираҳои молиявӣ ва қарорҳои молиявии субъектҳои иқтисодӣ минтақа таъсири манфӣ мерасонанд.

Низоми идоракунии молияи давлатӣ бо идоракунии хавфи молиявӣ алоқаманд аст. Низоми молия ва иқтисод кушода буда, онҳо ноустувор мебошанд ва ба дучоршавии ҳама гуна хавфҳо имконпазир мебошад. Сабаби ҳоси пайдоиши хавфҳои иқтисодӣ ва молиявӣ ин – номуайянии ба ҳисоб меравад. Вазъи хавфнок бо равандҳои омӯрӣ алоқаманд аст ва бо се шарт ҳамроҳ мешавад: мавҷудияти номуайянии, зарурати интиҳоби алтернатива ва имкони арзёбии сифатӣ ва миқдорӣ эҳтимолияти ин ё он интиҳоб.[2, с.199].

Мафҳуми “номуайянии” вобаста ба эҳтимолияти вазъият ва оқибатҳои номатлуб ҳангоми иҷрои қарорҳо бо мафҳуми "хавф" тавсиф карда мешавад. Категорияи "номуайянии" ва "хавф" дар ҷаҳони атрофи мо дар маҷмӯъ ва дар муносибатҳои иқтисодӣ нақши бузург доранд. Номуайянии моҳияти худро дар хавф зоҳир мекунад. Ҳамин тавр, Ф.Найт дар аввал

диққати худро ба мушкилоти хавфи иқтисодӣ чалб кард, ба андешаи ӯ: "Ҳама фоидаи воқеӣ бо номуайяний алоқаманд аст" [3, с.58].

Масъалаҳои рушди устувори низоми молиявӣ дар робита бо фаъолият ва рушди бозори дохилӣ, ошкорбаёнӣ иқтисоди минтақавӣ, суръатбахшии ҳаёти иқтисодӣ, афзоиши шиддати таъминоти захиравӣ, тағирёбии омилҳои беруна ва дохилӣ, ки таъсири онҳо ба фаъолияти субъектҳои хоҷагии минтақа таъсир мерасонад ва коҳиш ёфтани идоракунии онҳо махсусан муҳим мегардад. Тағироти давомдор таҳия ва татбиқи стратегияҳо ва механизмҳои идоракунии хавфу хатарҳоро дар амалияи идоракунии низоми молиявӣ дар сатҳи минтақавӣ тақозо мекунанд.

Низоми молиявӣ иқтисодиёт, назар ба дигар соҳаҳо, зери таъсири намудҳои гуногуни омилҳо қарор мегирад, ки боиси пайдоиши ҳолатҳои хавфнок мешаванд. Хавфи рушди низоми молиявӣ минтақавӣ хатари эҳтимолии дур шудан аз натиҷаи дилхоҳ мебошад (ки онро чен кардан мумкин аст), вақте ки субъекти низоми молиявӣ дар шароити номуайяний аз байни алтернативаҳо роҳи ҳалро интихоб мекунанд. Номуайяний дар низоми молиявӣ чунин вазъияте мебошад, ки маълумот дар бораи ҳама гуна ҳолатҳои имконпазири низоми иқтисодӣ ва муҳити берунаи сохтори молиявӣ пурра ё қисман вучуд надорад.

Омилҳои асосии ба вучуд омадани ҳолати хавф инҳоянд [4, с.63]:

- хавфи тағирёбии вазъи сиёсӣ;
- номувофиқии қонунгузорӣ;
- ноустувории сиёсати иқтисодӣ;
- ноустувории сиёсати молиявӣ;
- ноустувории сиёсати андоз;
- тағироти ғайричашмдошт дар шароити бозор;
- амалҳои ғайричашмдошти рақибон;
- тағироти ғайричашмдошт дар вазъи иқтисодии минтақа;
- илмӣ ва техникӣ;
- экологӣ;
- ҳислатҳои инфиродии рафтори шахсони алоҳида;
- вазъи молиявии корхона;
- афзоиши қарзҳои кредитории муҳлатгузошта.

Таъсири манфии омилҳои номуайяний нисбат ба таъсири низоми чораҳои ҳозира оид ба безаргардонии онҳо хеле қавитар аст. Механизми пинҳонии зуҳури омилҳои номуайяний барои танзими таъсири манфӣ ё мутобиқ сохтани равандҳои иқтисодӣ ба амали он танзим ва идоракуниро мушкил мекунанд. Зараре, ки ин омилҳо расонидааст, танҳо аз сабаби баҳо надодани субъектҳои низоми молиявӣ дар нақши онҳо дар паст кардани натиҷаҳои иқтисодӣ, инчунин набудани ягон воситаи ченаки миқдорӣ ба амал меояд. Дар робита ба ин, нақши арзёбии ҳамаҷонибаи бисёрфактории хавфи рушди низоми молиявӣ меафзояд.

Бояд қайд кард, ки олимони рус Буянова М.Е. ва Дятлов Д.А. методологияро пешниҳод мекунанд, ки бо он таҳлили фаврӣ, мониторинг ва пешгӯии хавфи рушди низоми молиявӣ бо дарназардошти омилҳои афзалиятноки минтақавӣ ва тамоюлҳои воқеии иҷтимоию иқтисодии минтақа имконпазир аст. [1, с.73]. Техникаи пешниҳодшуда се марҳилаи таҳлилро дар бар мегирад. Дар марҳилаи аввал маводи омӯрӣ ва таҳлилий дар муддати муайян ҷамъоварӣ ва таҳлил карда мешаванд, ки ҳам вазъи низоми молиявӣ ва ҳам сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳоро тавсиф мекунанд. Ҳангоми интихоби нишондиҳандаҳо барои таъминоти иттилоотӣ ва методии таҳлил принципҳои зерини методологиро ба назар гирифта лозим аст:

- мураккабии арзёбӣ, кафолат додани он, ки фарқияти ҳамаи ҷанбаҳои муҳимтарини вазъи иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар гирифта мешавад;

- баҳодиҳии муназзам, ки бо дарназардошти робитаҳои байниҳамдигарии нишондиҳандаҳои асосӣ ва истифодаи сохтори иерархии тартибёфтаи тавсифҳои хусусӣ ва ҳамгироии рушди минтақаро дар назар дорад;
- таъмини ҳадди аксар намоёндагии нишондиҳандаҳо барои арзёбии ҷанбаҳои гуногуни вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо;
- ба назар гирифтани омили эътимоднокии муқоисавии маълумоти аввалия ҳангоми интиҳоби нишондиҳандаҳои асосии рушди минтақа;
- мутобиқгардонии мукаммали низоми нишондиҳандаҳо ба имкониятҳои ҳисоботи омории мавҷуда бо таваҷҷӯҳи афзалиятнок ба усулҳои коркарди автоматикии маълумоти аввалия;
- ноил шудан ба сатҳи максималии ихтилофҳои баҳодиҳии минтақавӣ барои нишондиҳандаҳои асосӣ ва интегралӣ, бо дарназардошти имконияти истифодаи дурусти усулҳои таҳқиқоти иқтисодӣ ва омории натиҷаҳои бадастомада.

Нишондиҳандаҳои асосие, ки барои баҳодиҳии ҳавфи рушди низоми молиявии минтақаҳо пешниҳод карда мешаванд, дар ҷадвали 1.оварда шудаанд.

Ҷадвали 1.- Нишондиҳандаҳои арзёбии бисёрфактории ҳавфи рушди молиявии минтақаҳо

№	Нишондиҳанда	Усули ҳисобкунии
1.	Маҳсулоти умумии минтақавӣ ба ҳар сари аҳоли	-Таносуби маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ ба аҳоли ба коэффитсиенти қобилияти харидорӣ тақсим карда мешавад
2.	Маблағгузорӣ ба фондҳои асосӣ ба ҳар сари аҳоли	- Таносуби ҳаҷми сармоягузорӣ ба аҳоли, ки ба коэффитсиенти арзиши афзоиш чудо карда мешавад
3.	Таносуби даромади миёнаи ҳар сари аҳоли ба ҳадди ақали рӯзгор	-Таносуби даромади миёнаи ҳар сари аҳоли ба ҳадди ақали зиндагӣ
4.	Фондҳои асосӣ ба ҳар сари аҳоли минтақавии афзоиши хароҷот тақсим карда мешаванд	-Таносуби арзиши фондҳои асосӣ ба аҳоли, ки ба коэффитсиенти
5.	Шумораи ташкилотҳои қарзӣ ба ҳар сари аҳоли	- Таносуби шумораи ташкилотҳои қарзӣ ба шумораи умумии аҳоли
6.	Кредит аз рӯи қарзхое, ки ташкилотҳои қарзӣ ба шахсони ҳуқуқӣ ба ҳар сари аҳоли медиҳанд	- Таносуби шумораи умумии қарзхое, ки ташкилотҳои қарзӣ ба шахсони ҳуқуқӣ ба шумораи аҳоли медиҳанд
7.	Пасандозҳои шахсони воқеӣ бо сомонӣ ва асъори хориҷӣ, ки ташкилотҳои қарзӣ ба сари ҳар нафар ҷалб мекунанд	- Таносуби шумораи умумии пасандозхое, ки ташкилотҳои қарзӣ аз шахсони воқеӣ ба шумораи аҳоли ҷалб мекунанд
8.	Пасандозҳои шахсони ҳуқуқӣ бо сомонӣ ва асъори хориҷӣ, ки ташкилотҳои қарзӣ ба сари ҳар нафар ҷалб мекунанд	- Таносуби шумораи умумии пасандозхое, ки ташкилотҳои қарзӣ аз шахсони ҳуқуқӣ ба шумораи аҳоли ҷалб мекунанд
9.	Ҳиссаи қарзҳои пардохтии муҳлати пардохтшуда ба маблағи умумии қарзҳои кредиторӣ	- Таносуби қарзҳои пардохтии муҳлати пардохтшуда ба маблағи умумии қарзҳои кредиторӣ
10.	Таносуби даромади минтақавӣ ба аҳоли ба коэффитсиенти қобилияти харидорӣ тақсим карда мешавад	- Таносуби даромади минтақавӣ ба аҳоли, ки ба коэффитсиенти қобилияти харидорӣ тақсим карда мешавад

11.	Ҳиссаи корхонаҳои зиёновар ба шумораи умумии корхонаҳо	- Таносуби корхонаҳои зиёновар ба шумораи умумии корхонаҳо
12.	Натиҷаи мутавозини ғайриқарорӣ корхонаҳо (ғайриқарорӣ - зарар)	- Натиҷаи нисбати молиявӣ, ки дар асоси баҳисобгирӣ тамоми амалиёти тижоратӣ таъкилотҳо муайян карда шудааст
13.	Дармадҳои андоз ба бӯча ба ҳар сари аҳоли	- Таносуби ҳаҷми воридоти андоз ба бӯча ба шумораи умумии аҳоли

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Дар марҳилаи дуюм, арзёбии бисёрфакторӣ ҳафти рушди низоми молиявӣ гузаронида мешавад, ки дар натиҷа нишондиҳандаи ҷудонашавандаи сатҳи он барои минтақаи омӯхташуда ба даст оварда мешавад. Барои таҳлил методологияи сохтани нишондиҳандаи интегралӣ дар асоси пешниҳоди ҳама нишондиҳандаҳои ибтидоии таҳминӣ дар шакли баҳодиҳии фосилавӣ ва ҷамъбасти минбаъдаи онҳо барои ҳар як минтақаи таъкифшуда гузошта шудааст.

Дар марҳилаи сеюми методологияи комплексӣ минтақаҳо аз рӯи сатҳи ҳафти рушди низоми молиявӣ ҷойгир карда мешаванд ва минтақаҳои проблемавӣ муайян карда мешаванд, ки бо сатҳи пасти рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ва сатҳи баланди ҳафти таъкиф карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, методологияи мазкурро, ки имконият медиҳад таҳлили ғайрӣ, мониторинг ва пешгӯии ҳафти рушди низоми молиявӣ минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти омилҳои баргаридашуда минтақавӣ ва тамоюлҳои воқеан ҳуқуқфармои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ба назар гирифтани натиҷаҳои таҳлили илмӣ ҳангоми таҳияи сиёсати муносиби молиявӣ истифода бурда шавад.

АДАБИЁТ

1. Буянова М.Э., Дятлов Д.А. Риски финансовой системы региона: выявление и оценка. Финансы и кредит. Научный журнал 37 (325) – 2008, с.39.
2. Мирзоева Е.Ш., Худоидодов Д.В. Управление государственными финансами Республики Таджикистан и влияние финансовых рисков на его систему. //Е.Ш. Мирзоева, Д.В. Худоидодов. Материалы международной научно-практической конференции, г.Душанбе, 2021, с.197-202.
3. Найт Ф. Риск, неопределенность и прибыль. М.: Дело, 2003., С.-56
4. Попов А.С. Управление внутренним кредитным риском в российских банках / А.С. Попов // Финансы и кредит. – 2003. – № 9. – С. 12 – 16.

УДК 338.4

Мирзоалиев А.А., Саидова М.Х.

МАСОИЛИ ИНСОНИ МУОСИР ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Мусаллам аст, ки дар муҳити рақамӣ масъалаи мутобиқсозии шахсият ба шароити ҳаҷони зудтағйирёбанда, муҳити беруна, қабули воқунишҳо ва таҳдидҳои номуайяни ва ҳатаре, ки ногузир инсонро дар тамоми умраш ҳамроҳ мекунанд, боз ҳам муҳимтару муҳимтар мегардад. Мақолаи мазкур ба муайян кардани оқибатҳои мусбат ва манфии ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ва платформавӣ барои шахс ва сифати зиндагии ӯ бахшида

шудааст. Бо итминон бояд зикр намуд, ки дар баробари натоиҷи бешубҳа мусбати истифодаи густурдаи технологияҳои иттилоотӣ дар ҳаёти ҷомеа, метавонад мушкилоти дорои хусусияти фалсафӣ ва равонӣ, бахусус, мушкилоти мушаххас ва худшиносии шахс дар иттилооти рақамӣ ба миён ояд.

Калидвожаҳо: сифати ҳаёт, иқтисоди рақамӣ, ҷамъияти иттилоотӣ, IT-технология, Smart-технология, хавф, лоиҳаҳои миллӣ

Мирзоалиев А.А., Саидова М.Х.

ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ЧЕЛОВЕКА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Понятно, что в цифровой среде вопрос адаптации личности к условиям быстро меняющегося мира, внешней среды, принятия реакций и угроз неопределенности и опасности, которые неизбежно сопровождают человека на протяжении всей его жизни, становится еще более актуальным. важнее и критичнее. Данная статья посвящена определению положительных и отрицательных последствий внедрения цифровых и платформенных технологий для человека и качества его жизни. Следует с уверенностью сказать, что наряду с несомненно положительными результатами широкого использования информационных технологий в жизни общества могут возникнуть проблемы философско-психологического характера, в частности, специфические проблемы и самоощущение человека в цифровом пространстве. информация.

Ключевые слова: качество жизни, цифровая экономика, информационное общество, IT-технологии, Smart-технологии, риск, национальные проекты.

Mirzoaliev A.A., Saidova M.Kh.

PROBLEMS OF MODERN MAN IN CONDITIONS DIGITAL ECONOMY

It is clear that in the digital environment, the issue of adapting a person to the conditions of a rapidly changing world, the external environment, accepting reactions and threats of uncertainty and danger that inevitably accompany a person throughout his life becomes even more relevant. more important and critical. This article is devoted to determining the positive and negative consequences of the introduction of digital and platform technologies for a person and his quality of life. It should be said with confidence that along with the undoubtedly positive results of the widespread use of information technologies in the life of society, problems of a philosophical and psychological nature may arise, in particular, specific problems and a person's self-perception in the digital space. information.

Key words: quality of life, digital economy, information society, IT technologies, Smart technologies, risk, national projects.

“Ҷиҳати рақамикунонии бомароми иқтисоди миллӣ ва ташаккул додани заминаи технологии он ба ислоҳоти соҳаи алоқа таъҷиббахшид, гузариши тадриҷӣ ба иқтисоди рақамӣ ва хизматрасониҳои рақамӣ дар ҳамаи соҳаҳо таъмин карда шавад” [9].

Ҷомеаи муосир дар давраи таҳаввулоту илмию техника қарор гирифтааст. Бидуни технологияи муосири иттилоотӣ самарайи ғайриимкононаш мебошад. Аз ин сабаб, интиҳоби роҳ ба самти таъсиси иқтисодӣ рақамӣ яке аз вазифаҳои стратегии кишвари мо ба ҳисоб меравад. Барномаи рақамисозии иқтисод ислоҳоти куллии тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи Тоҷикистонро фарогир аст.

Самти асосии сиёсати иқтисодии давлат аз тағйир додани муносибатҳои мавҷудаи иқтисодӣ ва қабули роҳи рушд ва татбиқи иқтисодиёти рақамӣ иборат аст, ки азнавсозии куллии тамоми соҳаҳои иқтисодиёти моро дар назар дорад.

Иқтисоди рақамӣ фаъолияти истеҳсолӣ ва иқтисодие мебошад, ки унсури асосии он миқдори зиёди маълумоти рақамӣ буда коркарди онҳо метавонад самаранокии равандҳои истеҳсолӣ, технологияҳо, ташкили ҳаёти ҷамъиятӣ, инчунин системаи идоракунии корхонаҳоро беҳтар ба роҳ монад. Иқтисоди рақамӣ барои шахс, яъне ба ҷаҳони рақамҳо воридшуда ё баҳраваргардида, воқеияти объективӣ ва субъективии муҳити атрофро нишон медиҳад[3].

Маълумоти рақамӣ ин маълумотест, ки возеҳ аст ва бояд кластерсозӣ ва рамзгузорӣ карда шавад ё норавшан (маълумотҳо бо истифода аз алгоритмҳои ҳисоб таҳлил карда шаванд). Дар иқтисодиёти рақамӣ ҷамъоварӣ ва коркарди массивҳои азими додаҳо амалӣ карда мешавад, ки аз онҳо ҳангоми истифодаи алгоритмҳои усулҳо ва услубҳои гуногун субъектҳои дорои хусусиятҳои хоси онҳо, равандҳои гуногун, тамоюлҳо, рӯйдодҳо, инчунин муносибати байни ин ҳодиса ва воқеаҳо ҷудо карда шудаанд.

Барномаи асри технологияи рақамӣ, гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ - ҷамъовари маълумоти соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ, инчунин самтҳои алоҳидаи истеҳсолот ва хизматрасонии онро зарур меҳисобад.

Масъалаи мутобикшавии ҳар як фарди алоҳида ва дар маҷмӯъ башарият ба шароити дунёи зудтағйирёбанда, муҳити беруна, барои қабули воқунишҳо ва таҳдидҳои номуайянӣ ва хатаре, ки инсонро дар тамоми умраш ҳамроҳӣ мекунанд, дар муҳити рақамӣ боз ҳам муҳимтар мегардад. Дар баробари оқибатҳои мусбати истифодаи технологияҳои информатсионӣ дар ҳаёти ҳаррӯзаи шахс метавонад мушкilotи дорои хусусияти фалсафӣ ва равонӣ, аз ҷумла, мушкilotи шахсияти шахсият дар олами иттилоот ва рақамҳо, инчунин мушкilotи танҳои ва депрессия пайдо шавад.

Мафҳуми «ҷаҳони рақамӣ» аксар вақт бо мафҳуми хеле маъмули дигар - «ҷомеаи иттилоотӣ (фазаи иттилоотӣ)», ки дар навбати худ ҳамчун синоними таърифи «ҷомеаи дониш» ва «ҷомеаи постиндустриалӣ» баррасӣ мешавад.

Ба андешаи муҳаққиқони нуқтасанҷи соҳа [4, 528 с., 5, С. 200 – 209; 8, С. 155-162; 11] имрӯз ҷомеаи башарӣ иттилоотӣ буда, то андозае бар пояи дониш таъкид кардааст. Аммо, бояд эътироф кард, ки миқдори иттилоот ва дониши истифодашуда ва сифати онҳо дар давраҳои гуногуни таърихӣ башарият ба кулӣ фарқ мекунанд. Илова бар ин, коркарди ин дониш ва массивҳои иттилоотӣ дар вақтҳои гуногун бо суръати гуногун, дар ҳоле ки нобаробар ва ғайрихаттӣ сурат мегирад.

Ҷаҳони муосири рақамӣ аз ҷаҳони дигари одамон бо суръати бузурги интиқоли иттилоот, ҳаҷми бузурги иттилоот дар дастгоҳҳои хотира, суръати бузурги ҷустуҷӯ ва шинохти иттилоот дар базаҳои гуногуни маълумот ва миқёси глобалии интиқол ва паҳнкунии иттилоот фарқ мекунанд. Ҳамаи инҳо боиси босуръат паҳн шудани донишҳои илмӣ гардиданд, ки ба прогресси илмӣ ва техникаи иҷтимоии тамоми инсоният таъсири калон расонд[7].

Айни замон тамоюли асосии давлати мо рушди иқтисодиёти рақамӣ мебошад. Бояд гуфт, ки иқтисоди мо аз кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, ки дар онҳо ташаккул ва коркарди массивҳои азими иттилооту дониш бо ёрии технологияҳои пешрафтаи IT ва Smart ва системаву дастгоҳҳои пуриқтидори ҳисоббарорӣ ба воқеияти рӯзмарра табдил ёфта истодааст, ба таври назаррас ақиб мондааст.

Татбиқи консепсияи бунёди фазаи Smart-space барои истиқомати одамон дар хориҷа (хусусан дар шаҳрҳои калон) ба беҳтар кардани шароити бароҳати муҳити зист, беҳтар кардани сифати зиндагӣ, баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои табиӣ нигаронида шудааст, ки дар ниҳояти қор, вазъи экологии шаҳрҳо, ки на танҳо ба сатҳи умумии саломатӣ ва давомнокии умри шаҳрвандони кишвар, балки ба ҳолати равонии инсон низ таъсири назаррас мерасонад [2].

Чорӣ намудани технологияҳои ба истилоҳ “ақлӣ” асоси бунёди иқтисоди рақамӣ мебошад. Имрӯз тамоми ширкатҳои бузург ва сохторҳои корпоративии фаромиллӣ ба рушди ин технологияҳо ғаёлона сармоягузорӣ мекунанд. Дар як қатор кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла дар Иттиҳоди Аврупо, Халиҷи Форс, Осиё мафҳуми «Шаҳри оқил», ки бунёди зерсохтори бунёди ва зехниро дар бар мегирад, густурда шудааст. Консепсияи «Шаҳри оқил» дар кишварҳои ба мисли Сингапур, ИМА, Канада, Ҷопон, Испания, Фаронса, Марокеш, Нидерландия, Финландия, Чин, АМА, Кореяи Ҷанубӣ, Қазоқистон бомуваффақият татбиқ гардида, амалӣ карда мешавад [1].

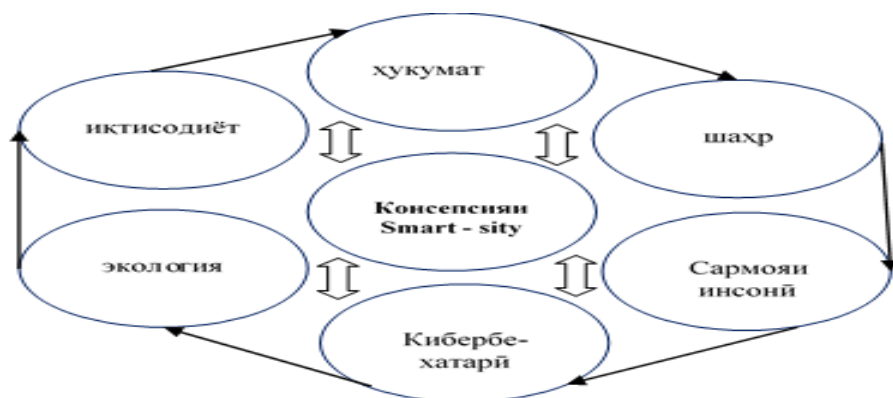
Яке аз намунаҳои барҷастаи татбиқи шаҳри интеллектуалӣ лоиҳаи “Масдар” дар Абу-Даби, Аморти Муттаҳиди Араб мебошад. Лоиҳа ба истифодаи энергияи офтобӣ ва дигар манбаҳои барқароршавандаи энергия асос ёфта, барои 50 000 нафар сокинон, 40 000 мусофир ва 1 500 корхонае, ки асосан ба «технологияҳои тоза» тахассус доранд, пешбинӣ шудааст.

Дастгирии молӣ барои сохтмони тарҳи шаҳрӣ аз ҷониби ширкати давлатии сармоягузори Абу-Даби “Мубадала” ба маблағи 22 миллиард доллар пешбинӣ шудааст. Сохтмони шаҳр дар соли 2008 оғоз шуда, интизор меравад, то соли 2030 анҷом шавад.

Ба низом даровардани таҷрибаи ҷаҳонӣ имкон медиҳад, ки мафҳуми «Шаҳри оқил» ҳамчун системаи ҷудонашавандаи сиёсӣ ва иқтисодии идоракунии фазои шаҳрӣ дар асоси равиши иттилоотӣ, амалӣ намудани принсипи самаранокии энергетикӣ тамоми истеҳсолот ва хоҷагидорӣ равандохе, ки барои баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди шаҳр, инчунин фароҳам овардани ҳаёти бароҳати сокинони шаҳр ва инфрасохтор имкон медиҳад, ки пешгӯӣ ва кам кардани ҳодисаҳои эҳтимолии хатарро фароҳам оварад.

Ба андешаи мо, мафҳуми «Шаҳри оқил» «Smart City» бояд маҷмӯи унсурҳои асосӣ ва заруриро дар расми 1 пешниҳод намояд.

Ҳар як унсури консепсия вазифаи назарраси иқтисодӣ дорад, ки дар татбиқи таъсири махсус ба сифати зиндагии аҳоли ва бароҳати ғаёлияти соҳибкорӣ зоҳир мешавад.

Расми 1. Унсурҳои асосии консепсияи «Smart City»

Дар замони автоматикунӣ ва технологияҳои пешрафта, ки моро бемайлони ба давраи робототехника ва роботизатсияи пурра наздик мекунанд, мушкилоти худшиносии инсон боз ҳам тезу тундтар мешавад. Инсоният побанди васоити элетрониву техникӣ мегардад.

Сарфи назар аз ҳама оқибатҳои мусбати пешбинишудаи татбиқи стратегияи давлатӣ оид ба рақамисозии тамоми донишҳои иттилоотӣ башарият, мушкилоти мутобиқшавӣ ва ҷустуҷӯи худ, ҷойгоҳ ва маъноӣ ӯ дар ҳаёти ҳар як фард муҳимтар мегардад. Масъалаи муайян кардани шахс дар олами рақамҳо ва роботҳои антропоморфӣ аз ғаҳмиши фалсафӣ ба як қабати нав - психологӣ ва иқтисодӣ табдил меёбад.

Дар давраи ҷаҳонишавии имрӯза ҳеҷ гуна иқтисоди муваффақ наметавонад дар ҳолати мустақилу иқтисоди пӯшида амалӣ карда шавад. Давлат, бизнесси хусусӣ, истеҳсолкунандаи

калон ва сармоягузор ба технологияҳои рақамии фаромарзӣ ниёз доранд. Дар доираи рушди босуръати it -технологияи ватанӣ ҷомеа маҷбур аст, ки аз модели амудӣ ҳамгирошуда (тобеъ) ба модели уфуқӣ (шабакавӣ) табдил ёбад.

Дар баробари ин, дар вазифаҳои мақомоти давлатӣ аз ҷораҳои муваққатӣ то меъёри пешниҳоди хизматрасонии босифат тағйироти ҷиддӣ ба амал меояд. Одами муосир тарзи ҳаёти ҳаррӯзаро ба таври назаррас тағйир медиҳад, раванди аз байн бурдани марзҳои давлатӣ ва молиявию иқтисодии давлат ба амал меояд. Бояд бевосита гуфт: дар ҷомеаи муосири иттилоотӣ сарҳад вучуд надорад.

Ҳамаи гуфтаҳои боло ба олами ботинии одам таъсири ҷиддӣ мерасонад. Ба гуфтаи коршиносон, дар ҷаҳони рақамӣ, дар шароити иқтисоди рақамӣ ва рушди ҷомеаи иттилоотӣ як раванди ҷиддӣ чараён дорад, ки онро метавон “ғайриинсонӣ” номид.

Яке аз мушкилоти муҳимтарини татбиқи рақобат дар бозори технологияҳои рақамӣ ва рушди иқтисоди рақамӣ монеаи забонӣ мебошад. Барои ҳалли ин мушкилот бояд сиёсати қатъии давлатӣ дар мавриди ҷорӣ кардани забони дуҷуми расмӣ муоширати корӣ (англисӣ) таҳия карда шавад. Ин факт барои соҳибхитиёрӣ хавфи ҷиддӣ шуда ҳам метавонад [2,3].

Яке аз шаклҳои ҳалли ин мушкилот метавонад ҷорӣ намудани технологияҳои махсуси рақамии иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ бошад. Имрӯз, мутаассифона, на роҳи яқум ва на дуҷуми раҳой аз вазъияти ба амаломадаро воқеият эътироф кардан душвор аст.

Вобаста ба ин, зарурати бетаъхир пайдо кардани чунин таносуби имконияту таҳдидҳо ба миён меояд, ки ба иқтисодиёт имкон диҳад роҳи инфиродӣ, вале қобили қабули рушдро интихоб кунад, ки аз ҷониби кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафтаи ҷаҳон таъсир ва маҳдуд нагардида бошад.

Барои баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти рақамӣ, ҳалли мушкилоти марбут ба технологияҳои коркарди чараёни иттилоот зарур аст. Барои нигоҳ доштан, интиқол додан, коркард, муттаҳид кардан ва аз нав муттаҳид кардани намудҳои гуногуни иттилоот, он бояд дар шакли пайдарпайии муайяни рақамҳо бо истифода аз амалҳои зерин пешниҳод карда шавад:

- 1) рақамикунонии равандҳо, падидаҳо ва амалҳои мушаххас;
- 2) амалисозии амалиёт бо рамзҳои рақамии гирифташуда мувофиқи қоидаҳои муайяни ҷорӣшуда, ки барномаро ташкил медиҳанд;
- 3) тартиби тафсири ададҳои рақамӣ дар шакли аломатҳое, ки ба шахси воқеӣ фаҳмо (забони математика, химия ё забонҳои муоширати шахсони алоҳида) мебошад.

Шахс рақамикунонии падидаҳо ва равандҳои олами объективӣ, олами субъективӣ ва ҷаҳони танзимкунанда (ибора аз қоидаҳо)-ро омӯхта, худро дар ҷаҳони нави виртуалӣ (сунӣ) пайдо кард. Ва ин олами маҷозӣ барои фард воқеияти объективӣ мегардад. Фарди муосир дар ҷаҳони рақамӣ зиндагӣ мекунад, ки ҳиссаи он ҳамарӯза дар пешрафти ба монеаҳову мушкилот монанд афзоиш меёбад. Вақте ки шахс дар ҷаҳони рақамӣ ғарқ мешавад, пас уро чӣ натиҷаҳоро интизор аст [9].

Дар сурати мавҷудияти бартариҳои аён (истифодаи роботҳо дар ташхиси бемориҳои гуногун дар тиб, дар амалиёти ҳарбӣ ва ғайра) масъалаи зерин ҳалношуда мемонад: оё байни инсоният ва интеллект сунӣ бархурди манфиатҳо ва пайдоиши ҷомеа ба амал меояд, ки дар он барои як фард (шахсе, шахрванди кишвар) ҷой мавҷуд аст, танҳо ҷой намеёбад? Оё оқибатҳои ҷиддии манфии эҷоди зеҳни сунӣ вучуд доранд, ки тавонанд ба зеҳни инсон тақлид кунанд?

Аксари коршиносоне, ки шавқҳои илмӣ онҳо моделсозии компютери зеҳни табииро дар бар мегиранд, файласуфон ва олимоне, ки мушкилот ва дурнамои манфии ворид кардани зеҳни сунӣро дар ҳаёти ҳаррӯзаи мо меомӯзанд, чунин ақида баён мекунанд: дар ояндаи наздик синтези пурраи зеҳни сунӣ, ки метавонад рақобати равшани майнаи инсонро эҷод кунад, қариб ғайриимкон аст [10, 11, 12, 13].

Дар баробари ин, агар симбиози технологияҳои инфиродии пешрафтаи дар боло номбаршударо ба назар гирем, фарзияи зеринро таҳия кардан мумкин аст: дар ояндаи наздик инсоният дар соҳаи зеҳни сунӣ натиҷаҳои ҷиддӣ ба даст хоҳад овард ва бешубҳа пешравиҳои ҷиддӣ ба даст оварда мешаванд[6].

Автоматизатсия, роботизатсия ва инчунин зеҳнунонӣ дар иқтисодиёти рақамӣ оқибатҳои манфии худро дар эҷоди шумораи зиёди аҳоли ва тағйироти ҷиддӣ дар шуғл ва сукувати инсоният дар ҷаҳон хоҳанд дошт. Дар ояндаи наздик аз шаҳрҳои калон, марказҳои калони саноатӣ, аз лабораторияҳои калони илмӣ ва ғайра намудҳои муқаррарии қор дар ғайриҷаҳонӣ истеҳсолӣ, хоҷагӣ ва молиявӣ инсоният дур карда мешаванд.

Пайдоиши ҷаҳони рақамӣ ва иқтисодиёти рақамӣ дар назди мо саволеро ба миён меорад: зарур аст, ки технологияҳои рақамӣ ба инсон хидмат кунанд, аммо ӯро ғулом накунад. Баҳси олимону коршиносон, барномасозон ва файласуфон дар мавзӯи мутобиқшавии инсон дар ҷаҳони рақамӣ идома дорад.

Муборизаи байни оптимистҳо ва пессимистҳо, ки аз рӯи масъалаҳое, ки мо меомӯзем, ақидаи худро баён мекунанд, то ҳанӯз ба охир намерасад. Ҳамчун ҳулосаи асосӣ, бояд қайд кард, ки рушди иқтисодиёти рақамӣ ва институтсионализатсияи механизмҳои миллий ва боломиллии додани рамзҳои шахсӣ ба шахс, ҳамгироии базаҳои гуногуни маълумоти шахсӣ дар асоси ин кодексҳо, инчунин ташкили дастрасии шабакавии тақсимшуда ба онҳо, ба андешаи мо, метавонад аксари мушкilotи мубодилаи фосилавии иттилоотро ҳал кунад ва сатҳи эътимоди фаромарзӣ ба алоқаи рақамиро баланд бардорад.

АДАБИЁТ

1. Акопов Г.Л. Хактивизм – вызов национальной безопасности в информационном обществе // Национальная безопасность / nota bene. – 2015. – № 4. – с. 557–562.
2. Бауэр В.П. Проблемы на пути создания унифицированной платформы цифровой экономики. / курс лекций. - академия наук: курс лекций, 2017.
3. Киркпатрик Д. Социальная сеть: как основатель Facebook заработал \$ 4 миллиарда и приобрел 500 миллионов друзей. - М.: Эксмо, 2011. – 21 с.
4. Клепов А.В. Шифраторы и радиоразведка. Щит и меч информационного мира. Записки криптографа. - М.: Центр Инновационных технологий, 2015. – 528 с.
5. Мирзоалиев А.А. Равишҳои методологии идоракунии рушди рақамии сармояи инсонӣ/А.А. Мирзоалиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2022 №4/1(43) –С.200-2009
6. Мирзоалиев А.А., Холиқова П.И. Рушди иқтисодии кадрӣ дар иқтисодиёти рақамӣ/А.А. Мирзоалиев, П.И. Холиқова// Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2022 №4/1(43) –С.279-283
7. Мирзоалиев А.А., Тулиев М.С., Холиқова П.И. Масъалаҳои ташаккул ва рушди иқтисодиёти рақамӣ/ А.А. Мирзоалиев, М.С. Тулиев, П.И. Холиқова// Аҳбори ДДХБСТ, Силсилаи илмҳои гуманитарӣ.-Хучанд, 2022,№3-С.156-171
8. Мирзоалиев А.А., Холиқова П.И., Масоили рушди иқтисодиёти рақамӣ дар шароити имрӯза // Паёми ДМТ, Баҳси илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ –Душанбе, 2022, №2 С.155-162
9. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 21.12. 2021. // [Заҳираи электронӣ]-Тарзи дастрасӣ: <http://president.tj/node/19088>(Санаи воридшавӣ: 11.04.2022с).
10. Число пользователей WhatsApp превысило 1 млрд человек. Www.kommersant.ru. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.kommersant.ru/doc/2906348>.
11. Султонов З.С. Цифровая трансформация экономики в условиях инфраструктурного обеспечения предпринимательства/ Султонов З.С., Мариншоев М.М., Амонов С.С.//

Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Таджикистан и современный мир. ISSN 2075-9584. – Душанбе, 2021, № 4(76). - С.152-160.

12. Четверикова О. О последствиях четвертой промышленной революции для человека и общества. Как цифровой мир меняет человека. View-w.ru. [Электронный ресурс]. URL: <https://view-w.ru/2017/05/06/kak-cifrovoj-mir-menyaet-cheloveka/> (дата обращения: 03.01.2019).

13. Я – человек в цифровом мире. А ты? Pr.adcontext.net. [Электронный ресурс]. URL: <http://pr.adcontext.net/12/12/14/131248> (дата обращения: 28.12. 2018).

УДК.: 336.717.1:33

Вализода Ш.Ш.

ТАҲЛИЛ ВА АРЗЁБИИ ТАМОҶОЛИ РУШДИ НИЗОМИ ПАРДОХТИИ ҒАЙРИНАҚДӢ ДАР ДАВРАИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур тамоҷоли рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ дар давраи муосири Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифта, нишондиҳандаҳои миқдории истифодаи шаклҳои муҳталифи пардохтҳои ғайринақдӣ баҳодиҳӣ гардидааст. Ҳамчунин, вазъи инфрасохторӣ низоми пардохтии ғайринақдӣ, ки яке аз омилҳои муҳими рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ ва иқтисодиёти рақамӣ ба ҳисоб меравад дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он арзёбӣ гардидааст. Дар заминаи таҳлил ва арзёбии тамоҷоли рушд ва истифодаи низоми пардохтии ғайринақдӣ сабабу омилҳои дар сатҳи нисбатан паст қарор додани истифодаи пардохтҳои ғайринақдӣ дар шароити муосир ва роҳҳои бартарафсозии омилҳои мавҷуда, ки ба рушди минбаъдаи низоми пардохтии ғайринақдӣ мусоидат менамоянд муайян гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: низоми пардохтии ғайринақдӣ, қортҳои пардохтии бонкӣ, бонк, пардохтҳои ғайринақдӣ, пул, оператори низоми пардохтӣ, эквайринг, бозори низоми пардохтӣ, барориши қортҳои пардохтии бонкӣ.

Вализода Ш.Ш.

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ БЕЗНАЛИЧНЫХ ПЛАТЕЖЕЙ В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье проанализирована тенденция развития системы безналичных расчетов в современный период Таджикистана, а также оценены количественные показатели использования различных форм безналичных расчетов. Также дана оценка инфраструктурного состояния безналичной платежной системы на уровне республики и ее регионов, которая является одним из важных факторов развития безналичной платежной системы и цифровой экономики. На основе анализа и оценки тенденции развития и использования системы безналичных расчетов, выявлены причин и факторов использования безналичных расчетов на относительно низком уровне в современных условиях и путей устранения существующих факторов, способствующих к дальнейшему развитию системы безналичных расчетов.

Ключевые слова: безналичная платежная система, банковские пластиковые карты, банк, безналичные расчеты, деньги, оператор платежной системы, эквайринг, рынок платежных систем, эмиссия банковских карт.

Valizoda Sh.Sh.

ANALYSIS AND ASSESSMENT OF THE DEVELOPMENT TRENDS OF THE SYSTEM OF CASHLESS PAYMENTS IN THE MODERN PERIOD OF TAJIKISTAN

This article analyzes the trend of the development of the system of cashless payments in the modern period of Tajikistan, and also evaluates the quantitative indicators of the use of various forms of cashless payments. An assessment is also given of the infrastructural state of the system of cashless payments at the level of the republic and its regions, which is one of the important factors in the development of the system of cashless payments and the digital economy. Based on the analysis and assessment of the development trend and use of the system of cashless payments, are identified the reasons and factors for the use of cashless payments at a relatively low level in modern conditions and ways to eliminate existing factors that contribute to the further development of the system of cashless payments.

Keywords: non-cash payment system, bank plastic cards, bank, non-cash payments, money, payment system operator, acquiring, payment systems market, issue of bank cards.

Аз давраи аввали ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ ва ташкили низоми миллии бонкӣ дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ то ба имрӯз низоми бонкии кишвар, низоми пардохтӣ, аз ҷумла низоми пардохтии ғайринақдӣ ба дастовардҳо назаррас ва дигаргуниҳои кулӣ ноил гаштааст.

Вобаста ба таҳлили илмӣ дастовардҳои низоми пардохтӣ, арзёбии тамоюли нишондиҳандаҳои низоми пардохтии ғайринақдӣ, баҳодиҳии самарайи иқтисодию иҷтимоии он, сатҳи татбиқшавии пардохтҳои ғайринақдӣ ва роҳҳои мукамалгардонии низоми амалкунанда аз ҷониби олимони кишвар таҳқиқотҳои илмӣ хеле кам гузаронида шудааст.

Барои гузаронидани таҳлили вазъи кунунии нишондиҳандаҳои низоми пардохтӣ, аз ҷумла низоми пардохтии ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама интиҳоб ва истифодаи нишондиҳандаҳои асосии баҳодихӣ зарур мебошад.

Нишондиҳандаҳои асосие, ки самаранокии фаъолияти низоми пардохтӣ, бахусус низоми пардохтии ғайринақдиро тавсиф менамояд, шумораи ташкилотҳои қарзии молиявии фаъолияткунанда ва сатҳи дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои саривақтию босифати молиявӣ, шумора ва ҳаҷми воситаҳои пардохтии истифодашуда, миқдори суратхисобҳои бонкӣ, нишондиҳандаҳои асосии бозори қортҳои пардохтии бонкӣ, рушди инфрасохтори пардохтӣ, шумораи QR-рамзҳо, шумораи ҳамёнҳои электронӣ, асосҳои институтсионалӣ, шумораи операторони низоми пардохтӣ, агентҳои пардохтӣ, шаффофияти амалиётҳо, андозбандии пурраи манбаъҳои андозбандишаванда, гардиши самараноки пул, низоми муосири ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва дигарҳо мебошанд.

Низоми пардохтии ғайринақдӣ яке аз нишондиҳандаи асосии фаъолияти низоми пардохтӣ ва низоми бонкӣ ба ҳисоб рафта, гузариши пурра ба низоми пардохтии ғайринақдӣ на танҳо ба истеъмолкунандагон аз ҷиҳати беҳатарӣ ва осонии қор ва ҳам ба ҷаъияту давлат аз ҷиҳати самаранокии маъмурикунонии андоз, пешгирии иқтисодиёти ғайрирасмӣ, татбиқи иқтисодиёти рақамӣ ва дар ин замина афзоиши Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ мусоидат менамояд, балки ба танзими самараноки ҳамчи пул дар муомилот, тезонидани суръати гардиши пул ва баланд бардоштани самарайи иқтисодии он, кам намудани омилҳои таваррумӣ, шаффофияти ҳисоботҳо ва хурдашавии пул низ таъсири мусбӣ мерасонад.

Таъмини фаъолияти самарабахши низоми пардохтии ғайринақдӣ дар кишвар яке аз омилҳои калидии фаъолияти босубот ва босуръати низоми бонкӣ маҳсуб ёфта, тақмил ва рушди ин низом ба шаффофияти иқтисодиёти кишвар ва татбиқи иқтисодиёти рақамӣ мусоидат менамояд.

Ҳолати муосир ва тамоюли рушди низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ҳамчун қисми муҳими низоми бонкӣ ва нишондиҳандаи иқтисоди миллӣ дар асоси таҳлили як қатор нишондиҳандаҳо, бахусус шумораи умумии ташкилотҳои қарзии хизматрасон, шумораи операторони низоми пардохтӣ, ҳаҷми қортҳои пардохтии интишоршуда, шумораи истифодабарандагони қортҳои пардохтӣ, шумораи бонкоматҳо ва терминалҳои худқори худхизматрасон, таркиб ва суръати тағйирёбии пардохтҳои ғайринақдӣ, андозаи миёнаи он ба ҳар нафар аҳоли, ҳиссаи умумии пардохтҳои ғайринақдӣ дар ҳаҷми умумии гардиши савдои дохилӣ, вақти миёнаи як амалиёти ғайринақдӣ ва дигар нишондиҳандаҳо баҳо дода мешавад.

Дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 31 декабри соли 2020 дар маҷмӯъ 69 адад ташкилоти қарзии молиявӣ (ТҚМ), аз ҷумла 18 адад бонки анъанавӣ, 1 бонки исломӣ, 18 адад ташкилоти амонатии қарзии хурд, 5 адад ташкилоти қарзии хурд ва 27 адад фонди қарзии хурд фаъолият менамоянд. Шумораи филиал ва марказҳои хизматрасонии бонкии ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар соли 2020-ум 1 935 ададро ташкил намуда, нисбат ба соли 2019 ба 10 адад зиёд шудааст.

Дар соли 2016 бошад дар маҷмӯъ 104 адад ташкилотҳои қарзӣ, аз ҷумла 18 адад бонк, 38 адад ташкилотҳои амонатии қарзии хурд, 14 адад ташкилотҳои қарзии хурд ва 34 адад фондҳои қарзии хурд фаъолият менамуданд. Шумораи филиалҳои ташкилотҳои қарзӣ, дар соли 2016 437 ададро ташкил медод[1]. (Ҷадавли 1.)

Ҷадавли 1. Сохтори низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сохтор	Солҳо					Тағйирот (2020/2016)
	2016	2017	2018	2019	2020	
1. Ташкилотҳои қарзии молиявӣ (ҳамагӣ)	104	84	79	75	69	-35
Бонкҳо	18	17	17	17	19	+1
Бонкҳои анъанавӣ	18	17	17	16	18	0
Бонкҳои исломӣ	-	-	-	1	1	+1
Ташкилотҳои маблағгузори хурд	86	67	62	58	50	-36
Ташкилотҳои амонатии қарзии хурд	38	27	25	22	18	-20
Ташкилотҳои қарзии хурд	14	7	6	6	5	-9
Фондҳои қарзии хурд	34	33	31	30	27	-7
2. Воҳидҳои сохтори ТҚМ (ҳамагӣ)*	1857	1670	1677	1925	1935	+78
Филиалҳо	437	343	332	348	356	-81
Равзанаи бонкии исломӣ	-	-		0	2	+2
Марказҳои хизматрасонии бонкӣ	1420	1327	1336	1577	1579	+159

*сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои омории Бонки миллии Тоҷикистон

*бо назардошти филиал ва МХБ-и ташкилотҳои қарзии хурд ва фондҳои қарзии хурд

Аз тамоюлҳои дар ҷадвали 1 овардашуда муайян мегардад, ки шумораи умумии ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар давоми 5 соли таҳлилшуда 35 адад, шумораи ташкилотҳои маблағгузори хурд 36 адад, шумораи ташкилотҳои амонатии қарзии хурд 20 адад ва шумораи филиалҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ 81 адад кам гардидааст, ки ин раванд ба сатҳи дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои бонкӣ таъсири манфӣ мерасонад. Дар давраи таҳлилшуда шумораи марказҳои хизматрасонии бонкӣ 159 адад зиёд гардидааст, ки ин нишондиҳанда дар баробари афзоиши аҳолии кишвар ба андешаи мо хеле кам мебошад.

Дар соли 2020 Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти дастрасии аҳоли ба инфрасохтори хизматрасониҳои молиявӣ нишондиҳандаҳои нисбатан баландро ба даст овард, аз ҷумла ба 100000 нафар аҳолии калонсол 32,1 адад ташкилотҳои қарзии молиявӣ (бо назардошти воҳидҳои сохтории онҳо) рост меояд. Дар сатҳи ҷумҳурӣ дар масоҳати 100 километри мураббаъ зичии ҷойгиршавии ташкилотҳои қарзии молиявӣ 1,4 ададро ташкил медиҳад. Ба ҳар 100 000 нафар аҳолии калонсол 21 адад банкомат, 91 адад терминал, аз ҷумла терминалҳо барои пешниҳоди пули нақд (ППН) 30 адад ва терминалҳо дар нуқтаҳои савдои хизматрасонӣ (НСХ) 61 адад рост омад.

Теъдоди қортҳои пардохтии бонкӣ дар солҳои охир афзоиш ёфта истодаанд. Танҳо дар соли 2020, шумораи қортҳои пардохтии бонкӣ назар ба соли 2019 ба андозаи 30,8 фоиз афзуда, ба 3,25 млн адад баробар шуд. Шумораи дорандагони қортҳои пардохтии бонкӣ 24,6 фоиз афзуда, то 3,02 млн нафар расид. Бо вучуди он ки бозори қортҳои пардохтии бонкӣ рушд ёфта бошад ҳам, шумораи терминалҳо дар НСХ танҳо 7,8 фоиз зиёд шудаанд. Яке аз монеаҳои асосие, ки садди роҳи истифодаи васеи терминалҳо дар НСХ мегардад, ин дасткашии соҳибкорон аз гузариш ба ғаёлияти шаффоф, одати пардохт кардан бо пули нақд аз ҷониби муштариён ва нобоварии соҳибкорон ба низоми бонкии кишвар мебошад [2].

Рушди низоми пардохт яке аз ҳадафҳои афзалиятноки Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, аммо барои дар амал ҷорӣ кардани тағйироти нави дар қонунгузорӣ воридгардида анҷом додани қорҳои зиёдро тақозо менамояд.

Масалан дар Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (дар самти густариши ислоҳоти институтсионалӣ дар бахши молиявӣ) чунин тадбирҳо ва афзалиятҳо пешбинӣ шудааст, аз ҷумла:

- тақмили минбаъдаи заминаи меъёрии ҳуқуқии бахши молиявӣ ҷиҳати баланд бардоштани шаффофият ва эътимодноки ба ғаёлияти муассисаҳои молиявӣ, ҳуқуқҳои истифодабарандагони хизматрасониҳои молиявӣ, бахусус низоми бонкӣ;
- таҳким додани рақобати солим дар бахши молиявӣ, ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои сармоягуздорон, истифодабарандагони хизматрасониҳои молиявӣ, афзоиши огоҳии аҳоли оид ба хизматрасониҳои бахши молиявӣ [3];

Бо мақсади амалигардонии самтҳои муайяннамудаи Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (дар самти густариши ислоҳоти институтсионалӣ дар бахши молиявӣ) қорҳои аввалиндараҷа, бахусус дар самти тақмили қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳавӣ, ташкили инфрасохторӣ зарурӣ ва беҳтаргардонии сифати хизматрасониҳои пардохтии ғайринақдӣ иҷро гардидааст, вале ислоҳоти институтсионалии ҷиддӣ дида намешавад.

Дар давоми соли 2021 дар қаламрави ҷумҳурӣ тавассути роҳҳои гуногуни ҳисоббаробаркунӣ (доҳилибонкӣ, тавассути муносибатҳои мустақими муросилотӣ ва тавассути суратҳисоби муросилотии дар БМТ кушодашуда) зиёда аз 205 млн. пардохтҳо ба маблағи 1 229,8 млрд. сомонӣ амалӣ гардиданд. Шумораи пардохтҳо нисбат ба соли 2020-ум 20,5 фоиз ва ҳаҷми пардохтҳо 0,3 фоиз афзоиш ёфтааст. (Ҷадвали 2.)

Ҷадвали 2. - Шумора ва ҳаҷми воситаҳои пардохтии истифодашуда дар солҳои 2017-2021

№	Нишондиҳанда	Солҳо				
		2017	2018	2019	2020	2021
1.	Шумораи пардохтҳо (ҳаз.адад)	84 879	125 331	13 445	170 202	204 612
1.1.	Супоришнома, аз онҳо	9 345	4 809	492	14 267	18 865
1.1.	Дар шакли ҳуҷҷати пардохтии электронӣ, аз ҷумла	7 197	3 975	462	5 229	16 294
	-тавассути шабакаи интернет	391	494	44	983	926

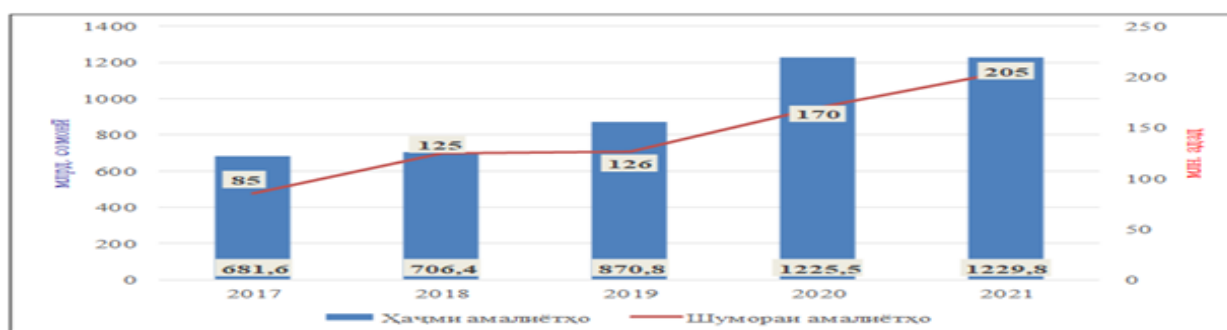
	-тавассути воситаи алокаи телефонӣ	46	79	120	10 913	14 311
1.2.	Интиқолнома	75 197	120 328	12 933	155 772	185 575
1.3.	Эътиборнома	0	0	0	0	0
1.4.	Чек	338	194	20	162	172
2.	Ҳаҷми пардохтҳо (млн. со)	681 578	706 415	111 480	1 225,5	1 229,7
2.1.	Супоришнома, аз онҳо	293 467	261 764	45 424	445 298	405 032
2.1.1	Дар шакли ҳуҷҷати пардохтии электронӣ, аз ҷумла	219 827	217 008	42 593	409 049	346 846
	-тавассути шабакаи интернет	7 289	10 222	2 247	34 497	22 316
	-тавассути воситаи алокаи телефонӣ	71	92	34	1 662	4 570
2.2.	Интиқолнома	369 203	430 597	64 521	765 316	804 331
2.3.	Эътиборнома	0	0	0	0	0
2.4.	Чек	18 908	14 054	1 536	14 896	20 404

***сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Бонки миллии Тоҷикистон**

Нишондиҳандаҳои ҷадвали 2 нишон медиҳад, ки тамоюли афзоиши шумора ва ҳаҷми пардохтҳои ғайринақдӣ, бахусус дар шакли пардохтҳои электронӣ тавассути шабакаи интернет ва воситаи алокаи мобилӣ дар солҳои 2020-2021 таъмин гардидааст.

Агар соли 2017 тавассути воситаи алокаи телефонӣ ҳамагӣ 46 амалиёти пардохтии ғайринақдӣ ба маблағи 71 ҳазор сомонӣ анҷом ёфта бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2021 ба 14 ҳазору 311 амалиёт баробар гардидааст. Ба ҳамин монанд нишондиҳандаҳои пардохт ба воситаи суратҳисобҳои дастрасии фосилавӣ дошта, яъне ба воситаи шабакаи интернет сол аз сол зиёд гардида истодааст.

Тамоюли сол ба соли рушди нишондиҳандаҳо оид ба шумораи амалиётҳо ва ҳаҷми амалиётҳо дар давраи 2017-2021 ба таври возеҳ нишон дода шудааст. (Диаграммаи 1.)

Диаграммаи 1.- Маълумот оид ба пардохтҳои дар низомии бонкӣ амалиёташ дар солҳои 2017-2021

Дар диаграммаи 1 дар маҷмӯъ нишон дода шудааст, ки шумораи амалиётҳо аз 85 млн. адади соли 2017 то 204, 6 млн. адад дар соли 2021 ва ҳаҷми амалиётҳо аз 681 ҳазор сомонӣ дар соли 2017 то 1 млрд. 229 млн. сомонӣ дар соли 2021 расидааст.

Тибқи тартиби муқарраршуда ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ байни субъектҳои хоҷагидор ба воситаи суратҳисобҳои бонкӣ амалӣ гардида, ба воситаҳои муосири электронӣ, аз ҷумла телефонҳои мобилӣ ва барномаҳои махсусгардонидашуда суратҳисобҳои мазкур аз ҷониби муштариён назорат ва идора карда мешаванд. Яъне

афзоиши шумораи суратҳисобҳои кушодашуда дар баробари афзоиши аҳоли яке аз нишондиҳандаҳои асосии фаъолнокии иқтисодии аҳоли дар самти истифодаи пардохтҳои ғайринақдӣ ба ҳисоб меравад.

Тамоюли тағйирёбии кушони суратҳисобҳои бонкӣ ва истифодаи онҳоро дида, таҳлил менамоем. (Чадвали 3.)

Чадвали 3.- Миқдори суратҳисобҳои бонкӣ дар солҳои 2017 - 2021

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					Фарқият 2017/2021 (адад)
	2017	2018	2019	2020	2021	
1.Миқдори умумии суратҳисобҳо, (ҳаз.адад)	3 229,3	3 517,2	4 057,7	5 006,0	6 083,4	+2 854,1
1.1. Суратҳисобҳои шахсони воқеӣ (ҳаз.адад)	3 150,1	3 431,1	3 964,1	4 900,8	5 977,7	+2 827,6
1.1.1.Суратҳисобҳои дастрасии фосилавӣ дошта, аз ҷумла:	1 882,2	2 125,1	2 524,0	3 195,2	4 219,6	+2 337
1.1.1.1.Тавассути шабакаи интернет	67 755	94 415	124 939	231 207	273 512	+205 757
1.1.1.2.Тавассути воситаҳои алоқаи мутаҳарриқи радиотелефонӣ (мобилӣ)	63 280	78 390	175 603	516 147	870 961	+807 681
1.2.Суратҳисобҳои шахсони ҳуқуқӣ (адад)	79 262	86 150	93 682	105 200	105 628	+26 366
1.2.1.Суратҳисобҳои дастрасии фосилавӣ дошта, аз ҷумла:	6 293	7 288	7 823	9 494	11 803	+5 510
1.2.1.1.Тавассути шабакаи интернет	5 839	6 500	7 603	11 978	10 554	+4 715
1.2.1.2.Тавассути воситаҳои алоқаи телефонӣ (мобилӣ)	0	0	0	0	0	0

***сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои омории Бонки миллии Тоҷикистон**

Таҳлили чадвали 3 нишон медиҳад, ки дар соли 2021 аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ барои муштариён 6 083 412 адад суратҳисобҳои бонкӣ кушода шудаанд, ки аз онҳо 5 977 784 адад суратҳисобҳо ба шахсони воқеӣ ва 105 628 адад суратҳисобҳо ба шахсони ҳуқуқӣ тааллуқ доранд.

Шумораи суратҳисобҳои бонкии муштариён дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ нисбат ба соли 2020-м 1 077 330 адад ё 21,5 фоиз афзудааст, ки нишондиҳандаи мазкур аз боло рафтани эътимоди мардум ба низоми бонкии кишвар шаҳодат медиҳад.

Агар ба сохтори суратҳисобҳои шахсони воқеӣ назар андозем дида мешавад, ки суратҳисобҳои дастрасии фосилавӣ дошта ба таври назаррас афзоиш ёфта, аз 1,8 млн. адади соли 2017 то 4,2 млн. адад дар соли 2021 расонида шудааст.

Агар дар соли 2011 ҳиссаи 2,5 фоиз аҳолии калонсол суратҳисоби бонкӣ дошта бошанд, пас ин нишондиҳанда дар соли 2014 ба 11,5 фоиз расонида шуда, дар соли 2020 ба 78,4 фоиз баробар гардид. Аз як тараф, ин сатҳи баланди истифодаи суратҳисобҳоро инъикос кунад, аз тарафи дигар, метавонад заминаи мусоид барои рушди иқтисоди рақамӣ бошад. (Диаграммаи 2.)

Таҳлили диаграммаи 2 нишон медиҳад, ки дар соли 2021 аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ барои муштариён 6,08 млн. адад суратҳисобҳои бонкӣ кушода шудааст, ки назар ба соли 2017 -ум 2 баробар зиёд мебошад.

Мутобиқи таҳқиқоти глобал финдекс (соли 2018) доштани суратҳисоб дар соли 2017 дар байни занҳо (42 фоиз), шахсони дорои маълумоти умумӣ (39 фоиз) ва аҳолии камбизоат (38,7 фоиз) пасттар буд. Бояд қайд намуд, ки аз ҷиҳати доштани суратҳисоб байни ҷавонон (49 фоиз) ё шахсони пиронсол (эҳтимолан, бинобар гузаштани пардохти нафақа ба шакли ғайринақдӣ) ва мардуми деҳот дар муқоиса бо сокинони шаҳр (ҳар ду 46 фоиз) фарқияти назаррас вучуд надорад. Тақрибан 9,4 фоизи суратҳисобҳо ғайрифаъол буданд [2].

Барои хизматрасонии дорандагони қарзҳои пардохтии бонкӣ аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба ҳолати соли 2021 дар маҷмӯъ 1 412 адад банкомат ва 4878 адад терминалҳои электронӣ насб карда шудаанд. Аз ин миқдор терминалҳои электронӣ, 1 848 адад дар нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд ва 3 030 адад дар муассисаҳои савдою хизматрасонӣ насб карда шудаанд, ки ин нишондиҳандаҳо нисбат ба соли 2020 мувофиқан 9,8 фоиз зиёд ва 14,5 фоиз кам шудаанд [1]. (Ҷадвали 4.)

Ҷадвали 4. Рушди инфрасохтори пардохти дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2017 - 2021

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					с. 2021 бо фоиз нисбати с. 2017
	2017	2018	2019	2020	2021	
Банкоматҳо	685	678	878	1285	1412	106,1
Терминалҳои электронӣ дар НППН	1381	1485	1318	1899	1848	33,8
Терминалҳои электронӣ дар МСХ	1944	3014	3535	3811	3030	55,8

Аз ҷадвали 4 мушоҳида карда мешавад, шумораи банкоматҳо (соли 2021 дар муқоиса ба соли 2017)-ум 106,1 фоиз, шумораи терминалҳои электронӣ дар НППН 33,8 фоиз ва шумораи терминалҳои электронӣ дар МСХ 55,8 фоиз зиёд шудаанд. Аз нишондиҳандаҳои мазкур бармеояд, ки воситаҳо (инфрасохтор) барои қабули пардохтҳои ғайринақдӣ ҳамасола тамоюли афзоиш дорад, вале истифодабарии онҳо дар сатҳи нисбатан паст қарор дорад, ки ин яке аз мушкилоти асосии ҳалталаб ба шумор меравад.

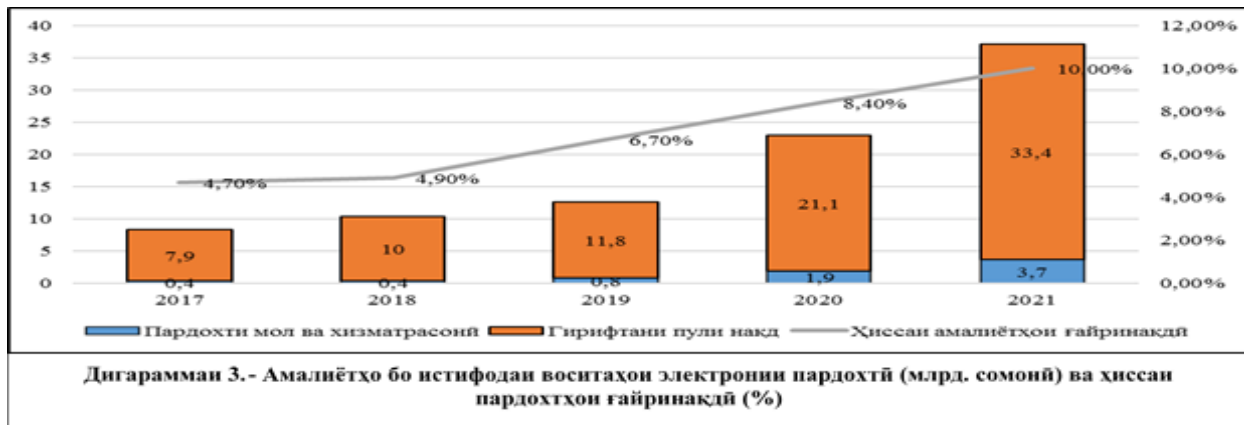
Муҳити муносиби инфрасохторӣ дар вусъатдиҳии пардохтҳои ғайринақдӣ нақши ҳалқунанда мебозад. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки байни заминаи инфрасохтори муносиб ва сатҳи рушди фарогири пардохтҳои ғайринақдӣ алоқамандии мустақим вучуд дорад.

Дар ҷадвали 5 тақсими нуқтаҳои дастрасӣ аз рӯи минтақаҳо ба 100000 нафар аҳолиро дар соли 2020 дида мебароем [2]. (Ҷадвали 5)

Паёми ДДТТ | Вестник ТГУК

кортҳои пардохтӣ ва дигар воситаҳои электронии пардохтӣ худдорӣ намуда, ҳисоббаробаркуниро бо пули нақд анҷом диҳанд.

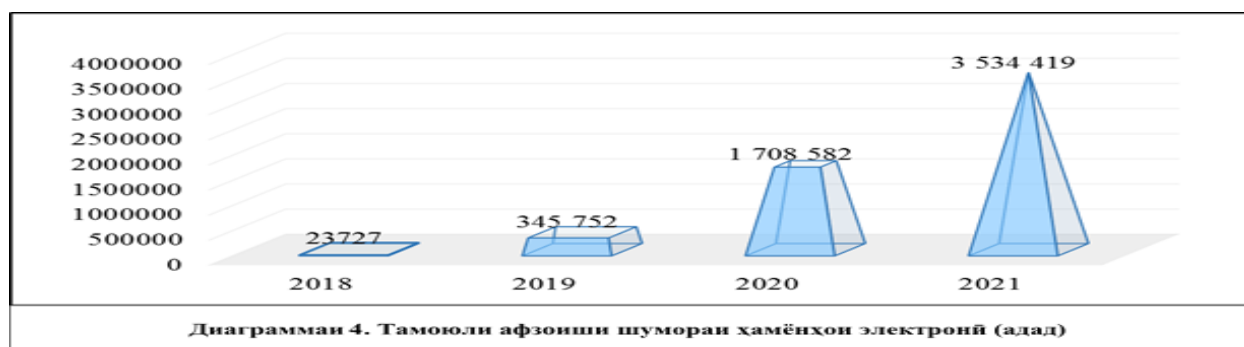
Зеро, дар сохтори гардиши пулии кишвар то ҳол саҳми пули нақд хеле зиёд мебошад, ин дар ҳолест, ки дар сохтори гардиши пулии кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдкарда ҳиссаи пули нақд дар муомилоти пулии онҳо аз 3 то 8 Ҷоизро ташкил медиҳад. (диаграммаи 3)

Аз рӯи диаграммаи 3 баҳо додан имконпазир аст, ки раванди гирифтани пули нақд аз банкаматҳо нисбати пардохти молу хизматрасониҳо бо истифодаи низоми пардохтии ғайринақдӣ дар соли 2021 ба маротиб кам мебошад. Гирифтани пули нақд дар соли 2021 33,4 млрд. сомонӣ ва пардохти ғайринақдии молу хизматрасониҳо 3,7 млрд. сомонино ташкил медиҳад.

Вале, дар маҷмӯъ вазъи истифодаи воситаҳои муосири пардохтӣ аз рӯи тамоюли муайяншуда солҳои охир беҳтар гардида истодааст. Аммо ин тамоюл дар муқоиса ба тамоюли кишварҳои минтақа паст буда, барои расидан ба ҳадафҳои стратегии давлат дар самти татбиқи иқтисодиёти рақамӣ ва Ҳукумати электронӣ ба таври дахлдор мусоидат карда наметавонад.

Соли 2018 теъдоди умумии ҳамёнҳои электронии ташкилотҳои қарзии молиявӣ 23 727 ададро ташкил дода, дар се соли охир бо суръати баланд то 3,5 млн. адад афзоиш ёфт. Тибқи маълумотҳои Бонки миллии Тоҷикистон теъдоди умумии ҳамёнҳои электронӣ ба ҳолати нимсолаи аввали соли 2022 ба 5 млн. адад баробар гардидааст[1]. (диаграммаи 4)

Ташкилотҳои қарзии молиявӣ бо мақсади рушди хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ ва зиёд намудани ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайри-нақдӣ, аз соли 2019 дар муассисаҳои савдо ва хизматрасонӣ фаъолони QR-рамз насб карда истодаанд, ки аз ҷиҳати хароҷот ва дастгирии техникӣ назар ба терминалҳои электронӣ нисбатан камхарҷ буда, барои истифодабарандагони он имконияти васеътарро барои пардохтҳои ғайринақдӣ фароҳам меоранд.

Яке аз омилҳое, ки кишварҳои рушдкардари дар самти истифодаи пурраи низоми пардохтии ғайринақдӣ муваффақ гардонид, маҳз истифодаи пардохтҳои электронӣ ба воситаи телефонҳои мобилӣ ва барномаҳои махсусгардонидашудаи пардохтӣ ба ҳисоб меравад[4].

Бо истифода аз ҳамёнҳои электронӣ муштариён имкон пайдо карданд, ки як қатор хизматрасониҳоро тавассути телефонҳои мобилӣ (смартфонҳо) ба таври ғайринақдӣ пардохт намоянд. Дар соли 2021 тавассути ҳамёнҳои электронӣ 17,2 млн. адад амалиётҳои пардохти ғайринақдӣ ба маблағи 1 021 млн. сомонӣ анҷом дода шуданд, ки нисбат ба соли 2020 мувофиқан 60,9% ва 1 маротиба зиёд мебошад. Диаграммаи 5.

Такмил ва рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ, инчунин истифодаи ҳатмии он дар ҳамаи соҳаҳо ва иҷрои пардохтҳо имконият медиҳад, ки иқтидор ва имкониятҳои истифоданаишуда дар соҳаҳои иқтисодии миллий, бахусус дар баҳши савдо ва хизматрасонӣ пурра муайян гардида, тамоми манбаъҳои даромад ба андозбандӣ фаро гирифта шаванд ва дар ин замина сатҳи иқтисодии ғайрирасмӣ коҳиш ёфта, иқтисодии рақамӣ рушд кунад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар маҷмӯъ чораҳои андешидашудаи ташкилотҳои қарзии молиявӣ барои афзоиш ёфтани истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ ва зиёдшавии ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ мусоидат намуда истодаанд. Гарчанде дар солҳои низоми пардохтии ғайринақдӣ дар иқтисодии кишвар, хусусан дар соҳаи савдо, хӯроки умумӣ ва хизматрасониҳо, аз ҷумла хизматрасонии нақлиёти мусофиркашонӣ, хизматрасониҳои давлатӣ ва бонкӣ андаке рушд карда бошанд ҳам, вале дар соҳаи саноат, сохтмон, кишоварзӣ, энергетика, тандурустӣ ва маориф вазъи истифодаи низоми пардохтии ғайринақдӣ айни замон нокифоя мебошад ва дар ин бобат камбудихо хеле зиёданд.

Бинобар ин, андешидани чораҳои судманд ҷиҳати фароҳам овардани муҳити бехтари хизматрасониҳои молиявӣ барои аҳоли ва субъектҳои соҳибкорӣ, ҷалби маблағгузориҳо барои бехтар намудани заминаи инфрасохтрии низоми пардохтӣ, такмили механизми қонунгузорию андозбандӣ ва ҷоннок кардани фаъолияти ташкилотҳои қарзии молиявӣ барои бештар намудани пешниҳоди хизматрасониҳои молиявии инноватсионӣ аҳамияти аввалиндараҷа доранд.

Зеро, новобаста аз муҳимияти иҷтимоию иқтисодӣ ва технологияи инноватсионии рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ ҳоло ҳам дар кишвар раванди истифодаи пули нақд зиёд ба назар расида, ба пардохтҳои нақдӣ афзалият дода мешавад. Ҳолати мазкур ба шаффофияти пардохтҳо ва ҳисоботҳо таъсири танфӣ мерасонад. Инчунин, зиёд будани саҳми пули нақдӣ дар муомилоти пулӣ ба якҷанд ҳолатҳои ногувори иқтисоди оварда мерасонад, аз ҷумла пинҳонкорӣ аз андозбандӣ ва рушди иқтисодии ғайрирасмӣ, ки дар навбати худ ба бад шудани ҳолати устувории иқтисодию молиявии кишвар таъсир мерасонад [5].

Тибқи мақсадҳои Стратегия миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 саҳми пардохтҳои ғайринақдӣ дар савдои чакана бояд ба 50 фоиз расонида шавад [3].

Тибқи арзёбиҳо ва таҳлилҳо ҳолати имрӯзаи таъминоти таҷҳизотию инфрасохториҳои низоми пардохтӣ ба талаботи афзоишбандаи аҳолии мутобик набуда, тақмили ҷиддиро талаб менамояд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии кишвар «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар» санаи 26 январи соли 2021 вобаста ба масъалаи мазкур қайд намуданд, ки «Бонки миллий ва ташкилотҳои қарзӣ барои ба низоми бонкӣ ҳарчи бештар ҷалб кардани сармояи дохиливу хориҷӣ бо роҳандозии технологияҳои молиявӣ инноватсионӣ васеъ намудани хизматрасониҳои бонкӣ ва дар ин замина яққо бо вазорату идораҳои дахлдор пурра ҷорӣ кардани амалиёти ғайринақдӣ, аз ҷумла ҷиҳати аз байн бурдани омилҳои инсонӣ ҳангоми ҳисоббаробаркуниҳои пулӣ бо аҳолии ҳамаи ҷораҳои заруриро амалӣ намоянд» [3].

Ҳамчунин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии кишвар «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар» санаи 23 декабри соли 2022 таъкид намуданд, ки «бо мақсади мусоидат ба рушди бахши молиявӣ зарур аст, ки аз 1-уми июли соли 2023 пардохти ҳамаи андозҳо ва боҷҳои давлатӣ барои додани иҷозат ва иҷозатномаҳо, ҷаримаҳо, маблағи суғуртаи ҳатмии давлатӣ, хизматрасониҳои коммуналӣ ва дигар намудҳои хизматрасонии давлатӣ пурра ба таври ғайринақдӣ ба роҳ монда шавад.

Вобаста ба ин, аз ҷониби Вазорати молия ва Бонки миллий ҷиҳати таъсис додани маҳзани ягонаи маълумот доир ба суратҳисоби ҳамаи сохтору мақомоти давлатӣ ва ташкилоту муассисаҳо, тавсеаи инфрасохтори пардохти ғайринақдӣ ва ташкили равангаи ягонаи пардохти тамоми хизматрасониҳои давлатӣ бояд тадбирҳои зарурии фаврӣ ва қатъӣ андешида шаванд» [7].

Бо вучуди муҳимияти масъалаи тақмил ва рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ, ки истифодаи ҳатмии он дар ҳамаи соҳаҳо, ки барои пурра муайян намудани иқтидор ва имкониятҳои истифоданашуда дар соҳаҳои иқтисодиёти миллий, баҳусус дар бахши савдо ва хизматрасонӣ, ба андозбандӣ фаро гирифтани тамоми манбаъҳои даромад, коҳиш додани сатҳи иқтисодиёти ғайрирасмӣ, рушди иқтисодиёти рақамӣ ва устувории нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ мусоидат менамояд, дар ин самт таҳқиқоти пурра гузаронида нашудааст. Зарур аст, ки рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ ҳамчун омили рушди иқтисоди рақамӣ, инкишофи низоми иқтисодию молиявии кишвар таъмин карда шавад.

Ба андешаи мо, ба монеаҳои рушди бештари низоми пардохтии ғайринақдӣ дар Тоҷикистон дохил мешаванд: пеш аз ҳама сатҳи пасти фаҳмиши молиявии аҳолии ва ҳуқуқи соҳибкорон, заминаи номукаммали техникаю технологияи ташкилотҳои бахши савдо ва хизматрасонӣ (инфрасохтор) дар сатҳи ҷумҳурӣ, баҳусус дар шаҳру ноҳияҳо (70 фоизи аҳолии дар деҳот зиндагӣ мекунад), сатҳи пасти бовари ба низоми бонкию молиявӣ, номукаммалӣ ва баланд будани меъёри андозҳои давлатӣ, нокифоя будани маблағгузориҳо аз ҳисоби буҷети давлатӣ ва манбаъҳои ғайрибуҷетӣ ҷиҳати амалӣ сохтани барномаҳои махсус барои таъмини фаъолияти мунтазами низоми пардохтии ғайринақдӣ, аз ҷумла зиёд намудани шумораи терминалҳо ва банкоматҳо тибқи таҷрибаи дигар давлатҳои пешрафта, набудани имтиёз барои харидани технология ва таҷҳизоти наватарини сатҳи ҷаҳонӣ, мавҷудияти пинҳонкорӣ, сатҳи пасти дастрасии молиявӣ ва технологияи аҳолии, хабардор набудани аҳолии аз равандҳои технологияи ҷаҳони муосир, фаҳмиши маҳдуди принципҳои корчаллонӣ, ки дар худ принципҳои менечменти муосир, таҳлили молиявӣ ва маркетинги инъикос менамояд, интернетӣ гарон ва камсуръат, нокифоя будани корҳои таблиғу ташвиқотӣ дар ҷодаи манфиати иқтисодию иҷтимоии истифодаи пардохтҳои ғайринақдӣ, дастрас набудани иттилоот оид ба тарзи истифодаи технологияҳои муосир барои

пардохтҳои ғайринақдӣ, чорӣ нагардидани иқтисодиёти рақамӣ дар соҳаҳои иқтисодиёт ва ғ.

Роҳҳои бартарафсозии монеаҳои қайдшуда дар самти такмил ва рушди низомии пардохтии ғайринақдӣ: ба маротиб зиёд намудани шумораи терминалҳо ва банкоматҳои электронӣ, аз рӯи таҷрибаи ҷаҳонӣ гузариш ба низомии нави пардохтҳои электронии фосилавӣ, тақвияти фаъолият дар самти такмили низомҳои пардохтии мавҷудаи миллий ва таъсиси низомҳои пардохтии нави миллий, фароҳам овардани шароит ва такмили барномаҳои таълими муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ оид ба омӯзиши равандҳои нави технологӣ ва тартиби истифодаи низомҳои электронии пардохтӣ, ҳатмигардонии қабули ҳамаи пардохтҳои давлатӣ ва соҳавӣ, пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ба субъектҳои соҳибкорӣ ҳангоми истифодаи пардохтҳои ғайринақдӣ, дастгирии моддию техникии соҳибкорон аз ҳисоби пешниҳоди имтиёзҳои давлатӣ марбут ба таҷҳизот ва технологияи муосир, ташаққули инфрасохтори мусоид дар тамоми қаламрави кишвар ва кам намудани монеаҳои маъмурӣ ҳангоми ташкили шароити мусоид барои қабули пардохтҳо ғайринақдӣ.

АДАБИЁТ

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар» аз 26 январи соли 2021 «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар»
2. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар» аз 23 декабри соли 2022 «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар»
3. Валиев Н.Ш. Таҳлили вазъи муосир ва тамоюли рушди соҳибкории хурд дар савдои чакана / Валиев Н.Ш // Паёми Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯзи Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ. Душанбе 2020, № 2 (60) – С. 80 -90.
4. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон/ www.nbt.tj.
5. Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026/ Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июли соли 2022, №314 тасдиқ шудааст/ саҳ 17-18.
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030/Бо қарори Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636 тасдиқ шудааст.
7. Юшаева Р.С.-Э Интернет-банкинг в условиях цифровой экономики: проблемы и перспективы / Материалы Международной научно-практической конференции 23 октября 2019 года / Роль цифровой экономики в укреплении экономической безопасности страны.- стр 181.
8. Ш. Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз: китоби дарсӣ / ш. Душанбе: «ЭР-граф»- 2009 - 450с

Хубони Сорбон

ТАКСИМИ БОЗОРИ ТАРАБХОНАҲО АЗ РӢИИ ИСТЕЪМОЛКУНАНДАГОН

Бозори тарабхонаҳо як чузъи чудонашаванда ва самти ояндадор дар иқтисодиёти бозорӣ мебошад. Дар бозори бизнеси тарабхонаҳо рақобати шадид ва нокифоя баланд будани маданияти хизматрасонӣ ҷой доранд. Дар мақола зарурати тақсими бозори бизнеси тарабхонаҳо аз рӯи гурӯҳҳои гуногуни истеъмолкунандагон бо мақсади муайян кардани тарабхонаҳои сарталабу ҷолиб ва баръакси он таҳқиқ шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: тарабхона, бозор, бизнес, хизматрасонӣ, истеъмолкунанда, рақобатпазирӣ.

Хубони Сорбон

РАЗДЕЛЕНИЕ РЕСТОРАННОГО РЫНКА ПО ПОТРЕБИТЕЛЯМ

Рынок ресторанов является неотъемлемой частью и перспективным направлением в экономике рынка. На рынке ресторанного бизнеса является жесткая конкуренция, недостаточная культура обслуживания. В статье исследуется необходимость разделения рынка ресторанного бизнеса по разным группам потребителей с целью выявления наиболее востребованных и привлекательных мест и наоборот.

Ключевые слова: ресторан, рынок, бизнес, услуга, потребитель, конкурентоспособность.

Khuboni Sorbon

DIVISION OF THE RESTAURANT MARKET BY CONSUMERS

The restaurant market is an integral part and a promising direction in the market economy. In the restaurant business market there is fierce competition, insufficient service culture. The article explores the need to divide the restaurant business market into different groups of consumers in order to identify the most popular and attractive places and vice versa.

Key words: restaurant, market, business, service, consumer, competitiveness.

Бозори тарабхона дар замони ҳозира дар соҳаи хизматрасонии иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва сайёҳӣ яке аз ҷолибтарин ба ҳисоб меравад. Ҳиссаи он дар сохтори хизматрасонӣ ҳар сол 15-17 фоиз меафзояд. Аммо ин соҳаи тиҷорат бидуни ба назар гирифтани тафриқаи талаботи шахсони алоҳида хеле нобаробар инкишоф меёбад, ки боиси мушкилоти зиёд мегардад. Бинобар ин таҳлили хусусиятҳо ва сабабҳои асимметрияи бозори хизматрасонии тарабхонаҳо бо назардошти табақабандии иҷтимоии ҷомеа муҳим мебошад.

Дар натиҷаи тадқиқоти гузаронидашуда имкон гардид, ки афзалиятҳои воқеии эҳтиёҷоти шахсони ба як табақаи муайяни бозор тааллуқдошта фаҳмида шавад [6]. Фаҳмидани эҳтиёҷот асоси муайян кардани сегменти бозори бизнеси тарабхонаҳо аз рӯи истеъмолкунандагон мебошад, ки хеле муҳим аст. Бизнеси тарабхона як қисми бозори хизматрасонии иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва сайёҳӣ мебошад ва пешниҳоди хизматҳои мувофиқ ба эҳтиёҷоти шахсони алоҳида мусоидат мекунад, ки на танҳо дар ин сегменти интиҳобшуда, балки умуман дар соҳа ғоида биёрад.

Дар адабиёти иктисодӣ мафҳуми сегментатсияро гуногун шарҳ додаанд. Масалан, А.П. Дурович сегментатсияро ҳамчун фаъолияти гурӯҳбандии истеъмолкунандагони эҳтимолӣ мувофиқи хусусиятҳои сифатӣ ва миқдории талабот баррасӣ мекунад [4].

А.Э. Саак ва Ю. Пшеничных таърифи сегментатсияро бо ҷудокунии гурӯҳҳои истеъмолкунандагон, хусусиятҳои маҳсулот ва рақибони асосӣ ҳамчун объектҳои сегментатсия нишон додааст [7].

Э.А. Чанджугазова сегментатсияро ҳамчун раванди тақсими бозор ба гурӯҳҳои гуногуни истеъмолкунандагон муайян мекунад, ки ҳар кадоми онҳо метавонанд маҳсулот ё комплексҳои маркетингии гуногунро талаб кунанд [3]. Муаллиф ҳамон объектҳои сегментатсияро ҳамчун муаллифони дар боло зикршуда таъкид мекунад.

Д.И. Хлебович тамоми диққатро ба ҳавасмандии истеъмолкунандагон дар як сегменти мушаххас равона карда, кӯшиш мекунад, ки муносибатҳои ҳалкунандаро ҳангоми харидани маҳсулот ва хизматрасонӣ муайян кунад [10].

Дар таҳқиқоти ҳамаи муаллифони номбаршуда ба баланд бардоштани сифати хизматрасонии тарабхонаҳо ва пешбурди фаъолияти самараноки онҳо тавассути воситаҳои маркетинг диққати бештар медиҳанд. Дар айни замон дар таҳқиқоти онҳо масъалаҳои рушди бозори хизматрасонии тарабхонаҳо бо назардошти табақабандии иҷтимоии аъзоёни ҷомеа ва сабабҳои гуногунии афзалиятҳои истеъмолкунандагон нокифоя ба назар гирифта шудаанд.

Бинобар ин хусусиятҳои рушди бозори тарабхонаҳоро бо назардошти афзалиятҳои истеъмолкунандагон ва мувофиқан ҷудокунии бозорро ба сегментҳои асосӣ таҳқиқ гузаронидан муҳим аст. Маҳз чунин муносибати таҳқиқот имкон медиҳад, ки мушкilotи рушди бозори тарабхонаҳо хубтар дарк карда шуда, талаботҳои бозории воқеии шахсони алоҳид ба инобат гирифта шаванд, то ки дар асоси онҳо минбаъд роҳҳои ҳалли дурусти рушди бозори хизматрасониҳои тарабхонаҳо таҳқиқ карда шавад.

Дар Тоҷикистон бозори хизматрасонии тарабхонаҳо хеле нобаробар рушд ёфтааст. Масалан, шумораи тарабхонаҳо дар Душанбе 110, дар Хуҷанд 28, дар Хоруғ 5, дар шаҳри Ҳисор 13-ро ташкил медиҳанд [1].

Ҳар моҳ дар пойтахт тақрибан даҳ тарабхонаи нав кушода мешавад ва ба гуфтаи коршиносон, ин тамоюли афзоиш то панҷ сол идома хоҳад кард. Дар пойтахти мамлакат шаъри Душанбе ба ҳар 1000 нафар аҳоли 0,91 тарабхона рост меояд. Дар вилоят ва ноҳияҳои тобегӣ маркази рақам мувофиқан 0,48 тарабхонаро ташкил медиҳад [2].

Сол аз сол тарабхонаҳои шаҳри Душанбе миқдоран рӯй ба афзоиш доранд. Масалан, тибқи таҳлилҳо дар се соли охир теъдоди намудҳои гуногуни тарабхонаҳо се маротиба афзудааст. Маъмултарини онҳо ин “Бразильский ресторан «Латино-Душанбе», Czn Burak Dushanbe, OZYURT- турецкий ресторан, «Helen», Segafredo Zanetti Espresso, Комплекс «Кохи Малика», «Сиёма Молл», Водно-развлекательный комплекс «Кули Душанбе» ба ҳисоб мераванд.

Бо назардошти ҳамин дар шаҳри Душанбе ҳӯроки нисфирӯзӣ ва шом дар тарабхонаҳо барои қариб 20% сокинони табақаи миёнаи сокинон як кори маъмулӣ шудааст. Инчунин аксар вақт ба тарабхонаҳо ҷавонони 25-34-сола меоянд, ки ин баландшавии фаръанги хизматрасонии бизнеси тарабхонаҳоро дар шаҳри Душанбе нишон медиҳад. Ҳамин тавр, хизматрасонӣ дар бозори бизнеси тарабхонаҳо ба тарзи ҳаёти сокинону меҳмонони пойтахти мамлакатамон оҳиста-оҳиста пайванд мешавад.

Дар минтақаҳои Тоҷикистон бозори бизнеси тарабхонаҳо ба таври дигар рушд меёбад. Дар аксари ин ҷойҳо рафтани ба тарабхона то ҳол “ҳӯроки маърака” ҳисобида мешавад.

Бояд қайд кард, ки ба рушди истифодаи хизматрасонӣ дар бозори бизнеси тарабхонаҳо дар баробари масъалаи пардохти молиявии хизматрасонӣ инчунин хусусиятҳои менталитетии аҳоли низ иловатан таъсир мерасонад: агар ҳӯроқхӯрӣ дар тарабхона барои ҳар сокини пойтахти мамлакат – шаҳри Душанбе як чизи маъмулӣ бошад,

пас барои аксари музофотҳо, боздид аз тарабхона дар худ ҳамчун чизи ғайриоддӣ қабул карда мешавад.

Дар бораи тағйирёбии миқдори тарабхонаҳо вобаста ба минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон тӯли солҳои 2019-2021 нишондодҳои чадвали 1 шаҳодат медиҳанд.

Чадвали 1. Тағйирёбии миқдори тарабхонаҳо вобаста ба минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2021*

Минтақаҳо	Солҳо		
	2019	2021	2021 нисбат ба 2019, %
Ҷумҳурии Тоҷикистон	164	238	145,12
ВМКБ	11	13	118,18
Вилояти Суғд	27	28	1,03 маротиба
Вилояти Хатлон	41	46	1,21
ш. Душанбе	59	110	0,001
Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ	26	41	1,57

*Манбаъ: Ҳисобҳои муаллиф дар асоси: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОПЧТ, 2021. С. 92.

Рақамҳои чадвали 1 нишон медиҳанд, ки аз рӯи шумораи тарабхонаҳо дар ҷои аввал шаҳри Душанбе, баъд – вилояти Хатлон, Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, вилояти Суғд ва охири вилояти мухтори кӯхистони Бадахшон меистанд.

Имрӯз бизнеси тарабхонаҳо дар ҷаҳон нукта мавҷуд аст: фаст-фуд, тарабхонаҳои миёна (дар акси ҳол онҳоро тарабхонаҳои "синфи миёна" меноманд), тарабхонаҳои гурманӣ (категорияи люкс) ва нави махсуси муассисаҳои хӯрокворӣ - қаҳвахонаҳо [9].

1. Фастфуд ва тарабхонаҳои миёна ҳамчун сегменти асосии хидматрасонии бозори тарабхона ба ҳисоб меравад. Фаст-фуд муассисаи худхизматрасон буда, маҷмӯи стандартҳои таомҳоро пешкаш мекунад. Занҷирҳои фаст-фуд як модели чаканае мебошад, ки дар он гамбургерҳо, панкейкҳо, фри, пицца, мурғ ба фурӯш бароварда мешавад.

Дар байни ин маҳсулот фурӯши гамбургер маъмултарин аст (фурӯши солони 23000 сомонӣ), пицца (20000 сомонӣ), мурғ (25000 сомонӣ) ва стейкҳо беш аз 9000 сомони ро ташкил медиҳанд.

Корхонаҳои фаст-фуд асосан аз рӯи нақшаи франчайзинг рушд меёбанд. Дар тамоми ҷаҳон ин яке аз усулҳои муассири рушди тиҷорат аст: ба гуфтаи коршиносон, харидории як тарабхонаи силсилавии аллакай ташкилшуда аз ҷониби франчайзи хатари тиҷоратии тиҷорати навро 4-5 маротиба бо даромаднокии 40- маротиба коҳиш медиҳад даромадноки бо андозаи шабака меафзояд [5].

Чикенс пешсафи сегменти ғизои зудтайёр аст. Ҳар рӯз ба 4 тарабхонаи Чикенс, ки дар шаҳри Душанбе ҷойгиранд, тақрибан 500 ҳазор нафар истеъмолкунандагон дидан карда, тақрибан 1,1 миллион Big Mac, 950 ҳазор пирожки, 2,5 миллион ҳисса картофели фри, 2 миллион RC-sola ва 1,1 миллион коктейл фармоиш дода харидорӣ мешавад. Дар шаҳри Душанбе 32 тарабхона фаъолият менамояд. Аз ҳама серталаб ва муомилоти зиёд дошат ин КФС ва Чикенс ба шумор меравад. Дар ин сегмент аз 100 то 150 нафар фаъолияти меҳнатӣ мекунад. Тамоюли афзоиши чунин муассисаҳо бо афзоиши талабот алоқаманд аст, ки бо нархгузориҳои мувофиқ ба хидматҳои пешниҳодшуда муайян карда мешавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар давоми як шабонарӯз муомилоти хӯрокҳои статсионарӣ барои 30-60 ҷойи нишаст ба ҳисоби миёна 1000-3000 сомони ро ташкил медиҳад. Фастфудҳои статсионарӣ дар як рӯз 11300 сомони ва дар як моҳ 339000 сомонӣ фоида оварда метавонанд. Дар ин ҳолат ҳаҷми сармоягузориҳои ибтидоӣ метавонад 50-200 ҳазор сомонӣ бошад [9].

Барномаи Мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар шаҳри Душанбе ба рушди тарабхонаҳои

фаст-фуд мусоидат мекунад. Масалан, маблағгузорӣ ба сохтмони маҳаллаҳои истиқоматӣ ба шарт ба амал бароварда мешавад, ки дар лоиҳа ҷои корхонаҳои хӯроки умумӣ – бозори бизнеси тарабхона пешбинӣ карда шаванд. Махсусан сохтани корхонаҳои мобилии фаст-фуд мувофиқи мақсад мебошанд, гарчанде ҳисобҳои таҳлилии нишон медиҳанд, ки сармоягузори барои сохтани буфети мобилии метавонад 15 000 долларро ташкил диҳад (пардохти якҷақта \$ 1500 аст).

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки корхонаҳои ягонаи наҷандон калон наметавонанд бо корхонаҳои калон рақобат кунанд. Аз тарафи дигар, аксари онҳо ба меъёрҳои санитарӣ мувофиқ нестанд, ки бо ин сабаб фаъолиятҳои баста мешаванд.

2. Тарабхонаҳои категорияи миёна аз рӯи нархи хизматрасониашон барои истеъмолкунандагон дастарсанд. Корхонаҳои сатҳи миёнаи нарх доштара метавон ба се категория тақсим кард. Якум - бо ҳисоби миёна дар минтақа 50 сомонӣ, мисоли равшан метавонад ҳамчун ҷойхонаи “Роҳат” ва қаҳвахонаҳо бошанд.

Ба категорияи дуум аксаран тарабхонаҳои бо нархи хизматрасониашон ба 200-400 сомонӣ баробар буда, масалан, тарабхонаҳои арзони ҷопонӣ, чинӣ, гурҷӣ, арманӣ ва аврупоӣ дохил мешаванд. Дар тарабхонаҳои ин категория сифати таом ва хизмат хеле баланд аст.

Тарабхонаҳои категорияи сеюм, ки арзиши хизматрасонии онҳо 500-1500 сомони ро ташкил медиҳад, ҷун қоида, бо нақшу ниғори зебо, сифати баланди хизматрасонӣ, мавҷудияти ошпази маъруф ва дар таомҳои онҳо мавҷуд будани маҳсулотҳои нодир фарқ мекунанд. Ин сегменти хизматрасонӣ дар бозори бизнеси тарабхонаҳо аз ҳама "фаъол" аст, зеро намоёндагони синфи миёна хизмати ин тарабхонаҳоро бештар истифода мекунанд. Соҳибкорон дар вақтҳои охир ба вохӯрӣ ва имзои шартномаҳо бо иштирокчиёни тижорат дар муҳити ғайрирасмӣ асосан ба хизмати ин категорияи тарабхонаҳо ҳусни таваҷҷӯҳ зоҳир мекунанд. Бояд қайд намоём, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойхонаҳои миллие, ки бо нақшу ниғори милли ороиш ёфтаанд ҷойҳои махсусро дар ташакули бизнеси тарабхонаҳо ёфтааст. Муаллиф ин сегментро асосӣ ҳисоб менамояд, зеро саёҳони дохиливу хориҷӣ маҳз аз ин нуқтаи хизматрасонӣ зиёдтар истифода бурда, таваҷҷӯҳе ҳосе зоҳир менамоянд. Барои мисол ҷойхонаҳои Кохи Наврӯз, Хуррамшаҳр, Саодат, Тоқӣ, Роҳат, Самарқанд, Сайёҳ, Афсонаро яке аз беҳтаринҳо ва серталаб шуморидан мешавад.

3. Қаҳвахонаҳо - ҷойи роғгон барои соҳибкор ба ҳисоб меравад. Бозори қаҳвахонаҳо тадриҷан инкишоф меёбад. Аммо қаҳвахонаҳое, ки дар шаҳрҳои калон ҷойгиранд, пешсафанд, зеро сегменти истеъмолкунандагон дар он ҷойҳо хеле васеътар аст. Илова бар ин он аз нуқтаи назари иқтисодӣ ҷолибтар аст.

Ҳоло дар шаҳри Душанбе -102, вилояти Суғд- 60 дар вилояти Хатлон – 20, Вилояти Бадахшон-5, ноҳияҳои тобеи марказ – 25 қаҳвахона рост меояд [5]. Таҳқиқҳо нишон медиҳанд, ки дар бозори тарабхонаҳо шумораи қаҳвахонаҳо дар шаҳри Душанбе зиёдтаранд. Дурнамои ин бозор равшан аст, зеро қаҳвахонаҳое, ки сатҳи ибтидоии сармоягузори хурд аз 10-20 ҳазор доллар доранд, тақрибан 10-25 ҳазор доллар ғоидаи солона доранд. Аммо ин ба шарт имконпазир аст, ки агар ҳар руз ба қаҳвахонаҳо на камтар аз 200 кас ба ҳисоби миёна дар ғалми 300 сомонӣ пардохти хизматрасониро кунад [8]. Суръати сусти рушди ин сегмент дар саросари кишвар аз он иборат аст, ки соҳибкорони ватанӣ қонеъ гардонидани талаботи ҳадди аксарро дар мадди аввал намегузоранд ва кӯшиш мекунанд, ки маблағҳои гузашташударо ҳарчи зудтар баргардонанд ва ба истеъмолкунанда маҳсулоти пастсифатро пешниҳод намоёнд. Имрӯз корхонаҳои асосии қаҳвахонаҳо дар Душанбе Coffee House, Shokoladnitsa, Кафе Марко, KFC ва Chikenc мебошанд. Якҷанд корхонаҳои силсилаӣ дигари қаҳвахонаҳо барои ба кор даромадан дар ҳолати омодагӣ мебошанд. Тақрибан ҳар моҳ як қаҳвахонаи нав кушода мешавад. Вале таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки имкониятҳои молияӣ барои ташкили фаъолияти ҷунин корхонаҳо маҳдуданд. Аммо аксар вақт сифати хизматрасонӣ ва гастронмӣ дар ҷунин қаҳвахонаҳо нисбат ба қаҳвахонаҳои силсилаӣ хеле беҳтаранд. Мувофиқи таҳлилҳо суръати миёнаи

афзоиши қаҳвахонаҳо дар солҳои наздик камаш 20-25 фоизро ташкил медиҳад.

Рушди қаҳвахона дар бозори тарабхонаҳои ноҳияҳо хеле суст мебошад. Сабаби суръати пасти афзоиши бозори истеъмолкунандагони қаҳва дар минтақаҳо арзиши баланд ва хеле сифати пасти қаҳва мебошад, ки аз таъминкунандагони гуногун ва кишварҳои гуногун меоянд ва аксар вақт ба стандартҳои махсуси қаҳва ҷавобгӯй нестанд. Ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки ба рушди бозори қаҳвахона диққат додан ба қонеъ гардондани эҳтиёҷоти истеъмолкунандагон ба қаҳва ва албатта, ташкили пешбурди фурӯши вай мусоидат мекунад.

4. Тарабхонаҳои элита як сегменти мушкилоти бозори тарабхонаҳо мебошанд. Ба ташаккули тарабхонаҳои категорияи олии омилҳои фарҳангӣ, иҷтимоӣ, шахсӣ ва раванӣ таъсир мерасонанд. Дар байни тарабхонаҳои категорияи олии қариб ягон корхонаи франчайзинг вучуд надорад, зеро дар чунин корхонаҳо як унсури беназире мавҷуд аст, ки онро такрор кардан ғайриимкон аст. Истеъмоли муосир на танҳо ғизо, балки фалсафаро дар муаррифии худ талаб мекунад. Дар Аврупо тарабхонаҳо вучуд доранд, ки дар онҳо шоирон, рассомон, нависандагон, намояндагони ашроф ва оилаҳои шоҳона хӯрок меҳӯрданд. Дар Тоҷикистон чунин муассисаҳо амалан вучуд надоранд, зеро тарабхонаҳои охири асри XIX-ибтидои асри XX қайҳо мавҷудияташонро бас кардаанд. Яке аз мушкилоти асосии рушди бозори тарабхонаҳои элита арзиши гаронбаҳо мебошад. Тарабхонаҳои тадричан демократӣ аксари таомҳои ошпазиро аз корхонаҳои таомҳои олии «бозгашт» мекунад. Мисолҳои кофӣ вучуд доранд: агар чанд сол пеш таомҳои японӣ ва италиявӣ имтиёзи элита ҳисобида мешуданд, ҳоло шумо метавонед ҳама гуна лазизхоро дар сегменти миёнаи нархҳо пайдо кунед.

Мушкилоти дигар тағдил додани тарабхонаҳои элита ба корхонаҳои сатҳи миёнаи нархҳо мебошад, ки дар онҳо кор кардан осонтар аст, зеро дар ин ҷо сатҳи талаботи гастронумии меҳмонон пасттар аст ва мувофиқан шикоятҳо аз қори корхонаҳо камтар мешаванд. Дар натиҷаи чунин дигаргунсозӣ тафрикаи муассисаҳои хӯроки умумӣ аз байн меравад, ки боиси норозигӣ мегардад.

Ҳамин тавр раванди тақсими бозори тарабхонаҳо имконият медиҳад ба ҳулосае биёем, ки дар рушди ин бозори мамлакат чор хусусиятҳои алоҳида ташаккул ёфтаанд, ки хеле бомуваффақият инкишоф меёбанд. Ин, аз як тараф, ба беҳбудии сифати зиндагӣ дар шаҳрҳо вобаста аст, ки тамоюли ба тарабхонаҳо рафтани мардум вучуд дорад. Аз тарафи дигар, ин бизнесест, ки барои соҳибкорон ҷолиб аст, зеро маҳз дар ин самт бо сиёсати босалоҳияти маркетинг шумо метавонед маблағҳои гузашташударо зуд баргардонед.

АДАБИЁТ

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОПҚТ, 2021. С. 92.
2. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОПҚТ, 2021.С.99.
3. Джанджугова Е.А. Маркетинг в индустрии гостеприимства: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. — М.: Академия, 2003. — С. 91.
4. Дурович А.П. Маркетинг гостиниц и ресторанов: Учеб пособие. — М.: Новое издание, 2005. — С. 255.
5. Интернет - ресурс: Tripadvisor.ru (20.01.2022).
6. Перепелицина Е.В. Бизнес план ресторана // Директор-инфо. — 2003. — № 19. <http://www.directorinfo.ru>.
7. Саак А.Э., Пшеничных Ю.А. Маркетинг в социально-культурном сервисе и туризме. — СПб.: Питер, 2007. — С. 182.
8. Сэндвич с кофейной гущей. Зачем «Шоколадница» расширяет бизнес. <http://www.adme.ru/publication/2007/02/14/15182/>.

9. Факеров Х.Н. Потребительский рынок: Проблема регулирования/Х.Н.Факеров. - Душанбе: Ирфон, 2002.- 152с.
10. Хлебович Д.И. Сфера услуг: Маркетинг: Учеб. пособие. — М.: КНОРУС, 2007. - С. 37.

УДК 336.65.9(2)26

Коситова У.О., Исмоилова Д.М.

АСОСҲОИ МЕТОДОЛОҒӢ БА АРЗӢБИИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ КОРХОНА

Дар мақолаи мазкур асосҳои методологӣ ба арзёбии устувории молиявии корхонаҳои истеҳсоли нишон дода шудаанд. Коэффитсиентҳо ва нишондиҳандаҳо барои муайян намудани ҳолати молиявии корхона, методикаи муайян намудани бозоргирии тавозун, устувории молиявӣ, пардохтпазирии корхонаи истеҳсоли дида баромада шудаанд.

Калидвожаҳо: ҳолати молиявии корхона, устувории молиявӣ, идоракунии зиддибӯхронӣ.

Коситова У.О., Исмоилова Д.М.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ К ОЦЕНКЕ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

В данной статье показаны методологические основы к оценке финансовой устойчивости производственного предприятия. Рассмотрены основные коэффициенты и показатели для определения финансового состояния предприятия, методики определения ликвидности баланса, финансовой устойчивости, платежеспособности производственного предприятия.

Ключевые слова: финансовое состояние предприятия, финансовая устойчивость, антикризисное управление.

Kositova U.O., Ismoilova D.M.

METHODOLOGICAL BASIS FOR THE ASSESSMENT OF THE FINANCIAL SUSTAINABILITY OF THE ENTERPRISE

This article shows the methodological foundations for assessing the financial sustainability of a manufacturing enterprise. The main coefficients and indicators for determining the financial condition of an enterprise, methods for determining the liquidity of the balance sheet, financial stability, and solvency of a manufacturing enterprise are considered.

Keywords: financial condition of the enterprise, financial stability, anti-crisis management.

Идоракунии корхона дар шароити бӯхрон (бухрони умумии иқтисодӣ ё бӯхрони ин ё он соҳа ва корхона) на танҳо барои роҳбарон ва соҳибони он, балки барои бисёр корхонаҳо ва ташкилотҳое, ки бо он ҳамкорӣ мекунанд, ташвишовар аст. Идоракунии бӯхронҳо аз рӯи табиати худ идоракуниест, ки хавфҳои иловагиро ба сохторҳои гуногуни иқтисодӣ мегузорад, ки бидуни иштироки онҳо корхона мавҷудияти худро гум мекунад.

Ҳолати молиявии корхона натиҷаи тамоми ҷанбаҳои ғаёлияти истеҳсолии иқтисодии он буда, устувории он ба ду омили ба ҳам зич алоқаманд асос меёбад: дороиҳои мавҷудбуда, ки ғоида ва гардиши пули нақдро таъмин меkunанд ва имкониятҳои афзоиш, яъне имкониятҳои сармоягузориҳои нав, ки дар оянда ба зиёд шудани ғоида ва пули нақд оварда мерасонанд [3].

Бо дарназардошти ин, таъмини устувории молиявии корхона маҷмуи чор хусусияти мусоиди вазъи молиявии онро дар бар мегирад: қобилияти пардохтпазирии баланд, яъне дараҷаи басандаи рӯйпӯши уҳдадориҳои корхона аз ҳисоби дороиҳо; қобилияти аз ҳад зиёди қарздонамоя, яъне қобилияти баргардонидани қарзҳо бо ғоизҳо ва дигар хароҷотҳои молиявӣ; даромаднокии баланд, яъне даромаднокии (даромаднокии) ғаёлияти корхона, ки рушди зарурии он, пардохти саривақтии музди меҳнат ва дивидендҳои таъмин менамояд.

Иҷрои ин талаботҳо, дар навбати худ, зарурати риояи як қатор мутаносубияти мувозинати муҳими тавозуниро дар назар дорад, ки дар шароити бӯҳрони иқтисодӣ тоб овардан ба онҳо ниҳоятан душвор аст: аз ҷониби қарзҳои кӯтоҳмуҳлат аз байн бурдани қарзҳои дарозмуҳлат, пардохтпазир набудани аксарияти корхонаҳои ватанӣ ва ғайраҳо.

Дар амалия баҳисобгирии муҳосибию таҳлилии ҷаҳонӣ ва ватанӣ барои арзёбии устувории ҳолати молиявии корхона доираи васеи равишҳои методологӣ, нишондиҳандаҳо, зарибҳои молиявӣ таҳия карда шудаанд, ки имкон медиҳанд устувории ғаёлияти корхона, пӯёи рушди онро тавсиф дода, дараҷаи хавф ва оқибатҳои эҳтимолии онро муайян намоянд [3].

Вақтҳои охир шумораи нашрияҳо оид ба менеҷменти молиявӣ афзун гардида, онҳо ба ҷанбаҳои гуногуни ғаёлияти таҳлилӣ дар ин соҳаи ғаёлият бахшида шудаанд. Аммо бад шудани ҳолати аксарияти корхонаҳои ватанӣ дар шароити ташаккули муҳити нави иқтисодӣ ва рушди муносибатҳои бозоргонӣ, бӯҳрони пардохтпазирӣ беист (ба ғайр аз омилҳои беруна, ки албатта дар мадди назаранд) бо мавҷуд набудани идоракунии молиявии ба талаботи бозор мувофиқ, ташкили дурусти ғаёлияти таҳлилӣ, аудити самараноки дохилӣ ва назорат алоқаманданд.

Таҳлили таҷрибаи имруза ба чунин ҳулоса оварда мерасонад, ки барои аксарияти корхонаҳо менеҷменти молиявӣ ҳануз қисми таркибии низоми идоракунии корпоративӣ, ҷузъи органикии он нагардидааст [4]. Тағйирот дар иқтисодиёт, ки бо гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ, ноустувории муҳити беруна, рақобати шадид дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ алоқаманд аст, ба тариқи объективӣ муносибатҳои куллан навро ба ташаккули сиёсати молиявӣ ва баҳисобгирии корхона, шакли усулҳои нави ғаёлияти молиявӣ, пурзур намудани таъсири мусбати он ба самаранокии ғаёлияти хоҷагидориро тақозо менамояд.

Дар шароити муосир ташкили менеҷменти молиявии дохили ширкат бояд аз нуқтаи назари принципҳои идоракунии самтан муаммовӣ баррасӣ карда шуда, он барои коркарди стратегияи идоракунии мақсаднок имконият фароҳам оварда, самти устувори мақсадноки тамоми унсурҳои менеҷменти молиявӣ барои ҳалли оптималии онҳо, таъмини рушди устувори корхона, рақобатнокии он ташкил карда шаванд.

Нуқтаи назари соддакардашуда ба ғаёлияти молиявӣ, ки дар кӯшиши бо усулҳои маъмурии идоракунии сармоя, фондҳои воситаҳои пулӣ, гардиши пул, берун аз равандҳои объективии дар соҳаи молия ва иқтисод ба амаломата ифода ёфтаанд, танҳо ба ҷамъшавии деформатсияҳо ва кам шудани идорашавандагӣ мусоидат меkunанд.

Дар шароити кунунии таназзули пай дар пайи иқтисодиёт ва бӯҳрони пардохтпазирӣ дар ғаёлияти корхона ва пеш аз ҳама дар бахши молиявӣ, бояд ба он бештар диққат дода шавад. Мониторинги ғаврӣ ва мунтазами нишондиҳандаҳои ҳолати молиявии корхона хеле муҳим аст, ки онҳо дар якҷоягӣ имкон медиҳанд, ки сари вақт мавҷудият ва ҳаракати ҷараёнҳои молиявӣ, таъминнокӣ бо воситаҳои худии гардон ва зудҳаракатии онҳо назорат карда шуда, мушоҳида намудани сатҳи захираҳои молиявии худӣ таъмин карда шаванд.

Мониторинги маҷмуавӣ ва мақсадноки маҷмуи зиёди нишондиҳандаҳои истеҳсоли-молиявӣ бо таҳлили чуқури пӯёи онҳо, арзёбии таъсири омилҳои хавф ва ғайра, на танҳо имкон медиҳад, ки тамоюлотҳои тағйирёбии ҳолати молиявӣ, бо назардошти пӯёи муҳити беруна ва вазъи бозор дарёфт карда шаванд, иқтидори корхона пешгӯӣ гардад, балки махсусан муҳим аст, ки вай ҷустуҷӯи усулҳои оқилонатарини ташкили истеҳсолот ва меҳнатро ҳавасманд гардонид, ташаббуси эҷодии коркунонро ғаёл намуда, барои пурра кардани воситаҳои худӣ тадбирҳои самарабахш қор карда баромада, имконият диҳад, ки қарорҳои идорақунӣ дар сари вақт барои пешгирӣ ё кам кардани оқибатҳои эҳтимолии манфӣ ислоҳ карда шаванд.

Бидуни ҷунин ташҳиси доимии ҳолати молиявии корхона, қорҳои дақиқи таҳлилӣ оид ба тамоми параметрҳои ғаёлияти истеҳсоли имконнопазир аст, ҷунки ҳамаи ин ҳолатҳо сабаби бомуваффақият ғаёлият қардан ва инкишоф додани рақобатпазӣ мегарданд.

Таҳлили мунтазами маҷмуавӣ ва низомнок имкон медиҳад, ки татбиқи амалии функцияҳои тақрористеҳсоли, тақсимотӣ ва назоратии менеҷменти молиявӣ таъмин қарда шавад, имкон медиҳад, ки ҳолатҳои эҳтимолии манфӣ, ки бо тағйирёбӣ дар муҳити беруна, заминаи қонунгузорӣ, селани воситаҳои пулӣ алоқаманданд ва саривақт қорқард намудани қораҳои дахлдори муқоризаи зидди онҳо ва бо қувваи худ ба даст овардани устувории молиявии қорхона ва аз ин рӯ, аз ҷиҳати техникӣ аз нав мусаллаҳ ва тақдид қардани истеҳсолот, қорӣ намудани технологияи нави пешрафта аз ҳисоби сарчашмаҳои молияқунонӣ ба даст оварда шаванд.

Дар адабиёти илмӣ-методӣ намудҳои гуногуни моделҳои барои таҳлили молиявӣ истифодашаванда тавсиф қарда шудаанд. Дар амал сеои онҳоро афзалтар медонанд: моделҳои дескриптивӣ, предикативӣ ва меёрӣ [1].

Ба моделҳои дескриптивӣ инҳо дохил мешавад: тартиб додани низоми тавозунҳои ҳисоботӣ ва омӯзиши нишондиҳандаҳои мутлақ, қондани ҳисоботҳо, пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ дар бахшҳои гуногуни таҳлилӣ; таҳлили уфуқӣ (муқоисаи тағйирёбии мутлақ ва нисбии моддаҳои гуногуни ҳисобот нисбат ба давраи гузашта); таҳлили амудӣ (ҳисоб қардани тамоюлотҳои нисбии нишондиҳандаҳои ҳисоботӣ барои қанд сол аз сатҳи соли базавӣ); низоми қарибҳои таҳлилии молиявӣ; навиштаҷотҳои таҳлилӣ ба ҳисоботҳо ва ғайра.

Моделҳои предикативӣ ин моделҳое мебошанд, ки ҳислати пешгӯӣ қарданро доранд. Онҳо барои пешгӯии қаромади қорхона ва ҳолати ояндаи молиявии он истифода бурда мешаванд. Аз ҳама маъмултарини онҳо инҳоянд: ҳисобқунии нуқтаи ҳақми қатарноки қурӯш, сохтани ҳисоботҳои пешгӯиқардашудаи молиявӣ, моделҳои таҳлили пӯёӣ, моделҳои таҳлили вазъиятӣ.

Моделҳои меёрӣ имкон медиҳанд, ки натиҷаҳои воқеии ғаёлияти қорқонаро бо пешбинишуда муқоиса намоем, ки он тибқи бучет ҳисоб қарда шудааст [4]. Дар тақрибаи ғаёлияти қорӣ бештар усулҳои оморӣ ва иқтисодиву математикӣ истифода бурда мешаванд: қоррелятсия, регрессия (таназзул), дисперсия (пароқандашавӣ) ва таҳлили омилӣ, усули ҷузъҳои асосӣ, таҳлили муқоисавӣ ва функционалӣ-арзишӣ ва ғайра.

Базаи ибтидоии иттилоотии таҳлили ҳолати молиявии қорхона тавозуни муҳосибӣ, ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ, сохтори қарочот, диқар маълумоти баҳисобқирӣ-оморӣ ва амалиётӣ мебошад.

Вобаста ба мақсадҳои таҳлил дар амалии қоричӣ ва ватанӣ барои таснифот усулҳои гуногун, муқаррар ва ҳисоб қардани усулҳои нишондиҳандаҳои гуногуни мутлақ ва нисбӣ истифода бурда мешаванд, ки онҳо имкон медиҳанд, ки на танҳо вазъи молиявии қорхона арзёбӣ қарда шавад, балки тамоюлотҳои муайяни таракқиятӣ он дар оянда низ муайян гардад.

Дар сифати олоти муҳими таҳлили ғаёлияти ҳоҷақидорӣ дар илми молиявии қоричӣ ва ватанӣ низоми қалухти қарибҳои молиявӣ қорқард қарда шудааст, ки аҳамияти

онҳо бо имконияти муқоисаи натиҷаҳои бадастомада бо меъёрҳои мавҷудбудаи стандартӣ, ҳадди ақалли назариявӣ, зарибҳои миёнаи соҳавӣ, инчунин бо истифодаи нишондиҳандаҳои таҳлили ҳисоботи молиявӣ муайян карда мешаванд, ки дар мамлакат ва ё ин ки корхонаи муайян мавҷуданд.

Зарибҳои молиявӣ инчунин аз он сабаб аҳамияти махсус доранд, ки онҳо барои баҳодиҳии фаъолияти корхона аз ҷониби субъектҳои беруна ҳамчун асос баромад менамоянд: бонкҳо, сармоягузориҳои эҳтимоли, мақомоти идоракунандаи давлатӣ, мизочон. Аҳамияти таҳлили зарибҳои молиявиро амалияи байналмилалӣ истифодабарии васеи онҳо дар фаъолияти таҳлилий, қабули қарорҳои идоракунӣ ва дастрас будани онҳо барои истифодабарандагони гуногун тасдиқ мекунад.

Дар амалияи ватанӣ низоми ченакҳои зарибҳои молиявӣ ҳанӯз ҳам васеъ паҳн нагардидааст, вале зарурати он беш аз пеш маълум аст. Интиҳоби мушаххаси нишондиҳандаҳои маҳаллӣ метавонад вобаста ба хусусиятҳои соҳа, корхона, ҳадафҳои таҳлил ва дигар омилҳо фарқ кунад.

Низоми нишондиҳандаҳо ва зарибҳое, ки барои арзёбии ҳолати молиявӣ ва эҳтимолияти муфлисшавӣ истифода мешаванд, се блоки асосии иттилоотӣ таҳлилиро дар бар мегирад, ки онҳо чунинанд: таҳлили бозоргирии тавозун ва пӯёи ҷузъҳои он; нишондиҳандаҳои бозоргирии ва пардохтпазирӣ; нишондиҳандаҳои устувории молиявии корхона.

Маҷмуи нишондиҳандаҳо ва зарибҳои номбаршуда маҷмуан имкон медиҳанд, ки таҳлили ҳолати молиявии корхона гузаронида шуда, вазъи воқеии муносибатҳои молиявӣ чӣ дар давраи ҳозира ва чӣ дар оянда ба таври ғайрӣ назорат карда шавад ва майдони таъминоти босифати иттилоотӣ барои қабули қарорҳои амалкунанда ва асосноки идоракунӣ бо мақсади мустаҳкам кардани устувории молиявии он ташаккул гардад.

Дороиҳои аз ҳама бештар бозоргир (воситаҳои пулӣ ва коғазҳои қиматноки корхона) бояд аз уҳдадорҳои ғайрӣ таъхирнопазир (қарздорӣ кредиторӣ) зиёд ва ё ин ки баробар бошанд; дороиҳои тез фурухташаванда (қарздорӣ дебиторӣ ва дигар дороиҳо) - аз уҳдадорҳои кӯтоҳмуҳлат бояд ин ки зиёд ва ё ин ки баробар (воситаҳои кӯтоҳмуҳлати қарзӣ) бошанд; дороиҳои сустфурухташаванда (захираҳо ва хароҷот, ба истиснои хароҷоти давраҳои оянда) - аз уҳдадорҳои дарозмуддат зиёд ва ё ин ки баробар бошанд; дороиҳои душворфурухташаванда (дороиҳои ғайримоддӣ ва воситаҳои асосӣ) аз уҳдадорҳои доимӣ (манбаъҳои воситаҳои худӣ) каманд ва ё ин ки ба онҳо баробаранд. Дар ҳолати риоя намудани чунин шартҳо тавозун комилан бозоргир ҳисобида мешавад.

Дар сурати иҷро нашудани як ва ё ин ки якчанд шартҳо бозоргирии тавозун то андозаи зиёд ва ё ин ки хурд нисбат ба мутлақи он фарқ мекунад. Дар баробари ин, дар ҳолати дар як гурӯҳи дороиҳо нокифоя будани воситаҳо аз ҳисоби гурӯҳи дигари дороиҳо аз рӯи бузургии арзишӣ он ҷуброн карда мешавад. Инчунин барои таҳлили ҳолати молиявии корхона таҳлили пӯёи моддаҳои тавозунро низ гузаронидан муҳим мебошад. Донишмандони суръати афзоиши моддаҳои алоҳида ва гурӯҳҳои моддаҳо имкон медиҳад, ки тағйиротҳои муайянеро, ки барои як ҳолат имконпазиранд фарз намоем ва сипас онҳоро дар таҳқиқоти минбаъда тафтиш кунем.

Таҳти мафҳуми таҳлили вазъиятӣ мавқеи корхонаро дар муҳити беруна ва механизмҳои дохилии таъсирот фаҳмидан мумкин аст. Нишондиҳандаҳои бозоргирии қобилияти корхонаро барои иҷрои уҳдадорҳои ҷорӣ аз ҳисоби дороиҳои ҷорӣ тавсиф мекунад. **Пардохтпазирӣ корхона** ин қобилияти иҷрои уҳдадорҳои худии берунӣ (кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат) бо истифода аз дороиҳои худ мебошад, яъне дараҷаи рӯйпӯш намудани маблағҳои қарзиро ифода менамояд. Ин нишондиҳандаҳо хусусияти муҳими таҳлилий ва арзёбии устувории молиявиро таъмин мекунад.

Якчанд вариантҳои ҳисоб кардани зарибҳои бозоргирии вучуд доранд, вобаста ба он чизе, ки ба шумора дохил карда шудааст: тамоми воситаҳои бозоргир ва ё ин ки онҳое, ки

метавонанд зуд ба пули нақд табдил ёбанд ва уҳдадориҳои кӯтоҳмуҳлати молиявиро иҷро намоянд. Барои арзёбии ҳолати молиявӣ нишондиҳандаҳои зерин ҳисоб карда мешаванд:

- а) зариби бозоргирии мутлак;
- б) зариби бозоргирии босуръат;
- в) зариби бозоргирии хатарнок;
- г) зариби бозоргии ҷорӣ;
- д) зариби таъминнокӣ бо захираҳо ва харочот.

Муносибатҳои зеринро барои арзёбии устувории молиявии ташкилот ҷудо менамоем:

- анъанавӣ;
- захира;
- захиравӣ-идоравӣ;
- дар асоси истифодаи таҳлили стохастикӣ;
- дар асоси истифодаи назарияи маҷмӯи номуайян;
- дар асоси истифодабарии дигар усулҳои махсус ва моделҳои ҳисоб.

Дар доираи усули зарибӣ муносибатҳои анъанавӣ, захиравӣ ва захиравӣ-идоракунӣ амалӣ гардонида мешавад.

Муносибати анъанавӣ. Ба равиши анъанавӣ муносибатеро бурдан мумкин аст, ки дар он нишондиҳандаҳои истифода мешаванд, ки дороиҳои ташкилот, манбаъҳои ташаккули онҳо ва дигар ҷанбаҳои фаъолияти молиявӣ хоҷагиро бидуни ғуруҳбандӣ аз рӯи аломати муайян тавсиф мекунанд.

Одатан, баҳодиҳии устувории молиявии корхона истифодаи маҷмуи муайяни нишондиҳандаҳоро тахмин менамояд (расми 1).

Расми 1.Зариби устувории молиявӣ[2]

Барои гузаронидани таҳлили муфасссали нишондиҳандаҳо ва арзёбии ҳолати молиявии ташкилотҳои қарзӣ шаклҳои муайяни ҳисоботдиҳӣ истифода мешаванд, ки имкон медиҳанд, ки дар бораи фаъолияти ташкилот тасаввуроти пурра пайдо намоем.

Мутобиқи СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон намудҳои зерини ҳисобот вучуд доранд:

- ҳисобот оид ба вазъи молиявӣ;
- ҳисобот оид ба даромади умумӣ;
- ҳисобот оид ба тағйирёбии сармояи худӣ;
- ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ.

Муносибати захиравӣ. Моҳияти муносибати захиравӣ дар он аст, ки захираҳо ҳамчун омили истеҳсолот дида баромад шуда, барои ноил шудан ба натиҷа ҷалб мегарданд. Захираҳои меҳнатӣ, моддӣ, молиявӣ, иттилоотӣ, зеҳнӣ ва ғайра мавҷуданд. Мавҷудият, таркиб ва самаранокии истифодабарии онҳо ҳаҷми фурӯш (даромад), фоида, арзиши аслиро муайян мекунад.

Чун қоида, ҳангоми арзёбӣ ва пешгӯии рушди ташкилот истифодаи миқдори зиёди нишондиҳандаҳо маъно надорад. Нишондиҳандаҳо метавонанд аз гурӯҳҳои мундариҷаи иқтисодӣ ва таъиноти гуногундошта иборат бошанд, вале таъиноти онҳо тавсифи шакли «рушди иқтисодии истеҳсолот» мебошад, ки бо сохтор ва пӯёи нишондиҳандаҳо, ки истифодабарии захираҳоро тавсиф медиҳанд, мувофиқат менамоянд.

Ҳангоми арзёбии устувории молиявии ташкилот масъала оид ба лаҳзаи бад шудани ҳолати молиявии корхона мубрам ба ҳисоб меравад. Дар доираи равиши баррасишаванда чунин лаҳза мавҷудияти омилҳои экстенсивӣ дар рушди истеҳсолот хоҳад буд. Мавҷудияти омилҳои экстенсивӣ аз захираҳои мавҷудбуда шаҳодат медиҳад, ки истифодаи онҳо метавонад ташкилотро аз бӯҳронӣ дар пешистода раҳо намояд.

Таҳлили низомҳои мавҷудбуда ва таҳқиқи низомҳои нав нишон медиҳад, ки барои таъмини устувории низомӣ ва сохтори низомҳои мураккаби истеҳсолот, иқтисодиёт, рассомӣ, мусиқӣ ва дигар соҳаҳо робитаи байни нишондиҳандаҳои асосии низомии таносубиятро, ки ба принципи “таносуби тиллоӣ” мувофиқанд, муқаррар кардан лозим аст (ҷадвали 1).

Муносибати захиравӣ-идоравӣ. Самаранокии захираҳои истифодашуда аз сифати идоракунии ташкилот вобаста аст, ки дар усулҳои дар боло зикршуда барои арзёбии устуворӣ ба назар гирифта намешавад. Идоракунии нодуруст дар ташкилот метавонад ба вазъияти бӯҳронӣ оварда расонад.

Ҷадвали 1

Таснифоти устувории молиявӣ бо баҳисобгирии принципи «таносубияти тиллоӣ» вобаста аз шакли рушди иқтисодии истеҳсолот[2]

Намуди устувории молиявӣ	Шакли рушди истеҳсолот	Границы измерения
Мутлақ	Интенсивӣ	Зиёда аз 62%
Мӯътадил	Интенсивӣ-экстенсивӣ	Аз 38% то 62%
Ҳолати ноустувори молиявӣ	Экстенсивӣ-интенсивӣ	Аз 14% то 38%
Ҳолати молиявии бӯҳронӣ	Экстенсивӣ	Кам аз 14%

Арзёбии рейтингии устувории молиявии ташкилотҳо дар давраҳои тадқиқот мувофиқи алгоритмҳои муайян карда мешавад. Аҳамияти нишондиҳандаҳо метавонад таҳти таъсири шароити берунии фаъолияти ташкилот тағйир ёбад.

Барои пешгӯии устувории молиявии корхонаҳои маҳаллӣ равишҳои методологӣ ба сохтани моделҳои бисёрҷонибаи пешгӯии муфлисшавӣ метавонанд истифода шаванд. Барои ноил шудан ба дақиқии бештари натиҷаҳо бояд маҷмӯи нишондиҳандаҳо ва

аҳамияти зарибҳои таъсири вазнии ҳар як нишондиҳанда бо назардошти намуди ғазолияти иқтисодӣ ва дигар шартҳои номбаршуда мунтазам ислоҳ карда шаванд.

Усулҳо ва моделҳо дар асоси назарияи маҷмӯи номуайян. Он фосолаи муҳимро дар усулҳои тарҳрезӣ бо равишҳои математикии норасида (масалан, тарҳрезии идоракунии хатӣ) ва равишҳои мантиқӣ (масалан, низомҳои коршиносӣ) дар тарҳрезӣ ва арзёбии самаранокии низомҳо пурра мекунад [2].

ЛИТЕРАТУРА

1. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента: как управлять капиталом? М.: Финансы и статистика, 1995. 384 с.
2. Канке Л. А., Кошечая И.П. Анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия: Учебное пособие. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 288с.
3. Кулакова И.С. Методологические подходы к оценке финансового состояния предприятия в период кризиса. Удмуртия. Вестник Удмуртского университета: Экономика и право. Выпуск №1. 2011. – С. 58-67.
4. Скударь Г.М. Управление конкурентоспособностью крупного АО. Киев: Наук. думка, 1999. С. 418, 419.

УДК 378.1

Лутфулов М.Д., Исмоилов Ш.М., Салимов Х.А.

САМТҲОИ АСОСИИ ТАТБИҚИ ТАҲСИЛОТИ РАҚАМӢ

Дар мақола таҳсилоти рақамӣ ва хусусиятҳои татбиқи он дар шароити гузариши ҷомеа ба иқтисодиёти рақамӣ баррасӣ карда шудааст. Самтҳои иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шуда, диққати махсус ба таҳсилоти рақамӣ дода шудааст. Хусусиятҳо ва бартарии таҳсилоти рақамӣ ошкор ва шарҳ дода шудааст. Ҳамчунин муаммоҳое, ки дар ҷараёни татбиқи таҳсилоти рақамӣ дар назди муассисаҳои таълимии кишвар меистад, баён карда шудааст. Зикр карда шудааст, ки оянда ба таҳсилоти рақамӣ тааллуқ дорад ва гузариш ба он талаботи замони муосир аст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои рақамӣ, таҳсилоти рақамӣ, рақамикунонии таҳсилот, вазифаҳои таҳсилоти рақамӣ, омилҳои таъсиррасон, низомии таҳсилоти рақамӣ.

Лутфулов М.Д., Исмоилов Ш.М., Салимов Х.А.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматривается цифровое образование и особенности его применения в условиях перехода общества к цифровой экономике. Представлены направления цифровой экономики в Республике Таджикистан, особое внимание уделено цифровому образованию. Раскрыты и объяснены особенности и преимущества цифрового образования. Также описаны проблемы, с которыми столкнулись образовательные учреждения страны при внедрении цифрового образования. Отмечено, что будущее за цифровым образованием и переход к нему – потребность современности.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровые технологии, цифровое образование, цифровизация образования, функции цифрового образования, влияющие факторы, система цифрового образования.

Lutfuloev M.D., Ismoilov Sh.M. Salimov H.A.

THE MAIN DIRECTIONS FOR THE IMPLEMENTATION OF DIGITAL EDUCATION

The article discusses digital education and the features of its application in the transition of society to a digital economy. The directions of the digital economy in the Republic of Tajikistan are presented, special attention is paid to digital education. The features and benefits of digital education are revealed and explained. It also describes the problems faced by the educational institutions of the country in the implementation of digital education. It is noted that the future belongs to digital education and the transition to it is the need of the present.

Key words: digital economy, digital technologies, digital education, digitalization of education, functions of digital education, influencing factors, digital education system.

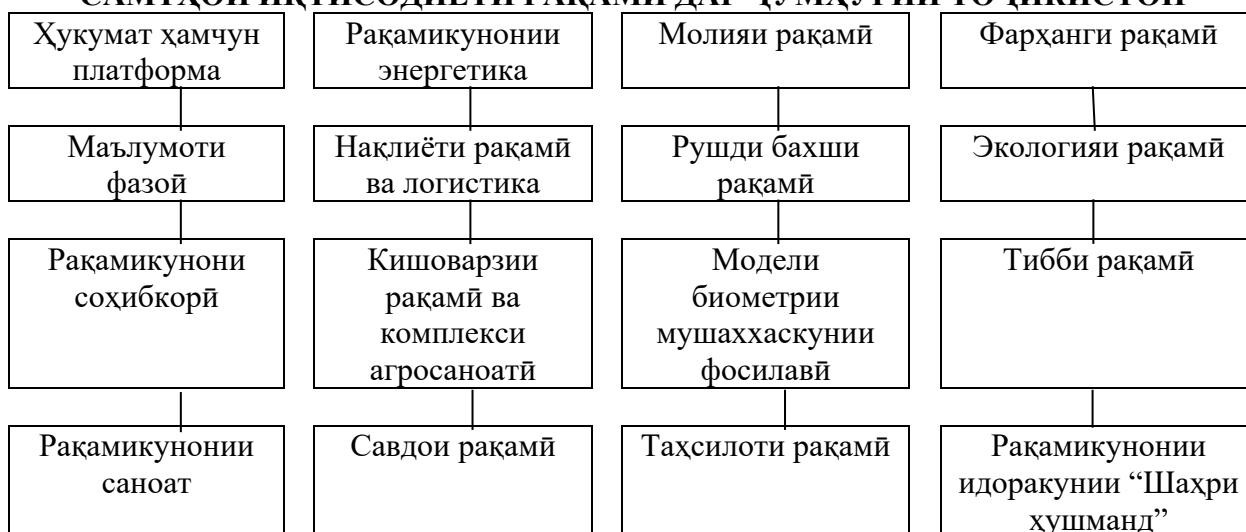
Дар шароити имрӯза ҷаҳони муосир бо суръати зиёд дигаргун шуда истодааст. Технологияҳои нав ба соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон ворид шуда, раванди рақамикунонӣ ҳукмфармо аст[4].

Табиист, ки раванди рақамикунонӣ соҳаи таълимиро низ фаро гирифтааст ва низоми таҳсилоти муосирро бе технологияҳои рақамӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст.

Дар Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642 тасдиқ шудааст, самтҳои иқтисодии рақамӣ ба таври возеҳу равшан нишон дода шуда, таҳсилоти рақамӣ яке аз самтҳои калидии онро ишғол менамояд [1].

Барои расидан ба мақсадҳои дар Консепсия гузошташуда низоми маориф бо назардошти омӯзиш ва татбиқи таҷрибаи пешрафтаи ҷаҳонӣ бояд азнавсозӣ карда шавад. Низоми таҳсил ба талаботи иқтисоди рақамӣ пеш аз ҳама бояд бо таваҷҷӯҳ ба малакаи таҳлили иттилоот ва рушди мафкураи эҷодкорӣ ҷавобгӯ гардад. Илова бар ин баландбардорӣ ва тақвиятдиҳии саводнокии рақамӣ дар ҳамаи сатҳҳои таҳсилот бо мақсади дар муҳассилин рушд додани қобилияти эҷодӣ ва мафкураи танқидӣ амалӣ карда шуданаш зарур аст.

САМТҲОИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Расми 1. Самтҳои иқтисодии рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Рақамикунониро ҳамчун яке аз муносибатҳои асоситарин барои истифодаи захираҳои рақамӣ нафақат дар маориф, балки ҳамчунин дар иқтисодиёт ҳисоб кардан мумкин аст. Ҳамзамон тақсимои нақши технологияҳо ва равандро бо мақсади мукамалнамоеи муҳити иттилоотӣ таълимӣ дар назар дошта мешавад.

Дар шароити гузариши ҷомеа ба иқтисоди рақамӣ, ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ таҳсилоти муосир низ дигаргун мешавад. Муаммоҳои замони рақамӣ ба таҳсилот таъсир расонида, мундариҷа ва сохтори он, мақсадҳо, усулҳо, хусусияти ҳамкории иштирокчиёни раванди таълимро тағйир медиҳанд.

Қайд кардан зарур аст, ки истифодаи оддии технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар модели анъанавии таълим, инчунин интиқоли бевоситаи ӯҳдадорихи омӯзгор ба технологияи компютерӣ асоси гузариши рақамии таълим гардида наметавонад. Барои ин методология ва амалияи коркард ва истифодаи оқилонаи технологияҳои мухталифи рақамӣ, ки ба татбиқи мақсадҳои муайяншудаи таълим нигаронида шудаанд, зарур мебошад [5].

Мақсад аз гузариш ба таҳсилоти рақамӣ ноил шудан ба сифати нави таълим тавассути ҷорӣ намудани технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ, тағйир додани шакл ва усулҳои таълим, таъмини сифат ва сайёр будани хизматрасониҳои таълимӣ, баланд бардоштани эътирофи низоми миллии маориф ва зиёд намудани содироти хизматрасониҳои таълимӣ ва ғайра мебошад [2].

Вобаста ба ҳадафҳои баёншуда дар Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042 вазифаҳои мушаххас матраҳ карда шудааст (расми 2).

Қайд намудан зарур аст, ки ҳадафи вазифаҳои мазкур роҳнамоӣ намудани амалисозии устувори рақамикунонӣ дар низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Консепсия заминаи стратегӣ ва амалиро таъмин менамояд, ки дар он таваҷҷуҳи махсус ба технологияҳои рақамӣ ва ноил гардидан ба ҳадафҳои гузошташуда дар соҳаи маориф дода мешавад ва инчунин, бо дар назар доштани таҷрибаҳои минтақавӣ ва умумичаҳонӣ дар самти тарғибу ташвиқи технологияҳои рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қадамҳои мушаххасро муайян менамояд.

Омӯзиши рақамӣ як қатор афзалиятҳо ва хусусиятҳоро дорад, ки барои кормандони оянда ва ҳуди муассисаҳои таълимӣ арзиши бузург доранд [3]. Ба андешаи мо, аз байни манфиатҳои калидӣ омилҳои зеринро қайд намудан мумкин аст:

- Ба таври назаррас кам шудани хароҷоти молиявӣ;
- Имконияти таълим додани гурӯҳҳои калон. Амалан ягон маҳдудият вучуд надорад;
- Суръати баланди татбиқи таъминоти барномавӣ;
- Камкунии миқдори маводҳои ҷопӣ. Ин ҳолат ба муҳити атроф ба таври мусбӣ таъсир мерасонад;
- Стандартизатсия. Имконияти таъмини ягонагии усулҳо ва муносибатҳо. Барномаҳои таълимии рақамӣ бо захираҳо пурра карда шуданаш мумкин аст ва он бо натиҷаи итмоми курси таълимӣ дастрас шуданаш мумкин аст;
- Дастрасӣ. Донишҳои нав ва малакаи касбиро аз нуқтаи дилхоҳи сайёра соҳиб шудан мумкин аст;
- Идоракунии тағйиротҳо ва иртиботҳо. Бо ёрии афзолҳои рақамӣ довтолабон ва донишҷӯёно аз ин ё он намуди тағйирёбиҳо ба таври осон бохабар карда, сари вақт онро ворид наmunан мумкин аст. Истифодабарандагони таъминоти барномавӣ метавонанд фаъолона бо ҳам дар тамос бошанд ва гурӯҳҳои мухталифро дар барнома вобаста ба ин ё он мавзӯ ташкил намоянд. Ҳамин тариқ, сатҳи донишазхудкуниро ба маротиб баланд бардоштан мумкин аст;
- Ҳосилнокии баланди таълим. Муҳассилин вазифаҳои супоридашударо иҷро намуда, метавонанд ҳуди ҳамон лаҳза аз натиҷааш бархурдор шаванд. Дар ин

ҳолат зарурати интизор будан ба баҳогузорӣ аз байн меравад. Таҳсилоти рақамӣ бо фавриятнокӣ ва суръати баланди коркарди маълумот тавъаманд аст;

- Таъмини мавқеи фаёл. Ҳамаи муҳассилин метавонад дар форумҳо ва баҳсҳои таҳассусии дар дохили барнома ташкилкардашуда фаёлона иштирок намоянд.

Мусаллам аст, ки ҳамаи ин гуфтаҳо фақат дар ҳолате дастрас аст, ки агар базаи рақамии баландсифат ва бисёрвазифагӣ мавҷуд бошад. Низомии рақамии таҳсилоти таҳияшаванда бояд дақиқ ба лоиҳа гирифта шуда, шумораи зиёди унсурҳои мухталифро фарогир бошад ва ба сафарбар кардани ҳадди аксари неруи маърифатӣ нигаронида шуда бошад.

Вазифаҳои таҳсилоти рақамӣ дар соҳаи маориф	
	<i>баланд бардоштани таҳассуси омӯзгорон дар соҳаи технологияҳои рақамӣ</i>
	<i>рушди омӯзиши бо истифодаи технологияҳои муосир</i>
	<i>татбиқи барномаҳои таҳсилоти рақамӣ</i>
	<i>дарки низомии нави маориф</i>
	<i>таҳияи меъёрҳои фаёлияти муҳити иттилоотии таълимӣ</i>
	<i>таҷдиди назар, ташаккул ва танзими усулҳои истифодаи ТИК дар таълим</i>
	<i>зиёд намудани таҷғизоти техникии муассисаҳои таҳсилотӣ барои татбиқи ТИК-и муосир дар раванди таълим</i>
	<i>таҳия ва ба низом даровардани муҳити ягонаи таълими рақамӣ дар Тоҷикистон</i>
	<i>ҷорӣ намудани усулҳои нави таъмини кадрҳои омӯзгорӣ ба кор тариқи истифодабарии ТИК</i>
	<i>дастрасии ҳамаи иштирокчиёни раванди таълим ба технологияҳои рақамӣ бо мақсади тақмили раванди таълим</i>
	<i>истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ ва оммавӣ гардонидани принципи "таълим дар тамоми умр"</i>

Расми 2. Вазифаҳои таҳсилоти рақамӣ дар соҳаи маориф

Албатта дар раванди ташкил ва татбиқи низомии таҳсилоти рақамӣ баъзе аз мушкилиҳо низ вучуд доранд, аз ҷумла таъмини қувваи барқи доимӣ, гарон будани арзиши технологияҳои рақамӣ, омода набудани баъзе аз муассисаҳои таълимӣ, маҳдуд будани

миқдори кормандони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ, паст будани маърифати рақамӣ ва ғайраҳо. Таҳлили ва омӯзиши омилҳои мазкур таҳқиқоти иловагиро тақозо менамояд.

Дар шароити имрӯза муассисаҳои таълимии кишвар дар дохили худ стратегияи ягонаи гузариш ба таҳсилоти рақамиро таҳия нанамудаанд. Аксаран бо ташкили таъминоти барномавии хусусӣ, татбиқи ҷузъиётҳои хурди технологияҳои рақамӣ, ба монанди QR-кодҳо ва ғайраҳо машғуланд. Муассисаҳои таълимии кишварро зарур аст, ки низоми ягонаи таҳсилоти рақамиро дар асоси омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷаи дуру наздик ва имкониятҳои хусусӣ ташкил ва роҳандозӣ намоянд.

Ҳамин тавр, таҳлили гузаронидаи мо имкон медиҳад, ки хулосаҳои зеринро пешниҳод намоем:

- рушди бесобиқаи технологияи иттилоотӣ ва татбиқи васеи онҳо дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ, инчунин тамоюли наву назаррас дар низоми таълим, гузариши ногузири соҳаи таълимро ба технологияҳои рақамӣ тақозо менамояд;
- суръати гузариш ба технологияҳои рақамӣ дар муассисаҳои таълимӣ дорои фарқиятҳои ҷиддӣ буда, ба он омилҳои гуногун таъсири худро мерасонанд. Барои аксари муассисаҳои таълимӣ технологияҳои рақамӣ ҳамчун падидаи нав баромад мекунад ва роҳбарияти онҳоро зарурат пеш меояд, ки роҳу воситаҳои мутобиқ шудан ба таҳияи стратегияи вусъат бахшидани суръати воридшавӣ ба муҳити рақамиро ҷустуҷӯ намоянд;
- таҳлили нишондиҳандаҳои фаъолнокии рақамии муассисаҳои таълимӣ собит месозад, ки солҳои охир ҳавасмандии довталабон, донишҷӯён ва муаллимон дар ин самт ҷашмрас буда, фазои рақамӣ дар низоми таълим зери таъсири омилҳои гуногун фарохтар мегардад;
- новобаста аз мавҷуд набудани стратегияи рақамикунонӣ дар муассисаҳои таълимӣ, равандҳои гузариш зери таъсири омилҳои муҳталиф, ба монанди коркардҳои инфиродӣ, дараҷаи омодагӣ, ва имконияти молиявӣ амалӣ шуда истодаанд;
- ба қатори монеаҳои асосӣ барои татбиқи технологияҳои рақамӣ арзиши гарони технологияҳои рақамӣ, маҳдуд будани кормандони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ, паст будани маърифати рақамии кормандон дар ин самт ва ғайраҳоро ворид кардан мумкин аст;

Ҳамин тавр, ҳарчанд, ки гузариш ба технологияҳои рақамӣ воқеияти ҷаҳони муосир аст, вале аксари муассисаҳои таълимии кишвар тағйиротро дар ин самт нав оғоз наамудаанд. Новобаста ба ин, мо чунин меҳисобем, ки оянда ба таҳсилоти рақамӣ тааллуқ дорад ва ба он ягон шубҳае нест.

АДАБИЁТ

1. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642.
2. Концепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042
3. Степанов, С. Ю. К проблеме выбора стратегии развития цифрового образования как непрерывного [Электронный ресурс] / С. Ю. Степанов // Непрерывное образование: XXI век. – 2019. – № 1 (25). – С. 18–7. – Электрон. дан. – DOI: 10.15393/j5.art.2019.4464.
4. Султонов З.С. Исследования цифровой экономики в контексте социально-экономических отношений// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2021. № 4/1(38)-2021, С. 7-10
5. Уваров А.Ю. (2018b). Технологии виртуальной реальности в образовании // Наука и школа. 2018. № 4.

Мирзоалиев А.А., Мадинаи Ш.

ЧАНБАҲОИ АЛОҲИДАИ ТАЪМИНОТИ БАҲИСОБГИРӢ-ТАҲЛИЛИИ ИДОРАКУНИИ ВОСИТАҲОИ АСОСИИ КОРХОНАҲО

Дар мақола нақш ва мақоми баҳисобгирӣ ва таҳлил дар раванди идоракунии воситаҳои асосӣ баррасӣ гардида, тамоюлҳои манфии марбут ба идоракунии равандҳои ташақкул, истифода ва такрористеҳсоли воситаҳои асосӣ ошкор карда шудаанд. Дар асоси омӯзиши адабиёти таълимӣ ва илмӣ равишҳои олимон-муҳосибон ба таърифи мафҳуми «таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилий» ба низом дароварда шуда, ҷой ва нақши вазифаҳои баҳисобгирӣ ва таҳлил дар низоми идоракунии воситаҳои асосии корхона муайян карда шудаанд. Муайян карда шудааст, ки идоракунии самараноки воситаҳои асосии корхона дар сурати ташаққули таъминоти саривақтӣ ва боэътимоди иттилоотӣ, ки аз ҷониби низоми ҳисобдорӣ ва таҳлилии корхона тавлид мешаванд, имконпазир аст. Бо мақсади таъмини очилияти қабули қарорҳои идоракунии оид ба истифода ва такрористеҳсоли воситаҳои асосии корхона механизми ташаққули таъминоти баҳисобгирӣ ва таҳлилий дар асоси ҷудокунӣ ва асосноккунии робитаҳои иттилоотию коммуникатсионии байни низоми баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва таҳлили иқтисодӣ пешниҳод гардид.

Калидвожаҳо: таъминоти муҳосибӣ - таҳлилий, иттилооти муҳосибӣ - таҳлилий, таъминоти иттилоотӣ, воситаҳои асосӣ, дороиҳои ғайригардон, баҳисобгирӣ муҳосибӣ, таҳлили молиявӣ.

Мирзоалиев А.А., Мадинаи Ш.

ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УПРАВЛЕНИЯ ОСНОВНЫМИ СРЕДСТВАМИ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье проанализирована роль, место учета и анализа в процессе управления основными средствами, выявлены негативные тенденции, связанные с управлением процессами формирования, использования и воспроизводства основных средств. На основе проработки учебно-научной литературы систематизированы подходы ученых-бухгалтеров к определению понятия "учетно-аналитическое обеспечение" и определено место и роль функций учета и анализа в системе управления основными средствами предприятия. Установлено, что эффективное управление основными средствами предприятия возможно при формировании своевременного и достоверного информационного обеспечения, генерируемого учетной и аналитической системами предприятия. С целью обеспечения оперативности принятия управленческих решений по использованию и воспроизводству основных средств предприятия предложен механизм формирования учетно-аналитического обеспечения на основе выделения и обоснования информационно-коммуникационных связей между системами бухгалтерского учета и экономического анализа.

Ключевые слова: учетно-аналитическое обеспечение, учетно-аналитическая информация, информационное обеспечение, основные средства, внеоборотные активы, бухгалтерский учет, финансовый анализ.

Mirzoaliev A.A., Madinai Sh.

SEPARATE ASPECTS OF ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT FOR MANAGEMENT OF FIXED ASSETS OF ENTERPRISES

Annotation. The article analyzes the role and place of accounting and analysis in the process of managing fixed assets, reveals negative trends associated with managing the processes of formation, use and reproduction of fixed assets. Based on the study of educational and scientific literature, the approaches of accountants to the definition of the concept of "accounting and analytical support" are systematized and the place and role of the functions of accounting and analysis in the management system of fixed assets of an enterprise are determined. It has been established that the effective management of fixed assets of an enterprise is possible with the formation of timely and reliable information support generated by the accounting and analytical systems of the enterprise. In order to ensure the efficiency of making managerial decisions on the use and reproduction of fixed assets of an enterprise, a mechanism for the formation of accounting and analytical support is proposed based on the identification and justification of information and communication links between accounting and economic analysis systems.

Key words: accounting and analytical support, accounting and analytical information, information support, fixed assets, non-current assets, accounting, financial analysis.

Постановка проблемы. В условиях экономики рыночного типа перед отечественными предприятиями остро стоит проблема повышения эффективности управления основными средствами, решение которой будет способствовать формированию предпосылок для успешного осуществления производственно-хозяйственной деятельности. Одной из составляющих управленческого механизма предприятия система бухгалтерского учета, которая наряду с аналитической системой призвана генерировать полное, достоверное и адекватное потребностям менеджмента информационное обеспечение для обоснования, разработки, принятия и реализации решений, направленных на повышение рациональности использования основных средств.

Эффективность управления процессами формирования, использования и воспроизводства основных средств коррелирует с уровнем организации учетно-аналитического процесса на предприятии и качественными характеристиками исходной управленческой информации. Учитывая указанное, теоретическим, организационно-методическим и практическим аспектам бухгалтерского учета и экономического анализа операций с основными средствами необходимо уделять особое внимание. В то же время учетные данные по формированию предприятиями часто необоснованной учетной политики в части определения методов, способов и процедур отражения в учете и отчетности сведений об основных средствах являются информационно обесцененными, что ограничивает пользователей в проведении аналитических исследований. Кроме того, эпизодический и несистематический подход к проведению экономического анализа, характерный для большинства предприятий, и недостаточная квалификация специалистов значительно обесценивают качественные параметры исходной аналитической информации, что сказывается на действенности управленческих решений.

Учитывая вышеизложенное, одним из основных направлений повышения эффективности финансово-хозяйственной деятельности предприятий является оптимизация управления процессами формирования, использования и воспроизводства основных средств, которое должно происходить одновременно с усовершенствованием организационно-методических и практических положений бухгалтерского учета и экономического анализа.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические, организационно-методические и практические аспекты формирования учетно-аналитического обеспечения

управления деятельностью предприятия в целом и основными средствами в частности стали объектом научных исследований отечественных и зарубежных ученых-экономистов, в частности: М.У. Бобоева, Д. Колдуэла; С.Ф. Низомова, Б. Нидлз, В. Палия, Я. Соколова, С.И. Садыкова, Д.У. Уракова, М.Шобекова и др. [1-13]. Отдавая должное научным наследиям ученых-экономистов в исследовании бухгалтерского учета и экономического анализа операций с основными средствами, необходимо отметить, что отдельные аспекты, связанные с организацией и методикой формирования учетно-аналитической информации для нужд управления основными средствами предприятия остаются недостаточно изученными, требуют систематизации и усовершенствование.

Цель исследования. Целью исследования является обоснование теоретико-практических аспектов и разработка подходов, направленных на усовершенствование механизма формирования учетно-аналитической информации для нужд управления основными средствами предприятия.

Изложение основного материала исследования. Обеспечение поступательного экономического развития требует принципиально новых подходов к управлению основными средствами. Состояние и эффективность использования основных средств определяют конкурентные позиции предприятия на рынке, а их состав и структура его возможностей в отношении производственного процесса. Основные средства, занимая значительный удельный вес в структуре активов предприятия, играют ключевую роль в обеспечении успешности деятельности хозяйствующего субъекта. Реализация политики, направленной на наращивание и обновление главных средств, обеспечивает повышение уровня механизации производственных действий и производительности труда производственного персонала.

Сегодня на отечественных предприятиях сложилась неблагоприятная ситуация по уровню технического обеспечения производственного процесса и эффективности использования средств труда. Это связано, прежде всего, с высоким уровнем физического и морального износа основных средств, что обуславливает насущную потребность в обновлении и модернизации имеющихся средств производства.

Из-за значительного износа основных средств усиливается техническая и технологическая отсталость отечественных предприятий. Воспроизводство основных средств на предприятиях может происходить за счет валовых капитальных инвестиций, направленных на создание, приобретение и улучшение основных средств [2, с. 114]. Нивелировать влияние угрожающих стабильности производственно-хозяйственной деятельности предприятий факторов внешнего и внутреннего характера можно за счет разработки и практического воплощения эффективной системы управления основными средствами.

Под управлением основными средствами необходимо понимать процесс разработки, принятия и реализации управленческих решений, а также контроль за их выполнением по формированию, использованию и воспроизводству основных производственных фондов предприятия. При этом эффективность управленческой системы будет зависеть главным образом от качества информационной базы, результат синергии двух компонентов: внешнего и внутреннего информационного обеспечения.

Несмотря на то, что данные внешней среды не раскрывают количественно-качественного состояния основных средств предприятия, интенсивность и эффективность их использования, они опосредованно влияют на процесс их формирования, использования и воспроизводства через систему нормативно-правовых актов. Кроме того, не следует недооценивать другие источники внешней информационной среды, к которой относят макроэкономические показатели, результаты маркетинговых исследований, тенденции конъюнктуры рынка и т.п.

Не отрицая ценностную значимость данных внешней среды, следует отметить, что принятие управленческих решений по формированию и использованию основных средств

предприятия основывается в основном на внутреннем информационном обеспечении, основу которого формирует две функции управления - учет и анализ. Ученые отмечают, что на современном этапе экономического развития учетная и аналитическая информация является важнейшим элементом системы управления хозяйственной деятельностью, призванной создавать условия для достижения корпоративных целей и задач, используемых на разных уровнях управления предприятием [11, с. 200].

Основной массив информации в системе учетно-аналитического обеспечения управления основными средствами формирует бухгалтерский учет, который, по мнению М. Калемуллоева, является основой, ядром информационного обеспечения, в его системе формируется около 80% всего объема информации о деятельности предприятия [2, с. 21].

Американский институт присяжных бухгалтеров еще в 1970 г. заявил, что функция учета обеспечения информацией о деятельности хозяйствующего субъекта в целях ее использования для принятия управленческих решений [4, с. 12]. А. Файоль, исследуя роль учетной функции управления, отмечал, что учет – это орган зрения предприятия, давая ему возможность знать, какие результаты достигнуты и куда оно идет [8, с. 11]. Д.Ураков констатирует: "учет является частью общей информационной системы, которая превращает первичные данные, зафиксированные в документах, в продукт для управления" [10, с. 24].

Б. Нидлз отмечает, что бухгалтер в современных условиях должен удовлетворять информационные потребности как внутренних, так и внешних пользователей. Ученый убежден, что бухгалтерский учет не является "целью в себе", а является системой, которая обеспечивает измерение, обработку и передачу информации о соответствующем хозяйствующем субъекте, что позволяет пользователям принимать обоснованные решения при выборе альтернативных вариантов использования ограниченных ресурсов в процессе управления деятельностью предприятия [4, с. 12-13]. В подтверждение вышеприведенного писали В. Палий и Я. Соколов: "цель бухгалтерского учета - управление хозяйственными процессами; его содержание - информация о фактах хозяйственной деятельности и его рабочая функция - наблюдение, измерение, классификация, обобщение и передача информации" [5, с. 23]. По мнению ученых-бухгалтеров, цель лежит вне бухгалтерского учета, она дается ему [5, с. 24].

Полная, адекватная и достоверная информация о наличии и движении основных средств, их техническом состоянии, затратах на формирование и воспроизводство, интенсивность и эффективность использования – это те данные, на основе которых должны обосновываться стратегии и приниматься оперативные решения в сфере управления основными средствами предприятий. Роль такого генератора информации для нужд управления кроме бухгалтерского учета выполняет система экономического анализа.

Проведение аналитических исследований должно ориентироваться на достижение качественно содержательных знаний, использование которых при реализации управленческих решений заметно снижает риск неопределенности. При этом уровень информационного обеспечения должен коррелировать с действенностью управленческих решений: чем выше качественные параметры информации, тем лучше возможности менеджеров подготовить оптимальные решения.

По мнению Г.Х. Ходжиева и А.Дж. Шаропова, анализ является "главным информационно образующим элементом системы управления" [6, с. 90]. Однако, несмотря на это, современное состояние аналитического обеспечения далеко не полностью соответствует требованиям эффективного менеджмента. Анализ в основном ретроспективный, весь арсенал методических средств и приемов направляется на установление причин и последствий прошедших событий, тогда как функция предвидения развита недостаточно. Аналитико-исследовательский процесс должен быть нацелен не только на оценку и декларирование современного состояния и эффективности использования основных средств как результата ранее принятых решений, но и быть перспективным, стратегически ориентированным, направленным на разработку

рекомендаций и поиск оптимальных решений в условиях меняющейся социально-экономической ситуации. [9, с. 108].

Исследование современного состояния аналитической работы на отечественных предприятиях указывает на ее несовершенство, как на организационном, так и методическом и техническом уровнях. Фактически руководство игнорирует проведение аналитических исследований, значительно недооценивает роль аналитической функции в управлении. На предприятиях вообще отсутствуют подразделения и штатные должности, которые занимались бы аналитической обработкой данных (учетных, статистических, плановых и т.п.) для обеспечения информационных запросов управленческого персонала. Функциональные обязанности аналитиков часто возлагаются на работников планово-экономического отдела, бухгалтера или других служащих, не имеющих специального образования. Вне всякого сомнения, непрофессионализм подхода к организации и проведению аналитической работы сказывается на информационной ценности исходных аналитических данных [1, с. 26-27].

Несовершенство организационно методических основ анализа состояния и эффективности использования основных средств можно объяснить непониманием важности аналитического обеспечения при принятии управленческих решений, а также дополнительными затратами на содержание высококвалифицированных специалистов, необходимых для проведения непростых и одновременно важных исследований. Впрочем, мы убеждены, что экономический эффект от решений, принятых на основе научно обработанной и систематизированной информации, будет несравним с экономией фонда оплаты труда.

Ученые, основательно исследовавшие прикладные вопросы экономического анализа, указывают на то, что критическое состояние организации аналитической работы прослеживается на большинстве отечественных промышленных предприятиях. В частности, исследователи выделяют ряд проблемных аспектов в организации и проведении аналитических работ, а именно: искажение информационного обеспечения экономического анализа; несистематическое проведение экономического анализа и недостаточная квалификация профессионалов; непонятность полученных в процессе исследования результатов из-за недостаточности методических материалов и неиспользования информационных технологий при осуществлении анализа; отсутствие проведения экономического анализа по разным направлениям; недоучет новых аналитических объектов для его полноценного осуществления [1, с. 30].

Исходя из вышеприведенного, следует отметить, что под учетно-аналитическим обеспечением управления основными средствами необходимо рассматривать процесс сочетания информационных потоков, генерируемых бухгалтерским учетом и экономическим анализом с целью формирования надлежащих данных для принятия управленческих решений, направленных на эффективное использование производственного потенциала предприятия.

Формирование эффективной системы учетно-аналитического обеспечения управления основными средствами предприятия предполагает последовательное выполнение следующих задач:

- обеспечение полноты и своевременности отражения в учетной системе предприятия операций по формированию, использованию и воспроизводству основных средств;
- определение системы аналитических характеристик для оценки состояния, интенсивности и эффективности использования главных средств компании;
- формирование механизма систематизации и обобщения необходимой для нужд управления основными средствами предприятия данных бухгалтерского учета и методики их последующей трансформации в аналитическую информацию;

— разработка и апробация мер, направленных на повышение уровня эффективности использования основных средств, а также порядок осуществления контроля за их выполнением.

Для формирования эффективной системы учетно-аналитического обеспечения управления основными средствами предприятия необходимо выяснить порядок регистрации, обобщения и представления менеджерам информации о деятельности предприятия для подготовки и обоснования ими управленческих решений [9, с. 199].

Основой информационной базы управления основными средствами предприятия есть данные бухгалтерского учета, из которых осуществляется анализ и эффективности использования средств производства. Учетная система является первоисточником создания информационного поля для реализации всех других функций управления. Данные бухгалтерского учета, используемые в процессе принятия управленческих решений, представлены отчетной информацией, а также сведениями по аналитическим и синтетическим счетам, на которых аккумулируется информация об основных средствах предприятия [9, с. 201].

Важной функцией управления предприятием является экономический анализ, с помощью которого осмысливается информация о фактах хозяйственной жизни, на его основе разрабатываются и обосновываются управленческие решения. С помощью инструментария экономического анализа учетная информация трансформируется в аналитическую. В процессе проведения анализа состояния и эффективности использования основных средств применяется весь арсенал методических приемов, однако наиболее распространенным и информационно емким коэффициентный анализ, который на основе расчета соотношения абсолютных величин, характеризует различные аспекты формирования, использования и воспроизводства основных средств предприятия (Табл. 1).

Таблица 1. Система аналитических показателей для оценки состояния, интенсивности и эффективности использования основных средств предприятия

Система аналитических показателей для оценки состояния и эффективности использования основных средств предприятия	
<i>1. Показатели, характеризующие наличие, динамику и структуру основных средств,</i> рассчитываются для определения степени обеспеченности предприятия основными средствами, уровня обеспечения плановых потребностей в средствах производства, выявления резервов повышения эффективности использования основных средств на основе оптимизации их структуры	
для оценки наличия, динамики и структуры основных средств: — абсолютные показатели (количество и стоимость основных средств по отдельным их видам и местам эксплуатации); — относительные показатели (показатели структуры, показатели динамики, относительный показатель выполнения плана, относительные величины сравнения) для оценки движения основных средств:	для оценки обеспеченности предприятия основными средствами: — количество основных средств и их стоимость за отдельными видами; — уровень обеспеченности основными средствами по отдельным их видам в соответствии с плановыми потребностями; — коэффициент общей фондовооруженности труда; — коэффициент технической вооруженности труда; — коэффициент стоимости основных средств в активах предприятия
<i>2. Показатели движения и технического состояния основных средств</i> рассчитываются для определения изменения состава основных средств в результате приобретения, создания, реализации, ликвидации и обновления основных производственных фондов и оценки их качественного состояния	
для оценки движения основных средств: — коэффициент обновления основных средств; — срок обновления основных средств; — коэффициент выбытия основных средств; — коэффициент прироста основных средств.	для оценки технического состояния основных средств: — коэффициент износа основных средств; — коэффициент пригодности основных средств
<i>3. Показатели интенсивности и эффективности использования главных средств</i> рассчитываются для оценки уровня эффективности использования	<i>4. Показатели использования производственной мощности предприятия</i> рассчитываются для оценки уровня использования производственной

имеющихся средств производства и поиска резервов повышения их прибыльности	мощности предприятия и его влияния на конечные результаты хозяйствования
– рентабельность основных средств; – фондоотдача основных средств; – фондоотдача активной части основных средств; – фондоемкость. – относительная экономия основного капитала	– коэффициент использования производственной мощности; – коэффициент интенсивной загрузки производственной мощности; – коэффициент экстенсивной загрузки производственной мощности
5. Показатели использования технологического оборудования рассчитываются для оценки уровня использования численности, времени работы и мощности оборудования	
для оценки степени привлечения оборудования в производство: – коэффициент использования имеющегося оборудования; – коэффициент использования парка установленного оборудования	для оценки степени экстенсивности загрузки оборудования: – календарный фонд времени; – режимный фонд времени; – возможный фонд времени; – плановый фонд времени; – фактический фонд времени
для оценки степени использования времени работы оборудования: – коэффициент использования календарного фонда времени; – коэффициент использования режимного фонда времени; – коэффициент использования планового фонда времени; – коэффициент использования возможного фонда времени	для оценки степени интенсивности загрузки оборудования: – коэффициент интенсивности загрузки оборудования; – коэффициент интегральной загрузки оборудования

Источник: систематизировано авторами

Расчет приведенной системы аналитических показателей позволяет:

1) оценить степень обеспеченности предприятия основными средствами по отдельным видам машин, механизмов, оборудования, помещений и местам их эксплуатации; уровень обеспечения плановых потребностей в средствах производства; выявить резервы повышения эффективности использования основных средств на основе оптимизации их структуры;

2) определить изменения в составе и структуре основных средств в результате приобретения, создания, реализации, ликвидации и обновления основных производственных фондов и оценить их техническое состояние;

3) определить уровень интенсивности использования средств производства и выявить резервы повышения эффективности их использования;

4) оценить уровень использования производственной мощности предприятия и его влияние на конечные результаты финансово хозяйственной деятельности предприятия;

5) определить уровень экстенсивности и интенсивности загрузки оборудования; оценить степень вовлечения оборудования в производство и степень использования времени работы оборудования. Основой для проведения аналитических расчетов является достоверное учетно-информационное обеспечение, представляемое через систему научно проработанных, структурированных сведений о фактах хозяйственной жизни предприятия. По оценкам ученых, в информационном обеспечении экономического анализа главную роль играет бухгалтерский учет. Около 70% всей экономической информации для проведения аналитических исследований генерируется учетной системой предприятия [2, с. 7].

Таким образом, механизм формирования информационного обеспечения управления основными средствами предприятия должен охватывать учетную и аналитическую системы с присущими им внутрисистемными и внесистемными связями, в

пределах которых генерируется экономическая информация для принятия управленческих решений, направленных на эффективное использование средств производства (Табл. 2.).

Таблица 2. Механизм формирования учетно-аналитического обеспечения управления основными средствами

Учетно-аналитическое обеспечение управления основными средствами предприятия		
Анализ степени интенсивности и эффективности использования основных средств		
Анализ наличия, динамики и структуры основных средств	Анализ движения и технического состояния основных средств	Анализ интенсивности и эффективности использования главных средств
Анализ использования производственной мощности предприятия		Анализ использования технологического оборудования
Учетное обеспечение – совокупность данных бухгалтерского учета, получаемое в процессе осуществления учетных процедур, направленных на оценку состояния, интенсивности и эффективности использования основных средств		Аналитическое обеспечение – совокупность информации, получаемое в процессе осуществления аналитических процедур, направленных на оценку состояния, интенсивности и эффективности использования основных средств
Бухгалтерский учет		Финансовый анализ
Этап 1. Первичный учет Документальная регистрация операций, связанных с: - поступлением основных средств; - начислением износа и обесценения; - ремонтом и последующих затрат; - выбытием основных средств.		Этап 1. Подготовительный этап Технические подходы: - составление плана и программы анализа; - выбор методики, методов и приёмов анализа; - формирование системы аналитических показателей; - подготовка информационного обеспечения аналитических процедур; - формирование технического обеспечения анализа.
Этап 2. Текущий учет Ведение учета движения объектов основных средств на синтетических и аналитических счетах		Этап 2. Основной этап Аналитические и прогнозные подходы: - проверка правильности собранной информации для анализа; - статистическая обработка информации; - оценка состояния и эффективности использования основных средств; - сравнительный и факторный анализ; - установление резервов повышения эффективности использования основных средств.
Этап 3. Последующий учет Подготовка и представление информации с целью составления финансовой и статистической отчетности.		Этап 3. Заключительный этап Конструктивные подходы: - оформление и передача результатов анализа; - апробация результатов проведенного исследования на практике; - использование результатов анализа при принятии решений.

Разработка механизма формирования информационного обеспечения будет способствовать формированию своевременных и достоверных сведений о состоянии и эффективности использования основных средств предприятия через четкое распределение функциональных обязанностей между структурными подразделениями и работниками предприятия, что в свою очередь обеспечит оперативность и действенность принятых управленческих решений. Только в такой ситуации предприятие способно будет обеспечивать достаточный уровень прибыльности и рентабельности капитала, реализовывать тактические и стратегические цели деятельности, а также быть конкурентоспособным в условиях рыночной экономики.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Эффективное управление основными средствами предприятия требует отлаженной системы учетно-аналитического обеспечения, способной своевременно формировать достоверную информацию о состоянии, интенсивности и эффективности использования средств производства. Ведь управленческие решения, принятые на основе неактуальной и ограниченной информации, могут не только не принести желаемый эффект, но и деструктивно повлиять на ход производственного процесса. Для решения этой проблемы предложен механизм формирования информационного обеспечения об основных средствах предприятия, предусматривающий сочетание информационных потоков, генерируемых учетной и аналитической системами и направленных на удовлетворение информационных потребностей менеджмента предприятия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Диалектика развития учетно-аналитических и контрольных инструментов: тренды цифровой экономики: монография / кол. авторов под ред. И.В. Сафоновой, Х.Ш. Нурмухамедовой, А.А. Мирзоалиева. – Душанбе: ООО «График Принт», 2020. - 310 с. С.179-202.
2. Калемуллоев М.В., Барфиев Қ.Х., Файзуллоев А.Х. Таҳлили иқтисодии комплексиҳои ғайрихоҷагидорӣ (васоити амалӣтаълими). – Душанбе: Ирфон, 2015, 400 сах.
3. Низомов С.Ф., Управленческий учет и контроль в строительстве: теория, методология и практика [монография]. Душанбе, – ,Сохибкор’ – 2013, – 272с.
4. Нидлз Б. Принципы бухгалтерского учета / Б. Нидлз, Х. Андерсон, Д. Колдуэлл; пер. с англ. под ред. Я. В. Соколова. — 2-е изд., стереотип. — М.: Финансы и статистика, 2004. — 496 с.
5. Палий В.Ф. АСУ и проблемы теории бухгалтерского учета: учеб. пособие / В.Ф. Палий, Я.В. Соколов. — М.: Финансы и статистика, 1981. — 224 с.
6. Расширение границ учетно-аналитической информации и контрольных процедур в условиях цифровизации экономики: монография / кол. авторов под ред. И.В. Сафоновой, Х.Ш. Нурмухамедовой, А.А. Мирзоалиева. – Душанбе: ООО «График Принт», 2019. - 236 с. С.83-88.
7. Садыков С.И. Реформа бухгалтерского учета и аудита в Таджикистане: взгляд практика (статья) //Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита /Материалы III международной научно-практической конференции (23-24 мая 2014г. г. Душанбе) – Душанбе: ОИПБА РТ, 2014г. -230с.
8. Управление — это наука и искусство / А. Файоль, Г. Эмерсон, Ф. Тэйлор, Г. Форд. — М.: Республика, 1992. — 351 с.
9. Учет, анализ и аудит в эпоху цифровой экономики в постсоветском пространстве: инновационные перспективы развития: монография / кол. авторов; под ред. И.В. Сафоновой, Х.Ш. Нурмухамедовой, А.А. Мирзоалиева - Душанбе: ООО «Графика Принт», 2018. - 265 с. Стр. 108-122

10. Уроков Д.У. Назарияи баҳисобирии муҳосибӣ: Дастури таълимӣ. Душанбе: „Ирфон“, – 2012. – 360 с.
11. Шобеков М., Ҳочиев Ғ.Ҳ. Таҳлили муҳосибӣ: дурнамои рушд. // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. 2021, №1(44). С. 198-205.
12. Шобеков М. Маджидов Ф.А. Долгосрочные активы: вопросы учета износа основных средств в контексте налогового и финансового учета. // Вестник Технологического университета Таджикистана. 2017, №2(29). С. 105-110.
13. Шобеков М. Ҳисобирии молиявӣ. Китоби дарсӣ / М. Шобеков, М.У.Бобоев, Т.Т. Чонбеков. – Душанбе: ЧДММ «Дақиқӣ», 2014. – 400 с.

УДК 658.32:622.33

Раджабов Р.К., Холов З.А.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОПЛАТЫ И СТИМУЛИРОВАНИЯ ТРУДА РАБОТНИКОВ ПРЕДПРИЯТИЙ ГОРНОДОБЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

В статье изучен зарубежный опыт оплаты и стимулирования труда работников предприятий горнодобывающей промышленности в условиях рыночной экономики. Особое место уделено опыту стран Европейского союза, США, стран СНГ, Японии и др. Рассмотрены три модели стимулирования труда сотрудников: беспремиальная модель, предусматривающая стимулирующую функцию выполнения зарплаты; премиальная модель, предусматривающая индивидуальные результаты труда; премиальная модель, учитывающая величину дохода и прибыли предприятия. Изучены основные формы регулирования заработной платы в зарубежных странах, а также подходы к формированию системы мотивации труда на основе выделения особенностей и их применения с учетом концептуальных основ управления трудовой деятельностью. Кроме того, рассмотрены основные принципы построения системы оплаты труда, выделены основные преимущества системы оплаты труда в горнодобывающих предприятиях. В целом результаты изучения опыта зарубежных стран по применению рациональной системы оплаты и стимулирования труда работников показывает, что данный опыт можно использовать на предприятиях горнодобывающей промышленности с учетом особенностей их функционирования и развития в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: зарубежный опыт, человеческий капитал, оплата и стимулирования труда работников, горнодобывающие предприятия, регулирования заработной платы,

Раджабов Р.К., Холов З.А.

ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ ДАР БОРАИ ДОДАНИ МУЗДИ МЕҲНАТ ВА ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ КОРМАНДОНИ КОРХОНАҲОИ ИСТИХРОҶИ МАӢДАНИ КӢӢӢ

Дар мақола таҷрибаи хориҷии додани музд ва ҳавасмандгардони меҳнати коргарони корхонаҳои истихроҷи маъдани кӯҳӣ дар шароити иқтисоди бозаргонӣ омӯхта шудааст. Таҷрибаи кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, ИМА, кишварҳои ИДМ, Чопон ва ғайраҳои махсусро ишғол мекунад. Се модели ҳавасмандгардони меҳнати кормандон ба назар гирифта шудааст: модели ғайримукофотӣ, ки функсияи ҳавасмандгардониро доир ба иҷрои музди меҳнат пешбинӣ мекунад; модели мукофотпулие, ки натиҷаҳои инфиродии корро

таъмин менамояд; модели, ки маблағи даромад ва ғоидаи корхонаро ба назар мегирад. Шаклҳои асосии танзими музди меҳнат дар мамлакатҳои хориҷӣ, инчунин равишҳои ташаққули системаи ҳавасмандгардонии меҳнат дар асоси муайян намудани хусусиятҳо ва татбиқи онҳо бо назардошти асосҳои концептуалии идоракунии меҳнат таҳқиқ карда шудаанд. Принципҳои асосии барпо намудани системаи музди меҳнат ба назар гирифта, афзалиятҳои асосии системаи музди меҳнат дар корхонаҳои истихроҷи маъдани кӯҳи нишон дода шудаанд. Умуман, натиҷаҳои омӯختани таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ оид ба татбиқи системаи оқилонаи музди меҳнат ва ҳавасмандгардонии коргарон нишон медиҳанд, ки ин таҷрибаро дар корхонаҳои истихроҷи маъдани кӯҳӣ бо назардошти хусусиятҳои ғайриодӣ ва инкишофи онҳо дар Тоҷикистон истифода бурдан имконпазир аст.

Калидвожаҳо: таҷрибаи хориҷӣ, сармояи инсонӣ, музд ва ҳавасмандгардонии кормандон, корхонаҳои истихроҷи маъдан, танзими музди меҳнат

Radjabov R.K., Kholov Z.A.

FOREIGN EXPERIENCE OF PAYMENT AND LABOR INCENTIVES OF EMPLOYEES OF MINING INDUSTRY

The article examines the foreign experience of paying and stimulating the work of employees of mining enterprises in a market economy. A special place is given to the experience of the countries of the European Union, the USA, the CIS countries, Japan, etc. Three models of stimulating the work of employees are considered: a non-bonus model that provides for the stimulating function of salary fulfillment; a bonus model that provides for individual results of work; premium model that takes into account the amount of income and profits of the enterprise. The main forms of wage regulation in foreign countries, as well as approaches to the formation of a system of labor motivation based on the identification of features and their application, taking into account the conceptual foundations of labor management, have been studied. The basic principles of building a wage system are considered, the main advantages of the wage system in mining enterprises are highlighted. In general, the results of studying the experience of foreign countries on the application of a rational system of remuneration and incentives for workers show that this experience can be used at mining enterprises, taking into account the peculiarities of their functioning and development in the Republic of Tajikistan.

Key words: foreign experience, human capital, payment and incentives for employees, mining enterprises, wage regulation

В условиях углубления конкурентных отношений человек становится основным ресурсом, обладающим полномочиями, необходимыми для занятия лидирующего положения на рынке товаров и услуг. В связи с этим администрации предприятий должны быть созданы лучшие условия для осуществления работы и получения достойной зарплаты. Поэтому к основным задачам администрации предприятий относятся: «... расчеты с работниками по оплате труда; мотивация работников к труду; правильно рассчитать и определить расходы предприятия по оплате труда, включающие не только заработную плату работников, но расходы на страховые взносы, а также необходимо учитывать данные по труду и зарплате, отраженные в отчетах предприятий на соответствующие периоды» [8].

Согласно данным анализа в Трудовом кодексе Российской Федерации отмечено, что «заработная плата состоит из вознаграждения за труд в зависимости от квалификации работника, сложности, количества, качества и условий выполняемой работы, а также компенсационных выплат за работу в условиях, отклоняющихся от нормальных, в особых климатических условиях и на прочих условиях, а также другие компенсационных и стимулирующих выплат работникам» [7].

Нами выявлено, что в основу организации системы оплаты труда на предприятиях России лежит техническое нормирование труда, предусматривающее установление обоснованных норм труда, позволяющее проводить количественную оценку затрат труда для выполнения важнейших видов работ. Поэтому «система организации оплаты труда должна предусматривать использование норм с целью определения расценок за единицу сдельно выполняемых работ. Также, тарифное нормирование зарплаты проводится на основе применения тарифной системы оплаты труда, с помощью которых определяются ставки зарплаты рабочих и служащих к зарплате с учетом надбавки и прочих видов доплат». Оплата труда работников находится в прямой зависимости от его личного трудового вклада и качества труда. В условиях Российской Федерации «...запрещается ограничение максимального размера зарплаты, а ее минимальный размер, который не должен быть меньше величины размера прожиточного минимума работающего населения» [8]. Согласно законодательству РФ, предприятиям предоставляется право самостоятельно проводить выбор и устанавливать систему оплаты труда сотрудников.

На основе изучения зарубежного опыта нами выявлено, что в странах с рыночной экономикой используются различные модели организации оплаты труда работников в предприятиях. В зарубежных странах государство принимает активное участие в формировании различных моделей организации оплаты труда работников. Также государство устанавливает минимальный размер оплаты труда сотрудников.

За рубежом для установления минимального размера зарплаты используют два подхода: утверждают размер потребительской корзины, а также рассматривают соотношение с фактическим уровнем зарплаты в государстве.

Опыт показывает, что в странах Европейского союза осуществляется дифференциация минимума зарплаты. В таких странах как, Великобритания, Франция, Бельгия, Норвегия, Люксембург, Испания и Португалия, установлен пониженный государственный минимум зарплаты для молодых сотрудников и производится индексации зарплаты.

В Бельгии, Дании, Исландии и Италии осуществляется индексация оплаты труда всего экономически активного населения, а в Канаде, Франции, Швейцарии и США индексация осуществляется только по отношению к отдельным социальным группам. В Австрии, Германии, Японии, Швеции оплата труда не индексируется, а в Нидерландах, Норвегии и Финляндии индексация проводится в рамках антиинфляционной политики». Также в странах ЕС осуществляется применение гибких систем оплаты труда и выплачиваются социальные выплаты и льготы, которые считаются главными мотивами трудовой активности работников в зарубежном менеджменте.

Опыт России показывает, что предприятия занимаются модификацией системы оплаты труда, изучая опыт зарубежных стран на основе совершенствования механизма взаимодействия элементов системы оплаты труда с учетом определения структуры постоянной и переменной части зарплаты и стимулирования работников к труду. При этом совершенствование системы организации оплаты труда производится на основе обеспечения развития организации производства с целью получения экономического и технологического эффекта.

В этих условиях важным считается разработка и внедрение различных мотивационных систем в предприятиях, эффективность которого оценивается на основе рассмотрения подходов к улучшению системы управления трудовой деятельностью.

В целом существующие подходы к формированию системы мотивации труда в отечественных и зарубежных предприятиях имеют особенности и при их применении выделяют концептуальные основы управления трудовой деятельностью.

Анализ системы в зарубежных странах показывает, что целесообразно выделить «японскую, американскую и западноевропейскую модели мотивации работников» [1]. При этом главная цель «кадрового менеджмента Японии заключается в коллективном

достижении на основе учета систему ценностей и пожизненный найм работников, система старшинства при оплате труда, карьерный рост, деятельность внутрифирменных профсоюзов и этим сказывается основные отличительные принципы этой модели в Японии» [3].

Используемая система пожизненного найма применяется лишь на некоторых крупных предприятиях Японии и на государственной службе, используют принцип групповой ответственности. Следует отметить, что рассматриваемая система объединяет руководителей с целью применения методов материального и нематериального стимулирования учитывая объема фактического трудового вклада; результатов работы предприятия; дифференциации зарплаты по отраслям, а также работу менеджеров, оценивая их зависимость от результатов работы функционирующих предприятий.

Нами установлено, что в Японии «размер заработной платы определяется на 40,0% стажем работы в компании и ежегодно растет, предоставляются различные льготы, содействуют получению кредитов, повышается количество оплачиваемых выходных, также величина зарплаты зависит от трудового вклада и результатов работы сотрудников, оплачиваются расходы по оплате их обучения и их детей, финансируют семейные торжества, организации спортивных мероприятий, обеспечение работников жильем, а администрацию стимулируют по росту профессиональных и личных качеств» [4].

Также в Японии «возрастает роль социального института и развития инфраструктуры в местах их проживания сотрудников, а также усиливается роль отдела связи с общественностью для поиска жилья, предоставления беспроцентных займов, организации похорон и обеспечении прочих социальных выплат», а также материальное стимулирование распространяется на членов семьи работников, организуется бесплатное посещение семейных фитнес - центров; предоставление работы членам семей летом или в свободное время, а также внимание уделяется системе нематериального стимулирования разрабатывая гибкий график работы и ее сокращения для работников с маленькими детьми, что обеспечивает формирование преданности и лояльности к предприятиям в новых условиях»[4].

Наряду с японской модели определяющим считается американский модель, настроенная к чувству индивидуализма, и основная цель считается максимизация прибыли, а рост дохода предприятий зависит от роста производительности труда сотрудников. При этом мотивационный механизм учитывает ценность каждого работника, учитывая уровень их производительности труда.

Анализ опыт США свидетельствует о том, что «там применяется гибкая система оплаты труда, а величина фиксированная часть заработной платы зависит от общей результативности и такой подход обеспечивает увеличение производительности труда, с одновременным повышением прибыльности производства, а также и оплаты труда, а в качестве поощрений применяется «пакет услуг», позволяющий сотруднику возможность выбора из определенного количества вознаграждений более приоритетных для поощрения. Кроме того, наряду с материальными и нефинансовыми вознаграждениями, в многих компаниях США используется разветвленная система поддержки энтузиастов, для достижения успеха в результаты внедрения нововведений на производстве. Также многие компании и корпорации в качестве трудомотивирующего фактора используют делегирование, ряд части обязанностей, ответственности и полномочий по принятию решений другим работникам, заслуживающим доверия, используя гибкие и переменные системы оплаты труда и т.п.» [4].

В целом опыт США показывает, что основные принципы построения системы оплаты труда включает: «размер заработной платы зависят от уровня квалификации работников и стоимости проживания; сочетания сдельной и повременной системы оплаты труда; ежегодного проведения аттестации и повышение оплаты труда; установление

заработной платы администрации на основе индивидуального соглашения в функционирующих компаниях и корпорациях.

Особенно актуальным считается применение балльной системы с целью увеличения размера зарплаты за полученные работником определенных количеством баллов. Кроме того, применяют и «другие формы оплаты труда в предприятиях США, учитывая участие в прибылях, а на уровне подразделения рассматривается вклад в деятельности предприятия, а также за счет различного вида доплат и социальных выплат: доплаты за повышение квалификации; доплаты за стаж работы и др.; компенсация стоимости жилья; оплата транспорта; бесплатное медицинское обслуживание; компенсация средств, потраченных на обучение» [4].

В Европейском Союзе накоплен большой опыт по применению форм и систем оплаты труда. Так, в ФРГ делается акцент на стимулировании роста производительности труда, предоставлении социальных гарантий. Главным элементом стимулирования считаются бонусы, зависящие от результатов работы корпораций, также участия работников в решении социальных вопросов.

В Голландии уделяется заинтересованностью и активностью работников, уровню их социальной защищенности, предоставлению льгот и компенсаций. Когда работник в течении рабочего времени пойдет к врачу, то она оплачивается в размере 2 часа, а также работник может получить один оплаченный день отдыха, если отсутствуют невыходы на работу в течение 3-х месяцев по каким-либо причинам и т.п.

В Англии вопросы мотивации и стимулирования труда работников промышленных предприятий решаются на основе полученных результатов. При этом «успех ждет тех предприятий, который наилучшим образом способен привлечь, закрепить и мотивировать талантливых и напористых в работе сотрудников». Здесь преобладают индивидуальные контракты и участие в прибылях, что обусловлено спецификой характера собственности.

В Италии «проводят оплату на основе использования индивидуальных и коллективных надбавок к тарифной ставке и в зависимости от роста уровня стоимости жизни, а во Франции преобладает индивидуализация системы оплаты труда, а оценка результатов труда измеряется в баллах» [4].

В целом, для предприятий государств ЕС характерны три модели стимулирования труда сотрудников: «а) Безпремиальная модель, предусматривающая стимулирующую функцию выполнения зарплаты; б) Премияльная модель, предусматривающая индивидуальные результаты труда; в) Премияльная модель, учитывающая величину дохода и прибыли предприятия».

При этом главной особенностью компаний за рубежом является минимизация доли материальных вознаграждений и роста доли нематериальных стимулов, и возрастание роли и степени участия работника в работы предприятия на основе принципа саморегулирования.

Следует заметить, что в государствах Европейского Союза широко развиты производственные кооперативы, как самоуправляющиеся организации, а также государственные предприятия управляются с участием работников на основе оперативного механизма управления их работы.

Таким образом в целом нами изучены системы мотивации и стимулирования труда работников в зарубежных странах, осуществлен анализ их составляющих, уточнены принципы создания и применения, выявлены влияние культурологических особенностей стран; отраслевая принадлежность; цели и стратегия предприятия и их работы с производственным персоналом; изучена политика администрации и другие.

Кроме того, нами изучены основные формы регулирования заработной платы в зарубежных странах. Между перечисленными формами существует тесная взаимосвязь, они взаимодействуют и влияют друг на друга, на основе которых формируется единый

механизм регулирования системы оплаты труда работников в основных отраслях и сферах экономики.

Также опыт зарубежных стран свидетельствует о том, что построение систем оплаты труда в каждой из стран имеет свои особенности и характеризуется по-разному. Например, в Швеции «используют солидарную заработную плату, в Японии – оплатой за стаж и рационализаторство, Германии – стимулированием увеличения производительности труда, США – оплатой за квалификацию, Великобритании – оплатой по индивидуальным контрактам, Франции – индивидуализацией зарплаты, Италии – выплатой коллективных и индивидуальных надбавок к отраслевым тарифным ставкам и надбавками в связи с увеличением стоимости жизни, а в целом рассмотренные системы объединяет общую нацеленность системы оплаты труда на повышение результативности производственно-хозяйственной деятельности промышленных предприятий» [4].

В настоящее время страны с развитой рыночной экономикой отказываются от традиционных форм оплаты труда учитывая зависимости от индивидуальной выработки и задачи стимулирования сотрудничества внутри предприятия, способностей их работников к изменениям и восприятию новшеств, чувства ответственности за надежность и качество выпускаемой продукции, а также применения повременных форм оплаты труда. В целом в зарубежных странах используют индивидуальную и коллективную системы оплаты и стимулирования труда работников.

В целом одобряя политику регулирования оплаты труда в США важным считаем применения налогообложения прибыли, как главного источника формирования средств, и ее распределяются между работниками по форме их зарплаты. В США широко используется повременная оплата и размер заработной платы связан с высоким уровнем механизации труда. Однако, размер минимальной оплаты труда регулируется государством, а абсолютные размеры зарплаты зависят от квалификации сотрудников и стоимости проживания в конкретных территориях страны.

В зарубежных странах эффективно применяются «гибкие системы оплаты труда, основанные на участии работников в прибылях компании или в распределении доходов при одновременном росте производительности труда и их прибыльности, включающие элементы морального стимулирования, а также компетенции работника» [4]. Успешно в США развивается система группового премирования, оценивая достижения. При этом в Японии должности и уровни окладов группируются, используя данные рынка и важности должности с учетом гибкого сочетания цен рынка труда, индивидуальных и групповых результатов и уровня компетентности сотрудника. Поэтому данный опыт широко применяется в США, «оценивая возможности человека и использования программы бонусов, а также программы индивидуального и группового стимулирования» [3,4].

Также существуют специальные виды премирования за достижение особо важных производственных заданий. Как было отмечено выше, в целом в Японии система оплаты труда основывалась на зависимости величины заработной платы от возраста и трудового стажа, решении вопросов техперевооружения производства и создании благоприятного социально-психологического климата в предприятии.

В предприятиях ЕС также используют такие модели оплаты и стимулирования труда: «безпремиальную и премиальную систему, предусматривающие выплаты, размеры которых устанавливаются с учетом индивидуальных результатов труда работника» [4].

На наш взгляд, эти модели лежат в основу Женевской схемы, для установления тарифной системы оплаты труда, учитывающие необходимость учета при установлении разрядов специальных знаний и умений, величины нагрузки на организм работника, его работоспособности и здоровье, уровня ответственности, условия труда и быта. Данный опыт имеет особый интерес для условий Таджикистана.

Организация оплаты труда во Франции показывает, что в основном используется система индивидуализации оплаты труда. Для фирм Франции другим важным направлением считается оплата по результатам труда для оплаты рабочих в горнорудных предприятиях.

Сейчас значительно возрастает роль системы оплаты, базирующиеся к качеству работы, а также системы оплаты труда с учетом заслуг по результатам проводимых аттестаций в предприятиях.

В целом использовании систем оплаты, базирующиеся к качеству работы, обеспечивают «повышению мотивации работников; привлечению и удержанию хороших работников; усилению контроля руководства; выполнения служебных обязанностей, улучшению коммуникаций; совершенствованию личной и корпоративной деятельности, выявлению задач по устойчивому развитию; укреплению личных рабочих отношений за счет коллективных и др.» [3, 4].

Особое место сейчас отводится системе оплаты на основе выделения наличия производственных и инновационных навыков.

Перспективным считается система участия в прибыли, применяемой в США и Англии, а также важным считается изучение особенностей организации стимулирования труда работников в Японии, выделяя систему пожизненной занятости до выхода работников на пенсию.

Другой эффективной системой считается система кадровой ротации или система репутации, используемая в компаниях Японии. Кроме того, особое место при организации оплаты и стимулирования труда на основе характеристики руководителей подразделений. Ведущее место отводится системе подготовки и переподготовки на рабочем месте в предприятиях.

Важным считается выделение следующих особенностей системы оплаты труда. На наш взгляд, следует выделить зависимость зарплаты от стажа, от жизненных пиков, системы оплаты труда менеджеров от результатов работы предприятия; жесткая зависимость системы оплаты труда работников от результатов работы и др.

В целом, «учитывая трудолюбие, самодисциплине и высокому уровню интеллекта, вследствие интенсивного образования в Японии рабочие при том же уровне технологий имели значительно высокую производительность труда» [4].

Кроме того, нами важное место нами уделено изучению зарубежного опыта стран СНГ в горнодобывающей промышленности, в том числе Казахстан, Киргизии и Узбекистан [4]. Установлено, что применяемые системы оплаты и стимулирования труда имеют аналогичный характер с опытом российских предприятий. Однако при рассмотрении этого опыта важно выделить особенности применяемых систем оплаты и стимулирования и труда в этих странах.

Зарубежный опыт показывает, что важным этапом при организации оплаты и стимулирования труда на предприятиях горной промышленности считается разработка и внедрение гибкой модели оплаты труда работников. Прежде всего, следует начинать «от внедрения этой системы в пилотных подразделениях или группы работников. В условиях «реорганизации системы оплаты труда важным считается информирование и обучении работников, разъяснение основных целей и содержания внедряемой модели оплаты труда, её сущность и стоящие перед ней задачи, проведение оценку возможностей и размера вознаграждения, а также значимость участия работника в её совершенствовании после внедрения разрабатываемой системы» [5].

Внедрения совершенствованной системы оплаты их работников в принятии управленческих решений на горнорудных и горнодобывающих предприятиях.

В этих условиях приоритетным считаем обеспечение перманентной эффективности гибкой системы оплаты труда и проведение мониторинга, для выявления возможных путей для совершенствования модели гибкой оплаты труда на горнодобывающих предприятиях.

В целом, приоритетным и перспективным направлением для горнодобывающих предприятий считается применение гибкой системы оплаты труда на основе оценки полученных результатов. Данную систему можно использовать, используя «грейдинговую систему оплаты труда, применяемых на зарубежных горнодобывающих предприятиях» [2].

Таким образом, анализ опыта зарубежных стран позволяет выделить основные преимущества системы оплаты труда в горнодобывающих предприятиях:

1. Изучаемые системы оплаты труда соответствуют традиционной коллективной организации труда на ГДП;
2. Результаты деятельности ГДП в значительной степени определяется усилиями их трудового коллектива для выполнения работы;
3. Учет разнообразия горно-геологических, технологических и технических условий требует оценки применяемых модели оплаты труда, особенности и характеристику работы предприятия, а также дает возможность выявить общие принципы разработки комплексной системы оплаты и стимулирования труда в изучаемых горнодобывающих предприятиях;
4. Направляет работу персонала ГДП для достижения важных краткосрочных, среднесрочных и стратегических целей, а также обеспечения эффективности работы;
5. Обеспечивает повышение мотивации сотрудников и превращает труд работников ГДП более привлекательным и эффективным, а также и рациональным и др.

Таким образом, можно сформулировать вывод о том, что анализируемые модели системы оплаты труда по результату обеспечивают повышение эффективности систем материального стимулирования сотрудников ГДП, повышение эффективности использования человеческого капитала, активизации и улучшения деятельности горнодобывающих предприятий и их подразделений.

В целом, результаты изучения опыта зарубежных стран по применению рациональной системы оплаты и стимулирования труда работников показывает, что данный опыт можно использовать на предприятиях горнодобывающей промышленности с учетом особенностей их функционирования и развития в Республике Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мучникова Л.А., Рахметов Д.И., Кузнецов С.А. Зарубежный опыт формирования эффективных систем мотивации и стимулирования труда // Международный студенческий научный вестник. – 2018. – № 6; URL: <https://eduherald.ru/ru/article/view?id=19435> (дата обращения: 27.02.2023г.).
2. Павленко О.А. Грейдинговая система оплаты труда на горнодобывающих предприятиях//Вестник ЮРГТУ (НПИ),2011. №5. -С.171-174.
3. Раджабов Р.К. Основные направления развития рынка труда и продуктивной занятости населения Республики Таджикистан//Актуальные проблемы экономики труда и управления персоналом: материалы республиканской научно-практической конференции (30 марта 2023 г.) / Под редакции доктора технических наук Х.Х. Назарзода, доктора экономических наук Ф.Р. Шаропова, доктора юридических наук Н.А. Кудратова. – Душанбе: «ДДТТ», 2023. - 270 с.-С.9-12.
4. Ростик О. М., Стариков Е. М., Гамбург А. В., Костина Г. А., Кожевников М. В. Мотивация, организация и оплата труда. - Екатеринбург: Информационный портал УрФУ.2019. - 256 с. <http://www.urfu.ru>.
5. Республика Казахстан: Исследование горнодобывающего и металлургического секторов промышленности. - Всемирный банк, 2001, октябрь. -165с.
6. Рейшахрит Е.И., Губина Т.С. Анализ зарубежного опыта и возможность организации оплаты труда по результату на предприятиях горной промышленности. –М., 2009. -147с.

7. Трудовой кодекс РФ» от 30.12.2001 [Электронный ресурс] // Система ГАРАНТ: http://base.garant.ru/12125268/20/#block_1020#ixzz4cqO59y1G.

8. Шамина Е.А., Чеботарёва Т.А. Организация оплаты труда: российский и зарубежный опыт //Мировые цивилизации. Том 2, №4 (2017) <https://wcj.world.ru/PDF/03MZ417.pdf> (доступ свободный).

УДК 339.732+330.3 (575.3)

Қаландаров И.Э.

ФАЗОИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА ОМИЛӢОИ ТАЪСИРБАХШИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақола мушкilotи баландбардории самаранокии сармоягузорӣ ва омилҳои ба фазои сармоягузорӣ таъсиркунанда мушаххас карда шудааст. Ва самтҳои баланд бардоштани сармоягузорӣ нишондиҳандаҳои фазои таъсиркунанда дар бахши пахтакорӣ муайян карда шудааст. Инчунин вобаста ба таъсир, хусусияти пайдоиш омилҳои таъсирбахши фазои сармоягузорӣ гуруҳбанди карда шудааст. Бари рушди фазои сармоягузори имтиёзои сармооягузори оварда шудааст.

Калидвожаҳо: фазои сармоягузорӣ, омил, самаранокӣ, фоида, рақобатпазирии фазои сармоягузори, имтиёзои сармоягузори.

Қаландаров И.Э.

ИНВЕСТИЦИОННОЕ ПРОСТРАНСТВО И ФАКТОРЫ ЕГО ВЛИЯНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье конкретизирована проблема повышения эффективности инвестиций и факторы, влияющие на инвестиционную среду. И направления увеличения инвестиций определяются показателями пространства влияния в хлопковом секторе. Также в зависимости от эффекта, характера проявления сгруппированы влияющие факторы инвестиционной среды. Предусмотрена степень освоения пространства инвестора и выгоды от инвестиций.

Ключевые слова: инвестиционная среда, фактор, эффективность, прибыль, конкурентоспособность инвестиционной среды, привилегии инвестора.

Qalandarov I.E.

INVESTMENT SPACE AND FACTORS OF ITS EFFECT IN MODERN CONDITIONS

The article specifies the problem of increasing the efficiency of investments and the factors influencing the investment environment. And the directions for increasing investment are determined by indicators of the space of influence in the cotton sector. Also, depending on the effect, the nature of the manifestation, the influencing factors of the investment environment are grouped. The degree of development of the investor's space and the benefits from investments are provided.

Key words: investment environment, factor, efficiency, profit, investment environment competitiveness, investor privileges.

Яке аз заминаҳои муҳими рушди мунтазам ва босуръати иқтисодиёти мамлакат инкишофи чараёнҳои сармоягузорӣ буда, аз фазои сармоягузорӣ саҳт вобаста мебошад. Муҳимияти тадқиқи масъалаи омӯзиши фазои сармоягузорию дар мамлакат сабабҳои зерин муайян мекунад.

Аввалан, нокифоягии захираҳои сармоягузорӣ ба тағйироти сохторӣ дар иқтисодиёти мамлакат таъсири манфӣ расонида, барои ноил шудан ба суръати рушди иқтисодии интизорӣ имкон намедиҳад. Чунин ҳолат зарурати таҳияи чорабиниҳои самаранокро дар самти ташкили фазои мусоиди сармоягузорӣ, ки метавонад воридоти мўътадили сармояро ба иқтисодиёт таъмин кунад, тақозо менамояд.

Дуҷум, вобаста ба он, ки тамоюлҳо ва қонуниятҳои рушди чараёнҳои сармоягузорӣ дар иқтисодиёти мӯсоири Ҷумҳурии Тоҷикистон майли равшан ба самти манфиатҳои тичоратӣ дорад, муайян кардани самтҳои нави ташаккули онҳо, бо мақсади таъмини нафақат афзоиши миқдорӣ, балки афзоиши сифатии сармоягузорӣ, ки дар зиёд шудани самаранокии иҷтимоӣ ва буҷетӣ инъикос мешавад, талаб карда мешавад.

Сеюм, бо назардошти маҳдуд будани захираҳои буҷетӣ, ҳамчунин бо сабаби яхела набудани сатҳи самаранокии иҷтимоӣ-иқтисодии сармоягузорӣ дар рушди иқтисодии сармоягузорию минтақаҳо ва соҳаҳои гуногуни фаъолияти иқтисодии мамлакат, таваҷҷуҳ ба масъалаҳои интиҳоби афзалиятҳои иштироки давлат дар бехтар намудани шароити сармоягузорӣ барои соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти мамлакат зиёд мешавад.

Фазои сармоягузорӣ ҳамчун муҳити татбиқи чараёнҳои сармоягузорӣ дар зерин таъсири маҷмӯи омилҳои ба ҳам алоқаманди қонунгузорӣ, танзимкунанда, ташкилӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ ва дигар омилҳо, ки шароити фаъолияти сармоягузорию дар ягон кишвар ё минтақа муайян мекунад, ташаккул меёбад.

Фазои сармоягузорӣ аз маҷмӯи шароити иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва ҳатто фарҳангӣ иборат аст, ки ҳолибияти сармоягузорию дар соҳаи муайяни иқтисодиёт, дар ягон қорхона, минтақа ё кишвар таъмин менамояд.

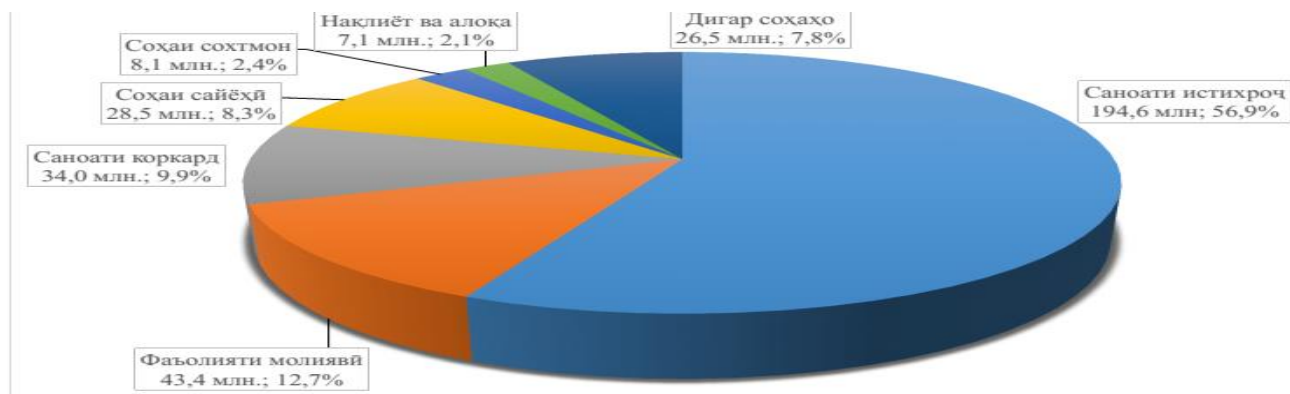
Фазои сармоягузорӣ маҷмӯи шароитҳо дар иқтисодиёти миллӣ мебошад, ки вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ, молиявӣ ва иқтисодии кишварро инъикос мекунад, ки ба сармоягузорӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт мусоидат мекунад. Илова бар ин, фазои сармоягузорӣ бо сиёсати сармоягузорию давлат зич алоқаманд аст ва қисман аз ҳолиби он муайян карда мешавад.

Сармоягузорию ҳориҷӣ нишондиҳандаҳои фазои сармоягузорию кишварҳоро баҳогузорию намуда оид ба амалигардони фаъолиятҳои қарор қабул мекунад. Таъсири сиёсати сармоягузорӣ ба фазои сармоягузорӣ ҳамчун объекти сармоягузор баҳисоб меравад.

Дар солҳои истиқлоли ба Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои муҳими молиявӣ ҳалб карда шуда, барои муваффақияти сармоягузорӣ дар бахшҳои иқтисодӣ шароити мусоид фароҳам оварда шуд.

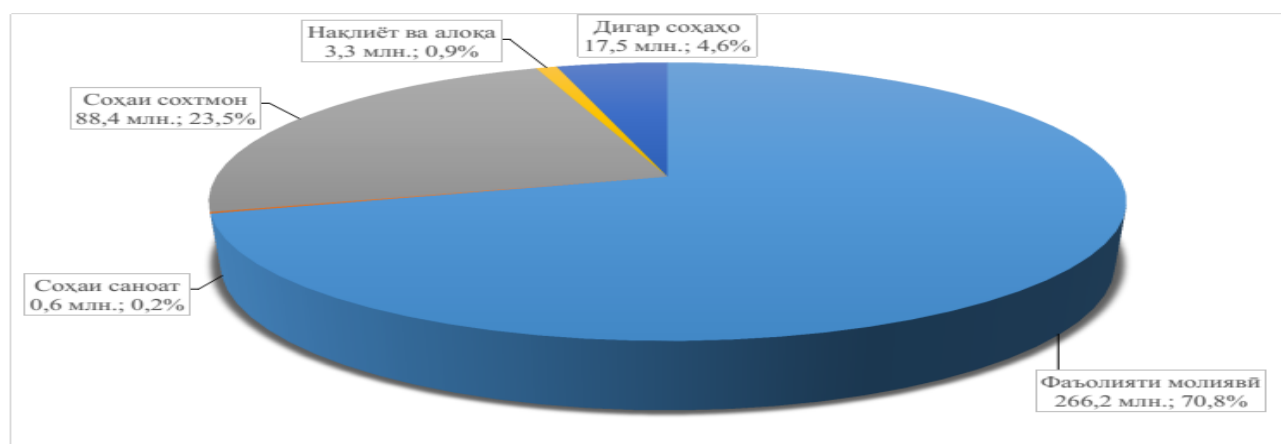
Тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон воридоти умумии сармоягузорию ҳориҷӣ дар соли 2021 718,3 млн. доллари амрикоиро ташкил додааст, ки аз он 342,2 млн. доллари амрикоӣ сармояҳои мустақим, 0,1 млн. доллари амрикоӣ сармояҳои ҳомадонӣ ва 376,0 млн. доллари амрикоӣ дигар намуди сармояҳо мебошанд. Дар соли 2021 нисбат ба ҳамина давраи соли 2020 воридоти сармояҳои мустақими ҳориҷӣ ба маблағи 179,7 млн. доллари амрикоӣ ё 110,6% ва дигар намуди сармояҳо ба маблағи 110,6 млн. доллари амрикоӣ ё 41,7 фоиз зиёд шудааст [9].

Сармояи мустақим асосан ба саноати истихроҷ - 194,6 млн. доллари амрикоӣ (ё 56,9 фоиз), ғайриқилиқ молиявӣ - 43,4 млн. доллари амрикоӣ (12,7%), саноати коркард - 34,0 млн. доллари амрикоӣ (9,9%), соҳаи сайёҳӣ - 28,5 млн. доллари амрикоӣ (8,3 фоиз), соҳаи сохтмон - 8,1 млн. доллари амрикоӣ (2,4%), соҳаи нақлиёт ва алоқа - 7,1 млн. доллари амрикоӣ (2,1%) ва ғайра 26,5 млн. доллари амрикоӣ (7,8%) рағона қарда шудаанд (расми 1).

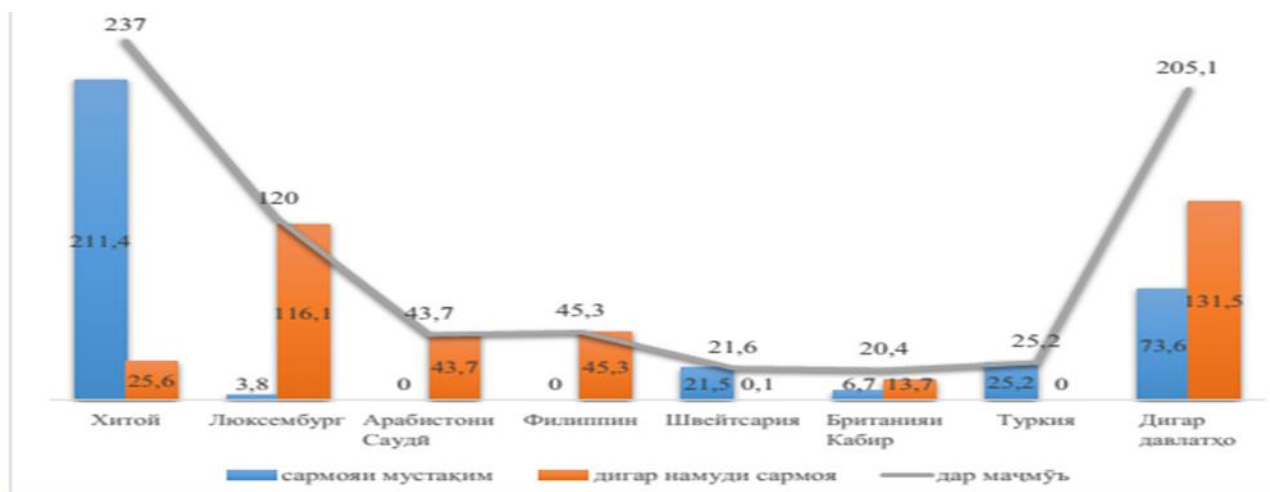
Расми 1. Қалби сармояи мустақими хориҷӣ ба соҳаҳои иқтисодиёти Тоҷикистон дар соли 2021 (доллари ИМА) [9].

Дигар намуни сармояҳои хориҷӣ асосан ба соҳаи ғайриқилиқ молиявӣ - 266,2 млн. доллари ИМА (70,8%), соҳаи сохтмон - 88,4 млн. доллари ИМА (23,5%), нақлиёт ва алоқа - 3,3 млн. доллари ИМА (0,9%), соҳаи саноат - 0,6 млн. доллари ИМА (0,2%) ва дигар соҳаҳо - 17,5 млн. доллари ИМА (4,6%) рағона қарда шудаанд (расми 2).

Расми 2. Қалби дигар намуни сармоягузориҳои хориҷӣ аз рӯи соҳаҳо ба иқтисодиёти Тоҷикистон дар соли 2021 (доллари ИМА) [9].

Дар соли 2021 сармояи мустақими хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар аз давлатҳои зерин ворид гардидааст (расми 3).

Расми 3. Воридоти сармояи хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи давлатҳо дар соли 2021 (млн. доллари ИМА) [9].

Дар соли 2021 воридоти сармояи мустақими хориҷӣ бештар ба шаҳри Душанбе - 39,1% (133,9 млн. доллари ИМА), Вилояти Суғд - 53,2% (182,0 млн. доллари ИМА), Вилояти Хатлон - 5,1% (17,6 млн. доллари ИМА), Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон - 1,1% (3,7 млн. доллари ИМА) ва ба ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (НТҚ) - 1,5% (5,0 млн. долл. ИМА) равона гардидааст.

Тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон воридоти умумии сармоягузори хориҷӣ ба ҷумҳурӣ дар солҳои 2007-2021 ҳамагӣ 11012,4 млн. доллари ИМА-ро ташкил додааст, ки аз он 4 млрд. 850 млн. доллари ИМА сармоягузориҳои мустақим, 5 млрд. 659 млн. доллари ИМА дигар намуди сармоягузориҳо ва 502,1 млн. доллари амрикоӣ сармоягузориҳои портфелӣ (евробондҳо) мебошанд.

Ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар солҳои 2007-2021 ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз 65 давлати ҷаҳон сармояи хориҷӣ ворид намудаанд (расми 2.3.6) [9].

Расми 4. Воридоти дигар намуди сармояи хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. доллари ИМА) [9].

Ҳамин тариқ, таҳлили чараёни ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2007-2021 тамоюли афзоянда дорад. Ба андешаи мо, барои боз ҳам афзун намудани ҳаҷми чараёни ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд, пеш аз ҳама, ҷолибнокии сармоягузорӣ дар мамлакат баланд бардошта, муҳити мусоиди сармоягузорӣ фароҳам оварда шавад. Махсусан ба омилҳои зерин диққати бештар додан зарур аст: андозбандӣ; пардохтҳои гумрукӣ; заминаҳои ҳуқуқӣ; ҳимояи манфиатҳои молу мулкӣи сармоягузoron; ташкили инфрасохтори ба талабот ҷавобгӯ ва ғайра.

Дар барномаи бозсозии амиқи иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон афзалиятҳои муҳими сармоягузории мустақими хориҷӣ дар муқоиса бо дигар намудҳои кўмаки иқтисодӣ қайд гардидааст. Сармоягузории мустақими хориҷӣ, пеш аз ҳама, ҳамчун сарчашмаи маблағгузорӣ барои истеҳсоли молҳо ва хизматрасониҳо, инчунин технологияҳо, ташкили усулҳои пешқадами идоракунии ва маркетинг хизмат менамояд.

Муҳим он аст, ки сармоягузорӣ дар муқоиса бо қарз гаронии иловагӣ ба қарзи берунӣ нашуда, баръақас имкон медиҳад, ки барои баргардонидани қарзи берунӣ маблағҳо ҷалб карда шавад. Сармоягузории мустақим бо шарофати муттаҳидшавии истеҳсоли ва илмӣ-техникӣ самаранокӣ бештари ҳамгироии иқтисодӣ миқдори ба хоҷагии ҷаҳонӣ таъмин мекунад.

Зарурати ташкили корхонаҳои муштарак бо иштироки сармояи хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он асос меёбад, ки соҳибкорӣ муштарак барои ворид шудани мамлакат ба системаи хоҷагии иқтисодӣ ҷаҳонӣ мусоидат карда, инчунин дар ташаккули зерсохтори иқтисодӣ нақши муҳим мебозад. Барои корхонаҳои муштарак бо иштироки сармояи хориҷӣ технологияи хело пешрафта, ҳосилнокӣи баланди меҳнат, бозгардонии баланди маблағ ва сатҳи баланди музди меҳнат хос буда, ба иқтисодиёти милли таъсири мусбат мерасонад.

Соҳибкорӣ муштарак яке воситаҳои рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Он барои кам кардани мўҳлати сохтмони корхонаҳои нав, ҷорӣ кардани технологияҳои пешқадам, истеҳсоли молҳои, ки дар бозори дохилӣ мавҷуд нест, зуд ворид шудан ба бозори берунӣ бо маҳсулоти рақобатпазир кўмак менамояд. Умуман, имрӯз корхонаҳо бо иштироки сармояи хориҷӣ яке аз бахшҳои хело рушёбандаи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил менамоянд.

Афзалияти умумии соҳибкорӣ муштарак дар тамоми шаклҳои он ташкили шароити мусоид барои оғози кор дар истеҳсолоти нав ба ҳисоб меравад. Аммо, зуд муттаҳидшавии шарикон ва азхуд кардани истеҳсолот масъалаҳои таҳияи стратегия, аз ҷумла, сохти сармоя ва андозҳо, тақсими дивиденд ва ғайраҳо ба миён меорад. Дигар масъалаи муҳим бо хароҷоти моддии иловагии иштирокчиёни бозьтимоди соҳибкорӣ муштарак вобаста мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҷалби сармояи хориҷӣ омилҳои мусоид мавҷуд мебошад: арзиши пастии нерӯи барқ; захираи калони канданиҳои фойданоки дастрас; иқтисодӣ тавоноии саноатӣ; мавҷудияти шохроҳҳои калони нақлиётӣ; комплекси илмӣ-таълимии рушдёфта; муттаҳидсозии иқтисодӣ меҳнатии баландихтисос; захираҳои бойи обӣ; мавҷудияти мавзёҳои беназирии истироҳатӣ.

Наздик будан ба сарчашмаҳои ашёи хом ва таъмин будан бо қувваи кории маҳаллӣ истеҳсоли муштаракро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои сармоягузориҳои хориҷӣ ҷолибнок менамояд. Ин фойдаи мустақим ба шарикон ва самаранокӣи баланди маблағи сармоягузоришуда.

Таҷрибаи байналхалқӣ нишон медиҳад, ки минтақаҳои озоди иқтисодӣ воситаи муҳими ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти милли мебошанд. Чунин ҳолат дар иқтисодиёти Тоҷикистон ба таври назаррас ба ҷашм мерасад. Бешубҳа, минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Тоҷикистон нақши муҳим ва ҳалкунанда мебозанд. Таҳлили чараёни ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2007-2021 тамоюли афзоянда дорад. Ба андешаи мо,

барои боз ҳам афзун намудани ҳаҷми чараёни ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд, пеш аз ҳама, ҷолибнокии сармоягузорӣ дар мамлакат баланд бардошта, муҳити мусоиди сармоягузорӣ фароҳам оварда шавад. Махсусан ба омилҳои зерин диққати бештар додан зарур аст: андозбандӣ; пардохтҳои гумрукӣ; заминаҳои ҳуқуқӣ; ҳимояи манфиатҳои молу мулкӣи сармоягузoron; ташкили инфрасохтори ба талабот ҷавобгӯ ва ғайра.

Сармоягузориҳои хориҷӣ махсусан ба ҳамон соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур мебошад, ки тезонидани рушди онҳо барои таъмини аҳоли бо молҳои зарурати аввал нақши муҳим мебозад. Ба чунин соҳаҳо истеҳсоли маҳсулоти хурукворӣ, молҳои истеъмоли халқ ва хизматрасониҳо, доруворӣ ва дигар маҳсулоти барои аҳоли зарур дохил мешавад. Иштироки сармоягузориҳои хориҷӣ ба самтҳои зерин афзалиятнок шуморида мешавад:

- таҷдид ва азнавсозии корхонаҳое, ки ба коркард, нигоҳдорӣ ва кашонидани маҳсулоти кишоварзӣ машғул мебошанд;

- соҳаҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ, ки бо сохтмони объектҳои энергетикӣ обӣ ва сӯзишворӣ, нерӯгоҳҳои хурди обӣ-барқӣ, истеҳсоли нафт, газ, металлҳои камёфт ва ғайра алоқаманд ҳастанд;

- ташкили зерсохтори муосир, ки нақлиёт, телекоммуникатсия, ҷиҳозонидани техникӣ, хоҷагии анбор ва хизматрасониҳо дар бар мегирад.

Сиёсати давлатии сармоягузорӣ оиди ҳимояи сармоягузoronи хориҷии стратегӣ бояд иҷроӣ амалҳои зеринро инъикос намояд:

- кафолати бадтар нашудани низоми андозбандии сармоягузорӣ дар давраи татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ;

- тақмил додани системаи суғуртакунӣ аз хавфҳои тижоратӣ ва ғайритижоратӣ;

- таъмини иттилоотии «шаффофӣ» сармоягузориҳои ғайрирезидентон;

- пешниҳоди имтиёзи гумрукӣ ҳангоми амалӣ кардани лоиҳаҳои калони сармоягузорӣ;

- пурзӯр намудани танзими давлатии воридоти сармояи хориҷӣ ва ватанӣ ба соҳаҳои афзалиятнок ва минтақаҳо, бо роҳи пешниҳоди имтиёзҳои иловагӣ дар доираи муқаррароти қонунгузорӣ, пурзӯр кардани назорат ба чараёни бақайдгирӣ ва таҳияи ҳисоботи оморӣ оиди фаъолияти корхонаҳои муштарак бо иштироки сармоягузориҳои хориҷӣ;

- бо ёрии гузаронидани конкурсҳои сармоягузорӣ ташкил намудани фурӯши объектҳои ҳаҷмашон хело калон, ки сохтмонашон ба анҷом нарасидааст.

АДАБИЁТ

1. Ашуров И.С., Исвалиев С. Некоторые перспективные направления инвестиционного развития региональных аграрных кластеров // Паёми ДМТ. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ, 2017. - №2/10(219). - С. 20-25.
2. Бердиев, Р.Б., Шохрӯз М., Майдаева М.С. Сущность и социально-экономическое значение инвестирования экономики// Паёми ДМТ. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ, 2016. - №2/10 (219). - С. 140-144.
3. Каримова Ш.К. Пути активизации инвестиционных процессов в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. - 2018. - №3(55). - С. 58-65.
4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - №3, соли 2022.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - №5, соли 2016.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - №3, соли 2011.

7. Мирсаидов А.Б. Музаффаров Б.С. Совершенствование механизма привлечения иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан // Паёми ДМТ. - 2019. - №2/3 (165). - С. 281-289.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 декабри соли 2021 [Захираи электронӣ]//www.president.tj
9. Сомонаи расмӣи Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон - www.gki.tj
10. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - Душанбе, «Контраст», 2016. - 88 с.

УДК: 338.33

Хайрзода Ш.К., Аҳадов И.К.

БАҲОДИҲИИ ИДОРАКУНИИ САМАРАНОКИ ДОРОИҲОИ БОНКӢ

Идоракунии дороиҳои бонкӣ дар замони муосир яке аз проблемҳои аввалиндараҷа дар низоми бонкӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин сабаб таҳлили мавзӯи мазкур мубрамияти мақоларо назаррас менамояд. Дар асоси таҳқиқи адабиётҳои иқтисодӣ ва осорҳои олимони ватанию хориҷӣ муаллифони тавонистаанд, ки идоракунии ва танзими дороиҳои бонкиро пурра таҳлил намуда, бартарияту камбудии ин масъаларо дида бароянд. Барои таъмини қобилияти ҳаррӯза дар иҷрои ӯҳдадориҳои худ бонки тичоратӣ ба сифатии идоракунии дороиҳо аҳамияти аввалиндараҷа дода шавад. Дар натиҷаи мақола муаллифони доир ба танзим ва идоракунии дороиҳои бонкӣ пешниҳодҳои мушаххас намудаанд, ки дар амалия татбиқи онҳоро ба мақсад мувофиқ шуморидан мумкин аст. Дар хулосаи мақола муаллифони доир ба муайян намудани сифат ва идоракунии дороиҳои бонкӣ пешниҳодҳои мушаххас намудаанд, ки дар амалия татбиқи онҳоро ба мақсад мувофиқ шуморидан мумкин аст.

Калидвожаҳо: бонки тичоратӣ, дороиҳои бонкӣ, сифати идоракунии дороиҳо, раванди идоракунии дороиҳо, баҳодиҳии дороиҳо, амлиёти ғайри, меъёрҳои мақбул, стратегия, сармоя, кифоягии сармоя, Бонки миллии Тоҷикистон, қарзҳо, қарзҳои батаъхирافتода.

Хайрзода Ш.К., Аҳадов И.К.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ БАНКОВСКИМИ АКТИВАМИ

Управление банковскими активами в современное время считается одной из первостепенных проблем в банковской системе. По этой причине анализ данной темы делает значимой актуальность статьи. На основе исследования экономической литературы и работ отечественных и зарубежных ученых авторы смогли всесторонне проанализировать управление и регулирование банковскими активами и рассмотреть преимущества и недостатки данного вопроса. Для обеспечения ежедневной способности коммерческого банка выполнять свои обязательства первостепенное значение должно придаваться качеству управления активами. В конце статьи авторы внесли конкретные предложения по регулированию и управлению банковскими активами, которые можно признать целесообразными на практике. В заключении статьи авторы внесли конкретные предложения по определению качества и управлению банковскими активами, которые можно признать целесообразными на практике.

Ключевые слова: коммерческий банк, банковские активы, качество управления активами, процесс управления активами, оценка активов, активные операции, приемлемые ставки, стратегия, капитал, достаточность капитала, Национальный банк Таджикистана, кредиты, просроченные кредиты.

Khairzoda Sh.Q., Ahadov I.Q.

ASSESSMENT OF EFFICIENT MANAGEMENT OF BANKING ASSETS

Management of bank assets in modern times is considered one of the primary problems in the banking system. For this reason, the analysis of this topic makes the relevance of the article significant. Based on the research of economic literature and the works of domestic and foreign scientists, the authors were able to fully analyze the management and regulation of bank assets and consider the advantages and disadvantages of this issue. In order to ensure the daily ability of the commercial bank to fulfill its obligations, the quality of asset management should be given primary importance. At the end of the article, the authors have made specific proposals on the regulation and management of bank assets, which can be considered appropriate in practice.

In the conclusion of the article, the authors have made specific proposals on determining the quality and management of bank assets, which can be considered appropriate in practice.

Keywords: commercial bank, bank assets, asset management quality, asset management process, asset valuation, active operations, acceptable rates, strategy, capital, capital adequacy, National Bank of Tajikistan, loans, overdue loans.

Барои муайян намудани ҳолати устувории бонк зарур аст, ки мавқеи бонк дуруст баҳо дода шуда, самаранокии дороиҳо ба андозаи зарурӣ муайян карда шаванд. Ин амал як марҳилаи омодагӣ дар самти баҳогузори фаъолияти бонк ба шумор меравад, зеро дар натиҷаи андешидан ва таҳия намудани чораҳо оид ба рафъи ҳолатҳои бухронӣ, устувории бонк таъмин карда мешавад.

Вобаста ба ин масъала Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудаанд, ки «...ностувории сармояи бонкӣ, сатҳи нокифояи қарздиҳӣ ба иқтисоди миллӣ ва ҷалби сармоя моро водор месозад, ки дар ин самт тадбирҳои таъхирнопазир андешем... Вобаста ба ин Бонки миллиро зарур аст, ки дар самти гузаронидани ислоҳоти зарурии пуливу қарзӣ, муътадил нигоҳ доштани қурби пули миллӣ, сатҳи нархҳо, фаъолияти бонкҳо, назорати риояи қонунгузори бонкӣ ва тақмили он, паст кардани дараҷаи хавфҳо ва ҷорӣ намудани усулҳои корпоративӣ чораҳои мушаххас андешад» [3, 13-14].

Нишондиҳандаи муҳиме, ки фаъолияти бонкҳоро тавсиф намуда, ба сифати воситаи танзим ва назорати бонкӣ баромад менамояд, ки ин даромаднокии дороиҳо ва сармояи бонкӣ мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати заминаи танзимнамоии бонкӣ тавсияҳои кумитаи Базелӣ оид ба назорати бонкӣ ба кор бурда мешавад.

Идоракунии дурусти самараноки дороиҳо ва уҳдадорихои бонк кафили устувории молиявӣ ва ҷанбаҳои мусбати фаъолияти бонкӣ буда, ғоидаи зиёд дар доираи фаъолияти самаранок бо сармояро таъмин менамояд.

Барои муайян намудани ҳолати идоракунии дороиҳо ва ҳал намудани масъалаҳои дар ин самт бавучудода роҳбарияти бонки тичоратӣ бояд маълумоти зеринро дошта бошад:

- маълумот оид ба пардохтпазирӣ (маълумот дар бораи ҳолати воқеӣ оид ба захираҳо, ҳолати пардохти ўҳдадорихо, оид ба манбаъҳои маблағҳо ва самтҳои истифодаи онҳо, маълумот оиди дороиҳои пардохтпазир ва пардохтнопазир);

- маълумот оид ба дороиҳои мушкilotдор (маълумот дар бораи қарзҳо ва дигар дороиҳои мушкilotдор, маълумот дар бораи маблағгузорию фонд барои аз эътибор соқит кардани қарзҳои муҳлаташон гузашта);

- маълумот оид ба арзиш ва меъёрҳои фоизии бонк (таҳлили арзиши дороиҳо, баррасии меъёрҳои фоизии қарзҳо ва амонатҳои бонкӣ, маълумот оид ба меъёри фоизии рақибон).

Ҳадафи асосии идоракунии дороиҳо ва уҳдадориҳо ин ба як сатҳи муътадил расонидани маржаи бонкӣ (фарқи байни даромади фоизӣ ва хароҷоти фоизӣ) мебошад. Дар доираи ин масъала, бонк бояд тағйирёбии доимии дороиҳоро зерин назорат гирад, ки ин бо вазифаҳои зерин муайян карда мешавад:

- барои ноил шудан ба мақсадҳои стратегӣ бонк бояд ба ҳадди имкон андоза, муҳлат, арзиши дороиҳо ва уҳдадориҳоро назорат намояд;

- назорат аз болои дороиҳо бояд бо назорат аз болои уҳдадориҳо тавре ҳамоханг карда шавад, ки идоракунии дороиҳо ва уҳдадориҳо бо ҳамдигар аз рӯи муҳлат, ҳаҷм ва хароҷот ба ҳам мувофиқ оянд.

Дар амалия якҷанд роҳи идоракунии дороиҳои бонк мавҷуданд ва ҳар як бонк вобаста ба фаъолият ва ҳадафҳои гузоштааш роҳи нисбатан мувофиқро интихоб менамояд. Бархе аз бонкҳо барои идоракунии дороиҳо ва уҳдадориҳо, инчунин ҷиҳати дар сатҳи паст нигоҳ доштани хавфҳо, воситаҳоро на барои нигоҳ доштани сатҳи тавозун, балки ба харидории қарзҳои қиматнок ва дигар воситаҳои бозоргир, ки камхавф мебошанд, сафарбар менамоянд.

Дигар гурӯҳи бонкҳо барои гирифтани даромади зиёд ҳатто дар асоси хавфи баланд фаъолият менамояд ё амалиётҳои дорои хавфи баландро мегузаронад.

Ҳар як аз ин равиш ба таҳлил ва банақшагирии дақиқ, тактика ва стратегияи дуруст ниёз дорад, зеро дар фаъолияти бонкӣ бо хавфҳои бузурги молиявӣ (фоизӣ, асъорӣ ва ғ.) дучор гардидан аз эҳтимол дур нест. Бинобар ин, бидуни таҳлили ҳамаҷонибаи сифати сохтори дороиҳо ва заминаи захиравӣ, бонк имконоти устувор фаъолият намуданро аз даст медиҳад.

Ҷузъи асосии идоракунии аз давраи банақшагирии идоракунии вобастагӣ дорад. Дар давраи кутоҳмуддат диққати ҷиддӣ асосан ба нишондиҳандаҳои баҳисобгирифташудаи бонки тичоратӣ, ба монанди маржаи ҳолиси фоизҳо ва даромади софи фоизӣ дода шуда, фоидаи ба даст омада аз ҳар як саҳмия ба назар гирифта мешавад.

Дар давраи дарозмуддат бошад, аввалан арзёбии бозори сармоя дар мадди назар қарор дода мешавад. Дар робита бо банақшагирии стратегӣ, идоракунии дарозмуддати дороиҳо метавонад дар рақобатпазирии даромад ва фоида аз сармоя ифода ёбад.

Сиёсати идоракунии дороиҳо дар низоми бонкӣ масъалаҳои ба эътидол овардан ё зиёд намудани даромади софи фоизӣ, ба мувозинат даровардан ё афзоиш додани арзиши бозори дороиҳои ташкилоти қарзӣ, назорати хароҷот, нигоҳ доштани сифати хизматрасониҳои бонкӣ, таъмини талаботи пардохтпазирӣ, ба даст овардани сармояи кофӣ ва идоракунии фаъолияти ғайритавозуниро дар назар дорад.

Идоракунии дороиҳо натиҷаи таҳияи минбаъдаи стратегияи идоракунии дороиҳо мебошад. Татбиқи стратегияи идоракунии дороиҳо дар он зоҳир мешавад, ки бонк бо афзоиши пардохтпазирӣ худ боварии мизочонро нисбат ба худ зиёд намуда, талаботи онҳоро ба захираҳои қарзӣ афзоиш медиҳад ва дар қиёс бо рақибони бозори худ захираҳои иловагиро ба даст меоварад.

Дар доираи татбиқи идоракунии дороиҳо вазифаҳои асосии зеринро метавон аз ҳам ҷудо намуд:

1. Зарурати назорати идоракунии бонк оид ба ҳаҷм, сохтори дороиҳо ва уҳдадориҳо, даромад ва хароҷоти дороиҳо ва уҳдадориҳо;

2. Риояи талаботҳои зарурии идоракунии дороиҳо дар таъмини ноил шудан ба даромади максималии бонк аз дороиҳо;

3. Ба ҳадди аксар расонидани даромади бонкӣ ва ба ҳадди ақал расонидани арзиши хизматрасониҳои бонкӣ дар натиҷаи истифодаи дурусти сиёсати идоракунии.

Бонки тичоратӣ бояд тавозуни дороиҳо ва уҳдадориҳои худро дар маҷмӯъ баррасӣ намуда, идоракунии онҳоро дуруст ба роҳ монанд ва ғайри баландро бо сатҳи қобили қабул будани хавфҳо таъмин намояд. Умуман, моҳияти идоракунии дороиҳои бонки тичоратӣ аз стратегия ва татбиқи чораҳои андешидашуда бояд бархурдор бошад ва дар баробари ин, сохтори тавозунии бонки тичоратӣ доимо бо барномаҳои стратегии он мутобиқат намояд.

Ташкилотҳои қарзӣ фаъолияти худро устуворона ва оқилона, мутобиқи талабот ва меъёрҳои байналмилалӣ идоракунии корпоративӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва иҷозатномаҳои Бонки миллии Тоҷикистон амалӣ менамоянд, ки мувофиқи ин ташкилотҳои қарзӣ бояд:

- кифоятии сармоя ва пардохтпазирро нигоҳ доранд;
- ҳангоми пастшавии арзиши дороиҳо фонди чуброни талафоти имконпазирро тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Бонки миллии Тоҷикистон ташкил намоянд;
- ҳисобдорӣ мувофиқ ва дигар баҳисобгириро ба роҳ монанд;
- назорати мукамал ва самаранокро аз рӯи хавфҳо амалӣ намоянд;
- барои иҷрои саривақтии уҳдадориҳо ва чуброни зиён захираи кофӣ дошта бошанд;
- бо мақсади кам кардани хавфҳо тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Бонки миллии Тоҷикистон низоми худӣ идоракунии хавфҳо ва назорати дохилиро ташкил намоянд;
- дороиҳои худро вобаста аз хавфи зиён мураттаб созанд [4, 25].

Яъне иҷроии саривақтии талаботҳои дар боло зикргардида ба ташкилотҳои қарзӣ шароит фароҳам меоранд то дар самти устувории худ дар бозори бонкӣ фаъолияти босубот дошта бошад. Дар ин ҳолат идоракунии дороиҳо ва уҳдадориҳои бонкӣ низ осон гардида, сифати онҳоро боло бардоштан имконпазир мегардад.

Дар сатҳи бозори бонкӣ таҳлили нишондиҳандаҳои молиявӣ барои муайян намудани сифати идоракунии дороиҳо ва уҳдадориҳо шароит фароҳам меорад, ки онро дар ҷадвали 1 дида мумкин аст.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои молиявӣ ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар солҳои 2014-2021 (млн, сомонӣ)

Солҳо	Номгӯи нишондиҳандаҳо			
	Дороиҳои маҷмӯӣ	Уҳдадориҳои маҷмӯӣ	Амонатҳои маҷмӯӣ	Сармояи тавозунии маҷмӯӣ
2014	14 854,1	12 507,8	6 691,5	2 346,3
2015	18 639,5	16 222,3	8 614,0	2 417,2
2016	21 187,0	15 690,1	9 244,0	5 496,9
2017	20 932,2	15 207,7	9 283,4	5 724,5
2018	21 201,0	15 287,3	9 723,8	5 913,6
2019	21 975,8	15 749,3	9 742,2	6 226,5
2020	26 307,4	19 131,7	11 414,2	7 175,7
2021	22 414,7	17 339,0	10 159,2	5 075,6
Тағйирот, %	50,8	38,6	51,8	1,1 маротиба

Сарчашма: www.nbt.tj (санаи мурочиат 4.04.2022)

Маълумотҳои дар ҷадвали мазкур овардашуда гувоҳӣ аз он медиҳанд, ки нишондиҳандаҳои соли 2021 нисбат ба соли 2014 аз қабili дороиҳои маҷмӯӣ (50,8%), уҳдадориҳои маҷмӯӣ (38,6%), амонатҳои маҷмӯӣ (51,8%) ва сармояи тавозунии маҷмӯӣ (1,1 маротиба) тамоюли болоравиро касб намудаанд. Ин рақамҳо, яъне болоравии нишондиҳандаҳои дар боло овардашуда шаҳодат аз он медиҳад, ки дороиҳои низоми бонкии кишвар дуруст ва самаранок идора шуда истодааст. Бар замми ин, нишондиҳандаҳо дар соли 2020 ба сатҳи

баландтарин омада расиданд, аз ҷумла ҳаҷми дороиҳои маҷмӯӣ ба 77,1%, уҳдадориҳои маҷмӯӣ ба 52,9%, амонатҳои маҷмӯӣ ба 70,5% ва сармояи тавозунии маҷмӯӣ бошад ду мротба зиёд гардиданд. Аммо бо сабаби коҳиш ёфтани дороиҳо ва сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ дар соли оянда ин нишондиҳандаҳои бонкӣ низ кам гардиданд.

Бо мақсади ҳимояи манфиатҳои пасандоздорону қарздеҳон ва таъмини суботи молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон меъёрҳои мақбули ҳатмии зеринро барои танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ муқаррар мекунад:

- ҳадди ақалли сармояи оинномавӣ барои ташкилотҳои қарзии навтаъсис;
- андозаи ниҳии қисми ғайрипулии сармояи оинномавӣ;
- андозаи ниҳии хавф барои як қарзгир ё гурӯҳи қарзгирони ба ҳам алоқаманд;
- меъёри кифоятии сармоя;
- меъёри пардохтпазирии қарзӣ;
- меъёри истифодаи маблағҳои худии ташкилотҳои қарзӣ барои харидани саҳмияҳои (ҳиссаҳои) шахсони ҳуқуқӣ;

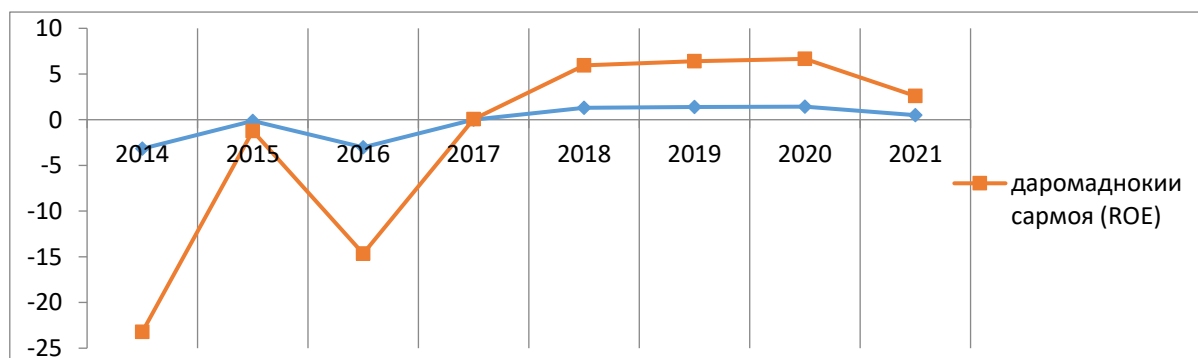
– андозаи ниҳии қарзҳо, кафолатҳо ва замонатҳое, ки ташкилотҳои қарзӣ ба шахсони вобастаи (алоқаманди) худ додаанд;

– ҳадди ниҳии пасандозҳо ва амонатҳои ҷалбшаванда (барои ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ, аз ҷумла ташкилотҳои амонатии қарзии хурд) [1, 2].

Меъёрҳои мазкурро Бонки миллии Тоҷикистон тибқи стандартҳои байналмилалӣ ва амалияи пешқадам ва мутобиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии худ омода намуда, риоя ва иҷроиши он барои танзими нишондиҳандаҳои асосии бонкӣ аз ҷумла ҳадди ақалли сармояи оинномавӣ, андозаи ниҳии хавф, кифоятии сармоя, пардохтпазирии қарзӣ, андозаи ниҳии қарзҳо ва ғайра саривақтӣ ва муҳим мебошад.

Риояи дуруст ва саривақтии ин меъёрҳо боис бар он мегардад, ки ташкилоти қарзӣ даромаднокӣ, бозоргирӣ ва пардохтпазирии худро таъмин намуда, манфиатҳои пасандоздорону қарздеҳонро ҳимоя намояд (ниг. ба диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. Даромаднокии сармоя ва дороиҳои бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2014-2021

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020 ва 2021.

Нишондиҳандаҳои дар ҷадвал овардашударо таҳлил намуда, ба хулоса омадан мумкин аст, ки нишондиҳандаҳои даромаднокии дороиҳо (ROA) ва сармоя (ROE) аз соли 2014 то соли 2017 манфӣ мебошанд, ки ин ба давраи бухрони асёрӣ рост омад ва дар ин замон иқтисодии пардохтпазирии мизочон паст гардида, ба сифати сандуқи қарзӣ таъсири манфӣ расонид. Аз соли 2017 сар карда ташкилотҳои қарзӣ идоракунии дороиҳои худро дуруст ба роҳ монда, аз пайи бартараф намудани камбудии ҷойдошта шуданд ва сипас нишондиҳандаҳои даромаднокии дороиҳо ва сармоя низ мусбат гардиданд. Бинобар ин ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки баҳри бартараф кардани камбудии ва ислоҳи вазъи баамаломата чораҳои таъирнопазир андешанд.

Бо ҳамин сабаб ташкилотҳои қарзӣ сиёсати дохилии идоракунии меъёрҳои мақбулро дар самтҳои зерин таҳия ва амалӣ менамояд:

- дороиҳои пардохтпазир нисбат ба дороиҳои умумӣ ё ӯҳдадориҳо ва ё тағйирёбии онҳо (аз ҷумла, кафолатҳо ва гавари гирифташуда), ба шарте, ки ташкилоти қарзӣ ҳуқуқи дар Бонки миллии Тоҷикистон нигоҳдории қисме аз дороиҳои пардохтпазирӣ худро дошта бошад;

- ҳадди ниҳони қарзҳо ва сармоягузориҳо ё қисме аз онҳо;

- тасниф ва баҳогузориҳои дороиҳо, ташкили захира ва фонди талафоти имконпазирӣ дороиҳо дар заминаи чунин тасниф ва баҳодихӣ, инчунин муқаррар кардани муҳлате, ки бо мурури он даромад аз ғоизи қарзҳои пардохтнашаванда наметавонад ҳамчун даромад ҳисобида шавад, ба истисноӣ даромад бо пули нақд;

- шартҳои қабули амонат, пасандоз ва додани қарз, аз ҷумла муҳлат ва ғоизи онҳо.

Ба ғайр аз ин мамнуиятҳо, маҳдудиятҳо ё шартҳои дигари вобаста ба навъи қарзҳо, сармоягузориҳо ва ӯҳдадориҳо, мутобикати дороиҳо ва ӯҳдадориҳо аз рӯи муҳлат ва ғоизи онҳо, инчунин дороиҳо ва ӯҳдадориҳои шартиро ба амал мебарорад [4, 27].

Ташкилоти қарзӣ тавассути меъёрҳои мақбул сармоя, дороиҳо ва захираҳоро танзим намуда, бо истифодаи сиёсати дохилии худ қоидаҳои идоракунии хавфҳо, сиёсати сармоягузорӣ ва қарздиҳиро риоя менамояд. Инчунин, амалӣ намудани ин меъёрҳо аз тарафи бонкҳои тичоратӣ метавонад ба пардохтпазирӣ бонк асос шуда, сифати дороиҳо низ зери назорати қатъӣ гирифта шавад. Риояи нишондиҳандаҳои даромаднокии бонкҳои тичоратӣ мамлакат, ки ба ғайрияти пурсамари низоми бонкӣ таъсири калон доранд, мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст (нигоҳ ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳои тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба ҳолати 31.12.2021).

Нишондиҳандаҳо	Даромаднокии дороиҳо (ROA)	Даромаднокии сармоя (ROE)	Даромади ғоизии ҳолис (NIM)	Меъёри пардохтпазирӣ чорӣ (К-2.1)
<u>БДА ҶТ</u>	1,6%	11,5%	10,0%	71%
<u>"Амонатбонк"</u>				
ҶСК "Ориёнбонк"	4,9%	17,4%	24,5%	63%
ҶСК "Бонки Эсхата"	3,8%	20,2%	13,7%	64%
ҶСК "Алиф Бонк"	-2,3%	-10,7%	-3,3%	64%
ҶСК "Тавҳидбонк"	2,4%	4,0%	-	128,8%
ҶСП "Аввалин бонки молиявии хурд"	2,6%	17,4%	15,5%	69%
ҶСП "Бонки Арванд"	1,2%	7,2%	13,2%	83%
ҶСП "Спитамен Бонк"	0,5%	3,5%	7,4%	74%
ҶСП "Бонки байналмилалӣ Тоҷикистон"	2,6%	16,5%	9,3%	94%
ҶСП "Бонки рушди Тоҷикистон"	-139,4%	-285,2%	17,0%	85%
ҶСП "Коммерсбонк Тоҷикистон"	2,0%	4,8%	12,2%	167%
КВД БССТ "Саноатсодиротбонк"	6,8%	6,4%	11,9%	7524%
ҶСП "Халик бонк Тоҷикистон"	-1,3%	-5,1%	15,5%	121%

Филиали "Тичорат"-и ш.Душанбе	бонки ЦИЭ дар	-487,5%	-959,4%	13,5%	123%

Сарчашма: манбаи элетрони <https://www.nbt.tj/tj> (санаи мурочиат 06.12.2022).

Аз чадвали мазкур маълум аст, ки нишондиҳандаҳои даромаднокии сармоя, дороиҳо ва даромади фоизии ҳолис ва меъёри пардохтпазирии қорӣи бонкҳо аз ҳамдигар фарқияти зиёд доранд. Ин шаҳодати он аст, ки дар байни бонкҳо рақобат вучуд дошта, онҳоро зарур аст, ки барои баланд бардоштани нишондиҳандаҳо роҳҳои самаранок истифоданамоии дороиҳоро бо роҳи ба худ ҷалб намудани шумораи зиёди мизочон истифода намоянд. Ҳарчанд, ки даромаднокии дороиҳо (ROA) ва даромаднокии сармоя (ROE) дар байни бонкҳои тичоратӣ фарқияти калон дорад, аммо даромади фоизии ҳолис (NIM) ва меъёри пардохтпазирии қорӣ (К-2.1) нисбатан ба ҳамдигар наздик буда, аз меъёри муайянкардаи Бонки миллии Тоҷикистон зиёд мебошад. Баланд будани ин нишондиҳандаҳо гувоҳӣ аз даромаднокии хуби ташкилоти қарзӣ ва пардохтпазирии онҳо мебошад, ки ин барои сармоягузoron низ ҷолиб аст.

Ташкилотҳои қарзӣ ўҳдадоранд ба Бонки миллии Тоҷикистон дар баробари ҳисоботи молиявӣ, инчунин маълумот оид ба дороиҳо ва ўҳдадорихоро пешниҳод намоянд. Ин раванд метавонад барои пешгирӣ намудани вайроншавии таносуби байни дороиҳо ва ўҳдадорихои бонк як монеаи асосӣ бошад.

Бонкҳои тичоратӣ маҷмӯи амалиётҳои молиявиро аз қабилӣ қарзҳо, пасандозҳо, миёнаравӣҳо ва ғайра пешниҳод намуда, аз ҳар як амалиёти фаъол ва ғайрифавол мақсади гирифтани даромадро доранд, то ин ки ин даромадҳо хароҷоти бонкиро ҷуброн намоянд. Чунки даромадҳои фоизи ҳиссаи асосии даромади бонки тичоратиро ташкил менамояд.

Аз ин рӯ дар раванди идоракунии дороиҳо ва афзоиш додани он ба назар гирифтани меъёри фоизӣ ва маржаи он мувофиқи мақсад мебошад, ки онро дар чадвали 3 мушоҳида намудан мумкин аст.

Чадвали 3. Меъёрҳои миёнаи фоизӣ ва маржаи миёна барои солҳои 2015-2021 (бо фоиз)

Солҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Тағйирот
Нишондиҳандаҳои меъёрӣ								
Меъёри миёнаи фоизи қарзҳо (бо сомонӣ)	27,1	30,0	28,1	26,0	22,7	21,2	23,9	-3,2
Меъёри миёнаи фоизи амонатҳои муҳлатнок (бо сомонӣ)	15,3	15,8	13,9	9,5	9,2	8,1	10,0	-5,3
Маржаи аз меъёри фоизӣ зиёд (бо сомонӣ)	11,8	14,2	14,2	16,7	13,4	13,1	13,9	2,1
Меъёри миёнаи фоизи қарзҳо (бо асъори хориҷӣ)	19,1	15,9	21,0	17,2	15,8	13,1	12,9	-6,2
Меъёри миёнаи фоизи амонатҳои муҳлатнок (бо асъори хориҷӣ)	11,6	10,0	6,6	5,2	4,0	3,9	3,2	-8,4
Маржаи аз меъёри фоизӣ зиёд (бо асъори хориҷӣ)	7,5	5,9	14,4	12	11,8	9,2	9,7	2,2

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюллетени омори бонкии солҳои 2018, 12 (281), 2019, №12 (293), 2020, №12 (305), 2021, 12 (316).

Рақамҳои чадвал муайян менамояд, ки дар солҳои охир фоизи қарзҳо паст шуда истодаанд, яъне дар соли 2015 меъёри миёнаи фоизи қарзҳо (бо сомонӣ) ба 27,1% ва меъёри

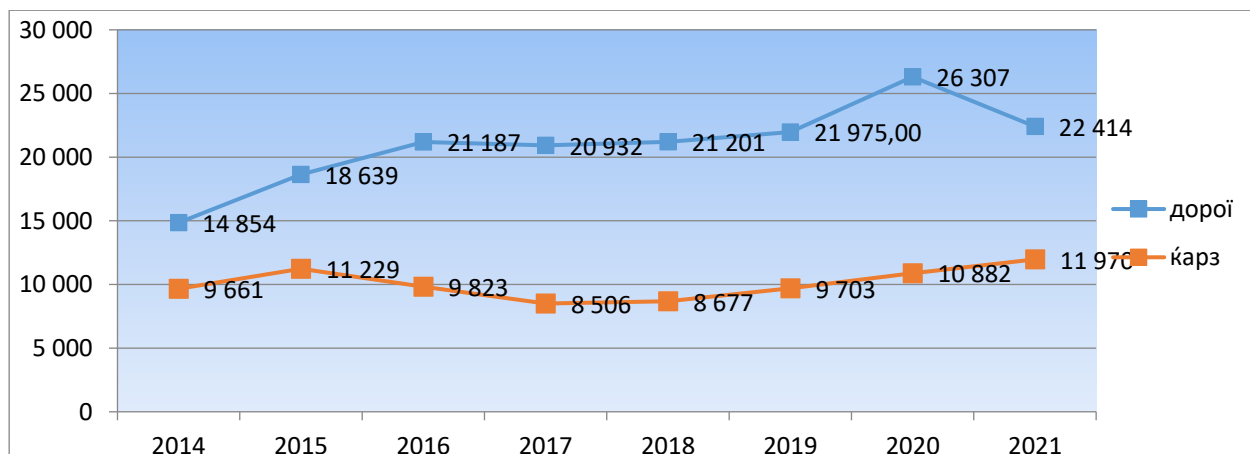
миёнаи фоизи қарзҳо (бо асъори хоричӣ) ба 19,1% баробар буд ва ин нишондиҳанда дар соли 2021 бо асъори миллӣ ба 23,9% ва бо асъори хоричӣ ба 12,9% омада расид. Ин нишондиҳандаҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки имконияти қарздиҳии бонкҳо ба мизочон васеъ гардида, талабот ба қарз зиёд мегардад. Аммо паст шудани меъёри миёнаи фоизи амонатҳои муҳлатнок (бо сомонӣ) дар ин солҳо паст гардид. Ин таъҷил боварии мардумро ба бонк коста гардонид, ҷалби сармоя низ ба бонк кам гардид.

Дар низоми ҳифзи бонкҳо аз муфлисшавӣ хусусияти идоракунии дохилии бонкҳо ва сифати идоракунии дороиҳо мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Бинобар ин, барои ташкили фаъолияти устувори бонк бояд, танзими фаъолияти он ва тақмили идоракунии дороиҳо тамоми кӯшишҳо рағбона карда шаванд.

Инчунин дар баробари ин стратегияҳо зарур аст, ки стратегияи идоракунии захираҳои бонкиро низ ба роҳ монанд. Ба воситаи ин стратегия дар бораи ташкили захираҳои бонкӣ чораҳо андешида мешавад. Чунки ин стратегия бонкҳоро дар ҳолати ба мушкилоти молиявӣ дучор омадан лозим мегардад.

Дар баробари ин бонкҳои тижоратиро зарур аст, ки ҳарчи бештар барои истифодаи дороиҳо кӯшиш намуда, онро ба амалиётҳои ғоиданок сафарбар намояд.

Диаграммаи 2. Динамикаи рушди дороиҳо ва қарзҳо дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи 2015-2021 (бо млн. сомонӣ)

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ барои солҳои 2018, №12 (281), манбаи электронӣ: www.nbt.tj (санаи мурочиат 3.11.2021).

Рақамҳои дар диаграмма овардашуда муайян менамояд, ки дороиҳои бонкҳои тижоратӣ зиёд шуда истодаанд, яъне дар соли 2014 дороиҳои низоми бонкӣ 9,6 млрд сомонӣ бошад, дар соли 2021 ин нишондиҳанда ба 22,4 млрд сомонӣ омада расид. Аммо, миқдори қарзҳо на он қадар суръати болоравиро касб намуда, дар давоми 8 соли охир 2 млрд сомонӣ боло рафтааст. Ин нишонаи он аст, ки ташкилотҳои қарзӣ ба ғайр аз амалиёти қазӣ амалиётҳои дигари даромаднокро аз қабili амалиётҳои маблағгузорӣ ва дигар амалиётҳо пайдо намуда, дороиҳои худро ба ин амалиётҳо сафарбар менамояд.

Фаъолият оид ба идоракунии дороиҳо як қисми нақшаи стратегии бонки тижоратӣ мебошанд. Дар баробари ин бояд вазифаҳои перспективӣ ва роҳҳои инкишофи бонки тижоратӣ муайян карда шуда, инчунин тадбирҳои зарурӣ оиди иҷрои ин вазифаҳо андешида шаванд.

Масъалаҳои асосии худтанзимкунӣ аз идоракунии дороиҳои бонкҳо на танҳо таваассути сафарбар намудани ин дороиҳо ба амалиёти фаъол, инчунин ба воситаи истифодаи дурусти онҳо ҷиҳати ба даст овардани даромади баланд низ муайян намуда мешавад. Ҳама намуди дороиҳои бонк ҷузъи сандуқи дороиҳои бонк ба ҳисоб меравад.

Идоракунии дороиҳои бонк таҳлили таркиби сандуки дороиҳои бонкӣ, ҳаҷм ва даромаднокии онро дар бар мегирад.

Бонк ҳамчун сохтори тичоратӣ бояд ба фаъолиятҳои таваҷҷуҳ намояд, ки дар оянда ба ӯ фоидаи зиёд меорад ва маблағи фоида аз ҳаҷм, сохтор ва идоракунии самараноки дороиҳо, ҳаҷми даромад ва хароҷот ва самаранокии фаъолияти бонк вобаста аст. Инчунин бонки тичоратӣ баҳри зиёд намуднаи сармоя ва дороиҳо ба сармоягузори дохилию хориҷӣ имконияти диҳад. Дар ин доира низоми бонкии мамалакатро зарур аст, ки санадҳои меъёрию ҳуқуқии худро ба талаботҳои байналхалқӣ мутобик сохта, таваҷҷуҳи сармоягузорию ба худ ҷалб намоянд.

Ҳамаи ин заруриятҳоро ба инобат гирифта, Бонки миллии Тоҷикистон дар Нақшаи стратегии солимгардонии фаъолияти барои солҳои 2015-2019 овардааст, ки ҳадафи нисбӣ, ин солимгардонии вазъи молиявӣ ва ба меъёрҳои байналмилалӣ мутобик намудани низоми бонкии кишвар, таъмини самарабахшӣ ва ҷолибияти низоми бонкӣ барои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ, татбиқи муваффақонаи сиёсати пулию қарзӣ ва асбобӣ, танзими сармоя ва дороиҳои Бонки миллии Тоҷикистон, рушду таҳкими идоракунии ҳавфҳо, тақмили заминаи меъёрию ҳуқуқӣ ва ғайра махсус меёбад [2, 12].

Идоракунии самараноки дороиҳои бонкӣ дар раванди ҳалли вазифаҳои зерин нақши муҳим дорад:

- таҳияи дурнамо дар самти истифодаи захираҳо (худӣ ва ҷалбкардашуда) ва баҳогузорию самаранокии онҳо;
- ҳалли масъалаи муқаррар намудани меъёри фоизи қарзҳо ва пасандозҳо;
- ташаққул додани даромади бонки тичоратӣ (даромади фоизӣ ва ғайрифоиизӣ) дар доираи меъёрҳои фоизи тасдиқшуда;
- дар бартараф намудани ҳавфҳои бонкӣ, аз ҷумла ҳавфи пардохтпазирӣ, инчунин баҳодихии ҳавфҳои дигар.

Дар тамоми кишварҳои ҷаҳон идоракунии самараноки дороиҳо яке аз омилҳои муҳимтарини баланд бардоштани устуворӣ, эътимодноқӣ, пардохтпазирӣ ва даромаднокии бонки тичоратӣ ба ҳисоб меравад. Дар давраи иқтисоди бозаргонӣ ва дар шароити рақобати шадид низомҳо ва шаклҳои идоракунии самараноки дороиҳоро мунтазам тақмил дода, дар вазъияти динамиқӣ роҳҳои нави ҳалли масъаларо ёфтан лозим аст. Дар таҷрибаи фаъолияти бонкӣ дар ҷаҳони муосир яке аз соҳаи рақобатпазиртарин ба ҳисоб меравад, аз ин рӯ, муваффақият ва фаъолияти устувори бонки тичоратиро сатҳи идоракунии дороиҳо ба таври назаррас муайян мекунад.

Қайд кардан зарур аст, ки идоракунии дороиҳои бонкӣ ва натиҷаҳои он бояд ба талаботи муайян ҷавобгӯ буда, фарогирии тамоми самтҳо ва ҷанбаҳои фаъолият ва самаранокии молиявӣ бошад. Аз ин сабаб идоракунии дороиҳо дар байни дигар самтҳои идоракунии бонк муҳимияти хосро соҳиб буда, бояд масъалаҳои зеринро дар бар гирад:

– Идоракунии бонк бояд аз нуқтаи назари илмӣ асос ёфта, талаботи қонунҳои иқтисодии тараққиётро ба назар гирад, қомеъҳои прогресси илму техника, таҷрибаи пешқадам ва усулҳои наватаринро истифода барад;

– Идоракунии дороиҳо ҳақиқатан объективӣ, мушаххас ва дақиқ бошад ва он маълумоти бозътимод, санҷидашуда, ки воқеияти объективиро инъикос мекунад, асос ёбад. Инчунин ҳулосаҳо бо ҳисобҳои дақиқи таҳлилий асоснок карда шаванд. Аз ин талабот зарурати мунтазам тақмил додани раванди ҷамъоварӣ ва қоркарди иттилоот бо мақсади баланд бардоштани саҳеҳӣ ва эътимоднокии ҳисобҳо бармеояд;

– Идоракунии дороиҳо бояд ба омӯзиши ҳар як объект бо назардошти тамоми муносибатҳои дохилӣ ва берунӣ, вобастагӣ ва вобастагии байниҳамдигарии унсурҳои алоҳидаи он сурат гирад;

– Идоракунии дороиҳо дар натиҷаи баҳодихии равандҳои иқтисодӣ, падидаҳо ва натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ муайян карда мешавад. Ба ибораи дигар, ҳангоми

идоракунии дороиҳо бояд мутобиқати қонунгузори иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва байналмилалӣ ба назар гирифта шавад;

– Барои самаранок шудани идоракунии дороиҳо, он аз рӯи нақша, мунтазам амалӣ карда шавад. Аз ин ҷо зарурати банақшагирии фаъолияти идоракунии дар бонк ба вучуд меояд, яъне сафарбар намудани уҳдадориҳо ба амалиётҳои активии даромаднок;

– Идоракунии дороиҳо дар натиҷаи зуд ва дақиқ арзёбӣ кардани вазъият, қабули қарорҳои дуруст ва татбиқи онҳо самаранок мегардад;

– Дар раванди идоракунии дороиҳо иштироки доираи васеи кормандони бонк ва иқтисодии захиравӣ бонк истифода мегардад. Инчунин ба қадри кофӣ таҷрибаи пешқадамро муайян намуда, аз он истифода намудан лозим аст.

АДАБИЁТ

1. Дастурамали №176 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ», №143 аз «12» ноябри с.2019. 22 С.
2. Нақшаи стратегии солимгардонии фаъолияти Бонки миллии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2019, Душанбе, 2015.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Душанбе, 22 декабри соли 2017. – с.13-14.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» аз 26.12.11с. №782. 43 С.

УДК 334.7

Хушмуҳаммадзода З., Гафуров Ф.Ҷ.

ТАҲЛИЛ ВА ДУРНАМОСОЗИИ НИЗОМИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар давраи муосири саноатикунони босуръати кишвар, рушди низоми саноат вазифаи асосии давлат ба ҳисоб меравад, зеро барқарор ва вусъат додани истифодаи иқтисодҳои истеҳсолии дохилӣ яке аз ҳадафҳои асосии стратегияи миллии рушд ба шумор меравад. Таҳлил ва дурнамасозии низоми саноат дар асоси расмикунони идоракунии он ба мақсад мувофиқ мебошад, ки ин амал ба ҳар ҷи тезтар ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегии кишвар мусоидат менамояд. Ғайр аз ин, ин раванд ба гузаронидани мониторинги иҷроии барномаҳои амалкунандаи рушди бахши саноати кишвар ва андешидани чораҳои зарурии саривақтӣ таъмин мекунад.

Калидвожаҳо: низоми саноат, нишондиҳандаҳои эндогенӣ ва экзогенӣ, сценария базавӣ, иқтисодҳои истеҳсолӣ, сценарияи муқоисашаванда, омилҳои захиравӣ, омилҳои институтсионалӣ, ҳавасмандсозии мақсаднок, “ядро”-и низоми саноат, арзиши изофа.

Хушмуҳаммадзода З., Гафуров Ф.Д.

АНАЛИЗ И ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ПРОМЫШЛЕННОЙ СИСТЕМОЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В современный период ускоренной индустриализации страны развитие промышленного сектора считается главной задачей государства, ведь восстановление и расширение использования отечественных производственных мощностей является одной из

основных целей национальной стратегии развития. Анализ и прогноз промышленной системы на основе формализации управления в настоящее время считается целесообразно, которая помогает максимально быстро достичь стратегических целей страны. Кроме того, данный процесс усиливает контроль за выполнением текущих программ развития промышленного сектора страны и своевременное принятие необходимых мер.

Ключевые слова: промышленная система, эндогенные и экзогенные переменные, базовый сценарий, производственной мощности, сравнительный сценарий, ресурсные факторы, институциональные факторы, целевая мотивация, «ядро» промышленной системы, добавленная стоимость.

Khushmuhammadzoda Z., Gafurov F. J.

ANALYSIS AND FORECASTING BY THE INDUSTRIAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the modern period of accelerated industrialization of the country, the development of the industrial system is considered the main task of the state, because the restoration and expansion of the use of domestic production capacities is one of the main goals of the national development strategy. The analysis and forecast of the industrial system based on the formalization of management in the present time is considered expedient, which helps to achieve the strategic goals of the country as quickly as possible. In addition, this process strengthens control over the implementation of current programs for the development of the industrial sector of the country and the timely adoption of necessary measures.

Key words: industrial system, endogenous and exogenous variables, baseline scenario, production capacity, comparative scenario, resource factors institutional factors, target motivations, "core" of the industrial system, added value.

Мукаммал гардидани ҳама гуна низоми иқтисодӣ, аз ҷумла низоми саноатӣ, аз рӯи алоқамандии байни қисмҳои асосии истеҳсолии он (ядроӣ низом) ва унсурҳои сохтори он муайян карда мешавад, ки дар маҷмӯ ба рушди низоми саноатии кишвар ҷавобгӯ мебошанд. Бахши асосии саноат тағйироти саноатиро дар кишвар муқаррар намуда, барои ташкили истеҳсоли намудҳои гуногуни маҳсулоти ватании ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда имконият фароҳам меорад. Аз ин хотир, афзалиятҳои рушди саноатии кишвар бояд дар асоси ҳамоҳангсозии ядроӣ он бо дигар унсурҳои сохтори низоми саноат муайян карда шаванд.

Дар баробари ин дар ҷунин шароити душвор, ба монанди номуайяни ва ғайриякрангӣ, номувофиқӣ ва нопуррагии иттилоот, нақши расмикунонии идоракунии низоми саноат тавассути муайян кардани як қатор вазифаҳо барои таҳлили рушди низом дар умум, аҳамияти калон пайдо мекунад. [4, С.101-110, 15].

Дар мулоқот бо саноатчиёни кишвар Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд кард, ки «рушди саноат заминаро барои таъмини субот ва рақобатпазирии иқтисодиёт фароҳам меорад. Ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли мушкилоти соҳаи саноат, пеш аз ҳама, аз масъулини соҳа ва соҳибкорон вобаста аст. Аз ин рӯ, барои ноил шудан ба ҳадафи ҷоруми миллӣ тағйир додани принципи таҳия ва механизми татбиқи сиёсати саноатии кишвар зарур аст»[3].

Бо назардошти таҳқиқотҳои назариявӣ ва амалӣ, ба низоми саноати кишвар дар баробари “ядро”-и асосӣ ҳамчунин омилҳои ташкилӣ-иқтисодӣ ва институтсионалӣ дохил мешаванд, ки онҳо фаъолияти ин низомро муайян мекунанд. Аз ин рӯ, моделсозӣ ва дурнамасозии низоми саноат ба ҳисоб гирифтани таъсири байниҳамдигарии “ядро”-и низоми саноат ва омилҳои экзогенӣ ва эндогенӣ, ки фаъолияти онро муайян мекунанд, дар бар мегирад [6, С.165, 16].

Дар айни замон, мушкилоти таҳияи қарорҳои саривақтӣ ва оқилонаи идоракунии дар заминаи таҳлили амиқ ва сохтани вариантҳои гуногуни сенария аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Дар давраи рушди истиқлолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаҳои гуногуни рушди соҳаи саноат таҳия карда шуданд, аммо татбиқи барномаҳои қабулшуда рушди босуръати соҳаро дар сатҳи зарурӣ таъмин накарданд. То ба имрӯз, гарчанде кишвар дорои захираҳо ва иқтидорҳои бузург бошад ҳам, бозори истеъмолии кишвар аз ҳисоби молҳои саноатии беруна таъмин карда мешавад [8, С.54, 11].

Ядрои низомии саноатро бахшҳои истеҳсолии саноат ташкил медиҳанд, ки ин унсури марказӣ буда, тамоми қисмҳои таркибии соҳаи саноат, яъне, саноати истихроҷ, коркард, истеҳсол ва тақсими нерӯи барқро дар бар мегирад. Дар ин ядрои низомии саноат, саноати коркард унсури махсусан муҳим ба шумор меравад, ки дар тамоми низом метавонад ба тағйироти азим оварда расонад [4, С.200-230].

Барои татбиқи усулҳои расмикунонии идоракунии низомии саноат ду гурӯҳи унсурҳои «ядро»-и он, ки алоқамандии онро бо муҳити берунаи низом муайян менамояд, чудо карда шуда, ба модели эконометрикӣ дохил карда шуданд. (Ҷадвали 1)

Ҷадвали 1. Унсурҳои асосии «ядро»-и низомии саноат ва гуруҳбандии онҳо бо мақсади моделикунонӣ

Коди ТУНФИ	Номи нишондиҳандаҳо
Унсурҳои “ядро”-и низомии саноат	
С	Саноати истихроҷ
СА	Истихроҷи маводҳои энергетикӣ
СВ	Истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ
Д	Саноати коркард
DA	Истеҳсоли маҳсулоти хурока, бо назардошти нушокиҳо ва тамоку
DB	Истеҳсоли маҳсулоти нассочӣ ва дузандагӣ
DC	Истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол
DD	Коркарди чуб ва истеҳсоли маснуот аз чуб
DE	Саноати селлюлозаю қоғаз; таъбу нашр
DF	Истеҳсоли кокс, маҳсулоти нафть
DG	Саноати кимиё
DH	Истеҳсоли маснуот аз резин ва пластмасса
DI	Истеҳсоли ҳаргуна маҳсулоти ғайрифилизи маъданӣ
DJ	Истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёри филизӣ
DK	Истеҳсоли мошинолот ва таҷҳизот
DO	Дигар соҳаҳои саноат
Е	Истеҳсол ва тақсими нерӯи барқ, газ ва об
Унсурҳои муайянкунандаи алоқаи байниҳамдигарӣ бо муҳити берунаи низомии саноат	
Рамзи нишондиҳанда дар моделкунонӣ	Номи нишондиҳандаҳо
CONCL IND VOL	Истеъмоли ангишт дар соҳаи саноат
CONCL NONGOV VOL	Истеъмоли ангишт дар бахши ғайридавлатии иқтисодиёт
CL PR	Нархи дохилии ангишт
DOMCOT VOL	Истеҳсоли пахтаи хом
EXCOT VOL	Содироти нахи пахта
EX_R	Қурби миёнасолонани асъори миллӣ нисбати 1 доллари ИМА
EL PR	Нархи нерӯи барқ

EXP EL VOL	Содироти неруи барқ
CON EL TOTAL	Истеъмоли дохилии неруи барқ
IND EL PRI	Тарифи неруи барқ барои соҳаи саноат
MILK AGRPR VOL	Истеҳсоли шир дар бахши кишоварзӣ
WHT AGRPR VOL	Истеҳсоли гандум дар бахши кишоварзӣ

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф бо назардошти таснифоти ТУНФИ ва омилҳои бернуа таҳия шудааст.

Ҳавасмандии мақсаднок ҳамчун унсури муҳими рушди низоми саноати кишвар баромад мекунад. Масалан, аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон эълон гардидани чорумин ҳадафи стратегияи рушди кишвар, яъне саноатикунони босуръати кишвар, ба рушди бахшҳои истеҳсолии саноат ҳамчун “ядро”-и ин низом такони ҷиддӣ дода, барои ноил шудан ба ин ҳадафи стратегӣ мутамарказ намудани захираҳои кишварро имкон дод. Пас аз қабули Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки дар он принсипи саноатикунонӣ яке аз принсипҳои рушд муайян шудааст, танҳо дар ду соли амалишавии стратегия ҳиссаи саноат дар сохтори ММД ба 6 банди фоизӣ афзоиш ёфтааст. Баъд аз дар соли 2018 ба сифати ҳадафи чоруми миллии эълон гардидани саноатикунони босуръати кишвар, танҳо дар давраи солҳои 2018-2021 суръати афзоиши саноат ба 10,4 банди фоизӣ афзоиш ёфтааст (расми 1). [10, С.3,]

Расми 1. Тамоюли нишондиҳандаҳои асосии рушди соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2021

Сарчашма: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: маҷмуаи оморӣ. – Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2010-2021 [13, С.9-23]

Ба сифати нишондиҳандаи муайянкунандаи унсури муҳити захиравии низоми саноат нишондиҳандаи ҳосилнокии омилҳои маҷмӯӣ (ҲОМ – TFP – total factor productivity) баромад мекунад, ки он ҳолати истифодабарии иқтидорҳои истеҳсолии низомро ифода мекунад ва дар худ захираҳои молиявӣ ва меҳнатиро дар бар мегирад [1, 7, 12].

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки вобастагии регрессионӣ байни ҲОМ ва рушди арзиши изофаи саноат, ҳамчун “ядро”-и низоми саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар маҷмӯъ 80%-ро (тули солҳои 2001-2020) ташкил медиҳад. (Ҷадвали 3).

Чадвали 2. Натиҷаҳои таҳлили регрессионии арзиши изофаи ҳаҷми умумии саноат ва ХОМ

Тағйирёбандаи вобаста: LOG(T_IND_ADD)

Усул: Квадрати хурдтарин

Давра (таҳриркардашуда): 2002-2020

Мушоҳидаи дохилкардашуда: 19 баъди таҳриркунӣ

Тағйирёбандаҳо	Коэффитсиентҳо	Хатои std.	t-омор	Эҳтимолият
Log(l_ind)	1.588300	0.767586	2.069214	0.0562
Log(k_ind)	0.533279	0.055742	9.566851	0.0000
Log(tfp_ind(-1))	1.400826	0.688917	2.033375	0.0601
c	-9.441506	4.611629	-2.047326	0.0586
R-квадрат	0.863302	Тағйирёбандаи миёнаи воб.		8.358371
R-квадрати тасҳеҳшуда	0.835963	Таҳрифи станд. тағйир. воб.		0.866012
Хатои стандартии регрессия	0.350748	Меъёри иттилоотии Акаике		0.927166
Ҳосили квадрати бақияҳо	1.845361	Меъёри Швартс		1.125995
Эҳтимолияти логарифмӣ	-4.808073	Меъёри Ханнан-Куинн		0.960815
F-омор	31.57704	Омори Дарбин-Уотсон		1.823430
Эҳтимолияти (F-омор)	0.000001			

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф бо назардошти нишондиҳандаҳои ҳисобии омории Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ [Матн]: Маҷмуаи омори / Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021г.- С.702 дар барномаи EViews тартиб дода шудааст. [15. С.353-450]

Дар ин чадвал T_IND_ADD – арзиши изофаи ҳаҷми саноат, I_ind – қувваи корӣ дар саноат, k_ind – ҳаҷми сармоягузориҳои барои бадастоварии дастгоҳҳо дар саноат нигаронидашуда ва tfp_ind(-1) – ХОМ-и соли қаблӣ дар саноат мебошад.

Ба сифати унсуре муҳими низоми саноати кишвар ҳамчунин омилҳои институтсионалӣ, ба монанди санадҳои қонунгузорӣ, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва барномаҳои стратегӣ, консепсияҳо ва ҳуҷҷатҳои вобаста ба идоракунии самаранок ва рушди низоми саноат, низ баромад мекунад [5, С.4-6]

Таҳлили параметрҳо ва нишондиҳандаҳои дар ин барномаҳо овардашуда, имкон медиҳад, ки сценарияҳои модели рушди низоми саноати кишвар бо мақсади расмикунонии идоракунии он таҳия карда шавад.

Усули расмикунонии идоракунии низоми саноат, таърифи возеҳи алоқамандии мутақобилаи "ядро"-и низом бо унсурҳои дигари муҳити берунаро медиҳад, ки баҳисобгирии онҳо дар раванди қабули қарорҳои идоракунӣ ба ҳалли самаранокӣ масъалаҳои идоракунӣ, ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафи ҷоруми миллии кишвар - саноатикунони босуръат, мусоидат менамояд. Он ҳамчунин низоми мониторинг ва рафти иҷроии барномаҳои қабулшуда ва амалишудаистодаи рушди низоми саноатро тақвият ва беҳтар менамояд [9, С.16-24].

Барои арзёбӣ намудани модел аз нуқтаи назари сиёсати иқтисодии давлат, дурнамосозии онро мувофиқи параметрҳо ва сценарияҳои дар ҳуҷҷати стратегии кишвар зикршуда ҳисоб кардан лозим аст.

Ҳар яке аз ин сценарияҳо, ки дар ин ҳуҷҷатҳо нишон дода шудаанд, мо дар модели таҳияшуда истифода мебарем ва мувофиқи натиҷаҳои бадастомада, қувваи моделро арзёбӣ менамоем.

Тибқи сценарияи саноатӣ, агар мо ҳаҷми нерӯи барқро то соли 2025 ба 37,5 миллиард кВт/соат, истихроҷи ангиштро то 6,9 миллион тонна ва нафтро ба 30,0 ҳазор тонна расонем, он гоҳ арзиши изофаи баҳши "Е"-и "ядро"-и низоми саноат дар модел ба 6518,1 миллион

сомонӣ мерасад ва суръати афзоиши воқеии он 115,3 фоиз, арзиши изофа дар баҳши «С» (саноати истихроҷ) 2790,5 миллион сомонӣ ва суръати афзоиши воқеӣ 140,0 фоиз ва ҳамин тавр тамоми “ядро”-и низоми саноат 19506,5 миллион сомони ро ташкил дода, суръати афзоиш ба 126,7 фоиз мерасад [2, 14].

Бояд гуфт, ки рушди саноат дар ин сценария асосан аз ҳисоби саноати истихроҷ ва истеҳсоли тақсими нерӯи барқ, газ ва об таъмин хоҳад шуд.

Дар баробари ин сохтори саноат дар дурнамои соли 2025 ба таври назаррас тағйир меёбад, яъне ҳиссаи саноати истихроҷ метавонад ба 15,1 фоиз, ба ҳамин монанди саноати коркард 50,5 фоиз ва истеҳсол ва тақсими нерӯи барқ, газ ва об 34,4 фоизро ташкил хоҳад дод.

Тибқи сценарияи индустриалӣ-инноватсионӣ, агар мо то соли 2025 ҳаҷми нерӯи барқро мисли сценарияи саноатӣ то ба 37,6 миллиард кВт/соат, истихроҷи ангиштро то 10,3 миллион тонна ва нафтро ба 37,5 ҳазор тонна расонем, он гоҳ арзиши иловашуда ва афзоиши воқеии баҳши Е дар модел ба сатҳи сценарияи саноатӣ мерасад, арзиши изофӣ дар баҳши С (саноати истихроҷ) 2909,2 миллион сомони ро ташкил хоҳад дод ва суръати афзоиши он 144,9% ва ҳамин тавр, ҳаҷми умумии “ядро”-и низоми саноат 18640,5 миллион сомони ро ташкил дода, суръати афзоиши он ба 126,6 фоиз хоҳад расид [2, 14].

Инчунин сохтори “ядро”-и низоми саноатӣ дар дурнамои соли 2025 ҳамчун сценарияи қаблӣ, он ба таври назаррас тағйир меёбад, яъне ҳиссаи саноати истихроҷ метавонад 16,5 фоиз, ба ҳамин монанд, саноати коркард 59,6 фоиз ва истеҳсол ва тақсими нерӯи барқ, газ ва об 23,8 фоизро ташкил хоҳад дод.

Ин сценария нишон медиҳад, ки дар сохтори “ядро”-и низоми саноатӣ ҳиссаи соҳаҳои истихроҷи маъдан ва коркард нисбат ба сценарияҳои қаблӣ, ки ба чораҳои махсуси сиёсати давлатӣ дар ин самт нигаронида шудааст, яъне дар асоси татбиқи барномаҳои давлатии коркарди концентратҳо, маҳсулоти нафть, истеҳсоли саноати сабук, масолеҳи бинокорӣ алоқаманд мебошад.

Ҳаҷми истихроҷи газ дар модели таҳияшуда аз сабаби арзиши ночизи изофӣ ба назар гирифта нашудааст, аз ин рӯ, дар ду сценария дар боло зикршуда дар ҳисобкунӣ истифода бурда нашудааст. Натиҷаҳо дар ҷадвали дар поён овардашуда, нишон додан мумкин аст.

Ҷадвали 3. Ҳисоби натиҷаҳои модел аз рӯи сценарияҳо ва муқоисаи он бо СМР то соли 2030

Номгуи индикаторҳо	Сценарияи саноатӣ с.2025		Сценарияи индустриалӣ-инноватсионӣ с.2025	
	мутобиқи СМР	мутобиқи модели таҳияшуда	мутобиқи СМР	мутобиқи модели таҳияшуда
Ҳиссаи саноат дар ММД	16,0%	25,5%	16-16,5%	25,1%
Рушди ҳаҷми саноат (нисбат ба с.2015)	2,6 м	5,8 м	4 м	5,7 м
Ҳиссаи саноати истихроҷ	11-11,5%	15,0%	10-10,5%	15,2%
Ҳиссаи саноати коркард	74-75%	68,7%	75-76%	68,1%
Ҳиссаи истеҳсол ва тақсими нерӯи барқ, газ ва об	14-14,5%	16,3%	18-18,5%	16,5%

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф мутобиқи ҳуҷҷати Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 // Бо қарори Маҷлиси намояндагонӣ Маҷлиси Олии

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01 декабри соли 2016, №636 тасдиқ шудааст, - Душанбе, 2016.- С.127 [14, С.95]

Тавре ки аз чадвал дида мешавад, дар муқоиса бо арзишҳои СМР то соли 2030 ва БМР ҶТ барои солҳои 2021-2025, тибқи ҳисобҳои модели таҳияшуда, нишондиҳандаҳо аз руи ҳиссаи саноат дар ММД ва ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ нисбати соли 2015 пешсафанд. Ин афзоиш асосан аз ҳисоби тамоюли рушди солҳои охир ва тадбирҳои оид ба истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар «ядро»-и низомии саноат вобаста аст. Масалан, дар соли 2014 ҳиссаи саноат дар ММД 12,6%, соли 2015 -13,3%, соли 2016 - 15,1% ва дар соли 2017 - 15,6%, 2018 - 17,3%, соли 2020 - 23,1% ва соли 2021 – 23,7%-ро ташкил дод, ки ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳиссаи умумии саноат дар сохтори ММД сол то сол зиёд шуда истодааст.

Дар мавриди сохтори «ядро»-и низомии саноат бошад, аз рӯи модели таҳияшуда дар асоси фарзияи вариантҳои сценариявӣ, яъне афзоиши ҳаҷми истеҳсоли саноати истихроҷ ва истеҳсол ва тақсимои нерӯи барқ, газ ва об, албатта, ҳиссаи ин соҳаҳои саноат дар сохтори саноат меафзояд.

Аммо дар оянда ин сохтор метавонад дар асоси барномаҳои давлатии қабулшуда оид ба коркарди истихроҷи концентрат ва истеҳсоли маҳсулоти тайёр, инчунин истифодаи иқтидорҳои аз ҳисоби кифоя будани нерӯи барқ дар давоми сол вобаста ба афзоиши ҳиссаи саноати коркард тағйир ёбад.

Бо вучуди ин, арзишҳои сценарияи индустриалӣ-инноватсионӣ аз рӯи ҳисобҳои модел нисбат ба сценарияи саноатӣ пасттаранд, гарчанде ки он бояд баръакс бошад ва ин маънои онро дорад, ки параметрҳои сценарияҳои дар ин ҳуҷҷатҳо пешбинишуда бояд аз нав баррасӣ карда шаванд.

Маҳз муодилаи сценарияҳои дар модел ҷойгиршуда имкон медиҳад, ки кадоме аз соҳаҳо бояд инкишоф дода шаванд ва ҳиссаи саноат дар сохтори ММД яқбора зиёд карда шавад, то рушди устувори «ядро»-и низомии саноат таъмин карда шавад.

Қайд кардан мумкин аст, ки ба расмикунонии низомии саноат дар асоси муқоисаи барномаҳои стратегияи қабулшуда имкон медиҳад, ки ҳуҷҷатҳои мазкур сари вақт аз нав таҳрир карда шуда, рушди босуръати саноатикунории иқтисодиёт таъмин карда шавад ва тадбирҳои иловагии идоракунии «ядро» бо таъсири мутақобилаи дигар унсурҳои низом андешида шаванд.

Бояд гуфт, ки ҳангоми сохтани сценарияҳо ин модел имкон медиҳад, ки ба сифати тадбирҳои сиёсӣ дигар ҳаҷмҳо аз руи истеҳсолоти саноатӣ истифода шаванд, масалан, саноати коркарди (сабук, хӯрокворӣ, нассочӣ, истеҳсоли чарм, кимиё, масолеҳи сохтмонӣ ва ғайра). Маҳз вариантҳои сценарияҳо имкон медиҳанд, ки рушди ояндаи «ядро»-и низомии саноати кишвар муайян гардида, барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда, сафарбарнамоии оқилонаи захираҳои иқтидорҳои дохилӣ мувофиқи мақсад мебошад.

АДАБИЁТ

1. Баркалов, С. А. Модели анализа деятельности производственных объединений на базе функций Кобба-Дугласа [Текст]: учебник / С. А. Баркалов, К. С. Демченко, И. Б. Руссман - Москва: РАН Институт проблем управления им. В. А. Трапезникова, 2000. – С.15-31.
2. Барномаи миёнамуҳлати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (қарори МНМО ҶТ №441 аз 16.06.с.2021).
3. Барномаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар воҳӯрӣ бо кормандони соҳаи саноати кишвар аз 14.10.2019с. www.president.tj.
4. Грачева, М.В. Моделирование экономических процессов [Матн]: учебник / М.В. Грачева, Ю.Н. Черемных, Е.А. Туманова. – Москва: Издательство «Юнити-Дана». 2013. – С.543.
5. Дар бораи банақшагирии стратегӣ ва дурнамасозии давлатӣ // Бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 июли соли 2022 таҳти №1894 тасдиқ гардидааст.

6. Дубров, А.М. Моделирование рискованных ситуаций в экономике и бизнесе [Матн]: Учеб. пособие / А.М. Дубров, Б.А. Лагоша, Е.Ю. Хрусталева, под ред. Б.А. Лагоши. – Москва: Финансы и статистика, 1999. – С.176.
7. Каримова, М.Т. Проблемы влияния НТП на структуру промышленного производства [Текст]: монография / М.Т. Каримова – Душанбе «Ирфон», 2006. - С.103.
8. Макмиллан Ч. Японская промышленная система [Матн]: Учебник / Ч. Макмиллан. Пер. с англ. Москва: Прогресс 1988г. – С.400.
9. Модель прогнозирования производства и торговли для Таджикистана: Инструкция пользователя [Матн]/ Выполнено в рамках проекта ЕС Europe Aid125404D/SER/TJ «Развитие моделирования и прогнозирования в Таджикистане» для МЭРТ РТ. - Март, 2011. – С.38.
- 10.Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 26.12.2018, город Душанбе. – С. 32.
- 11.Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 21.12.2021, город Душанбе. – С. 30.
- 12.Рахимов, Р.К. Приоритеты инновационного развития экономики Республики Таджикистан [Текст]: монография / Р.К. Каримов, Я.П. Довгялло; Под общ. ред. член кор. АН РТ д.э.н., профессора Саидмуродов Л.Х. Ин-т экономики и демографии. Книга 3. – Душанбе : Дониш, 2019. – С.154-158.
13. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: маҷмуаи омӯрӣ. – Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон с. 2022, С.89.
14. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 // Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01 декабри соли 2016, №636 – Душанбе, 2016.- С.127.
15. Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ [Матн]: Маҷмуаи омӯрӣ / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021г.- С.702.
16. Хушмуҳаммадзода З. Дурнамасозӣ ва таҳияи сценарияҳои расмикунонии идоракунии низомии саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / З. Хушмуҳаммадзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон №4/2(44) с.2022, саҳ. 59-64.

УДК: 330.322.21

Яқубзода М.С.

БАҲОДИҲИИ ФОНДҲОИ АСОСӢ ВА ТАҲЛИЛИ ВАЗӢИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур арзиши тавозунӣ ва сатҳи фарсудаҷавӣ фондҳои асосӣ аз рӯйи соҳаҳо баҳодихӣ гардидааст, ки вазъи дигрӯз ва имрӯзи сармоягузориҳо ба сармояи асосии ҷумҳуриро иникос менамояд. Ҳамзамон аз ҷониби муаллиф коэффитсиенти навсозӣ ва барҳамдиҳии воситаҳои асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб карда шудааст, ки коэффитсиенти навсозӣ нисбат ба коэффитсиенти барҳамдиҳии воситаҳои асосӣ дар сатҳи баланд қарор дорад. Дар ин раванд сохтор ва динамикаи сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудааст, ки муаммоҳои самти мазкурро дар бар гирифта, доир ба мушкилотҳои ҷойдошта хулосаҳо пешниҳод карда шудааст.

Калимаҳои калидӣ: сармоягузорӣ, сармояи асосӣ, саноат, иншоот, истеҳсолӣ, хизматрасонӣ, фондҳои асосӣ, рушди иқтисодӣ.

Якубзода М.С.

ОЦЕНКА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ И АНАЛИЗ ИНВЕСТИЦИОННОЙ СИТУАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье произведена оценка балансовой стоимости и уровня износа основных фондов по отраслям, что отражает вчерашнее и сегодняшнее состояние инвестиций в основной капитал республики. При этом автор рассчитал коэффициент обновления и ликвидации основных средств Республики Таджикистан, коэффициент обновления находится на более высоком уровне, чем коэффициент ликвидации основных средств. В этом процессе были проанализированы и обсуждены структура и динамика капитальных вложений в Республике Таджикистан, в том числе проблемы этого направления, и представлены выводы о существующих проблемах.

Ключевые слова: инвестиции, основной капитал, промышленность, строительство, производство, услуги, основные фонды, экономическое развитие.

Yaqubzoda M.S.

ASSESSMENT OF FIXED ASSETS AND ANALYSIS OF THE INVESTMENT SITUATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article assesses the balance sheet value and the level of depreciation of fixed assets by industry, which reflects yesterday's and today's state of investment in fixed capital of the republic. At the same time, the author calculated the coefficient of renewal and liquidation of fixed assets of the Republic of Tajikistan, the coefficient of renewal is at a higher level than the coefficient of liquidation of fixed assets. In this process, the structure and dynamics of capital investments in the Republic of Tajikistan, including the problems of this direction, were analyzed and discussed, and conclusions about the existing problems were presented.

Keywords: investments, fixed capital, industry, construction, production, services, fixed assets, economic development.

1. Муқаддима. Фондҳои асосӣ заминаи моддӣ ва сатҳи техникии истеҳсолотро тавсиф намуда, қисми муҳими боигарии давлатро ташкил медиҳанд, барои расидан ба рушди босуръати иқтисодӣ мамлакатҳо дар назди худ мақсад ва вазифаҳои мушаххас мегузорад. Яке аз роҳҳои рушди босуръати иқтисодӣ ин сиёсати иқтисодие мебошад, ки захираҳои моддӣ ва маънавиро ба соҳаҳои ояндадори мамлакат равона месозад. Таҳлилҳои ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ нишон медиҳад, ки болоравии рейтингҳои рушди иқтисодии давлатҳо аз рӯйи ҷалби сармоя ва рушди фаъолияти сармоягузорӣ баҳогузорӣ мешавад [2, С.76]. Бо дарназардошти он, ки фаъолияти сармоягузорӣ пеш аз ҳама дар бар гирандаи сармоягузориҳо ба воситаҳои асосӣ, ки заминагузори фаъолияти минбаъдаи корхонаҳо ба шумор меравад дар ин марҳилаи таҳқиқот мавқеи асосиро вазъи фондҳои асосӣ ишғол намудаанд [4, С.153].

Идоракунии самаранокии воситаҳои асосӣ аз сармоягузориҳои ҳамешагӣ ва таҳлили фаъолияти онҳо иборат буда, маҳз хусусияти фарқкунандаи онҳо аз дигар воситаҳо ин таҳвили арзиши онҳо ба маҳсулоти истеҳсолшаванда мебошад.

2. Боҳодидҳои фондҳои асосӣ. Дар раванди таҳқиқот динамикаи арзиши фондҳои асосиро аз давраи соли 2015 то 2019 мавриди таҳлил қарор медиҳем (ҷадвали 1). Зимни таҳлил афзоиши арзиши фондҳои асосӣ дар соҳаҳои саноат, нақлиёт ва алоқа, маъориф, фаъолияти молиявӣ ва сохтмон дар тӯли солҳои таҳлилӣ бештар ба назар мерасад. Қайд кардан ба маврид аст, ки ҳангоми таҳлили сохтори арзиши фондҳои асосӣ аз рӯйи соҳаҳо,

дар ҳамаи давраи таҳлилӣ ҳиссаи соҳаи саноат аз 43% (дар аввали соли 2015) то 48,1% (дар аввали соли 2019) -ро дар бар гирифтааст.

Чадвали 1

Арзиши тавозунии фондҳои асосӣ аз рӯйи соҳаҳо дар аввали сол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

(бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

№	Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2019 нисбат ба 2015 (%)
	Арзиши тавозунии фондҳои асосӣ дар ҷумҳурӣ	44121,9	51218,7	55841,9	70451,9	72913,7	165
	Аз он ҷумла:						
1.	Саноат	18983	22337	24806,9	36507,7	35090,9	185
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	43	43,6	44,4	51,8	48,1	
2.	Кишоварзӣ	1169,7	1115,5	1374,7	1528,9	1583,7	135
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	2,7	2,2	2,5	2,2	2,2	
3.	Нақлиёт ва алоқа	10210,9	10893,6	13053,9	13689,1	14974,6	147
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	23,1	21,3	23,4	19,4	20,5	
4.	Ғаёлияти савдо	402,4	390,4	419,2	519,3	552,7	137
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	0,9	0,8	0,8	0,7	0,8	
5.	Сохтмон	1238,8	767,4	1478,9	2092	2701,0	218
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	2,8	1,5	2,6	3	3,7	
6.	Маориф	2734,1	3128,9	3412,3	3955,1	4268,5	156
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	6,2	6,1	6,1	5,6	5,9	
7.	Тандурустӣ	1114,7	1759,1	1600,8	2266,7	2500,5	224
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	2,5	3,4	2,9	3,2	3,4	
8.	Ғаёлияти молиявӣ	2258,6	2661,2	2744,5	2536,1	2491,5	110
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	5,1	5,2	4,9	3,6	3,4	
9.	Дигар соҳаҳо	6009,7	8165,6	6950,7	7357	8678,8	144
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	13,6	15,9	12,4	10,4	11,9	

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Раёсати молияи Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб шудаанд. (санаи муроҷиат 22.04.2020)

Ҳамчунин, дар сохтори мазкур ҳиссаи соҳаи нақлиёт ва алоқа низ назаррас мебошад, ки дар соли 2015 ба 10210,9 млн. сомонӣ ё 23,1%-и арзиши тавозунии воситаҳои асосиро ташкил намуд ва солҳои минбаъда низ арзиши тавозунии фондҳои асосии ин соҳа афзоиш ёфта, дар соли 2019 ба бошад 14974,6 млн. сомонӣ (20,5%-и арзиши тавозунии воситаҳои асосӣ) баробар шуд, ки нисбат ба маҷмӯъ бо фоиз коҳиш ёфтааст. Арзиши тавозунии фондҳои асосии соҳаи маориф дар давраи таҳлилӣ 6%-и арзиши тавозунии фондҳои асосии ҷумҳуриро ташкил намудааст ва дигар соҳаҳо чӣ тавре ки аз ҷадвал маълум аст, дар тамоми давраи таҳлилӣ камтар аз 5%-и арзиши умумии фондҳои асосиро дар бар гирифтаанд.

Хусусияти муҳими воситаҳои асосӣ фарсудашавии моддӣ ва маънавии онҳо мебошад. Барои идоракунӣ ва истифодаи самараноки воситаҳои асосӣ, зиёд намудани сарбории онҳо бо мақсади афзоиши истеҳсолот оқилона мебошад, зеро то ба охир расидани муҳлати истифодаи воситаҳои асосии мавҷуда, дар натиҷаи пешрафти илму техника воситаҳои нави самаранок ва камхарҷ ихтироъ шуда, дар натиҷа фарсудашавии маънавии воситаҳои асосии амалкунанда бамиён меояд, ки арзиши онҳоро тадриҷан паст мекунад [3, С.53].

Аз ҷадвали 2 маълум аст, ки фарсудашавии воситаҳои асосии ҷумҳурӣ дар давраи таҳлилӣ ҳудуди 70% коҳиш ёфтааст, ки аз ҷумла дар соҳаи саноат аз 71% (дар соли 2015) то 64,8% (дар соли 2019), соҳаи кишоварзӣ аз 38% (дар соли 2015) то 84,7%, соҳаи нақлиёт ва алоқа аз 92,4% (дар соли 2015) то 91,1% (дар соли 2019), ғаёлияти савдо аз 89,1% (дар

соли 2015) то 78,9% (дар соли 2019), фаъолияти сохтмон аз 90,8% (дар соли 2015) то 55,3% (дар соли 2019), соҳаи маориф 41,7% (дар соли 2015) то 43,9 (дар соли 2019), тандурустӣ аз 44,1% (дар соли 2015) то 41,5% (дар соли 2019), фаъолияти молиявӣ аз 44,4% (дар соли 2015) то 71,9% (дар соли 2019) ва дигар корхонаҳо 54,3% (дар соли 2015) то 64,7% (дар соли 2019) баробар гаштаанд. Таҳлили сатҳи фарсудашавии воситаҳои асосӣ нишон медиҳад, ки фондҳои асосии тамоми соҳаҳо фарсуда шуда, ин ҳолат зарурати навсозии онҳоро нишон медиҳад, ки бидуни устуворсозии воситаҳои асосӣ ва рушди истеҳсолот баланд бардоштани рақобатпазирии молу хизматрасонӣ ғайриимкон аст. Дар ин замина, талабот ба маблағзорӣ барои барқароркунӣ ва таҷдиди фондҳои истеҳсоли меафзояд.

Чадвали 2

Сатҳи фарсудашавии фондҳои асосӣ аз рӯи соҳаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон,

(бо ҳисоби фоиз)

№	Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019
	Ҳамаги дар ҷумҳурӣ	69,7	69,2	71,2	61,0	68,7
	аз он ҷумла:					
1.	Саноат	71,0	72,1	72,2	52,0	64,8
2.	Кишоварзӣ	38,0	61,2	76,3	81,9	84,7
3.	Нақлиёт ва алоқа	92,4	95,3	86,9	88,5	91,1
4.	Фаъолияти савдо	89,1	93,6	86,0	86,6	78,9
5.	Сохтмон	90,8	86,6	49,4	48,1	55,3
6.	Маориф	41,7	41,3	43,6	43,5	43,9
7.	Тандурустӣ	44,1	34,3	45,4	38,5	41,5
8.	Фаъолияти молиявӣ	44,4	43,5	53,8	64,3	71,9
9.	Дигар соҳаҳо	54,3	51,5	67,0	67,0	64,7

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Раёсати молияи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб шудаанд. (санаи мурочиат 22.04.2020)

Бояд қайд кард, ки дар солҳои 2015-2019 коэффитсиенти навсозии воситаҳои асосӣ дар муқоиса бо коэффитсиенти барҳамдиҳӣ дар сатҳи нисбатан баланд қарор дошта, дар давраи таҳлилий коэффитсиенти навсозӣ нисбат ба коэффитсиенти барҳамдиҳии воситаҳои асосӣ зиёд мебошад, вале тамоюли тағйирёбандаро нишон медиҳанд (чадвали 3).

Коэффитсиенти навсозии фондҳои асосӣ – ба таносуби арзиши тавозунии воситаҳои асосии дар давраи муайян воридшуда нисбат ба арзиши тавозунии воситаҳои асосӣ дар охири ин давра баробар аст.

Коэффитсиенти навсозии фондҳои асосӣ муайянкунандаи он аст, ки чӣ қадаре аз воситаҳои асосии дар охири давраи ҳисоботӣ мавҷудбуда фондҳои асосии нав мебошанд, ки бо формулаи 1. муайян карда мешавад.

$$K_{нфа} = \frac{A_{фан}}{A_{фаос}} \quad (1)$$

ки дар ин ҷо: $K_{нфа}$ – коэффитсиенти навсозии фондҳои асосӣ;

$A_{фан}$ – арзиши фондҳои асосии нав ба қор даровардашуда дар соли ҳисоботӣ;

$A_{фаос}$ – арзиши тавозунии фондҳои асосӣ дар охири сол.

Афзоиши нишондиҳанда коэффитсиенти навсозии фондҳои асосӣ, самаранокии баланди парки мошинҳо ва таҷҳизотҳои навро нишон медиҳад, ки барои афзоиши истеҳсоли маҳсулоти нав, баланд бардоштани сифат ва рақобатпазирии он шароит фароҳам меорад.

Чадвали 3

Коэффитсиенти навсозӣ ва барҳамдиҳии фондҳои асосӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019
1.	Коэффитсиенти навсозии воситаҳои асосӣ	0,229	0,196	0,259	0,171	0,186
1.1.	баистифодадиҳии фондҳои асосии нав	0,123	0,082	0,187	0,116	0,148
1.2.	воридшавии фондҳои асосӣ аз дигар манбаҳо	0,106	0,114	0,072	0,055	0,038
2.	Коэффитсиенти барҳамдиҳии воситаҳои асосӣ	0,01	0,124	0,065	0,142	0,169
2.1.	фондҳои асосии барҳамдодашуда	0,017	0,004	0,01	0,027	0,023
2.2.	аз қайд баровардани фондҳои асосӣ бо дигар сабабҳо	0,088	0,12	0,055	0,116	0,099
3.	Коэффитсиенти суръати афзоиши воситаҳои асосӣ	0,139	0,083	0,207	0,034	0,068

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Раёсати молияи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб шудаанд. (санаи муҷриат 22.04.2020)

Коэффитсиенти навсозии фондҳои асосӣ ҳар қадар баландтар бошад, иқтидорӣ техникий кишвар ҳамон қадар баландтар мешавад. Дар давраи бухрони иқтисодӣ, сармоягузориҳо кам шуда, суръати навсозии фондҳои асосӣ коҳиш меёбад ва дар солҳои рушди иқтисод, фаъолияти инноватсионии корхонаҳо ва ивазкунии куллии таҷҳизотҳои аз ҷиҳати моддию маънавӣ фарсуда шуда афзоиш меёбад [5].

Коэффитсиенти навсозии воситаҳои асосӣ дар соли 2015 ба 0,229 баробар шуда, ин нишондод дар соли 2016 ба 0,196 расидааст, ки дар соли 2017 афзоиш ёфт ва ба 0,259 баробар шуд, соли 2018 нишондиҳандаи мазкур ба 0,171 ва соли 2019 ба 0,186 расидааст.

Коэффитсиенти барҳамдиҳии воситаҳои асосӣ - ба таносуби арзиши фондҳои асосии барҳамдодашуда ва арзиши фондҳои асосӣ дар аввали сол мавҷудбуда баробар аст.

Коэффитсиенти барҳамдиҳии воситаҳои асосӣ нишон медиҳад, ки чӣ гуна ҳиссаи воситаҳои асосӣ дар тавозуни аввали соли ҳисоботӣ бо сабаби аз кор мондан ва ё фарсуда шудан барҳам дода шудаанд, ки бо формулаи 2. муайян карда мешавад.

$$K_{\text{бфа}} = \frac{A_{\text{бфа}}}{A_{\text{фаас}}} \quad (2)$$

ки дар ин ҷо:

$K_{\text{бфа}}$ – коэффитсиенти барҳамдиҳии фондҳои асосӣ;

$A_{\text{бфа}}$ – арзиши барҳамдиҳии фондҳои асосӣ дар соли ҳисоботӣ;

$A_{\text{фаас}}$ – арзиши тавозунии фондҳои асосӣ дар аввали сол.

Аз рӯйи ҳисобҳои чадвали 3 коэффитсиенти барҳамдиҳии воситаҳои асосӣ нисбат ба коэффитсиенти навсозии воситаҳои асосӣ дар тамоми давраи таҳлилӣ нисбатан камтар буда, соли 2015 ба 0,0105, соли 2016 ба 0,124, соли 2017 ба 0,065, соли 2018 ба 0,142 ва 2019 ба 0,169 баробар шудааст.

Агар коэффитсиенти барҳамдиҳӣ аз коэффитсиенти навсозии фондҳои асосӣ камтар бошад, пас корхона такрористеҳсоли васеи фондҳои асосиро дорад; агар зиёдтар бошад – такрористеҳсоли фондҳои асосӣ дар корхона маҳдуд аст. Коэффитсиенти барҳамдиҳии воситаҳои асосӣ ҳар қадар зиёд бошад, муҳлати истифодаи унсурҳои воситаҳои асосӣ ҳамон қадар кӯтоҳтар мешавад ва баръакс [5].

Коэффитсиенти суръати афзоиши фондҳои асосӣ арзишест, ки дараҷаи афзоиши фондҳои асосиро дар давраи муайян инъикос мекунад. Гуфтан мумкин аст, ки афзоиши фондҳои асосӣ аз ҳисоби нав кардани онҳо амалӣ гардонида мешавад.

Коэффитсенти суръати афзоиши фондҳои асосӣ бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$K_{\text{сафа}} = \frac{A_{\text{фан}} - A_{\text{бфа}}}{A_{\text{фаос}}} \quad (3)$$

ки дар ин чо:

К_{сафа} –коэффитсиенти суръати афзоиши фондҳои асосӣ;

А_{фан} – арзиши фондҳои асосии нав ба кор даровардашуда дар соли ҳисоботӣ;

А_{бфа} – арзиши барҳамдиҳии фондҳои асосӣ дар соли ҳисоботӣ;

А_{фаос} – ин арзиши тавозунии фондҳои асосӣ дар охири соли ҳисоботӣ.

Коэффитсиенти суръати афзоиши фондҳои асосӣ мавофиқи чадвали 3 дар соли 2015 ба 0,139, соли 2016 ба 0,083, соли 2017 ба 0,207, соли 2018 ба 0,034 ва 2019 ба 0,068 баробар шудааст. Коэффитсиенти суръати афзоиши фондҳои асосӣ ҳамчун таносуби арзиши фондҳои асосии нав воридшуда нисбат ба арзиши барҳамдиҳии фондҳои асосӣ дар давраи таҳлилшаванда ва арзиши тавозунии фондҳои асосӣ дар охири соли ҳисоботӣ давраи таҳлилшаванда муайян карда мешавад. Арзиши коэффитсиент ҳар қадар баланд бошад, фондҳои асосии корхонаҳо ҳамон қадар зудтар нав карда мешаванд.

3. Таҳлили вазъи сармоягузорӣ. Ҳаҷм ва сохтори сармоягузорӣ ба рушди иқтисодиёт таъсири бевосита дошта, рушди иқтисодӣ низ ҳавасмандкунандаи фаъолияти сармоягузорӣ мебошад. Дар ин замина, ин бахши таҳқиқот аз сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ ва сармояи ғайримоддӣ, сармоягузориҳо аз рӯйи шакли моликият, манбаи маблағгузорӣ, сохтори технологӣ ва сохтори такрористехсолии сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ ба нақша гирифта шуда, нишондиҳандаҳои мазкурро таҳлил ва баррасӣ намудем, ки омилҳои асосии муайянкунандаи рушди иқтисодӣ, фаъолияти сармоягузорӣ ва таҷдиди воситаҳои асосӣ ба шумор мераванд.

Сохтори сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ ва сармояи ғайримоддӣ дар чадвали 4 баррасӣ гардида, муайян шуд, ки 99,4%-и сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ ва 0,6% ба корҳои илмӣ тадқиқотӣ равана шудааст. Ин маънои онро дорад, ки нисбати корҳои илмӣ тадқиқотӣ ки сабаби асосии истехсоли маҳсулоти рақобатпазир ҳам дар бозори дохила ва ҳам дар бозори беруна мебошад, кам таваҷҷӯҳ зоҳир карда мешавад.

Зимни баромади худ профессор А.Рауфӣ дар конференсиаи 24-25 апрели соли 2020 дар Донишгоҳи технологии Тоҷикистон баргузоргардида қайд намуд, ки: “Ҳеҷ як давлати дунё, таҷҳизоти истехсолии навини худро барои ҳеҷ давлати дигар барои фурӯш пешниҳод намекунад, маҳз ба туфайли корҳои илмӣ тадқиқотӣ мо техника ва технологияи хориҷиро ватанӣ карда, маҳсулоти рақобатпазирӣ инноватсионии таъминкунандаи маҳсулоти воридотивазкунанда бошад...” [1, С.9]. Дар воқеъ барои таъмини бозори дохилӣ ва хориҷӣ бо маҳсулоти хушсифати ватании ҷавобгӯи талаботи ҷаҳонӣ моро зарур аст, ки сармоягузориҳо ба сармояи ғайримоддӣ ҳам аз ҳисоби корхонаҳои тичоратӣ ва бучети давлатӣ бештар созем.

Сабаби асосии тамоюли манфии сармоягузорӣ ба сармояи ғайримоддӣ, ин таваҷҷӯҳи хоса зоҳир накардани корхонаҳои тичоратӣ аз ҳавфи зиёди бозпас нагаштани маблағҳои сармоягузоришудаи самти мазкур ба шумор меравад. Сармоягузорӣ ба корҳои илмӣ-таҳқиқотие, ки дар чадвали 4 дарҷ гардидааст, беш аз 90%-и он аз бучети давлатӣ маблағгузорӣ шудааст, аз ин лиҳоз барои рақобатнок гаштани маҳсулоти ватанӣ, истехсоли маҳсулоти инноватсиноӣ ва суръат бахшидани соҳаи саноати ҷумҳурӣ, корхонаҳои тичоратиро зарур меояд, ки ҳарчи бештар натиҷаҳои корҳои илмӣ таҳқиқотиро дар истехсолот истифода намуда, дар ин самт сармоягузориҳо бештар намоянд.

Дар давраи кунунӣ иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли болоравии суръати сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ мушоҳида мешавад, ки дар чадвалҳои 5 ва 6 дарҷ гардидааст.

Чадвали 4

Сохтори сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ ва сармояи ғайримоддӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

(бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

№	Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2019 нисбат ба 2015 бо %
1	Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ	9750	11179,7	11371,5	13361	12517,7	128,4
	бо фоиз	99,5	99,5	99,4	99,5	99,4	
2	Сармоягузорӣ ба корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ	52,8	58,4	70,6	66,9	76,4	144,7
	бо фоиз	0,5	0,5	0,6	0,5	0,6	
Ҳамагӣ		9802,8	11238,1	11442,1	13427,9	12594,1	128,5

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, (маҷмааи оморӣ) 2020. саҳ. 10 ва Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, (маҷмааи оморӣ) 2020. саҳ. 67 ҳисоб шудаанд.

Дар чадвали 5 сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ аз рӯи шакли моликият оварда шудааст, ки дар соли 2019 аз рӯи ҳамаи сарчашмаҳо ба маблағи 12517,7 млн. сомонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сармоягузорӣ шудааст, ва нисбати соли 2015-ум 28,4% зиёд буда, нисбат ба соли 2018 бошад ба андозаи 843,3 млн. сомонӣ ва ё 7% коҳиш ёфтааст. Сабаби коҳишҳои мазкур, ин паст гардидани маблағгузори давлатӣ (3%), кам шудани ғайримоддӣ корхонаҳои муштарак (68%) ва коҳиш ёфтани сармояи хориҷӣ (30%) дар ҷумҳурӣ дониста мешавад.

Чадвали 5

Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ аз рӯи шаклҳои моликият

(бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

№	Нишон-диҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2019 нисбат ба 2015 (бо %)
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ		9750	11179,7	11371,5	13361	12517,7	128,4
аз он ҷумла:							
1	Давлатӣ	3445,9	4399,9	5013,8	6468,8	6261,4	181,7
	бо фоиз	35,3	39,4	44,1	48,4	50	
2	Аҳолий	572,4	483,5	457,5	436,3	468,2	81,8
	бо фоиз	5,87	4,3	4	3,3	3,7	
3	Корхонаҳои муштарак	276,3	179,9	74,7	133	43,6	15,8
	бо фоиз	2,8	1,6	0,7	1,0	0,3	
4	Сармоягузори хориҷӣ	3583,4	4606,2	4462,1	4369,4	3069,1	85,6
	бо фоиз	36,7	41,2	39,2	32,7	24,5	
5	Дигар корхонаҳо	1871,8	1510,2	1363,5	1953,6	2675,4	142,9
	бо фоиз	19,2	13,5	12	14,6	21,4	

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, (Маҷмааи оморӣ). Душанбе - 2020. Саҳ. – 12 ҳисоб шудаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши маблағгузорӣ аз ҳисоби давлат дар манбаъҳои сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Дар давраи солҳои 2015-2019 дар маҷмӯъ аз ҳисоби маблағҳои давлатӣ 25589,8 млн. сомонӣ ба сармояи асосӣ маблағгузорӣ гардидааст, ки 44%-и ҳаҷми умумии сармоягузорӣ ба сармояи асосии давраи таҳлилшавандаро ташкил медиҳад. Дар соли 2019 ҳаҷми сармоягузори давлатӣ дар муқоиса бо соли 2015–ум 81,7% афзоиш ёфта, аз 3445,9 млн. сомонӣ ба 6261,4 млн. сомонӣ расид, ки 50 фоизи ҳаҷми умумии сармоягузориҳои соли 2019-ро ташкил намудааст. Бо вучуди он ки нисбат ба соли 2018 дар соли 2019 маблағгузори давлатӣ 3% коҳиш ёфта

бошад ҳам, вале нисбат ба маблағи умумии сармоягузорӣ 1,6% заёд гардидааст, зеро дар ин сол нисбат ба саҳми давлат коҳишёби ба сармояи хориҷӣ ва корхонаҳои муштарак рост меояд.

Нақши маблағҳои аҳоли дар сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ назаррас буда соли 2015 ба маблағи 572,4 млн. сомонӣ баробар шуд, аз соли 2016 то 2018 ин нишондиҳанда коҳиш ёфта маблағи 436,3 млн. сомонино дар соли 2018 ташкил намуд, ки 3,3%-и ҳаҷми сармоягузориҳоро дар бар гирифт ва соли 2019 бошад каме афзоиш ёфта 3,7% ё 468,2 млн. сомонино ташкил дод.

Сармоягузориҳои хориҷӣ бошад, дар ҷумҳурӣ баъд аз саҳми давлат дар зинаи дуюм қарор дошта, дар соли 2015 ин нишондиҳанда 3583,4 млн. сомонино ташкил дод, ки ин нишондиҳанда дар соли 2016 ба 4606,2 млн. сомонӣ ё 41%-и ҳаҷми сармоягузорӣ ба сармояи асосино дар ин давра ташкил намуда, дар давраи таҳлилшаванда нишондиҳандаи зиёдтарин ба шумор меравад, ки нисбат ба саҳми давлат дар соли 2016 зиёд мебошад. Нишондиҳандаи мазкур солҳои 2017, 2018 ва 2019 каме коҳиш ёфта ба 4462,1 млн. сомонӣ дар соли 2017-ум, 4369,4 млн. сомонӣ дар соли 2018 ва 2019 бошад 3069,1 млн. сомонӣ баробар гаштааст. Бо дар назардошти нуқтҳои қайдгардида бояд гуфт, ки сабаби асосии кам шудани сармоягузориҳои хориҷӣ тайи солҳои охир дар Тоҷикистон ин коҳиш ёфтани ҷолибноки кишвар ва баҳои манфии Бонки Ҷаҳонӣ доир ба “Ҳисоботи пешбурди соҳибкорӣ” нисбати ҷумҳурӣ маҳсуб меёбад.

Боиси қайд аст, ки сармоягузориҳои корхонҳои муштарак дар соли 2015 ба 276,3 млн. сомонӣ ё 2,8%-и ҳаҷми умумии сармоягузориҳои ҳамин давраро ташкил намудааст, ки дар солҳои минбаъдаи таҳлилий майли коҳишёбӣ дошта, соли 2019 ин нишондиҳанда ба 43,6 млн. сомонӣ ва ё 0,3%-и ҳаҷми умумино дар бар гирафтааст, ки назар ба соли 2015-ум 84,2% ва нисбати соли 2018 бошад 67,3% кам шудааст. Боиси ин нишондоди манфӣ, аз коҳишёбии даромади оптималии корхонаҳои муштарак буда, инчунин шумораи корхонаҳои муштарак дар соли 2019 (624 адад) нисбати соли 2018 (649 адад) ба ҳаҷми 4% (24 адад) кам шудааст, ки метавонад таъсири манфии ҳудро расонида бошад.

Дар натиҷаи ҳамасола зиёд гардидани шумораи корхонаҳои ватанӣ (ҶДММ, ҶСК, хоҷагиҳои деҳқонӣ, соҳибқорони инфиродӣ) саҳми онҳо дар сармоягузориҳои кишвар дар маҷмӯъ дар ҳолати рушдёбӣ қарор дошта, дар соли 2019 ба 21,4%-и (2675,4 млн. мосонӣ) ҳаҷми умумии сармоягузориҳоро дар бар гирифтааст, ки нисбат ба соли 2015-ум 42,9% (803,6 млн. сомонӣ) афзоиш ёфтааст.

Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ аз рӯйи соҳаҳои иқтисодиёт дар ҷадвали 6 мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Аз рӯйи таҳлилҳо ҳаҷми сармоягузориҳо дар соҳаи саноат дар соли 2015 ба 46%-и (4482 млн. сомонӣ) ҳаҷми умумино дар бар гирифт ва то соли 2018 суръати рушди назаррас дошта ба 59,7% ё 7974,2 млн. сомонӣ расид, вале соли 2019 ҳам ҳаҷми умумии сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ ва соҳаи саноат низ коҳиш ёфтааст, ки соҳаи саноат ба 6119,7 млн. сомонӣ (48,9% ҳаҷми умумии сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ) баробар шуд.

Сармоягузориҳо дар соҳаи кишоварзӣ дар давраи таҳлилшаванда аз 72,9 млн. сомонӣ дар соли 2015 то 98,7 млн. сомонӣ дар соли 2017 зиёд гардид ва соли 2019 ин нишондод коҳиш ёфта ба 33,2 млн. сомонӣ расидааст, ки рушди сармоягузориҳои соҳа аз соли 2015 то 2019 ба андозаи 54,5% коҳиш ёфтааст. Бояд зикр намуд, ки бо сабаби механизми мураккаб ва афзояндаи меъёри андози замин, андози ягона барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва тартиби нодурусти андозбандии гармхонаҳо бо андоз аз амволи ғайриманқул ба соҳаи кишоварзӣ ҷалби сармоя дар ин давра кам шудааст.

Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ аз рӯи соҳаҳои иқтисодиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

(бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

№	Нишон-диҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2019 нисбат ба 2015 (бо %)
	Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	9750	11179,7	11371,5	13361	12517,7	128,4
1	Саноат	4482	5673,1	6118,7	7974,2	6119,7	136,5
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	46	50,7	53,8	59,7	48,9	
2	Кишоварзӣ	72,9	73,5	98,7	23,1	33,2	45,5
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	0,7	0,7	0,9	0,2	0,27	
3	Нақлиёт ва алоқа	1019,1	1507,2	1202,7	1152,1	1049,3	103
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	10,5	13,5	10,6	8,6	8,4	
4	Савдо	186,1	204,4	136,7	110,5	347,5	186,7
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	1,9	1,8	1,2	0,8	2,8	
5	Сохтмон	113	896	961,1	1622,4	951,7	842,2
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	1,2	8	8,5	12,1	7,6	
6	Сохтмони манзил	2472,6	1435,3	1106,7	772,3	1754,5	71
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	25,4	12,8	9,7	5,8	14	
7	Маориф	326,1	678,4	719,7	500,8	659,8	202,3
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	3,3	6,1	6,3	3,7	5,3	
8	Тандурустӣ	448,8	134,1	220	323,2	347,4	77,4
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	4,6	1,2	1,9	2,4	2,8	
9	Дигар соҳаҳо	1394,7	2161,1	807,2	882,4	1254,6	90
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	14,3	19,3	7,1	6,6	10	

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе – 2017, 2019, 2020. С. – 20,23,24 ҳисоб шудаанд.

Аз таҳлил маълум гардид, соҳаи нақлиёт ва алоқа низ мавқеи назаррас дошта, соли 2015 ба ин соҳа дар ҳаҷми 1019,1 млн. сомонӣ маблағгузорӣ гардидааст, ва дар солҳои миндаъдаи таҳлилӣ нишондиҳандаи мазкур тамоюни тағйирёбанда дошта, соли 2016 дар ҳаҷми 1507,2 млн. сомонӣ маблағгузорӣ шуд, ки ин аз ҳама нишондиҳандаи зиёд дар тавраи таҳлилии соҳаи мазкур ба шумор меравад, ки 13,5%-и ҳамаҷи умумии сармоягузориҳоро ташкил намуд, ки суръати рушд дар давраи таҳлилӣ 103%-ро ташкил медиҳад. Дар самти фаъолияти савдо тамоюли рушди сармоягузорӣ мунтазам афзоиш ёфта, дар давраи таҳлилӣ аз соли 2015 то 2019-ум 186% рушд карда аз 209 корхона то 1728 адад дар соли 2019 зиёд шудааст, ки ин нишондод дар сатҳи зарурӣ тараққӣ ёфтани соҳаи мазкурро дарак медиҳад.

Соҳаи маориф низ яке аз соҳаи афзалиятнок дар ҷумҳурӣ ба ҳисоб рафта, дар сохтори сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ натиҷаи мусбӣи афзояндаро дар чадвали боло инъикос менамояд, ки дар соли 2015 ба маблағи 326,1 млн. сомонӣ маблағгузорӣ шуда то соли 2019 ин нишондод ба 659,8 млн. сомонӣ ё 5,3%-и ҳамаҷи умумии сармоягузорӣ ба сармояи асосиро дар бар гирифта, нисбат ба соли 2019 беш аз 2 маротиба (рушд 202,3%) зиёд мебошад.

Аз таҳлили баистифодадихии фондҳои асосӣ аз рӯи шакли моликият (чадвали 7) бояд қайд кард, ки баистифодадихии фондҳои асосии давлатӣ ва сармоягузориҳои хориҷӣ тағйирёбанда буда, дар солҳои таҳлилӣ нисбат ба якдигар зиёд ва кам мегарданд.

Аз рӯи нишондодҳои чадвали 7 баистифодадихии фондҳои асосӣ дар соли 2015 ба 4129,5 млн. сомонӣ баробар шуда аз ин 35,4% (1463 млн. сомонӣ) аз ҳисоби маблағҳои давлатӣ, 13,8% (571,7 млн. сомонӣ) аз ҳисоби аҳоли, 14,3% (592,1 млн. сомонӣ) аз ҳисоби маблағҳои корхонаҳои муштарақ, аз ҳисоби сармоягузориҳои хориҷӣ 9,9% (410,1 млн. сомонӣ) ва аз ҳисоби дигар корхонаҳо (ҚДММ, ҚСК, хоҷагиҳои деҳқонӣ, соҳибкорони

инфироӣ) 26,5% (1092,5 млн. сомонӣ) рост меояд. Дар соли 2019 нишондиҳандаҳои маъмур ба қадри назаррас афзоиш ёфта, 7033,3 млн. сомони ташкил намуд, ки 1557,4 млн. сомони (22,1%) он давлатӣ, 466,9 млн. сомони (6,6%) аз аҳолии, 2 млн. сомони (0,03%) ба корхонаҳои муштарақ, 2398,5 млн. сомони (34,1%) сармоягузори хориҷӣ ва 2602,5 млн. сомони (37,1%) ба дигар корхонаҳои ватанӣ (ЧДММ, ЧСК, хоҷагиҳои деҳқонӣ, соҳибкорони инфироӣ) рост меояд.

Ҷадвали 7

Баистифодадихии фондҳои асосӣ аз рӯи шаклҳои молия

(бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

№	Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2019 нисбат ба 2015 (бо %)
	Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	4129,5	5406,6	6678,5	4859,3	7033,3	170,3
	аз он ҷумла:						
1	Давлатӣ	1463	1914,5	1421	1415,7	1557,4	106,5
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	35,4	35,4	21,3	29,1	22,1	
2	Аҳолии	571,7	483,5	467,4	436,3	466,9	81,7
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	13,8	8,9	7	9	6,6	
3	Корхонаҳои муштарақ	592,1	156	7,3	77,2	2	0,3
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	14,3	2,9	0,1	1,6	0,03	
4	Сармоягузори хориҷӣ	410,1	1112,4	3552,9	1613,8	2398,5	584,9
	бо фоиз	9,9	20,6	53,2	33,2	34,1	
5	Дигар корхонаҳо	1092,5	1740,1	1230,1	1316,4	2608,5	238,8
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	26,5	32,2	18,4	27,1	37,1	

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2020. С, 12 ҳисоб шудаанд.

Қобили зикр аст, ки дар 5 соли давраи таҳлилшаванда аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳо 58179,9 млн. сомонӣ ба сармояи асосӣ сармоягузорӣ шудааст, ки ба миқдори 48,3%-и ин маблағ фондҳои асосӣ ба истифода дода шудааст. Ҳамзамон он маблағҳое, ки аз ҳисоби аҳолии сармоягузорӣ шудаанд, пурра 100% ба истифода дода шудааст, маблағҳои аз ҳисоби давлат буда ҳамагӣ 30,4%, сармоягузори хориҷӣ 45,2% ва дигар корхонаҳо бошад нисбатан мусбӣ буда 85,2%-и онҳо ба истифода дода шудаанд.

Маълумотҳои ҷадвали 8 шаҳодат аз он медиҳанд, ки баистифодадихии фондҳои асосӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ дар солҳои таҳлилшаванда тағйирёбанда мебошад.

Ҷадвали 8

Баистифодадихии фондҳои асосӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ

(бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

№	Нишон-диҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2019 нисбат ба 2015	
							+, -	(бо %)
	Ҳамагӣ	4129,5	5406,6	6678,5	4859,3	7033,3	2903,8	170
1	Соҳаҳои истеҳсоли	1315,2	1899,4	3205,2	1921,6	3161,9	1846,7	240
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	31,8	35,1	48	39,5	45		
2	Соҳаҳои ғайриистеҳсоли	2814,3	3507,2	3473,4	2937,7	3871,4	1057,1	138
	Таносуб нисбат ба ҳамагӣ, %	68,2	64,9	52	60,5	55		

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, (Маҷмаи омори). Душанбе – , 2017, 2019, 2020. Саҳ. – 24,26,27 ҳисоб шудаанд.

Дар соли 2015 дар соҳаҳои истеҳсоли ба 1315,2 млн. сомонӣ фондҳои асосӣ ба истифода додашуда, дар соли 2017 ба 3205,2 млн. сомонӣ расид, ки дар давраи баррасишаванда нишондиҳандаи калонтарин ба шумор меравад, солҳои минбаъда низ тамоюли тағйирёбандаро инъикос намуда соли 2019 ба 3161,9 млн. сомонӣ баробар гардида, суръати рушд 240%-ро ташкил медиҳад. Дар соҳаҳои ғайриистеҳсоли ба

истифодадиҳии фондҳои асосӣ дар соли 2015 ба 2814,3 млн. сомонӣ ва то соли 2019 ин нишондиҳанда маблағи 3871,4 млн. сомонино ташкил намуд, ки 138% афзоиш ёфтааст. Тавре ки дар боло қайд кардем, аз 48,3%-и маблағи умумии сармоягузоришуда, ки ба истифода дода шудааст 19,8% ба соҳаҳои истеҳсоли ва 28,5% соҳаҳои ғайриистеҳсоли рост меояд.

Дар чадвали 9 вазъи сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ ва баистифодадиҳии фондҳои асосӣ дар солҳои 2015-2019 ба таври возеҳ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Чадвали 9

Динамикаи сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ ва баистифодадиҳии фондҳои асосӣ дар солҳои 2015-2019

(бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

№	Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019
1.	Сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ	9750	11179,7	11371,5	13361	12517,7
2.	Ба истифода додани фондҳои асосӣ	4129,5	5406,6	6678,5	4859,3	7033,3
3.	Ҳиссаи ба истифодадиҳии фондҳои асосӣ нисбати сармоягузорӣ, %	42,4	48,4	58,7	36,4	56,2

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, (Маҷмааи оморӣ). Душанбе - 2020. Саҳ. – 12 ҳисоб шудаанд.

Бояд тазакурр дод, ки аз ҳаҷми умумии сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ ҳамагӣ дар соли 2015 42,4%, соли 2016 48,4%, соли 2017 58,7%, соли 2018 36,4% ва соли 2019 56,2% ҳамаҷун фонди асосӣ ба истифода дода шуда, маънои онро дорвад, ки нисфи зиёди ин маблағҳо дар сохтмонҳои нотамо қарор дошта ва ҷун маблағҳои шахшуда ғайрисамаранок доништа мешаванд.

Чӣ тавре ки маълум аст, ҳиссаи сармоягузорӣ нисбат ба маблағи баистифодадиҳии фондҳои асосӣ дар давраи таҳлилӣ хело зиёд мебошад.

Сохтори технологияи сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ дар давраи солҳои 2015-2019 дар чадвали 10 дарҷ гардидааст.

Чадвали 10

Сохтори технологияи сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ

(бо нархҳои амалкунанда, млн. сомонӣ)

№	Нишон-диҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2019 нисбат ба 2015 (%)
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ		9750	11179,7	11371,5	13361	12517,7	128,4
аз ҷумла:							
1	Корҳои сохтумону васлгарӣ	8325,5	8214,8	8646,9	10583,6	10666,1	128,1
	бо ғоиз	85,4	73,5	76	79,2	85,2	
2	Таҷхизот ва асбобу анҷом	788,6	1391,4	2358,5	2118,2	1464,5	185,7
	бо ғоиз	8,1	12,4	20,7	15,9	11,7	
3	Дигар корҳои асосӣ ва харҷҳо	635,9	1573,4	366,1	659,2	387,1	60,9
	бо ғоиз	6,5	14,1	3,3	4,9	3,1	

Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, (Маҷмааи оморӣ). Душанбе - 2020. саҳ. – 20 ҳисоб шудаанд.

Дар давраи баррасишаванда ҳиссаи таҷхизот ва асбобу анҷом, ки заминаи асосии афзоишдиҳандаи истеҳсолот ва ташаккули маҳсулоти инноватсионӣ корхонаҳои навтаъсис ва амалкунанда ба ҳисоб меравад, нисбат ба корҳои сохтмонию васлгарӣ 50-60% кам мебошад, ки ин нишондиҳандаи манфии сармоягузорӣ ба сармояи асосиро таҷассум намуда, дар соли 2015 ҳиссаи таҷхизот ва асбобу анҷом аз 788,6 млн. сомонӣ (8,1%-ҳаҷми умумии сармоягузорӣ) то 1464,5 млн. сомонӣ дар соли 2019 зиёд гардидааст, ки 11,7% ҳаҷми умумии сармоягузориҳои ин давраро ташкил намудааст.

Ҳиссаи корҳои сохтмонию васлгарӣ дар соли 2015 ба маблағи 8325,5 млн. сомонӣ баробар шуда, ҳамасола афзоиш ёфтааст, вале таносуби он нисбат ба ҳаҷми умумии сармоягузорӣ тавре ки аз ҷадвал маълум аст, тағйирёбанда мебошад, ва соли 2019 маблағи 10666,1 млн. сомонӣ ва ё 85,2% ҳаҷми умумии сармоягузорӣ ба сармояи асосиро дар соли мазкур ташкил намуд.

Мувофиқи маълумотҳои таҳлилшаванда дигар корҳои асосӣ ва харҷҳо дар соли 2015 маблағи 635,9 млн. сомониро ташкил дода, дар солҳои таҳлилӣ тамоюли тағйирёбандаро доро буда, соли 2019 нисбатан коҳиш ёфта, ба 387,1 млн. сомонӣ баробар шуд, ва дар сохтори технологияи сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ 3,1%-ро ташкил медиҳад.

4. Хулоса. Аз таҳқиқот ва таҳлили воситаҳои асосӣ, сохтор ва динамикаи сармоягузориҳо ба хулосае омадем, ки мақсади асосии сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ ин сари вақт иваз намудани техникаву таҷҳизоти фарсуда ба шумор меравад. Бо мақсади саривақт навсозии фондҳои асосӣ, пеш аз ҳама фароҳам овардани шароити мусоиди қонунгузорӣ барои сармоягузорӣ зарур мебошад. Сабаби рушди пасти истеҳсолот дар он аст, ки ҳанӯз ҳам қисми зиёди сармоягузориҳо барои таъмир ва истифодаи дастгоҳҳои истеҳсолии амалкунанда сарф шуда, танҳо қисми ками онҳо барои навсозии фондҳои асосӣ ва такмили технологияҳои навин истифода мешаванд. Инчунин, ба сабаби паст будани фаъолияти сармоягузории корхонаҳо, дар як қатор соҳаҳо норасоии иқтидорҳои истеҳсолӣ ба назар мерасад.

Тавре ки аз таҳлилҳо маълум гашт, нисфи зиёди сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ дар ҳолати нотаом карор дошта, ба истифода дода нашудаанд, ки ин раванд ғайрисамаранок сармоягузорӣ намудан ва беманфиат гаштани маблағҳои сарфшударо дарак медиҳад. Инчунин, дигар мушкилоте, ки ҳангоми таҳқиқи сохтори технологияи сармоягузорӣ муайян гардид, ин нисбат ба таҷҳизот ва асбобу анҷом, ки пешбарандаи рушди истеҳсолот ва рақобатнок намудани маҳсулот ба шумор меравад, бештар сармоягузорӣ намудан ба корҳои сохтмонию васлгарӣ мебошад. Бояд таъкид кард, ки барои рушди босуръати истеҳсолот ва дар маҷмӯъ саноатикунони босуръати мамлакат, корхонаҳоро зарур аст, бештар ба таҷҳизот ва асбобу анҷом ё ба қавли дигар ба техникаву технологияи навин сармоягузорӣ намояд, то маҳсулоти инноватсионии рақобатнок истеҳсол кунанд. Дар маҷмӯъ метавон қайд кард, ки дар марҳилаи муосир вазъи фаъолияти сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолати рушд қарор дошта, нақши маблағгузории давлатӣ дар сармоягузорию ба сармояи асосӣ бузург арзёбӣ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Абдуғаффор Рауфӣ “Рақобатпазирии иқтисодии Тоҷикистон ҳангоми гузариш ба модели индустриалӣ-аграрии рушди иқтисодӣ // Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон” // «Афзалиятҳои рақобатии иқтисоди миллӣ ҳангоми гузариш ба модели навини рушди иқтисодӣ» Маводи конференсияи илмӣ – амалии ҷумҳуриявӣ (24-25 – апрели соли 2020) Қисми – 2. – С. 9
2. Кузьмина Н.А. Налоговое регулирование инвестиционной деятельности, дис. к.э.н., Мичуринск– 2011. С.76-119
3. Тошматов М.Н., Якубзода М.С. Танзими андозбандии фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография. Душанбе “ДТТ”, 2022. С.50-55.
4. Якубзода М.С. Таҳлили вазъи фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. С. Якубзода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2020. – No 1(40). – Р. 153-160. – EDN JKXXRU.
5. Сайт Южная аналитическая компания. «Финансовый анализ» // URL: <https://1-fin.ru/?id=311&t=29> (санаи муроҷиат 24-11-2020)

Абдурахимов О.З.

АМСИЛАСОЗИИ ТАҒИРЁБИИ НАРХГУЗОРӢ ДАР СОҶАҶО БА САТҲИ ТАВАРРУМ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Дар мақолаи маскур амсиласозии динамикии таваррум дар давраҳои муътадил шудани вазъи эпидемиологӣ дар ҷаҳон ва шиддат ёфтани вазъи геосиёсӣ дар минтақа, инчунин ҷорӣ гардидани таҳримҳои зиёди иқтисодӣ тичорати кишварҳои ғарб бар муқобили Россия ба ноустувории тамоми бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ ва озуқаворӣ оварда, боиси норасоии мол ва хизматрасонӣ, болоравии сатҳи нархҳо ва интизориҳои таваррумӣ, номутаносибии талабот ва пешниҳод ба маводи ғизӣ, сӯзишворӣ, нуриҳои минералӣ ва ғ оварда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: индекси нархҳо, таваррум, омилҳои болоравии нархҳо, низоми молиявӣ-бонкӣ, зиддитаваррумӣ.

Абдурахимов О.З.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ИЗМЕНЕНИЯ ЦЕН В ОТРАСЛЯХ НА УРОВЕНЬ ИНФЛЯЦИИ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

В статье динамическое моделирование инфляции в периоды относительной стабилизации эпидемиологической ситуации в мире и обострения геополитической обстановки в регионе, а также введения многих экономических и коммерческих санкций западных стран против России, привели к нестабильности всех мировых финансовых и продовольственных рынков, вызвав дефицит товаров и услуг, рост уровня цен и ожиданий инфляции, диспропорцию спроса и предложения на продукты питания, топливо, минеральные удобрения и др.

Ключевые слова: индекс цен, инфляция, факторы роста цен, финансово-банковская система, антиинфляция.

Abdurahimov O.Z.

MODELING OF PRICE CHANGES IN INDUSTRIES FOR THE LEVEL OF INFLATION IN THE NATIONAL ECONOMY

In the article, dynamic modeling of inflation during periods of relative stabilization of the epidemiological situation in the world and aggravation of the geopolitical situation in the region, as well as the introduction of many economic and commercial sanctions by Western countries against Russia, led to the instability of all world financial and food markets, causing a shortage of goods and services, an increase in the price level and inflation expectations, a disproportion in supply and demand for food, fuel, mineral fertilizers, etc.

Keywords: price index, inflation, price growth factors, financial and banking system, anti-inflation.

Дар давоми соли 2021 бинобар нисбатан муътадил шудани вазъи эпидемиологӣ дар ҷаҳон, ки маҳз зери таъсири он бухрони шадидаи молиявӣ-иқтисодӣ тайи солҳои охир ба вуқӯъ пайваستا буд, тамоюли барқароршавии босуръати рушди иқтисодиёти ҷаҳон, аз ҷумла раванди пастшавии сатҳи бекорӣ, рушди тичорати байналхалқӣ ва идомаёбии

пешбурди сиёсати пулиро қарзии кишварҳои тараққиқарда ҷиҳати дастгирии иқтисодиёти хеш боиси номувозинатии маҷмӯи талабот ва пешниҳоди ҷаҳонӣ гардид.

Омилҳои мазкур боиси болоравии нархи маҳсулоти нафт, норасоии молу маҳсулот дар бозорҳои ҷаҳонии хӯрақворӣ, ашёи хом ва болоравии нархи онҳо, кимат шудани нархи хизматрасонии ҳамлу нақли молҳо ва афзоиши назарраси интизориҳои таваррумӣ дар аксари кишварҳои ҷаҳон гардид, ба зиёдшавии фишорҳои таваррумӣ мусоидат намуданд.

Тибқи маълумоти созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ молиявӣ, бахусус Хазионаи Байналмилалӣ Асҳори (ХБА) ва Бонки Ҷаҳонӣ дар давоми соли 2021 тамоюли барқароршавии иқтисодиёти ҷаҳон ба қайд гирифта шуда, дар охири сол рушди он мувофиқан дар доираи 6,1 Ҷоиз ва 5,5 Ҷоиз ҷамъбаст гардид.[5]

Дар соли 2022 бошад, шиддат ёфтани вазъи геосиёсӣ дар минтақа, инчунин ҷорӣ гардидани таҳримҳои зиёди иқтисодию тичоратии кишварҳои ғарб бар муқобили Россия ба ноустувории тамоми бозорҳои молиявӣ ҷаҳонӣ ва озуқаворӣ оварда, боиси норасоии мол ва хизматрасонӣ, болоравии сатҳи нархҳо ва интизориҳои таваррумӣ, номутаносибии талабот ва пешниҳод ба маводи ғизоӣ, сӯзишворӣ, нуриҳои минералӣ, тағйирёбии қурби асҳор ва ноустувории бахшҳои молиявӣ бисёр кишварҳо гардид.

Тибқи дурнамои охирини Хазионаи Байналмилалӣ Асҳори рушди иқтисодиёти ҷаҳон дар соли 2022 то 3,2 Ҷоиз пешбинӣ гардидааст, ки он нисбат ба соли 2021 2,9 банди Ҷоизӣ кам мебошад. Мутобиқи маълумоти Хазионаи Байналмилалӣ Асҳор ва Сомонаи Global Projection Model тамоюли болоравии сатҳи нархҳо қариб дар тамоми кишварҳои ҷаҳон ба қайд гирифта шуда, берун аз ҳадафу дурнамои пешбиниғардида қарор дорад ва интизор меравад, ки афзоиши минбаъдаи он то соли ҷорӣ идома хоҳад ёфт. Сатҳи таваррум солонаи ҷаҳонӣ бошад, дар моҳи июни соли 2022 7,6 Ҷоизро ташкил дода, нисбат ба моҳи июни соли 2021 2,8 банди Ҷоизӣ зиёд мебошад. Дурнамои нишондиҳандаи маскур барои соли 2022 бошад то 7,9 Ҷоиз пешбини гардидааст.[8]

Афзоишёбии нисбии сатҳи нархҳои молу маҳсулот асосан дар моҳҳои март-майи соли 2022 дар натиҷаи мураккаб гардидани вазъи геосиёсӣ, иқтисодӣ ва молиявӣ тичоратӣ байни кишварҳои абарқудрат, инчунин ҷорӣ гардидани таҳримҳо аз ҷониби кишварҳои Ғарб нисбат ба Россия ба назар расид.

Омилҳои асосии болоравии назарраси сатҳи нараҳҳо дар ҷаҳон аз ҷониби ХБА чунин шарҳ дода шудааст:

- Болоравии нархи молҳои хӯроқворӣ ва сӯзишворӣ дар соли 2022-2023 вобаста ба муноқишаҳои сиёсӣ миёни Россия ва Украина;

- Пешбурди сиёсати дастгирии иқтисодӣ аз ҷониби бонкҳои марказӣ ва вазоратҳои молия дар с 2020-2021;

- Қоҳишёбии сатҳи бекорӣ ва афзоиши маҷмӯи талабот;

- Номувозинатии таносуби маҷмӯи талабот ва тақлифот дар ҷаҳон;

- Ғармшавии иқлим, ва офатҳои табиӣ.

Тибқи маълумоти Бонки Ҷаҳонӣ танҳо дар моҳи марти соли 2022 нархи маводи сӯзишворӣ 24,3 Ҷоиз (аз он ҷумла, нафт 20,2 Ҷоиз, ангишт 49,9 Ҷоиз ва гази табиӣ 37,2 Ҷоиз), маҳсулоти хӯроқворӣ 11,3 Ҷоиз (аз қабилӣ, рағғанҳои офтобпараст 57,5 Ҷоиз, паома 16,7 Ҷоиз, лӯбӣ 22,6 Ҷоиз, гандум 28,1 Ҷоиз, ҷуворимакка 14,7 Ҷоиз ва шакар 6,7 Ҷоиз) ва нуриҳои минералӣ 18,1 Ҷоиз раванди болоравӣ доштанд.

Қобили қайд аст, ки омилҳои мазкур асосан аз ҳисоби муноқишаи сиёсӣ байни Россия ва Украина арзёби мегардад, ки дар яқоягӣ ҳиссаи ин кишварҳо дар ҳаҷми умумии содироти нафт ба ҳисоби миёна 11,4 Ҷоиз ангишт 17,8 Ҷоиз, гази табиӣ 25,3 Ҷоиз, рағғани офтобпараст 69,5 Ҷоиз, гандум 27,6 Ҷоиз, ҷуворимакка 15,3 Ҷоиз ва нуриҳои минералӣ 15,2 Ҷоизи ҷаҳонро ташкил медиҳанд.[5]

Вобаста ба ин, ҷорӣ гардидани таҳримҳо ва идома ёфтани низои сиёсӣ миёни Федератсияи Россия ва Украина ба устувории низоми молиявӣ-бонкӣ ва соҳаҳои

иктисодию иҷтимоии бештари кишварҳо, бахусус ба сатҳи нархҳои ҷаҳонӣ таъсири манфии назаррас расонид.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви ҷомеаи ҷаҳонӣ аз рӯи хусусият давлати воридотӣ буда, таъсири пайомадҳои мазкур ба иқтисодиёти кишвар, тавассути болоравии нархҳои молу маҳсулоти воридотӣ (аз қабилӣ орд, рағани растанӣ, шакар, маводи дориворӣ, шустушӯӣ ва сӯзишворӣ) бараъло зоҳир мегардад.

Ҷадвали 1.

Намояи нархҳои истеъмолий (таварруми солана бо фоиз)

	Вазн %	Соли 2022 январ	Соли 2022 март	Соли 2022 июн	Соли 2022 сентябр	Соли 2023 январ	Январ тағйирёбии моҳона %
Номгӯи маҳсулот ва хизматрасонӣ	100,0	7,8	7,3	8,3	5,7	4,3	0,5
Орд	8,6	8,8	18,0	38,3	18,3	-4,8	-1,9
Биринҷ	2,8	-7,5	-5,7	-1,2	1,7	15,9	5,6
Рағани рустанӣ ва ҳайвонот	4,6	20,5	12,4	4,3	-2,7	-11,3	-1,3
Шакар	1,9	4,3	6,9	22,0	12,0	2,0	-3,9
Нӯшокиҳои беспирт	1,4	0,6	2,6	5,5	14,6	13,4	0,0
Нӯшокиҳои спиртдор ва тамоку	2,0	5,7	6,2	6,0	5,9	2,8	0,0
Дориворӣ	2,9	4,2	7,4	8,7	10,3	7,0	0,9
Маводҳои шустушӯӣ	2,0	5,2	5,1	13,6	17,9	24,9	2,4
Сӯзишвории нақлиёт ва ғ.	2,0	54,6	33,2	18,1	-3,8	-25,1	-6,0

Номгӯи молу маҳсулот ва хизматрасониҳои серистеъмоли аҳолиро дар бар мегирад. Маълумоти пурра оид ба номгӯи маҳсулот (аз рӯи сабади истеъмолий-546 номгӯи маҳсулот) дар сомонии Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии

Дар миёнаи соли 1995 дар иртибот бо ҷорӣ намудани асъори миллии худӣ-рубли тоҷикӣ дар ҷумҳурӣ амалигардонии барномаи зиддитаваррумӣ шурӯъ гардид, ки аз ҷониби институтҳои молиявии байналхалқӣ дастгирӣ ёфт. Дар натиҷаи амалигардонии ин барнома суръати таваррум назаррас паст карда, дар мамлакат анбӯҳи пул зери назорати қатъӣ гирифта, таъсири он ба таваррум ба ҳадди ақалл расонида шуд. Чунин муносибат баъди ба сомонӣ иваз шудани асъори миллии соли 2000 низ идома ёфт. Додаҳо дар бораи дараҷаи монетизатсияи иқтисодиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар он нишондиҳандаи анбӯҳи пул дар қаринаи афзоиши индекси нархҳои истеъмолий баррасӣ мегардад, дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.[7]

Ҷадвали 2.

Индекси нархҳои истеъмолий.[2]

Солҳо	Индекси нархҳои истеъмолии муосир(y)	Маҳсулотҳои озуқаворӣ (x ₁)	Маҳсулоти ғайриозуқа- ворӣ (x ₂)	Нӯшокиҳои спиртӣ (x ₃)	Хизматрас ониҳои пулакӣ (x ₄)
1995	543,1	562,7	427,8	331,0	413,8
2000	124,0	123,9	125,9	116,7	128,1
2005	107,8	109,4	103,6	101,4	109,8
2010	106,5	106,0	106,6	102,2	108,8
2015	105,8	102,6	104,8	106,3	103,0
2016	105,9	104,2	108,2	117,3	104,9

2017	107,3	109,1	104,3	108,1	106,0
2018	103,8	102,4	105,2	105,5	105,9
2019	107,9	111,4	105,1	102,2	102,6
2020	108,6	112,5	105,0	102,6	104,7
2021	109,0	110,6	107,8	103,6	106,7

Барои муайян намудани индекси нархҳои истеъмоли ва хизматрасониҳои пулакӣ тавассути истифодаи додаҳои махсуси барномаҳои амалӣ мо функсияро муайян кардем, ки индекси нархҳо вобастагии сатҳи таваррумро (y) аз индекси суръати афзоиши маҳсулотҳои озукаворӣ (x_1), маҳсулотҳои ғайриозукаворӣ (x_2), нушакиҳои сипиртӣ (x_3) ва хизматрасониҳои пулакӣ (x_4) дар давраи солҳои 1995-2021 амсиласозӣ мекунад. *Ин функсия намуди зеринро дорад:*

$$y = -12,033 + 0,686x_1 + 0,243x_2 + 0,131x_3 + 0,051x_4$$

Коэффитсиентҳои x_1 , x_2 , x_3 , x_4 сатҳи таъсири ҳар як омилро ба нишондиҳандаи интизорӣ нишон медиҳанд, (дар ҳолате таъсири омилҳо ҳамчун ҳисобида шуд). Зичии робитаи байни аломатҳои омӯхташуда аз ҷониби мо бо истифода аз коэффитсиенти коррелятсионӣ ҳисоб карда шуд, ки ба: $R = 0.999$ баробар буд. Ин маънои онро дорад, ки дар байни нишондиҳандаҳои интизорӣ ва илмию омавӣ пайвастагии зич мавҷуд аст.

Ба ибораи дигар сатҳи вобастагии афзалии индекси нархҳои истеъмоли (нишондиҳандаи интизорӣ) аз омилҳои таҳқиқшуда 99,9% мебошад, зеро коэффитсиенти детерминатсия ҷи хеле, ки ҳисобҳо нишон медиҳад баробари 0,9998 мебошад.

Ҷи тавре, ки коэффитсиенти таъсиринокии нишондодҳои омилӣ нишон медиҳад дар шароити муосир дар байни омилҳо таъсири омилҳои нархи маҳсулоти озукавори мавқеи аввал, яъне доимияти дорад.

Пас аз он дар навбати дуввум бошад рушди нарх ба молҳои ғайриозукаворӣ ишғол менамояд. Дар мавқеи саввум афзоиши нарх маҳсулоти нӯшакиҳои спиртӣ дорад (дар ҷадвали 3 оварда шудааст).

Ҷадвали 3

	Коэффициенты
Y-пересечение	-12,03346213
Переменная X 1	0,68608321
Переменная X 2	0,243575967
Переменная X 3	0,131201654
Переменная X 4	0,051563054

Ба раванди болоравии сатҳи индекси нархҳои истеъмоли дар давраи миёнамуҳлат омилҳои гуногун, ба монанди омилҳои муноқишаи гиёсии, сохторӣ, омилҳои пандемия, офатҳои табиӣ, омилҳои мавсимӣ ва ғ вобаста ба эҳтимолияти идома ёфтани вазъи ноустувори иқтисодӣ-молиявӣ дар ҷаҳон маъмулан берун аз доираи таъсири сиёсати пулию қарзӣ мебошанд, метавонанд таъсир расонанд.

Аз ин ҳулоса қардан мумкин аст, ки тағирёбии индекси нархҳои истеъмоли маҳсулотҳои озукаворӣ, ғайриозукаворӣ ва нушакиҳои спирти ҳамчун нишондиҳандаҳои муҳими на танҳо таваррум, балки пастшавии ғаёлияти иқтисодӣ низ амал мекунад.

АДАБИЁТ

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: соли 2022 С. 143.
2. Аҳбори бонки милли дар солҳои 1995-2021; Омили солони ҶТ. Душанбе. – Агентии омили назди Президенти ҶТ, соли 2022. – Душанбе. – 2022.

3. Симонов М.П. Экономико-математическое моделирование: книга часть первая /Пермь с 2019 С 101 – 105.
4. И.Э.Қаландаров, А.А.Абдулфайзов, Ф.Н.Хайруллоев муомилоти пулӣ ва қарз: Дастури методӣ - Душанбе 2018. С 9 – 30.
5. Шарҳи таваррум. Бонки миллии тоҷикистон: Январ-март соли 2023. С 1-3.
6. Шабакаи электронӣ - https://nbt.tj/files/tavarrum_03_2023.tj.pdf санаи мурочиат (24.04.2023).
7. Шабакаи электронӣ - <https://tojikon.net/articles/659-tavarrum-va-namud-oi-on.html?ysclid=lgurr1119r499278182> санаи мурочиат (24.04.2023).
8. Шабакаи электронӣ - ilm.komron.info/cr/tavarrum-va-usul-oi-chenkunii-on/ санаи мурочиат (24.04.2023).

УДК 33.338

Абдурахмон Х., Шамсов Ф.Т.

МУШКИЛОТИ РУШДИ МАРКЕТИНГИ РАҚАМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллифон афзалият ва камбудиҳои Интернет-маркетинг ва мушкилоти рушди маркетинги рақамиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш ва таҳқиқи қарор доданд. Муаллифон қайд менамоянд, ки маркетинги рақамӣ намуди фаъолияти маркетингӣ мебошад, ки муошират бо аудиторияро тавассути истифодабарии шабакаҳои рақамӣ барои ҳалли вазифаҳои тичорат таъмин менамояд. Барои таъсири байниҳамдигарии тарафҳои манфиатдор маркетинги рақамӣ дастгоҳҳои электрониро (компьютер, смартфон, телефонҳои мобилӣ, планшет ва ғайраҳо) истифода мебаранд. Технологияи аз ҳама машхуре, ки дар маркетинги рақамӣ истифода бурда мешавад, айни замон веб-сомонаҳо, почтаи электронӣ, блогҳо, замимаҳо барои сматрфонҳо, банерҳои рекламаӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб мераванд. Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои заруриро барои рақамикунонии иқтисодиёт дошта, вале мутаассифона дар рейтингҳои байналхалқӣ мавқеи қаноатбахш надорад.

Вожаҳои калидӣ: маркетинг, маркетинги рақамӣ, Интернет-маркетинг, Интернет-технология, иқтисодиёти рақамӣ, реклама, рекламаи таргетӣ, рекламаи контекстӣ, маркетинги электронӣ, маркетинги интерактивӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ.

Абдурахмон Х., Шамсов Ф.Т.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье авторы изучили и исследовали преимущества и недостатки интернет-маркетинга и проблемы развития цифрового маркетинга в Республике Таджикистан. Авторы отмечают, что цифровой маркетинг – это вид маркетинговой деятельности, обеспечивающий коммуникацию с аудиторией посредством использования цифровых сетей для решения бизнес-задач. Цифровой маркетинг использует электронные устройства (компьютеры, смартфоны, мобильные телефоны, планшеты и т. д.) для взаимодействия с заинтересованными сторонами. Наиболее популярными технологиями, используемыми сегодня в цифровом маркетинге, являются веб-сайты, электронная почта, блоги,

приложения для смартфонов, рекламные баннеры и социальные сети. Республика Таджикистан имеет необходимые возможности для цифровизации экономики, но, к сожалению, не имеет удовлетворительных позиций в международном рейтинге.

Ключевые слова: маркетинг, цифровой маркетинг, интернет-маркетинг, интернет-технологии, цифровая экономика, реклама, таргетированная реклама, контекстная реклама, электронный маркетинг, интерактивный маркетинг, социальные сети.

Abdurahmon H., Shamsov F.T.

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF DIGITAL MARKETING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the authors studied and researched the advantages and disadvantages of Internet marketing and the problems of digital marketing development in the Republic of Tajikistan. The authors note that digital marketing is a type of marketing activity that provides communication with the audience through the use of digital networks to solve business problems. Digital marketing uses electronic devices (computers, smartphones, mobile phones, tablets, etc.) to interact with stakeholders. The most popular technologies used in digital marketing today are websites, email, blogs, smartphone apps, banner ads, and social media. The Republic of Tajikistan has the necessary opportunities for the digitalization of the economy, but, unfortunately, does not have satisfactory positions in the international ranking.

Key words: marketing, digital marketing, Internet marketing, Internet technologies, digital economy, advertising, targeted advertising, contextual advertising, electronic marketing, interactive marketing, social networks.

Дар асри XXI шабакаҳои иҷтимоӣ, дастгоҳҳои мобилӣ ва технологияҳои рақамӣ қисми ҷудонашавандаи ҳаёти одамон дар тамоми дунё гардидаанд. Махсусан дар давраи бемории ҳамагирӣ “КОВИД-19” бисёриҳо аксари вақти худро дар Интернет ва ё дар назди телевизор мегузaronиданд. Насли ҷавон бештар Интернетро шуруъ аз таҳсилоти фосила то муошират дар шабакаҳои иҷтимоӣ бо истифодаи чат-ботҳо истифода мебаранд.

Солҳои охир технологияҳои рақамӣ пешбарандаи асосии рушди инсоният ва равандҳои глобалӣ гардида, суръати иқтисодиёти ҷаҳониро тезонида, ҳосилнокии меҳнатро баланд гардонид, соҳаҳои анъанавиро тағйир дода, соҳаҳои нави фаъолият ва бозори фурӯшро ба вуҷуд овардааст.

Вобаста ба таъмин намудани амнияти иттилоотӣ ва рушди иқтисодиёти рақамӣ Ассосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ қайд намуданд: “Рушди соҳаи алоқа, бахусус, таъмин намудани суръати баланди интернет ва дастрас будани нархи он барои рушди иқтисоди рақамӣ, зеҳни сунъӣ, таъмин намудани амнияти иттилоотӣ, ҷалби сармоя ва ташкили паркҳои технологиву инноватсионӣ зарур мебошад.

Ҳоло дар кишвар шумораи муштариёни интернет ба 4,5 миллион расидааст, ки ба 100 нафар аҳоли 45 муштарӣ рост меояд. Вале таъкид менамоем, ки суръат ва арзиши интернет ҳанӯз қонеъкунанда нест” [4].

Нақши асосӣ дар рушди иқтисодиёти мамлакатҳои гуногунро маркетинги рақамӣ мебозад, ки пули байни истеъмолкунандагон ва молистеҳсолкунандагон дар соҳаи муомилоти молӣ хизмат мекунад. Раванди рушди босуръати маркетинг аз лаҳзаи дар асрҳои XVIII-XX бо пайдо гардидани воситаҳои нав аз қабилӣ, телефон, радио ва телевизион, ки аудитория ва ҷуғрофияи рекламаро васеъ гардонид.

То ин замон фаъолияти маркетингӣ ба тариқи истисно дар забонҳои миллӣ ё лаҳҷаҳои алоҳида, ки дар ин ё он макон паҳн гардидаанд, пеш бурда шуда, онро ҳамчун ибтидои рушди маркетинги локалӣ ва пайдоиши консепсияи он тавсиф додан мумкин аст.

Баъди пайдоиши воситаҳои нав тамоми низоми маркетинг тақони ҷиддӣ бахшид. Дар ин давра мақсади маркетинг ба пуррагӣ тағйир ёфта, ба ҷои он ки ба харидорони имконпазир дар бораи маҳсулот ё хизматрасонии нав маълумот диҳем, реклама онҳоро водор мекунад, ки онҳо бо ин ё он мол ниёз доранд ва бояд маҳсулот ё хизматрасонии мазкурро харидорӣ намоянд. Муҳити тижоратӣ дарк намуданд, ки ташаккули низоми нави маркетинг ғоидаи тозаи корхонаро меафзояд. Дар ин давра маркетингро ҳамчун илм баррасӣ мекунад.

Таи солҳои охир рушди инноватсионӣ омили асосӣ дар кишвари мо ва ҷаҳон гардид. Таҳия ва истифодабарии ғайри технологияҳои нав рақамикунонии босуръатро дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ба вуҷуд овард. Ҷорӣ намудани технологияҳои нав ба аксари мамлакатҳо имконият доданд, ки афзалияти рақобатии худро баланд бардоранд [2]. Масусан ин дар тамоюли рушди фазои интернетӣ дар ҳаёти ҷамъият мушоҳида карда мешавад. Шумораи истифодабарандагони Интернет таи солҳои охир афзоиш ёфта истодаанд.

Истеъмолкунандагони муосирро рекламаи муқаррарӣ дилгир кардааст, аз ин лиҳоз барои сазовор шудани боварии онҳо зарур аст, ки қори бошуур ва аслиро бо аудиторияи мақсадноки мушаххас ба роҳ монем. Маркетинги муосир воситаҳои зиёдеро дар даст дорад, ки қодиранд рушди ҷалби аудиторияи муосирро таъмин намояд. Он натавонад имкон медиҳад, ки маҳсулот ва ё хизматрасониҳо ғуруҳи шавад, балки барои нигоҳ доштани тамоси ширкат ва истеъмолкунандагон тавассути технологияҳои нави рақамӣ мусоидат мекунад.

Интернет-маркетинг нисбатан қамхарҷ, самаранок ва мавзун аст. Он қодир аст, ки таъсири байниҳамдигарии тижорат ва ширкатҳои дилхоҳ миқёс ва соҳаҳо таъмин созад. Аммо зарур аст, ки бо ёрии мутахассисони соҳаи муайяни ин стратегия, ки дар сатҳи баланд тарҳрезӣ шудааст, инчунин интиҳоби воситаҳои зарурӣ ва интиҳоби аудиторияи мақсаднок амалӣ карда шавад [3].

Баъди он, ки Интернет рушд намуд, тағйиротҳои назаррас дар маркетинг ба миён омаданд. Аз ҷумла, он мавқеи ҷаҳониро қасб намуд. Ширкатҳои аз қабилӣ (Google, Facebook, Amazon, Alibaba ва ғайра, ки қаблан дар бораи онҳо маълумот қам буд, ба корпоратсияҳои байналҳалқӣ табдил гардиданд, ки бозингардони асосии иқтисодиёти муосир ба ҳисоб мераванд [5].

Инноватсияҳои технологӣ дар асоси Интернет-технология, нақлиёт, алоқа, дизайн, соҳаи қаммаҳои рақамиро қасе гардонид, дар ҳаёти одамон, ба иқтисодиёти истеҳсолот ва тақсимот қасе гардонид, тижорати электронӣ имконият дод, ки хароҷотҳо қоҳиш дода шуда, ба муомилот суръат бахшид [5].

Айни қамон ҳалли рақамӣ мавқеи асосиро дар модели идоракунии истеъмолот, маркетинг ва идоракунии тижорат ишғол менамояд. Ширкатҳо муҳимияти ташкили “муносибатҳои рақамӣ”-ро бо истеъмолкунандагон дарк намуданд.

Онлайн-маркетинг ва ё маркетинги рақамӣ вожае мебошад, ки раванди истифодабарии технологияи рақамиро барои пешбурди брендҳо, ба даст овардани боварии истеъмолкунандагон ва ташаккули қавқи онҳо, инчунин нигоҳ доштани аудиторияи мақсаднок ва афзоиши ғуруҳи мусоидат мекунад.

Аз дигар қамлу маркетинг ҳамчун ғайрият, равандҳои қаммида мешавад, ки ба технологияи рақамӣ баҳри ташкил ва қоне гардонидани талаботи истеъмолкунандагон ва дигар тарафҳои манфиатдор равона қарда шудааст [3].

Маркетинги рақамӣ (Digital, E-marketing) дар худ қамуди ғайрияти маркетингро дар бар гирифта, муошират бо аудиторияро тавассути истифодабарии шабақаҳои рақамӣ барои ҳалли қазифаҳои тижорат таъмин менамояд. Барои таъсири байниҳамдигарии тарафҳои манфиатдор маркетинги рақамӣ дастгоҳҳои электрониро (қомпютор, қмартфон, телефонҳои қобилӣ, қланшет ва ғайраҳо) истифода мебаранд. Технологияи аз қама машхуре, ки дар маркетинги рақамӣ истифода бурда мешавад, айни қамон веб-қомонаҳо,

почтаи электронӣ, блогҳо, замимаҳо барои сматрфонҳо, банерҳои рекламавӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб мераванд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои заруриро барои рақамикунонии иқтисодиёт дошта, вале мутаасифона дар рейтинги байналхалқӣ мавқеи қаноатбахш надорад. Интернет – маркетинг ҳоло соҳаи ояндадори иқтисодиёти рақамӣ ба шумор меравад. Он ҳамзамон дастрас, ҷолиб ва мавзун буда, аммо аз баъзе ҷиҳат мураккаб буда, воситаҳои худро дорад. Дар давраи истифодаи фаъоли Интернет муошират бо аудитория тавассути технология афзоиш ёфта, реклама нисбатан фардӣ қунонида шудааст. Аз ин лиҳоз, Интернет – маркетинг айни замон хеле муҳим мебошад. Бояд қайд кард, ки маркетинги рақамӣ бо алоқаи мобилӣ ва шабакаи байналмилалӣ Интернет алоқамандии зич дорад.

Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бозори хизматрасонии алоқа барои истифодаи умум 490 ташкилот амал мекунанд. Аз ташкилотҳои номбурда дар деҳотҷойҳо 310 - тои он фаъолият мекунанд, ки 63,2 % - ро ташкил медиҳанд.

Айни замон мувофиқи маълумотҳои оморӣ ба 4 оператори алоқаи мобилӣ, ҚДММ “Тселл”, ҚДММ “Вавилон-мобайл”, ҚСП “ТТ мобайл”, ҚДММ “Таком” дар гузаронидани чорабиниҳои инфиродӣ оид ба хизматрасонии мобилӣ 11 иҷозатнома дода шудааст.

Ҷадвали 1.

Шумораи истифодабарандагони хизматрасониҳои алоқа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2017-2021 [1]

№	Номи ширкат	2017	2018	2019	2020	2021
1	ЎСП “ТТ-Мобайл”	1110071	1813300	1278356	1287010	1319690
2	ЎДММ “Тселл”	2672845	2778925	2732207	2632593	2706995
3	ЎДММ “Вавилон – Мобайл”	903486	1010658	1049068	1168923	1152452
4	ЎДММ “Таком”	1550717	1249630	1053793	981049	1045986
5	Дигар ширкатҳо	-	-	-	-	162416
Ҳамагӣ		6237119	6852513	6113424	6069575	6387539

Яке аз мавқеъҳои пешсаф дар байни операторони мобилӣ ҚДММ “Тселл” буда, бо саҳми 40,6%-и бозорро ташкил медиҳад. Ман инчунин меҳодам таваҷҷӯхро ҷалб намоям, ки хатти ҷадвали ҚДММ “Таком” бо 18,2%-и саҳми бозор баста мешавад, ки 50%-и саҳмияҳо ба ширкати мобилии Русия ҚСПК “Вымпел Ком” тааллуқ доранд.

Ҷадвали 2.

Суръати афзоиши шумораи истифодабарандагони Интернет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои 2017-2021 [1]

Солҳо	Истифодабарандагони шабакаҳои интернетӣ	Суръати афзоиш нисбат ба соли гузашта, %	Шумораи аҳоли, одамон	Ҳиссаи истифодабарандагон шабакаҳои интернетӣ (бо % ба шумораи умумӣ аҳоли)
2017	2514763	34,5	8931200	28,2
2018	2947627	17,2	9126600	31,9
2019	3219255	9,2	9313800	34,6
2020	3346740	1,04	9506300	35,2
2021	3471890	3,7	9886800	35,1

Аз таҳлилҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки мавқеи пешсафро дар таъмини аҳоли бо интернет ҚДММ “Тселл” бо 42,4% шумораи умумии муштариён ишғол мекунанд. Мавқеи

дуюмро ширкати мобилии ТТ-“Mobile” бо 20,7% бозор ишғол мекунад. Мавқеи пешбарии ширкати ЧДММ “Вавилон Мобайл” ва ЧДММ “Такон” 17,2%-ро ташкил медиҳад.

Маркетинги рақамӣ соҳаи ояндадори иқтисодиёт ҳангоми таҳияи стратегияи дуруст метавонад бисёр афзалиятҳоро барои ширкатҳои бузург таъмин намояд [3]. Мумкин аст, ки мушкilot ва афзалиятҳои рушди Интернет-маркетинг-ро муайян созем.

Ҷадвали 3.

Афзалият ва камбудии Интернет-маркетинг

Афзалиятҳо	Камбудии
✓ Ҳавасмандгардонии фаъолияти корхонаҳои хурд ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти амалиёти онҳо; ✓ Бартараф намудани маҳдудиятҳои ҷуғрофӣ; ✓ Дастрасии 24/7 рӯз дар ҳафта; ✓ Сарфаи захираҳо барои рекламаи ҷалби муштариён; ✓ Ба даст овардани омори пурра; ✓ Фардикунонӣ ва имконияти реклама намудани танҳо аудиторияи мақсаднок-таргетинг; ✓ Мавҷудияти имкониятҳои хонандагон ва мухлисон, ки контентҳоро истифода мебаранд; ✓ Зиёд намудани шумораи муштариён; ✓ Васеъ фаро гирифтани аудитория; ✓ Зиёд намудани муддати вақти рекламавӣ барои ширкат; ✓ Баланд бардоштани дараҷаи дараҷаи садоқати муштариён ва пурзур намудани шухрат дар Интернет тавассути истифодабарии шабакаҳои иҷтимоӣ; ✓ Имконияти муқаррар намудани робитаи бевосита бо аудитория ва алоқаи зудӣ баръакс бо истеъмолкунандагон; ✓ Сабуқӣ ва босуръат гузаронидани онлайн-муомилотҳо ҳангоми хариди молҳо; ✓ Афзоиши мол ва хизматрасониҳо; ✓ Универсалӣ будан, зеро ки амалан барои ҳамаи соҳаҳои фаъолият мувофиқат кардан.	✓ Мавҷуд набудани робитаи рӯ ба рӯ; ✓ Зарурияти таъмин намудани бехатарӣ ва махфӣ будан; ✓ Мавҷуд намудани боварӣ; ✓ Вобастагӣ доштан аз технология; ✓ Харочотҳои хизматрасонии техникӣ; ✓ Дараҷаи пасти сохторҳои рақамӣ; ✓ Шиддат ёфтани рақобати нархӣ; ✓ Шиддат ёфтани рақобати ҷаҳонӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ; ✓ Дараҷаи пасти донишҳои техникӣ маркетингӣ, мавҷуд набудани фаҳмиши принсипҳои асосии кор дар муҳити рақамӣ; ✓ Интиҳоби шабакаҳои трафик; ✓ Мавҷуд набудани автоматикунонӣ; ✓ Мавҷуд набудани ягонагӣ; ✓ Суръати пасти Интернет; ✓ Арзиши баланди Интернет.

Инчунин, эҳтимол аст, ки арзиши ҷойгиркунии реклама дар Интернет нисбатан ба дигар намуди воситаҳо камтар аст. Ин аз камхарҷ будани маркетинги рақамӣ шаҳодат медиҳад [2].

Ҳамзамон, воситаҳое ки аини замон дар Интернет-маркетинг васеъ истифода бурда мешаванд, инҳоро муайян созем:

1. Сохтани сомонаҳо;
2. SEO-пешбурд имкон медиҳад, ки рейтингҳои сомонаҳо аз ҳисоби муносибгардонии ҷустуҷӯӣ беҳтар карда шаванд;
3. Рекламаи контекстӣ, ки яке аз воситаҳои дар маркетинги ҳозиразамон васеъ паҳншуда ба ҳисоб меравад. Ин намуди реклама эълонҳои рекламавиро ба манфиати

истифодабарандагон мутобик мегардонад. Яке аз калонтарини намунаи онҳо шабакаҳои рекламавӣ аз ширкатҳои “Google” ва “Яндекс” ба шумор мераванд;

4. Рекламаи таргетӣ - ин намуди реклама имконият медиҳад, ки гуруҳи мақсадноки истифодабарандагон аз рӯи маҷмӯи нишондиҳандаҳо муайян интихоб карда шуда, он буҷети рекламаро боз ҳам сарфа мекунад;

5. Хизматрасонии гуруҳ дар шабакаҳои иҷтимоӣ. Муҳим аст, ки доимо бо аудитория дар шабакаҳои иҷтимоӣ тамосро нигоҳ дошта, бо онҳо бояд бевосита гуфтугу намоем.

Инчунин, паҳлуҳои қавии маркетинги рақамӣ бояд имконияти бо истеъмолкунандагон алоқаи баръаксро муқаррар намудан, фарогирии аудитория бо миқдори номаҳдуд, афзоиши молҳо ва хизматрасониҳо ва зуд гузаронидани созишномаҳои ҷудо намудан мумкин аст.

Ба мушкилоти асосии маркетинги рақамӣ инҳоро дохил намудан мумкин аст:

✓ Мавҷуд намудани тамоси шахсӣ (як қатор одамон хоҳиши муоширати шахсиро бо фурӯшандагон, бо дигар харидорон ва имконияти ба тариқи ҷисмонӣ ламс кардани молро доранд);

✓ Зарурияти таъмин намудани беҳатарӣ ва махфият (маълумотҳои шахсиро метавон ба дигар ширкатҳо бе иҷозати харидорон дастрас намуд, инчунин таҳдиди шикастани паролҳо ва номи харидорон вучуд дорад);

✓ Набудани боварӣ аз тарафи муштариён. Маркетологҳо бояд муштариёро бовар кунонанд, ки муносибатҳои мутақобила, ки дар дунёи виртуалӣ сурат мегиранд, ба мисли дунёи воқеӣ мебошад;

✓ Вобастагӣ доштан аз технология (дараҷаи рушди технология метавонад ба дараҷаи рушди инфрасохтор дар як қатор минтақаҳо мувофиқат накунад);

✓ Харочотҳо барои хизматрасониҳои техникӣ дар шароити муҳити доимо тағйирёбанда;

✓ Баланд бардоштани шаффофияти нархгузорӣ ва ҷоннок кардани рақобати нархӣ дар бозорҳои дохилӣ ва ҷаҳонӣ;

✓ Дараҷаи пасти саводнокии техникӣ маркетологҳо ва мавҷуд набудани принципҳои асосии кор дар муҳити рақамӣ;

✓ Интиҳоби шабакаҳои трафик (бештар ҳамаи соҳибмулкони тиҷорат шабакаҳои нисбатан машҳурро аз қабилӣ “Google” ва “Яндекс”-ро дар шабакаҳои иҷтимоӣ истифода мебаранд;

✓ Мавҷуд натудани бутуният (ҳамаи ҷузъҳои маркетинги рақамӣ бевосита байни ҳам алоқамандӣ дошта, дар бисёри ҳолатҳо аз якдигар вобаста мебошанд, аз ин лиҳоз онҳо якхела рушд мекунад).

Ба таҳдидҳои асосие, ки монеи рушди маркетинги рақамӣ мегаранд, инҳо дохил мешаванд:

✓ Зиёд шудани шумораи қаллобон дар шабакаи байналмилалӣ Интернет;

✓ Пайдоиши технологияи нав, ки метавонад таваҷҷӯҳи харидорони имконпазирро бо молҳои воқеӣ айнаи замон дар шабакаи иртиботӣ истифодашаванда ҷалб намояд;

✓ Афзоиши нарх аз истифодабарии интернет, баланд гардидани тарофаҳо оид ба нигоҳдории маълумотҳо ва дигар технологияи рақамӣ;

✓ Афзоиши нобаробарии рушди технологияҳои рақамӣ байни шахр ва деҳот, байни минтақаҳои гуногун ва шаҳру ноҳияҳо;

✓ Бад шудани вазъи иқтисодӣ дар мамлакат, ки ба тақозои аҳоли таъсири манфӣ мерасонад.

Бартараф намудани таваккалҳои дар боло зикршуда ба рушди маркетинги рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард. Рушди минбаъдаи маркетинги рақамӣ дар навбати аввал аз мукамалгардонии IT-технология аз қабилӣ: зеҳни сунъӣ, ки истифодаи он имконият медиҳад талаботҳои харидоронро идора намуда, контенти беназиירו мустақилона навишта, объектҳои муайянро дар расмҳо муайян кунем. Инчунин, Интернет-

маводҳо (LOT), арзи рақамӣ (LOP), Android, технологияи муайянсозии биометрӣ, блогчейнҳо ва ғайра.

Омилҳои муҳиме, ки ба рушди минбаъдаи маркетинги рақамӣ мусоидат мекунанд, ин афзоиши суръати интиқоли маълумотҳо, инчунин коҳиш додани рушди рақамӣ байни шаҳру ноҳияҳо ва деҳоти мамлакат мебошад.

Ҳамин тариқ, рушди технологӣ консепсияи иҷтимоӣ-ахлоқии маркетингро васеъ гардонид, ба табдил ёфтани амалияи маркетинги анъанавӣ ба муносибатҳои истеҳсолот, пешбурд ва паҳн намудан оварда, инчунин имконият медиҳад, ки стратегияи идоракунии брендҳо шакли нав гирифта, алоқаи баъакси бевосита аз аудиторияи мақсадноки молу хизматрасониҳоро интизор шавем.

Афзун шудани донишҳо, имкониятҳо дар маркетинги рақамӣ ва идоракунии ба таҳияи қарорҳои нави рақамӣ равона карда шуда, аҳамияти бештарро дар стратегияҳои маркетингӣ ба даст орем. Тағиротҳои, ки иқтисодиёти рақамӣ ба тичорат ворид месозад, ҳамчун маълумоти нав ба шумор рафта, тавассути онҳо тамоилҳои рушди тичоратро пешгӯӣ мекунад.

АДАБИЁТ

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе 2022. саҳ. 307.
2. Ворошилов И.И., Гонсалес Д.Э. Преимущества и риски цифрового маркетинга. [Электронный ресурс]: Вести научных достижений. Экономика и право. 2020 год. №5. – С. 223–228. // [Электронный ресурс]: <https://vestind.ru>.
3. Киреева Н.А., Интернет-маркетинг как перспективная область развития современной цифровой экономики. [Электронный ресурс]: <https://elibrary.ru>.
4. Паёми Ассосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” аз 23.12.2022, ш. Душанбе. (Захираи электронӣ): <https://mfa.tj/tg/main/view>.
5. С.А. Аслаханова, Б.Х. Рахимова, Развитие маркетинга в цифровой экономике. [Электронный ресурс]: <https://storage.ucomplex.org>.

УДК: 336.648 (575.3)

Одинаев М.А., Ҳайдарзода М.И.

ТАҲЛИЛИ ОМОРИИ АМНИЯТИ ЭНЕРГЕТИКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола таҳлили таърифи амнияти энергетикӣ кишварҳои содиркунандаи энергия дар асоси таҳлили иқтисодии таъмини амнияти миллии энергетикӣ ин кишварҳо пешниҳод шудааст. Андешаҳои олимони соҳа оид ба мафҳумҳои амнияти энергетикӣ оварда шуда, ҳулосаҳои асосӣ дар бораи моҳият ва роҳҳои таъмини амнияти энергетикӣ пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: омор, амнияти энергетикӣ, неруи барқ, НБО, воридоту содирот, захираҳои обӣ.

Одинаев М.А., Хайдарзода М.И.

СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье исследуются определения энергетической безопасности стран-экспортеров по энергоресурсов на основе экономического анализа обеспечения национальной энергетической безопасности этих стран. Представлены мнение ученых в данной области на концепции энергетической безопасности, а также представлены основные выводы о сущности и способах обеспечения энергетической безопасности.

Ключевые слова: статистика, энергетическая безопасность, электроэнергия, ГЭС, импорт и экспорт, водные ресурсы.

Odinaev M.A., Haydarzoda M.I.

STATISTICAL ANALYSIS OF ENERGY SECURITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the definition of the energy security of exporting countries in terms of energy resources based on an economic analysis of ensuring the national energy security of these countries. The opinion of scientists in this field on the concept of energy security is presented, as well as the main conclusions about the nature and methods of ensuring energy security.

Keywords: statistics, energy security, electricity, hydropower, import and export, water resources.

Чумхурии сохибистиклоли Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги гидроэнергетикӣ мебошад, ки то имрӯз ҳамагӣ тақрибан 5 фоизи он истифода шудаасту халос. Зеро Чумхурии Тоҷикистон яке аз кишварҳои маҳсуб меёбад, ки бо доштани ин гуна манбаи барқароршавандаи энергия ва инчунин аз нигоҳи экологӣ тоза дар ҷаҳон ҷойи 8-умро ишғол мекунад. Барои далел иқтисодӣ тавлиди неруи барқро обияш 527 миллиард кВт-соат арзёбӣ мешавад.

Зичии шабакаи дарёҳо дар ҳудуди Чумхурии Тоҷикистон ба ҳисоби миёна тақрибан 0,6 км/км² мебошад. Дар байни кишварҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил тибқи нишондод Чумхурии Тоҷикистон пас аз Федератсияи Русия дар ҷаҳон дар ҷойи дуюм мавқеъ дорад. Чунки сиёсати обу энергетикӣ ҷумҳурӣ, ки беш аз нисфи захираҳои оби минтақаро дар ихтиёр дорад, ки бо истифодаи оқилонаи самараноки онҳо дар асоси ҳусни тафохум ва ҳамкориҳои судманд ба нафъи тарафайн нигаронида шудааст [9].

Ташаббусҳои наҷибу бособиқои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои муаззами миллат, Президенти Чумхурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба масъалаҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ба таври пайваста эътироф ва дастгирӣ мешаванд. Чунки ҳамаи пешниҳодоти муфид ҳамеша ба оғози раванди ҷаҳонии муносибати нав ба захираҳои оби гидроэнергетикӣ мусоидат намуда, ҳамзамон яке аз далелҳои равшани тааххуди амалии Чумхурии Тоҷикистон баҳри рушди ҳамкориҳои мутақобилан судманд оид ба масъалаҳои обу энергетика ва ҳифзи захираҳои оби гидроэнергетикӣ бо кишварҳои минтақа ва ҷаҳон ба шумор мераванд, ки боиси ифтихор аст [6].

Лозим ба тазаккур аст, ки тибқи маълумотҳои омӯрӣ захираҳои нисбатан арзон ва аз ҷиҳати экологӣ тоза дар ҷумҳурии мо хеле зиёданд. Ин аз нигоҳи сахми минтақавӣ ва ҷаҳонӣ ҷиҳати коҳиш додани фишори экологӣ ба муҳити табиӣ, ҳамзамон нисбатан кам кардани партовҳои гази карбон ба ҳавои атмосфера ва таъсири манфии тағйирёбии иқлим

хеле муҳим аст. Дар баробари ин обе, ки дар неругоҳҳои барқию обӣ истифода бурда мешавад, миқдор ва сифати худро гум намекунад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ борҳо собит кардааст, ки ҳамкориҳои кишварҳои ҳавза дар бунёди муштарак ё сармоягузорӣ ҳангоми сохтмони обанборҳо ва неругоҳҳои барқию обӣ, инчунин ба таври самаранок идоракунии захираҳои обии ҳавзаҳои дарёҳо ва истифодаи маҷмӯии экологияи ҳавзаро нисбатан бештар мекунад [1].

Роҳбарияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таъя ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии кишвар сиёсати истифодаи оқилона ва ҳифзи захираҳои обиро дар миқёси ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ ба таври пайваста пеш мебарад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳудуди 60% захираҳои обии минтақаро дар ихтиёр дорад, барои истифодаи одилона ва оқилонаи ин захираҳои обӣ на танҳо дар кишвар, балки дар кишварҳои соҳили дарёҳои асосии Осиёи Марказӣ низ масъул аст [4].

Таъминот бо энергияро яке аз ҳолатҳои муҳимми иқтисодиёт мефаҳманд, ки омили калидии таъмини фаъолияти мунтазами тамоми корхонаҳо ташкилот ва аҳоли мебошад. Боэтимодона, устувор, ба қадри кофӣ таъмин ва аз нигоҳи иқтисодӣ самаранок ва ё аз лиҳози экологӣ мувофиқи мақсад амал намудани иқтисодиёти мамлакат ва таъмин бо захираҳои энергетикӣ кафолати амнияти энергетикӣ мамлакат ба ҳисоб рафта, ҳамзамон омили рушди босуботи иқтисоди миллӣ мебошад.

Мафҳуми амнияти энергетикӣ бори аввал аз ҷониби давлатҳои аз нигоҳи саноатӣ пешрафта соли 1947 чорӣ карда шудааст. Дар адабиёти муосир се равиши асосии мафҳуми амнияти энергетикӣ дучор шудан мумкин аст, ки якдигарро пурра менамоянд. Мувофиқи равиши якум Амнияти энергетикӣ - ин боварӣ ба миқдор ва сифати энергияи истеҳсолшудае мебошад, ки барои шароити мавҷудаи иқтисодӣ лозим аст. Мутаассифона ин маънидодкунии мафҳуми амнияти энергетикӣ хеле маҳдуд мебошад ва моҳияти пурраи онро ифода намуда наметавонад. Дар ин таъриф объект ва субъекти амнияти энергетикӣ мушаххас карда нашудааст. Инчунин сабабҳои пайдоиши хатарҳои амнияти энергетикӣ нишон дода нашудааст. Равиши дуюм аз маънидодкунии мафҳуми бехатарӣ дар конун дар бораи амният рост меояд. Амнияти энергетикӣ ин ҳолати химояшавандагии манфиатҳои ҳаётан зарури энергетикӣ шахсият, ҷамъият ва давлат аз хатарҳои дохилӣ ва берунӣ мебошад.

Имрӯзҳо дар байни мутахассисон ва коршиносони масоили марбута ақидае васеъ паҳн шуда истодааст, ки мувофиқи он барои давлатҳои содиркунанда амнияти энергетикӣ миллӣ аслан маънои талаботи кафолатноки хориҷӣ ба захираҳои энергетикӣ истеҳсоли ин кишварҳоро дорад. Масалан гирем, профессори Донишгоҳи Лестер Майкл Брэдшоу бошад таъкид мекунад, ки "чунин давлатҳо кӯшиш мекунад, ки нархи одилонаи содироти энергияи худро ба талаботи кофӣ дар оянда чӣхати боз ҳам асоснок кардани сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои гаронаризиши энергетикӣ гиранд" [7].

Ё худ барои мисол, тавре Энди Уайттон, директори Маркази таҳқиқотии Exxon Mobil дар Қатар тавзеҳ медиҳад, чунин давлатҳо бояд "дурнамои талаботи дохилӣ, яъне қонун кардани ниёзҳои босуръат афзоишёбандаи дохилиро" бояд бештар ба инобат гиранд.

Зеро пайдоиши мафҳуми амнияти энергетикӣ бо дарназардошти мавқеи давлатҳои содиркунанда дар соҳаи назариявӣ ба боз ҳам амиқтар шудани омӯзиши масъалаҳои таъмини амнияти энергетикӣ ҳамаҷониба мусоидат менамояд.

Инчунин таҳқиқотчиёни амнияти энергетикӣ давлатҳои содиркунанда як қатор саволҳоро ба миён гузошта, ҳамзамон имкон доданд, ки амнияти энергетикӣ кишварҳои истеъмолкунандаро аз сари нав дида бароем. Масалан, ба андешаи олими маъруфи соҳа Н.Кавешников: «барномаи кишварҳои воридкунанда ба таври возеҳ тамаркузи тамоми хатарҳои тичоратӣ ба тарафи таъминкунандаро дар назар дорад, ки ин на танҳо беадолатона аст, балки дар ниҳоят ба амнияти таъминот низ мусоидат намекунад»[3].

Ба андешаи муҳаққиқи дигари ватанӣ Самадов Ш. Д. омили асосии таъминкунандаи амнияти энергетикӣ мамлакат бештар намудани нишондиҳандаҳои иқтисодии низомӣ

энергетикии миллӣ, баланд бардоштани самаранокии раванди истеҳсолот, таҳким ва истифодабарии энергияи барқӣ ва амалӣ намудани сиёсати тарифии танзимшаванда мебошанд. Ин тарифҳо бояд ду талаботи асосиро қонеъ гардонанд, яъне асоснок ва барои ҳамаи гурӯҳи истеъмолкунандагон, аз ҷумла аҳоли бояд дастрас бошанд, инчунин барои мунтазам фаъолият намудани низоми энергетикӣ муносиб бошанд. Ташаккулёбии сиёсати тарифӣ дар Тоҷикистон дар шароити муосир ҳатман бояд омилҳои иҷтимоӣ, сатҳи таваррум, ҷойгиршавии ҷуғрофӣ мамлакат ва шароити иқлими мамлакат, рақобат ва таносуби нархи содироту воридоти неруи барқро ба инобат гирад [5].

Ҳамин тариқ, таҳлили таърифи амнияти энергетикӣ кишварҳои содиркунандаи энергия дар асоси таҳлили сиёсати таъмини амнияти миллии энергетикӣ ин кишварҳо пешниҳод шудааст. Дар доираи ин сиёсат содиркунандагон сабӣ мекунанд, ки талаботи устувор (чун қоида, тавассути бастанӣ шартномаҳои дарозмуддат) ва нархҳои пешбинишавандаи энергияро ҳамаҷониба таъмин намуда, барои ҳифз, нигоҳдорӣ ва ҳамзамон баланд бардоштани сатҳи самаранокии инфрасохтори истихроҷи маъдан ва содирот тамоми кӯшишу ғайрати худро ба харҷ диҳанд. Зеро, чунин давлатҳо ҳамеша кӯшиш мекунанд, ки соҳибхӯрии худро дар самти сиёсати энергетикӣ ба ҳадди аксар расонида, ҳамзамон дар самти диверсификатсияи масирҳои содиротии манбаҳои энергия ва ҷалби сармояи зарурӣ барои маҷмаи сӯзишвории энергетикӣ миллӣ ҳамаҷиҳата мусоидат намоянд.

Маҳз дар натиҷаи ин омил мафҳумҳои амнияти энергетикӣ мураттаб гардида, ҳамзамон онҳо дар таҳлили Н. Кавешников чунин ҷамъбаст кардаанд: «ба маънои тоҷикии замон амнияти энергетикӣ бояд ҳамчун рафъ кардани хатаре дарк кард, ки дар мисоли омили энергетикӣ он ба як омили энергетикӣ табдил ёфта, ҳамзамон монеаи эҳтимоли ба рушди иқтисодии кишвар дар давраҳои дарозмуддат гардад» [3].

Хусусияти асосии истеъмоли энергияи муосири ҷаҳонӣ пеш аз ҳама дар он аст, ки он дар тамоми минтақаҳои сайёра, хусусан дар кишварҳои калонтарину мутараққии дар ҳоли рушд қарор дошта, аз он ҷумла дар қитъаи Осиё афзояд. Тибқи маълумотҳои омӯрӣ, аз соли 2010 то соли 2040 масрафи энергия дар маҷмӯъ бояд 56% афзоиш ёбад. Зеро дар ҳамин давра, истеъмоли неруи барқ дар кишварҳои ғайри ОЭСР дар қитъаи Осиё 112% афзоиш хоҳад ёфт [2].

Дар сохтори истеъмоли энергия камаш дар давоми бист соли оянда ангишт, газ ва нафт ҳамчун манбаҳои асосии захиравии энергияи инсонӣ хоҳанд буд. Барои мисол дар ҷадвали 1 тахминҳои сохтори истеъмоли ҷаҳонии энергия низ оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. - Ангишт ва сӯзишвории карбогидридӣ дар сохтори истеъмоли ҷаҳонии энергия

Навъи сӯзишворӣ	Соли 2014	Соли 2035
Сӯзишвории моеъ	34%	28%
Гази табиӣ	22%	29%
Ангиштсанг	28%	28%
Дар маҷмӯъ ҳаҷми умумии истеъмоли қувваи барқ	84%	85%

Сарчашма: Ҷадвали мазкур дар асоси маълумоти Вазорати энергетикаи ИМА таҳия шудааст.

Ҷойгиршавии ҷуғрофӣ қонҳои асосии захираҳои энергетикӣ истихроҷшуда таврест, ки шумораи зиёди онҳо дар кишварҳои ҷойгир шудаанд, ки истеъмолкунандагони асосии ин захираҳо нестанд. Ба қавли бархе аз коршиносон аксари истеъмолкунандагони калонтарини нафт, газ ва ангишт ҳудудҳои эҳтиёҷоти миллиро қонеъ карда наметавонанд.

Дар баробари ин муҳим аст, ки чунин давлатҳои бузургу мутараққии ҷаҳони муосир, аз ҷумлаи Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Чин, Ҷопон, Олмон, Ҳиндустон, Бразилия ва Британияи Кабир ба ин мисоли овардаи мо шомил гарданд [9].

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи ин амалқард вазъияти ҷаҳонии номуайяни ба миён меояд, ки ҳатто барои давлатҳои бонуфузтарин ва пешрафта кафолати рушди иқтисоди миллӣ бо захираҳои энергетикӣ аз манбаъҳои дохилӣ вучуд надорад.

Имрӯзҳо метавон ба мафҳуми мафҳуми амнияти энергетикӣ дар фаҳмиши кишварҳое ишора кард, ки истеъмолкунандагони бузурги захираҳои энергетикӣ маҳсуб меёбанд, ки аксарияташон ҳамзамон воридкунандагони бузурги захираҳои энергетикӣ мебошанд. Барои далел, Оҷонси Байналмилалӣ Энерҷӣ беҳатарии энергетикиро ҳамчун мавҷудияти беамоният аз манбаъҳои энергия бо нархи дастрас эътироф менамояд.

Солҳои охир муаллифон мафҳумҳои амнияти энергетикиро пешниҳод кардаанд, ки ҳам фарқияти афзалиятҳои таъмини амнияти энергетикиро дар кишварҳои мухталиф ва ҳамзамон воқеияти имрӯзаи энергетикӣ ҷаҳон, пеш аз ҳама зарурати ҳамкорӣ байналмилалӣ бештар ба инобат мегиранд.

Ҳамин тариқ муносибати маҷмӯӣ ба омӯзиши беҳатарии энергетикӣ, инчунин ба зарурати мунтазам таъмин намудани он, пеш аз ҳама бо мақсади пешгирии таҳдидҳои нав ва ҳамзамон кам кардани хатарҳо, аз ҷумла дар натиҷаи шиддатнок ва инчунин дар ҳолатҳои печида шудани вазъи муносибатҳои байналмилалӣ дар соҳаи энергетика ба вучуд омада, боз ҳам васеътар мегарданд.

АДАБИЁТ

1. Велихов Е.П., Гагаринский А.Ю., Субботин С.А., Цибульский В.Ф. Россия в мировой энергетике XXI века. М., 2006. С. 3.
2. Глобализация экономики и энергетическая безопасность: науч. конф., 11-12 октября 2012, сб. докладов. - СПб. Изд-во С.-Петерб. гос. ун-та экономики и финансов, 2012. - 300 с.
3. Кавешников Н. Ю. Многоликая энергетическая безопасность // Международная жизнь. – 2011. – № 12. С. 89.
4. Рауфов Р.Н., Кулматов Л.С., Азизов А.Н.// Стратегия использования гидроэнергетических ресурсов Таджикистана для целей устойчивого развития страны// электронный ресурс <https://elibrary.ru/item.asp?id=41224648>
5. Самадов Ш.Д. Механизм формирования и развития рыночных отношений в электроэнергетике Республики Таджикистан: авторефер. дис. канд. экон. наук. / Самадов Шакарбек Додхоевич. – Душанбе, 1999. – С. 25.
6. Ходжаев Д.Х., Приоритеты управления гидроэнергетической безопасностью Республики Таджикистан Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук 2022. №2. –Душанбе: Сино, 2022. Часть 1.- С 106 – 114.
7. Шабакаи электронӣ - Hunter S. T., Ebinger C. K. It is time for a consumer-producer dialogue on oil // OPEC Review. – 1986. – Volume 10, Issue 4. P. 511–521.
8. Шабакаи электронӣ -Winzer C. Conceptualizing energy security. EPRG Working Paper, 2011. P. 36-65.
9. Шабакаи электронӣ -<http://energo-cis.ru/wyswyg/file/2017>

Низомов С.Ф., Манучехри Н.Р.

РУШДИ МЕТОДИКАИ БАҲИСОБИРИИ ТАҒЙИРЁБИҲОИ БИОЛОҒИ ДАР ПАРАНДАПАРВАРӢ

Дар мақола асосҳои назариявӣ-методи ва ташкилии баҳисобгирӣ тағйирёбиҳои биологӣ дар парандапарварӣ баррасӣ шудааст. Мафҳуми объектҳои баҳисобгирӣ хароҷот ва мазмунӣ иқтисодии онро асоснок карда шуда, модели муайян кардани объектҳои баҳисобгирӣ дар парандапарварӣ таҳия шудааст. Модели баҳисобгирӣ идоракунии ва баҳогузори маҳсулоти асосӣ ва дуумдараҷаи соҳаи парандапарварӣ коркарда шуда, методикаи боҳамалоқамандии ҳисобҳо аз рӯи баҳисобгирӣ тухмҳои истеъмоли пеншниход карда шудааст.

Калидвожаҳо: хоҷагии қишлоқ, дорониҳои биологӣ, парандапарварӣ, хароҷот, баҳисобгирӣ хароҷот, тағйирёбиҳои биологӣ, объектҳои баҳисобгирӣ, объекти калкулятсия, марказҳои масъулият, ҷараёнҳои технологӣ

Низомов С.Ф., Манучехри Н.Р.

РАЗВИТИЕ МЕТОДИКИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА БИОЛОГИЧЕСКИЕ ПЕРЕОБРАЗОВАНИЯ В ПТИЦЕВОДСТВЕ

В статье рассматриваются теоретико-методические и организационные основы учета биологические преобразования в птицеводстве. уточнено понятие объекты учета затрат и его экономическое содержание, разработана модель идентификации объектов учета в птицеводстве. Разработана модель управленческого учета и оценки первичной и вторичной продукции птицеводческого хозяйства, предложено методикаи счетного отражения пшпцевых яиц.

Ключевые слова: сельское хозяйство, биологические активы, птицеводство, затраты, учет затрат, биологические преобразования, объекты учета, объекты калькуляции, центры ответственности, технологические процессы.

Nizomov S.F., Manuchehr N.R.

DEVELOPMENT OF ACCOUNTING METHODOLOGY BIOLOGICAL TRANSFORMATION IN POULTRY FARMING

The article discusses the theoretical, methodological and organizational foundations for accounting for biological transformations in poultry farming. the concept of cost accounting subjects and its economic content has been clarified, a model for identifying accounting subjects in poultry farming has been developed. A model for management accounting and evaluation of primary and secondary products of a poultry farm has been developed, a method for counting food eggs has been proposed.

Key words: agriculture, biological assets, poultry farming, costs, cost accounting, biological transformations, accounting objects, calculation objects, responsibility centers, technological processes.

Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ яке аз масъалаҳои баҳисобгирӣ дар идоракунии корхонаҳо ин таъминоти ташаккулёбии маълумоти пурра ва эътимоднок оид ба хароҷот ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхона мебошад. Ташкили дурусти баҳисобгирӣ

харочоти истеҳсоли маҳсулоти парандапарварӣ бояд амалишавии чунин масъалаҳоро таъмин намояд:

- интиҳоби объекти баҳисобгирии харочот ва асосноккунии иқтисодии онҳо, махсусан аз лиҳози иқтисодӣ асоснок намудани тақсимкунии харочот аз рӯи гурӯҳҳои технологӣ ва намудҳои паранда;

- дуруст тақсим намудани тамоми харочот аз рӯи моддаҳои онҳо, ки тибқи онҳо арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшаванда вобаста аз хусусиятҳои парандапарварӣ муайян карда мешавад ва асосноккунии иқтисодии онҳо;

- ташкили баҳисобгирии ҷузъӣ ва кулии харочоти тағйирёбиҳои биологӣ дар парандапарварӣ;

- дар ҳисобгирӣ инъикос намудани маҳсулоти истеҳсолшуда, асонокунии иқтисодӣ ва баҳодихии он вобаста ба хусусиятҳои соҳаи парандапарварӣ;

- муайян намудани арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшуда бо назардошти хусусиятҳои технологию ташкилии истеҳсоли маҳсулоти парандапарварӣ.

Баҳисобгирии харочоти истеҳсоли маҳсулоти парандапарварӣ аз муайян намудани объектҳои баҳисобгирӣ ва асосноккунии иқтисодии онҳо ба мақсад мувофиқ аст, ки назоратро аз рӯи ташақкулёбии сатҳи харочот имконият медиҳад, инчунин ба дақиқ ва асоснок ҳисоб крадани арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшуда мусоидат мекунад.

Бинобар ин масъалаи дигари таҳқиқот ин таҳлил намудани мазмуну мундариҷа ва моҳияти мафҳуми «объекти баҳисобгирии харочот» бо дарназардошти хусусиятҳои соҳавии парандапарварӣ мебошад.

Дар ҷараёни гузаронидани таҳқиқот муайян гашт, ки солҳои охир бештари муҳақиқон дар пажӯҳиши илмиашон кӯшиш намудаанд, ки мафҳуми объектҳои баҳисобгирии харочот ва мазмуну иқтисодии онро асоснок кунанд. Аммо дар айни замон нуқтаи назари ягона вобаста таърифи ин категорияи иқтисодӣ то ба ҳол мавҷуд нест.

Объекти баҳисобгирии харочот аз нигоҳҳои гуногун ба тарзи гуногун таъриф дода мешавад. Масалан В.Ф. Палий таҳти объекти баҳисобгирии харочот – харочоти воқеии истеҳсолотро мефаҳмад, ки аз рӯи аломатҳои гуногун гурӯҳбандӣ шуда, барои ташақкул додани нишондиҳандаҳои арзиши аслии истифода мешаванд. Ҳамзамон объектҳои аввалиндараҷаи баҳисобгирии харочот харочоти меҳнат ва сарфи захираҳои моддӣ ҳангоми иҷро гардидани амалиётҳои гуногуни истеҳсолӣ, харҷҳо барои нигоҳубин ва ба қор даровардани мошинҳо, механизмҳои гуногун, таҷҳизотҳо, бинову иншоот барои идоракунии истеҳсолот мебошанд [14, с. 85-86]. Муаллиф бар он ақида аст, ки аломатҳои гурӯҳбандии харочот ин ҳамон объекти харочот мебошад. Аммо аз нигоҳи мо ин аломати тавсифии харочот мебошад. Чунин нуқтаи зарарро олимони дигар низ тарафдорӣ мекунанд «зери объекти баҳисобгирӣ гурӯҳбандии харочот аз рӯи аломати харочот, ки барои идоракунии арзиши аслии маҳсулот зурур аст, фаҳмида мешавад» [2, с. 301].

М.А. Вахрушина бошад объекти баҳисобгирии харочотро ҳамчун «... ҷойи ба вучуд омадани харочот, намудҳо ва гурӯҳҳои маҳсулотҳои якҷинса» медонад [3, с.78]. Аз нигоҳи мо чунин равиш мазмуну ин истилоҳро пурра инъикос намекунад, зеро объекти баҳисобгирии харочот на ҳамеша аз рӯи ҷойҳои ба вучуд омаданаи ва ё гурӯҳҳои маҳсулотҳои якҷинса гурӯҳбандӣ карда мешаванд ва асосноккунандаи моддаҳои харочот мебошанд.

Аз нигоҳи Т.П. Карпова объекти баҳисобгирии харочот – ин «... аломате мебошад, ки тибқи он гурӯҳбандии харочоти истеҳсолӣ барои мақсадҳои идоракунии арзиши аслии истифода хоҳанд шуд» [8, с. 42]. Аммо бояд қайд намоем, ки ғайр аз мақсадҳои идоракунии арзиши аслии, инчунин чунин гурӯҳбандии харочот самарнокии амалӣ сохтани назоратро низ таъмин хоҳад кард.

Ба ақидаи Калемуллоев М.В. “объекти асосии баҳисобгирии идоракунии бояд харочот ва натиҷаҳои фаъолияти корхона дар умум ва зерсохторҳои алоҳидаи он бошад” [7, с. 13]. Ивашкевич В.Б. объекти баҳисобгирии идоракуниро таҳқиқ намуда қайд мекунад, ки

“асосан он чизе ки дар баҳисобгирии бухгалтерӣ, вале на аз нуқтаи назари муайян кардан ва таҳлили мавҷудияти воситаҳои пулӣ, сарчашмаи ташаққули он, тағйирёбии зерӣ таъсири амалиётҳо хоҷагӣ, балки аз нуқтаи назари истифодабари захираҳои истеъмолшуда, таносуби хароҷот ва натиҷаҳои бадастомада баррасӣ мекунад” [4, с. 40]. Қайд менамоем, ки иловатан ба объектҳои маъмулии баҳисобгирӣ сифати маҳсулот, талабот ва тағйирёбии он ба маҳсулот, ташкил ва ҳолати объектҳои ҳифзи муҳити атроф, чори намудани технология нав, реклама, фармоиши нав ва дигар хусусиятҳои сифатии фаъолияти корхона дохил мешавад.

Аз нигоҳи Низомов С.Ф. “Объекти баҳисобгирии идоракунии хароҷот ва натиҷаҳои фаъолияти истеҳсолӣ-хоҷагидорӣ корхона дар умум ва сохторҳои алоҳидаи он (сегментҳо, марказҳои масъулият) ва бизнес-чараёнҳо, бучетикунонӣ, ҳисоботи диҳилӣ ва назорат ба шумор меравад» [11, с. 19]. Муаллиф чи гуна ба объекти баҳисобгирӣ бучетикунонӣ, ҳисоботи дохилӣ ва назоратро мансуб медонад, дақиқ нест.

Файзуллоев А.Х. низоми баҳисобгирӣ-таҳлили идоракунии истеҳсолоти хоҷагии қишлоқро таҳқиқ намуда, қайд мекунад, ки “зерӣ объекти баҳисобгирии идоракунии бояд хароҷот, даромадҳо, натиҷаҳои молиявӣ ва фаъолгардонӣ (оптимизатсия) бо мақсади баландбардорӣ натиҷанокии фаъолияти корхона ва сохторҳои воҳидии он қабул карда шавад” [19, с. 19]. Л.И. Хоружий дар шакли умумӣ объекти баҳисобгирӣ дар хоҷагии қишлоқ муайян кардааст: «хароҷот ва натиҷаҳои фаъолияти истеҳсолӣ-хоҷагии субъекти муносибатҳои бозорӣ» [20, с. 258]. Ламакин И.А. баҳисобгирии хароҷот дар хоҷагии қишлоқро таъриф дода, қайд менамояд, ки «объекти баҳисобгирӣ – ин кишту парвариш, гурӯҳҳои ҳайвоноту чорво ва ғайра мебошад» [9, с. 12]. Мо бо ин ақидаи муаллиф розӣ буда наметавонем, чунки мафҳуми объекти баҳисобгирии хароҷот васеътар буда, гурӯҳҳои корҳои ҷудогона, чараёнҳо ва истеҳсолоти муайянро фаро мегирад.

Баҳисобгирии хароҷот дар хоҷагии қишлоқро возеҳ намуда, М.З. Пизенголтс гурӯҳҳои ҷудогонаи чорворо аз рӯи чунин намудҳо ҷудо мекунад: чорвои калони шохдор, гӯсфандпарварӣ, парандапарварӣ ва дигарҳо [15, с. 42–46.]. Чунин таъриф хело маҳдуд мебошад ва мақсади асосиву масъалаҳои гурӯҳбандии хароҷотро тибқи объектҳои баҳисобгирӣ пурра инъикос наменамояд.

Ҳангоми интихоби объекти баҳисобгирии хароҷот дар хоҷагии қишлоқ бо дарназадошти бисёрсоҳа будани он бо ақидаи Алборов Р.А. метавон розӣ шуд. У қайд мекунад, ки “Интихоби объектҳои баҳисобгирии хароҷот дар хоҷагии қишлоқ дар асоси ду шарт амалӣ карда шавад:

- а) аломатҳои гурӯҳбандии омилҳои хароҷот;
- б) ҷамъбасти омилҳои хароҷот дар асоси сатҳҳои гуногуни чараёни истеҳсолот ва идоракунии онҳо.

Вобаста аз ин шароитҳо объектҳои баҳисобгирии хароҷотро метавон ба низом даровард:

- аз рӯи намуд ва унсурҳои хароҷот (барои тушмӣ, хурока, доруворӣ, воситаҳои ғимояи растанӣ ва чорво, музди меҳнат ва ғайра);
- дар сатҳи технологӣ – аз рӯи чараёнҳои технологӣ ва марҳилаҳо;
- аз рӯи давраи вақт – фазаҳои (сиклҳо, давраҳо) истеҳсолот;
- дар сатҳи марказҳои масъулият – аз рӯи сеҳҳо, фермҳо, қимсҳо, бригадҳо, намудҳои растанӣ ва чорвои хоҷагии қишлоқ, гурӯҳи онҳо;
- дар сатҳи ташкили баҳисобгирии ҷамъбасти – марказҳои масъулият, намудҳо ва гурӯҳҳои растанӣ ва чорвои хоҷагии қишлоқ» [1, с. 184–185].

Дар адабиёти илмӣ мафҳуми объекти баҳисобгирии хароҷотро яқоя бо объекти калкулятсия дида мебароянд. Аммо объекти баҳисобгирии хароҷотро бо объектҳои калкулятсия яқоя намудан мумкин нест, зеро онҳо мафҳумҳои тамоман тафовуткунанда мебошанд. Объекти калкулятсия – ин маҳсули меҳнати корхона ва зерсохторҳои он мебошад, яъне маҳсулотҳои ҷудогона ва ё гурӯҳи маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои аз

ҷониби корхона истеҳсолмешудае мебошад, ки тибқи онҳо арзиши аслии як воҳиди маҳсулот ҳисоб карда мешавад. Барои истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ бошад, махсусан дар соҳаи парандапарварӣ, бо объектҳои калкулятсия баробар шуда наметавонад ва барои ҳамин ҳам ҳар як ҳисоби ҷузъӣ дар парандапарварӣ якҷанд барандаи хароҷот дошта метавонад. Аз ин ҷо, ба сифати объектҳои баҳисобгирии хароҷот - хароҷоте баромад мекунад, ки дар доираи муқарраршуда аз рӯи киштзорҳои хоҷагии қишлоқ, гурӯҳҳои онҳо, қорҳои алоҳида, ҷараёнҳо ва истеҳсолоти мушаххас инъикос карда мешаванд. Бинобар ин таърифи мазкур нисбатан пурратар буда, тамоми ҷанбаҳои ҷараёнҳои истеҳсолот ва баҳисобгириро фаро мегирад.

Ба ақидаи мо дар шароитҳои муосир объекти баҳисобгирии хароҷотро ҳаҷун маҷмӯи гуруҳҳои ҳайвонот дида баромадан қомилан дуруст нест, махсусан ин ба қорхонаҳои парандапарварӣ тааллуқ дорад. Барои ҳамин ҳам имрӯз олимони иқтисодӣ дар паҷӯшишҳои худ ҳангоми муайян кардани объектҳои баҳисобгирии хароҷот ба сифати объект на танҳо намудҳо ва гуруҳҳои алоҳидаи қорво ва маҳсулотро ҷудо мекунад, балки нчунин сегментҳои ҷудогонаи қорхонаро (марказҳои масъулият ва хароҷот) низ ҷудо менамоянд.

Ҳам дар адабиёти ватанӣ ва ҳам дар доираи таҳлилҳои олимони хориҷӣ то ба ҳол ақидаи ягона оид ба ҷойи (мақони) ба вучудии хароҷот ва марказҳои масъулият мавҷуд нест ва ин истифодаи амалии онҳоро бозмедорад, ҳарчанд, ки гурӯҳбандии ин объектҳо дар шароити бозор самти асосии муқаммалгардонии баҳисобгирии идорақунӣ мебошад. Баъзе олимони (А.Д. Трусов, С.А. Николаева ва дигарон) [13; 18] фарқияти ин мафҳумҳоро назарнорас баррасӣ намуда, баъзеи дигар бошанд (В.Б. Ивашкевич, Т.С. Сандрикова ва дигарон) [5, с. 56–59; 16], фарқияти онҳо аз якдигар ба таври возеҳ инъикос намудаанд.

А.Д. Трусов, С.А. Николаева мафҳуми ҷойи бавучудии ва марказҳои хароҷотро мутаносиб дониста, С.А. Николаева ҷойи бавучудии хароҷотро ҳамчун воҳидҳои сохторӣ ва зершӯбаҳо медонад, ки дар онҳо истеъмоли аввалиндараҷаи захираҳо ба амал меоянд (ҷойҳои қорӣ, бригадаҳо, зершӯбаҳо ва ғ.) [13, с.29]. Аз назари мо мафҳуми «маркази масъулият» нисбат ба мафҳуми зершӯба васеътар мебошад, ҳарчанд, ки дар ин ҷо он ҳолат сухан оид ба бурдани назорат аз рӯи сатҳи сарфанокӣ, мақсаднокӣ ва баргардонидани хароҷот меравад.

Аммо В.Б. Ивашкевич, Т.С. Сандрикова, М. Чумаченко, В.Ф. Палий ба ҷойи бавучудии хароҷот сеҳҳо, қисматҳо, шӯбаҳоро шомил намуда, ба марказҳои хароҷот бошад, гурӯҳҳои таҷҳизотҳо, мошинҳо, ҷойҳои қориро дохил менамояд. Ин олимони ба номутаносиб будани мафҳумҳои ҷойи бавучудӣ ва маркази хароҷот ишора намуда, диққати хешро ба он равона сохтаанд, ки ҷойи бавучудии хароҷотро ҳамчун маҷмӯи марказҳои ба вучудии хароҷоти ибтидоӣ дар соҳаи истеҳсолот шуморанд [5, с. 56–59.; 14; 16; 21].

С.А. Стуков “ба марказҳои масъулият истеҳсолотро шомил дониста, дар дохили онҳо сеҳҳо, қисматҳо, бригадҳо, ки сардорон идора мекунад, шомил кардааст” [17, с. 8], ки аз нигоҳи мо чунин тақсимкунии объектҳои баҳисобгирии хароҷот бояд дар қорхонаҳои маҳсули парандапарварӣ татбиқ карда шаванд.

Низомов С.Ф. навиштааст “*Мафҳуми «маркази масъулият» бо мафҳуми «аз рӯи ҷойи бавучудӣ хароҷот» («ҷойи пайдоиши хароҷот»)* робитаи зич дорад. Тақсонбахши ибтидоии гуруҳбандии хароҷот аз рӯи ҷойи бавучудӣ хароҷот ғайриимқон гардидани гуруҳбандии аввалияи онҳо вобаста ба намудҳои маҳсулот мебошад” [13, с. 295]. Ў қайд мекунад, ки “Дар намуди умумӣ ҷойи бавучудӣ хароҷот воҳидҳои сохторӣ ва сохторҳои истеҳсолот (ҷойҳои қорӣ, бригадаҳо, истеҳсолот, китҳо, сеҳҳо, шӯбаҳо ва ғайра) мебошанд, ки дар онҳо истеъмоли ибтидоии захираҳои истеҳсолӣ сураи мегирад ва тибқи онҳо банақшагирӣ, меъёргирӣ ва баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолӣ бо мақсади назорат ва идоракунии хароҷот, ташкили ҳисоби дохилии хоҷагидорӣ ба амал бароварда мешаванд” [13, с. 295].

Ҳамин тавр, гуфтаҳои дар боло овардашударо ҷамъбааст намуда, объекти баҳисобгирии хароҷотро ҳамчун хароҷоти воқеии истеҳсоли маҳсулот медонем, ки аз рӯи онҳо дар доираи муайян гурӯҳбандӣ карда мешаванд, гурӯҳҳои қисматҳо, корҳои алоҳида, ҷараёнҳои мушаххаси истеҳсолот гузаронида шуда, барои муайян кардани арзиши асли ва назорати идоракунии самараноки ҷараёни истеҳсолот истифода хоҳанд шуд. Ба интиҳоб ва гурӯҳбандии объектҳои баҳисобгирии хароҷот пояи иттилоотӣ барои қабули қарорҳои идоракунӣ ва инчунин хусусиятҳои ҷараёнҳои истеҳсолӣ ва технологӣ ва натиҷаҳои ниҳой, махсусияти корхона ва ташкили ҳисоббаробаркунииҳои дохилихоҷагӣ таъсир мерасонанд.

Ғайр аз ин ба интиҳоби объектҳои баҳисобгирии хароҷот инчунин хусусиятҳои технологияи истеҳсолот, намудҳои ташкили истеҳсолот, сохтори идоракунии корхона, параметрҳои техникии маҳсулот, сатҳи рушди муносибатҳои дохиликорхонавӣ низ таъсир мерасонанд. Барои ҳамин ҳам интиҳоб ва асосноккунии объектҳои баҳисобгирии хароҷот дар парандапарварӣ равиши махсусро талаб мекунад. Парандапарварӣ ҳамчун соҳаи ҷорводорӣ хусусиятҳои хоси ташкили истеҳсолоти худро дар давраҳои технологияи ҷараёнҳои истеҳсолӣ, ҷараёнҳои технологӣ дорад, ки бешак ба ташаккулёбии объектҳои баҳисобгирии хароҷот таъсир мерасонанд.

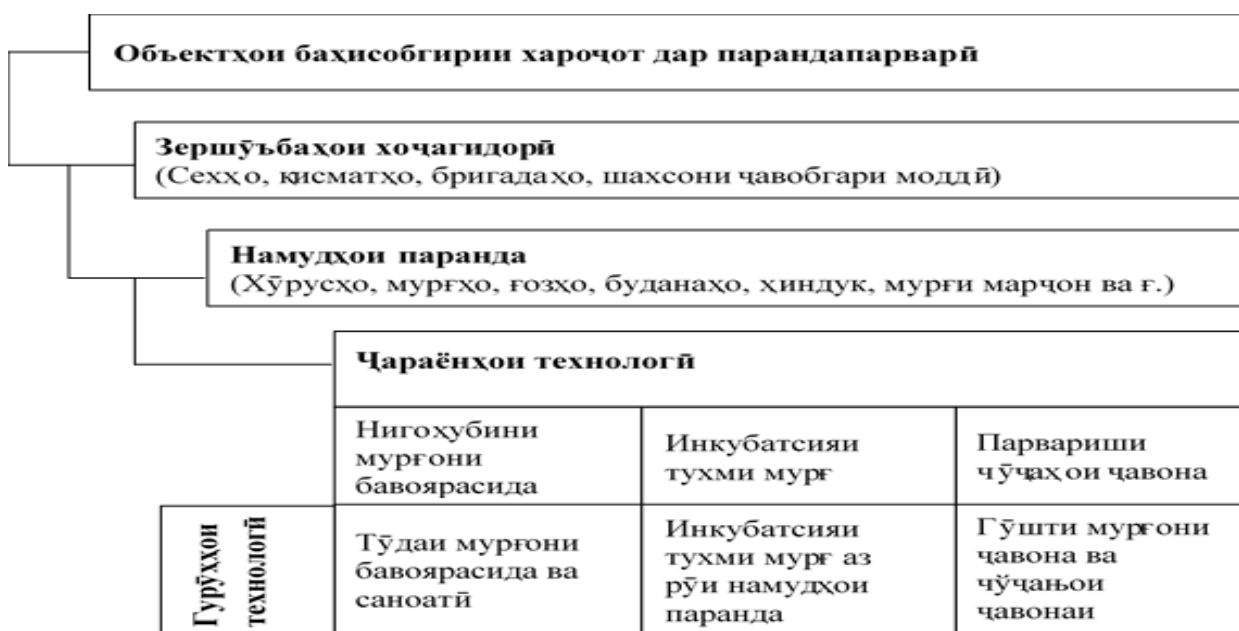
Объекти баҳисобгирии хароҷот дар парандапарварӣ тӯдаи мурғони бавоярасида, ҷўчаҳои ҷавон, инкубатсияи тухмҳо мебошанд. Аммо баъзе олимони бар он ақидаанд, ки гурӯҳбандии меъёрии хароҷоти истеҳсолӣ аз рӯи объектҳои зикргардида якҷинса нестанд, аз ҷумла инкубатсия – ин ҷараёни технологӣ буда, ҷўчаҳои ҷавонаи дар парвариш буда – ин гурӯҳи калони технологӣ мебошад, яъне дар ин ҷо якҷоя намудани ҷараёнҳои технологӣ ва гурӯҳи сегментҳои технологияи корхона ба назар мерасанд. Онҳо бар ин ақидаанд, ки ҳангоми гуруҳбандии объектҳои баҳисобгирии хароҷот онҳоро ҳамчун принсипан якҷинса унвон додан ба мақсад мувофиқ мебошад. Аз нигоҳи мо аз рӯи қонунгузорӣ ҷудо намудани объектҳои баҳисобгирии хароҷот дар парандапарварӣ қомилан асоснок мебошад.

Объектҳои баҳисобгирии хароҷот дар парандапарвариро метавон аз рӯи мутобиқати технологияҳои мавҷудбуда, ки дар корхонаҳои мушаххас истифода карда мешаванд, муайян намуд. Масалан дар корхонаҳои парандапарварии махсусгардонидашуда объекти баҳисобгирии хароҷотро метавонанд тибқӣ самтҳои парвариш (тухмӣ ва ғўштӣ) ва гурӯҳҳои технологӣ муайян намуд. Аммо тибқи ҷараёнҳои технологӣ ба ин соҳа ҷавобгӯ метавонад ба қатори объектҳои дар боло қайдгардида намудҳои муайян ва гурӯҳҳои парандаҳо дохил карда шаванд. Яъне объектҳои баҳисобгирӣ дар парандапарвариро аз рӯи намудҳои парандаҳо ҷудо менамоянд.

Дар даврони шўравӣ ҳангоми истифода намудани технологияҳои парвариши мурғон аз рӯи гурӯҳҳои синну солиашон ҳангоми муайян намудани объектҳои баҳисобгирии хароҷот чунин хусусиятҳои биологии мурғро ба монанди маҳсулноки, афзоиши талаботи хўрокаи онҳо ва ҳаҷми зиндаи онҳо мутобиқи синну сол ба инобат гирифта мешуданд. Имрӯз бошад ҷараёни технологияи парвариши парандагон нигоҳдории онҳоро аз рӯи гурӯҳҳои синну соли дар назар надорад ва барои ҳамин ҳам талабот барои муайян кардани объектҳои баҳисобгирии хароҷот аз рӯи гурӯҳҳои синну соли парандагон беасос мебошад.

Низоми баҳисобгирии истеҳсолӣ аз интиҳоби объекти баҳисобгирии хароҷот вобаста мебошад. Аз интиҳоби объекти иттилоотии низом имконияти ташаккули нишондиҳандаҳои зарурии ҷараёни идоракунӣ вобаста мебошад. Барои ҳамин объектҳои баҳисобгирии хароҷот дар нозоми баҳисобгирии идоракуниро бояд мувофиқ ба мақсад аз рӯи чунин аломатҳо гурӯҳбандӣ намуд: аз рӯи ҷараёнҳои технологӣ (нигоҳубини мурғони бавоярасида, инкубатсияи тухмҳо, парвариши ҷўчаҳои ҷавона) дар ҷойҳои бавучудой (сеҳҳо, қисматҳо, бригадаҳо), гурӯҳҳои технологияи паранда (тӯдаи мурғони наслдиҳанда, саноатӣ, ҷавона ва тӯдаи мурғони ивазкунанда). Бинобар ин баҳисобгирии хароҷот дар парандапарвариро зарур аст, ки аз рӯи объектҳои хароҷот, марказҳои бавучудои хароҷот амалӣ намуд.

Гуруҳбандии объектҳои баҳисобгирии хароҷот бо мақсади ташаккули баҳисобгирии ҷузъӣ дар парандапарварӣ дар расми 1 оварда шуда аст.

Расми 1. Модели муайян кардани объектҳои баҳисобгирии дар парандапарварӣ

Ҳамин тавр, ҷараёнҳои технологӣ – ин марҳилаи муайяни ҷараёни технологие мебошад, ки дар он гуруҳҳои технологӣ парандагонро нигоҳдорӣ мекунанд. Гуруҳи технологӣ – ин гуруҳҳои парандагонро мебошанд, ки аз рӯи ҷинс ва синну сол мутаххид карда шуда, нигоҳубини онҳо дар ҳолатҳои якхела амалӣ карда мешавад.

Гуруҳбандии хароҷот аз рӯи гуруҳҳои технологӣ мурғон аз махсусияти корхона вобаста мебошад, алаҳусус аз инҳо:

- дар корхонаҳои парандапарварӣ, ки барои парвариши мурғони тухмдиханда машғуланд, баҳисобгирии ҷузъии хароҷотро аз рӯи чунин гуруҳҳо гузаронидан лозим аст: тӯдаи мурғони наслдиханда ва саноатӣ аз рӯи гуруҳҳои технологӣ. Дар корхонаҳои парандапарварии махсусгардонидашуда, инчунин дар гуруҳи алоҳида тӯдаи ҷавонаи ивазкунандаро низ ҷудо мекунанд;

- дар корхонаҳои самти парвариши мурғони гӯшти объектҳои баҳисобгириро аз рӯи чунин гуруҳҳо ташаккул медиҳанд: тӯдаи мурғони наслдеҳ, ҷӯҷаҳои бройлерӣ, ҷӯҷаҳои ҷавонаи ивазкунанда (тибқи гуруҳҳои технологӣ);

- дар корхонаҳои муқаррарӣ мутаххидкунӣ аз рӯи ду гуруҳҳои технологӣ амалӣ карда мешавад: ҷӯҷаҳои ҷавона ва тӯдаи мурғи бавоярасида.

Объектҳои баҳисобгирии хароҷотро бояд дар асоси мутаххидсозии бисёрварианта бо усулҳои гуногуни баҳисобгирии истехсолӣ ба роҳ монд. Модели пешниҳодгардидаи муайянсозии объектҳои баҳисобгирии хароҷот ва ташкили баҳисобгирии ҷузъӣ имконият медиҳад, ки ташкили баҳисобгирии ҷузъӣ дуруст ба роҳ монда шуда, арзиши аслии маҳсулот аз рӯи гуруҳҳои алоҳидаи технологӣ, марказҳои масъулият, ҷараёнҳои технологӣ дар доираи марказҳо ва намуди парандаҳо дуруст ҳисоб кардашуда, таҳлил карда шавад. Каверина О.Д. “ҷудонамоии объектҳои баҳисобгирии хароҷотро дар асоси ҷамъовариҳои хароҷот бо зарурати таъминоти пояи иттилоотии ҷараёни калкулятсияи арзиши аслии алоқаманд мекунанд” [6, с. 114]. Чунин тартиби ҷудо намудани объектҳои баҳисобгирии дуруст аст, вале қомилан талаботҳои менеҷменти муосирро бо иттилоот зарурӣ қонеъ карда наметавонад. Мо фикр мекунем, ки объектҳои баҳисобгирии хароҷот ба анъанавӣ (қойи бавучудой, маркази масъулият) ва (навин) инноватсионӣ (сегментҳо, бизнес-ҷараёнҳо,

амалиётҳои бизнес—чараёнҳо, давраи ҳаёти маҳсулот ва ғайра) гуруҳбандӣ кардан ба мақсад мувофиқ аст. Зеро объектҳои баҳисобгирии хароҷоти анъанавӣ аз рӯи аломати тааллуқаш ба объект нигаронида бошад, инноватсионӣ ҳам ба объект ва самти стратегии фаъолияти корхонаро бо иттилоот таъмин месозад.

Баҳисобгирии хароҷотро аз рӯи объектҳои баҳисобгирии хароҷот амалӣ намуда, корхонаҳои парандапарварӣ оид ба калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот маълумотҳои заруриро мегиранд. Барои ҳамин ҳам масъалаи баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолӣ бояд пеш аз ҳама ба татбиқи чунин тарзи бақайдгирии хароҷот равона гардад, ки ҳангоми он имконияти муайян сохтани ба кадом объекти баҳисобгирӣ тааллуқ доштани онҳо имконпазир бошад. Ин талабот иҷро мегардад агар хароҷот аз рӯи моддаҳо дар баҳисобгирӣ инъикос карда шавад.

Бояд тазакурр дод, ки чараёнҳои технологияи истеҳсоли маҳсулоти парандапарварӣ гуруҳбандиро аз рӯи моддаҳои хароҷот талаб мекунад. Мувофиқи қонуғзори Ҷумҳурии Тоҷикистон номгӯи моддаҳои хароҷотро корхонаҳо мустақилона бо дарназардошти хусусиятҳои соҳавӣ муайян мекунанд. Пешбурди баҳисобгирии хароҷот дар парандапарварӣ аз рӯи номгӯи моддаҳои хароҷоте амалӣ карда мешавад, ки дар чорводорӣ истифода мегардад. Аммо тамойилҳои номгӯи моддаҳои хароҷот дар корхонаҳои парандапарварии тавсияшуда ба ҳамин далолат медиҳад, ки дар маҷмӯъ номгӯи моддаҳои хароҷоти соҳаи чорводорӣ тамоми хусусиятҳои соҳаи парандапарвариро фаро гирифта наметавонад.

Таҳлили фаъолияти корхонаи «Рушди парандапарварӣ»-и шаҳри Турсунзода имкон дод, ки чунин равишҳо барои гуруҳбандии хароҷот аз рӯи моддаҳои алоҳида муайян карда шаванд, махсусан:

- ҳиссаи чунин хароҷотро дар арзиши аслии маҳсулот ба инобат гирифтани, яъне ҳамчун моддаи мустақилона ҷудо намудани ҳамаи хароҷоте, ки саҳмашон дар сохтори умумӣ на камтар аз 5-10 % мебошад. Ҳангоми интиҳоби равиши гуруҳбандии моддаҳои хароҷот корхона бояд дар назар дошта бошад, ки истифодаи ин равиш ба он меоварад, ки мақсади муҳими баҳисобгирии бухгалтерӣ, яъне банақшагирӣ ва идора намудани хароҷот аз мадди назар дур мемонад;

- хароҷоте, ки дар моддаҳои дигар ҷудо карда мешаванд, бояд хусусияти технология ва ташкили истеҳсолотро ба назар гиранд (масалан арзиши тухмҳои ба инкубатсия гузошташуда);

- хароҷоте, ки онҳоро новобаста аз саҳмашон ба моддаҳои алоҳида ҷудо менамоянд асос ё ташкилдихандаи пояи тақсимкунии дилхоҳ хароҷот дигар мебошанд;

- хароҷоте, ки қисмҳои мувофиқи фаъолияти корхонаро тавсиф медиҳанд ва аз рӯи онҳо назорати махсус бурда мешавад (масалан талафоти паранда).

Вобаста ба масъалаҳои дар таҳқиқот гузошташуда, вазифаи дигари ташкили даромаднокии маҳсулоти парандапарварӣ ин ташкили баҳисобгирии кулӣ ва ҷузъии хароҷоти тағйирёбии биологӣ дар парандапарварӣ мебошад.

Дар чараёнҳои парвариши маҳсулоти парандапарварӣ дар қатори хароҷоти умумиистеҳсолӣ талафотҳои ғайриистеҳсолӣ ба вучуд омадана мумкин аст, ки онҳоро ба меъёрӣ ва аз меъёр зиёд ҷудо мекунанд.

Парандапарварӣ ба монанди дигар соҳаҳои чорводорӣ соҳаи таваккалнок ба ҳисоб меравад, зеро, ки он бо организмҳои зинда сарукор дорад. Сабаби фавти паранда метавонад, касалӣ, офатҳои табиӣ ва ё фаъолияти бевичдононаи кормандон бошад. Барои ҳамин инъикоси талафоти парандагон, ки бо ин ё он баҳона фавтидаанд ва сабабҳои онҳо дар баҳисобгирӣ масъалаи таҳқиқоти мо ба ҳисоб меравад.

Талафоти паранда қисми чараёнҳои технологияи парвариши он мебошад ва дар баҳисобгирӣ онро ҳамчун ноқис дар истеҳсолот меҳисобанд (ба ғайр аз ҳолатҳои фавт аз сабабҳои офатҳои табиӣ).

Ҳамин тавр таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки чӣ аз нигоҳи иқтисодӣ ва чӣ аз нигоҳи ҳуқуқӣ парандаи фавтида маҳсулоти ноқис ба ҳисоб меравад (ба ҷуз мурғоне, ки дар натиҷаи вабо ва офатҳову фочиаҳои табиӣ, харобшавӣ фавтидаанд).

Мазмун ва мӯҳтавои иқтисодии истилоҳи «талафоти парандагон»-ро ба назар гирифта, чунин таснифоти онро барои дар ҳисобҳои баҳисобгирии бухгалтерӣ инъикос намудан ҷудо кардан мумкин аст. Талафоти паранда – ин:

- нисбат ба ҷараёнҳои технологӣ:

- талафот дар доираи ноқисҳои технологӣ;
- талафот аз доираи ноқисҳои технологӣ зиёд;

- вобаста аз омилҳову сабабҳои фавт:

- дар натиҷаи касалиҳои нагузаранда;
- дар натиҷаи касалиҳои гузаранда;
- дар натиҷаи эпизоотия;
- дар натиҷаи офати табиӣ.

Талафоти меъёрии фавти парандагон дар баҳисобгирии бухгалтерӣ аҳамияти принципиалӣ дорад, зеро ба ташаккулёбии арзиши истеҳсолӣ ва арзиши аслии маҳсулоти ба фурӯш баровардашаванда таъсир мерасонад. Чунки талафот дар доираи меъёрҳои технологӣ ба арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшуда ва аз меъёр зиёдашро бошад ба хароҷоти даврӣ ҳамроҳ мекунаанд. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки айни замон дар сатҳи давлатӣ танзими ягонаи ҳуқуқӣ-меъёрии нишондиҳандаҳои талафоти парандагон маҷуд нест. Дар таҷриба баъзе корхонаҳои парандапарварӣ барои татбиқи талафоти меъёрӣ-технологӣ стандартҳои даврони шӯравиро истифода мебаранд.

Ҳангоми амалӣ сохтани баҳисобгирии талафоти парандагон баҳогузорию дурусти он муҳим мебошад, ки дар баҳисобгирии бухгалтерӣ ба ҳатоғиҳо роҳ надиҳад. Тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон парандагонро ба гурӯҳи активҳои биологӣ дохил мекунаанд, ки баҳисобгирии онҳо тибқи СБҲМ 41 “Ҳоҷагии қишлоқ” [10] танзим карда мешаванд. Баъд аз эътирофи ибтидоии дороиҳои биологӣ дар баҳисобгирӣ метавонанд чунин инъикос карда шаванд:

- ё бо арзиши одилона;

- ё бо арзиши ибтидоӣ [10, с. 170-174].

Дар таҷриба қариб 99 % - корхонаҳои парандапарварии Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳисобгирии дороиҳои биологӣ чориро аз рӯи арзиши ибтидоӣ амалӣ мекунаанд.

Талафотҳои корхонаҳои парандапарварӣ аз фавти мурғонро ба назар гирифта, бо мақсади баланд бардоштани функсияи назоратии баҳисобгирии бухгалтерӣ тавсия медиҳем, ки арзиши ҳар як мурғи фавтида дар ҳисоби алоҳида ҳамчун ноқис дар истеҳсолот ба ҳисоб гирифта шавад. Бо ин мақсад дар сохтори нақшаи ҳисобҳои амалкунанда ҳисоби алоҳида 10739 «Ноқис дар истеҳсолот» кушода шуда, дар он ба ҳисоб гирифта шаванд. Аз рӯи дебети ин ҳисоб арзиши мурғи фавтида ва хароҷоти кашонидан ва нест кардани ҷисми фавтидаи онро инъикос карда, ҳангоми аз ҷасади мурғи фавтида ягон намуд маҳсулот омода намудан ва ҳангоми ба фурӯш баровардани он бо кредити ҳисоби 10739 «Ноқис дар истеҳсолот» инъикос карда шавад. Фарқияте, ки байни дебит ва кредити ин ҳисоб ба вучуд меояд ҳамчун суммаи барқароркунии талафот аз фавти парандагон ба ҳисоб рафта, аз кредити 10739 «Ноқис дар истеҳсолот» ба дебети чунин зерҳисобҳо шомил мекунаанд:

- 10732 «Чорводорӣ»;
- 55101 «Хароҷоти истеҳсолии аз меъёр зиёд»;
- 55102 «Қамомад ва талафот аз вайрон гаштани дороиҳо»;
- 55360 «Дигар намуди хароҷоти ғайриҷорӣ»

Бояд таъкид кард, ки баҳисобгирии маҳсулоти соҳаи парандапарварӣ дар ҳисоби 10750 «Маҳсулоти кишоварзӣ аз дороиҳои биологӣ» дарҷ карда мешавад. Бо назардошти хусиятҳои ташкилӣ-технологии корхонаи парандапарварӣ дар он кушодани ҳисобҳои ҷузъӣ

мувофиқ ба мақсад мебошад. Баҳисобгирии тухмҳо (инкубатсионӣ ва ё истеъмоли), ки аз тӯдаи наслдиҳанда ва ё саноатӣ гирифта мешаванд, дар ҳисобҳои ҷузъие инъикос карда мешаванд, ки ба зерҳисобҳои 10751 «Маҳсулоти кишоварзӣ аз дорониҳои биологӣ» кушода мешавад.

Ҷавонаҳои шабонарӯзиро дар зерҳисобҳои ҷудогона вобаста аз баҳоҳои онҳо ворид месозанд, хусусан:

- агар баҳогузорӣ аз рӯи арзиши одилона гузаронида шавад, ҷавонаи шабонарӯзиро дар зерҳисоби 10752 «Активҳои биологӣ чорӣ чорводорӣ, ки бо арзиши одилона баҳогузорӣ шудаанд» баҳисоб гирифта мешавад;

- агар баҳогузорӣ аз рӯи арзиши ибтидоӣ гузаронида шавад, пас дар зерҳисоби 10753 «Активҳои биологӣ чорӣ чорводорӣ, ки бо арзиши ибтидоӣ баҳогузорӣ шудаанд» баҳисоб гирифта мешавад.

Барои ин зерҳисобҳо ҳисобҳои ҷузъӣ кушодан мумкин аст, масалан 10752.1 «Ҷавонаи шабонарӯзӣ самти тухмдихӣ, ки аз рӯи арзиши одилона баҳогузорӣ шудаанд» ва 10752.2 «Ҷавонаи шабонарӯзӣ самти гӯштдихӣ, ки аз рӯи арзиши одилона баҳогузорӣ шудаанд».

Афзоиши вазни зиндаи ҷавонаро ё аз рӯи арзиши асли ва ё аз рӯи арзиши ибтидоӣ ворид месозанд ва дар ҳисобҳои таҳлилие, инъикос мекунанд, ки зерҳисобҳои 10752 «Активҳои биологӣ чорӣ чорводорӣ, ки бо арзиши одилона баҳогузорӣ шудаанд» ё зерҳисоби 10753 «Активҳои биологӣ чорӣ чорводорӣ, ки бо арзиши ибтидоӣ баҳогузорӣ шудаанд» кушода шудаанд. Интиқоли ҷавонаи парандаро ба тӯдаҳои асосӣ тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҳаракати он дар доираи зерҳисобҳои 10752 ё 10753 (вобаста аз арзише, ки баҳисобгирӣ амалӣ карда мешавад) нишон медиҳанд.

Масалан агар аз нигоҳи иқтисодӣ агар поруи мурғ маҳсулоти дуумдараҷа бошад, пас новобаста аз истифодашавии он дар оянда ба маҳсулоти дар корхона истеҳсолшуда бояд нисбат дод. Барои ҳамин баҳисобгирии маҳсулоти дуумдараҷаро бояд дар ҳисоби 10759 «Маҳсулоти кишоварзӣ аз дорониҳои биологӣ» амалӣ намуд. Ҳамзамон маводҳои таъйиноти хоҷагии кишро дар зерҳисоби 10780 «Лавозимот ва асбобу анҷом» воситаҳои эҳтиётии харидашударо инъикос мекунанд.

Боҳамалоқамандии ҳисобҳо аз рӯи баҳисобгирии тухмҳои истеъмоли дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. Боҳамалоқамандии ҳисобҳои тухми мурғ

№	Мазмун амалиётҳои хоҷагидорӣ	Боҳамалоқамандии ҳисобҳо	
		дебит	кредит
1	Инъикоси хароҷот барои парвариш кардани мурғони тухмдиҳанда	10732	11190, 11180, 11390, 10720, 10730, 10760, 10770, 10780, 10790, 22000, 22210, 22240, 22400, 55100, 55300
2	Воридоти тухм:		10732
	• аз тӯдаи наслдиҳанда	10752	
	• аз тӯдаи саноатӣ	10752	10732
	• аз ҷӯҷаҳои ҷавонаи мурғон	10753	10732
	• аз тӯдаи ивазкунанда	10754	10732
3	Гузоштани тухмони мурғони наслдиҳанда ба инкубатор	10732	10751
4	Соқиткунии арзиши аслии тухмҳои фурӯхташуда:		
	• аз тӯдаи саноатӣ	55010	10752

	• аз мурғони чавона	55010	10752
	• аз чавонаи ивазкунанда	55010	10752
5	Даромад ва ӯҳдадориҳои андозӣ аз рӯи ААИ инъикос карда шуда аст:	10410	44010
	• аз тӯдаи саноатӣ	44010	22320
	• аз мурғони чавона	10410	44010
		44010	22320
	• аз чавонаи ивазкунанда	10410	44010
		44010	22320
6	Воситаҳои пулии аз тарафи харидорон, ки ба ҳисоби чории бонкӣ бо асъори миллий ворид гардидаанд	10110	10410
7	Дар охири давраи ҳисоботӣ арзиши тухмҳои истеҳсоли то ба сатҳи арзиши аслии воқеӣ муайян карда шудаанд (бо усули «сторно» ё тариқи навиштҳои иловагӣ):		
	• аз тӯдаи наслдиҳанда	55010	10732
	• аз тӯдаи саноатӣ	55010	10732
	• аз ҷӯҷаҳои чавони мурғон	55010	10732
	• аз тӯдаи ивазкунанда	55010	10732

Барои ба ҳисоб гирифтани парандагони бавоярасида ҳисоби куллии 11420 «Ҳайвонот (дориҳои биологии маҳсуловар)» ва мувофиқан зерҳисоби 11421 «Активҳои биологии дарозмуддати чорводорӣ, ки аз рӯи арзиши одилона баҳогузорӣ шудаанд» ва ё 11422 «Активҳои биологии дарозмуддати чорводорӣ, ки аз рӯи арзиши ибтидоӣ баҳогузорӣ шудаанд» - ро истифода намудан лозим аст.

АДАБИЁТ

1. Алборов Р.А. Бухгалтерский управленческий учет (теория и практика). М.: Дело и Сервис, 2005.-224 с.
2. Бухгалтерский учет /А.И. Балдинова, Т.Н. Дементей, Е.И. Завидова и др.; Под ред. И.Е. Тишкова. Мн.: Высш. шк., 1999. – 746 с.
3. Вахрушина М.А. - Бухгалтерский управленческий учет (для бакалавров) + Приложение: Тесты - КноРус - 2019 – 392 с.
4. Ивашкевич В.Б. Бухгалтерский управленческий учет. Учеб. пособие. -М.: Юристъ, 2003. – 618 с.
5. Ивашкевич В.Б. Организация управленческого учета по центрам ответственности и местам формирования / В.Б. Ивашкевич // Бухгалтерский учет. – 2000. – №1. – С. 56–59.
6. Каверина О.Д. Управленческий учет: теория и практика / О.Д. Каверина. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2014. – 488 с.
7. Калемуллоев М.В. Производственный учет в системе управленческого учета: Автореф. дис. кан. экон. наук. - М.: Типография "ЛБЛ", 1999. – 23 с.
8. Карпова Т.П. Основы управленческого учета / Т.П. Карпова: [учебник]. – М.: Инфра-М, 1997. – 392 с.
9. Ламыкин И.А. Учет затрат и калькуляция сельскохозяйственной продукции. М.: Статистика, 1980. - 168с.
10. Методические рекомендации по применению международных стандартов финансовой отчетности. В 2- том. Том 1. с МСФО (IAS) 29 по 41, МСФО (IFRS) с 1 по 7 -Душанбе:

Типография Министерства финансов Республики Таджикистан, 2009. - 232 с.; Том. 2. – 261 с.

11. Низомов С.Ф. Управленческий учет и контроль в строительстве: теория, методология и практика /монография/. Душанбе: «Сохибкор», 2013 - 272 с.
12. Низомов С.Ф., Мирзоалиев А.А., Раҳимов С.Х. Баҳисобири идоракуни: китоби дарсӣ. Душанбе: Ирфон, 2017. 324 с.
13. Николаева С.А. Особенности учета затрат в условиях рынка: система «Директ-консалтинг» / С.А. Николаева. – М.: Финансы и статистика, 1993. – 128 с.
14. Палий В.Ф. Основы калькулирования. – М.: Финансы и статистика, 1987. -288 с.
15. Пизенгольц М.З. О разработке учета в сельском хозяйстве / М.З. Пизенгольц // Бухгалтерский учет. – 2001. – № 22. – С. 42–46.
16. Сандрикова Т.С. Методология и организация управленческого учета в сельскохозяйственном производстве: дис. на соискание науч. степени доктора экон. наук / Т.С. Сандрикова. – Рязань, 2003. – 442 с.
17. Стуков С.А. Система производственного учета и контроля / С.А. Стуков. – М.: Финансы и статистика, 1988. – 223 с.
18. Трусов А.Д. Учет затрат в комплексных производствах / А.Д. Трусов. – М.: Финансы и статистика, 1987. – 240 с.
19. Файзуллоев А.Х. Учетно-аналитическая система управления сельскохозяйственным производством (на примере растениеводства): [Текст] / А.Х. Файзуллоев дис...кон...наук - Д., 2020. – 242 с.
20. Хоружий Л.И. Проблемы теории, методологии, методики и организации управленческого учета в сельском хозяйстве /монография/. - М.: Финансы и статистика, 2004. – 496 с.
21. Чумаченко Н.Г. Методы учета и калькулирования себестоимости промышленной продукции / Н.Г. Чумаченко: [учебник]. – М.: Финансы, 1965. – 124 с.

УДК 338.46

Наджмиддинов Ф.Н.

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И ПОДДЕРЖКИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ УСЛУГ

В статье исследованы системы государственного регулирования и поддержки предпринимательства в сфере услуг. Определена необходимость и рассмотрен опыт применения механизмов государственно-частного партнерства в процессах формирования инфраструктуры услуг жизнеобеспечения населения. Обосновано что эффективное совместное партнерство государства и частного бизнеса считается важнейшим условием устойчивого развития экономики

Ключевые слова: предпринимательства государственно-частного партнерства, акционерное общества, уставной капитал, партнерства, сфера услуг, собственность.

Начмиддинов Ф.Н.

РУШДИ НИЗОМИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТӢ ВА ДАСТГИРИИ СОҲИБКОРӢ ДАР СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНӢ

Дар мақола системаҳои танзими давлатӣ ва дастгирии соҳибкорӣ дар соҳаи хизматрасонӣ омӯхта шудааст. Зарурати истифодаи механизмҳои шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар равандҳои ташаккули инфрасохтори хизматрасонии таъмини ҳаёт ба аҳоли муайян ва мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Исбот шудааст, ки шарикии самарабахши муштаракӣ давлат ва соҳибкорӣ хусусӣ шартӣ муҳимтарини рушди устувори иқтисод маҳсуб мешавад.

Калидвожаҳо: корхонаҳои шарикии давлат ва баҳши хусусӣ, ҷамъияти саҳҳомӣ, сармояи оинномавӣ, ширкатҳо, баҳши хизматрасонӣ, моликият.

Najmiddinov F.N.

DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF STATE REGULATION AND SUPPORT OF ENTREPRENEURSHIP IN THE SERVICE SECTOR

The article studies the systems of state regulation and support of entrepreneurship in the service sector. The necessity is determined and the experience of using public-private partnership mechanisms in the processes of forming the infrastructure of life support services for the population is considered. It is substantiated that an effective joint partnership between the state and private business is considered the most important condition for the sustainable development of the economy.

Key words: public-private partnership enterprises, joint-stock companies, authorized capital, partnerships, service sector, property.

Имеющие широкие полномочий исполнительных органов власти, различных аппаратов управления, достаточный объем финансово-материальных, человеческих ресурсов, которые находятся в распоряжении государственных органов, дают государству широкие возможности по регулированию предпринимательства в сфере услуг на республиканском и региональном уровнях.

Государственное регулирование предпринимательства в сфере услуг на региональном уровне имеет определенные социальные и экономические цели, состав которого сложно определяется в нормативных, методических и научных источниках. Так, Свириденко Ю.П. в своей монографии определяет следующие основные цели управления сферой услуг на региональном уровне:

- обеспечение населению региона и территорий широким спектром услуг, на которых имеется больше спроса;
- предоставление населению различных видов услуг в зависимости от времени работы хозяйствующих субъектов;
- обеспечение населения видами услуг разного уровня, с учетом их цены и уровнем доходов населения;
- предоставление самых необходимых услуг социально уязвимым слоям населения.

Рассматривая данное мнение вышеназванного автора, мы считаем необходимо дополнить их следующими целями:

- создание необходимых условий для обеспечения эффективной работы предприятий по производству товаров и предоставление услуг;
- содействовать обеспечению рынка необходимыми товарами и услуг для удовлетворения спроса населения;

- содействовать развитию добросовестных конкурентных отношений, а также не допускать развитию монопольных отношений;
- обеспечить защиту прав и интересов потребителей услуг [4].

На наш взгляд, применение вышеназванных целей будет возможно путем принятия следующих системных и последовательных экономических, а также административных мероприятий:

- планирование и прогнозирование для долгосрочного развития предпринимательства в сфере услуг;
- содействие регулированию и увеличению объемов производства товаров и услуг;
- осуществлять контроль за уровнем цен и тарифов на виды услуг;
- государственное регулирование уровня доходов населения, их заработной платы и других видов доход, уровень доступности виды услуг различным категориям покупателей;
- регулирование монопольных отношений на рынке услуг, содействие развитию конкурентных отношений;
- надзор за качеством услуг, а также их экологических свойств и безопасности;
- поддержка и стимулирование реализации новой техники и технологии в отраслях сферы услуг.

Теперь будем рассматривать возможные направления совершенствования механизмов государственного регулирования и контроля отраслями сферы услуг. Необходимо отметить, что к хозяйствующим субъектам частной и коллективно-групповой форм собственности относятся, в основном, формы косвенного финансово-экономического регулирования, а также административные меры воздействия на базе нормативно-правовых документов.

Государственные унитарные предприятия, которые находятся в собственности государства, в основном управляются методами административного управления и планирования. К основным методам государственного регулирования хозяйствующих субъектов относятся административные, экономические, финансовые и т.д. Можно перечислить основные механизмы реализации этих методов:

- долгосрочное планирование и индикативное прогнозирование;
- предоставление субъектами рынка информационное и консалтинговые услуги;
- разработка различных видов баланса;
- государственное планирование (применительно к государственным предприятиям);
- разработка и применения экономических программ;
- предоставление налоговых льгот и кредиты по низким ставкам;
- обеспечение страховой защитой рисками;
- предоставление кредитными организациями гарантированные кредиты;
- применение налоговых льгот по региональным налогам;
- предоставление налоговых кредитов (налоговых отсрочек или каникул) предприятиям сферы услуг;
- регулирование и уменьшение арендной платы за нежилые и производственные помещения, которые арендуются предприятиям сферы услуг;
- регулирование ставки арендных платежей за землю;
- установление тарифов оплаты энерго-тепло- и водоснабжения и других услуг предприятиям сферы услуг;
- реализация системы стимулирования или штрафов при исполнении договоров, заключенных с другими контрагентами, например, договорные премии и неустойки;
- гарантированное выделение доли заказа некоторым предприятиям сферы услуг;
- рациональное территориальное размещения хозяйствующих субъектов сферы услуг;

- регулирование процесса регистрации и лицензирования предприятий сферы услуг;
- установление минимального наименования услуг, которые имеют социальное значение;

- надзор за деятельностью предприятий сферы услуг, в частности по вопросам соблюдения прав покупателей, правил реализации услуг, санитарии и т.д.;

- финансово-материальное стимулирование, работников сферы услуг, например, вручение денежных призов, присвоение почетных званий и т.д. [1].

Совершенствование деятельности хозяйствующих субъектов, обеспечение при этом финансово-экономических интересов государства, решение задач содействия росту производства услуг, а также решение социальных вопросов можно достичь путем решения следующих задач:

- повышение эффективности процесса торгов, в том числе путем применения новых технологий, улучшения информационного обеспечения контрактов;

- формирование эффективной инфраструктуры, в том числе привлечение квалифицированных специалистов как оценщиков, экспертов и т.д.

В условиях экономической самостоятельности предприятий выполнении задачи сохранения профиля деятельности предприятиями сферы услуг, соблюдение ими ассортиментных и номенклатурных минимумов является очень сложным. Для эффективного решения данной задачи необходимо формировать систему постоянного контроля за ходом исполнения заключенных договоров, усилить систему штрафов, санкций и административной ответственности за нарушение договорных обязательств, разработать для всех отраслей сферы услуг обязательные ассортиментные минимумы услуг и следить за их соблюдением, а также в определенной мере сохранить порядок долгосрочной аренды предприятиями сферы услуг помещений и площадей.

Если определенная часть производственных помещений и площадей находятся в собственности государства, тогда это будет эффективным рычагом для регулирования деятельности предприятий в сфере услуг.

Другой важной мерой по сохранению профильности предприятий сферы услуг, на наш взгляд, является объединение многочисленных мелких предприятий в отраслевые ассоциации, корпорации и союзы, с возложением на последние обязанностей по сохранению общего объемов и наименований услуг предприятий сферы услуг.

В Гражданском кодексе Республики Таджикистан закреплено понятие «полное хозяйственное ведение», однако ни в Гражданском кодексе, ни в других нормативных документах не решен целый ряд проблем, связанных с передачей государственного имущества в хозяйственное ведение и режимом его использования: непонятно, какая инстанция и на каком основании передает имущество в хозяйственное ведение; как меняется при этом статус предприятия и трудового коллектива. Это создает проблему в отношениях между государством и предприятием, затрудняет четкое разделение прав и ответственности этих субъектов.

На наш взгляд, государственные предприятия, которым имущество передано в хозяйственное ведение, должны выступать как полноправные рыночные субъекты, т.е. - арендаторы.

Мы считаем, что доверительный собственник обязан осуществлять право собственности на переданное ему имущество исключительно в интересах выгодоприобретателя. В связи с этим, возникает вопрос о том, что является ли экономически ответственным предприятия за имущество и за свою деятельность в интересах собственника и бенефициария? До сих пор не решен вопрос об интересах доверительного собственника, осуществляющий хозяйственную деятельность.

Анализ показывает, что в современных условиях в Таджикистане большой удельный вес в объеме услуг относится на долю индивидуальных предпринимателей, т.е. физических лиц. Деятельность индивидуальных предпринимателей слабо регулируется органами

государственной власти, экономическими и административными методами. По причине низкого уровнем налогообложения индивидуальных предпринимателей соответствующие бюджеты недополучает определенные денежные средства. Исходя из этого, на наш взгляд, необходимо осуществлять конкретные мероприятия по привлечению индивидуальных предпринимателей, в сферу государственного регулирования, учета и контроля.

Многие специалисты отмечают, что в сфере услуг некоторых городов и районов Таджикистана функционируют виды предпринимательской деятельности, на которых местные органы власти не уделяют должное внимание. Многие предприятий и людей заняты рекламой и презентацией новых видов услуг. Административное и налоговое регулирование таких видов деятельности пока не осуществляется.

На наш взгляд, даже самое низкое налоговых платежей таких предприятий и предпринимателей может обеспечить дополнительные налоговые платежи в соответствующие бюджеты. Ясно, что на местах получить от таких налогоплательщиков больших налоговых платежей не удастся. Исходя из этого, доходы от налогообложения некоторых видов деятельности рационально будет, если их закрепить за местными бюджетами Республики Таджикистан.

Наиболее эффективным методом государственного регулирования является комплексное одновременное использование экономических льгот и преимуществ, предоставляемых органами государственной власти хозяйствующим субъектам сферы услуг. В связи с этим представляется перспективным создание зон с особым экономическим режимом, имеющих своей целью развитие сферы услуг на соответствующих регионах Республики Таджикистан.

Со времен Советского Союза Республика Таджикистан является аграрной страной. Доля сельского хозяйства в ВВП страны составляет около 30%. После приобретения независимости в республике произошел резкий спад производства сельскохозяйственной продукции, но в настоящее время аграрный сектор восстановил свою позицию и теперь набирает обороты. Естественно для увеличения объема сельхозпродукции требуются большие объемы водных ресурсов, поэтому сельскохозяйственный сектор Таджикистана в большой степени нуждается в улучшение ирригации. Несмотря на то что, в республике после приобретения независимости были вложены немалые инвестиции на развитие ирригационных сетей, но и сегодня появилась потребность в повышении качества технического обслуживания существующих сетей, которые имеют высокую степень износа. Нестабильность внутреннего рынка и стоимости сельхозпродукции продукции, исходящей от дехканских хозяйств и коллективных сельскохозяйственных хозяйств, обуславливает необходимость обеспечения финансирования для приобретения современной техники. Такая же ситуация касается и сельскохозяйственного оборудования, и складских помещений, нехватка которых ощущается по всей республики.

Хотя все эти услуги включая ирригацию, оборудование, хранение и другие услуги поддержки агробизнеса не относятся по существу к коммунальному обслуживанию, наблюдаемый спад инвестирования стал причиной вмешательства государства, потому что на данный момент повышение эффективности сельского хозяйства и достижения продовольственной безопасности страны является одним из главных национальных приоритетов страны. Можно часть из вышеперечисленных услуг оказать в соответствии со предложенными ГЧП, с учетом рассмотрения и одобрения перспективных проектов, совместно с профильными министерствами.

Для проектов проведение тендерного процесса проводится путём конкурсного отбора которое состоит из 2-х этапов:

- предварительный отбор участников проекта;
- выбор победителя проекта.

На первом этапе комиссия рассматривает предложенное требование к проекту, то есть отвечает ли соответствующим требованиям. На втором этапе участников, прошедших на первом этапе конкурса тендерная комиссия оценивает на достоверность социальным и финансово-экономическим информациям.

Стоит отметить, что законодательством не установлены основные критерии для участия в конкурсе именно поэтому комиссия устанавливает соответствующее правила для проведения тендера и подготовке её документации.

В соответствии по Закону «О государственно-частном партнерстве», государство со своей стороны обязан содействовать или же предоставлять финансовую поддержку в виде предоставления различных льгот или же рассрочки по уплате.

Также государственный партнер может оказать экономическую поддержку, например, для получения лицензии или различного рода разрешений.

Правительство Таджикистана определило стратегию и ясные направления использования механизма ГЧП для развития общественной инфраструктуры и оказания услуг в стране. Это проявилось в том, что были предприняты мероприятия по обеспечению условий, благоприятствующих для функционирования ГЧП, в частности, на основании принятия соответствующего закона о ГЧП. Проведенные исследование предъявляемых требований к существующей инфраструктуре в основных секторах экономики страны показывают, что ГЧП, на современном этапе, является важным фактором и для развития инфраструктуры в стране. При этом, стоит отметить следующие выводы: республика является начальным этапом развития функционирования рынка ГЧП; необходимо реализовать усовершенствованный вариант закона о государственно-частном партнерстве.

В данном контексте можно подчеркнуть, что цель и создание стратегический условий для оказания мелкомасштабной технической помощи укрепления потенциала в деле становления и поддержки потенциала ГЧП в Республике Таджикистан в настоящее время разработаны и проводятся соответствующие мероприятия. Рассматривая этапы развития рынка ГЧП и современные условия Республики Таджикистана, на наш взгляд, можно предложить более эффективное направление помощи, с пролонгацией еще на определенное время, для того, чтобы обеспечить выполнение следующих мероприятий, направленных на следующие цели:

- создание и дальнейшее обеспечение инфраструктуры развития ГЧП в Таджикистане, в том числе разработка принятия эффективных управленческих решения и создания руководящих принципов функционирования;
- возрастание значения функционирования ГЧП и поддержки роли его проектов, как в государственном, так и в частном секторах экономики страны;
- разработка и развитие основных механизмов для поддержки ГЧП на институциональном уровне, в частности создание центров ГЧП, как на государственном, так и на региональном уровнях.

Проведение деятельности по развитию потенциала рынка ГЧП в Таджикистане должно основываться на реалистическом подходе к времени начала и осуществления соответствующих реформ и, в частности повышения эффективности принимаемых ГЧП проектов. Дальнейшее развитие функционирования ГЧП, возможно будет связано с разработкой небольшого количества принятых пилотных ГЧП проектов, на стадии активной разработки, что, на наш взгляд, будет значительным шагом по отношению к развитию ГЧП, с учётом недостаточного развития ГЧП на территории Центральной Азии в целом, для условий Таджикистана. В этом случае наиболее важными задачами являются:

- проведение мероприятий по подготовке и распространению перечня наиболее часто задаваемых вопросов по функционированию ГЧП. Практическая деятельность показывает, что в Таджикистане происходит недопонимание основной терминологии ГЧП, что обуславливает необходимость его усвоения, для того, чтобы не допускать путаницы

используемых концепций;

- сконцентрировать основное внимание на предварительной установке центра управления ГЧП, чтобы добиться достижения улучшения в создании и функционировании ГЧП. Для чего необходимо предусмотреть ускоренное создание ГЧП центра, на основе разработки соответствующего бизнес-плана, с включением разработки бюджета и укомплектование персонала;

В этом направлении важно проведение мероприятий по изучению возможностей для разработки рекомендации по применению Средств Разработки Проекта (СРП). Важность создания СРП обуславливает тот факт, что правительство не имеет соответствующих ресурсов для создания проектов и будет вынуждено обращаться к донорам. Это приводит к возможному замедлению процесса развития.

Для преодоления таких затруднений можно предложить план мероприятий, основанный на следующих принципах внедрения, и структура которого состоит из трех частей:

1 . Разработка основной концепции функционирования ГЧП.

1.1. Создание условий для подготовки и распространения информации об основных принципах работы ГЧП;

1.2. Подготовка глоссария ГЧП чтобы обеспечить передачу ключевых понятий и терминов;

1.3. Разработка и поддержка развития правительственного ГЧП веб-сайта;

1.4. Поддержка создания региональных ГЧП центров, в том числе:

- разработка бизнес плана для региональных ГЧП центров, в том числе обязанности штатных работников, разработка планов поэтапного создания органов управления и учреждения;

- проведение мероприятий по консультированию назначения основного персонала работников;

- проведение мероприятий по укреплению потенциала и подготовки главного штата управления ГЧП;

- разработка плана фандрайзинга, для получения дальнейшего финансирования для персонала ГЧП центра.

приобретение офисного оборудования и программного обеспечения. [3]

2. Разработать и внедрить методы ГЧП и сопоставлением проекты с потенциалом ГЧП:

2.1. Развитие процедур работы ГЧП:

- Разработка и внедрение технологического процесса функционирования ГЧП в соответствии с основными процедурными требованиями законодательства по ГЧП.

2.2. Показ и идентификация проекта.

- составление справочника «Руководства отбора ГЧП проектов» на при мере Таджикистана.

- отбор инвестиционных направлений общественного сектора, включая два министерства и один город.

- выбор, по крайней мере, четырех пилотных проектов в различных секторах и проведение кратких сводок проекта.

- Способствованию дальнейшему сопровождению сделок для пилотных проектов АБР ТА8, МФК или других источников в случае необходимости.

2.3. Разработка и внедрение соответствующего аппарата управления Фондом Разработки Проекта.

3. Выявление объема необходимого технического и ресурсного потенциала, для использования в дальнейшем развитии пилотных проектов ГЧП.

4. Определение имеющихся правительственных ресурсов и поддержка потенциальных дополнительных источников финансирования.

5. Разработка соответствующих механизмов Фонда Разработки Проекта (ФРП) и подготовка бизнес плана.

Поддержка принятия решения относительно учреждения соответствующего механизму ФРП. [2]

6. Разработка комплекса мероприятий по оказанию юридической поддержки и укрепление потенциала организации.

6.1. Определение перспективного направления в секторе политического и юридического развития:

- разработка, проектирование и проведение анализа национальной политики в области ГЧП;
- проведение обзора и анализа законодательства в области ГЧП;
- расстановка приоритета используемых законов, уставов и юридических актов и т.д.

6.2. Укрепление потенциала и институциональное укрепление.

- проведение учебных занятий, семинаров с частным сектором по вопросам ГЧП;

В настоящее время Республика Таджикистан находится на переходе к начальному подготовительному этапу развития ГЧП, который проявляется в принятии соответствующего Законодательства, внесения необходимых изменений в имеющуюся нормативно-правовую базу, формирования портфеля пилотных проектов, разработки фундаментальных базовых концепций и истоков формирования рынка проектов ГЧП.

Исходя из этого, необходимыми направлениями дальнейших действий является следующее:

- разработка и создание специализированной структуры, которая должна целенаправленно заниматься развитием ГЧП;
- идентификация и уточнение используемых моделей ГЧП;
- деятельность по стимулированию рынков и вовлечение новых источников финансирования.

Цель данного этапа состоит в формировании комплексной системы, направленной на обеспечение устойчивого взаимодействия государственного и частного партнерства.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Волкова М. А. Оценка эффективности государственного механизма управления экономикой региона в сфере поддержки малого бизнеса / М. А. Волкова // Вестник Сибирского государственного аэрокосмического университета имени академика М. Ф. Решетнева. – 2009. – № 2. – С. 439
2. Гамидуллаев, Р. Б. Анализ механизмов государственной поддержки малого инновационного предпринимательства / Р. Б. Гамидуллаев // Известия ПГПУ им. В. Г. Белинского. – 2012. – № 28. – С. 295; Гамидуллаев, Р. Б. Разработка методики оценки эффективности государственной поддержки малого инновационного предпринимательства в РФ / Р. Б. Гамидуллаев // Государственное управление: электронный вестник. – 2012. – № 32. – С. 4.
3. Горбань, Т.С. Определение стратегических направлений государственно-частного партнерства в Ростовской области в условиях модернизации российской экономики [Текст] / Т.С. Горбань // Инновационный потенциал модернизации экономики: инструменты

логистики и маркетинга (IX Южно-Российский логистический форум / Рост. гос. эконом. ун-т (РИНХ). – Ростов н/Д, 2012. – 0,5 п.л.

4. Свириденко Ю.П. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития: в 4 т. Т. 1. Формирование сферы услуг. Моск. гос. ун-т сервиса. - М.: ВЕГА ИНТЕЛ XXI, 2000. - С. 189.

УДК 332.025

Насуллоҷонова Ш.А., Асророва М.А.

МЕХАНИЗМИ ТАЪСИРРАСОНИИ ҲОКИМИЯТИ МИНТАҚАВӢ БАРОИ ТАШКИЛ ВА ЧАМӢ ОВАРДАНИ САРМОЯИ ИНСОНӢ

Дар мақолаи мазкур мавқеи ҳокимияти минтақавӣ дар ташкил намудани шароит барои ҷамъоварии сармояи инсонӣ асоснок карда шудааст. Инчунин механизми таъсиррасонии ҳокимияти минтақавӣ барои ташкил ва ҷамъ овардани сармояи инсонӣ ва усулҳои таъсиррасонии мақомоти ҳокимияти минтақавӣ ба сармояи инсонӣ муайян карда шудааст. Марҳилаҳои асосии идоракунии ташаккули сармояи инсонӣ дар сатҳи минтақавӣ дида баромада шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: сармояи инсонӣ, ҳокимияти минтақавӣ, ҷамъоварии сармояи инсонӣ, механизми таъсиррасонӣ, усулҳои идоракунии, принцип, захира, воситаҳои таъсиррасонӣ, мониторинг.

Насуллоҷанова Ш.А., Асророва М.А.

МЕХАНИЗМ ВОЗДЕЙСТВИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ВЛАСТИ ПО ОРГАНИЗАЦИИ И НАКОПЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

В данной статье обосновывается позиция региональной власти в создании условий для накопления человеческого капитала. Также определяется механизм воздействия на региональную власть по организации и накопления человеческого капитала и методы воздействия региональной власти на человеческий капитал. Рассмотрены основные этапы управления формирования человеческого капитала на региональном уровне.

Ключевые слова: человеческий капитал, региональная власть, накопления человеческого капитала, механизм воздействия, методы управления, принцип, ресурс, средства воздействия, мониторинг.

Nasullojonova Sh.A., Asrorova M.A.

THE MECHANISM OF IMPACT OF REGIONAL AUTHORITIES ON THE ORGANIZATION AND ACCUMULATION OF HUMAN CAPITAL

This article substantiates the position of the regional authorities in creating conditions for the accumulation of human capital. Also defines the mechanism of influence on the regional authorities on the organization and accumulation of human capital and the methods of influence of the regional authorities on human capital are determined. The main stages of managing the formation of human capital at the regional level are considered.

Key words: human capital, regional authorities, accumulation of human capital, mechanism of influence, management methods, principle, resource, means of influence, monitoring.

Бунёди пурқуввати таркибии сармояи инсонӣ зарурияти ташаккули равишҳои бисёрсатҳи идоракунии чараёни ташкил ва ҷамъшавии онро муайян мекунад. Самаранокии ҷунин идоракунӣ бештар аз амали субъектҳои идоракунӣ вобаста аст, ки дар байни онҳо робитаи мураккаб муқаррар карда мешавад.

Новобаста аз хусусияти мураккаб ва ҳеле сохторбандии низоми муносибатҳои байни субъектҳои идоракунӣ, дар раванди ташкил намудани шароит барои ҷамъоварии сармояи инсонӣ нақши пешбаранда ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ вобастаӣ дорад.

Низоми идоракунӣ дар сатҳи минтақавӣ барои ташкил намудани шароит барои ҷамъоварии сармояи инсонӣ бояд дар асоси манфиатҳо дар ин самт дар сатҳи давлатӣ бунёд карда шавад. Барои иҷрои вазифаҳои идоракунӣ бояд дар се самт созиш ҳосил карда шавад:

- дар низоми муайян намудани мақсадҳои идоракунии сармояи инсонӣ;
- дар низоми усулҳои таъсиррасонӣ ба сармояи инсонӣ;
- дар низоми таъминоти захиравии раванди идоракунӣ.

Мавқеи ҳокимияти минтақавӣ дар ташкил намудани шароит барои ҷамъоварии сармояи инсонӣ дар расми 1 нишон дода шудааст.

Воситаҳои таъсиррасонии мақомоти ҳокимияти минтақавӣ ба сармояи инсонӣ чор усулро дар бар мегирад [5, с.47]:

- иқтисодӣ;
- маъмурӣ ва меъёрӣ-ҳуқуқӣ;
- ташкилӣ;
- иҷтимоӣ-равонӣ.

Низоми усулҳои иқтисодӣ ба дастгирии молиявии соҳаҳои нигаронида шудааст, ки ба рушди сармояи инсонии минтақа таъсири мустақим доранд.

Ба низоми усулҳои иқтисодии таъсири мустақим дохил мешаванд:

- маблағгузорию бучетӣ;
- дотатсияи бучетӣ;
- субсидияи бучетӣ;
- кӯмаки мақсаднокӣ иҷтимоӣ ба категорияҳои алоҳидаи аҳоли.

Ба низоми усулҳои иқтисодии таъсири ғайримустақим дохил мешаванд [3, с.180]:

- низоми андозбандии имтиёзноки соҳаҳои алоқаманд бо фаъолияти маориф, тандурустӣ, фарҳанг ва варзиш;
- таъмини дастрасии қарзҳо барои соҳаҳои, ки ба рушди сармояи инсонӣ таъсир мерасонанд;
- ташаккули фондҳои мақсаднок ва дастгирии молиявии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ.

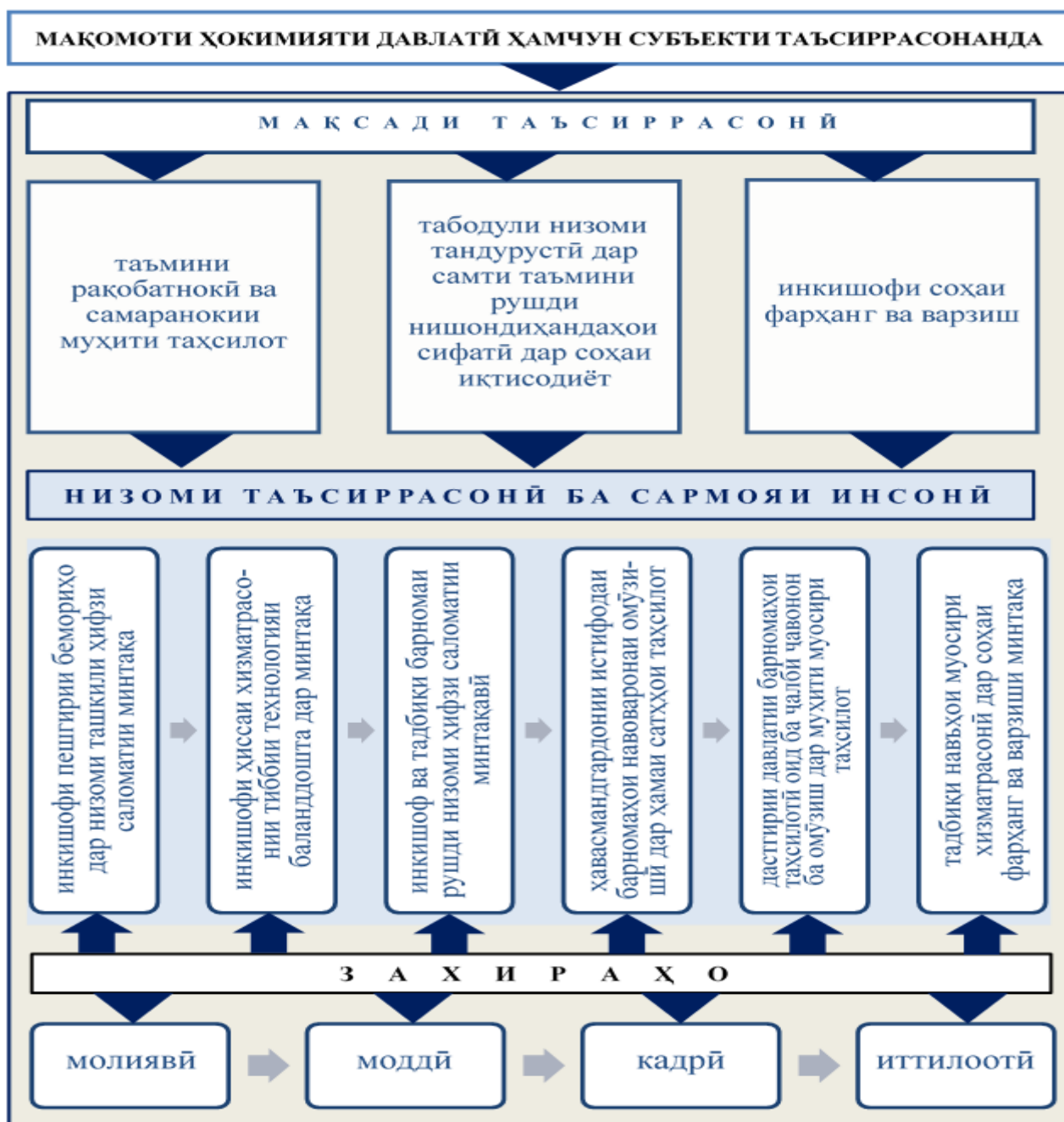
Самаранокии низоми усулҳои иқтисодии таъсири мустақим ва ғайримустақим афзоиши нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти минтақа (маҳсулоти дохилии минтақавӣ, ҳосилнокии меҳнат, даромади аҳоли) мебошад.

Усулҳои маъмурӣ ва меъёрӣ-ҳуқуқӣ ба қабул ва такмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки барои танзими муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи иҷтимоӣ ва меҳнатӣ пешбинӣ карда шудааст, нигаронида шудаанд.

Усулҳои ташкилӣ дар низоми таъсири мустақим ба ташкил намудани шароит барои рушди сармояи инсонӣ дар минтақа аз таъсири сохторҳои махсус иборатанд, ки ҳамкориҳои самарабахши мақомоти ҳокимияти минтақавӣ ва ҷузъҳои асосии низоми иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаро таъмин мекунанд (бозори меҳнат, муассисаҳои таълимӣ ва субъектҳои фаъолияти хоҷагидорӣ).

Усулҳои ташкилӣ дар низоми таъсири ғайримустақим ба ташкил намудани шароит барои рушди сармояи инсонӣ дар минтақа гузаронидани расмиётеро (машваратҳо, конфронсҳо, семинарҳо) дар бар мегирад, ки мавзӯи онҳо ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ дар ҳудуди алоҳида мебошад.

Усулҳои иҷтимоӣ-равонӣ ба таҳияи ҳавасмандкунӣ ва ҷазоҳо, инчунин усулҳои назорати сифати татбиқи онҳо аз нуқтаи назари арзёбии таъсир ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сармояи инсонии минтақа нигаронида шудаанд.

Расми 1. Мавқеи ҳокимияти минтақавӣ дар ташкил намудани шароит барои ҷамъоварии сармояи инсонӣ

Маҷмӯи усулҳои номбаршуда барои таъсири мақомоти минтақавӣ ба сармояи инсониро ҳам дар алоҳидагӣ ва ҳам дар якҷоягӣ истифода бурдан мумкин аст. Низоми татбиқи онҳо дар муҳити воқеии иқтисодӣ бо омилҳои зерини таъсиррасонӣ муайян карда мешавад [5, с.23]:

- муҳити беруна;

- мураккабии сохтори объекти идоракунӣ;
- дараҷаи таъсири воситаҳо ба нишондиҳандаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сармояи инсонӣ;
- дараҷаи ташаккул ва рушди объекти идоракунӣ.

Диққати махсус нисбати сармояи инсонӣ омили «дараҷаи ташаккул ва рушди объекти идоракунӣ» сазовор аст, ки унсурҳои асосии идоракунии сармояи инсонии минтақаро ташкил медиҳад. Инчунин бояд қайд намуд, ки ташаккул ва инкишофи объекти идоракунӣ чараёни зинагӣ буда, татбиқи марҳилаҳои имконпазири идоракунӣ бояд дар алоқамандӣ ва таъсири мутақобила бо ҳамдигар ҳамчун як ҷузъи ҷудонашаванда сурат бояд гирад.

Марҳилаҳои идоракунии ташаккули сармояи инсониро дар сатҳи минтақавӣ дида мебароем [7, с.77]:

- марҳилаи якум – ташаккули сармояи умумии инсонӣ тавассути иштирок дар раванди таълим;
- марҳилаи дуюм - ташаккули сармояи умумии инсонӣ бо роҳи ба даст овардани салоҳиятҳои дахлдори касбӣ ва татбиқ дар раванди фаъолияти меҳнатӣ;
- марҳилаи сеюм – ташаккули сармояи умумии инсонӣ тавассути баланд бардоштани сатҳи касбӣ ва маҳорат.

Марҳилаи аввал бо гирифтани маълумоти ибтидоӣ, махсус ва олӣ алоқаманд аст. Дар ин ҷо усулҳои танзими мустақими давлатӣ, аз ҷумла заминаи васеи усулҳо (маъмурӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ-ҳуқуқӣ) бештар мувофиқ ва самаранок хоҳад буд.

Марҳилаи дуюм ин татбиқи салоҳиятҳои меҳнатӣ дар фаъолияти касбӣ мебошад, бинобар ин, дар ин ҷо вазифаҳои афзалиятноки идоракунӣ ба корхонаҳое дода мешавад, ки усулҳои ғайримустақими танзими рушди сармояи инсониро бештар фаъолона истифода мебаранд. Воситаҳои таъсиррасонӣ аз рӯи мақсадҳо ва вазифаҳои фаъолияти ин корхона дар муҳити беруна муайян карда мешавад.

Марҳилаи сеюм бештар ба татбиқ ва тақмили нерӯи инсонии ҷамъшуда ва таъмини мутобиқати он ба талабот ва имкониятҳои рушди минтақа алоқаманд аст. Ҳамчун заминаи воситаҳо дар ин ҷо баланд бардоштани тақмили ихтисос ва омодамоии касбияти аҳолии минтақа мувофиқи талаботи бозори меҳнати дохилӣ ва берунӣ мебошад.

Дар маҷмӯъ механизми таъсиррасонии мақомоти минтақавӣ дар ташкил намудани шароит барои ҷамъоварии сармояи инсонӣ дар расми 2 нишон дода шудааст.

Расми 2. Механизми таъсиррасонии мақомоти минтақавӣ дар ташкил ва ҷамъоварии сармояи инсонӣ

Аз расми 2 бармеояд, ки дар низоми таъмини фаъолияти самараноки сармояи инсонӣ дар сатҳи минтақавӣ тадриҷан афзоиши таркиби субъектҳои идоракунии ин раванд (давлат, ташкилотҳо, аҳоли), инчунин заминаи воситаҳои таъсиррасонӣ ба ин раванд мураккаб шуда истодааст.

Самаранокии фаъолияти механизми таъсиррасонии мақомоти минтақавӣ дар ташкил намудани шароит барои ҷамъоварии сармояи инсонӣ бештар аз он вобаста аст [1, с.64]:

- низомҳои муносибатҳои байни субъектҳои идоракунӣ;
- маҷмӯи ҷузъҳои воситаҳои низоми идоракунӣ;
- низомҳои ташкили алоқаи бозгашт;
- таъмини мувозинати манфиатҳои субъектҳои идоракунӣ;
- ташкили мониторинг бо мақсади муайян намудани муаммоҳои имконпазир дар низоми фаъолияти механизми таъсиррасонии мақомоти минтақавӣ дар ташкил намудани шароит барои ҷамъоварии сармояи инсонӣ.

Мониторинги фаъолияти механизми таъсиррасонии мақомоти минтақавӣ дар ташкил намудани шароит барои ҷамъоварии сармояи инсонӣ ҳамчун алоқаманди таъмини самаранокии фаъолияти ин механизм баромад мекунад.

Функсияи мақсадноки мониторинг муайян кардани дараҷаи мутобикати рушди сармояи инсонӣ ба сатҳи рушди инноватсионии минтақа мебошад.

Низоми мониторинг барои ноил шудан ба мақсадҳои зерин нигаронида шудааст:

- ташаккули ахбороте, ки сармояи инсонии аҳолии минтақаро тавсиф мекунад (дониш, таҷриба ва дигар хусусиятҳо);
- муайян намудани самтҳои рушди инноватсионии минтақа (самтҳои истифодаи технологияҳои пешқадам ва иқтидори инноватсионӣ);
- муайян намудани минтақаҳои муаммодор вобаста ба истифодаи сармояи инсонии аҳолии минтақа;
- муайян намудани самтҳои тақмили механизми таъсиррасонии мақомоти минтақавӣ дар ташкил намудани шароит барои ҷамъоварии сармояи инсонӣ.

Мониторинги фаъолияти механизми таъсиррасонии мақомоти минтақавӣ дар ташкил намудани шароит барои ҷамъоварии сармояи инсонӣ аз ҷониби муассисаҳои илмӣ-тадқиқотии дахлдор амалӣ карда мешавад. Мониторинг чараёни зинагӣ буда, аз инҳо иборат аст:

- ташаккули воситаҳои тадқиқотӣ;
- истифодаи заминаи воситаҳо барои ноил шудан ба мақсадҳои мониторинг;
- таҳлили маълумотҳое, ки дар рафти мониторинг гирифташудааст;
- муайян намудани муаммо ва таҳияи тавсияҳое, ки ҳалли онҳоро таъмин мекунад.

Заминаи воситаҳои мониторинги фаъолияти механизми таъсиррасонии мақомоти минтақавӣ дар ташкил намудани шароит барои ҷамъоварии сармояи инсонӣ гуногун буда, метавонад ҷузъҳои зеринро дар бар гирад [4, с.202]:

- саволномаҳо;
- пурсишҳои иҷтимоӣ;
- дархост барои гирифтани маълумоти оморӣ аз вазорату идораҳои дахлдор.

Маълумотҳое, ки дар натиҷаи мониторинг ба даст омадааст, имкон медиҳад, ки нақшаҳои рушди минтақавӣ дар соҳаи ташаккул ва истифодаи сармояи инсонӣ саривақт ислоҳ карда шавад, сипас қарорҳои идоракунии саривақт қабулшуда ҳалли муаммоҳои муайяншударо таъмин месозад.

Ба низом даровардани муаммоҳои эҳтимоли дар соҳаи фаъолияти механизми таъсиррасонии мақомоти минтақавӣ дар ташкил намудани шароит барои ҷамъоварии сармояи инсонӣ ва роҳҳои имконпазири ҳалли онҳо дар чадвали 1 оварда шудааст.

Муаммо дар соҳаи фаъолияти механизми таъсиррасонии ҳокимияти минтақавӣ дар ташкил ва ҷамъоварии сармояи инсонӣ

Муаммоҳо	Роҳҳои ҳалли муаммоҳо	Воситаҳо барои ҳалли муаммо
Ба талаботи корхонаю ташкилотҳо мувофиқ набудани сатҳи таълим	Таҳияи барномаҳои таълимӣ мутобиқи талаботи муштарӣ эҳтимолӣ. Ҳавасмандгардонии аҳоли барои иштирок дар баланд бардоштани сатҳи таълим ва касбӣ	Сармоягузори мустақим ба муҳити иҷтимоӣ-иқтисодӣ (маориф, тандурустӣ, фарҳанг, варзиш). Мониторинги самаранокии раванди сармоягузорӣ
Самаранокии пасти самтҳои алоҳидаи бозомӯзӣ (забони хориҷӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ)	Баланд бардоштани сифати бозомӯзии касбӣ, таҳияи барномаҳо ва стандартҳои таълимӣ, ки ба ташаккули салоҳиятҳои инноватсионӣ нигаронида шудаанд. Назорати самараноки натиҷаҳои самтҳои алоҳидаи бозомӯзӣ	Истифодаи воситаҳое, ки дастрасии таҳсилоти инфиродиро зиёд менамояд (масалан, қарзҳои таълимӣ). Гузаронидани санҷиши мустақили коршиносон барои самтҳои татбиқшудаи омодагӣ ба баҳодиҳии сифат ва талабот ба муҳити беруна
Сатҳи пасти сармоягузорӣ ба муҳити таҳсилот	Таҳияи барномаҳои самаранок барои маблағгузорӣ ба навоарӣ ба муҳити таҳсилот ва таъсиси ҷойҳои кори баландхаттисос. Ҷалби манбаъҳои берунаи сармоягузорӣ дар минтақа	
Сатҳи пасти фаъолияти инноватсионии ҷавонон	Баҳамтаъсиррасонии мақомоти ҳокимияти минтақавӣ ва муассисаҳои таълимӣ ба ташкили фазаи ягонаи инноватсионӣ, инчунин дохилкунии намоёндогони соҳибкорӣ ба раванди таълим	Истифодаи таҷрибаҳои пешқадами ҳамкорӣҳои байналмилалӣ дар соҳаи инноватсия, ҷорӣ намудани воситаҳои ҳавасмандгардонии афзоиши фаъолияти инноватсионӣ
Набудани талабот ба малакаҳои навоаронаи кормандон	Ташаккули соҳаҳое, ки дар онҳо мутахассисони баландхаттисоси дорои салоҳиятҳои инноватсионӣ талаб карда мешаванд, дар корхонаҳо таъсис додани воҳидҳои сохторие, ки лоиҳаҳои инноватсиониро татбиқ менамояд	Таҳияи воситаҳои молиявӣ, институтсионалӣ ва ҳавасмандгардонӣ барои таъмини ҳамкорӣ байни соҳибкорон ва кормандони ба инноватсия нигаронидашуда аст

Барои татбиқи самаранокии тадбирҳо дар самти фаъолияти механизми таъсиррасонии мақомоти минтақавӣ дар ташкил намудани шароит барои ҷамъоварии сармояи инсонӣ заминаи дахлдори меъёрӣ-ҳуқуқӣ таъсис додан зарур аст, ки сифатнок ва саривақт татбиқи онҳоро дар сатҳи минтақавӣ таъмин намояд.

Ҳамин тариқ, таркиби гуногуни субъектҳои низоми муносибатҳои таъиншуда зарурати ҳамоҳангсозии фаъолияти онҳо ва муайян кардани низоми тобеиятро дар раванди ташкил намудани шароит барои ҷамъоварии сармояи инсонӣ ба вучуд меорад.

Ба ин муносибат як қатор принципҳоро чудо намудан мумкин аст, ки ба ҳамоҳангсозии ин чараён имкон медиҳанд, аз ҷумла:

- принципи «мақсаднокӣ-самаранокӣ»-и идоракунии сармояи инсонӣ ягонагии амали субъектҳоро дар доираи мақсадҳои ягонаи идоракунии низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар назар дорад.
- принципи «шарикӣ-тавозуни манфиатҳо» нишон медиҳад, ки аз як тараф интиҳоби афзалиятҳои низоми баҳамтаъсиррасонии субъектҳои идоракунии сармояи инсонӣ бояд мутобиқи шартҳои ҳамкорӣ, ки барои татбиқи меъёрҳо пешбинишудааст, бунёд карда шавад. Аз тарафи дигар, тарафҳо бояд манфиатҳои инфиродии иштироккунандагонро дар баробари мақсадҳои умумии тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа ба инобат гиранд.
- принципи «афзалиятнокӣ-оқилона» пешниҳод мекунад, ки интиҳоби афзалиятҳо дар низоми тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа бояд ба истифодаи оқилонаи захираҳои он асос ёбад.
- принципи «ҳамоҳангсозии низомӣ» маънои онро дорад, ки қарорҳои идоракунии дар соҳаи ташаккули сармояи инсонӣ ва интиҳоби афзалиятҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ бояд дар тамоми самтҳои рушди минтақа бонизом ва ҳамоҳангсоз карда шавад.
- принципи «мутобиқшавӣ-алоқаи бозгашт» мутобиқати максималии объекти идоракунии ба омилҳои тағйирёбандаи муҳити беруна ва таъмини алоқаи бозгашт дар низоми таъсиррасон барои коркарди саривактии онҳо мебошад.

Дар низоми татбиқи принципҳои баррасишуда ба мақомоти иҷроияи ҳокимияти минтақавӣ мавқеи муҳим дода мешавад.

АДАБИЁТ

1. Грузков И.В. Воспроизводство человеческого капитала в условиях формирования инновационной экономики России. Теория, методология, управление: монография / И.В. Грузков. – М.: Экономика, 2018. – 129с.
2. Добрынин А.И. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования / А.И. Добрынин, С.А. Дятлов, Е.Д. Цыренова. – Санкт-Петербург: Наука, 2007. – 310с.
3. Маъмуров А.М. Дурнамо ва самтҳои такмили низоми маъмурикунонии андоз бо мақсади таъмини амнияти андозии минтақа / А.М. Маъмуров // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2021. – No 1-2(86). – Р. 178-185.
4. Насулложанова Ш.А. Оценка эффективности использования человеческого капитала в экономике региона. Экономика Таджикистана 4(2). 2020 – Душанбе 2020. – С.199-209.
5. Региональный индекс экономического развития и ранжирование субъектов Российской Федерации / Н.А. Бураков, Е.М. Бухвальд, А.В. Кольчугина [и др.]; под ред. Е.М. Бухвальда и А.Я. Рубинштейна (Препринт). – М., Институт экономики РАН, 2019. – 72с.
6. Стукаленко Е.А. Уровень человеческого капитала как фактор развития цифровой экономики в России / Е.А. Стукаленко, В.С. Мосина // Идеи и идеалы. – 2020. – Т.12, №2, ч.2. – С.297-321.
7. Устинова К.А. Человеческий капитал в инновационной экономике: монография / К.А. Устинова, Е.С. Губанова, Г.В. Леонидова. – Вологда: Институт социально-экономического развития территорий РАН, 2015. – 195с.

Начмидинов Д.И.

НАҚЛИЁТ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИ

Дар мақола аҳамияти нақлиёт ҳамчун омили муҳим дар рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст. Равобити нақлиёт бо дигар соҳаҳои иқтисодӣ дар таъмини рушди устувор баррасӣ гардидааст. Динамикаи афзоиши ҳаҷми хизматрасониҳои нақлиётӣ таҳлил гардида, ҳиссаи нақлиёт дар рушди иқтисодӣ баҳогузорӣ шудааст. Тавсифи намудҳои гуногуни нақлиёт вобаста ба афзалияти истифодаи онҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон баён карда шудааст. Нақши нақлиёт дар таҳкими равобити иқтисодии байналмилалӣ бо далелҳои омӯрӣ равшан гардидааст. Мушкilotи ҳалталаб дар самти беҳтарсозии инфрасохтори нақлиётиву логистикӣ кишвар номбар гардидааст. Самтҳои муҳими тақмили воситаҳои нақлиёт дар низоми нақлиёти кишвар баён гардидаанд. Самтҳои афзалиятноки ташаққули инфрасохтори нақлиётию технологӣ дар роҳи расидан ба ҳадафҳои рушд номбар карда шудаанд. Ҳамгирӣ ва ҳамоҳангии нақлиёт ва инфрасохтори он бо дигар соҳаҳои хоҷагии халқ дар рушди иқтисодиёти миллӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: нақлиёт, логистика, иқтисодиёт, содирот, воридот, рушд, инфрасохтори нақлиётӣ, иқтисодиёти миллӣ.

Наджмидинов Д.И.

ТРАНСПОРТ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В статье показано значение транспорта как важного фактора экономического развития Республики Таджикистан. Обоснованы взаимосвязь транспорта с другими отраслями экономики в обеспечении устойчивого развития. Проанализирована динамика роста объема транспортных услуг и оценена его доля в развитии экономики. Дано описание различных видов транспорта исходя из приоритетности их использования в условиях Республики Таджикистан. Подтверждена роль транспорта в укреплении международных экономических связей статистическими данными. Перечислены существующие проблемы транспортно-логистической инфраструктуры страны. Описаны важные направления совершенствования транспортных средств в транспортной системе страны. Перечислены приоритетные направления формирования транспортно-технологической инфраструктуры на пути достижения целей развития. Обоснована необходимость интеграции и координации транспорта и его инфраструктуры с другими отраслями народного хозяйства для развития национальной экономики.

Ключевые слова: транспорт, логистика, экономика, экспорт, импорт, развитие, транспортная инфраструктура, национальная экономика.

Najmidinov D. I.

TRANSPORT AS A FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT

The article shows the importance of transport as an important factor in the economic development of the Republic of Tajikistan. The relationship of transport with other sectors of the economy in ensuring sustainable development is substantiated. The dynamics of growth in the volume of transport services is analyzed and its share in the development of the economy is estimated. The description of different modes of transport is given based on the priority of their use in the conditions of the Republic of Tajikistan. The role of transport in strengthening

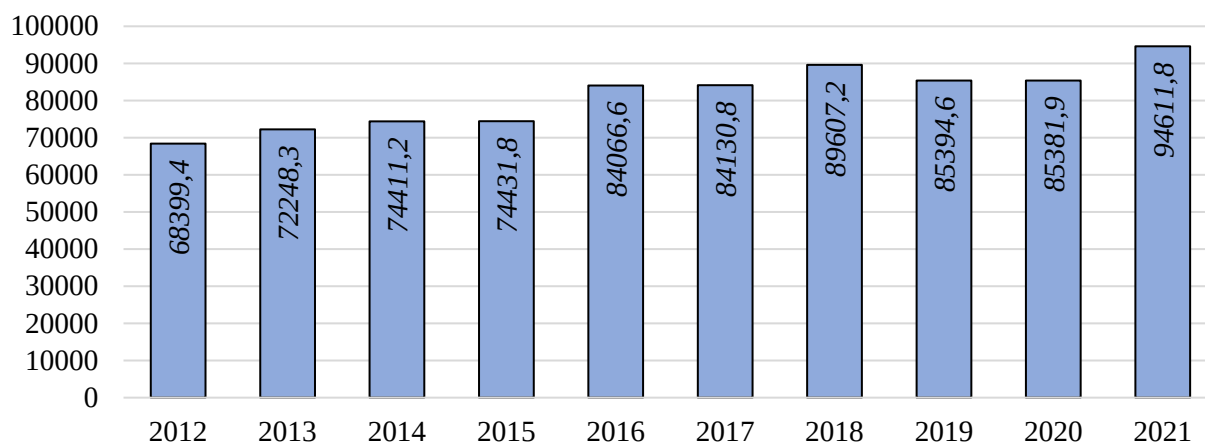
international economic relations has been confirmed by statistical data. Existing problems are listed transport and logistics infrastructure of the country. Important directions for improving vehicles in the country's transport system are described. The priority areas for the formation of transport and technological infrastructure on the way to achieving development goals are listed. The necessity of integration and coordination of transport and its infrastructure with other sectors of the national economy for the development of the national economy is substantiated.

Keywords: transport, logistics, economy, export, import, development, transport infrastructure, national economy.

Иқтидори транзитӣ ва имконияти нақлиётии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди иқтисодӣ ногузир буда, муҳимтарин лоиҳаҳои стратегӣ ва барномаҳои рушд дар соҳаҳои гуногун тавассути нақлиёт татбиқ карда мешаванд.

Вусъат ёфтани имконияти нақлиётию логистикӣ кишвар ба ширкатҳои ватаниву хориҷӣ дар самти густариши муносибатҳои тарафайн ва таъмини саривақтии молу маҳсулот мусоидат намуда, чараҳои такрористеҳсолкуниро таъмин менамояд ва рушди иқтисодии миллиро суръат мебахшад. Аз ин лиҳоз, инкишофи босуръати низоми нақлиётӣ омили муҳим ва калидии рушди иқтисодии кишвар ба ҳисоб меравад [4].

Мавқеи ҷуғрофӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тавассути иқтидорҳои транзитии худ метавонад равобитаи нақлиётии кишварҳои Осиёи Миёна ва Чинро таъмин намояд, ба ҷумҳурӣ бартариҳои беназири логистикӣ медиҳад [2]. Аммо дар айни замон бинобар сабаби рушди нокифояи инфрасохтори нақлиётӣ на ҳамаи имкониятҳои он истифода мешаванд. Дар баробари ин, дар давоми соҳибистиклолии кишвар дар самти рушди нақлиёт тадбирҳои зиёд аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозӣ карда шудаанд, ки афзоиши ҳаҷми боркашониву мусофирбарӣ ва дигар хизматрасониҳои нақлиётиро таъмин намуд (расми 1).

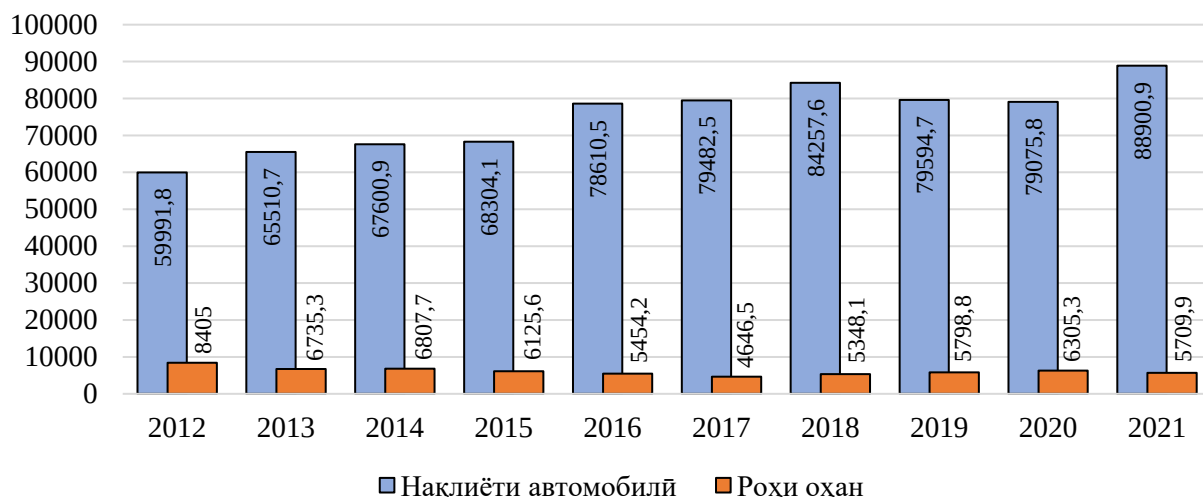

Расми 1. Ҳаҷми боркашонӣ тавассути ҳама намудҳои нақлиёт, ҳазор тонна

Аз маълумоти омили расмӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳаҷми боркашонӣ дар давоми чанд соли охир бемайлони афзоиш ёфта, дар соли 2021 ба 94611,8 ҳазор тонна расидааст [6, 9]. Дар ин самт пеш аз ҳама нақши нақлиёти автомобилро қайд намудан мумкин аст. Шароити кӯҳсори ҷумҳурӣ ва истифодаи қулайи нақлиёти автомобилӣ дар ҳамлу нақли на он қадар дур ба ин намуди нақлиёт афзалият дода, талаботи рӯзафзунро ба боркашониву мусофирбарӣ афзоиш мебахшад. Зиёд шудани ҳаҷми боркашонӣ бо ҳама намудҳои нақлиёт аз афзоиши ҳаҷми истеҳсолот ва таҳкими равобитаи иқтисодӣ дарак медиҳад, ки дар нихоят ба болоравии иқтисоди милли таъсири муассир мерасонад.

Ҳаминро қайд намудан мумкин аст, ки дар баробари рушди нақлиёти автомобилӣ дар кишвар болоравии ҳаҷми интиқоли бор тавассути нақлиёти роҳи оҳан низ ба назар мерасад. Нақлиёти роҳи оҳан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама дар ҳамлу нақли байналмилалӣ мавриди истифода қарор гирифта, барои боркашонӣ дар масофаҳои нисбатан дур қулай мебошад ва арзиши на он қадар гарон дорад.

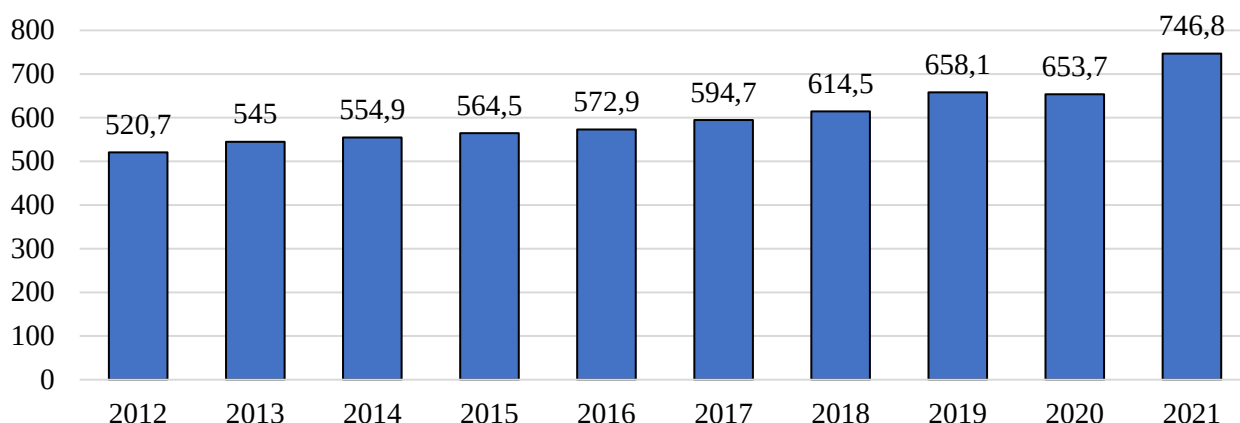
Таносуби боркашонӣ тавассути ду намуди нақлиёт, ки дар ҷумҳурӣ маъмул мебошанд, ифодагари афзоиши ҳаҷми интиқол дар маҷмуъ мебошад (расми 2).

Расми 2. Ҳаҷми боркашонӣ тавассути нақлиёти автомобилӣ ва роҳи оҳан, ҳазор тонна

Ҳарчанд ҳаҷми боркашонӣ тавассути роҳи оҳан нисбат ба нақлиёти автомобилӣ зиёд набошад ҳам, бинобар сабаби масофаи дури интиқол гардиши бор бо ин намуди нақлиёт назаррас аст. Масалан, соли 2021 гардиши бор бо нақлиёти роҳи оҳан ба 253,2 млн. т-км баробар гардид, ки нисбат ба соли 2017 53,36% бештар мебошад [6, 9]. Тавассути нақлиёти роҳи оҳан ба ҷумҳурӣ маҳсулоти нафть, маводи сохтмон, ғалладонагӣҳо ва дигар маҳсулоти саноатӣ ворид гардида, нахи пахта, алюминияи аввала, хушкмева ва ғайра аз ҷумҳурӣ ба хориҷи кишвар содир карда мешавад.

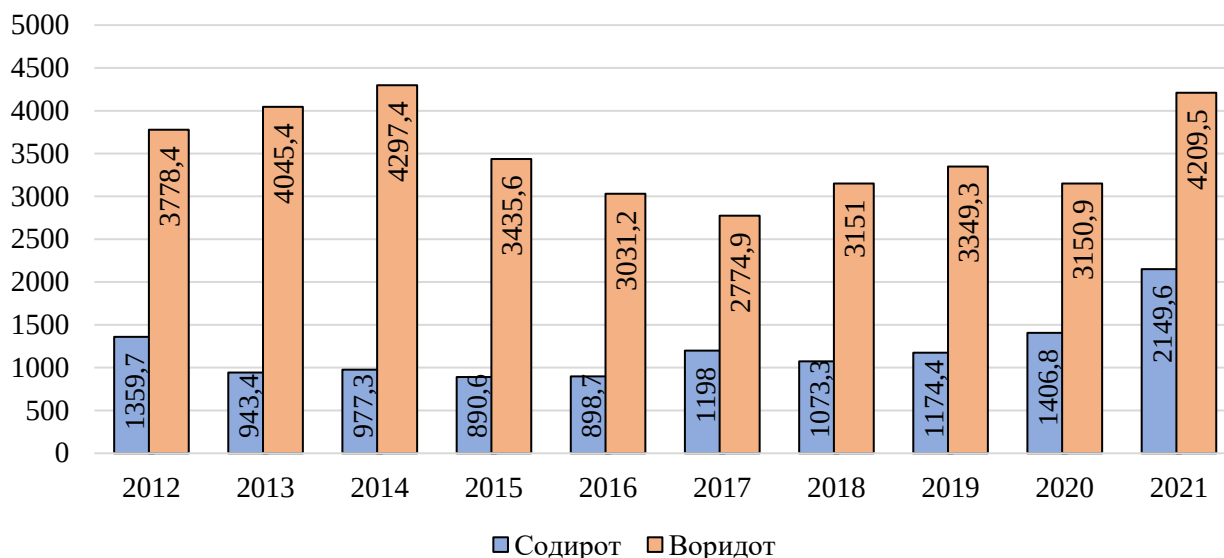
Ҳаҷми мусофирбарӣ дар даҳсолаи охир низ бомаврид афзоиш ёфта, аз таҳрики бештари мусофирон, болоравии сатҳи зиндагӣ, рафтуомади аҳоли ва зиёд гардидани зудии сафарҳо дарак медиҳад. Нишондиҳандаҳои мазкур дар ниҳоят ба микроиқтисод таъсир расонида, хароҷоти иловагиро ба вучуд меоранд ва вобастагии байнисоҳавиро вусъат мебахшанд. Дар соли 2021 мусофирбарӣ бо ҳамаи намудҳои нақлиёт ба 746,8 млн. баробар гардид, ки нисбат ба соли 2012 143,1%-ро ташкил медиҳад (расми 3).

Расми 3. Ҳаҷми мусофирбарӣ тавассути ҳама намудҳои нақлиёт, млн. мусофир

Ҳарчанд дар мусофирбарӣ ҳиссаи нақлиёти автомобилӣ афзалият дошта бошад ҳам, нақлиёти роҳи оҳан ва ҳавоӣ низ дар ин самт ғаёл мебошанд [6]. Зеро дар интиқолҳои байналмилалӣ тавассути нақлиёти ҳавоӣ қисми зиёди мусофирон сафар мекунанд. Дар баробари нақлиёти ҷамъиятӣ, ки бештар дар шаҳрҳо ба мусофирбарӣ машғул аст, ҳиссаи нақлиёти хусусӣ ва шахсӣ рӯй ба афзоиш дорад. Дар ин самт нақлиёт яке аз омилҳои таъминкунадаи аҳоли ба ҷойҳои корӣ ба ҳисоб рафта, шиддати иҷтимоиро коҳиш мебахшад ва шугли самаранокро таъмин мекунад.

Дар таҳкими равобиту иқтисодии байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон нақлиёт нақши ҳалкунанда дошта, бахусус содирот ва воридоти молу маҳсулот тавассути он сурат мегирад [7]. Афзоиши тавозуни савдои байналмилалӣи кишвар зарурати истифодаи нақлиётро вусъат мебахшад. Танҳо дар соли 2021 тавозуни умумии савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 6359,1 млн. доллари ИМА баробар гардид, ки аз ин миқдор 2149,6

млн. доллар, ё ба андозаи 33,8%-и онро содирот ташкил медиҳад (расми 4).

Расми 4. Тавозуни савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, млн. доллари ИМА

Ҳаминро қайд намудан бо маврид аст, ки имконияти иқтисодии кишвар барои боз ҳам бештар намудани гардиши савдои хориҷӣ мусоидат мекунад ва дар дурнамо афзоиши

он ба назар дошта шудааст. Ин ҳолат истифодаи бештари нақлиётро пеш меорад ва ҳамоҳангии тамоми намудҳои онро таъмин месозад [2].

Дар солҳои охир вазъи роҳу шохроҳҳои мошингард бехтар гардонида шудааст, ки барои ба кишвари транзитӣ табдил додани Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи воқеӣ эҷод месозад. Бо ин мақсад лоиҳаҳои зиёди сармоягузори давлатӣ амалӣ гардонида шудаанд. Айни замон дар соҳаи нақлиёт 17 лоиҳаи сармоягузори давлатӣ ба маблағи умумии 11 миллиард сомонӣ амалӣ гардида истодааст [1]. Бунёд, таъмир ва таҷдиди роҳҳои мошингард, пулҳо, долонҳо ва эстакадаҳо рушди инфрасохтори нақлиётро таъмин намуда, барои татбиқи имконияти транзитии кишвар замина мегузоранд.

Дар баробари дастовардҳои беназир дар самти бехтарсозии инфрасохтори нақлиётиву логистикӣ кишвар ҳанӯз мушкилоти ҳалталаб ҷой дорад, ки ба рушди минбаъдаи иқтисодиёти кишвар ҳалал мерасонад. Айни замон зарурати таъминоти моддию техникаи низомии нақлиётӣ, сохтмони коммуникатсияҳои нақлиётӣ, ташкили низомии ягонаи нақлиёти логистикӣ, ки барои ба сатҳи баланд бардоштани иқтисодиёти кишвар қодир аст, ба мақсад мувофиқ аст. Ҳалли масъалаҳои зикршуда дар ҳамоҳангӣ ва ҳамгирӣ бо дигар соҳаҳои муҳими ҳоҷагии халқ бояд ба таври маҷмаавӣ амалӣ карда шавад [10].

Баланд бардоштани сатҳи техникаи воситаҳои нақлиёт, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ҳамлу нақл, татбиқи усулҳои менеҷмент ва технологияҳои иттилоотӣ телекоммуникатсионӣ самтҳои муосири рушди низомии нақлиёти кишвар ба ҳисоб мераванд [8]. Бо дарназардошти он, ки воридоти воситаҳои нақлиётӣ ва қисмҳои эҳтиётӣ пурра аз кишварҳои хориҷӣ таъмин карда мешавад, назорати сифати онҳо аз ҷиҳати ҷавобгӯӣ будан ба меъёрҳои стандартӣ ва экологӣ бояд пурзур карда шавад.

Бинобар сабаби унсури марказӣ ба ҳисоб рафтани воситаҳои нақлиёт дар низомии нақлиёти кишвар, тақмили онҳоро ҷиҳати самаранок намудани фаъолияти нақлиёт, метавон дар самтҳои зерин амалӣ кард:

- дар нақлиёти роҳи оҳан – зиёд намудани ҳиссаи локомотивҳои боркаши самарабахш, вагонҳои боркашони қобилияти борбардорӣ ва эътимоднокиашон баланд, қатораҳои мусофирбари тезсуръат, инчунин вагонҳои мусофирбари замонавӣ;

- дар нақлиёти автомобилӣ – зиёд намудани ҳиссаи автомобилҳои қобилияти борбардориашон зиёд, афзун намудани мошинҳои боркаши махсусгардондашуда, аз ҷумла бо механизмҳои худборкун ва худборфарор мучаҳҳазонидашуда, мошинҳои махсусгардондашуда барои хизматрасонии савдо ва ҳоҷагии манзиливу коммуналӣ;

- дар нақлиёти ҳавоӣ – таъмин намудани ширкатҳои ҳавопаймоӣ бо насли нави тайёраҳои аз ҷиҳати сарфаи сӯзишворӣ самаранок.

Яке аз самтҳои боэътимод ва ояндадори тақмили технологияҳои нақлиётӣ дар самти ҳамлу нақл, инчунин инфрасохтори нақлиётӣ ҳамгирӣ бо иншооти истеҳсоли ва нақлиётӣ мебошад. Рушди инфрасохтори нақлиёти технологияи метавонад дар самтҳои зерин амалӣ карда шавад:

- сохтмони роҳҳои автомобилгарди дорои аҳамияти ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, таъмири тармими роҳҳои мавҷуда мувофиқ ба талабот ва меъёрҳои нав ва стандартҳои байналмилалӣ;

- бунёди инфрасохтори минтақавӣ нақлиётӣ, аз ҷумла дар минтақаҳои дорои захираҳои бузурги истеҳсоливу саноатӣ, бахусус дар татбиқи лоиҳаҳои миллӣ;

- таъсиси марказҳои тақсимоти ҳамлу нақли ҳавоӣ, бунёди терминалҳо барои боркашонӣ ва мусофирбарӣ, навсозии хатҳои парвоз;

- рушди минбаъдаи технологияҳои логистикӣ ва иттилоотӣ;

- тақмил ва тезонидани расмиёти азназаргузаронӣ ва барасмиятдарории гумрукӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои муосир бо истифода аз низомҳои электронии логистикӣ [3].

Инкишофи нақлиёт ва инфрасохтори он дар маҷмӯъ рушди иқтисодиёти миллиро тавассути тавсеаи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, кишоварзӣ, энергетика, хизматрасонӣ ва

ғайра ба вучуд меорад, аз ҷумла:

- зиёд гардидани истеҳсоли ангишт, истихроҷи маъданҳо ва коркарди онҳо, рушди металлургияи металлҳои сиёҳ ва ранга;
- афзоиши истеҳсол ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, бунёди инфрасохтор, анборҳо ва иншооти коркарди маҳсулоти кишоварзӣ;
- бунёди неругоҳҳои барқии обӣ ва дигар манбаҳои барқароршавандаи энергия;
- истифодаи васеи технологияҳои муосир дар мошинсозӣ, истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда;
- зиёд гардидани сохтмони манзил ва биноҳои маишӣ, истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ [5].

Барои таъмини фаъолияти муътадили низоми нақлиётӣ бахусус дар самти ҳамлу нақл таъсиси инфрасохтори хизматрасониҳои гуногунро дар шафти роҳҳо низ ба вучуд овардан зарур аст, бахусус муассисаҳои хӯроки умумӣ, марказҳои таъмир, нуқтаҳои савдо, меҳмонхонаҳо, мотелҳо, хизматрасонии тиббӣ маишӣ, алоқаи мобилӣ ва ғайра. Ғайр аз ин, бунёди инфрасохтори мазкур ҷузъи ҷудонашавандаи рушди минтақаҳо буда, таъминоти логистикӣ кишварро ба вучуд меорад.

Ҳамин тавр, рушди иқтисоди миллӣ ва инкишофи тамоми бахшҳои иқтисодиёт бидуни рушди нақлиёт дар сатҳи зарурӣ, логистика ва инфрасохтори бозор ғайриимкон аст. Бунёди коммуникатсияҳои нақлиётӣ тамоми минтақаҳои кишварро муттаҳид карда, барои рушди устувор замина мегузорад. Ташкили шабакаи иншооти нақлиётиву логистикӣ имкон медиҳад, ки захираҳои бузурги табиӣ, саноатӣ, кишоварзӣ ва сайёҳии кишвар ба таври васеъ истифода гардида, рушди иқтисодиёти миллӣ таъмин карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 23 декабри соли 2022, ш. Душанбе.
2. Азимов П.Х. Развитие региональной транспортно-логистической системы стран Центральной Азии в условиях глобализации мировой экономики / П.Х. Азимов, Д.И. Наджмиддинов // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки. 2019. Т. 12. № 6. – С. 85-92.
3. Бобоев К.О. Социально-экономическая природа и сущность проектов развития транспортной инфраструктуры региона / К.О. Бобоев, А.А. Шералиев // Экономика Таджикистана. 2021, №2. – С. 195-200.
4. Бобоев О. Наземная инфраструктура автотранспорта в индустриально-аграрной модели развития экономики Таджикистана / О. Бобоев, К.О. Бобоев // Экономика Таджикистана. 2022. № 4-2. – С. 85-92.
5. Ефимова, Е.Г. Роль транспорта в экономическом развитии региона: Международный аспект / Е.Г. Ефимова // Вестник Санкт-Петербургского университета. Экономика. – 2009. – № 1. – С. 77–85.
6. Нақлиёт ва алоқаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ / Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022.
7. Начмудинов Ф.Н. Роль транспортно-логистических центров в развитие экономики страны / Ф.Н. Начмудинов, М.Г. Бобоев, Р.С. Бобиев // Политехнический вестник. Серия: Инженерные исследования. 2017. № 3 (39). – С. 45-53.
8. Рауфӣ А. Таъмини нақлиёти рушди индустриалии минтақаҳои деҳоти Тоҷикистон / Рауфӣ Абдуғаффор // Иқтисодиёти Тоҷикистон. 2022. № 4-2. – С. 76-84.
9. Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021.

10. Шумаев В. А. Необходимость развития транспорта и инфраструктуры для подъема экономики России / В. А. Шумаев // Транспортное право и безопасность. 2018. № 2(26). – С. 135-141.

УДК 338.2

Нидоев Ш.Н.

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ОМУЌИШИ КОРРУПСИЯ ҲАМЧУН ТАҲДИД БА АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ: ОМИЛҶО ВА САБАБҶО

Дар мақолаи мазкур сабабҳо ва омилҳои асосии зухур намудани коррупсия дар ҷомеаи муосир таҳқиқ карда шудаанд. Ба андешаи муаллифи мақола коррупсия ба соҳаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба таври манфӣ таъсир расонида, инкишофи муносибатҳои бозориро бозмедорад ва муҳити рақобатии номусоидро фароҳам месозад. Ғайр аз ин, зухуроти коррупсионӣ тавассути фароҳамсозии харҷоти изофа барои тақсимои молҳо ба афзоиши сатҳи нархҳо мусоидат менамоянд. Ғайр аз ин, муаллиф чунин хулосабарорӣ намудааст, ки зухуроти коррупсионӣ ҳам шароитҳои иқтисодӣ ва ҳам ғайрииқтисодиро ба вучуд меоранд. Дар натиҷа, омилҳо ва шароитҳои болозикр таҳдидкунанда мегарданд, зеро самараҳои манфии коррупсия на танҳо ба оқибатҳои манфии иқтисодӣ, балки ба норозигии аҳоли низ оварда мерасонад.

Вожаҳои калидӣ: коррупсия, коррупсияи иқтисодӣ, нишондиҳандаҳои коррупсия, нишондиҳандаҳои андозагирӣ, зухуроти коррупсионӣ, оқибатҳои иқтисодии коррупсия, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ.

Нидоев Ш.Н.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ КОРРУПЦИИ КАК УГРОЗЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: ФАКТОРЫ И ПРИЧИНЫ

В данной статье исследованы основные причины и факторы проявления коррупции в современном обществе. По мнению автора статьи, коррупция отрицательно влияет на социально-экономическую сферу, сдерживает развитие рыночных отношений и формирует неблагоприятную конкурентную среду. Кроме того, коррупционные явления способствуют росту уровня цен путем формирования дополнительных издержек на распределение товаров. Кроме того, автором заключено, что коррупционные явления поражают как экономические, так и неэкономические условия. В результате, вышеприведенные факторы и условия становятся угрозой, поскольку негативные эффекты коррупции приведут не только к отрицательным экономическим последствиям, но и к недовольству населения.

Ключевые слова: коррупция, экономическая коррупция, индикаторы коррупции, показатели измерения, коррупционные явления, экономические последствия коррупции, правоохранительные органы.

Nidoev Sh.N.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF CORRUPTION AS A THREATS TO ECONOMIC SECURITY: FACTORS AND REASONS

There is in the article explored the main causes and factors of manifestation of corruption in modern society. According to the author of the article, corruption negatively affects the socio-economic sphere, hinders the development of market relations and forms an unfavorable competitive environment. In addition, corruption contributes to increase in the price level by creating additional costs for the distribution of goods. In addition, the author concluded that corruption affects both economic and non-economic conditions. As a result, the above factors and conditions become a threat, since the negative effects of corruption will lead not only to negative economic consequences, but also to public discontent.

Keywords: corruption, economic corruption, indicators of corruption, measurement indicators, corruption phenomena, economic consequences of corruption, law enforcement agencies.

Падидаи коррупсия дар таърихи башарият кайҳо боз маълум аст, аммо ҳамчун падидаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва таҳдид ба амнияти иқтисодӣ дар 3-4 даҳсолаи охир зухур кардааст.

Дар кори худ оиди паст кардани коррупсия олим Горта А., таъкид кардааст, ки даҳсолаи қорӣ таваҷҷӯҳи асосӣ ба афзоиши коррупсия равона мешавад.

Дар шароити муосир коррупсия, ки хатари хатарноки рушди иҷтимоӣ-иқтисодии кишварҳои алоҳида ба ҳисоб меравад, мавзӯи баҳсҳои илмӣ ва баҳсҳои доимии пажӯҳишгарон мебошад.

Дар адабиётҳои илмӣ доир ба оқибатҳои коррупсия, инчунин таъсири он ба вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар ва соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ муқовимат ва нуқтаи назари зиёде мавҷуд аст. Аз ин бар меояд, ки падидаи коррупсия мавзӯи омӯзиши ҷамаҷонибаи мактабҳо ва самтҳои гуногуни илмӣ мебошад. Азбаски коррупсия бисёрҷанба аст, аз ин рӯ тафсири моҳият ва сабабҳои пайдоиши он дар соҳаҳои гуногуни таҳқиқоти илмӣ бештар ба ҷанбаи омӯзиши ин падида вобаста аст.

Моҳияти истилоҳи “коррупсия” (аз калимаи латинии *corrupter* – “фасод кардан”) – яъне аз ҷониби шахсони мансабдор бар хилофи талаботи қонунгузори истифода бурдани ваколатҳои худ бо мақсади ба даст овардани манфиатҳои худ мебошад.

Таҳқиқи адабиётҳо нишон медиҳад, ки мафҳуми коррупсия дар аксар мавридҳо нисбат ба элитаи сиёсӣ истифода мешавад. Дар луғати вожаҳои хориҷӣ категорияи коррупсия чунин омадааст: мафҳуми мухтасар ва ҳеле ғурмазмунӣ коррупсия ин “ришвахури ва ғарази мансабдорони давлатӣ, мансабдорон, инчунин дар маҷмӯъ ҳодимони ҷамъияти сиёсиро дар бар мегирад.”

Мафҳуми ҳеле ғурмазмунӣ ва кӯтоҳи коррупсияро олим Сентурия Ҷ., пешниҳод кардааст: ба гуфтаи ӯ, коррупсия сӯиистифода аз қудрати давлатӣ ба манфиати худ аст.

Дар ҳуҷҷатҳои СММ истилоҳи коррупсия чунин маънидод шудааст: “сӯиистифода аз қудрати давлатӣ ба манфиати шахсӣ”.

Олимон-иқтисодонҳо Шихата К., Проява С.М., “коррупсияро ҳамчун иҷорапӯли мешуморанд, ки оқибати мавқеи монополистии баъзе мансабдорони давлатӣ мебошад”.

Аксари олимон дар бораи таъсири манфии коррупсия ба рушди иқтисодии миллий ҳарф зада ҳамзамон қайд мекунанд, ки “ришва”, ки озодона пешниҳод ва қабул мешавад, ҳамчун василаи хизматрасонӣ ба ҷабҳаҳои манфиатдор амал мекунад.

Ғайр аз ин, чунон ки олимон Богданов И.Я., Калинин А.Л., оиди ин падида чунин ибрози андеша намудаанд, “коррупсия- як манбаи муҳими ташаккули сармоя мебошад дар як лаҳза ва то андозае метавонад ба нигоҳ доштани ҷандирӣ ва самаранокии бозор, инчунин

рушди соҳибкорӣ мусоидат намояд”. Бояд гуфт, ки дар аксари мавридҳо муноқишаҳое, ки байни шахсони мансабдор ва субъектҳои соҳибкорӣ ба вучуд меоянд хусусияти муҳими зухуроти коррупсионӣ мебошанд. Дар баробари ин бояд қайд кард, ки зухуроти коррупсия дар байни шахсони алоҳида низ рух дода метавонад [2].

Аз рӯи натиҷаҳои таҳқиқот “қаллобӣ” ҳамчун яке аз намудҳои коррупсия баромад мекунад. Ин навъи коррупсия дар аксари мавридҳо дар байни мансабдорон зоҳир мешавад. Бояд таъкид кард, ки “қаллобӣ” ба як намуди коррупсия дахл дорад, ки нисбат ба сохтори давлатӣ, инчунин мақомоти давлатӣ содир мешавад.

Олимон бар ин назаранд, ки коррупсия асосан дар байни мансабдорон паҳн шуда дар тақсими маблағҳои дар ихтиёрашон буда ба вучуд меояд. Масалан: хизматчиёни давлатӣ, судяҳо, прокурорҳо, кормандони адлия, мақомотҳои хифзи ҳуқуқ ва дигарон.

Намояндагони назария институтсионалӣ дар пажӯҳишҳои худ чунин мешуморанд, ки коррупсия дар шакли амалисозии ваколатҳои хизматӣ ва мансабӣ сураат мегирад. Ба андешаи онҳо дар доираи андешаҳои илмӣ намояндагони назария институтсионалӣ, ин муносибатҳо асосан дар байни субъектҳои хоҷагидорӣ чи дар соҳаи давлатӣ ва чи дар соҳаи хусусӣ ба амал меояд.

Таҳқиқоти назарияи коррупсия дар самтҳои иҷтимоию-иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, сиёсӣ, равонӣ ва ғайраҳо гузаронида шуда, идома доранд.

Чунин бисёрчанбавӣ ба мураккабии падидаи коррупсия, хусусияти бисёрчанбаи он ва фарқиятҳои назаррас дар фаҳмиши падидаи вобаста ба парадигмаи илмӣ интиҳобшуда вобаста аст. Дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ метавон хулоса кард, ки дар айни замон мафҳуми умумии эътирофшудаи коррупсия ё муносибатҳои коррупсионӣ вучуд надорад.

Олимон Колесников В.В., ва Дронова Р.В., коррупсияро падидаи зиддиҷамъиятӣ номиданд, ки як намуди махсуси муносибатҳои мубодилави мебошад, ки бояд дар муносибатҳои иқтисодӣ, ҳуқуқ ва давлат ба назар гирифта шавад. Ҳамзамон, дар иқтисод коррупсия метавонад дар соҳаҳои истеҳсолӣ, иҷтимоию-иқтисодӣ ва меҳнати иҷтимоӣ зухур ёбад.

Олим Гончаренко Л.П., қайд кардааст, ки коррупсия падидаи мураккаби иқтисодӣ буда бо истифодаи ғаразнокӣ қудрат, имконият ва мавқеи махсусро дар ҷомеа барои манфиат ва қанорагирӣ аз қонунгузории амалкунандаро пеша карда, принципҳои ахлоқии хизматчиӣ давлатиро дағалона вайрон намуда, манфиатҳои шахсии худро дар мадди авал мегузорад.

Дар навишати худ, олимон Богданов И.Я., Калинин А.Л., омилҳо ва сабабҳои асосии пайдоиши коррупсияро муайян карданд, яъне коррупсия падидаи номатлуб ва мушкилоти гуногунчанбаи рушди иҷтимоию-иқтисодӣ мебошад. Дар шароити муосир он шаклҳои гуногун мегирад ва сарчашмаҳои гуногун метавонанд ҳамчун пайдоиши он хизмат кунанд. Дар баробари ин, шаклҳои зухур ва таъсири падидаҳои коррупсионӣ дар сатҳҳои гуногуни низомӣ иҷтимоию-иқтисодӣ мушоҳида мешаванд.

Ба андешаи мо, коррупсияи иқтисодӣ падидаи иҷтимоию-иқтисодӣ буда, дар шакли истифодаи мақоми хизматии шахс дар муносибат бо он, ки мувофиқи мақсад будани истифодаи захираҳои иқтисодӣ, инчунин гирифтани фоида аз фаъолияти иқтисодӣ зоҳир мегардад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки коррупсия дар шаклҳои гуногун, аз ҷумла: дар шакли гирифтани пора, азониҳудкунӣ, қаллобӣ, баромадан ва сӯиистифода аз мақоми хизматӣ, инчунин содир намудани кирдорҳои ғайриқонунӣ бо иштироки шахсони мансабдор дар ҳолатҳои гуногун ва ғайра зоҳир мешавад, ки дар зиёда аз 49 номгуӣ моддаҳои Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста карда шудааст.

Сарфи назар аз таҳқиқотҳои зиёд дар соҳаи падидаҳои коррупсионӣ ва механизми мубориза бо коррупсия, ҷанбаи алоҳидаи ин падидаи номатлуб то ҳол ба таври пурра омӯхта нашудааст. Аз ҷумла, ҷанбаҳои алоҳидаи коррупсия ва механизми ташкилии иқтисодии мубориза бо шаклҳои гуногуни коррупсия дар шароити муосир ба таври кофӣ

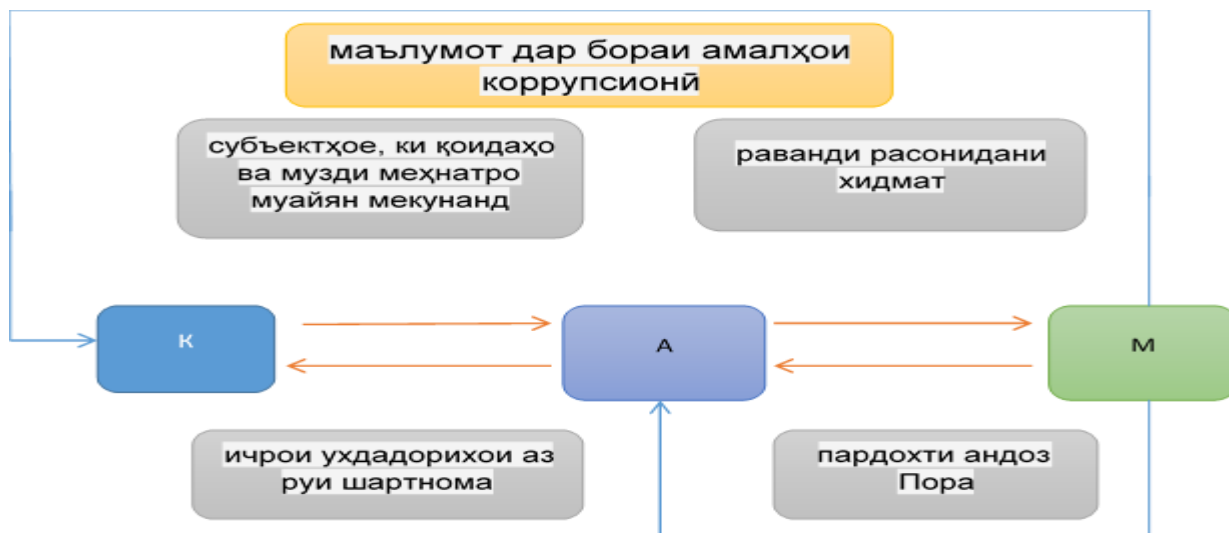
омӯхта нашудаанд. Дар натиҷа, зарурати омӯзиши васеъ ва ҳамаҷонибаи ин падидаи номатлуб ба миён омадааст.

Олим Бузин Р.В., дуруст қайд мекунад, ки "... дар бораи бисёртарафа будани коррупсия дар ҷанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, идеологӣ, психологӣ ва ғайраҳо ҳамчун падидаи номатлуб бо камоли бовари сӯҳан гуфтан мумкин аст".

Омӯзиши адабиётҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки сабабҳои зиёд ба зухуроти коррупсионӣ мусоидаткунанда инҳоянд;

- сатҳи пасти рушди муносибатҳои бозорӣ дар кишвар, зеро ин ҳолат субъектҳои бозорро ба истифодаи усулҳои ғайриқонунии пешбурди соҳибкорӣ водор месозад;
- монеаҳои маъмурӣ ва меъёрҳои беасос дар тамоми соҳаҳои фаъолияти иҷтимоию-иқтисодӣ;
- мукамал набудани механизмҳо ва воситаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар кишвар;
- дараҷаи баланди рушди иқтисодиёти монополистӣ;
- сатҳи пасти одоби қорӣи шахсони мансабдор;
- номукамалии сиёсати фискалӣ ва сатҳи пасти касбии кормандони ҳадамоти бӯҷети ва андоз, ки дар навбати худ ба саркашӣ ва пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ мусоидат мекунанд;
- паст будани дараҷаи қори-тарбиявӣ ва ташкилотчиҳои кормандаони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ғайра.

Бояд гуфт, ки ба ғайр аз сабабҳои дар боло зикршуда коррупсия дар ҳолатҳои низ ба вучуд меояд, ки механизмҳои институтсионалии танзими муносибатҳои иҷтимоиюиқтисодӣ дар кишвар пурра таҳия нагардидаанд. Илова бар ин, монеаҳои сиёсати иқтисодӣ дар ташаккули механизмҳои бозорӣ низ ба пайдоиши падидаҳои коррупсионӣ мусоидат мекунанд. Бояд таъкид кард, ки иқтисодонҳо модели "Кафил-Агент-Мизоҷ"-ро барои муайян кардани хусусиятҳо ва сабабҳои муносибатҳои коррупсионӣ истифода мебаранд.

Модели рафтори коррупсионӣ дар низоми "агент-муштарӣ"

Эзоҳ: К-кафил: А-агент: М-муштарӣ.

Бояд қайд кард, ки модели концептуалӣ мақомоти давлатӣ ҳамчун кафил баромад мекунад, яъне қоидаҳои асосии амалиётро муайян карда ба зиммаи агентҳо, хизматчиёни давлатӣ вазифаҳои конкретӣ мегузоранд. Дар баробари ин, дар равад мансабдорони давлатӣ ҳамчун миёнарав баёни муштарӣ ва шахрвандони алоҳида баромад мекунанд.

Дар ин раванд агент аз номи кафил ба мизочон хизматҳои муайянеро пешниҳод мекунад ва онҳоро бар ивази пардохти андоз пешниҳод мешаванд.

Масалан, дар амалияи андозбандӣ ин ба таври зайл сурат мегирад: яъне мақомоти давлатӣ дар доираи Кумитаи андоз ба сифати кафил, ситонидани пардохтҳои андоз ба сифати агент ва андозсупорандагон ба сифати мизоч баромад мекунад. Таҳқиқоти гузаронидашуда ба мо имкон дод, ки сабабҳои асосие, ки падидаи коррупсиониро ба вуҷуд меоранд, гурӯҳбанди кунем:

- Сабабҳои асосӣ.
- Сабабҳои ташкилӣ.
- Сабабҳои иҷтимоӣ.

Сабабҳои хусусияти иҷтимоӣ пеш аз ҳама ба сатҳи бюрократизм дар сохторҳои давлатӣ, инчунин ба коррупсия гирифта шудани аъзоёни ҷомеа вобаста аст. Илова бар ин, омилҳои иҷтимоии падидаҳои коррупсионӣ суннатҳои фарҳангӣ ва таърихи халқ ё миллатро дар бар мегирад. Омилҳои берунӣ ва дохилӣ ба сатҳи коррупсия дар соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёти миллӣ таъсир мерасонанд, аз ҷумла;

- намудҳои фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ ва шахсони воқеӣ, ки ба манфиатҳои амнияти иқтисодии миллӣ зарар мерасонанд;
- амалиёти воҳидҳои алоҳидаи ҷинойтӣ ва гурӯҳҳо ё шахсони алоҳида бо ниятҳои ғайриқонунӣ дар шароити фароҳам овардани фазои мусоид барои анҷом додани амалиётҳои ғайриқонунӣ;
- дағалона вайрон кардани қонунгузории ҷорӣ.

Омилҳои дохилӣ, ки ба сатҳи коррупсия дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ, инчунин дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ таъсири манфӣ мерасонанд, инҳоянд;

- мукамал набудани механизми идоракунии фаъолияти ҳокимияти маҳаллӣ;
- самаранокии пасти низомии коргузорӣ ва автоматикунонии фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ;
- мавҷуд набудани низомии муқарраршудаи барасиши муроҷиатҳои шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ;
- мавҷуд набудани системаи муосир ё сохтори назорати қонун аз ҷониби роҳбарон, ки ба ташаккули шароит барои сӯиистифода аз мақоми хизматӣ мусоидат мекунад;
- сатҳи пасти интизом дар сохторҳои давлатӣ, ки барои содир намудани ҷинойтҳои коррупсионӣ шароити фароҳам меоранд;
- даст кашидан аз истифодаи технологияҳои пешрафтаи рақамӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолият ҳангоми иҷрои вазифаҳои хизматӣ;
- набудани интизом дар низомии интиҳобот ва ҷойгиркунонии кадрҳо дар системаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ.

Бархе аз бархӯрдҳои дар боло зикршуда оид ба таърифи коррупсия, коррупсияро танҳо дар системаи идоракунии давлатӣ бо иштироки ҳатмии мақомоти давлатӣ баррасӣ мекунад. Дар асоси омӯзиш ва таҳлили адабиётҳои илмӣ мо равишҳои тайсири коррупсияро мурабтаб сохтем.

Ҷадвали №1 : Равишҳо ва тафсири мафҳуми коррупсия.

Концепсия	Хулоса
Равиши оқилона (ҷинойти иқтисодӣ)	Шахс тамоми хароҷот ва манфиатҳои қонунии худро баркашида қарор қабул мекунад, ки бо дасту дили пок қарордан ба ӯ даромаде наоварда, ҳангоми сӯиистифода намудан аз ваколатҳои мансабӣ соҳиби захираҳои молиявӣ ва даромади қалонро ба даст оварда метавониста аст.
Назари рафтори иҷоракорӣ	Иҷораи иқтисодӣ-пардохти захираҳое, ки арзиши ноҳии хароҷоти имкониятҳои зиёд аст, ҳангоми истифодаи

	ғайримонополии ин захираҳо. Рафтори ба рента нигаронидашуд - кӯшишҳое, ки ба татбиқи даҳолати давлат ба таксимои бозории захираҳо бо мақсади аз худ намудани даромади ба таври сунъӣ дар шакли ичора ба вучуд омадаанд. Коррупсия ҳамчун як шакли рафтори ғайриқонунии ичорагирӣ фаҳмида мешавад.
Муносибати институтсионалӣ	Коррупсия ин амали мутақобилаи шартномавӣ байни субъектҳои иқтисодӣ бо мақсади сӯиистифода аз мансаб ба хоҳири манфиатҳои шахсӣ.
Моделҳои Принципиал-Агент	Коррупсия аз сабаби асимметрии иттилоот ва хароҷоти баланди мониторинги фаъолияти агент-мансаб вучуд дорад.
Назариҳои рафтори оппортунисти	Коррупсия як ҳолати махсуси рафтори оппортунисти мебошад
Либерализми классикӣ	Коррупсия ҳамчун ноқоимии давлат ва ноқоимии бозор, ҳамчун “зидди неқии оммавӣ”, ки ба тамоми аъзоёни ҷомеа зарар мерасонад. (таъриси манфии беруна)

Бояд гуфт, ки вайрон кардани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ яке аз шартҳои манфии рушди ҷинойтҳои коррупсионӣ мебошад. Дар баробари ин қайд кардан зарур аст, ки барои вайрон кардани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ сабабҳои зиёд дорад. Муҳаққиқони гуногун ин ҳолатро бо роҳҳои гуногун шарҳ медиҳанд.

Дар таҳқиқоти худ, олим Клитгард Роберт формулаи зерини коррупсияро пешниҳод кардааст:

$$K = M + K - M$$

Эзоҳ: K - коррупсия; M - қудрати монополии; K - қарорҳои коррупсионӣ, M – масъулият.

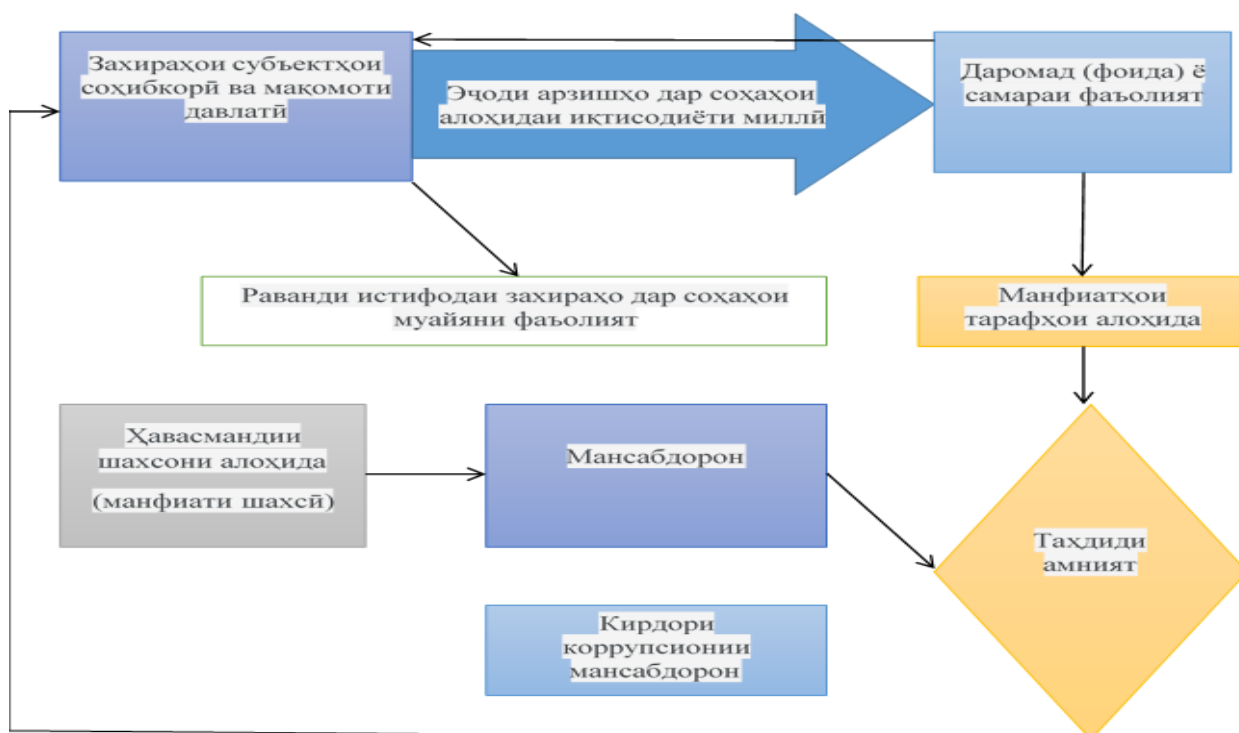
Ҳамин тариқ аз ин формула бармеояд, ки падидаи коррупсия пеш аз ҳама ба сатҳи қудрат вобастагӣ дорад. Моделҳои дигаре, ки камтар ҷолиби коррупсия аст, чунин ба назар мерасад:

Коррупсия ин – неъматҳои иқтисодӣ, демократия, низоми судӣ, хусусиятҳои давлат, таърих, география.

Қобили қабул аст, ки дар таҷрибаи ҷаҳонӣ формулаи монандро Бонки ҷаҳонӣ чунин нишондиҳандаҳоро барои ҷенкунии омилҳои коррупсионӣ ҳисоб мекунад, ба мисли CPI (Index-дарки коррупсия) дар Transparency International WGI (Indicators Worldwide Governance).

Сӯиистифода аз вақолатҳои мансабӣ бо мақсади ба худ ё шахсони сеюм шароит фароҳам овардан барои азхуд кардани мол ва дигар хизматрасониҳо равона шуда ба манфиати соҳибмӯлк таҳдид менамояд. Ин навъи сӯиистифодаи коррупсионӣ дар бахши тичоратии иқтисод бештар истифода мешавад. Намунаи ҷинойтҳои коррупсионӣ дар ташкилотҳои тичоратӣ дар қадвали №2 нишон дода шудааст.

Чадвали №2. Модели ҷинойтҳои коррупсионӣ дар ташкилотҳои тиҷоратӣ

Таснифҳои гуногуни рафтори коррупсионӣ мавҷуданд. Олим Хайденхаммер А., дар таҳқиқоти худ “Оид ба мубориза бо коррупсия пешниҳод мекунад, ки вобаста ба муносибатҳои гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ коррупсияро ба коррупсияи хурд, оддӣ ва ҷиддиро ҷудо кунем[1]”.

Корманд Дронов Р.В. дар таҷрибаи худ 10 (даҳ) хусусияти таснифи коррупсия ва зухуроти коррупсиониро муайян кардааст. Дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ ва таҳқиқоти Дронов Р.В., намудҳои асосии муносибатҳои коррупсиониро муайян намудааст[3]. (Чадвали №3).

Шакли олии коррупсия, ки дар он коррупсияи иқтисодӣ ва сиёсӣ ба ҳам мепайванданд, ғасби қудрат ва эҷоди як режими авторитарӣ-коррупсионӣ мебошад.

Коррупсия сиёсиро вобаста ба марҳилаҳои раванди азхудкунии ҳокимият чунин гурӯҳбанди кардан мумкин аст:

- коррупсияи интиҳоботӣ;
- хусусигардонии ҳокимият.

Коррупсияи иқтисодӣ метавонад дар сатҳҳои поёнӣ ва миёнаи-маъмурӣ (расмӣ) дар сатҳи олӣ – харидани давлат бошад.

Дар баробари ин, бояд гуфт, ки дар адабиётҳои илмӣ коррупсияи маъмурӣ ё мансаби дар 2 (ду) шакл зоҳир мешавад, аз ҷумла;

- коррупсияи хонаводагӣ;
- коррупсияи соҳибкорӣ.

Коррупсияи хонаводагӣ асосан дар муносибатҳои мутақобилаи шахсони алоҳидава кормандони мақомоти давлати зоҳир мегардад.

Коррупсияи соҳибкорӣ бошад, он дар шароити ҳамкориҳои байни корхона (ташкилот) ва намояндагони мақомоти давлати ба вуҷуд меояд.

Чадвали №3: намудҳои асосии муносибатҳои коррупсионӣ.

Меъроҳ	Намудҳои муносибати коррупсионӣ
Вобаста ба сатҳи ҳамгироии муносибатҳои коррупсионӣ дар иҷтисодиёти давлатӣ	- сатҳи макро; - сатҳи микро.
Аз рӯй зухурот дар соҳаҳои гуногуни иҷтисодиёт	- мақомоти давлатӣ; - корхонаҳо; - хонаводагӣ; - дигарон.
Аз рӯй намуди мавзӯҳои муносибатҳои коррупсионӣ	- давлат; - шахс; - корхона-корҳо; - корхона-давлат.
Дар тичорат ё мавқеи расмӣ мавзӯи муносибатҳои коррупсионӣ	- коррупсияи давлатӣ (дар низоми хизмати давлатӣ ва ҳарбӣ) - коррупсияи ғайридавлатӣ (дар бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ)
Аз рӯй фаъолияти тоҷире, ки бо предмети ришвадиҳӣ корро пеш мебарад.	- чиноятҳои тичорати - ҳуқуқ ба тичорат
Коррупсия дар соҳаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ	- аз рӯй шубҳаҳо (вазирати корҳои дохилӣ, прокуратура ва ғайра). - Аз рӯй намуди фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ (тафтишот, фаъолияти оперативӣ, адлия ва ғайра).
Аз рӯй мақоми аъзо муносибатҳои коррупсионӣ	- табақаҳо; - апиқалӣ; - байналмиллалӣ
Аз рӯй намуди ҳадамоти коррупсионӣ	- барои вайрон кардани меъёрҳои ҳуқуқӣ; - барои иҷрои он чизе, ки бояд дар асоси вазифаҳояш иҷро кунад; - барои иҷро накардани он чизе, ки бояд дар асоси вазифаҳояш иҷро намояд.
Аз рӯй шакли субъекти ришвахури	- пул; - хизматрасонӣ - арзишҳои моддӣ
Аз рӯй басомади муомилоти коррупсионӣ	- коррупсияи эпизодӣ - коррупсияи систематикӣ.

Коррупсия як падидаи мураккаби иҷтимоӣ буда, объекти таҳқиқоти мактабҳои гуногуни илмӣ, аз ҷумла: мактаби иҷтисодӣ мебошад.

Коррупсия имрӯз аз ҷониби муҳаққиқони гуногун таърифҳои зиёде дода шудааст, барои дақиқтар фаҳмидани мазмуну мафҳуми коррупсия чунин мешуморем, ки ба таври ғайримустақим ё бевосита ба салоҳият ва манфиатҳои қонунии хизмати давлатӣ ва дар маҷмӯъ мақомоти давлатӣ ҳалал мерасонад, фарқ кардан лозим аст.

Категорияҳои зерини ба ҳам алоқаманди аломатҳои амалияи коррупсионӣ дар соҳаи идоракунии инҳоянд;

- созиши коррупсионӣ;
- манфиат, ки қувваи пешбарандаи фаъолияти иштирокчиёни кирдорҳои коррупсионӣ мебошанд;

- зараре, ки ҳама гуна рафтори эҳтимолии коррупсионӣ метавонад ба манфиатҳои ҷамъиятӣ расонад.

Ҳамин тариқ бояд қайд кард, ки аломатҳои коррупсионӣ дар соҳаи идоракунӣ инҳо мебошанд;

- муомилот байни шахси мансабдор ё корманд, ки ба рафтори муайяни ин шахсон манфиатдор аст;
- қасдан ғайриқонунӣ будани чунин аҳд, ки анҷом додани он бо таҳдиди ҷавобгарии ҳуқуқӣ тибқи меъёрҳои қонунгузории манъ аст.

АДАБИЁТ

1. Heidenheimer A. J. Perspectives on Perception of Corruption / A. J. Heidenheimer, M. Johnston (eds) // Political Corruption: concepts and contexts. 3rd ed. P. 152-154.
2. Богданов И.Я., Калинин А.Л. Пекарев В. Я. Правовые аспекты борьбы с коррупцией на национальном и международном уровнях. М.: Издательство РУДН, 2001. -328 с.
3. Дронов Р.В. Коррупция – угроза национальной безопасности России: монография / Р.В. Дронов. – СПб.: Астерион, 2010г. 142 с.

УДК: 332.1; 334.723

Мукаддасзода Ф.М., Ҳаёхочаев Ш.Ф.

МАСЪАЛАҲОИ НАЗИРИЯВИЮ АМАЛИИ ШАРИКИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСӢ ДАР СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои назариявию амалии шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи хизматрасонӣ баррасӣ гардида, ҷараёни ташаккул ва рушди институти шарикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои Осиёи Миёна таҳлил карда шудааст. Муаллиф махсусиятҳо ва шартҳои ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусиро дар доираи механизми ШДБХ мушаххас намудааст.

Вожаҳои калидӣ: шарикии давлат ва бахши хусусӣ, масъалаҳои рушди ҷомеа, ризоияти манфиатҳо, ислоҳоти институтсионалӣ

Мукаддасзода Ф.М., Ҳаёходжаев Ш.Ф.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ПАРТНЕРСТВО ГОСУДАРСТВА И ЧАСТНОГО СЕКТОРА В СФЕРЕ УСЛУГ

В данной статье рассматриваются теоретические и практические вопросы партнерства государства и частного сектора в сфере услуг, анализируется процесс становления и развития института партнерства в Республике Таджикистан и в странах Центральной Азии. Автор конкретизировал специфику и условия сотрудничества государства и частного сектора в рамках механизма ГЧП.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, вопросы развития сообщества, согласия интересов, институциональные реформы.

Muqaddaszoda F.M., Hayokhojaev Sh.F.

**THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES
PARTNERSHIP BETWEEN THE STATE AND THE PRIVATE SECTOR
IN THE SERVICE SECTOR**

This article discusses the theoretical and practical issues of partnership between the state and the private sector in the service sector, analyzes the process of formation and development of the partnership institution in the Republic of Tajikistan and in the countries of Central Asia. The author specified the specifics and conditions for cooperation between the state and the private sector within the framework of the PPP mechanism.

Key words: public-private partnership, community development issues, agreement of interests, institutional reforms.

Муносибатҳои давлат ва ҷомеа, аз ҷумла бахши хусусӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъмини талаботи аҳоли ба хизматрасонӣ аз лаҳзаи пайдоиши сохтори давлатдорӣ то ба имрӯз марҳалаи дарози таърихро паси сар карда, вобаста ба мафкураву андеша ва манфиатҳои ҷонибҳо, сохти давлатдориву марҳалаҳои рушди иқтисодӣ, пешрафти илм ва техникаву технологияҳо шаклу усулҳои гуногунро дарбар мегирад.

Дар ин ҷода масъалаҳои истифодаи самараноки моликияти сармоя ва нерӯи зеҳнӣ дигар имконияту иқтидорҳо, инчунин фароҳамсозии инфрасохтори мусоиди хизматрасонӣ дар ҳалли масъалаву мушкилоти умдаи ҷомеа ба риояи тавозуни манфиатҳои давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун масъалаҳои меҳварӣ баромад менамоянд.

Ба андешаи мо, дар замони муосир яке аз шаклҳои маъмули ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусӣ ин дастгириҳои давлатӣ дар рушди бахшу соҳаҳои иқтисоди миллий тавассути додани имтиёзҳо, муҳайёсозии инфрасохтори зарурӣ, ҷудо намудани қитъаи замин барои сохтмони ин ё иншооти истифодаи умум, тичоративу истехсолӣ ва хизматрасониҳо мебошад.

Аз ҷониби дигар, имрӯзҳо дар баъзе шаҳру ноҳияҳои мамлакат маъмулан аз ҷониби соҳибкорон бунёди иншоотҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла роҳу боғчаи бачагона, мактабу иншооти гуногуни тиббӣ бе ягон шартӣ иловагӣ ройгон амалӣ гардида, ба истифодаи умум пешниҳод ва ба тавозуни моликияти давлатӣ супорида истодаанд. Бояд таъкид дод, ки ин гуна муносибатҳо ба амалҳои хайру эҳсонкорӣ мансуб мебошанд.

Омӯзиши таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ва давлатҳои дорои иқтисоди бозорӣ собит менамояд, ки доираи ғайридавати давлат ва бахши хусусӣ дар иқтисодиёт мушаххас гардидааст ва ин тарзи ҳаётан собитшудаи муносибатҳои ҷонибҳо самараву натиҷа дода истодааст.

Дар робита ба ин, вобаста ба вазъи иқтисодиву иҷтимоӣ ва мушкилоту масъалаҳои рушди ҷомеа масъалаҳои арзи ҳастӣ доранд, ки ҳалли онҳо барои давлат ва бахши хусусӣ дар алоҳидагӣ имконнопазир ва ё ғайрисамаранок мебошад. Вале давлат уҳдадор аст, ки чунин хизматрасониҳоро барои ҷомеа таъмин намояд. Ингуна лоиҳаҳо аз лиҳози амалисозиву хизматрасонӣ муддати дарозро дарбар гирифта, сармояталаб мебошанд.

Аз ин нуктаи назар, ба андешаи мо, механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун роҳи ҳалли масъалаи мазкур хизмат менамояд.

Вале таҳлилҳои мо собит менамоянд, ки новобаста аз муқаррароти гуногуни созмонҳои ҷаҳонии иқтисодиву молиявӣ ва қонунгузори кишварҳои гуногун ва ниҳодҳои махсусгардонидашудаи давлатҳои пешрафта истифодаи истилоҳи «шарикии давлат ва бахши хусусӣ» (ШДБХ) дар қорҳои илмӣ гуногунсамти муҳаққиқони алоҳида баҳснокии амиқ ба миён овардааст.

Махсусан, дар як қатор таҳқиқоти илмӣ давлатҳои пасошуравӣ, аз ҷумла тадқиқотчиёни ватанӣ солҳои охир ба дилхоҳ мавзӯи илова намудани шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ба истилоҳ «муд» шуда истодааст. Гуё ҳамчун як нағсонӣ ва ё мушкилоти умдаи иқтисодӣ таҳқиқ гардида истодааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар давлатҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон (28.12.2012с.), Қазоқистон (31.10.2015с.), Ўзбекистон (10.05.2019с.), Туркменистон (5.06.2021с.) ва Қирғизистон (11.08.2021) бо дарназардошти ҷалби сармояи хусусӣ барои рушди инфрасохтори иқтисодиву иҷтимоӣ қонунҳо оид ба ШДБХ қабул карда шудааст [1; 2; 3; 4; 5].

Дар давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ба таври хос ислоҳоти институтсионалӣ амалӣ ва заминаҳои меъёрию ҳуқуқии ШДБХ тақмил дода шудааст. Масалан, 22 январи соли 2021 Қонуни Ҷумҳурии Ўзбекистон “Дар бораи ворид намудани тағйироту иловаҳо, инчунин аз эътибор соқит намудани як қатор санадҳои қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Ўзбекистон дар робита ба ба мукамалгардонии қонунгузорӣ оид ба ШДБХ” қабул гардидааст. Дар натиҷа, қонунҳо “Дар бораи консессияҳо” ва “Дар бори ШДБХ” муттаҳид карда шудааст [6].

Мутобиқи санади мазкур лоиҳаҳои ШДБХ маҷмӯи ҷорабиниҳо дар асоси ҷалби сармояи хусусӣ ва ё ҷорисозии таҷрибаи пешқадами идоракуниё, ки ба ҳалли масъалаҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва инфрасохторӣ нигаронида мебошад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ” асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, тартиби татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусиро дар соҳаи инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ муайян карда, ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии давлат ва бахши хусусиро таъмин менамояд.

Мутобиқи қонуни зикршуда, шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ин ҳамкориҳои шарикони давлатӣ ва хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои соҳаи инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ дар муҳлати муқаррарнамудаи созишномаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ буда, шарикӣ давлатӣ - мақомоти марказӣ ё маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба ҳисоб меравад.

Таҳлили маълумоти Муассисаи давлатии «Маркази татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2016 то соли 2021 ҳамагӣ 9 лоиҳаи ШДБХ дар соҳаҳои маорифу тандурустӣ, энергетика ва нақлиёт, алоқа ва идоракунии партовҳои саҳти маишӣ татбиқ шуда истодааст (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Лоиҳаҳои ШДБХ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

1	Таҷдид ва идоранамоии кӯдакони №133 дар шаҳри Душанбе	ҚДММ “Бойчечак”	Аз 22-09-2016	10 сол	Маблағгузорӣ-таъмиру таҷдиди пурра, навсозӣ-истифодабарӣ - супоридан	8 млн сомонӣ
2	Соҳтмони хатти интиқоли барқ ба МОИ “Данғара”	ширкати хитойии “Shanxi Coal Cooperation”	Аз 22-12-2016	8 сол	Маблағгузорӣ-Соҳтмон-истифодабарӣ-таъминоти МОИ бо барқ-супоридан	22, 8 (млн.) долари ИМА
3	“Таъсиси маркази пешгирӣ ва мубориза бар зиддӣ гепатитҳои вирусӣ”	ҚДММ “Тоҷикиноватсия”	Аз 16-уми августи соли 2017	15 сол	Маблағгузорӣ-Таъмиру таҷдид, мучҷаҳазгардонии техникаву технологӣ-	20 млн сомонӣ

					истифодабарӣ- супоридан	
4	Низоми пардохти электронии роҳкиро ва назорати он дар нақлиёти мусофирбари автомобилии истифодаи умуми шаҳри Душанбе	ҚДММ “Авесто Гурух”	-	5 сол	Маблағгузорӣ- воридоти технологияҳои навтарини соҳаи нақлиёт – ташкил ва истифодабарӣ	23,093 млн сомонӣ
5	Таъмин намудани аҳолии ҷамоати деҳоти Исфисори ноҳияи Бобоҷон Ғафуров бо оби нӯшокии тоза	ҚДММ “Билол – 2017”	13-уми январӣ соли 2020	35 сол	Маблағгузорӣ- Соҳтмон барқарорсозӣ- истифодабарӣ - супоридан	1,783 млн сомонӣ
6	Идоракунии партовҳои саҳти маишии шаҳри Бӯстон	ҚДММ “Билол- 2017”	30-юми декабр и соли 2020	20 сол	Маблағгузорӣ- нигоҳдорӣ- истифодабарӣ - супоридан	13,7 млн сомонӣ
7	Низоми бақайдгирии воситаҳои мобилии алоқаи барқӣ ва низоми автоматии барасмиятдарории гумрукии воситаҳои мобилӣ	ҚДММ “Нет Солюше нс”	6 сентябр и соли 2021	10 сол	Маблағгузорӣ- ташкил- истифодабарӣ - супоридан	27 млн сомонӣ
8	Таъсиси Маркази скрининги аввалияи бемории оташак	ҚДММ “Ташхис и муосир”	8 декабр и соли 2021	10 сол	Маблағгузорӣ- таҷдид, азнавсозӣ ва мучаҳазгардонии утокҳои кории Марказ дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурий бо технологияи муосири тиббӣ - истифодабарӣ - супоридан	4,5 млн сомонӣ
9	Бунёди Маркази ягонаи таъмин ва безаррагардонии асбобҳои тиббӣ бамаротиб истифодашаванда ва мониторинги сифати безаррагардонӣ	ҚДММ “Тибинв ест”	аз 8 декабр и соли 2021	10 сол	Маблағгузорӣ- ташкил- истифодабарӣ - супоридан	17,784 млн сомонӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф: тибқи маълумоти Муассисаи давлатии «Маркази татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ». –речаи эл: -<http://ppp.tj/homepagetj/#>

Номгӯи лоиҳаҳо барои ҷалби сармояи бахши хусусӣ тавассути ШДБХ

	Номгӯи лоиҳа	Арзиш	шакли ШДБХ	Мухлати татбиқ	Мухлати эҳтимолии харҷбарории лоиҳа	Эзоҳ ба шакли ШДБХ
1.	Сохтмони хати роҳи оҳани «Истгоҳи роҳи оҳани «Спитамен» — МОИ «Суғд» — шаҳри Истиқлол (– 65 км)	200 млн долл ИМА	Маблағгузори-Сохтмон - истифодабарӣ - супоридан	Сохтмон: 4 сол, Истифодабарӣ: 20 сол	15 сол	-
2	Сохтмони кӯдакистони нав дар маркази ноҳияи Спитамен	350 000 долл ИМА	Маблағгузори-Сохтмон - истифодабарӣ - супоридан	Сохтмон: 1,5 сол, Истифодабарӣ: 10 сол	7 сол	Ва ё дигар шаклҳои ШДБХ, ки дар асоси гуфтушуни ҷаҳд байни тарафҳо мувофиқа ва дар Созишнома муқаррар карда мешаванд.
3	Сохтмони иншооти обтаъминкунӣ ва гузаронидани қубурҳои тақсими об дар ҷамоати деҳоти Хурамзамини ноҳияи Спитамен	450 000 долл ИМА	Маблағгузори-сохтмон - истифодабарӣ - супоридан	Сохтмон: 1 сол, Истифодабарӣ: 18 сол	12 сол	
4	Азнавсозии Кӯдакистони «Парасту» дар шаҳри Гулистон	160 000 долл ИМА	Маблағгузори-лоиҳакашӣ - азнавсозӣ - азнавтаҷҳи зонӣ истифодабарӣ - супоридан	Азнавсозӣ ва таъмир: 1 сол, Истифодабарӣ: 15 сол	10 сол	ва ё иҷора: 25 сол
5	Сохтмони Аквапарк ва комплекси фароғативу дилхушӣ дар шаҳри Гулистон	2 500 000 долл ИМА	Маблағгузори-лоиҳакашӣ -сохтмон - истифодабарӣ - супоридан	Сохтмон: 4 сол, Истифодабарӣ: 12 сол	7 сол	Ва ё дигар шаклҳои ШДБХ

6	Сохтмони мактаби миёнаи нав дар ҷамоати деҳоти Ҳаёти Нави ноҳияи Ҷаббор Расулов	520 000 долл ИМА	Маблағгузо рӯи-лоихакашӣ-сохтмон - истифодаба рӯи - супоридан	Сохтмон: 2 сол, Истифодаба рӯи: 18 сол	15 сол	Ва ё дигар шаклҳои ШДБХ
7	Сохтмони иншоот ва шабакаи обтаъминкунӣ дар деҳаи Тоҷикободи ноҳияи Ҷаббор Расулов	120 000 долл ИМА	Маблағгузо рӯи-сохтмон - истифодаба рӯи - супоридан	Сохтмон: 1,5 сол, Истифодаба рӯи: 20 сол	15 сол	Ва ё дигар шаклҳои ШДБХ
8	Азнавсозии маҷмааи варзишии «Ҷавонӣ»-и ҷамоати шаҳраки Меҳрободи ноҳияи Ҷаббор Расулов	140 000 долл ИМА	Маблағгузо рӯи-сохтмон - истифодаба рӯи - супоридан	Азнавсозӣ: 1,5 сол, Истифодаба рӯи: 20 сол	15 сол	Ва ё дигар шаклҳои ШДБХ
9	Барқарорсозии шабакаи оби нӯшокии истифодаи умуми шаҳраки палоси шаҳри Бӯстон	391 239 долл ИМА	Маблағгузо рӯи-сохтмон, истифодаба рӯи ва супоридани иншоот	Сохтмон ва азнавсозӣ: 1,5 сол, Истифодаба рӯи: 25 сол	15 сол	Маблағгуз ории лоихаи ШДБХ аз ҳисоби маблағҳои шахсӣ ва ё дигар маблағҳои ҷалбшаванда
10	Беҳсозии дастрасии аҳолии деҳаи Унҷии ноҳияи Б.Ғафуров ба оби тозаи нӯшокӣ	447 716 долл ИМА	Маблағгузо рӯи-сохтмон, истифодаба рӯи ва супоридани иншоот	Сохтмон ва азнавсозӣ: 6 моҳ, истифодаба рӯи: 25 сол	8 сол	
11	Идоракунии партовҳои саҳти маишии ҷамотҳои деҳоти Исфисор, Хистеварз ва Зарзамини ноҳияи Б.Ғафуров	3 068 352 долл ИМА	Маблағгузо рӯи-сохтмон ва азнавсозии таъмир - истифода ва идоракунии-супоридан	Сохтмон ва азнавсозӣ: 3 сол, истифодаба рӯи: 30 сол	12 сол	

Нишондиҳандаи мазкур бо дарназардошти фароҳамсозии заминаҳои меъёрии ҳукукии ШДБХ дар мамлакат ва таҷрибаи кишварҳои дигари минтақа хеле хоксоруна мебошад.

Аз ҷониби дигар, як қатор лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои амалишавӣ тавассути механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар самтҳои сохтмони роҳи оҳан, идоракунии партовҳои саҳти маишӣ, таъминоти аҳоли бо оби нӯшокии тоза, нақлиёт, маориф ва тандурустӣ, фарҳанг ва варзиш пешниҳод карда шудаанд (ҷадвали 2).

Таҳлили лоиҳаҳои мазкур собит менамояд, ки шартҳои ҳамкориҳои пешниҳодшаванда ҷолибият надошта, бахши хусусиро ҳавасманд карда наметавонад. Масалан, лоиҳаи сохтмони хати роҳи оҳани «Истгоҳи роҳи оҳани «Спитамен» - МОИ «Суғд» — шаҳри Истиклол (65 км) бо арзи 200 млн долл ИМА барои амалисозӣ тавассути ШДБХ ба муҳлати 20 сол пешниҳод шудааст. Ҳол он, ки муҳлати эҳтимолии хароҷотбарории лоиҳа 15 сол нишон дода шудааст.

Бояд таъкид кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ оид ба шарикии давлат ва бахши хусусӣ мақоми ваколатдор ба ҳисоб рафта, аз 2 июли соли 2013 Муассисаи давлатии «Маркази татбиқи лоиҳаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ» ва Шӯро оид ба шарикии давлат ва бахши хусусӣ таъсис дода шудааст.

Ба андешаи мо, таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни масъалаҳои рушди ШДБХ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла таҳлили муқоисавии дастоварду мушқилот ва роҳҳои ҳалли масъалаҳои мавҷуда ба манфиати рушди иқтисоди миллӣ хизмат хоҳад намуд. Зеро бо вучуди ҳалли масъалаҳои институтсионаливу инфрасохтори ШДБХ дар мамлакат, ҳоло ҳам, натиҷаҳо ба имкониятҳои мавҷуда мутобик намебошанд. Аз ҷумла, масъалаҳои ҷамъоварӣ ва коркарду безаргардонии партовҳои маишӣ, азнавсозии пойгоҳҳои обкашӣ ва муччаҳазгардонии таҷҳизоту инфрасохтори обёрии заминҳои кишоварзӣ, ҷорисозии иқтисоди рақамӣ дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва бисёр лоиҳаҳои бахшҳои дигари аҳамияти стратегидошта бояд тавассути механизми ШДБХ роҳандозӣ карда шаванд.

Дар ин ҷода, таҳлили муқоисавӣ нишон медиҳад, ки Агентӣ оид ба рушди ШДБХ дар Ҷумҳурии Ўзбекистон 20 октябри соли 2018 дар назди Вазорати молияи ин давлат таъсис дода шуда, фаъолияти он дар ҷамоаҳои соҳавӣ бо вазорату идораҳои соҳавӣ, мақомоти давлатии маҳаллӣ ва дигар мақомоти давлатӣ роҳандозӣ гардида истодааст [7].

Тибқи маълумот танҳо дар соли 2022 доир ба 212 лоиҳаи ШДБХ ба маблағи беш аз 4,5 миллиард доллари ИМА ҳамкориҳо бо бахши хусусӣ ба роҳ монда шуда, дар 173 лоиҳа қарордодҳо ба имзо расидааст. Аз ҷумла, 53 лоиҳа ба бахши экология ва 52 лоиҳа ба бахши обтаъминкунии ирригатсия, 48 лоиҳа ба маориф, 24 лоиҳа ба фарҳанг ва 20 лоиҳа ба тандурустӣ мансуб мебошад.

Тибқи адабиётҳои илмӣ иқтисодӣ «ШДБХ ин тарзи таъмини инфрасохтори давлатӣ бо асосҳои дарозмуддат, ки тибқи он бахши хусусӣ қисмати асосии масъулияти хавфҳо ва маблағгузори бунёди иншооти инфрасохториро аз таҳияи лоиҳа то хизматрасонии даромуҳлат ба зимма мегирад. ШДБХ масъалаҳоеро фаро мегирад, ки ҳангоми амалисозии идоракунии лоиҳаҳои калону мураккаби инфрасохторӣ ба монанди мавҷуд набудани арзёбии сармоя ва хавфҳо, мавҷуд набудани имкониятҳои амалисозии дурусти коркард ва таъмини инфрасохтор, инчунин мушқилоти тартиби нокифояи шартномавӣ, ки тағйирёбии фармоишҳо ва афзоиши хароҷоти пудратчиёро ба миён меорад» [8].

Аз ин нуктаи назар, ШДБХ дар лоиҳаҳои мушаххаси калонҳаҷму дарозмуддати соҳаҳои муҳимми иҷтимоӣ иқтисодӣ бояд мавриди истифода гардад. Мавриди зикр аст, ки давлат бо дарназардошти мубрамияти чунин хизматрасониҳои муҳимми иҷтимоӣ ва маҳдуд будани иқтидору имкониятҳои буҷети давлатӣ бахши хусусиро бо шартҳои қарордодӣ барои бунёди истифодаи самараноки инфрасохтору иншооти зарурӣ ба ҳамкорӣ

тавассути пешниҳоди лоиҳаҳои ШДБХ даъват менамояд. Ва ё чунин ташаббус аз ҷониби бахши хусусӣ пешниҳод мегардад.

Дар натиҷа, як қисми уҳдадориҳои давлат оид ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ бо шартҳои мутақобилан судманди қаблан мувофиқашуда ба зиммаи бахши хусусӣ вогузор мегардад.

Ба андешаи мо, бо дарназардошти махсусиятҳои соҳаҳои анъанавии хизматрасониҳои давлатӣ ризоияти манфиатҳои давлат, бахши хусусӣ ва ҷомеа ҳамчун шартӣ калидӣ ба ҳисоб рафта, хавфу таваккал, ғоидаву харочот, ҳукуку уҳдадоиҳо бояд мушаххас арзёбӣ карда шаванд.

Муттаассифона, дар таҳқиқотҳои илмӣ солҳои охир дар мамлакат ин паҳлуи масъала мадди назар гардида истодааст ва ё муносибати сатҳи ба назар мерасад.

Баҳснокии амиқ ва ихтилофҳо дар фаҳмиши ШДБХ дар он зухур мегардад, ки ҳадафи асосӣ – баланд бардоштани сатҳу сифати хизматрасониҳои дастрас ба ҷомеа тавассути роҳандозии ҳамкориҳои дарозмуддати қарордодии давлат ва бахши хусусӣ дар бархе ҳолатҳо аз доираи мавзӯи таҳқиқот берун монда истодааст.

Дар ҳолати дигар, истифодаи нодурусти ШДБХ дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ натавонанд самараро дилхоҳро таъмин намекунад, балки эҳтимол ба механизми “дуздӣ қонунигардонидашуда” мубаддал мегардад. Яъне манфиатҳои коррупсионӣ волоият пайдо карда, ба ҷойи сарфаи маблағҳои буҷети давлатӣ харочоти ғайримаксадноки он ва муомилоти ғайрирасмӣ ба миён меояд.

Дар ин ҷода Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Токаев К.Ж. қайд намудааст, ки “зарур аст, ки ба модели нави ШДБХ гузашта шавад. Имрузҳо бисёр лоиҳаҳои ШДБХ барои соҳибкорону мансабдорони бевиҷдон ҷойи дуздӣ шудааст. Қарордодҳо дар ин бахш бояд шаффоф ва дар асоси озмун баста шаванд. Барои баланд бардоштани самаранокии механизми мазкур қабули қонуни дахлдор зарур аст [9].

Аз ин нуқтаи назар, ШДБХ бояд ҳамчун механизми ҷалби бахши хусусӣ дар идоракунии иншооти иҷтимоӣ ва хизматрасонӣ ба ҷомеа тавассути сармоягузориҳои мустақим аз як тараф ва инчунин механизми паст кардани сарбориҳо ба буҷети давлатӣ аз ҷониби дигар хизмат намояд.

Ҳамин тавр, дар асоси нуқтаи назари адабиётҳои илмӣ махсусиятҳои зерини ШДБХ-ро ҷудо кардан мумкин аст [10,–С.6 - 9]:

1) аз ҷумлаи усулҳои қарордодии амалисозии лоиҳаҳои инфрасохторӣ ба ҳисоб меравад;

2) ҳамкориҳои мутақобилаи дарозмуддати давлат ва бахши хусусӣ мебошад;

3) бахши хусусӣ дар баробари иштирок дар бунёди (лоиҳақашӣ, маблағгузорӣ, сохтмон ва ё азнавсозии) объекти инфрасохторӣ, инчунин дар истифодабарӣ ва хизматрасониҳои техникии он бо мақсади гирифтани ғоидаи иштирок менамояд;

4) имконияти ҷалби сармояи хусусӣ барои маблағгузории бунёди объекти инфрасохторӣ дар шароити маҳдудии имкониятҳои маблағгузориҳои буҷетӣ ва имконияти сарфаи маблағҳои буҷетӣ;

5) имконияти паст кардани хавфу харочоти арзиши лоиҳа ва истифодабарии он;

6) имконияти ҷорисозии таҷрибаи пешқадам ва навгониҳо дар лоиҳаҳои инфрасохторӣ.

Дар ин ҷода ризоияти манфиати ҷонибҳо ва ҷомеа шартӣ асосии ҳамкориҳои ҷонибҳо ба ҳисоб рафта, ШДБХ воситаи механизми ҷалби сармояи бахши хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои муҳимму маблағталаб ба ҳисоб меравад.

Ҳамзамон бо ин, масъалаҳои таҳлили харочотҳои буҷети давлатӣ вобаста ба амалисозӣ ва нигоҳдории лоиҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, асосноккунии лоиҳаҳои ШДБХ, муайянсозии арзиши лоиҳаҳо, сарчашмаи маблағгузориҳо ва самаранокии лоиҳа ва муҳимияти татбиқи он аз ҷумлаи масъалаҳои муҳим бокӣ мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ”// аз 28 декабри соли 2012. -№ 907. -Сарчашмаи эл: -речаи дастрасӣ: - http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=118598&conttype=2
2. Закон Республики Казахстан “О государственно-частном партнерстве” (с изменениями и дополнениями на 01.05.2023 г.). –Эл.рес. –Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37704720.
3. Закон Республики Узбекистан “О государственно-частном партнерстве” / от 10.05.2019 г., N ЗРУ-537. –Эл.рес. –Режим доступа: <https://nrm.uz/contentf?doc=588378>
4. Закон Республики Туркменистана “О государственно-частном партнерстве”. - Ашхабад, 5 июня 2021 года. –Эл.рес. –Режим доступа: <https://turkmenistan.gov.tm/ru/post/54969/zakon-turkmenistana>.
5. Закон Кыргызской Республики “О государственно-частном партнерстве”. - от 11 августа 2021 года, № 98.–Эл.рес. –Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112275>
6. Қонуни Ҷумҳурии Ўзбекистон “Дар бораи ворид намудани тағйироту иловаҳо, инчунин аз эътибор соқит намудани як қатор санадҳои қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Ўзбекистон дар робита ба ба мукамалгардонии қонунгузорӣ оид ба ШДБХ”. -Сарчашмаи эл: -речаи дастрасӣ: https://continent-online.com/Document/?doc_id=35407771#pos=0;
7. Агентство по развитию государственно-частного партнерства при Министерстве финансов Республики Узбекистан. –Эл.рес. –Режим доступа: <https://www.pppda.uz/ru/vazirlik-haqida/biz-haqimizda>.
8. Казаковцева М.В. Теоретические подходы определения понятия «государственно-частное партнерство». – Журнал Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 3. –Эл.ресурс. –Режим доступа: -<https://science-education.ru/ru/article/view?id=13495>.
9. К.Ж.Токаев. Послание Главы государства народу Казахстана (1 сентября 2022 года). - <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130>.
10. Практическое руководство для инвесторов «Государственно-частное партнерство в странах евразийского экономического союза» – М.: Центр развития ГЧП, 2017. –С.6 – 9.

377.4:796.5(575.3)

Бегов А.О.

**ТАШАККУЛЁБИИ ТУРИЗМИ ЭКОЛОГӢ ДАР НОҲИЯҲОИ ТОБЕИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Мақолаи мазкур ба масъалаи таҳқиқ ва ташкили соҳаи сайёҳӣ, аз ҷумла сайёҳии экологиро бо пешниҳоди баъзе хусусиятҳои хоси он бахшида шудааст. Дар шароити имрӯзаи раванди ғайриқонунии соҳаҳои гуногун, соҳаи сайёҳӣ низ дар самти ба худ хос тақвими ёфта, истифодаи самараноки захираҳои инсониро дар минтақа, тибқи стратегияи қабулшуда барои пешрафти босуботи иқтисодии мамлакат (вобаста ба таъинот) амали менамояд ва ба ҳисоб мегирад. Бинобар ин, пешниҳодҳои дар мақола овардашуда барои пешбурди ғайриқонунии минбаъдаи истифодаи сайёҳии экологӣ дар минтақа мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, сайёҳии экологӣ, инфрасохтори сайёҳӣ, стратегия, рекреатсия, захираҳои инсонӣ, курорт, ландшафт, иқтисодиёт, сайёҳ, таҳлил, минтақа, иқтидор, рушди устувор, тақрири техсоли, сармоя, маблағ, бюджет, омил.

Бегов А.О.

РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В РАЙОНАХ РЕСПУБЛИКАНСКОГО ПОДЧИНЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Данная статья посвящена проблеме исследования и организации индустрии туризма, в том числе экологического туризма, представляя некоторые его специфические черты. В современных условиях процесса деятельности различных сфер индустрия туризма также совершенствуется в своем направлении, реализуя и учитывая эффективное использование человеческих ресурсов в регионе, согласно принятой стратегии развития экономической стабильности страны (в зависимости от направления). Поэтому предложения, представленные в статье, способствуют дальнейшему использованию экологического туризма в регионе.

Ключевые слова: туризм, экологический туризм, инфраструктура туризма, стратегия, рекреация, человеческие ресурсы, курорт, ландшафт, экономика, турист, анализ, регион, потенциал, устойчивое развитие, воспроизводство, капитал, деньги, бюджет, фактор.

Begov A.O.

ORGANIZATION OF ECO TOURISM IN SUBORDINATE REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article is devoted to the problem of research and organization of the tourism industry, including eco-tourism, presenting some of its specific features. In modern conditions of the process of activity of various spheres, the tourism industry is also improving in its direction, realizing and taking into account the effective use of human resources in the region, according to the adopted development strategy, the economic stability of the country (depending on the direction). Therefore, the proposals presented in the article contribute to the further use of ecological tourism in the region.

Key words: tourism, ecotourism, tourism infrastructure, strategy, recreation, human resources, resort, landscape, economy, tourism, analysis, region, potential, sustainable development, reproduction, capital, money, budget, factor.

“Барои таъмин намудани рушди минбаъдаи соҳаи сайёҳӣ зарур аст, ки кумитаи рушди сайёҳӣ корро ҷиҳати зиёд кардани номгӯии хизматрасониҳои сайёҳӣ, баланд бардоштани сатҳи сифати хизматрасониҳо дар соҳа, роҳандозии васеи сайёҳии таъбабатӣ, экологӣ ва кӯҳнавардӣ густириши бахшад”

Паёми Президенти ҶТ аз 23.12.2022

Дар ташаккули комплекси сайёҳии экологии ҳар як кишвар минтақаҳое, ки барои истироҳат табиати бой ва сайру саёҳат доранд, ҳамеша аҳамияти калон доранд. Бояд қайд кард, ки чунин падидаҳо, ба монанди баландиҳои мутлақ, водӣ, дашту саҳро, боғҳо, дарёҳо дар рушди намудҳои сайёҳӣ, хусусиятҳои инфрасохтори он бештар аҳамияти ҳалқунандаро мебозанд [6].

Аз ин рӯ хусусиятҳои ҷойгиршавии ҳудудии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати муносибати интихоби бештар ба омӯзиши фазои сайёҳӣ ва тавсеаи иқтидори онро талаб мекунад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки қариб 93 фоизи ҳудуди ҷумҳуриро кӯҳҳо ишғол мекунад. Аз ин ҷиҳат, баррасии ташкили сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумла, манотиқи ноҳияҳои тобеи он бо мақсади сайёҳати экологӣ, инчунин дигар намудҳои сайёҳат хеле муҳим аст.

Дар ин самт кӯшиш намудан лозим меояд, ки натиҷаҳои тадқиқоти назариявии дорои характери умумӣ дошта, бо назардошти иқтидор ва ташкили фазоии минтақаҳои сайёҳиву истироҳатӣ ҳамчун объект ба назар гирифта шавад. Ин масъала як қисми бахши умумии назариявӣ ва методологии мақолаи мазкур мебошад.

Умуман, дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, ки шароити табиӣ хеле гуногунро доро мебошанд, ташаккули маҷмаҳои сайёҳиро муайян кардан ба мақсад мувофиқ мебошад. Дар минтақа захираҳои об, аз ҷумла обҳои маъданӣ, набототу ҳайвонот, истироҳатгоҳҳо, манзараҳо (боғҳо, даштҳо ва ғайра) инчунин гуруҳҳои этникии дорои маданияти хос метавонанд ба таври назаррас фарқ карда, бо ҳамин хусусияти хоси худро ташкил диҳанд. Дар баробари ин ҷолибияти сайёҳии минтақаҳои кӯҳӣ аз диди экологӣ назар ба дигар минтақаҳо ба қуллӣ фарқ мекунад.

Бинобар ин мо бо боварӣ оиди баъзе шахру ноҳияҳое, ки индексҳои истироҳатишон баланд аст, назар карда онҳоро мавриди муқоиса анҷом медиҳем, аз ҷумла;

Ҷадвали 1. Муқоисаи рушди соҳаи сайёҳӣ дар шаҳри Ҳисор дар соли 2022 назар ба ҳамин давраи соли гузашта

№	Нишондиҳандаҳо	Воҳ.чен.	Ба 01.01.2023		Ба 01.01.2022	
			Ҳамагӣ	хориҷӣ	Ҳамагӣ	хориҷӣ
1	Микдори ширкатҳои сайёҳӣ, ки дар шаҳр фаъолият мекунад	адад	3		3	
2	Шумораи сайёҳон, ки ба шаҳр ташриф овардаанд	нафар	80793	4599	73862	1083
3	Шумораи хатсайр/мавзёҳои таърихӣ сайёҳӣ	адад	5/96		5/87	
4	Шумораи сайёҳоне, ки аз намудҳои сайёҳӣ истифода намудаанд:	нафар	80793	4599	73862	1083
	кӯҳнавардӣ,	нафар	3895	89	300	25
	экологӣ,	нафар	7550	450	1500	225
	солидгардонӣ,	нафар	8000	500	4000	30
	табобатӣ,	нафар	13790	1287	6911	5
	таърихию фарҳангӣ,	нафар	43851	2085	34185	810
	намудҳои дигар.	нафар	3707	60	26966	44
5	Мавҷудияти инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ: меҳмонхона ва мавзёҳои сайёҳӣ тарабхонаҳо ва нуқтаҳои хуроки умумӣ дигар нуқтаҳои хизматрасонӣ	ҷои хоб ҷои нишаст ҷои нишаст	300 1307 233		300 500 24	

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки шумораи умумии сайёҳон дар соли 2022 назар ба ҳамин давраи соли гузашта дар шаҳри Ҳисор 109,4 фоиз зиёд гардидааст. Қисми зиёди манотики истироҳатии шаҳри Ҳисор, ба минтакаи дорои дараҷаи пасти истифодаи захираҳо ва рушди сусти инфрасохтор тааллуқ доранд ва аҳоли метавонад аз хизматрасонии маҳдуди сайёҳӣ истифода барад. Инчунин, як қисми дигари Ҳисор ба минтақаҳои тааллуқ дорад, ки бинобар набудани инфрасохтори лозима дар онҳо сайёҳӣ умуман суस्त тараққӣ кардааст. Ба ин мисол шуда метавонад дараи Алмосӣ то ба баландии Шол, Шамал, Ҳоҷамастон, Варгандок, Новакандоз ва ғайра, ки онҳо мавзёҳои мебошанд, ки барои баланд бардоштани сатҳи туризми экологӣ, кӯҳнавардӣ, аграрӣ ва ғайра хеле мувофиқанд. Ин вазъият зарурати таҳқиқи ҳамаҷонибаи ин минтақаҳои кӯҳистонро барои муайян кардани имкониятҳои сайёҳӣ, фароғати онҳо ва ҷалби маблағ барои лоиҳаҳои сайёҳиро тақозо мекунад.

Чунин тарзи таҳлили дигарро мо метавонем дар муқоисаи рушди соҳаи сайёҳии шаҳри Турсунзода дар соли 2022 назар ба ҳамин давраи соли гузаштаро мисол орем.

Ҷадвали 2.

№	Нишондиҳандаҳо	Вох.чен.	Ба 01.01.2023		Ба 01.01.2022	
			Ҳамагӣ	хориҷӣ	Ҳамагӣ	хориҷӣ
1	Микдори ширкатҳои сайёҳӣ, ки дар шаҳр фаъолият мекунанд	адад	5		4	
2	Шумораи сайёҳон, ки ба шаҳр ташриф овардаанд	нафар	12406	581	11022	502
3	Шумораи хатсайр/мавзёҳои таърихӣ сайёҳӣ	адад	12		12	
4	Шумораи сайёҳоне, ки аз намудҳои сайёҳӣ истифода намудаанд:	нафар	12406	581	11022	502
	кӯҳнавардӣ,	нафар	720	58	762	21
	экологӣ,	нафар	1678	79	1632	32
	солидгардонӣ,	нафар	320		582	
	табобатӣ,	нафар	721		814	
	таърихӣ фарҳангӣ,	нафар	7895	368	6549	381
	намудҳои дигар.	нафар	1072	76	683	68
5	Мавҷудияти инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ:	қои хоб	4		4	
	меҳмонхона ва мавзёҳои сайёҳӣ	қои нишаст	4		4	
	тарабхонаҳо ва нуқтаҳои хуроки умумӣ	қои нишаст	6/88		6/85	
	дигар нуқтаҳои хизматрасонӣ		141		133	

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар муҳлати пешниҳодшуда сайёҳони хориҷӣ аз давлатҳои Россия, Қазоқистон, Олмон, Арабистони Саудӣ, Корея, Ўзбекистон, Белоруссия ва ғайра ҷамъ: 581 нафар сайёҳон воридаи шаҳри Турсунзода гаштаанд. Ин нишондод нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 15,7% зиёд гардидааст. Дар умум бошад омаду рафти 12406 нафар сайёҳони дохиливу хориҷӣ ба қайд гирифта шудааст, ки ин нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 12,5% зиёд гардидааст.

Бояд қайд кард, ки шаҳри Турсунзода дорои табиати бою рангин буда ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ, осорхонаҳо ва истироҳатгоҳҳои зиёд мебошад, аз ҷумла истироҳатгоҳи Куран, Ширкент, Боғи таърихӣ табиӣ Ширкент, хона-музейи шоир Мирзо Турзунзода, осорхонаи КВД Ширкати Аллюминийи тоҷик, ёдгориҳои таърихӣ Хоҷа Нақширон, Офокҳоҷа ва ғайра таваҷҷуҳи сайёҳони дохиливу хориҷиро ба худ ҷалб намуда метавонанд.

Аз ин рӯ ҳокимияти маҳал ва бахши сайёҳии минтақаро лозим меояд, ки бо ширкатҳои сайёҳии дохилӣ ва берунӣ ҳамкориро дуруст ба роҳ монда, барои ҷалби сайёҳон кӯшиш ба харҷ диҳанд. Инчунин барои ҷудо намудани ҷои қорӣ барои муттаҳасисони ин соҳа ҳамкориро бо ҳукумати маҳал ва вазорату идораҳои дахлдор ба роҳ монанд.

Тарафи дигари масъала ин аст, ки минтақаҳои истироҳатии доманакӯҳҳо дар бобати ташкили чорабиниҳои сайёҳӣ ва фароғатӣ бартариҳои муайян доранд. Пеш аз ҳама бояд гуфт, ки талабот ба истироҳат дар кӯҳистон ва кӯҳдоманҳо ҳамеша вучуд дошт ва доираи гуногунии ташкили чорабиниҳои сайёҳиро дар минтақа хеле васеъ мекунад.

Кӯҳҳо чи дар тобистон ва чи дар зимистон ба сайёҳон ниёз доранд. Дар ин бобат мавсими сайёҳӣ дар баландкӯҳ нисбат ба ноҳияҳое, ки дар пасти қарор доранд хеле дарозтар аст. Ин омил ба самаранокии иқтисодии комплекси сайёҳии экологӣ дар кӯҳистон, инчунин ба таъмини шуғли доимии кормандоне, ки ба хизматрасонӣ машғул мешаванд, таъсир расонида метавонад.

Бояд қайд кард, ки як қатор параметрҳо ва хосиятҳои минтақаҳои кӯҳӣ мавҷуданд, ки хангоми рушди сайёҳии экологӣ баҳо дода мешаванд. Ин нишондиҳандаҳо иқлим, ландшафтҳо, доманакӯҳҳои барфпӯш, мавҷудияти ярҷҳо ва дигар падидаҳои табиӣ, инчунин дастрасии нақлиёт, рушд, инфрасохтор, хизматрасонӣ, мавҷудияти захираҳои меҳнатӣ ва объектҳои таърихӣ буда метавонанд [4].

Қайд намудан ба маврид аст, ки сохти иқлими қариб ҳар як минтақаи ноҳияҳои тобеи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки асосан аз кӯҳсор ва аз даштҳо иборат мебошанд, аз хусусиятҳои хоси он минтақаҳо вобастагӣ доранд.

Захираҳои оби минтақа ҷанбаи навбатист, ки мо мехоҳем ҳамчун омилҳои муҳим дар бораи он маълумот диҳем. Мавҷудияти манбаъҳои об ҳамеша барои сайёҳон ҷолиб буд ва мемунад. Дар марҳилаи ҳозираи таърих об дар бисёр соҳаҳои фаъолияти инсон, аз истеъмоли он то энергия истифода мешавад. Ҷолибияти захираҳои об барои сайёҳӣ низ хеле гуногун аст.

Асоси захираҳои оби ноҳияҳои тобеи Ҷумҳурии Тоҷикистонро дарёҳои Сурхоб, Хингобу Вахш, Варзоб, Қофирниҳон, Хонақо, Қаратог ва Ширкент ташкил медиҳанд. Илова бар ин, дар ҳудуди ин минтақа чашмаҳои калони гарму сарди маъданӣ ва обӣ ҷойгир аст, ки барои муолиҷаи дардмандон давобахш мебошанд. Ин обҳо, обҳои сулфид, ферругин, йод, бром, сулфиди гидроген, радон ва кремнийдор мебошанд, метавонанд барои рушди туризми саломатӣ ҳамчун як намуди сайёҳии экологӣ нақши муҳим дошта бошад. Махсусан чашмаҳои Обигарм, Хоҷа-Обигарм, Қаратог, Шоҳамбарӣ, Гарав, Хирманак ва ғайра то ҳол шуҳратманд буданд ва мемунанд.

Ҳамин тариқ, мо дар соҳаи рушди имкониятҳои сайёҳӣ ва истироҳатӣ дар ҳудуди минтақа иқтидори васеъро мебинем. Минбаъд ин маълумоти воқеӣ бевосита дар заминаи иштироки он дар соҳаи сайёҳӣ баррасӣ карда мешавад.

Вақтҳои охир ба нишондиҳандаи ҳудудҳои кӯҳистон, ба монанди манзара ва ҷозибҳои эстетикӣ манзараҳо ё хусусиятҳои ландшафт ва эстетикӣ ҳудудҳои кӯҳистон бештар диққат дода мешавад. Таҳқиқҳои олимони нишон доданд, ки дарки манзараҳои гуногун як хел нест. Доираи эҳсосоте, ки ба назар мерасанд, хеле васеъ аст. Ин гуна тамоюл афзоиши таваҷҷуҳи ҳудро ба масъалаҳои эстетикаи ландшафтӣ, инчунин ба вучуд омадани равишҳои гуногуни баҳодиҳии ҷолибияти эстетикӣ ландшафтҳоро муайян мекунад.

Дар рафти таҳқиқот ва арзёбиҳо дар ин самт омилҳои нави барои минтақаҳои истироҳатӣ муайян карда шуд, ки онро панорама ё манзара меномиданд. Манзара шумораи

зиёди объектҳои мушоҳидашаванда, мавҷудияти якчанд нақшҳои тасвирӣ мебошад, ки тамошобин ҳудаф бевосита (мустақилона) интиҳоб кардааст. Дарачаи манзара аз шумораи нақшҳои тасвирии ба майдони назари шахс афтода вобаста аст. Баҳо додан ба нишонаҳои зебоманзарии манзара аз ҷиҳати гуногунсоҳа ва сифатҳои рангию матнии он асос ёфтааст. Дар асоси ин тахмин меравад, ки манзараҳои кӯҳӣ аз ҷиҳати зебоманзарӣ нисбат ба манзараҳои ҳамвор афзалияти бештар доранд. Аз ин рӯ, ҳангоми баҳодиҳии минтақаи истироҳатӣ ба мавҷудияти ҷойҳои баланд, яъне қисматҳои болоии пуштаҳо, ағбаҳо ва ғайра диққати махсус дода мешавад.

Таҳқиқот дар соҳаи таъсири эмотсионалии манзараҳо ба истироҳаткунандагон нишон медиҳанд, ки кӯҳҳо, харсангҳо, теппаҳо, дараву дарёҳои кӯҳӣ, шаршара ва ғайра ба тамошобин таъсири пурзури эҳсосотӣ дошта, аксар вақт дар хотираи одам абадӣ боқӣ мемонад [5].

Махсусан ҷойҳое, ки манзараҳои гуногунро дарбар мегирад, масалан, кӯҳу даштҳо, ҷангалу даштҳо, марғзорҳои рангоранг, кӯлҳо ва куллаҳои барфпӯш намуна шуда метавонанд.

Яке аз хусусиятҳои асосие, ки иқтидори истироҳатии маконро муайян мекунад, хосиятҳои дилкаши ландшафтҳо мебошад. Ин хусусият арзишҳои муҳим барои ҳар як истироҳаткунандаро дар бар мегирад. Гуногунии иқлим боиси гуногунрангӣ байни осоишгоҳҳои иқлимӣ мегардад. Маҷмуи беназири омилҳои иқлимӣ ва обу ҳаво ба монанди ҳарорат, фишори атмосфера, радиатсияи офтобӣ ва ғайра ба ҳама гуна ҷои фароғатии мувофиқ, ки барои мақсадҳои табобатӣ ва пешгирӣ аз бемориҳо истифода мешаванд, хос аст. Масалан, ҷангал, кӯҳ, соҳили баҳр, истироҳатгоҳҳои иқлимӣ ва ғайра. Маҳз маҷмуи чунин омилҳо самти истироҳатгоҳро муайян мекунад. Агар истироҳатгоҳҳои кӯҳӣ барои муолиҷаи касалиҳои сил ва камхунӣ дар шакли аввала тавсия карда шаванд, пас истироҳат дар истироҳатгоҳҳои дар ҷангалҳо воқеъбуда, ки иқлими континенталии ба худ хос фарқ доранд, асосан ба одамони гирифтори бемориҳои роҳҳои болоии нафас, астма ва асаб таъсири судманд мерасонад [3].

Рушди сайёҳӣ дар як минтақаи кӯҳистон ба ҷуз аз ҷолибияти табиӣ иҷтимоӣ, омили дастрас будани онро тақозо мекунад. Мисоли равшан афзоиши иқтидори нақлиёт ва сифати аксари шохроҳҳо дар ИМА ва Аврупои Ғарбӣ мебошад. Ин раванд, ки тайи даҳсолаҳои охир идома дорад, минтақаҳои кӯҳистонро барои сайёҳон бозтар кардааст. Дастрасии минтақаҳои истироҳатии кӯҳӣ дар Аврупо, Ҷопон ва Амрикои Шимолӣ низ аз ҳисоби истифодаи чунин намуди нақлиёт, ба монанди қатораҳои баландсуръат бештар шудааст. Роҳҳо дар ин минтақаҳо маҷмуи роҳҳои муқаррарӣ, мошинҳои кабелӣ, лифтҳо, пайроҳаҳои хокии деҳот ва роҳҳои велосипед мебошанд. Хусусияти коммуникатсионӣ дар минтақаҳои фароғатии кӯҳӣ кишварҳои пешрафта мавҷудияти чунин унсурҳои инфрасохторӣ ба монанди фурудгоҳҳо ва чархболҳо мебошад. Рушди коммуникатсияи минтақа ба рушди сайёҳӣ мусоидат мекунад. Дар ин ҷо ҳаракати ҳавоӣ низ метавонад нақши махсус бозад [1].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ин масъалаҳо солҳои зиёде, ки ҷалби сармояи дохилу хориҷӣ, инчунин истифодаи маблағҳои сатҳи буҷаи ҷумҳуриявӣ ва маҳалӣ амалӣ карда шуда истодаанд. Аз таъмир баровардани роҳҳои байни минтақавӣ, шаҳрӣ, ноҳиявӣ, таъмир ва азнавсозии пулҳои тавононашон гуногун, чароғон намудани роҳҳои маҳаллаҳои аҳолинишин ва таъмиру сохтмони як қатор инфрасохтори иқтисодиву иҷтимоӣ, ки ба сайру сайёҳат алоқаманданд, идома дорад.

Лозим ба ёдоварист, ки минтақаҳое, ки ба ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ дохиланд, хусусиятҳои инфрасохторашон агар ҳалли ҳудро меёфт, ташаккули сайёҳӣ дар минтақаҳо рушд мекард.

Айни замон соҳаи сайёҳӣ бо иқтидори бузурги худ дар рушди устувори кишварҳо ва минтақаҳо саҳми созанда мегузорад. Дар баробари ин, туризм яке аз соҳаҳои калонтарин ва сердаромадтарин ба ҳисоб меравад. Рушди фаъолияти сайёҳӣ имкон медиҳад, ки доираи васеи вазифаҳои муҳимтарини иҷтимоӣ иқтисодӣ, барқарорсозии саломатии аҳоли, васеъ

намудани такрористеҳсоли захираҳои меҳнатӣ, баланд бардоштани некуаҳволӣ, беҳтар намудани сифати зиндагӣ ва таъмини рушди иҷтимоию фарҳангӣ дар асоси ташаққули иқтисодиёти кушоди ба содирот нигаронидашуда ҳалли худро ёбанд [2].

Бо вучуди ин, барои татбиқи иқтисодии сайёҳӣ дар соҳа як қатор мушкилот вучуд доранд. Ин, пеш аз ҳама, оқиб мондани дараҷаи тараққиёти он объектҳои мебошад, ки қабул, ҳаракат, ҷойгир кардан ва фароғати сайёҳон, номутобиқатии сифати инфрасохтори сайёҳӣ ва стандартҳои байналмилалӣ буда метавонанд. Барои ҳалли ин мушкилот, пеш аз ҳама, воридоти сармоягузорӣ зарур аст, ки сифати хизматрасонӣ ба сайёҳон ва меҳмонони минтақаро беҳтар намуда, ба ин васила саёҳати сайёҳон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон, алаҳусус ба ноҳияҳои тобеи онро хеле зиёд мекунад.

Ҷузъиёти истифодаи ҳар яке аз равишҳо ва усулҳои, ки дар ҷаҳорҷӯи онҳо вучуд доранд, ба ҳадде ҳаҷмоваранд, ки наметавонанд ба доираи ин таҳқиқот мувофиқат кунанд. Аммо таҳқиқоти онҳо шоистаи қори илмӣ алоҳида аст, зеро маҳз омили дарки эстетикӣ ландшафт чӣ дар шакли табиӣ ва чӣ дар тағйирёбии сунъӣ он нерӯи рекреатсионӣ ва сайёҳии худро хеле зиёд мекунад, ки табиатан ба таври мусбат ба вазъияти иқтисодии минтақа таъсир мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Дунец, А. Туристско-рекреационное пространство горного трансграничного региона: теория организации и развитие: дисс. докт. геогр. наук: /, 2011. –410 с.
2. Кусков, А.С. Рекреационная география / А.С. Кусков, В.Л. Голубева. – М.: МПСИ, Флинта, 2005. – 496 с.
3. Природно-ресурсный потенциал горных регионов Таджикистана: моногр. / Х.М. Мухаббатов. – М.: Граница, 1999. – 335 с.
4. Рекреационные ресурсы СССР (проблемы рационального использования) / ред. Ю.А. Веденин. – М.: Наука, 1990. – 168 с.
5. Собиров М.С., Джураева. А.Д. Анализ исторических и социально – культурных факторов развития туризма в Центральном Таджикистане. // Вестник Тадж. гос. пед. Университета им С. Айни. -2015. - №5–2(66). с-127-134.
6. Ускова, Т.В. Социально-экономический ресурс туризма: моногр. ИСЭРТ РАН, 2011–182 с.

УДК 336.1

Каримов Б.И., Юнусов Б.Д.

АРЗЁБИИ ВАЗЪИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДИИ РУШДИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Дар мақола масъалаҳои рушди ҷанбаҳои вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ рушди молияи маҳалли вилояти хатлон ва таҳлили буҷетҳои маҳаллӣ, нигаронида шудааст, ки асоси молиявии мақомоти худидоракунии маҳаллӣ мебошад, дар баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии иҷтимоӣ аҳоли ва рушди иқтисодиёт мавқеи асосиро ишғол мекунад. Муаллиф дар натиҷаи таҳқиқот ва омӯзиши таъмини сатҳи сифати баланди зиндагии аҳоли, рушди устувори иқтисодӣ, инкишофи соҳаи иҷтимоӣ ва ноил шудан ба нишондиҳандаҳои баланди иҷтимоию иқтисодии рушди мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ идоракунии самараноки буҷети онро талаб мекунад. Мувофиқи андешаҳои дар назарияи молияи давлатӣ мавҷудбуда, ҳарчотӣ давлатӣ бо мақсади таъмини иҷрои вазифаҳои аз ҷониби давлат муайян гардида, ки аз тарафи хизматчиёни давлатӣ амалӣ карда мешавад. Азбаски

вазифаи асосии худидоракунии маҳаллӣ ноил шудан ба меъёрҳои муайяни истеъмоли хизматрасониҳои давлатӣ дар қаламрави мамлакат мебошад, равишҳои гуногуни арзёбии самаранокии идоракунии бучети маҳаллӣ натиҷаи назарраси худро дар идоракунии молияи давлатӣ то ба ҳол наодоаст. Ва ин аз он шаҳодат медиҳад, ки масъалаҳои идоракунии молияи давлатии маҳаллӣ ба тавсияҳои илман асосноккардашуда ниёз доранд.

Калидвожаҳо: дотатсия, субсидия, субвенсия, иҷтимоӣ, иқтисодӣ молияи давлатӣ, стратегия, ниҳод, сектори молиявӣ, устувории иқтисодиёт, қонуниятҳои иқтисодӣ, самаранокӣ, идоракунии молия, принципҳои идоракунӣ, молияи маҳаллӣ.

Каримов Б.И., Юнусов Б.Д.

ОЦЕНКА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОЛОЖЕНИЯ РАЗВИТИЯ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье рассматриваются вопросы разработки аспектов и социально-экономического положения местного финансового развития Хатлонской области, а анализ местных бюджетов, являющихся финансовой основой органов местного самоуправления, занимает ключевое место в повышении уровня социального самочувствия населения и развитие экономики. Автор в результате исследований и изучения для обеспечения высокого уровня, и качества жизни населения, устойчивого экономического развития, развития социальной сферы и достижения высоких социально-экономических показателей развития органов местного самоуправления требует эффективного управления своего бюджета. Согласно идеям, содержащимся в теории государственных финансов, общественные расходы определяются в целях обеспечения выполнения определенных государством задач, которые выполняются государственными служащими. Поскольку основной задачей местного самоуправления является достижение определенных норм потребления государственных услуг на территории страны, различные подходы к оценке эффективности управления местным бюджетом пока не дали существенных результатов в управлении государственными финансами. А это свидетельствует о том, что вопросы управления местными государственными финансами нуждаются в научно обоснованных рекомендациях.

Ключевые слова: субсидия, субсидия, субсидия, социальная, государственная экономика, стратегия, институт, финансовый сектор, экономическая стабильность, экономическая правомерность, эффективность, финансовый менеджмент, принципы управления, местные финансы.

Karimov B.I., Yunusov B.D.

ASSESSMENT OF THE SOCIO-ECONOMIC SITUATION OF THE DEVELOPMENT OF KHATLON REGION

The article deals with the development of aspects and socio-economic situation of local financial development of the Khatlon region, and the analysis of local budgets, which are the financial basis of local governments, occupies a key place in increasing the level of social well-being of the population and economic development. The author as a result of research and study to ensure a high level and quality of life of the population, sustainable economic development, the development of the social sphere and the achievement of high socio-economic indicators of the development of local governments requires effective management of its budget. According to the ideas contained in the theory of public finance, public expenses are determined for the purpose of ensuring the performance of tasks determined by the state, which are carried out by public servants. Since the main task of local self-government is to achieve certain standards of consumption of

public services in the territory of the country, different approaches to evaluating the effectiveness of local budget management have not yet given significant results in public finance management. And this indicates that issues of local public finance management need scientifically based recommendations.

Keywords: subsidy, subsidy, subsidy, social, state economics, strategy, institution, financial sector, stability of economy, economic legitimacy, efficiency, financial management, management principles, local finance.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 омадааст, ки «Рушди минтақаҳои кишвар сатҳи муҳимтарини татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ буда, ҳамчун нуқтаи ниҳии тамоми кушишҳои қатъии ҳукумат дар самтҳои афзалиятнок дида баромада мешавад: аз ҷумла, таъмини сатҳи қобили қабули амнияти энергетикӣ ва озӯкаворӣ, рушди имконоти коммуникатсионии кишвар ва вусъатдиҳии шӯғли пурмаҳсул. Вобаста ба ин «низомии идоракунии маҳаллӣ дар сатҳи шаҳрҳо, ноҳияҳо ва ҷамоатҳо бо муайян намудани иншооти молу мулкӣ ва қисми даромади онҳо тибқи принципҳои ғайримутамаказонии фискалӣ ҷорӣ карда мешавад». Дар рушди иҷтимоиву иқтисодии вилояти Хатлон нақши гиреҳӣ дорад, зеро дар ин минтақа беш аз 50 % маҳсулоти кишоварзӣ ва қариб 40% - и маҳсулоти саноатии мамлакат истеҳсол шуда дар ғанигардонидани бозори дохилии мамлакат ва иқтидори содироти он саҳмии бузург гузошта истодааст.

Дар воқеъ, вилояти Хатлон яке аз минтақаи азими агроиндустриалӣ ва яке аз минтақаи сараҳолитарин ва обёришаванда башумор рафта, дар ҷанубу-ғарби кишвар ҷойгир шудааст. Ҳудуди вилоят 24,6 км. муррабаро дарбар гирифта, аҳолии он дар 01.01. 2021 сол ба 3425,0 ҳазор нафар баробар мебошад, ки он дар умум 37% аҳолии мамлакатро ташкил менамояд. Миқдори аҳолии шаҳр 17,5% ва миқдори аҳолии деҳот 80,2%-ро ташкил менамояд. Ба ҳисоби миёна зичии аҳоли ба 1 км.мур., 137,8 нафарро ташкил медиҳад. Дар вилоят 23 ноҳия, 4 шаҳр ва 132 ҷамоат мавҷуд мебошад. Маркази вилояти ш. Бохтар маҳсуб меёбад, бояд қайд намуд, ки он маҳсули замони соҳибистиклолии кишвар башумор меравад. Он дар 1992с., таъсис дода шудааст. Дар давоми солҳои 1992-2015 зимни тавсеаи муназами иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар вилояти Хатлон низомии минтақавии иқтисодӣ-иҷтимоии шакли муосир, ки мувофиқ ба низомии иқтисоди бозорӣ мебошад, таъсис дода шуд. [4, с.45-46].

Ташаккулёбии иқтисоди минтақавӣ дар вилояти Хатлон ҳамчун зернизомии иқтисоди миллии кишвар, дар доираи дигаргуниҳои куллии иқтисоди кишвар ва махсусан бахшҳои истеҳсолий-ҳочагидорӣ он бавуқӯъ омад. Бинобар ин, дар чунин шароит нақши бучети маҳаллии вилояти Хатлон ва фаъолиятнамоии он дучанд гардида, ваколатҳои мақомоти идоракунандаи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа муайян гардиданд. Ин масъала мураккаб аст, зеро дар баробари гуногунии ҷанбаҳои таҳлили иқтисоди минтақа, баназаргирии мақоми дучонибаи вилоят дар иқтисоди кишвар зарур мебошад. Тавре маълум аст, минтақа аз як тараф ба унвони воҳиди махсуси ҳудудӣ-макроиқтисодӣ баромад менамояд, аз ин хотир ҳамчун зернизомии функционалии иқтисоди миллии шинохта шудааст. Аз дигар тараф, вилоят ҳамчун воҳиди мустақили низомии ҳудудӣ-ҳочагидорӣ ва ё ҳамчун мезоэкономика баромад менамояд, аз ин лиҳоз, раванди тақрористеҳсоли худиро ба роҳ мондааст. Бинобар ин, зимни ташаккул ва истифодаи бучети маҳаллӣ, ба назар гирифтани хусусиятҳои калидии қаблан зикргардидаи минтақа ба мақсад мувофиқ мебошад. Дар шароити муосир масъалаи тақрористеҳсоли худӣ ва вазифаҳои таъмини вазъи устувори тамоми раванди тараққиёти минтақа дар доираи иқтисоди миллии мамлакат зиёд гашта истодааст. Аз ин лиҳоз, тавсифи макроиқтисодии минтақа, ки вазъ ва қобилияти бучетро ҷиҳати ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ муайян менамояд, масъалаи калидӣ башумор меравад. Нишондиҳандаи умумии фаъолияти иқтисодии вилоят, ки сатҳи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаро тавсиф менамояд, маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ ва истеҳсоли МММ

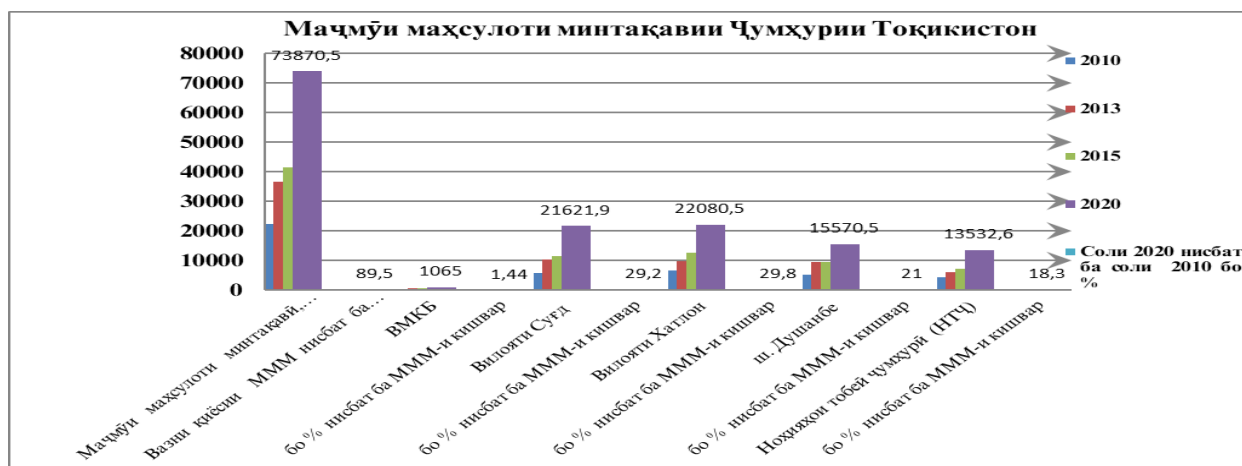
ба сари аҳоли маҳсуб меояд. Дар давоми солҳои 2010-2020 ҳаҷми МММ дар ҷумҳурӣ аз 22309,0 млн. сомонӣ то ба 73870,5 млн сомонӣ расида, афзоиши мутлақи он дар марҳилаи таҳлилшаванда 51561,5 млн. сомони ро ташкил дод, ки он дар қиёс бо 2010с., 3,3 маротиба зиёд мебошад.

Ҷадвали 1. Маҷмӯи маҳсулоти минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон

	2010	2013	2015	2020	Соли 2020 нисбат ба соли 2010 бо %
Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, млн. сомонӣ	22309,0	36535,1	41553,9	73870,5	331,1
Вазни қиёсии МММ нисбат ба ММД бо %	90,3	90,2	85,9	89,5	99,1
ВМКБ	416,1	633,2	719,7	1065,0	255,9
бо % нисбат ба МММ-и кишвар	1,86	1,7	1,73	1,44	77,4
Вилояти Суғд	5716,2	10439,9	11597,2	21621,9	378,2
бо % нисбат ба МММ-и кишвар	25,6	2,84	27,9	29,2	114,0
Вилояти Хатлон	6493,2	9869,7	12522,7	22080,5	340,0
бо % нисбат ба МММ-и кишвар	29,1	27,0	30,1	29,8	103,4
ш. Душанбе	5201,5	9410,5	9468,8	15570,5	299,3
бо % нисбат ба МММ-и кишвар	23,3	25,7	22,7	21,0	90,1
Ноҳияҳои тобей ҷумҳурӣ (НТЧ)	4482,0	6181,8	7245,5	13532,6	301,9
бо % нисбат ба МММ-и кишвар	20,0	16,9	17,4	18,3	91,5

Сарчашма: таҳия муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ омили солонаи Агентии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2020, С. 335

Вазни қиёсии он нисбат ба ММД дар соли 2020 - 89,5%-ро ташкил дод, ин нишондиҳанда дар соли 2010 ба 90,3 % баробар буд (Нигаред ба Диаграммаи 1.).

Сарчашма: таҳия муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ омили солонаи Агентии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2020, С. 335.

Ҳамин тавр, нишондиҳандаи вазни қиёсии МММ нисбат ба ММД тамоюли коҳишбиро дар худ касб намудааст, яъне дар марҳилаи таҳлилий он аз 90,3 % дар 2010 с., то ба 89,5% дар 2020с., коҳиш ёфтааст. Ин ҳолат қабл аз ҳама бо афзоиши ҳаҷми унсурҳои

ММД, ки зимни баҳисобгирии МММ ба назар гирифта нашудаанд дарак медиҳад. Вазни қиёсии МММ дар вилояти Хатлон дар 2020с., 34%-ро ташкил намуд, ки он дар муқоиса бо дигар минтақаҳои кишвар нисбатан зиёдтар мебошад, ба ҷуз аз вилояти Суғд. Аз ин сабаб, афзоиши минбаъдаи самаранокии истифодаи иқтисодии вилояти Хатлон, нуктаи асосӣ ва омили аслии минтақавӣ рушди иқтисоди кишвар баҳисоб меравад. Дар умум, зиёда аз 80% истеҳсоли МММ ба вилоятҳои Хатлону Суғд ва ш.Душанбе рост меояд. Вазни қиёсии МММ дар ВМКБ ва НТҚ дар 2020сол мутаносибан 1,86 ва 1,44 %-ро ташкил намуда, он тамоюли коҳишёбиро дар худ ҷой додааст. Ҳамин тавр, саҳми минтақаҳои алоҳида дар ташкили МММ тафовут доранд [3, с.379-380].

Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Конститутсияи давлати иҷтимоӣ ба шумор меравад. Бинобар ин, сиёсати иқтисодӣ-иҷтимоии вилояти Хатлон дар самти татбиқи нақша ва пешгӯӣҳои иқтисодӣ-иҷтимоии он ҷиҳати коркарди самтҳои асосии иҷтимоии кишвар нигаронида шудааст. Бо болоравии сатҳи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат, талабот нисбат ба аҳоли, маданият, инкишофи ҷисмонӣ ва маънавии онҳо меафзояд.

Чадвали 2. Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии иқтисодӣ-иҷтимоии вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	2010	2015	2020	2020 нисбат ба 2010, маротиба.
Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ млн. сомонӣ	6493,2	12855,2	22080,5	34,0
МММ ба сари аҳоли, сомонӣ	2406,1	4217,8	6444,8	26,7
Миқдори миёнасолаи аҳолии шуғлдошта дар иқтисод, бо ҳаз.сомонӣ.	380,6	372,0	476,0	1,25
Сатҳи бекорӣ, %	1,5	2,2	1,8	1,66
Даромади бучети давлат, млн. сомонӣ	463,5	1239,3	1848,9	39,8
Музди маоши миёна, сомони	232,9	645,0	1053,7	45,2
Музди миёнаи нафақа, сомонӣ	120,25	219,91	311,31	25,8

Сарчашма: таҳия муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ Омори солонаи вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020, С.7-10

Тавре аз чадвали 2. бармеояд дар давоми солҳои 2010-2020 ҳаҷми МММ аз 6493,2 млн. сомонӣ то ба 22080,5 млн. сомонӣ афзудааст. МММ ба сари аҳоли аз 732,9 сомонӣ то ба 6444,8 сомонӣ (афзоиш 26,7 маротиба). Мутаносибан даромади бучети давлатӣ ҳамчун манбаи аслии рушди бахши иҷтимоии минтақа ба 39,8 маротиба афзоиш ёфт. Коэффисенти суръати афзоиши даромади бучет 1,17 (39,8/34,0) – ро ташкил намуд, ки он ба ҳар як банди фоизӣ 1,17 банди афзоиши даромади бучетро ташкил намуд. Дар воқеъ, вазни қиёсии даромади бучети ҷумҳуриявӣ нисбат ба МММ меафзояд: агар дар соли 2010 он 7,1%-ро ташкил намуда бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2020- 8,37%-ро ташкил намуд.

Сабаби чунин афзоиш, ғайбгардонии вазифаҳои давлат дар коркард ва нигоҳдории иқтисоди бозорӣ ба самти иҷтимоӣ нигаронидашуда башумор меравад, ки он хоси давлатӣ иҷтимоӣ мебошад. Музди маоши миёнаи кормандон 45,2 маротиба зиёд гардида, андозаи нафақаҳо бошад 25,8 маротиба афзудааст. Дар марҳилаи таҳлилшаванда миқдори миёнасолаи аҳолии бо шуғл таъмин буда ба 95,4 ҳазор ва ё 25% афзоиш ёфтааст. Аммо сатҳи бекорӣ дар 2020с., ба 1,66% баробар шуда, тамоюли афзоишёбиро дар худ касб намудааст.

Тавре аз Диаграммаи 2, бармеояд нишондиҳандаҳои асосии иқтисодӣ- иҷтимоии вилояти Хатлон таҳлил гардидааст.

Сарчашма: таҳия муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ Омори солонаи вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020, С.7-10

Аз ин хотир, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ дар доираи татбиқи стратегияи индустриализатсияи минтақа чораҳои заруриро дар самти коҳишдиҳии бекорӣ ба кор бурда истодаанд. Бояд зикр намуд, ки бекорӣ дар минтақа хусусияти фриксиониро (осоиширо) дар худ ҷой додааст.

Яке аз индикаторҳои рушди низоми иқтисодӣ-иҷтимоӣ ҳаҷми буҷетҳои давлатии минтақаҳо башумор меравад, ки он рушди минбаъдаи иқтисодӣ-иҷтимоии ҳаёти минтақаро таъмин намуда, ҳамчун механизми калидии банақшагирӣ ва пешгӯии рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа маҳсуб меёбад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ» ваколатҳои сатҳҳои низоми буҷетии кишвар муайян ва аниқ карда шудаанд. Дар ҳоли имрӯз, сатҳҳои гуногуни буҷети давлатии мамлакат доираи ваколатҳои худро доранд, ин ваколатҳо дар санадҳои меъёрий-ҳуқуқӣ инъикос ёфтаанд. Байни сатҳҳои мухталифи ҳокимият муносибатҳои рақибӣ дида мешавад, ки он дар тақсими ваколатҳои байни онҳо ва дар муайяннамоии суръати бартариятҳо мушоҳида мешавад. Ҳукумати мамлакат дар самти қабули қарорҳои пойгоҳӣ хуб дорад, аз ин лиҳоз метавонад мутахассисони соҳавиро ҷалб намояд, воситаҳои молиявӣ ва захираҳои моддиро ҷамъ намуда, бо ин роҳ ҷумҳуриро дар майдонҳои байналмилалӣ муаррифӣ намояд. Аммо, мақомоти ҳокимияти минтақавӣ ва маҳаллӣ анъанаҳо ва хусусиятҳои хоси минтақаро хубтар дониста, захираҳои табиӣ, аз ҳолати фаъолияти соҳибкорӣ, рағбатҳо ва талаботи аҳоли низ маълумоти хубтар доранд.

Дар маҷмӯъ тақсими ваколатҳои байни марказ ва минтақа, байни сатҳҳои алоҳидаи ҳокимият дар тақсимнамоии ваколатҳои даромад ва хароҷотҳо мушоҳида мегардад. Минтақаи муайяни мамлакат ба худ уҳдадорихоро ҷиҳати истеҳсоли молҳои нисбатан зарури иҷтимоӣ ба дӯш мегирад ва мутаносибан воситаҳоро вобаста ба ҳаҷми истеҳсолот мустақилона хароҷот менамояд. Тақсими ваколатҳои хароҷотиро вобаста ба зинаҳои алоҳидаи низоми буҷетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон моддаҳои 18 ва 19 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ» амиқан ифшо менамоянд. (аз 28 июни 2011 с. № 723), ки он дар қадвали 3. пешкаш гардидааст [2, с.14].

Чадвали 3.Тақсимои ваколатҳо байни сатҳҳои алоҳидаи ҳокимият вобаста ба маблағгузори бахшии ҷамъиятӣ

№	Хароҷотҳои якҷояи буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ (моддаи 19)	Хароҷотҳои буҷетҳои маҳаллӣ (моддаи 18)
1.	дастгирии давлатии бахшҳои саноат, сохтмон, хоҷагии қишлоқ, энергетика, нақлиёт, алоқа ва хоҷагии роҳҳо;	таъмини фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, фаъолияти мақомоти худидорашавандаи шаҳраку деҳот;
2.	таъмини тартиботи ҷамъиятӣ-ҳуқуқӣ;	ташаккули дороиҳои коммуналии худӣ дар маҳалҳо ва идоранамоии он;
3.	таъмини бехатарии оташнишонӣ;	ташкил, таъмини фаъолият ва рушди муассисаҳои соҳаи маориф, тандурустӣ, фарҳанг, варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ, воситаи ахбори омма ва дигар муассисаҳои, ки ба моликияти коммуналӣ дохил мешаванд ва ё ба онҳо вогузор карда шудаанд;
4.	таъмини фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ, конструкторӣ, фаъолияти лоиҳавӣ ва таҳқиқоти таъминкунандаи рушди илмӣ-техникӣ	Тавсеаи фаъолияти коммуналӣ-манзилӣ, сохтани роҳҳои хусусияти маҳаллӣ дошта ва нигоҳдории онҳо, ташкили истифода ва коркарди партовҳо, таъмини некуаҳволӣ ва қабудизорнамоии маҳал;
5.	таъмини амнияти иҷтимоии аҳоли, маориф, тандурустӣ, фарҳанг ва варзиш;	ташкили хизматрасониҳои нақлиётӣ ба аҳоли ва муассисаҳо бо моликияти дар ихтиёри хоҷагиҳои коммуналӣ ва ё мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ қомичроияи маҳаллӣ қарордошта;
6.	таъмини ҳифзи табиат, ҳимояи тақрибистеҳсоли захираҳои табиӣ, гидрометеорология;	ҳифзи табиат дар мавқеъ;
7.	таъмини огоҳонидан ва бартаарафнамоии оқибатҳои ҳолатҳои фавқуллода ва офатҳои табиӣ;	таъбиқи барномаҳои мақсадноки мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҳокимияти мақомоти маҳаллӣ;
8.	рушди инфрасохтори бозор;	хизматрасонӣ ва пӯшонидани қарзи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҳокимияти қомичроияи маҳаллӣ.
9.	таъмини фаъолияти васоити ахбори омма;	Интиқолҳо ба аҳоли
10.	кӯмаки молиявӣ ба дигар буҷетҳо;	ба роҳ мондани интиҳоботи намояндагони мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ
11.	Дигар хароҷотҳо, ки дар истифодаи якҷояи ҳокимияти давлатии маҳаллӣ ва шаҳраку деҳот қарор доранд 711 22 1111	Маблағгузори дигар қарорҳои ҳукуматҳои иҷроияи қомичроияи ҳокимияти маҳаллӣ ва дигар хароҷотҳо, ки ба масъалаҳои аҳамияти маҳаллӣ дошта ворид карда шудаанд, тибқи ғуруҳбандии буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Сарчашма: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ», аз 28 июни 2011 с. № 723, с.14.

Буҷети маҳаллии давлатӣ қабл аз ҳама, аз ҳисоби МММ ташаккул ёфта, равобити пулиро дар самти тақсимои ва азнавтасимнамоӣ он қисми МММ, ки дар дасти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҷамъ шуда, барои пӯшонидани хароҷотҳои буҷет истифода мешавад ва барои иҷрои вазифаҳои давлатӣ зарур арзёбӣ мегардад. Мутаносибан, тавре қайд намуда будем, суръати афзоиши ҳаҷми буҷети давлатӣ, ҳаҷми хароҷоти давлатӣ, аз суръати афзоиши андозаи МММ-и кишвар вобаста буда, давлат воситаҳои буҷетиро қабл аз ҳама барои маблағгузори истеҳсолот ва пешниҳоди хизматрасониҳо ба аҳоли сафарбар менамояд. Ин хизматрасониҳои давлатӣ ҳамчун неъматҳои софи ҷамъиятӣ ва ё неъматҳои иҷтимоие, ки истеъмоли онҳо барои ҳама аҳолии минтақа хусусияти ҳатмӣ дорад. Низомии кӯмакҳои иҷтимоӣ (ба аҳоли пешниҳоди неъматҳои иҷтимоӣ) бо тақия ба принципҳои ғамхории давлат нисбат ба аҳолии муҳтоҷ ва камбизоат таъбиқ мегардад. Буҷети давлатӣ маҳаки асосии ташаккули буҷетҳои маҳаллӣ башумор меравад. Бахши минтақавии давлатӣ ҳамчун бахши гуногунтаркиб арзёбӣ мегардад, аз ин хотир онро метавон ба ду қисм ҷудо намуд [1, 217-225с].

Якум- ин сохторҳо ва ё муассисаҳои, ки барои мавҷудияти худ мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ зарур мебошанд (муассисаҳои давлатӣ ва ё субъектҳои, ки бо истеҳсол ва пешниҳоди неъматҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ зарурӣ, мудофия ва ғайраҳо); дуҷум-корхонаҳои бахши давлатӣ, ки ба самти истеҳсоли молҳои бозорӣ ва хизмат нигаронида шудаанд ва он дар асоси қонуниятҳои бозорӣ метавонад амал намояд. Қисми аввал ба ҳаҷми муқарраргардида ниҳоят зарур арзёбӣ мегардад, вале қисми дуюм бошад, бахши нисбатан ҳаракаткунанда буда, он метавонад ба таври динамикӣ тағйир ёбад. Бинобар ин, сиёсат дар самти бахши давлатӣ; хизмат ё хизматрасонӣ – ин сиёсатест, ки қабл аз ҳама барои густариш ва ё ихтисори компоненти дуюм, яъне бахши минтақавии давлат равона гардидааст. Аз ин хотир, дар мадди аввал таҳлили ин компонент ба мақсад мувофиқ мебошад.

Ҷадвали 4. Динамика ва сохтори хароҷоти буҷети давлатӣ дар вилояти Хатлон

	2010		2015		2020		тағйирёбӣ (+, -)	
	млн. сомонӣ	бо %	млн. сомонӣ	бо %	млн. сомонӣ	бо %	млн. сомонӣ	бо %
Ҳамагӣ хароҷотҳо	543,1	100,0	1188,5	100,0	1867,5	100	1324,4	-
Аз ҷумла:								
Маориф	291,1	53,9	644,1	54,2	1072,9	57,4	781,8	3,5
Тандурустӣ	127,3	23,4	276,0	23,2	491,1	26,2	363,8	2,8
Ҳифзи иҷтимоӣ	7,7	1,4	10,7	0,9	12,8	0,68	5,1	-0,72
Ҳоҷагии манзил-коммуналӣ	26,2	4,8	38,0	3,2	46,3	2,4	20,1	-2,4
Фарҳанг	20,9	3,8	31,9	2,6	67,7	3,6	46,8	-1,2
Тарбияи ҷисмонӣ	1,9	0,34	2,6	0,21	-	-	-	-
Ҳоҷагии қишлоқ	6,5	1,2	11,1	0,93	7,1	0,38	0,6	-0,82
Мақомоти идоракунанда	39,9	7,3	76,9	6,5	90,2	4,8	50,3	-2,5
Мудофия	6,3	1,16	11,3	0,95	17,3	0,92	11	-0,24
Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ	5,4	0,9	10,5	0,88	17,5	0,93	12,1	-0,03
Нақлиёт ва коммуникация	0,7	0,12	12,5	1,05	6,6	0,35	5,9	0,23
Дигар хароҷотҳо	9,5	1,74	6,9	0,58	37,5	2,0	28	-0,26

Сарчашма: таҳия муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ омили солонаи вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020, С. 379-380.

Дар бахши давлатии вилояти Хатлон тамоюли рушди устувори самти иҷтимоии он мушоҳида мегардад. Тавре аз маълумотҳои ҷадвали 4. бармеояд, дар соли 2020 зиёда аз 57,4% хароҷотҳои буҷети давлатӣ барои маблағгузори соҳаи маориф сафарбар гардидааст. Дар давоми 10 соли охир ҳаҷми маблағгузори ин бахш аз 291,1 млн.сомонӣ то ба 1072,9 млн. сомонӣ ва ё 68,5% афзудааст. Дар марҳилаи таҳлилӣ, ҳаҷми маблағгузориҳо ба соҳаи тандурустӣ 3,8 маротиба зиёд гардидааст. Ҳаҷми қиёсии он дар соли 2020 аз ҳаҷми умумии хароҷотҳои давлатӣ -26,2%-ро ташкил дод. Ҳаҷми умумии маблағгузори давлатӣ ба соҳаи фарҳанг ва варзиш низ аз 22,5 млн. сомонӣ то ба 67,7 млн. сомонӣ ва ё 30,1% афзудааст. Соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва фарҳанг бахшҳои нисбатан муҳими бахши хизматҳо ва иқтисоди миллӣ мебошанд, ки дар истеҳсоли неъматҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ зарурӣ ҳамчун компоненти бахши ҷамъиятии омехта нақши аввалиндараҷа доранд. Вазни қиёсии ин бахшҳо дар сохтори ҳама хароҷотҳои буҷети давлатӣ зиёда аз 87% ташкил менамояд. Маҳз рушди ин бахшҳои соҳаи хизматрасонӣ сатҳи рушди инсонии минтақа, мустаҳкамӣ ва рушди сармояи инсониро ҳамчун омилҳои асосии рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ барои оянда инъикос менамоянд.

Диаграммаи 3.

Сарчашма: таҳия муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ омили солонаи вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020, С. 379-380.

Бояд ибраз дошт, ки масъалаи таъмини рушди инсон ва сармояи инсонӣ нақши калидиро на танҳо дар низоми механизмҳои банақшагирӣ ва пешгуи рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақа, балки он ҳадафи ниҳии коркард ва татбиқи ин пешгуиҳо ва нақшаҳои рушди минтақа маҳсуб меёбад.

Ҳамин тавр, буҷети давлатӣ манбаи татбиқи сиёсати иҷтимоӣ, сарчашмаи хароҷотҳо барои ниёзҳои иҷтимоӣ-фарҳангии аҳоли ҳисобида мешавад. Мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фармоишоти иҷтимоии давлатӣ», “асосҳои ҳуқуқӣ, принципҳо, тартиби ташаққул, ҷобаҷогузори, маблағгузори ва татбиқи фармоишоти иҷтимоии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро новобаста аз шакли моликият ва шакли ташкилию-ҳуқуқӣ, муқаррар менамояд”. Ба низоми фармоишоти давлатӣ ҳар гуна барномаҳо ва лоиҳаҳои иҷтимоӣ дохил мешаванд ва онҳо дар бахшҳои илм, маориф, фарҳанг, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, шуғли аҳоли, ки сатҳи зиндагии аҳоли ва иқтисодии ҷомеа тавсеа медиҳанд. Инчунин воситаҳои буҷетҳои мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ барои татбиқи вазифаҳои давлатӣ, дастгирии соҳаҳои нисбатан муҳими минтақа сафарбар мегарданд. Бинобар ин, барои рушди соҳаи кишоварзӣ ва баландбардории сатҳи амнияти озукаворӣ дар 2020, ба ин соҳа зиёда аз 71,5 млн.сомонӣ раван гардидааст, ки он дар соли 2010 ҳамагӣ 57,2 млн.сомониро ташкил намуда буд, тавре мушоҳида менамоям афзоиш 1,52 маротиба зиёд мебошад. Дар бахши нақлиёт ва коммуникатсияҳо ҳаҷми мутлақи афзоиши маблағгузориҳои давлатӣ 91,9%-ро ташкил медиҳад, яъне маблағгузориҳо ба ин самт 12,2 маротиба афзудаанд.

Ҳамин тавр, раванди иштироки вилояти Хатлон дар татбиқи Стратегияи миллии рушд ва барномаи давлатии баромадан аз бумбасти коммуникатсионӣ торафт вусъат ёфта истодааст. Хароҷотҳо ба бахши ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ, ҳифзи ҳуқуқ, мудофиа, ҳамчун ҷузъи ҳатмии бахши давлатӣ низ, бомаром тараққӣ намуда истодааст. Дар марҳилаи таҳлилшаванда хароҷот ба ин бахшҳо аз 62,6 млн.сомонӣ то ба 138,1 млн.сомонӣ ва ё 2,2 маротиба афзоиш ёфта истодааст. Ҳамзамон тамоюли устувори афзоиши хароҷотҳои давлатӣ ба бахшҳои мухталифи вилояти Хатлон мушоҳида мегардад. Аммо, агар сохтори хароҷотҳои давлатиро дар вилоят дида бароем, онгоҳ маълум мегардад, ки ҳама ҷузъҳои аҳамияти манфӣ доранд. Таҳлили ҷунбишҳои сохторӣ дар сохтори хароҷотҳои давлатӣ, тамоюли тағйирёбии хароҷотҳои давлатиро мушаххас инъикос менамоянд. Дар шароити тағйиротҳои амалишаванда, дар сохтори низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ рушди онро наметавон танҳо дар доираи суръати рушди ҷузъҳои арзёбӣ намуд. Зеро нишондиҳандаи суръати рушд

аз тағйирёбии миқёсӣ шаҳодат медиҳад, аммо доир ба ҷунбишҳои сохторӣ тавсифи маҷмӯи намедихад.

АДАБИЁТ

1. Каримов Б.И. Идоракунии молияи маҳалӣ. Паёми молия ва иқтисоди Тоҷикистон ISSN; 2663-0389 №1-(31)-2022 саҳ 217-225. Душанбе, 2022.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои солҳои 2021-2022ю
3. Омори солонаи вилояти Хатлон -2021с., с-379-380.
4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, с 45-46.

УДК 336.76

Имомов М.К., Муродов И.Р.

ҶАНБАҲОИ КОНСЕПТУАЛИИ ИНКИШОФИ СОХТОРИ МЕХАНИЗМИ МОЛИЯВӢ ВА ТАКМИЛИ УНСУРҲОИ ОН ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар мақола ҷанбаҳои консептуалии инкишофи механизми молиявӣ ва такмили унсурҳои он омӯхта шуда, доир ба зарурат, моҳият ва сохтори механизми молиявӣ андешаҳои олимону иқтисодчиёни ватанию хориҷӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Доир ба унсурҳои таркибии механизми молиявии корхонаҳо маълумот дода шуда, аҳамият ва зарурати ҳар яки онҳо шарҳ дода шудааст. Ҳамзамон, ҷиҳати таҳлилҳои минбаъдаи механизми молиявӣ аз ҷониби муаллиф сохтори он пешниҳод карда шуда, бо сохторҳои пешниҳодшуда аз ҷониби дигар олимони муқоиса карда шудааст. Дар мақола бо мақсади инкишофи сохтори он доир ба усулҳои молиявӣ, олотҳои молиявӣ, фишангҳои молиявӣ ва танзими молиявӣ маълумот дода шудааст.

Калидвожаҳо: механизм, механизми молиявӣ, фишанг, олот, усулҳои молиявӣ, банақшагирии молиявӣ, пешгуи молиявӣ, танзимкунии молиявӣ, назорати молиявӣ, таҳлили молиявӣ, ҳисоббаробаркунии молиявӣ, ҳавасмандгардонии молиявӣ

Имомов М.К., Муродов И.Р.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ СТРУКТУРЫ ФИНАНСОВОГО МЕХАНИЗМА И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЕЕ ЭЛЕМЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗИРОВАННОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье исследуются концептуальные аспекты развития финансового механизма и совершенствования его элементов, а также исследуются мнения отечественных и зарубежных ученых и экономистов о необходимости, сущности и структуре финансового механизма. Дается информация о составных элементах финансового механизма предприятий, разъясняется важность и необходимость каждого из них. При этом для дальнейшего анализа финансового механизма автор предложил его структуру и сравнил ее со структурами, предложенными другими учеными. В целях разработки его структуры в статье представлена информация о финансовых методах, финансовых инструментах, финансовом леве́ридже и финансовом регулировании.

Ключевые слова: механизм, финансовый механизм, инструмент, финансовые методы, финансовое планирование, финансовое прогнозирование, финансовое регулирование, финансовый контроль, финансовый анализ, финансовый расчет, финансовое стимулирование

Imomov M.K., Murodov I.R.

CONCEPTUAL ASPECTS OF DEVELOPING THE STRUCTURE OF THE FINANCIAL MECHANISM AND IMPROVING ITS ELEMENTS IN THE CONDITIONS OF A DIGITALIZED ECONOMY

The article examines the conceptual aspects of the development of the financial mechanism and the improvement of its elements, as well as the opinions of domestic and foreign scientists and economists on the need, essence and structure of the financial mechanism. Information is given on the constituent elements of the financial mechanism of enterprises, the importance and necessity of each of them is explained. At the same time, for further analysis of the financial mechanism, the author proposed its structure and compared it with the structures proposed by other scientists. In order to develop its structure, the article provides information on financial methods, financial instruments, financial leverage and financial regulation.

Keywords: mechanism, financial mechanism, instrument, financial methods, financial planning, financial forecasting, financial regulation, financial control, financial analysis, financial calculation, financial incentives

Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт бе шубҳа дар таркиби тамоми муносибатҳои иқтисодӣ тағйиротҳои гуногун сохтори таркибӣ ба амал меояд. Яке аз чунин тағйиротҳо дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт ин тағйирёбии сохтори механизми молиявӣ ба ҳисоб меравад. Сохтори механизми молиявӣ хеле мураккаб буда, он аз унсурҳои гуногун вобаста ба амалисозии муносибатҳои молиявӣ иборат мебошад. Ҳангоми амалисозии муносибатҳои молиявӣ, ташкил ва истифодаи захираҳои молиявӣ ва таъмини самаранокии онҳо дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт муайян намудани сохтори механизми молиявӣ ва унсурҳои таркибии он зарурӣ арзёбӣ мегардад. Зеро сохтор ва унсурҳои механизми молиявӣ вобаста ба шакл ва намудҳои фаъолиятҳои молиявӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт гуногун мешаванд. То ҳол сохтор ва унсурҳои ягонаи механизми молиявӣ аз ҷониби олимони дастгирӣ наёфтааст. Олимони вобаста ба сатҳ (умумидавлатӣ (маҳаллӣ) ва субъектҳои хоҷагидорӣ), шакл, намуд ва принципҳои ташкили фаъолияти молиявӣ сохтор ва унсурҳои таркибии механизми молиявиро гуногун шарҳ додаанд.

Чадвали 1.

Сохтор ва унсурҳои таркибии механизми молиявӣ

№	Муаллиф	Унсурҳои таркиби
1.	А.А. Володина Л.М. Подъяблонской	1) Механизми идоракунии муносибатҳои молиявӣ: бо дигар корхонаҳо (бо молтаъминкунандагон, бо харидорон, бо пудраҷиён ва корхонаҳои хориҷӣ); дохили корхона; бо бучет; бо воситаҳои ғайрибучетӣ; бо бонкҳо; бо ташкилотҳои суғуртавӣ; бо сохторҳои болоии корхона ё ташкилот; бо бозори молиявӣ; 2) Механизми идоракунии воситаҳои пулии фондҳо: фонди ойномавӣ (воситаҳои асосӣ ва воситаҳои гардон); фонди захиравӣ; фонди амортизатсионӣ; фонди сармоягузорӣ; фонди

		асъорӣ; фонди музди меҳнат; фонд барои пардохтҳои бучетӣ ва дигар фондҳо.
2.	В.В. Ковалева	1) Низоми идоракунии: - сохтори ташкилии идоракунии молиявӣ; - кормандони ҳайати идоракунии молиявӣ; - олотҳои молиявӣ; - таъмини иттилоотии молиявӣ; - воситаҳои техникии идоракунии молиявӣ. 2) Объекти идоракунии: - муносибатҳои молиявӣ; - захираҳои молиявӣ; - сарчашмаҳои захираҳои молиявӣ.
3.	Балабанов И.Т. Николаева Т.П.	- усулҳои молиявӣ: банақшагирӣ, пешгӯӣ, сармоягузорӣ, қарздиҳӣ, худмолиякунонӣ, андозбандӣ, суғуртакунонӣ, амалиётҳои амонатӣ, амалиётҳои трансфертӣ, арендадиҳӣ, лизинг, факторинг, фондташқилкунӣ, низоми ҳисоббаробаркуниҳо ва ғ.; - фишангҳои молиявӣ: даромад, фоида, хурдашавӣ (истехлок), нарх, пардохти иҷора, дивидент, фоиз, дисконт, амонат, сармоя ва ғ.; - таъминоти ҳуқуқӣ: қонунҳо, фармонҳо, қарорҳо, дастурамалҳо, оиномаҳо; - таъминоти меъёрӣ: дарстурамалҳо меъёрҳо, андозаҳо, нишондиҳандаҳои методӣ ва ғ.; - таъминоти иттилоотӣ: шакл ва намудҳои иттилоот.
4.	Барулин С.В. Кузулгуртова А.Ш.	- банақшагирии молиявӣ; - танзими молиявӣ; - назорати молиявӣ.
5.	Ҳасанов А.Р. Миразизов А.Ҳ. Содиқов Р.Ҳ.	- танзимкунии молиявӣ; - ҳавасмандкунии молиявӣ; - фишангҳои молиявӣ; - таъмини меъёрӣ ва ҳуқуқӣ; - таъмини иттилоотӣ.
6.	Новикова М.Д.	- банақшагирии молиявӣ; - таъмини молиявӣ; - танзими молиявӣ; - назорати молиявӣ.

Таҳияи муаллиф.

Аз сохторҳои механизми молиявии пешниҳодгардида маълум мегардад, ки аксарияти онҳо дар сатҳи корхонаҳо ба назар гирифта шуда, унсурҳо ва усулҳои амалисозии онҳо коркард карда шудаанд.

Бояд қайд намуд, ки сохторҳои механизми молиявии пешниҳоднамудани олимон гарчанде дар сатҳи корхонаҳо тадбиқ шуда бошанд ҳам, аз нигоҳи мо имконияти дар сатҳи умумидавлатӣ низ истифода бурданро доранд. Зеро воситаҳои пулии фондҳои давлатӣ дар асоси таҳия ва тадбиқи механизмҳои молиявӣ ташкил ва истифода бурда мешаванд.

Вобаста ба омӯзиш ва таҳлили ақидаю пешниҳодҳои олимону мутахассисони соҳаҳои гуногуни иқтисодии хориҷию ватанӣ роҷеъ ба сохтори механизми молиявӣ, қайд намудан

зарур аст, ки ҳар кадоми онҳо андешаҳои худро бо назардошти замон ва шароити худ бо мақсади такмили сохтори механизми молиявӣ пешниҳод намуда, барои дар як шакли муайян овардан он замина гузоштанд. Аммо бояд қайд намуд, ки то имрӯз сохтори ягонаи механизми молиявӣ шинохта нашудааст. Аз ин лиҳоз, омӯзишу баррасӣ ва таҳқиқи масъалаҳои роҷеъ ба сохтори механизми молиявӣ аз ҷониби донишмандон имконият медиҳад, ки сохтори ягонаи механизми молиявӣ таҳия карда шуда, маврида амал қарор дода шавад.

Дар асоси таҳлилҳои ҳамаҷониба, хулоса намуда, сохтори механизми молиявиро чунин тавсиф намудан мумкин аст: *Сохтори механизми молиявӣ маҷмӯи унсурҳои молиявие мебошад, ки аз шакл, намуд ва усулҳои амалигардонии вазифаҳои сиёсати молиявӣ дар сатҳи молияи умумидавлатӣ ва субъектҳои хоҷагидорӣ иборат аст.*

Дар асоси ҷадвали 1 доир ба амалӣ намудани унсурҳои таркибии сохтори механизми молиявӣ аз ҷониби олимону муҳаққикон ақидаҳои гуногун пешниҳод карда шудааст.

Олими рус Ковалева В.В. пешниҳод намудааст, ки сохтори механизми молиявӣ аз унсурҳои зерин иборат мебошад: 1) Низомии идоракунии: сохтори ташкилии идоракунии молиявӣ; кормандони ҳайати идоракунии молиявӣ; олотҳои молиявӣ; таъмини иттилоотии молиявӣ ва воситаҳои техникии идоракунии молиявӣ. 2) Объекти идоракунии: муносибатҳои молиявӣ; захираҳои молиявӣ ва сарчашмаҳои захираҳои молиявӣ. Ў дар назар дорад, ки сохтори механизми молиявӣ аз унсурҳои низомии идоракунанда ва объектҳои идорашаванда иборат мебошад.

Олимони тоҷик Ҳасанов А.Р., Миразизов А.Ҳ. ва Содиков Р.Ҳ. пешниҳод намудаанд, ки сохтори механизми молиявӣ аз унсурҳои танзимкунии молиявӣ, ҳавасмандгардонӣ, фишангҳои молиявӣ, таъминоти меъёрӣ ва иттилоотӣ иборат мебошад. Онҳо дар назар доранд, ки танзимкунии молиявӣ фаъолияти давлатро оиди истифодаи ҳамаи паҳлӯҳои муносибатҳои молиявӣ, бо мақсади ислоҳ намудани ҳаҷми тақрористеҳсол ва фишангҳои молиявӣ бошад, усулҳоеро дар бар мегирад, ки тавассути онҳо молия ба иқтисодиёти давлат ва пеш аз ҳама ба қисми поёнии он молияи корхонаҳо таъсир мерасонад.

Ҳамчунин, онҳо қайд намудаанд, ки ба унсурҳои механизми молиявӣ инҳо дохил мешавад: шаклҳои захираҳои молиявӣ ва усулҳои ташкили онҳо, маҷмӯи қонунҳо ва ҳуҷҷатҳои меъёриву ҳуқуқие, ки ҳангоми муайян намудани даромадҳо ва хароҷотҳои давлат, ташкили низомии буҷетӣ, молияи корхонаҳо ва бозори қоғазҳои қиматнок истифода мешавад.

Аз ҷониби онҳо пешниҳод гардидааст, ки вобаста ба дараҷаи танзими муносибатҳои молиявӣ аз ҷониби давлат механизми молиявӣ ба ду намуд чудо мешавад: директивӣ (дастурӣ, фармонӣ) ва танзимшаванда. [7, с.133].

Механизми молиявии танзимшаванда ба давлат имкон медиҳад барои субъектҳои механизми молиявӣ чунин шароите муҳайё созад, ки онҳоро маҷбур намояд мувофиқи самтҳои барои ҷомеа зарур фаъолият намоянд. Чунин танзимкунӣ бо ёрии воситаҳои зерин гузаронида мешавад: сиёсати фискалӣ, буҷетӣ, андоз ва ғайра.

Механизми молиявӣ тавассути мақомоти махсуси барои идоракунии молия ташкилкардашуда истифода бурда мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чунин мақомот ҳокимияти қонунгузор: Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин, мақомоти ҳокимияти иҷроия: Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон ва ғайра дохил мешаванд [7, с.134].

Сохтори механизми молиявиро тибқи унсурҳои пешниҳоднамудани олимони тоҷик Ҳасанов А.Р., Миразизов А.Ҳ. ва Содиков Р.Ҳ. метавон дар чунин шакл тасвир кард:

Расми 1. – Сохтори механизми молиявӣ

Таҳияи муаллиф мутобиқи тадқиқотҳои Ҳасанов А.Р., Миразизов А.Ҳ. ва Содиқов Р.Ҳ.

Дар сохтори пешниҳоднамудаи онҳо танзимкунии молиявӣ фаъолияти давлатро оиди истифодаи ҳамаи паҳлӯҳои муносибатҳои молиявӣ, бо мақсади ислоҳ намудани ҳаҷми тақрористеҳсол ифода менамояд. Фишангҳои молиявӣ ҳамчун усулҳои таъсиррасони молия ба иқтисодияти кишвар баҳри бешрафти он мебошад.

Дар воқеъ, ҳавасмандкунии молиявӣ яке аз унсурҳои муҳими механизми молиявӣ ба ҳисоб рафта, имконияти баландбардории заводи кормандон ва иҷрои саривактии масъулиятҳоро таъмин менамояд. Бо пешниҳоди ҳавасмандиҳо дар шаклҳои молиро пулӣ ва додани рухсатҳои барқарорсозии саломатӣ ва ғайра, метавон самарави истеҳсолот ва иҷрои қору хизматҳоро баланд бардошт.

Дар сохтори онҳо таъмини меъёри ва ҳуқуқии механизми молиявӣ низ мавқеи муҳим дорад. Қайд карда шудааст, ки таъминоти меъёри-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунҳо ва ҳуҷжатҳои меъриро ҳуқуқии зеринро фаро мегирауд:

- 1) қонунҳо (Кодекси андоз, Кодекси гумрук, Қонун дар бораи бучети давлатӣ ва ғайра);
- 2) фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (оиди андозбандӣ);
- 3) қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- 4) фармонҳо ва мактубҳои вазоратҳо ва идораҳо;
- 5) оинномаи шахсони ҳуқуқӣ.

Сохтори механизми молиявино тибқи унсурҳои пешниҳоднамудани олимони хориҷӣ Барулин С.В. ва Кузулгуртова А.Ш. метавон дар чунин шакл тасвир кард:

Расми 2. – Сохтори механизми молиявӣ мутобиқи тадқиқотҳои Барулин С.В. [2].

Аз сохтори пешниҳодшуда, маълум мегардад, ки механизми молиявӣ тавассути ба банақшагирии молиявӣ, танзими молиявӣ ва назорати молиявӣ амалӣ карда мешавад. Банақшагирии молиявӣ тамоми чараҳои таҳия ва тасдиқи нақшаҳои имконпазири истифодаи воситаҳои пулиро фаро гирифта, ба воситаи танзим ва назорати молиявӣ истифодаи самараноки онҳо таъмин карда мешавад.

Аз ҷониби аксарияти олимону муҳаққикон сохтор ва унсурҳои механизми молиявии пешниҳоднамудаи олимони рус Балабанов И.Т. ва Николаева Т.П. қобили қабул гардида, дар қорҳои илмӣ ва таҳқиқотии онҳо мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки онро метавон дар ҷунин сохтор тасвир кард:

Сохтори пешниҳоднамудани Балабанов И.Т. ва Николаева Т.П. дар сатҳи қорҳонаву ташкилотҳо ба назар гирифта шудааст. Мо ба пешниҳоди онҳо мувофиқ ҳастем, зеро механизми молиявиро бо ҷудо намудани усулҳои молиявӣ, фишангҳои молиявӣ, таъминоти ҳуқуқӣ, меъёрӣ ва иттилоотӣ таҳлил намудаанд. Дар асоси таҳлилҳои ҳамаҷониба, пешниҳод менамоем, ки унсурҳои мазкур дар пешниҳоди нав имконияти дар сатҳи молияи давлатӣ низ истифодабариро доранд:

Расми 4. – Сохтори механизми молиявӣ
Таҳияи муаллиф.

Вобаста ба сохтори пешниҳодгардида, яке аз унсурҳои таркибии механизми молиявӣ ин усулҳои молиявӣ ба ҳисоб меравад. Усулҳои молиявӣ ин роҳу востаҳои таъсиррасонии мутақобилаи муносибатҳои молиявӣ ба чараёнҳои хоҷагидорӣ, ҷиҳати ташкил ва истифодаи фондҳои пулӣ мебошад, ки дар шаклҳои гуногун дар сатҳи молияи давлатӣ ва молияи корхонаҳо амалӣ карда мешаванд. Дар ташкил ва идоракунии механизми молиявӣ усулҳои молиявии зерин истифода мешавад: банақшагирии молиявӣ, пешгӯии молиявӣ, танзимкунии молиявӣ, назорати молиявӣ, таҳлили молиявӣ, ҳисоббаробаркунии молиявӣ, ҳавасмандгардонии молиявӣ, андозбандӣ, нархгузорӣ, бучетикунонӣ, амонатгузорӣ, молиякунонӣ, қарздиҳӣ, сармоягузорӣ, суғуртакунӣ, хурдашавӣ ва ғ.

Усулҳои молиявӣ бевосита тавассути олот (инструмент) ва фишангҳои молиявӣ амалӣ карда мешаванд. Дар амалигардонии усулҳои молиявӣ чунин олот ва фишанги молиявӣ ҳамчун объекти механизми молиявӣ мавриди истифода қарор мегиранд: фоида, даромад, харочот, леверич, лизинг, андоз, нарх, дивидент, молия, пул, қарз, сармоя, истехлок, фоиз, суғурта, чарима ва ғ.

Танзимкунии молиявӣ фаъолияти давлатро оиди истифодаи ҳамаи паҳлӯҳои муносибатҳои молиявӣ, бо мақсади ислоҳ намудани ҳаҷми такрористехсол ифода менамояд.

Дар иқтисодиёт зери истилоҳи олотҳои молиявӣ мафҳумҳои иқтисодӣ-молиявӣ, ки дар натиҷаи фаъолиятҳои гуногун ба вучуд омада, хусусиятҳои моддӣ доранд, фаҳмида мешаванд. Дар муносибатҳои молиявӣ ҳамчун олотҳои молиявӣ пул, қоғази қимматнок (саҳмия, облигатсия, вексел, уҳдадорихои ҳазинавӣ ва ғ.), ҳуччатҳои молиявӣ (ҳуччатҳое, ки муомилоти пули анҷом дода мешаванд - чек, супоришномаи пулгузаронӣ, дархост), шартномаҳои пулӣ (суғуртавӣ, сармоягузорӣ, фьючерӣ, форвардӣ, свопӣ, опсионҳои молиявӣ), шартномаҳои қарзӣ (дебиторӣ, кредиторӣ), сертификатҳои пулӣ истифода мегарданд.

Олотҳои молиявиро ба се гурӯҳ чудо мешаванд: аввалиндараҷа (первичные) (қоғази қимматнок: саҳмия, облигатсия, вексел, уҳдадорихои ҳазинавӣ, чек, сертификатҳои пулӣ ва ғ.), дууминдараҷа (вторичные) ва истехсолӣ (производные) (ҳечированӣ, шартномаҳои форвардӣ, фьючерӣ, своп, опсион, операции РЕПО ва ғ.).

Дар иқтисодиёт зери истилоҳи фишангҳои молиявӣ мафҳумҳои иқтисодӣ-молиявӣ, ки дар натиҷаи фаъолиятҳои гуногун ба вучуд омада, хусусиятҳои ғайримоддӣ доранд ва эҷод гардидаанд, фаҳмида мешаванд.

Дар амалигардонии усулҳои молиявӣ чунин фишангҳои молиявӣ - фоида, даромад, харочот, леверич, андоз, бучет, нарх, дивидент, молия, қарз, сармоя, истехлок, фоиз, суғурта, таваррум, чарима, иҷора, дисконт, лизинг ва ғайра истифода мегарданд.

Фишангҳои молиявӣ усулҳоро дар бар мегиранд, ки тавассути онҳо давлат ва корхонаҳо ба иқтисодиёт таъсир расонида, рушди ин ё он соҳа ва ё фаъолиятро таъмин менамоянд. Амалисозии имкониятҳои дурусти усулҳои банақшагирӣ, пешгӯӣ, танзимкунӣ, назоратӣ, молиякунонӣ ва ғайра дар фаъолиятҳои тиҷоратӣ ва иқтисодӣ самараро натиҷаҳои баланд мегардонад.

Ҳамчунин, яке аз унсурҳои таркибии механизми молиявӣ ин таъминоти ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад. Дар шароити муосир тамоми фаъолиятҳои иқтисодӣ молиявӣ тавассути санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳавӣ ба танзим дароварда мешаванд. Ҳамчун санади меъёрӣ-ҳуқуқӣ қонунҳо, фармонҳо, дастурҳо, қарорҳо, низомномаҳо, ойиномаҳо, супоришҳо, аснодҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ мансуб мебошанд.

Барои таъмини ҳуқуқии механизми молиявӣ дар сатҳи давлат ва субъектҳои хоҷагидорӣ чунин санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ амалӣ мегарданд:

- қонунҳо (Кодекси андоз, Кодекси ғумрук, Қонун дар бораи бучети давлатӣ ва ғайра);
- фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (оиди андозбандӣ);
- қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- фармонҳо ва мактубҳои вазоратҳо ва идораҳо;

■ ойнномаи шахсони ҳуқуқӣ ва ғ.

Механизми молиявӣ тавассути мақомоти махсуси барои идоракунии молия ташкилкардашуда истифода бурда мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чунин мақомот ҳокимияти қонунгузор: Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин, мақомоти ҳокимияти иҷроия: Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи андозӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон ва ғайра дохил мешаванд.

Механизми молиявӣ он гоҳ сиёсати молиявиро амалӣ сохта метавонад, ки агар аз таъминоти меъёрӣ баҳрабардорӣ намуда бошад. Меъёрҳои молиявӣ бо ёрии дастуруламалҳо, меъёрҳо, нишондодҳои методӣ дигар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ба истифодабарӣ пешниҳод мегарданд. Яке аз қисмҳои асосии механизми молиявӣ таъминоти иттилоотии сиёсати молиявӣ мебошад, ки иттилооти зеринро дар бар мегирад: иттилооти иқтисодӣ, оморӣ, молиявӣ ва ғайра. Иттилооте, ки барои тартиб додану муайян намудани сиёсати молиявии соҳибкорӣ заруранд, ба дохилиистеҳсолию беруна чудо мешаванд. Менечери молиявӣ агар як қисми иттилооти дохилиистеҳсолиро аз шӯбаи маркетингу менечерӣ гирад, қисми дигари иттилоотро, ки беруна аст, дар асоси омӯзишу таҳлил ба даст меорад. Иттилооти воқеии дастрасгардида асоси қабули қарори дурусти молиявӣ мебошад. [8, с.26].

Ҳамин тавр, мукамалгардонии сохтори механизми молиявӣ дар шароити бозор омили пешбаранда ва баландбардорӣ самаранокии нақшаҳои сиёсати молиявӣ дар сохтори идоракунии молияи давлатӣ ва корхонаҳо ба ҳисоб меравад. Вақти он расидааст, ки усулҳои идоракунӣ ва фишангу олотҳои молиявии амалигардонандаи онҳо мувофиқ ба иқтисодиёти рақамӣ таҳия ва ба роҳ монда шаванд.

Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт талабот ба усулҳои нави идоракунии молиявӣ, ки аз инкишофи сохтори механизми молиявӣ вобастагии калон дорад, меафзояд.

АДАБИЁТ

1. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента. – М.: финансы и статистика 2004.
2. Барулин С.В. Финансы М.: КНОРУС, 2009. – 640 с.
3. Валодин А.А. Управление финансами. Финансы предприятий: учебник/А.А. Володин, Н.Ф. Самсонов, А.А. Тилов; под ред. А.А. Володина. – С. – изд. -М.: Инфра-М., 2014. – 364с.
4. Ковалев В.В. Финансы организаций (предприятий). Учебник. -М.: проспект, 2014. – 2014с.
5. Николаева Т.П. Финансы предприятий. Учебно-методический комплекс. -М.: Издательский центр ЕАОИ, 2014. – 311с.
6. Подъяблонская Л.М. Финансы. Учебник под ред. Л.М. Подъяблонской. -М.: Юнити, 2011. – 407с.
7. Ҳасанов А.Р., Миразизов А.Ҳ. ва Содиков Р.Ҳ. Молия ва қарз. – Душанбе: «Ирфон», 2010, – 340 с.
8. Оймаҳмадов Г.Н. Молия. – Душанбе: Нодир, 2005. – 304с.

Иброгимова Р.А., Мухаббатова Х.М.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ КУЛЯБСКОЙ ЗОНЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье представлены сведения об перспективном направлении туризма в Кулябском регионе. Показано, что этот регион, обладая богатыми природными ресурсами и историко-культурным наследием, в настоящее время туристическая отрасль в регионе является неконкурентоспособной, а его развитие происходит очень слабо и бессистемно. Показано, более привлекательные виды туризма в Кулябской зоне, районы, имеющие перспективную базу для развития отрасли, а также перспективными направлениями туристско-рекреационной деятельности. В качестве приоритетов, выделены основные приоритетные направления развития туризма, которые при составлении стратегических планов развития региона и страны, должны быть в центре внимания государства и общества.

Ключевые слова: туризм, ресурсы, устойчивое развитие, приоритеты, историко-культурные наследия, конкурентоспособность, стратегические планы, инвестиции, инфраструктура, маркетинговая политика.

Иброгимова Р.А., Мухаббатова Х.М.

САМТҲОИ АФЗАЛИТНОКИ РУШДИ САЙЁҲӢ ДАР ШАРОИТИ МИНТАҚАИ КҶҶЛОБИ ҶУМҲҶҶРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола маълумот оид ба самтҳои ояндадори сайёҳӣ дар минтақаи Кӯлоб оварда шудааст. Нишон дода шудааст, ки ин минтақа дорои захираҳои ғании табиӣ ва мероси таърихӣ фарҳангӣ буда, айни замон соҳаи сайёҳӣ дар минтақа рақобатпазир буда, рушди он хеле заиф ва номурабта аст. Намудҳои бештар ҷолиби сайёҳӣ, минтақаҳое, ки барои рушди соҳа заминаи ояндадор доранд, инчунин самтҳои ояндадори фаъолияти сайёҳӣ ва рекреатсионӣ нишон дода шудааст. Ҳамчун самтҳои афзалиятнок рушди сайёҳӣ муайян шудаанд, ки ҳангоми таҳияи нақшаҳои стратегии рушди минтақа ва кишвар бояд дар маркази таваҷҷӯҳи Ҳукумат ва ҷомеа қарор дошта бошанд.

Калидвожаҳо: туризм, захираҳо, рушди устувор, афзалиятҳо, мероси таърихӣ фарҳангӣ, рақобатпазирӣ, нақшаҳои стратегӣ, сармоягузорӣ, инфрасохтор, сиёсати маркетинг.

Ibrokhimova R.A, Mukhabbatov Kh.M.

PRIORITY DIRECTIONS OF TOURISM DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF THE KULYAB ZONE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article presents information about the promising direction of tourism in the Kulyab region. It is shown that this region, having rich natural resources and historical and cultural heritage, is currently the tourism industry in the region is uncompetitive, and its development is very weak and unsystematic. It is shown that more attractive types of tourism in the Kulyab zone, areas that have a promising base for the development of the industry, as well as promising areas of tourist and recreational activities. As priorities, the main priority areas for the development of tourism are identified, which, when drawing up strategic plans for the development of the region and the country, should be in the center of attention of the state and society.

Key words: tourism, resources, sustainable development, priorities, historical and cultural heritage, competitiveness, strategic plans, investment, infrastructure, marketing policy.

В настоящее время Таджикистан придаёт большое значение развитию туристической отрасли. Правительство Республики Таджикистан (РТ) в последние годы много сделало для развития туризма. Правительство РТ для туристической сферы народного хозяйства поставило Стратегическую цель - сформировать конкурентоспособную индустрию туризма [1, 2]. Также Правительством РТ разработана и внедряется Стратегия развития туризма на период до 2030 года [3]. В РТ 2019-2021 годы объявлены “Годами развития села, туризма и народных ремёсел” [1]. Индустрия туризма может стать одним из важнейших источников развития экономики страны.

Одним из привлекательных регионов РТ для развития туристско-рекреационной деятельности является Кулябский регион. Обладая богатыми природными ресурсами и историко-культурным наследием, а также вхождением региона в сеть Великого Шёлкового пути, Кулябский регион в последние годы становится предметом пристального внимания Правительства РТ, а также учёных и специалистов отрасли туризма.

Анализ проблем туристической отрасли показывает, что в настоящее время туризм в Кулябском регионе является неконкурентоспособным, а его развитие происходит очень слабо и бессистемно. Многие вопросы, касающиеся эффективного развития туризма, в частности, возможности формирования квалифицированных трудовых ресурсов региона для развития туризма, проблемы повышения занятости населения в сфере обслуживания рекреантов не подвергались исследованию.

Следует отметить, что туризм - это такая отрасль, что при эффективном налаживании её деятельности к работе можно привлекать почти все слои населения. При этом у местного населения появляются большие возможности для реализации своих ресурсов. В первую очередь, большая часть местного населения к обслуживанию туристов будет привлечена путём: сдачи своих помещений под жильё; различных видов работ в местных рекреационных объектах и на маршрутах; предоставления услуг различных видов транспорта (начиная от автомобиля до гужевых повозок).

Кроме того, у них появляется возможность реализовывать на местных рынках собственную сельхозпродукцию, местные изделия, национальные сувениры, региональные символики и т.д.

Наряду с основным видом занятости в обслуживании сферы туризма существует косвенная занятость, которая требует дополнительного привлечения работников транспорта, связи, культуры, спорта, торговли, банков и др.

В этой связи для эффективности работы большое внимание необходимо уделить организации более полной и эффективной программы подготовки специалистов для сферы туризма.

Важным шагом по устойчивому развитию туризма в регионе можно считать организацию и издание хотя бы ежеквартального научно-популярного аналитического журнала по туризму в регионе. Эту работу следовало бы организовать региональному комитету по туризму, Кулябского региона. В отдельных её рубриках можно будет публиковать материалы компетентных специалистов, которые бы обсуждали актуальные проблемы развития туризма в регионе, а также передовые идеи относительно устойчивого развития туризма.

Необходимо наладить работы по вопросам обучения, переобучения и создания устойчивой базы для туристско-рекреационной деятельности в регионе, модернизации учебных программ и всей системы туристического образования с учётом местных условий, современных требований и рынка труда, усиления научно-исследовательских работ для решения проблем развития туризма в регионе.

Анализ проблем показывают, что в настоящее время в районах Кулябской зоны наибольший интерес для туристов представляют следующие разновидности туризма (табл. 1).

Таблица 1. – Более привлекательные виды туризма в Кулябской зоне (в % от числа опрошенных, всего 120 человек)

№ п/п	Разновидности туризма	Доля респондентов, %
1.	Сбор грибов, диких ягод, плодов, охота,	17
2.	Оздоровительный и лечебный	11
3.	Развлечения, досуг	11
4.	Автомобильный туризм	8
5.	Сельский или аграрный туризм	6
6.	Культурно-познавательный	6
7.	Событийный	6
8.	Детский туризм	6
9.	Экологический	5
10.	Духовно-религиозный туризм	5
11.	Семейный туризм	5
12.	Спортивный	4
13.	Альпинизм	4
14.	Айлок-тур	3
15.	Туризм по маршрутам Великого шёлкового Пути	3

Как показывают результаты исследования, наиболее привлекательными видами туризма оказались: охота, сбор диких плодов, ягод и грибов - 17%; оздоровительный и лечебный туризм, развлечения и досуг - по 11%.

В перспективе, весьма целесообразным может явиться развитие таких разновидностей туризма, как автомобильный туризм на собственном транспорте; экологический туризм; туризм по маршрутам Великого шёлкового пути; айлок-туры; охотничий туризм; сельский или аграрный туризм; духовно-религиозный туризм; детский туризм; семейный туризм и др.

В таблице 2 представлены виды туристической деятельности, имеющие перспективную базу для районов Кулябской зоны. Опросы, проведённый среди различных слоёв сельского населения, школьников и студентов, туристов, приезжих, госслужащих, а также работников туристических предприятий по вопросам привлекательности районов Кулябского региона, показало (таблице 3), что к числу наиболее привлекательным районом с позиций туристского спроса, оказался Кулябский.

Таким образом, учитывая разнообразие природных ресурсов, а также местные географические и культурные особенности районов Кулябского региона, нами выделены основные приоритетные направления развития туризма: экологический; культурно-познавательный, автомобильный, туризм по маршрутам Великого шёлкового пути; охотничий; айлок-туризм; сельский или аграрный; детский; семейный и др.

Выделение вышеназванных разновидностей туризма в качестве приоритетов говорит о том, что при составлении стратегических планов развития региона и страны, они должны быть в центре внимания государства и общества.

Необходимо всячески поддерживать их развитие, найти и выделить требуемые инвестиции для развития их инфраструктуры в правовом поле, следует способствовать принятию благоприятных законов для их развития, планировать подготовку квалифицированных кадров для них, проводить целенаправленную маркетинговую политику для развития этих отраслей и т.п.

**Таблица 2. - Перспективные виды туризма в районах Кулябской зоны
(разработано автором)**

Виды туризма	Районы									
	Кулябский	Восеский	Хамадони	Ховалингский	Балджуванский	Дангаринский	Муминабадский	Ш. Шохинский	Фархарский	Темурмаликский
1. Экологический (экотуризм)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2. Культурно-познавательный	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
3. Туризм по маршрутам Великого шёлкового пути	+	+	-	-	-	+	-	+	-	-
4. Автомобильный туризм	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
5. Охотничий туризм (охота, сбор диких плодов, ягод и грибов)	-	-	+	+	+	-	+	+	+	+
6. Сельский или аграрный туризм	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
7. Альпинизм	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-
8. Айлок-туризм	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-
9. Лечебно-оздоровительный	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
10. Приключен-ческий	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
11. Духовно-религиозный	+	-	+	-	-	-	+	-	-	+
12. Досуг, развлечения	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
13. Семейный	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
14. Деловой	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
15. Детский	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
16. Спортивный	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Примечание: Условные обозначения: + имеются условия для развития; - не имеются условия для развития.										

**Таблица 3. - Рейтинг туристской привлекательности районов
Кулябского региона**

Место	Район	% привлекательности (в среднем, по мнению респондентов)
1	Кулябский	25
2	Муминабадский	18
3	Дангаринский	11
4	Балджуванский	10
5	Ховалингский	9
6	Восейский	7
7	Хамадони	6

8	Темурмаликский	6
9	Фархарский	5
10	Ш. Шохин (б. Шурабадский)	3

На основании вышеизложенного можно сделать вывод, что эффективное применение научно-обоснованной Стратегии развития туризма и эффективное налаживание работ по данному направлению в Кулябском регионе будет способствовать формированию современного конкурентоспособного эффективного рынка туристических услуг, который сможет обеспечить широкий спектр возможностей для удовлетворения туристических потребностей граждан Республики Таджикистан и туристов зарубежных стран в туристических услугах, тем самым в значительной степени способствуя решению проблем занятости населения и соответственно уровня их доходов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Асроров, Р.А. О проблемах развития сектора туризма в Таджикистане / Р. А. Асроров [Электронный ресурс]: URL: www.legal-club.tj (13.01.2018).
2. Саидмуродова. М.А. Мировые тенденции и стратегические направления развития туризма в Республике Таджикистан / М. А. Саидмуродова, Д. Б. Кадыров // Таджикистан и современный мир. - 2018. - № 4 (63). – С. 25-36.
3. Стратегия развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года [Электронный ресурс]: URL: <http://www.adlia.tj> (18.07.2020).

УДК 631.152.631.15

Исломов О.О.

АРЗЁБИИ САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ИСТИФОДАИ ЗАМИНҲОИ КИШОВАРЗӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД

Дар мақола масъалаҳои таҳлил ва баҳисобгирии механизми бозории истифодаи замин, арзёбӣ намудани тамоюли сармоягардии заминҳои кишоварзӣ, қонуниятҳо ва тамоюлҳои рушди механизми бозории истифодаи замин ва сармоягузории қитъаҳои замини субъектҳои хоҷагидор – истифода барандагони заминҳои кишоварзӣ вилояти Суғд, ки заминаи асосии таъмини амнияти озуқаворӣ минтақа мебошад, мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар мақола тамоюли рушди корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонии калон, ки ба тамоюли шаклгириву рушди сохтори ташкилию технологияи типӣ дуюм - хоҷагиҳои нисбатан калонӣ бо технологияи механиконидашуда мучаҳазшудаи равандҳои истехсолот ва меҳнати истехсолоти кишоварзӣ мутобиқ мебошад, муайян шудааст ва тадқиқҳо доир ба вусът додани ин шакли ташкиливу технолоӣ асоснок карда шудааст.

Вожаҳои гиреҳи; иқтисодиёти кишоварзӣ, самаранокӣ, амнияти озуқаворӣ, заминҳои кишоварзӣ, самаранокӣ иқтисодии истифодаи майдони кишти зироатҳо, маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ, ҳосилнокии зироатҳо, шаклҳои хоҷагидорӣ, индустриияи иқтисодиёти кишоварзӣ, низомии истифодабарии заминҳои кишоварзӣ.

Исломов О.О.

ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЗЕМЕЛЬ В СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье рассмотрены проблемы анализа и учета рыночного механизма землепользования, оценка тенденции инвестирования земель сельскохозяйственного назначения, закономерности и тенденции развития рыночного механизма землепользования и инвестирования земельных участков субъектов сельскохозяйственного назначения - землепользователей сельскохозяйственных угодий Согдийской области, что является основной основой обеспечения продовольственной безопасности региона. В статье выявлена тенденция развития сельскохозяйственных предприятий и крупных фермерских хозяйств, которая соответствует тенденции формирования и развития организационно-технологической структуры второго типа - относительно крупных ферм, оснащенных механизированной технологией производственных процессов и труда сельскохозяйственных производства, и обоснованы разработки, связанные с расширением этой организационно-технологической формы.

Ключевые слова; аграрная экономика, продуктивность, продовольственная безопасность, сельскохозяйственные угодья, экономическая эффективность использования пахотных земель, валовая сельскохозяйственная продукция, урожайность сельскохозяйственных культур, формы ведения хозяйства, индустриализация аграрной экономики, система сельскохозяйственного землепользования.

Islomov O.O.

ASSESSMENT OF ECONOMIC EFFICIENCY OF THE USE OF AGRICULTURAL LAND IN THE SUGHD REGION

The article deals with the problems of analyzing and accounting for the market mechanism of land use, assessing the trend in the capitalization of agricultural land, patterns and trends in the development of the market mechanism for land use and investment in land plots of agricultural entities - land users of agricultural land in the Sughd region, which is a prerequisite for ensuring food security in the region. The article reveals a trend in the development of agricultural enterprises and large farms, which corresponds to the trend in the formation and development of an organizational and technological structure of the second type - relatively large farms equipped with mechanized technology of production processes and labor of agricultural production, which contributes to improving the efficiency of land use, as well as substantiated proposals related to with the expansion of this organizational and technological form.

Keywords; agrarian economy, efficiency, food security, agricultural land, economic efficiency of the use of arable land, gross agricultural output, crop yields, forms of farming, industrialization of the agrarian economy, agricultural land use system.

Дар шароити гузариши мамлакат ва вилояти Суғд ба марҳилаи нави рушд ва марҳилаи муносибатҳои бозории рушдбанда ҳадафи асосӣ ба таъмини рушди баҳши воқеии иқтисодӣ, ки иқтисодиёти кишоварзӣ соҳаи муҳими он маҳсуб мешаваду асоси таъмини амнияти охуқаворӣ мамлакат ва минтақаҳои онро ташкил медиҳад, равона шудааст. Дар ин ҳода ташкили истифодаи самараноки заминҳои кишоварзӣ дар доираи татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки дар он яке аз афзалиятҳои баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои замин ва об [5], ташкил медиҳад, беш аз беш муҳимият пайдо менамояд. Зеро, чуноне, ки дар Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи

самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» таъкид шудааст “имкониятҳо дар самти самаранок истифода бурдани обу замин, баланд бардоштани маданияти заминдорӣ ва ҳосилнокии зироатҳо то ҳол пурра истифода нашудаанд ва ҷунин вазъ аз роҳбарону масъулин андешидани тадбирҳои иловагиро талаб менамояд” [5]. Бинобар он таҳлил ва баҳисобгирии механизми бозории истифодаи замин ва арзёбӣ намудани тамоюли сармоягардии заминҳои кишоварзӣ, таҳлили амиқи қонуниятҳо ва тамоюлҳои рушди механизми бозории истифодаи замин ва сармоягузории қитъаҳои замини ҳсуҷектҳои хоҷагидор – истифода барандагони замин ҳои кишоварзӣ зарур аст.

Тағйироти сохтории заминҳои таъиноти кишоварзӣ мувофиқ ба мантиқи рушди муносибатҳои бозорӣ, бояд ба рушди нишондиҳандаҳои самранокии замин ва афзоиши ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ, аз он ҷумла маҳсулоти озуқаворӣ мусоидат намоянд. Зарурати ба гардиши самаранокӣ иқтисодиву экологӣ ворид кардани заминҳои таъиноти кишоварзӣ аз ғайрияти иштирокдорони гуногуни муносибат бо замин, ҳаҷми талабот ва пешниҳоди қитъаҳои замин ҳамчун дороии истифодабарандагони заминҳои кишоварзӣ муайян карда мешавад [5]. Айни замон рушди муносибатҳои бозорӣ бо ҳсуҷектҳои хоҷагидори кишоварзӣ имкониятҳои васеро дар самти баланд бардоштани ҳокимияти иқтисодии онҳо, идораву истифодаи мустақилонаи заминҳои кишоварзӣ, таҳияву татбиқи барномаҳои истеҳсолиро бо назардошти талаботи бозор ба маҳсулоти кишоварзӣ ва азхудкунии натиҷаҳои истеҳсолот фароҳам овардааст [1]. Ҳсуҷектҳои хоҷагидор- истифодабарандагони заминҳои кишоварзӣ ҳокимияти иқтисодиро барои истифодаи озодонаи заминҳои кишоварзӣ дар ташкили тамоми марҳилаҳои раванди такрористеҳсолкунӣ ба даст меоранд ва маҳз ин муносибат заминаи воқеии ташкили самаранокӣ истифодаи заминро муайян мекунад. Дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ самтҳои истифодаи замин, нишондиҳандаҳои ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва захираҳои зарурии онро ҳуди хоҷагӣҳо бо назардошти принципи бозории «хароҷот-ғойда» муайян мекунаанд. Дар вилояти Суғд аксари ҳсуҷектҳои хоҷагидорӣ ташаккул ва рушд ёфтаанд, ки ба шароити бозор мутобиқ шуда истеҳсолотро дар асоси принципи бозории номбурда бомуваффақият ташкил мекунаанд. Яъне пайваста бо рушди муносибатҳои бозорӣ механизмҳои бозории истифодаи заминҳои кишоварзӣ суръат гирифта истодааст [2]. Ин ҳолатро метавон дар асоси таҳлили таъсири тағйироти сохтории заминҳои кишоварзӣ ба ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ муайян намуд.

Тавре ки маълумоти ҷадвали 1. нишон медиҳад, тағйир додани сохтории заминҳои кишоварзӣ ба самти афзоиши ҳиссаи заминҳои қорам (мазраъ) ниҳолҳои бисёрсола боиси аз 1 гектар мувоффиқан зиёд намудани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба 99,5 ва 748,6 сомони гаштааст. Дар натиҷаи ба гардиши кишоварзӣ даромадани заминҳои партов истеҳсолоти маҳсулот аз ҳар як гектар ба сатҳи 5208,7 сомони зиёд шудааст. Дар натиҷаи тағйир ёфтани сохтории заминҳои кишоварзӣ дар умум боиси аз 1 гектар зиёд шудани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар сатҳи 4895,5 сомони гашта аз тамоми майдони заминҳои кишоварзӣ зиёд шудани ҳосил дар ҳаҷми 5277 ҳазор сомони (4,8 x 1099,4 ҳазор.га) гардид. Яъне, аз 2,6 мрд. сомони ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ (бо нархи соли 2020) (12299,6 - 9631,7 = 2667,9 млн. сомони), ки соли 2021 нисбат ба соли 2017 дар қиммати мутлақ афзудааст, 0,2 ғойзи он аз ҳисоби тағйироти сохтории майдони заминҳои кишт рух додааст.

Чадвали 1. Тасири таъғирёбии сохтори заминҳои кишоварзӣ ба истеҳсоли маҳсулот

	Истеҳсолати маҳсулоти кишоварзӣ ба 1 га замин ба ҳисоби миёна дар ҳафт соли охир, сомони	Сохтори заминҳои кишоварзӣ, %			Тағироти истеҳсоли маҳсулот ба 1 га. сомони (гр. 1 х гр. 4/100)
		2015	2021	Тағироти соли 2021 нисбат ба соли 2017, банди фоиз, %	
	1	2	3	4	
Ба 1 гектар ҷамъи заминҳои истифодаи кишоварзӣ	10482,7				
аз он ҷумла:					
мазраъ	49859,5	20,9	21,1	0,2	+ 99,5
ниҳолҳои бисёрсола	149728,8	6,7	7,2	0,5	+ 748,6
замини алафдаравӣ	11024981,8	0,10	0,09	-0,01	-1102,5
ҷарогоҳ	14694,8	71,6	71,2	-0,4	- 58,8
замини партов	2264641,05	0,61	0,38	- 0,23	+5208,7
Ҳамагӣ	-	100,0	100,0	0,06	4895,5

Ҳисоб карда шудааст аз рӯи: Омори солнаи вилояти Суғд, 2016, с.331; Омори солнаи вилояти Суғд, 2022, с.361

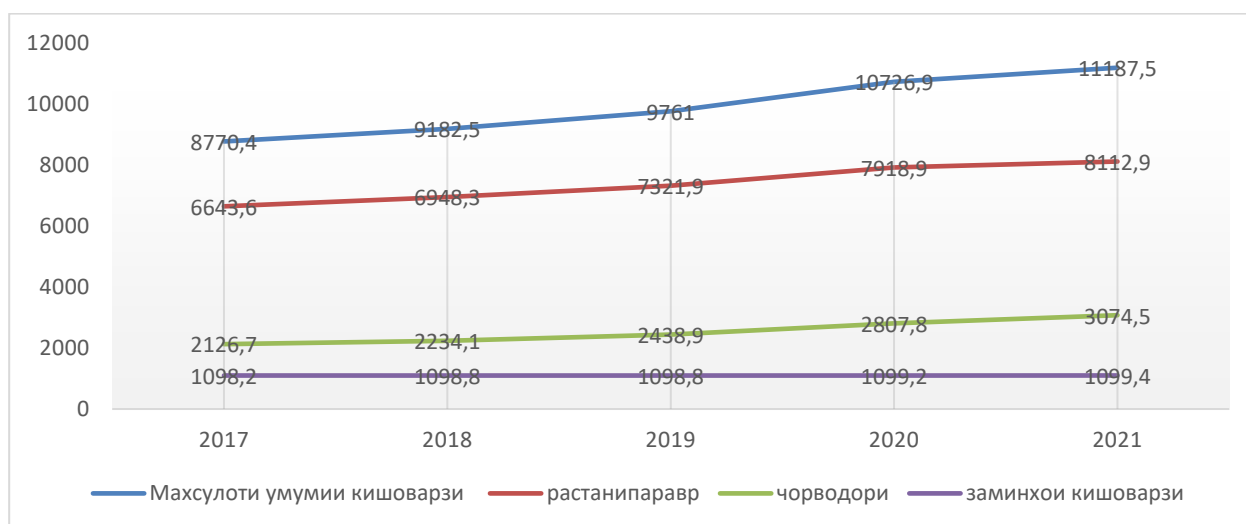
Барои баҳодихии самаранокии истифодаи замин системаи нишондиҳандаҳои умумӣ, ҷузи ва ёрирасон истифода мешавад. Ба хотир меорем, ки ба нишондиҳандаҳои умумӣ арзиши аслии маҳсулот, маблағи ғоида ба ҳар 100 гектар замин киёсии кишоварзӣ ба нишондиҳандаҳои ҷузъӣ ҳосилнокии зироатҳо, истеҳсоли воҳиди ҳуроки ҷорво аз 1 гектар замин алоҳида, инчунин ҳаҷми истеҳсоли шир ва гушт ба ҳар 100 гектар замин кикишоварзи мебошанд. Нишондиҳандаҳои ёрирасони, ки самаранокии истифодаи заминро нишон медиҳанд, арзиши аслии маҳсулот, сарфи маблағ, ҳосилнокии меҳнат, ғоиданокии 1 гектар замин, инчунин баргاردонидани харочот (таносуби арзиши аслии маҳсулоти аз 1 гектар гирифташуда ба арзиши миёнаи 1 гектар) ва ғайра дохил мешавад.

Чадвали 2. Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии самаранокии истифодаи заминҳои кишоварзии вилояти Суғд

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	С.2021 нисбат ба 2017, %
Маҳсулоти умумии кишоварзӣ (бо нархҳои соли 2020), млн. сомони	9631,7	10089,7	10725,4	11790,9	12299,6	127,1
Ба 1 га, сомони:						
ҷамъи заминҳои истифодаи кишоварзӣ	8770,4	9182,5	9761,0	10726,9	11187,5	127,6
заминҳои кишти зироатҳои кишоварзӣ	35554,4	37012,8	39029,8	42321,9	43958,5	123,6
Маҳсулоти растанипарварӣ, млн сомони	7296,1	7634,8	8045,3	8704,5	8919,3	123,5
Ба 1 га, сомони						

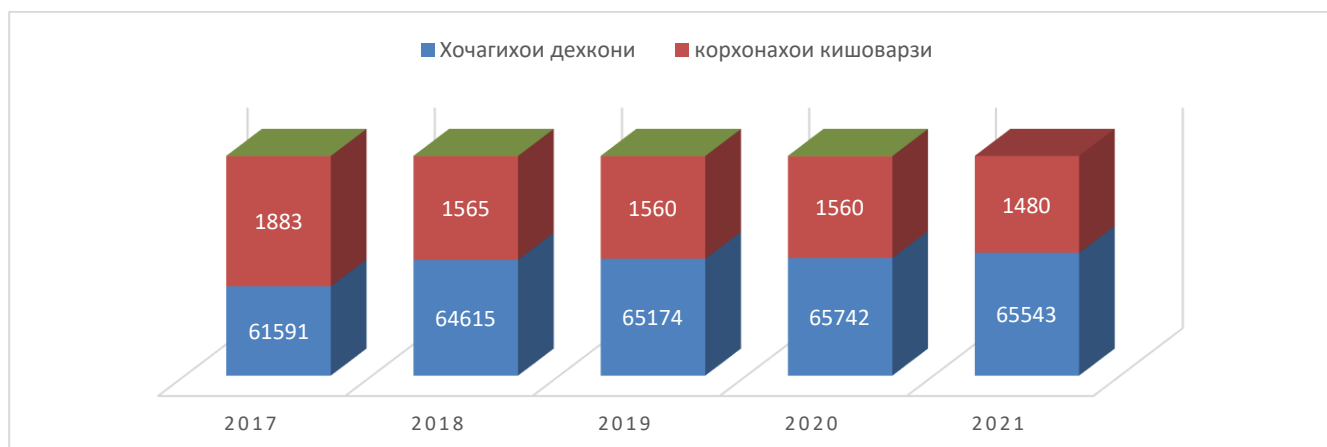
чамъи заминҳои истифодаи кишоварзӣ	6643,6	6948,3	7321,9	7918,9	8112,9	122,7
заминҳои кишти зироатҳои кишоварзӣ	26932,8	28007,3	29276,9	31243,7	31877,4	118,5
Маҳсулоти чорводорӣ, млн. сомони	2335,6	2454,9	2679,9	3086,4	3380,2	147,8
Ба 1га, сомони						
чамъи заминҳои истифодаи кишоварзӣ	2126,7	2234,1	2438,9	2807,8	3074,5	142,8
заминҳои кишти зироатҳои кишоварзӣ	8621,6	9005,5	9752,2	11078,2	12080	139,5
Чамъи заминҳои истифодаи кишоварзӣ	1098,2	1098,8	1098,8	1099,2	1099,4	100,1
Заминҳои кишти зироатҳои кишоварзӣ	270,9	272,6	274,8	278,6	279,8	103,3

Ҳисоб карда шуд аз рӯи: Омори солонаи вилояти Сугд, 2022, с.278-280

Расми 1. Динимикии истеҳсоли маҳсулоти умумии кишоварзӣ ба ҳар як гектар заминҳои истифодаи кишоварзӣ, сомони (заминҳои кишоварзӣ, ҳаз. га.)

Сатҳи самранокии истифодаи заминҳои кишоварзиро дар асоси таҳлили қиёсии истифодабарандагони категорияҳои хоҷагидори арзёби менамоям. Дар натиҷаи ислоҳоти аграрии мамлакат барои пайдориву густариш додани сифатҳои иқтисодӣ бозорӣ дар иқтисодиёти кишоварзӣ вилоят шумораи бисёри шаклҳои гуногуни истифодабарандагони заминҳои кишоварзӣ - хоҷагиҳои деҳқонӣ, корхонаҳои кишоварзӣ, хоҷагиҳои аҳоли фаъолият намуда фазои рақобатӣ эҷод менамоянд. (расми 2.). Соли 2021 дар иқтисодиёти кишоварзӣ вилоят 67023 адад хоҷагиҳорои корхонаҳои кишоварзӣ фаъолият доштанд, ки нисбат ба соли 2017 (64474 адад) 3549 адад зиёд шудааст, ва ё 3.9% афзудааст.

Расми 2. Шумораи субъектҳои хоҷагидор дар иқтисодиёти кишоварзии вилояти Суғд [4].

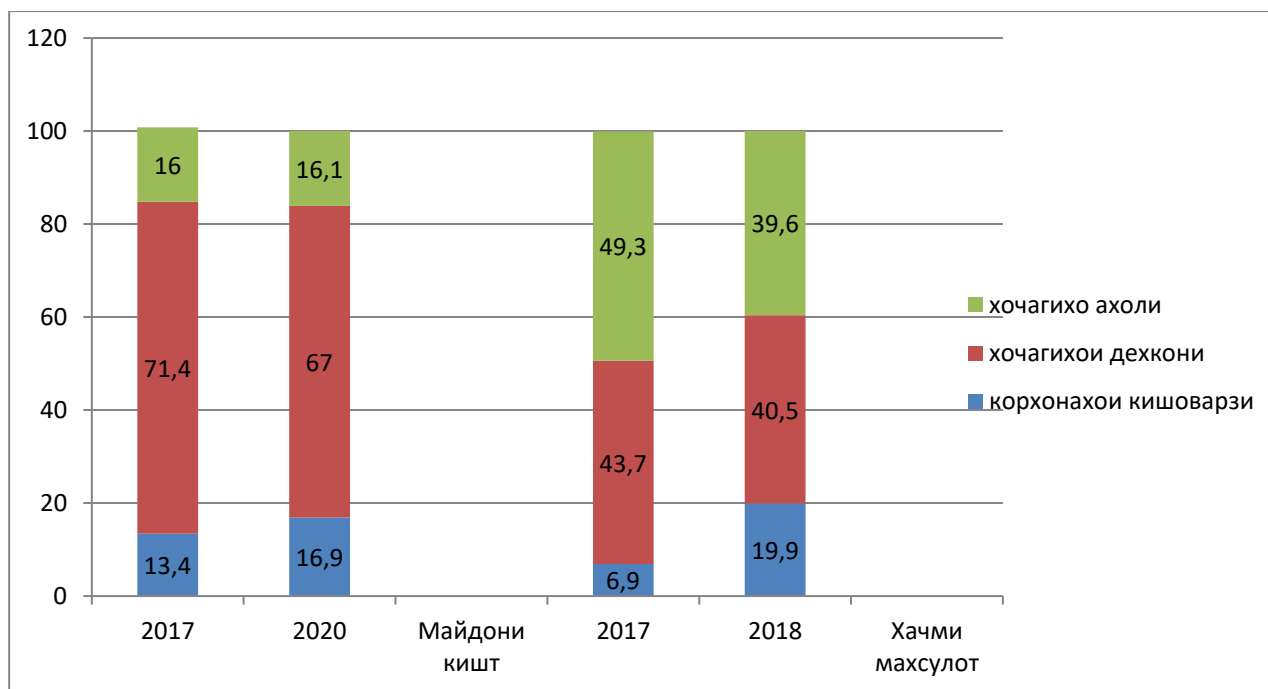
Дар ин давра шумораи хоҷагиҳои деҳқонии 4042 афзуда, аммо шумораи корхонаҳои кишоварзӣ, ки зери моликияти давлатӣ ва дастгириву Ҳимояи он қарор доранд 403 адад қам шудааст. Ҳамин тариқ дар соҳаҳои кишоварзӣ хоҷагиҳои деҳқонии хурду миёна, ки фаъолияти онҳо ба принципҳои бахши хусусисиву бозорӣ ва ниҳодҳои бисёрҷаббӣ бозорӣ (институтҳои ҳуқуқи моликият, коргарони иҷора, ғолида, рақобат, нарх ва ғ) асос ёфтааст, вазъу нақшаи қалидӣ доранд. Дар соҳаи кишоварзӣ, иқтисодиёти деҳот хоҷагиҳои аҳоли, хонаводаҳо, хоҷагиҳои ёрирасон, низ истифодабарандагонии самраноки заминҳои кишоварзӣ буда дар таъмини маҳсулоти озуқаворӣ дар бозорӣ ва ҳамин тариқ таъмини амнияти иқтисодии маҳаллу минтақа нақшаи муҳим доранд. Барои фаъолияти хоҷагидорӣ онҳо заминҳои кишоварзӣ вобаста қарда шудааст, ки мутобиқи он дар истеҳсоли маҳсулоти умумии кишоварзӣ вилоят иштирок менамоянд. Чи тавре рақамҳои қадвал ва расми 3 нишон медиҳад дар корхонаҳои кишоварзӣ вилоят дар давраи солҳои 2017-2021 майдони кишти онҳо аз 35,5 то 47,3 ҳазор гектар ва ё беш аз 41% зиёд шудааст. Ҳиссаи заминҳои кишти зироатҳои онҳо дар майдони умумии кишти вилоят соли 2021 16,9% -ро бар муқобили 13,4%-и соли 2017 ташкил додааст.

Қадвали 3. Арзёбии қиёсии нишондиҳандаи истифодаи самараноки замин дар хоҷагиҳои иқтисодиёти кишоварзӣ

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	С.2021 нисбат ба 2017,%
Корхонаҳои кишоварзӣ, млн. сомон	671,9	856,8	1418,4	1623,0	2447,9	364,3
Майдони кишт, гектар	33530	41130	47914	48884	47329	141,2
Хоҷагиҳои деҳқонӣ, млн. сомон	4209,9	4630,3	4883,5	5191,4	4979,3	118,3
Майдони кишт, гектар	193608	186891	182096	184815	187486	-3,2
Аҳоли, млн. сомон	4750,0	4602,7	4423,5	4976,4	4872,3	102,5
Майдони кишт, гектар	43798	44545	44785	44941	44943	102,5
Истеҳсол ба 1 га майдони кишт, сомони						
Корхонаҳои кишоварзӣ	20038,7	20831,5	29603,0	33201	51720,9	258,5
Хоҷагиҳои деҳқонӣ	21744,4	24775,4	26818,2	28089,7	26558,2	122,1
Аҳоли	108452,4	103326,9	98771,9	110731,8	108410,6	-0,04

Сарчашма: Омори солони вилояти Суғд, 2022, с.278. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон -Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022, с. 132-133.

Ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти истеҳсолкардаи онҳо дар ин давраи таҳлилӣ аз 671,9 то 2447,9 млн. сомони ва ё 3,6 маротиба афзудааст. Ҳиссаи онҳо дар истеҳсоли маҷмӯи умумии маҳсулоти кишоварзӣ аз 6,9 то 19,9 ва ё 13 банди фоиз афзудааст. (Расми 3) Чи тавре, ки ин рақам нишон медиҳад, афзоиши истеҳсоли ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ асосан аз ҳисоби баланд бардоштани ҳосинокии заминҳо ва самаранокии ташкили истеҳсолот сурат гирифтааст. Зеро суръати рушди истеҳсолоти нисбат ба сатҳи афзоиши заминҳои кишоварзӣ беш аз 2,5 маротиба зиёд аст, яъне ба ҳар як банди афзоиши замин рушди истеҳсоли маҳсулот қариб 2,6 банд афзудааст.

Расми 3. Ҳиссаи майдони кишт ва истеҳсоли ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ аз рӯи хоҷагӣҳо дар %

Дар давраи солҳои 2017-2021 майдони кишти зироатҳои хоҷагӣҳои деҳқонӣ дар сатҳи 3,25 ва ё 6,2 ҳазор гектар кам шудааст, мувофиқан ҳиссаи он дар заминҳои кишти умумии вилоят ах 71,4 то 67% ва ё 4,4 банди фоиз кам шудааст. Аммо ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ онҳо 18,3% зиёд шудааст. Аммо таъсири камшавии майдони кишти онҳо ба ҳиссаи онҳо дар ҳаҷми умумии истеҳсолоти кишоварзӣ вилоят мушоҳида мешавад. Соли 2021 ин нишондиҳанда 40,5 фоизро ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2017(43,7%) 3,2 банди фоиз кам шудааст. Яъне, дар ин хоҷагӣҳо вобастагии зичи ҳаҷми истеҳсолт аз заминҳои кишти зироат мушоҳида мешавад, ҳатто ин вобастагӣ нисбат ба ҳосинокии заминҳо баландтар мебошад.

Чуноне, ки дар боло қайд намудем хоҷагӣҳои аҳоли дар истеҳсоли маҳсулоти зарурии озуқаворӣ (ширу гӯшт, сбзавоту мевачот) саҳми назарас доранд. Дар давраи таҳлилӣ майдон кишти онҳо аз 43,7 то 44,9 ва ё 2,5% афзуда ҳиссаи онҳо дар майдони умумии кишт дар ин давра беитаъғир яъне дар сатҳи 16,1% боқи мондааст. Ҳаҷми истеҳсоли онҳо соли 2021 дар сатҳи 4872,3 млн. сомони қарор дошт, ки нисбат ба соли 2017 2,55 афзудааст. Ҳиссаи онҳо дар ҳаҷми умумии истеҳсолоти кишоварзӣ бошад аз 49,3 то 39,6 фоиз, яъне 9,7 банди фоиз паст фаромадааст. Чи тавре аён аст нақши онҳо дар истеҳсоли маҳсулоти озуқавори поё фаромада истодааст, ки ин таҳлили муфасссал ва вобаста ба натиҷаҳои он бояд боиси андешидани тадбирҳо қарор гирад.

Акнун ҳолати истифодаи самараноки заминҳои кишти зироатҳо ва нишондиҳандаҳои онҳоро, ки дар қисми поёнии ҷадвали 3 омадааст мавриди таҳлили муқоисавӣ қарор медиҳем. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти корхонаҳои кишоварзӣ ба ҳар як гектар замин соли

2021 51,7 ҳазор сомони ро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2017 дар сатҳи қариб 2,6 маротиба ва ё дар қиммати мутлақ дар андошаи 13,3 ҳазор гектар зиёд шудааст. Сатҳи рушди ин нишондиҳанда миёни дигар хоҷагӣҳо хеле балан ва ё мақсималӣ мебошад. Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии хоҷагӣҳои деҳқонӣ ба ҳар як гектар замин дар ин давраи таҳлили аз 21,7 то 26,5 ҳазор сомон ива 22,1 зиёд шудааст. Аз рӯи болравии ин нишондиҳандаҳо метавон гуфт, ки истифодаи самараноки заминҳои кишти зироат дар ин ду хоҷагӣҳо мушоҳида мешавад. Аммо агар онҳоро бо нишондиҳандаи самаранокии кишварҳои индустрияи миёна ва хоҷагӣҳои хонаводагӣ муқоиса намоем, паст мебошанд. Ин мазмунӣ онро дорад, ки онҳо тамоми иқтисодӣ худро истифода набурдаанд. Дар давраи панҷ соли охир, яъне дар давраи солҳои 2017-2021 ҳарчанд истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар як гектар дар хоҷагӣҳои аҳоли поён рафтааст, яъне 0,04% паст шудааст, аммо нишондиҳанда онҳо аз ҳама баландтарин буда нисбат ба дигар хоҷагӣҳои номбурда, масалан корхонаҳои кишоварзӣ қариб 2 маротиба, ва нисбат ба хоҷагӣҳои деҳқонӣ беш аз 4 маротиба зиёд аст. Нишондиҳандаҳои хоҷагӣҳои аҳоли доир ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба як гектар ҳамчун нишондиҳандаи эталонӣ ва имкопазир барои дигар хоҷагӣҳо хидмат менамоянд. Вобаста ба ин онҳо захираҳои ва омилҳои нухуфтаи истифодаи самараноки заминро барои ба ин нишондиҳандаҳо расидан бояд дарёбанд.

Яке аз нишондиҳандаи муҳими табиӣ, ки истифодаи самараноки заминро нишон медиҳад - ин ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ, яъне истеҳсоли маҳсулоти онҳо аз ҳар як гектар замин мебошад [3]. Аммо таҳлили нишон медиҳад, ки ҳосилнокии бисёрии зироатҳо дар иқтисодиёти кишоварзии вилоят дар таи панҷ соли охир (ба истиснои маҳсулоти полизии озуқаворӣ, ки 21,95 афзудааст) чандон назаррас намебошанд. Масалан зироати ғалла дар давраи солҳои 2017-2021 ҳамагӣ 55, картошка – 4,7%, сабзавот 8,4% зиёд шуда, аммо ҳосилнокии мева ва буттамева (аз ҷумла ситрусӣ) ва ангур мувофиқан 15,1 ва 18,85 Ҷоиз паст шудааст. (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. Динамикаи ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ (с/га) ва маҳсулнокии чорво

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	С.2021 нисбат ба 2017, %
Зироати ғалла	23,7	22,4	26,9	27,1	24,9	105,0
Пахта	23,7	19,3	22,5	19,4	23,3	-1,69
Картошка	201,3	204,9	200,5	219,7	210,9	104,7
Сабзавот	270,5	265,2	277,2	281,1	293,4	108,4
Полизии озуқавори	206,2	226,1	214,7	229,0	251,5	121,9
Мева ва буттамева (аз ҷумла ситрусӣ)	27,6	27,8	29,2	27,0	17,8	-35,5
Ангур	55,6	56,9	56,2	43,4	47,2	-15,1
Ширдӯшии миёна аз як сар модагов, кг	1589	1611	1649	1656	1766	111,1
Тухмгирии миёна аз ҳар як сар мурғи зоен, дона	265	250	214	228	215	-18,8

Ҳисоб кард шуд аз рӯи: Омори солони вилояти Суғд, 2022, с.290-291, 315-316

Дар ин давра ширдӯшии миёна аз як сар модагов аз 1589 то 1766 кг ва ё 11,1% зиёд шудааст. Алёата ин нишондиҳанда дар муқоиса ба маҳсулнокии чорвои зотӣ хеле кам аст ва ҷунин ҳосилнокии ва ё ширдӯшии миёна аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ин бахш вазни қиёсии чорвои каммаҳсул зиёд аст. Тухмгирии миёна аз ҳар як сар мурғи зоен дар сатҳи 18,8% поён фаромадааст, ки дар шароити таваҷҷуҳи дастгирии давлатӣ дар самти таъмини рушди парандапарварии саноатӣ, пешниҳод намудани имтиёзҳои андозӣ, тамоюли манфӣ

мебошад. Умуман тамоюли ноустувори ҳомсилнокии зироатҳои кишоварзӣ ва маҳсулнокии чорво минбаъд сабаби асосии пайдоиши таҳдидҳо дар таъмини амнияти озуқаворӣ вилот хоҳад шуд. Бинобар он андешидани тадбирҳо дар ин чода баҳусус дар самти ба кор даровардани имконияту иқтидорҳои нухуфта дар хоҷагҳои вилоят хеле муҳим мебошад.

Бояд зикр намуд, ки андешидани тадбирҳо доир ба ташкилу идоракунии истифодаи самараноки заминҳои кишоварзӣ пайваста бо тақмили механизми ташкилӣ технологияи истеҳсолоти кишоварзӣ тақозои марҳалаи нави рушди иқтисодиёти кишоварзӣ мебошад. Чи тавре, ки таҳлилҳои боло нишон медиҳад ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти истеҳсолкардаи корхонаҳои кишоварзӣ дар панҷ соли охир беш аз 3,6 маротиба афзуда ҳиссаи онҳо дар истеҳсоли маҷмӯи умумии маҳсулоти кишоварзии вилоят аз 6,9 то 20% зиёд шудааст. Мутобиқи муносибати ABC- таҳлили унсуре, ки дар система вази қиёсии аз 20 ғоиз болро мавқегири менамояд дар ниҳоят беш аз 80 ғоизи вазъи системаро муайян менамояд. Чуноне, ки аён аст нақши корхонаҳои кишоварзӣ ва дастгирии давлатии онҳо дар солҳои охир афзуда истодааст. Афзоиш асосан аз ҳисоби баланд намудани истифодаи самараноки замин. ҳосинокии он дар корхонаҳои кишоварзӣ ба вучуд омада истодааст. Ин тамоюл, яъне тамоюли рушди корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагҳои деҳқонии калон ба тамоюли шаклгириву рушди сохтори ташкилию технологияи типӣ дуюм - хоҷагҳои нисбатан калонӣ бо технологияи механиконидашуда муҷаҳҳашудаи равандҳои истеҳсолот ва меҳнати истеҳсолоти кишоварзӣ мутобик мебошад. Дар натиҷаи ислохоти аграрӣ ва индустриякунонии соҳаҳои кишоварзии вилоят нақш ва ҳиссаи сохтори ташкилию технологияи хоҷагҳои оилавӣ, ки бо истифодаи нерӯи ҳайвонот (асп) таъя мешуд, паст шуда, тамоюли инкишофи сохтори ташкилию технологияи хоҷагҳои коллективӣ мутаҷаккил ба амал омад, ки бо технологияи механиконидашуда, истифода аз мошинҳои таъиноти кишоварзӣ, асос мегирад. Дар натиҷаи трансформатсияи индустриалии дар ояндаи наздик дар иқтисодиёти аграри вилояти Суғд сохтор ва ё уклади ташкилӣ технологияи типӣ сеюм корхонаҳои калони кишоварзӣ, агрохолдингҳо бо харҷи бештар истифода бурдани воситаҳои интенсификатсия истеҳсолот ташкил карда мешаванд, рушд меёбад. Ин навъи ташаккули ташкилию технологӣ дар натиҷаи ташаккули алоқаҳои интегратсионӣ, ки ба принципҳои равишҳои квазиинтегратсионӣ («аз поён ба боло») асос ёфтааст, бо ҳамкориҳои системавӣ ва ҳамкориҳои иштирокчиёни ихтиёрии субъектҳои хоҷагидор (интегратсияи агросаноатӣ, кластерҳо, ғайра), ба вучуд овардани шароити мусоиди иқтисодӣ барои рушди индустриалии истеҳсолоти кишоварзӣ фароҳам меорад. Барои интенсификатсияи комплекси истеҳсолот дар асоси истифода бурдани техника ва технология навини истеҳсолӣ, электромеханикони чорводорӣ, татбиқи дастовардҳои илмӣ дар истеҳсолот, тараққӣ додани системаҳои ирригатионӣ мелиоративӣ, ба вучуд овардани навҳои нави зироат ва зоти ҳайвонот, чорӣ намудани шаклҳои прогрессивии ташкили меҳнат, ҳавасмандгардонӣ ва ғайра шароҳат фароҳам меояд. Бинобар он дар марҳалаи нави рушди мамлакат ва тараққиёти иқтисодиёти кишоварзӣ мақомоти маҳаллии иҷроияи ҳокимияти давлатии дар барномаҳои рушди комплекси агросаноатии минтақа доир ба пайвасти мантиқии сохтори ташкилӣ — технологи типӣ дуюм ва сеюм табирҳо андешидааст. Дар ин раванд самтҳои афзалиятноки танзими давлатии дигаргунсозии индустриалӣ ба дастгирии рушди навъи сеюми сохтори ташкилию технологӣ равона шудааст, ки он роҳи асосии таъмини истиклолияти озуқаворӣ ва амнияти он мебошад. Зеро дар натиҷаи рушди прогрессивии индустриалӣ ва инноватсионӣ дар маҷмӯи ин низом аломатҳои ҳоси сохтори ташкилӣ технологияи типӣ чорум ба вучуд меоянд: ба монанди чорӣ намудани технологияи индустриалӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ, сарфаи захираҳо, таъминоти иттилоотии илмӣ ташкил ва идоракунии истеҳсолот ва ғайра Ҳамин тавр, тараққиёти минбаъдаи комплекси агросаноатии вилоят бо истифодаи роҳҳои нави техникӣ, технологӣ ва ташкилию иқтисодӣ муайян карда мешавад, ки ин бо тараққиёти илм асоснок карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Мирсаидов А.Б. Рыночные механизмы повышение эффективности аграрного землепользования// Сборник научных статей республиканского научно-практической конференции на тему «Организации технологии хранения. Маркетинга и логистики плодов в условиях Центрального Таджикистана: взгляд на будущее», 28.12.2022 г., ТА им. Ш.Шотемура, с.10-22.
2. Насиров Р. Саидмуродов Дж. Совершенствование механизмов эффективного использования земельных ресурсов (на материалах: горные зоны Республики Таджикистан) /Насиров Р., Саидмуродов Дж. Монография. - Душанбе: Типография ТГПУ имени С.Айнӣ, 2019. - 192с.
3. Нигар муфассал: Пирзода Дж.С. Пути повышения эффективности использования земель сельскохозяйственного назначения в Республике Таджикистан //Доклады ТАСХН, Душанбе, 2018. - №4. - С.18-21. ISSN 2218-1814.
4. Омори солонаи вилояти Сугд, 2022, с.278-280.
5. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» (23.12.2022) <http://www.president.tj/node/29823>.

УДК 332.1

Касимова М.Х., Джуроев Дж.Б.

**ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИМ
РАЗВИТИЕМ РЕГИОНА**

Статья посвящена развитию теоретических основ управления социальным и экономическим развитием региона. С учетом многообразия толкований понятия «управление социально-экономическим развитием региона», дано авторское определение. Определены основные задачи и объекты управления социально-экономическим развитием региона. Рассматриваются особенности управления социальным и экономическим развитием региона в общем, выделена особенность в управлении социально - экономическим развитием Согдийской области. Выделены недостатки существующих моделей социально-экономического развития государства. Проведен анализ концептуальных подходов к управлению социально-экономическим развитием применительно к Согдийской области. Обоснована необходимость применения в управлении социально-экономическим развитием Согдийской области теории местного роста.

Ключевые слова: регион, социально-экономическое развитие, управление, методы воздействия, теория местного роста

Касимова М.Х., Джураев Ч.Б.

ХУСУСИЯТҲОИ ИДОРАКУНИИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ ТАРАҚҚИЁТИ МИНТАҚА

Мақола ба таҳияи асосҳои назариявии идоракунии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа бахшида шудааст. Бо назардошти тафсириҳои гуногуни мафҳуми «идоракунии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа» таърифи муаллифӣ дода мешавад. Вазифаҳои асосӣ ва объектҳои идоракунии тараққиёти социалию иқтисодии вилоят муайян карда шудаанд. Хусусиятҳои идоракунии рушди иҷтимоию иқтисодии вилоят дар маҷмӯъ баррасӣ шуда, хусусияти идоракунии рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд нишон дода шудааст. Камбудиҳои моделҳои мавҷудаи тараққиёти социалию иқтисодии давлат нишон дода шудаанд. Таҳлили равишҳои концептуалии идоракунии рушди иҷтимоию иқтисодӣ нисбат ба вилояти Суғд гузаронида шуд. Зарурати татбиқи назарияи рушди маҳаллӣ дар идоракунии рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: минтақа, рушди иҷтимоию иқтисодӣ, идоракунӣ, усулҳои таъсиррасонӣ, назарияи рушди маҳаллӣ

Kasymova M.Kh., Juraev J.B.

FEATURES OF MANAGING SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION

The article is devoted to the development of the theoretical foundations for managing the social and economic development of the region. Considering the variety of interpretations of the concept of "management of the socio-economic development of the region", the author's definition is given. The main tasks and objects of management of the socio-economic development of the region are determined. The features of the management of the social and economic development of the region in general are considered, the peculiarity in the management of the socio-economic development of the Sughd region is highlighted.

The shortcomings of the existing models of socio-economic development of the state are highlighted. The analysis of conceptual approaches to the management of socio-economic development in relation to the Sughd region was carried out. The necessity of applying the theory of local growth in the management of the socio-economic development of the Sughd region is substantiated.

Keywords: region, socio-economic development, management, methods of influence, theory of local growth

Мировым опытом доказано, что в контексте социально-экономического развития региона большое значение имеет государственное регулирование и управление, предполагающее активную региональную политику, нацеленную на снижение уровня регионального неравенства, в частности, по уровню жизни населения, на противодействие сепаратизму и на создание условий для самофинансирования региона.

Необходимо особо подчеркнуть, что социально-экономическое развитие, в первую очередь, предполагает именно повышение уровня и улучшение условий жизни населения. Концепция устойчивого социально-экономического развития региона сформировалась под воздействием таких факторов, как истощение природных ресурсов, военно-политические конфликты и природные катаклизмы [1].

В отдельных исследованиях управления социально-экономическом развитием региона особо подчеркивается, что регион, будучи сложной системой, требует наличия

механизма управления, учитывающего его специфику [1]. Авторы других исследований считают важным применять методы системного подхода при управлении социально-экономическим развитием региона, так как они позволяют «обеспечить пропорциональное сбалансированное развитие» [2]. Еще одна группа исследователей считает значимым для социально-экономического развития не только обеспечение социально-экономического прогресса, но также и конкурентоспособности региональной экономики [2].

С учетом сказанного, среди всего многообразия существующих толкований понятия управления социально-экономическим развитием региона, наиболее соответствующим выделенной выше специфике данного процесса, считаем следующее определение: управление социально-экономическим развитием региона – это создание, законодательное закрепление, поддержка и гарантия практической реализации определенных условий для высокоэффективного и социально актуального ведения любых видов человеческой деятельности [3].

Опираясь на приведенное определение, можно выделить следующие задачи управления социально-экономическим развитием региона (рис.1):

Рисунок 1. Основные задачи управления социально-экономическим развитием региона

Учитывая специфику социально-экономического развития, к основным объектам управления следует отнести следующее:

- экспортирующие отрасли, как наиболее привлекательные объекты для иностранных инвестиций;
- инфраструктура в целом, прежде всего транспортная и научно-исследовательская;
- занятость населения, и через нее доходы и уровень жизни населения.

Главным отличием социально-экономического развития от других форм экономического развития является его ориентация на формирование оптимальных условий для жизни и хозяйственной деятельности человека. Эта особенность определяет все подходы к процессу управления и формирует определенную систему стандартов и требований к деятельности органов государственной власти в регионе (таблица 1).

Систематизация особенностей процесса управления социально-экономическим развитием региона в рамках таблицы позволяет выделить тот факт, что при выборе данной формы развития в качестве приоритета любая деятельность региональных органов исполнительной власти в итоге должна оказывает позитивное влияние на положение отдельных граждан и всего населения в целом.

Таблица 1. Особенности управления социально-экономическим развитием региона

Элемент управления	Специфика	Требование к действиям местных органов власти и самоуправления
Приоритет	Повышение уровня жизни населения	Учет интересов всех социальных групп
Вызовы	Снижение занятости и доходов населения	Формирование долгосрочных прогнозов на основе анализа
Процесс управления	Более активная деятельность органов управления	Обеспечение реализации государственных программ развития
Результаты	Удовлетворенность населения, отсутствие социальных конфликтов	Создание базы для новых этапов развития

Составлено автором

Большое влияние на управление социально-экономическим развитием региона оказывают существующие объективные (особенности расположения и природные ресурсы, сформировавшаяся в регионе система воспроизводства и т.д.) и субъективные (методы и подходы к управлению) факторы [3]. Влияние объективных факторов наиболее ярко проявляется в Согдийской области Республики Таджикистан, которая, в силу своего географического положения, оказалась оторвана от прочих районов страны, в результате чего на ее развитие оказывает большое влияние обстановка в граничащих с ней регионах соседних стран. В таких условиях перед руководством области возникают дополнительные задачи по обеспечению партнерских отношений с соседними регионами других государств и по поддержанию стабильных связей с прочими регионами Республики Таджикистан.

Успешность региональной экономической политики и управления социально-экономическим развитием предполагает правильный выбор форм и методов воздействия на региональную экономическую систему, а также правильность определения приоритетов развития. Практика реализации государственных программ и проведенный научный анализ получаемых результатов позволили выделить несколько наиболее перспективных форм или моделей социально-экономического развития для современного государства:

1. Проектно-плановая модель управления основана на составлении прогноза и формировании четкого видения необходимых результатов развития. Недостатком этой модели является фиксация на определенных целях и невозможность их изменений при изменении условий реализации региональной политики.

2. Программно-целевая модель управления предполагает разработку целевых программ развития, реализуемых поэтапно. Она отличается большей гибкостью, но основывается на анализе текущей ситуации, не учитывая возможные тенденции в будущем.

3. Проблемно-ориентированная модель управления нацелена на решение текущих проблем. Ее недостаток состоит в том, что происходит полная концентрация на текущей ситуации, а перспективе не уделяется особого внимания [4].

Сегодня в рамках этих моделей, а также на основе систематизации подходов современных экономических школ к вопросу управления социально-экономическим развитием сформировались отдельные концепции, нацеленные на обеспечение регионального развития.

Мы не считаем необходимым рассматривать в рамках данного исследования базовые концепции регионального развития (теория размещения промышленности, теория

пространственной организации хозяйства, теория регионального роста, теория размещения производства и расселения и т.д.), так как они практически не учитывают те изменения, которые произошли в экономике и в обществе с развитием научно-технического прогресса. Для достижения поставленных задач необходимо провести анализ тех концепций, которые в той или иной мере учитывают современные тенденции и перспективы социально-экономического развития регионов.

Прежде всего, среди указанных концепций необходимо выделить теорию регионального воспроизводства. Данная концепция была представлена во второй половине XX века в работе Б.П. Орлова и Р.И. Шпинера. Суть концепции состоит в том, чтобы рассматривать регион как единую воспроизводственную систему и обеспечить наиболее тесные взаимосвязи между всеми хозяйствующими субъектами для оптимизации воспроизводственного процесса и обеспечения расширенного воспроизводства [5].

Следует отметить такой положительный элемент теории регионального воспроизводства как ее нацеленность на сбалансированность, т.е. равномерное развитие все сфер хозяйственной системы региона. Подобный подход, на наш взгляд, позволяет сформировать оптимальные условия для социально-экономического развития, так как обеспечивает всестороннее развитие не только производственных мощностей, но и инфраструктуры, необходимой как для их функционирования, так и для жизни населения.

Центральное место в теории регионального воспроизводства занимают воспроизводственные циклы (воспроизводство продовольствия, трудовых ресурсов, социальных услуг и т.п.). Управление социально-экономическим развитием в рамках этой концепции предполагает определение оптимального соотношения производимых ресурсов и воздействие на циклические процессы таким образом, чтобы сохранялся баланс и удовлетворялись все текущие потребности, а также, чтобы при этом объемы производства в рамках каждого воспроизводственного цикла увеличивались.

Другой концепцией, в рамках которой сформировался особый подход к управлению социально-экономическим развитием, является теория полюсов роста Франсуа Перру. Данная концепция продемонстрировала достаточно высокий уровень эффективности в обеспечении развития депрессивных регионов, обладающих ограниченными ресурсами [6].

Главный недостаток данной концепции, на наш взгляд, состоит в том, что управление региональной экономикой на основе предлагаемых в ее рамках принципов ведет к неравномерности развития отраслей экономики и возникновению диспропорций в структуре регионального хозяйства. Вместе с тем нельзя не согласиться, что в определенных условиях, когда отставание региона в развитии становится критическим и ведет к существенному падению уровня жизни, создание условий для активного роста отдельной отрасли позволяет сформировать базу для постепенного экономического роста и снизить остроту назревающего социального конфликта.

Очевидно, что руководство Согдийской области наряду с руководством прочих регионов Республики Таджикистан неоднократно делало попытки применения элементов данной концепции для обеспечения регионального развития, в частности, была создана свободная экономическая зона, прилагаются усилия для создания хлопко-перерабатывающего комплекса в регионе и развития АПК в целом.

Большое значение для обеспечения эффективности региональной экономической политики в рамках теории полюсов роста имеет взвешенный выбор приоритетов и реализация целенаправленной бюджетной и административной политики по привлечению инвестиций в приоритетную отрасль.

Теория полюсов роста получила свое развитие в теории экономического ядра. Данная концепция сформировалась на основе обобщения результатов управления развитием ряда стран, в частности, наиболее развитых стран мира - США, Японии и Южной Кореи [7].

Теория экономического ядра имеет гораздо большую нацеленность именно на социально-экономическое развитие, так как в отличие от теории полюсов роста предполагает создание условий для развития не только той отрасли, которая определяется как полюс роста, но и для базовых элементов социально-экономической системы. Предполагается, что подобная форма развития обеспечит большую устойчивость, с чем нельзя не согласиться.

Отрицательной стороной указанной концепции является то, что реализация региональной социально-экономической политики, базирующейся на ее принципах, требует гораздо больших финансовых и ресурсных затрат, чем в рамках теории полюсов роста, так как необходимо развивать такие сферы хозяйства, которые традиционно являются непривлекательными для частных инвесторов и требуют государственного финансирования. Подобные затраты не всегда возможны в депрессивных регионах. Следовательно, при отсутствии дотаций из общегосударственного бюджета (если экономика государства в целом находится в кризисном состоянии) реализация социально-экономической политики на базе рассматриваемой концепции связана со многими трудностями и может оказаться недостаточно результативной.

Особое значение для управления социально-экономическим развитием в современных условиях имеет теория территориальной диффузии инноваций, сформулированная Тростеном Хегерстрандом. Данная концепция позволяет достаточно точно смоделировать способы распространения инноваций между отдельными регионами и определить пути, наиболее применимые для обеспечения развития определенной территории [8].

Следует подчеркнуть, что в рамках концепции диффузии инноваций все большее внимание начинает уделяться развитию личности (индивида) как носителя инноваций. Из подобного подхода вытекает то, что руководство региона для обеспечения инновационного развития должно создать такие социально-экономические условия, которые позволяли бы формировать высококвалифицированных инновационно-ориентированных специалистов, а также поддерживать их заинтересованность в реализации своих способностей в рамках региона.

Применение данной концепции в управлении социально-экономическим развитием Согдийской области Республики Таджикистан связано с рядом трудностей, вызванных в первую очередь нехваткой финансовых ресурсов, а также недостаточно высоким уровнем жизни населения.

Теория территориальной диффузии инноваций позволила развиваться целому ряду концепций регионального социально-экономического развития, в том числе теории регионального жизненного цикла, суть которой сводится к изучению особенностей производства новых видов товаров и услуг и их воздействия на развитие региональной экономики на протяжении всего цикла их существования [9].

Отрицательной стороной теории регионального жизненного цикла является то, что он в первую очередь концентрируется на процессе организации инновационного производства, а не на способах социально-экономического развития региона. Данная концепция может быть достаточно привлекательной при необходимости формирования инновационного ядра в государстве, прежде всего, в форме наукоградов. Однако при всей ее ориентированности на инновации она не может в полной мере применяться для обеспечения социально-экономического развития таких регионов как Согдийская область Республики Таджикистан, потому что для реализации указанной концепции необходимо наличие определенной базы и определенный уровень развития регионального хозяйства.

На наш взгляд, наиболее перспективным представляется управление социально-экономическим развитием Согдийской области на основе теории местного роста, которая позволяет формировать комплексную региональную политику по активному

использованию местных ресурсов, поддержке предпринимательства и привлечению населения к решению вопросов регионального развития [10].

Данная концепция имеет наибольшую социальную ориентированность, что представляется чрезвычайно важным в условиях Согдийской области ввиду продолжающегося оттока специалистов и относительно медленных темпов повышения уровня жизни населения.

Ограниченные возможности по самофинансированию требуют от руководства региона найти альтернативные пути развития, не требующие государственных субсидий. Таким путем является поддержка предпринимательства административными методами. На этом фоне привлечение населения к решению наиболее острых вопросов позволяет снизить уровень социального напряжения.

В заключение необходимо отметить, что в полной мере невозможно основывать процесс управления социально-экономическим развитием Согдийской области Республики Таджикистан на концепции, которая основывается на разработке инновационного пути развития постиндустриального общества. Однако элементы данной концепции имеют большое значения для формирования региональной политики, нацеленной на социально-экономическое развитие в условиях глобализации, цифровизации и усиления влияния инноваций на производственные процессы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Байрамукова Е. И., Таточенко Т. В. Категории стратегического управления социально-экономическим развитием региона // Вестник Ставропольского государственного университета. 2010. № 70. С. 108-115. – С. 108
2. Боровская Л.В. Методы управления социально-экономическим развитием региона // Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Экономика и управление. 2015. Том 1 (67). № 3. С. 11–17. С.12
3. Воловик В.М. Управление социально-экономическим развитием региона // Проблемы современной экономики (Новосибирск). 2010. №1-1. С. 149-153. – С. 150
4. Дедкова И. Ф. Социально-экономический аспект теории регионального воспроизводства: Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01: Краснодар, 2001. 139 с.
5. Ивазов А. Х., Масаев А. М. Методические аспекты управления социально-экономическим развитием региона // TERRA ECONOMICUS (Экономический вестник Ростовского государственного университета) 2009 Том 7 № 3. С. 194-198 – С. 195
6. Кожиева Ф.А. Региональное развитие в контексте теории полюсов роста // Фундаментальные исследования. 2015. № 11 (часть 3). С. 574-578.
7. Носонов А.М. Теория диффузии инноваций и инновационное развитие регионов России // Псковский регионологический журнал. 2015. №23. С. 316.
8. Павлов К.В. Экономическое ядро: сущность, критерии формирования и элементный состав // Региональная экономика: теория и практика. 2006. №9. С. 19-27
9. Синенко П.В. Управление социально-экономическим развитием региона // Экономика и управление в XXI веке: тенденции развития. 2016. №26. С. 94-97. – С. 95
10. Тополева Т.Н. Региональное развитие: новые теории // Juvenis scientia. 2019. №6. С.14-17

Қурбонзода О. Р.

ПРИНЦИПҲОИ ТАШАККУЛЁБИИ ПОРТФЕЛИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ

Дар мақола асосҳои назариявии принципҳои ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ мавриди омӯзиш ва тадқиқ қарор гирифта, таснифоти он аз рӯи аломатҳои гуногун аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст. Ҳамзамон таркиби портфели лоиҳаҳои давлатии сармоягузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Дар натиҷаи омӯзиши маводҳои илмӣ ва амалӣ вобаста ба мавзӯи тадқиқшаванда сохтори асосҳои ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардидааст.

Калидвожаҳо: портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ, лоиҳаи сармоягузорӣ, ташаккулёбии портфел, қоғази қиматнок, диверсификатсия, объекти сармоягузорӣ, хавфи сармоягузорӣ, ҳадафҳои стратегӣ, идоракунии портфел.

Курбонзода О. Р.

ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПОРТФЕЛЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ

В статье были изучены и исследованы теоретические основы принципов формирования портфеля инвестиционных проектов, а также разработана автором его классификация по различным признакам. При этом был проанализирован состав портфеля государственных инвестиционных проектов Республики Таджикистан. В результате изучения научно-практических материалов, связанных с исследуемой темой, разработана структура основы формирования портфеля государственных инвестиционных проектов в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: портфель инвестиционных проектов, инвестиционный проект, формирования портфеля, ценная бумага, диверсификация, объект инвестирования, инвестиционный риск, стратегические цели, управление портфелем.

Kurbonzoda O. R.

PRINCIPLES OF FORMING A PORTFOLIO OF INVESTMENT PROJECTS

In the article, the theoretical foundations of the principles of forming a portfolio of investment projects were studied and investigated, and the author developed the periods of its formation and classification according to various criteria. At the same time, the composition of the portfolio of public investment projects of the Republic of Tajikistan was analyzed. As a result of the study of scientific and practical materials related to the topic under study, the structure of the basis of the formation portfolio of public investment projects in the Republic of Tajikistan has been developed.

Key words: portfolio of investment projects, investment project, portfolio formation, valuable papers, diversification, investment object, investment risk, strategic goals, portfolio management.

Институти идоракунии лоиҳа PMI (Project Management Institute) мафҳуми портфели лоиҳаҳоро чунин шарҳ медиҳад: **Портфели лоиҳаҳо** - маҷмӯи лоиҳаҳо ё барномаҳо ва дигар фаъолиятҳоест, ки бо мақсади идоракунии самаранокӣ ва барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ якҷоя карда мешаванд [6].

Аммо дар адабиёти мосири иқтисодӣ аслан мафҳуми портфели сармоягузори ба ду маъно ифода менамоянд.

1.Ба маънои маҳдуд, портфели сармоягузорӣ маҷмӯи коғазҳои қиматноки дорои эътибор ва пардохтпазирии гуногун ва дороиҳои дигаре мебошад, ки барои амалиёти фаъолияти сармоягузорӣ ба объектҳои ғоидаовар фаҳмида мешавад.

2.Ба маънои васеъ портфели сармоягузорӣ як нақшаи стратегӣ буда, аз тақсим ва афзоиш додани маблағҳои сармоягузор иборат мебошад.

Мақсади асосии ташаккулёбии портфели сармоягузорӣ таъмини татбиқи стратегияи сармоягузорӣ буда, тавассути интихоби лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва воситаҳои молиявии гуногун амалӣ карда мешавад.

Ҳадафҳои мушаххаси ташаккулёбии портфели сармоягузорӣ метавонанд инҳо бошанд: афзоиши тичорат, васеъ намудани доираи фаъолият, ба сатҳи максималӣ расонидани ғоида ва коҳиш додани хавфи сармоягузорӣ, таъмини бозоргирии кофии портфели сармоягузорӣ ва беҳтарсозии вазъияти иқтисодию молиявӣ ва ғайра.

Асосгузори назарияи портфели сармоягузорӣ Гарри Марковитс ба шумор рафта, дар соли 1952, мақолаеро бо номи «Интихоби портфел» (Select portfolio) дар бораи тақсимои дороиҳо дар портфели сармоягузорӣ бо назардошти хавфҳо нашр намуд. Дар он вақтҳо, ғояҳои ӯ инқилобӣ менамуданд, зеро пеш аз вай, дар назарияи сармоягузорӣ, ҳеҷ кас хавфи сармоягузорию баррасӣ накарда буд, олимони дигар танҳо ғояи ҳадди аксар расонидани ғоидаро баррасӣ мекарданд. Бо вучуди ин, Марковитс тавассути ҳисобҳои математикӣ исбот кард, ки байни хавф ва даромад робитаи мустақим вучуд дорад. Ниҳоят соли 1990 барои саҳми арзанда дар таҳияи стратегияҳои сармоягузорӣ, соҳиби ҷоизаи Нобел гардид. Қобили қайд аст, ки назарияи Марковитс оид ба портфели сармоягузорӣ ва назарияи муносири портфели сармоягузорӣ ба ҳисобкунии математикӣ таносуби даромадноки ва хавфҳо ва ташаккули портфелҳои гуногун асос ёфтааст. Марковитс изҳор дошт, ки сармоягузорию бояд хавфро дар сатҳи портфели сармоягузорӣ пайгирӣ ва назорат кунанд, на дар алоҳидагӣ ҳар як коғаз қиматнокро. Бинобар ин, коғазҳои қиматнок бояд на аз рӯи эътиборнокии интихоб карда шаванд, балки аз рӯи он, ки дар маҷмӯъ ба портфели сармоягузорӣ чӣ гуна таъсир мерасонанд.

Дар тадқиқоти илмӣ олимони ватанию хориҷӣ, ҷанбаҳои назариявии принципҳои асосии ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ баррасӣ гардидаанд. Аз ҷумла Аникин И.Д. ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои сармоягузорию марҳилаи муҳими таҳияи стратегияи сармоягузорию ширкат медонад, ки самаранокии қарорҳои минбаъдаи идоракунӣ аз он вобастагӣ дорад [1]. Инчунин қайд кардааст, ки ҳангоми ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба инобат гирифтани омилҳои зерин зарур аст:

-манфиатҳои дучониба;

-таъсири мутақобила ва вобастагии лоиҳаҳои аз ҳамдигар;

-риояи тавозуни портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ.

Федоренко М.О. принципҳои асосии ташаккулёбии портфели сармоягузорӣ ва идоракунӣ онро дар 5 давра овардааст, ки он дар ҷадвали 1 нишон дода шудааст [7]:

Боровских О.Н. вобаста ба принципи ташаккулёбӣ ва идоракунӣ портфели сармоягузорӣ ақида дорад, ки портфели лоиҳаҳо бояд бо ҳадафҳои стратегӣ мутобиқ бошад [3].

Мазур И.И. дар он ақидааст, ки принципи таъмини татбиқи стратегияи сармоягузорӣ мувофиқати ҳадафҳои ташаккулёбии портфели лоиҳаҳоро бо ҳадафҳои стратегӣ, назорати банақшагирӣ ва татбиқи фаъолияти сармоягузорию тибқи дурнамо муайян мекунад [5].

Чадвали 1. Принципи асосии ташаккулёбии портфели сармоягузорӣ ва идоракунии он.

Принсип	Тавсиф
Принсипи таъмини татбиқи стратегияи сармоягузорӣ	Ташаккулёбии портфели сармоягузорӣ бо ҳадафҳои стратегияи дарозмуддат ва миёнамуҳлати сармоягузорӣ алоқаманд буда, пайдарҳамии муҳлати онҳо ҳангоми банақшагирии фаъолияти сармоягузорӣ бояд таъмин карда шавад.
Принсипи таъмини мувофиқати портфел бо захираҳои сармоягузорӣ.	Принсипи мазкур мутобиқати портфели сармоягузорию корхонаро аз рӯи сохтор ва ҳаҷми захираҳои сармоягузорию мавҷуда ҷиҳати таъмини устувории молиявӣ ва бозоргири тавозуни онро ифода менамояд.
Принсипи риояи таносуби даромад ва хавф	Риояи таносуби даромад ва хавфи сармоягузорию тибқи стратегияи сармоягузорӣ, инчунин мувофиқакунонии таносуби байни онҳо бо мақсади пешгирӣ намудани зарари молиявӣ
Принсипи риояи таносуби байни даромад ва бозоргирӣ	Риояи таносуби даромад ва бозоргирии сармоягузорию тибқи стратегияи сармоягузорӣ, инчунин мувофиқати таносуби онҳо барои таъмини усутворию молиявӣ ва пардохтпазирӣ
Принсипи таъмини идоракунии портфел	Принсипи мазкур маҳдудияти сармоягузориюро аз рӯи таркиб ва ҳаҷм мувофиқи имкониятҳои мавҷуда, назорати даромадноқӣ, хавф, бозоргирии сармоягузорию ва гуногунсозии портфели сармоягузорию дар бар мегирад

Дар баробари ин риояи принципҳои зеринро муайян кардааст.

- лоиҳаҳо бояд гуруҳбандӣ шуда ба портфели дахлдор гузаронида шаванд;
- афзалиятнокии ҳар як лоиҳа дар доираи портфели дахлдор аз рӯи намуди он муайян карда шавад;
- афзалиятнокии лоиҳа бо мақомоти дахлдори давлатӣ мувофиқа ва тасдиқ карда мешавад.
- портфели лоиҳаҳо бояд тавозуни таносуби лоиҳаҳои хавфи баландро бо афзоиши даромадноқӣ ва лоҳаҳои хавфи пастро бо даромади камтарин риоя намояд.

Балдин К.В. гуногуннамудии (диверсификатсия) сармоягузориюро принципи асосии сармоягузорию портфелӣ меҳисобад. Ба ақидаи ӯ гуногуннамудии сармоягузорию хавфи портфели лоиҳаҳои сармоягузорию аз ин нуқтаи назар хоҳиш медиҳад, ки дар сурати татбиқ нагардидани баъзе ҳадафҳои стратегӣ онҳо аз ҳисоби самаранок татбиқ шудани дигар лоиҳаҳои портфели сармоягузорӣ амалӣ карда мешаванд [2].

Фунтов В.М. дар он назар аст, ки вақте, ки ширкат ба сатҳи муайяни даромадноқӣ мерасад, имконияти гуногунсозии портфели лоиҳаҳои сармоягузорию аз рӯи соҳа ва минтақа пайдо мегардад [8]. Ҳангоми ташаккулёбии портфел, сармоягузор тибқи принципи мазкур амал намуда, вобаста ба он параметрҳои идоракунии лоиҳаро муайян мекунад.

Тибқи назария, ташаққулёбии портфели сармоягузорӣ бояд ба принципҳои илмӣ зерин асос ёбад:

- татбиқи стратегияи сармоягузорӣ ва дигар стратегияҳо;
- мутобиқати портфел бо захираҳои сармоягузорӣ;
- қобили қабул будани таносуби даромаднокӣ ва хавф;
- қобили қабул будани таносуби даромаднокӣ ва бозорғирӣ;
- таъмини идоракунии портфели сармоягузорӣ.

Идоракунии портфел- ин идоракунии мутамаркази як ё якчанд портфелҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ мебошад. Идоракунии портфел ба таҳлили лоиҳаҳо ва барномаҳо барои афзалият додани тақсимои захираҳо, инчунин мувофиқасозӣ ва мутобиқатсозии портфели лоиҳаҳо ба ҳадафҳои стратегӣ нигаронида мешавад.

Идоракунии портфели лоиҳаҳо - раванди доимии мутобиқсозӣ ва афзалият додан ба амалисозии лоиҳаҳо ҷиҳати татбиқи ҳадафҳои стратегӣ мебошад.

Интиҳоби усули дурусти идоракунии портфели лоиҳаҳо имкон медиҳад, ки ҷаъолияти лоиҳавӣ ба ҳадафҳои стратегӣ мутобиқ бошад, қорҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳим саривақт иҷро гарданд ва хароҷоти қорҳои дуҷумдараҷа, ки дар татбиқи ҳадафҳои стратегӣ назаррасанд пешғирӣ қарда шаванд.

Истифодаи усули мувофиқ барои идоракунии портфел имконияти иҷрои масъалаҳои муҳиме, ки ҷиҳати татбиқи лоиҳаҳои стратегӣ зарур аст, муҳим арзёбӣ мегардад. Интиҳоби дуруст ва татбиқи самаранокӣ портфели лоиҳаҳо банақшағирии стратегӣ ва идоракунии лоиҳаро алоқаманд мекунад.

Дар ҷунин ҳолат, ҳамаи маълумоти зарурӣ барои муайян қардани усули мувофиқи истифодаи захираҳо пайдо гардида, танҳо ба лоиҳаҳое таваҷҷӯҳ қарда мешавад, ки ба ҳадафҳои стратегӣ мутобиқанд.

Ҳамин тариқ, ҳадафи асосии идоракунии портфели лоиҳаҳо ба даст овардани натиҷаҳои назаррас ҳангоми татбиқи маҷмӯи лоиҳаҳои гуногуне, ки ба ҳадафҳои стратегӣ мувофиқанд иборат мебошад.

Вазиғаи асосии идоракунии портфели лоиҳа аз интиҳоб ва амалисозии лоиҳаҳое иборат мебошад, ки натиҷаи мусбиро бо хароҷоти қамтарин ва хавфи минималӣ ба даст меорад.

Ҳангоми идоракунии портфели лоиҳаҳо меёрҳои зерин ба инобат ғирифта мешаванд:

- таваҷҷӯҳ барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ;
- тақсимои оптималии захираҳои маҳдуд;
- таъмини сатҳи даромаднокии воғузоршуда, ҳангоми сатҳи муайяни хавф.

Стандарти Институти идоракунии лоиҳа PMI (Project Management Institute) барои идоракунии портфели лоиҳа, ду ғурӯҳи равандҳои идоракуниро ҷудо менамояд:

- ғурӯҳи раванди ҳамоҳангсозӣ. Унсурҳои идоракунии портфелро марбут ба қатғорияҳо ва ҷузъҳое ро дар бар мегирад, ки бо мақсади ворид намудан ба портфели лоиҳаҳо ё хориҷ намудан аз таркиби он мавриди арзёбӣ қарор мегиранд;

- ғурӯҳи раванди мониторинг ва назорат. Ғурӯҳ аз нишондиҳандаҳои ҷаъолият асос ёфтааст, ки таваҷҷӯҳи он ҷузъҳои портфел мунтазам бо ҳадафҳои стратегӣ мутобиқ қарда мешаванд.

Идоракунии портфели лоиҳа бидуни истифодаи методологияи идоракунии лоиҳа, ғайриимкон буда, амали маҷкурро таваҷҷӯҳи стандарти муайяннамудаи «Моделли идоракунии давраҳои лоиҳа», ки аз ҷониби ОРМММ (Organizational Project Management Maturity Model) таҳия шудааст, ба роҳ мондан мумкин аст.

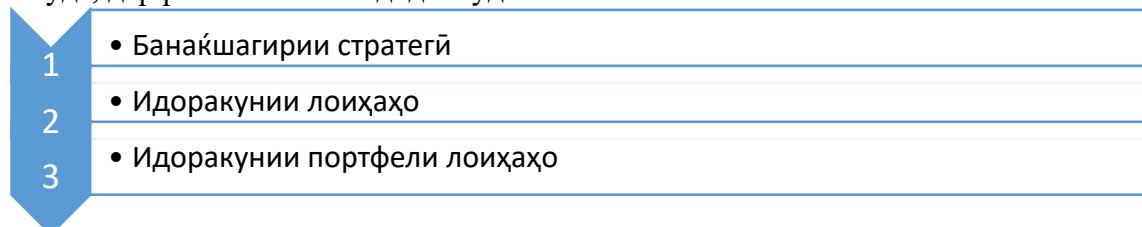
Стандарти ОРМММ, се сатҳи давраи инкишоғро, ки ба татбиқи равиши лоиҳавӣ мусоидат мекунад ҷудо менамояд:

- 1 Идоракунии лоиҳа (Project Management Maturity Model);

2 Идоракунии барнома ва лоиҳа (Programme and Project Management Maturity Model);

3 Идоракунии портфел, барнома ва лоиҳаҳо (Portfolio, Programme and Project Management Maturity Model).

Идоракунии портфели лоиҳаҳо аз банақшагирии стратегӣ ва идоракунии лоиҳаҳо вобаста буда, дар расми 1 нишон дода шудааст.

Расми 1. Алоқамандии идоракунии портфели лоиҳаҳо аз банақшагирии стратегӣ ва идоракунии лоиҳаҳо.

Ҳангоми ташаккулёбии портфели сармоягузорӣ, қаблан ҳадафи ниҳоиро муайян карда, дар асоси он воситаҳои гуногуни молиявӣ ба портфел ворид карда мешаванд.

Портфелҳои сармоягузорӣ метавонанд бо назардошти параметрҳои асосӣ, аз ҷумла сатҳи хавфнокӣ, даромаднокӣ, ғайриноқӣ, муҳлатнокӣ, инчунин объекти сармоягузорӣ ташаккул ёбад, аммо ҳангоми зарурат параметрҳои дигар низ ба инобат гирифта мешаванд.

Аз рӯи дараҷаи хавфнокӣ портфели сармоягузорӣ ҷудо мешавад ба сатҳи хавфи паст, миёна ва баланд.

Сатҳи хавфи паст. Ба он пасандозҳои бонкҳои бузург, облигатсияҳои давлатӣ, металлҳои қиматбаҳо гузошта мешавад. Ҳангоми ташаккул додани чунин портфел ҳисоб кардан лозим аст, ки даромаднокӣ бояд таваррумро рӯйиш карда тавонад ё аз он зиёдтар бошад.

Сатҳи хавфи миёна. Он аз ҳисоби фондҳои саҳҳомӣ ва вомбаргҳо, саҳмияҳои алоҳида ва вомбаргҳои ширкатҳои бузурги устувор таъмин карда мешавад. Ҳатто агар арзиши бозори онҳо тағйир ёбад ҳам, дивидендҳо ва купонҳо хавфҳоро дар мувозинат нигоҳ медоранд.

Сатҳи хавфи баланд. Дориноҳоро дар бар мегирад, ки хеле ғайриамонанд, аммо дар баробари ин сатҳи хавфи баланд доранд, ба монанди саҳмияҳо, опсионҳо, қоғазҳои қиматнок, ки ба наздикӣ дар биржаи ширкатҳо ҷойгир карда шудаанд. Аксар вақт, чунин портфелҳо барои як муддати кӯтоҳ ташаккул дода шуда, гузаронидани мониторинги мунтазами дориноҳҳо ва хариду фурӯши онҳоро талаб мекунад. Ҳангоми тартиб додани чунин портфелҳо, хароҷоти комиссияҳо барои аҳднохӯро, ки пайваста баста мешаванд, ба назар гирифта мешаванд.

Аз рӯи намуди даромаднокӣ портфели сармоягузорӣ ҷудо мешавад ба дивидентӣ ва рушд.

Портфели дивидентӣ. Онро купонӣ ё омехта низ ном мебаранд. Портфели омехта метавонад қоғазҳои қиматнокро дар бар гирад, ки ғайриамонанд доимӣ меорад. Масалан, «аристократҳои дивидентӣ» одатан ба саҳмдорони худ дар як сол якчанд маротиба ё дар дигар фосилаҳои вақт пардохт мекунанд ва аз рӯи вомбаргҳо мунтазам купонҳо ҳисоб карда мешавад.

Портфели рушд. Қоғазҳои қиматнок бо назардошти дурнамои рушд интихоб карда мешаванд. Вақте ки арзиши портфел меафзояд, сармоягузор метавонад онро фурӯшад, агар ҳадафи асосии ӯ дар як давраи муайян ба даст овардани ғайриамонанд бошад.

Аз рӯи дараҷаи ғайриамонандӣ портфели сармоягузорӣ ҷудо мешавад ба ғайриамонанд ва ғайриамонанд.

Портфели фаёол. Стратегияи фаёоли идоракуниеро дар назар дорад, ки ҳадафи он бартарӣ аз бозор, яъне гирифтани даромад болотар аз индекс мебошад. Сармоягузоре, ки ин вариантро интихоб мекунад, кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки қоғазҳои қиматнокеро пайдо кунад, ки айни замон талабот надоранд ва талаботҳои бозорро муайян мекунанд. Ин гуна сармоягузорӣ бо сатҳи баланди хавф алоқаманд аст.

Портфели ғайрифатоол. Он аз индекси муайяне иборат аст, ки даромаднокии сармоягузор аз даромаднокии индекси интихобшуда вобаста аст.

Аз рӯи муҳлатнокӣ портфели сармоягузорӣ чудо мешавад ба кутоҳмуддат, миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат.

Портфели кутоҳмуддат. Сармоягузорӣ ба муҳлати аз як то се солро дар мегирад.

Портфели миёнамуҳлат. Сармоягузорӣ ба муҳлати аз панҷ то даҳ солро дар бар мегирад.

Портфели дарозмуддат. Давраи сармоягузории зиёда аз даҳ солро дар бар мегирад.

Аз рӯи объекти сармоягузорӣ портфели сармоягузорӣ чудо мешавад ба:

- портфели сармоягузориҳои воқеӣ (портфели лоиҳаҳои сармоягузории воқеӣ);
- портфели сармоягузории қоғазҳои қиматнок (воситаҳои молиявӣ);
- портфели дигар намуди сармоягузориҳо;
- портфели сармоягузориҳои омехта.

Дар таҷриба, вобаста ба вазъи молиявӣ ва сиёсати сармоягузории пешгирифташуда, портфели сармоягузорӣ метавонад танҳо аз як қисми дар боло номбаршуда иборат бошад.

Ташаккулёбии портфели сармоягузорӣ аз саҳмияҳои як ширкат ё як намуди дороиҳо аз ҷумла қоғазҳои қиматнок, амволи ғайриманқул, соҳа, минтақа ва ғайра мувофиқи мақсад намебошад. Зеро барои пешгирӣ кардани хавфи аз даст додани дороиҳои худ ба ҳадди аққал бояд ба арзишҳои гуногун сармоягузорӣ кард, ки инро дар адабиёти иқтисодӣ диверсификатсия ном мебаранд. Диверсификатсияи сармоягузорӣ принсипи асосии ташаккулёбии портфели сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Ҷояи диверсификатсия дар мақоли қадимии англисҳо хуб оварда шудааст: Do not put all eggs in one basket «Ҳамаи тухмҳоро дар як сабад нагузоред». Яъне дар ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ин маънои онро дорад, ки ҳамаи сармояро ба як воситаи молиявӣ сарфи назар аз он, ки то чи андоза он ғоидаовар аст набояд равона кард. Зеро дар сурати иштибоҳ кардан танҳо чунин маҳдудият барои пешгирӣ намудани хавфи молиявӣ мусоидат менамояд. Диверсификатсия хавфи эҳтимоли даромади пасти як намуди қоғазӣ қиматнокро аз ҳисоби даромади баланди дигар намуди қоғазӣ қиматнок коҳиш медиҳад. Барои ҳамин як қисми портфелро саҳмияҳо, вомбаргҳо як қисми дигарро амволи манқул ё ғайриманқул ва тиҷорат ташкил дода, дар сурате, ки як қисми портфел зиёновар бошад, дигараш бо ғоидаи худ зарари расонидашударо рӯйпуш менамояд.

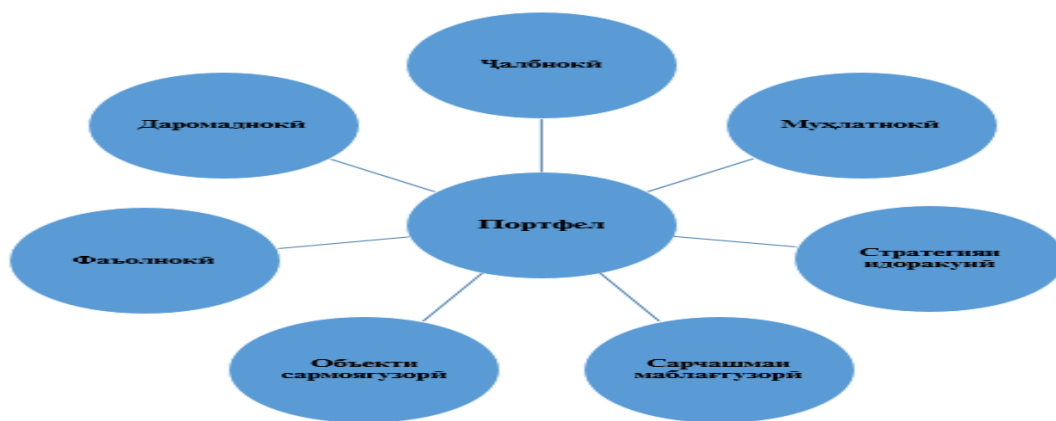
Ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ аз рӯи сарчашмаҳои маблағгузорӣ инҳо мебошанд:

сарчашмаи дохилӣ – маблағҳои буҷети давлатӣ, саҳми соҳибқорони ватанӣ, маблағҳои худии корхонаҳои давлатӣ, маблағҳои қарзии бонкҳо, саҳми аҳоли ва ғайра;

сарчашмаи берунӣ – маблағҳои қарзӣю грантии созмонҳои молиявии байналмилалӣю минтақавӣ, сармоягузориҳои хориҷӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқи давлатҳои хориҷа, ширкату корхонаҳои хориҷӣ, шахсони ғайрирезидентҳо ва ғайра.

Бо назардошти омӯзиш ва мавриди таъқиқ қарор додани ҷанбаҳои назариявии ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ таснифоти онро аз рӯи аломатҳои гуногун таҳия намуда, дар расми 2 нишон дода шудааст.

Дуруст ташаккул додани портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ аз интиҳоби воситаҳои молиявии гуногун вобаста аст, ки инро дар адабиёти иқтисодӣ диверсификатсия меноманд. Мақсади асосии диверсификатсияи портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ пеш аз ҳама пешгирӣ намудани хавфҳои эҳтимолии қисман ё пурра аз даст додани сармоя мебошад. Яъне сохтори портфели сармоягузорию на танҳо аз ҷиҳати шумораи воситаҳои молиявии гуногун, балки аз ҷиҳати сифат низ гуногун кардан лозим аст.

Расми 2. Таснифоти портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ аз рӯи баъзе аломатҳо.

Қобили қайд аст, ки таркиби портфели лоиҳаҳои давлатии сармоягузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1 январи соли 2022 аз 78 лоиҳаи сармоягузорию давлатӣ (39 лоиҳаи грантӣ, 7 лоиҳаи қарзӣ ва 32 лоиҳа дар ҳаммаблағгузорию қарз ва грант) иборат буда, маблағи умумии онҳо 3,7 млрд. доллари ИМА, аз ҷумла 2,1 млрд. доллар маблағҳои грантӣ, 1,5 млрд. доллар маблағҳои қарзӣ, 111,4 млн. доллар саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 14 млн. долларро саҳми корхонаҳои давлатии ҷумҳурӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ҷамоатҳо ташкил медиҳад [4].

Истифодаи мақсаднок ва самараноки маблағҳои ҷалбшудаи беруна ва дохилӣ ҷиҳати амалисозии портфели лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ, ки ба татбиқ намудани ҳадафҳои стратегии кишвар, Барномаи сармоягузорию давлатӣ, Барномаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии вилоят ва шаҳру ноҳияҳо ва дигар барномаҳои соҳавии давлатӣ, ки аз Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашма мегиранд муҳим арзёбӣ мегардад.

Бо назардошти қайдҳои болозикр сохтори асосҳои ташаккули портфели лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳия намуда, дар расми 3 нишон дода шудааст.

Расми 3. Таҳияи муаллиф. Асосҳои ташаккули портфели лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳамзамон бо назардошти мавриди омӯзиш ва татқиқ қарор додани ҷанбаҳои назариявии ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ пешниҳод карда мешавад, ки ҷангоми ташаккулёбии портфели лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар навбати аввал амалӣ намудани ҷорабиниҳои мушаххаси ҳуҷҷатҳои стратегии зерин ба инобат гирифта шаванд:

-Ҳадафҳои стратегии миллий (Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030);

-Барномаи миёнимухлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон;

-Барномаи давлатии сармоягузориҳо;

-Барномаҳои давлатии соҳавӣ;

-Дурнамои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

-Барномаи қарзгирии берунаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

-Барномаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии вилоят ва шаҳру ноҳияҳо.

Хулоса портфели лоиҳаҳои сармоягузорӣ маҷмӯи объектҳои сармоягузорию воқеӣ ва молиявӣ мебошад, ки мувофиқи ҳадафҳои стратегӣ ташаккул ёфта, барои фаъолияти сармоягузорӣ пешбинӣ гардида, он ҳамчун объекти ҷудонашавандаи идоракунӣ ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

- 1.Аникин.И.Д. «Формирование инвестиционного портфеля предприятия: методические аспекты». Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3: Экономика. Экология, 2011 стр. 145-153.
2. Балдин К.В. «Управление рисками в инновационно-инвестиционной деятельности предприятия»: Учебное пособие/К.В.Балдин.-М.:Дашков и К, 2013.
3. Боровских О.Н. «Особенности построения система управления проектами в проектных организациях» /Боровских О.Н.// Российское предпринимательство.-2014.
4. Қурбонзода .О.Р. Паёми молия ва иқтисод №3 (32) (маҷаллаи илмӣ-амалӣ) Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. С. 260.
5. Мазур И.И. «Управление инвестиционно-строительными проектами»: международный подход.-М.: Омега-Л, 2011.
6. Мишин, С.А. Проектный бизнес. Адаптированная модель для России / С. А. Мишин. – Москва : АСТ, 2006. – 211 с.
- 7.Федоренко М.О. «Инвестиции и инвестиционная деятельность организации» стр. 192-194
- 8.Фунтов.В.Н. «Основы управления проектами в компании»: Учебное пособие по дисциплине, специализации, специальности «Менеджмент организации».-М.-СПб.[и др.]: Питер, 2011.

УДК: 368.023+336.714 (045)/(575.3)

Авгонов Н.А.

ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ ПАСАНДОЗҲОИ АҲОЛӢ ВА ТАБДИЛДИҲИИ ОНҲО БА САРМОЯГУЗОРӢ

Дар мақола самтҳои ҳавасмандгардонии пасандозҳои аҳоли ва табдилдиҳии онҳо ба сармоягузорӣ таҳқиқ карда шудааст. Нақши бозори молиявӣ дар азнавтасимкунии захираҳои молиявӣ баҳодихӣ карда шуда, роҳҳои ҳавасмандгардонии пасандозҳои аҳоли ва механизми табдилдиҳии онҳо ба сармоягузорӣ пешниҳод гардидааст. Инчунин, дар раванди

таҳлили масоили мазкур омилҳое, ки ба табдилдиҳии пасандозҳои аҳоли ба сармоягузорӣ дар марҳилаи кунунии рушди иқтисодиёти мамлакат таъсири манфӣ мерасонанд, ошкор карда шуда, чихати аз байн бурдани мушкилотҳо ва таъмини рушди устувори табдилдиҳии пасандозҳо ба сармоягузорӣ дар иқтисодиёти миллӣ назари муаллиф баён гардидааст.

Калидвожаҳо: пасандозҳои аҳоли, даромад, ҷалби пасандозҳои аҳоли, сармоягузорӣ, ҳавасмандгардонии пасандозҳои аҳоли, бозори молиявӣ, табдилдиҳии пасандозҳои аҳоли ба сармоягузорӣ, Хазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ, бонкҳои тижоратӣ, имтиёзҳои андозӣ.

Авгонов Н.А.

СТИМУЛИРОВАНИЕ СБЕРЕЖЕНИЙ НАСЕЛЕНИЯ И ИХ ТРАНСФОРМАЦИИ В ИНВЕСТИЦИИ

В статье исследовано направление стимулирование сбережений населения и их трансформации в инвестиции. Оценена роль финансового рынка в перераспределении финансовых ресурсов, предложены пути стимулирования сбережений населения и механизм их трансформации в инвестиции. Также в процессе анализа данных вопросов были выявлены факторы, оказывающие негативное влияние на трансформации сбережений населения в инвестиции на современном этапе экономического развития страны, и высказано авторское мнение в целях устранения проблем и обеспечить устойчивое развитие трансформации сбережений в инвестиции в национальная экономика.

Ключевые слова: сбережения населения, доход, привлечение сбережений населения, инвестиции, стимулирование сбережений населения, финансовый рынок, трансформация сбережений населения в инвестиции, Фонд страхования сбережения физических лиц, коммерческие банки, налоговые льготы.

Avgonov N.A.

STIMULATION OF SAVINGS OF THE POPULATION AND THEIR TRANSFORMATION INTO INVESTMENTS

The article explores the direction of stimulating the savings of the population and their transformation into investments. The role of the financial market in the redistribution of financial resources is assessed, ways of stimulating the savings of the population and a mechanism for their transformation into investments are proposed. Also, in the process of analyzing these issues, factors were identified that have a negative impact on the transformation of the population's savings into investments at the present stage of the country's economic development, and the author's opinion was expressed in order to eliminate problems and ensure sustainable development of the transformation of savings into investments in the national economy.

Keywords: savings of the population, income, attraction of savings of the population, investments, stimulation of savings of the population, financial market, transformation of the savings of the population into investments, Fund for insurance of savings of individuals, commercial banks, tax benefits.

Табилидиҳии пасандозҳо ба сармоягузорӣ имрӯз яке аз масъалаҳои актуалии иқтисодиёти муосир ба ҳисоб меравад. Ин масъала барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аҳамияти муҳим дорад, чунки яке аз сарчашмаҳои асосии захираҳои низомӣ бонкӣ ва дастгирии молиявии соҳибкорӣ тавассути пешниҳоди қарзҳо ба ҳисоб меравад. Таҷрибаи муосири ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки пасандозҳои аҳоли сарчашмаи устувори захираҳои сармоягузори бонкҳои тижоратӣ ба ҳисоб меравад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ низ гувоҳи он аст, ки сарчашмаҳои ташаккули сармоягузорӣ хеле гуногунанд. Аммо пасандозҳои аҳолии сарчашмаи бозьтимоди захираҳои молиявӣ барои рушди устувори иқтисодӣ ба шумор мераванд.

Боиси қайд аст, ки бори аввал асосҳои назариявии моҳият ва хусусиятҳои табиладҳии пасандозҳо ба сармоягузорӣ аз тарафи Ч.М.Кейнс [6] таҳия шудааст ва минбаъд дар китобҳои ҷунин олимон, ба мисли Ф. Модилиани [11], Л. Гоу [12], Р. Хейлбронер, Л. Туроу [10], Р. Миллер, Д. Ван-Хуз [7], Н. Мэнкю [8] ва дигарон шарҳ дода шудааст.

Аҳолии субъекти асосии раванди пасандозгузорӣ ба ҳисоб меравад, зеро он захираҳои пулии сарчашмаҳои пасандозиро идора мекунад ва талаботро, ки ба пайдоиши пасандозҳо оварда мерасонад, ташаккул медиҳад. Ҳамчунин пасандозҳои аҳолии кишвар қисми муҳимтарин имкониятҳои сармоягузорӣ ба ҳисоб мераванд. Якум, иқтидори онҳо барои рушди босуботи соҳаҳои иқтисодиёт ва дуюм, пасандозҳои аҳолии ҳамчун сарчашмаи асосии ташаккулёбии сармоя ва сармоягузорӣ дар иқтисодиёт [1. С.178]

Мувофиқи таҳқиқотҳои [9] дар мамлакатҳои тараққикарда ва рӯ ба тараққӣ то 80%-и воситаҳои барои сармоягузорӣ истифодашавандаро пасандозҳои аҳолии ташкил медиҳанд, ки тавассути низоми бонкӣ ё бозори қоғазҳои қиматнок ба захираҳои сармоягузорию корхонаҳо ва давлат табилад меёбанд. Аз рӯи таҳлилҳои гузаронидаи [9] ин нишондиҳанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоби миёна ба 8% баробар аст. Бинобар ин, барои беҳтар сохтани вазъи имрӯзаи соҳибкорӣ ва иқтисодиёти Тоҷикистон, ҷалб намудани маблағҳои пулии аҳолии яке аз тадбирҳои аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад. Дар робита ба ин, бояд ба ҳалли масъалаҳои зерин тавачҷуҳи хоса равона намуд:

- таҳияи шаклҳои нави пасандозҳо барои шахсони воқеӣ;
- ҳимояи пасандозҳои шахсони воқеӣ;
- таҳияи имтиёзҳои андозӣ аз ҷониби давлат барои пасандозҳои аҳолии;
- таъмини устуворию фаъолияти низоми бонкӣ;
- ташаккули фазои сармоягузорӣ дар мамлакат.

Барои баланд бардоштани самаранокии раванди табилад додани пасандозҳои аҳолии ба сармоягузорӣ, ташаккули институтҳои гуногуни молиявӣ зарур аст.

Дар марҳилаи муосир роҳи ҳалли беҳтари мушкилоти ҷалби пасандозҳои аҳолии ва истифодаи самараноки онҳо дар иқтисодиёт ҳамчун иқтидори захираҳои сармоягузорӣ тавассути бозори молиявӣ ба даст меояд. Бозори молиявӣ асоси механизми табилад додани пасандозҳои аҳолии ба сармоягузорию ба ҳисоб меравад, ки мувофиқакунии (мутобиқати) манфиатҳои сармоягузор ва пасандозгузорро таъмин мекунад.

Дар маҷмӯъ, бозори молиявӣ ва махсусан бозори қоғазҳои қиматнок на танҳо воситаи тақсим кардани захираҳои молиявӣ дар иқтисодиёт, балки нишондиҳандаи хеле муҳими ҳолати умумии низоми молиявӣ ва умуман иқтисодиёт мебошад. Мазмуни бозори молиявӣ на танҳо дар тақсими захираҳои молиявӣ, балки пеш аз ҳама дар муайян намудани самтҳои азнавтасимкунии сармоя дар байни субъектҳои моликият хизмат мекунад. Маҳз дар бозори молиявӣ, самтҳои нисбатан самараноки истифодаи захираҳои пулӣ муайян карда мешаванд. Вазифаи асосии бозори молиявӣ ин табиладҳии пулҳои нақди берун аз муомилот буда (дар даст буда) ба сармоя мебошад (ниг. ба расми 1).

Расми 1. Нақши бозори молиявӣ дар азнавтасимкунии захираҳои молиявӣ[9, С.32]

Бозори молиявӣ яке аз механизмҳои муҳимтаринест, ки табдилдиҳии пасандозҳоро ба сармоягузорӣ таъмин мекунад.

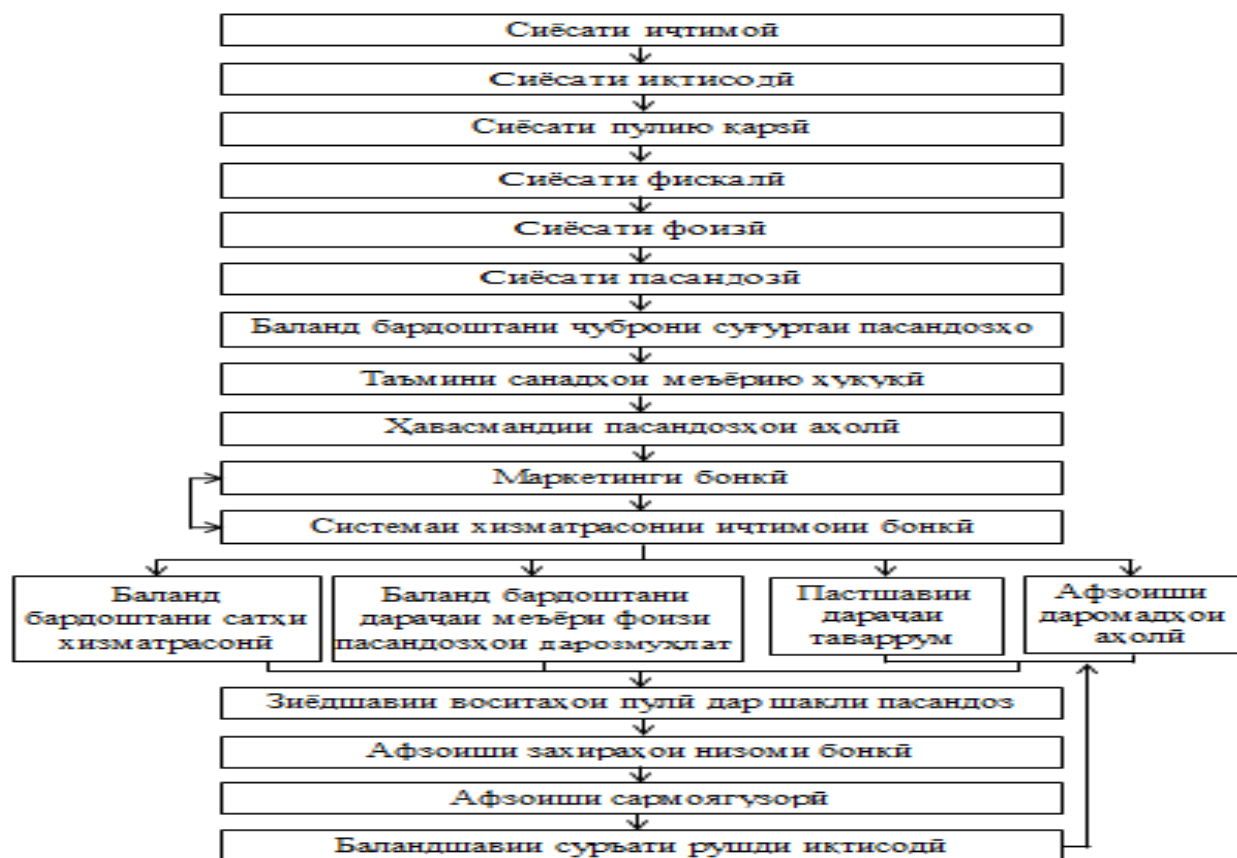
Пешниҳодкунандаи воситаҳо, (қарздиҳанда – пасандозгузор) асосан, дар бозори молиявӣ на танҳо хоҷагии хонаводагӣ, инчунин корхона, ҳукумат (аз ҷумла, мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимият), иштирокчиёни хориҷӣ ва ҳукуматҳои онҳо низ дохил мешаванд.

«Бозори молиявӣ» бонкҳо, қоғазҳои қиматнок, амонатгузорӣ, сиёсати сармоягузорӣ, суғурта, пул, хизмати аудиторӣ ва кафолати молиявиро дар бар мегирад.

Таҳлилҳои мо собит менамоянд, ки аксарияти бозорҳои номбаршуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арафаи ташаккулёбӣ буда, ҳануз натиҷаҳои назаррасро барои хоҷагии халқ фароҳам наовардаанд.

Дар ҳолати рушд намудани бозори молиявӣ тамоюли интиқоли сармоя байни корхонаҳо ва соҳаҳо таъмин карда шуда, маблағгузорӣ барои барномаҳои бартаридоштаи илмию техникаӣ ва иҷтимоӣ бештар таъмин карда мешавад. Бозори молиявӣ дар ҳаракати озоди маблағҳои молиявӣ ва таъмини раванди тақрористеҳсол нақши асосӣ мебозад. Бо ёрии бозори молиявӣ пасандозу амонатгузории дохилӣ ва берунӣ таъмин карда шуда, қисме аз воситаҳои он барои маблағгузoron ба корхонаҳо, фирмаҳо ва давлат дода мешавад. Бозори молиявӣ ба амонатгузoron имконияти васеи иштирок карданро дар ташкилу тақсими фоидаи корхонаҳо таъмин менамояд [4, С.14].

Дар шароити иқтисоди гузариш вазифаи афзалиятноки ҷалби захираҳои молиявӣ ин ҳавасмандгардонии пасандозҳои аҳоли ба ҳисоб меравад. Ҳалли ин мушкилотро метавон бо роҳи ташаккули сиёсати пулию қарзӣ (сиёсати молиявӣ), сиёсати фискалӣ (сиёсати бучетию андозӣ), сиёсати фоиизӣ ва татбиқи онҳо пешбинӣ кард. Самтҳои муҳимтарини ҳавасмандгардонии пасандозҳои аҳоли, ки ба афзоиши онҳо мусоидат менамояд дар расми 2 пешниҳод гардидааст.

Расми 2. Самтҳои ҳавасмандгардонии пасандозҳои аҳоли[9, С.167]

Ба андешаи мо, ҳалли бомуваффақияти ин мушкилот танҳо дар сурате бартараф карда мешавад, ки агар низоми бонкӣ сиёсати пасандозии бонкиро ташаккул ва таҳия намуда, таҳқиқоти маркетингии (бозорёбии) бозори пасандозҳои аҳолиро самаранок истифода баранд. Дар баробари ин ба танзими фискалӣ таваҷҷӯҳи махсус бояд дод, зеро он бевосита ба ҳавасмандгардонии пасандозҳо таъсир мерасонад, ки дар як қатор кишварҳои пешрафта амалӣ карда мешавад ва барои зиёд намудани ҳаҷми сармоягузори хусусӣ пешбинӣ шудааст.

Бо мақсади ҳавасмандгардонии пасандозҳои дарозмӯҳлат, ки сарчашмаи асосии сармоягузориҳо дар иқтисодиёти милли ба ҳисоб мераванд, дар таҷрибаи Британияи Кабир, Ирландия, Мексика, Эстония, Колумбия ва дигар мамлакатҳо имтиёзи андозӣ (озод намудани суратҳисоби амонатгузорӣ аз андоз аз даромади ғоизӣ) ба аҳоли ҳангоми нигоҳ доштани пасандозҳои худ дар суратҳисоби бонкӣ пешниҳод карда мешаванд[3. С. 257].

Зарур аст, ки ба монанди мамлакатҳои зикргардида кишвари мо низ бо мақсади мусоидат намудан ба ҷалби маблағҳои муваққатан озоди аҳоли ва ҳавасмандгардонии пасандозҳои дарозмӯҳлати аҳоли имтиёзи андозӣ (озод намудани суратҳисоби амонатгузорӣ аз андоз аз даромади ғоизӣ) пешниҳод намоянд, то ки маблағҳои муваққатан озоди аҳоли ба ташкилотҳои қарзӣ зиёдтар ворид гарданд. Ҳамзамон, зиёд шудани пасандозҳо дар ташкилотҳои қарзӣ, иқтидори қарздиҳии (пешниҳоди қарзҳои дарозмӯҳлат бо ғоизҳои паст) онҳоро таҳким мебахшад ва ба рушди умумии бахши молиявӣ мусоидат менамояд. Васеъ намудани миқёси фарогирӣ бо хизматрасониҳои молиявӣ ба рушди умумии бахши молиявӣ суръат бахшида, талаботи асосии корхонаҳои соҳибкориро қонеъ мегардонад.

Чолибтарин сиёсати мақсадноки давлатии ҳавасмандгардонии пасандозҳо, шаҳрвандоне ба ҳисоб мераванд, ки сатҳи кофии даромад доранд ва ба ташаккули пасандозҳои доимӣ машғуланд. Дар сохтори ин қисми аҳоли, шаҳрвандоне мебошанд, ки фақат шаклҳои анъанавии пасандоз - пасандозҳои банкиро истифода мебаранд. Барои ин қисми аҳоли пешниҳод намудани маҷмуи тадбирҳои молиявӣ муҳим ба ҳисоб меравад (ниг. ҷадвали 1).

Ҷадвали 1

Тавсияи амалҳои давлат дар доираи сиёсати ҳавасмандгардонии пасандозҳои аҳоли вобаста аз сатҳи даромади аҳоли

Категорияи аҳоли	Тавсияи амалҳои давлатӣ
Бо сатҳи даромади хуб (баланд) ва миёна	Ҳуқуқӣ: ташаккули заминаи меъёрию ҳуқуқии фаъолияти бозорҳои молиявӣ; Ҳимояи ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ оид ба сармоягузориҳои шаҳрвандон. Иқтисодӣ: ташаккули шароит барои рушди босамар ва фаъолияти бозори молиявӣ; рушди низоми суғуртаи давлатӣ ва дастгирии сармоягузориҳои пасандозҳо; ташаккули маҳсулоти сармоягузорӣ, баланд бардоштани даромаднокӣ ва эътимоднокӣ; рушди системаи сармоягузориҳои портфелӣ ва гуногунҷабҳа (шаклҳои гуногун) дар бозорҳои молиявӣ. Иҷтимоӣ: баланд бардоштани нақши иҷтимоии аҳаммияти пасандозҳо дар ҷомеа; таҳкими мақоми иҷтимоӣ, вазъи иҷтимоии шаҳрвандон.
Бо сатҳи даромади миёна	Ҳуқуқӣ: ташаккули заминаи меъёрию ҳуқуқии фаъолияти бозорҳои молиявӣ; Ҳимояи ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ оид ба сармоягузориҳои шаҳрвандон. Иқтисодӣ: ташаккули шароит барои рушди босамар ва фаъолияти бозори молиявӣ; рушди низоми суғуртаи давлатӣ ва дастгирии сармоягузориҳои пасандозҳо; рушди низоми пасандозгузорӣ, тавсифи баланд бардоштани даромаднокӣ ва эътимоднокӣ. Иҷтимоӣ: баланд бардоштани нақши иҷтимоии аҳаммияти пасандозҳо дар ҷомеа; баланд бардоштани саводнокии молиявӣ ва огоҳии аҳоли.
Бо сатҳи даромади миёнаи пасттар, вале аз ҳадди аққали зиндагӣ баландтар	Ҳуқуқӣ: ташаккули заминаи меъёрию ҳуқуқии фаъолияти бозорҳои молиявӣ; Ҳимояи ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ оид ба сармоягузориҳои шаҳрвандон. Иқтисодӣ: ташаккули шароит барои рушди босамар ва фаъолияти бозори молиявӣ; рушди низоми суғуртаи давлатӣ ва дастгирии сармоягузориҳои пасандозҳо; рушди низоми пасандозгузорӣ, тавсифи хароҷоти ҳадди аққали аҳоли ва эътимоднокии баланд. Иҷтимоӣ: баланд бардоштани нақши иҷтимоии аҳаммияти пасандозҳо дар ҷомеа; баланд бардоштани саводнокии молиявӣ ва огоҳии аҳоли.
Бо сатҳи зиндагии ҳадди аққал (минимум) ё поёнтар (пастар)	Ҳуқуқӣ: ташаккули заминаи меъёрию ҳуқуқии фаъолияти бозорҳои молиявӣ; Ҳимояи ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ оид ба сармоягузориҳои шаҳрвандон. Иқтисодӣ: ташаккули шароит барои рушди босамар ва фаъолияти бозори молиявӣ; рушди низоми суғуртаи давлатӣ

	ва дастгирии сармоягузории пасандозҳо; рушди низоми пасандозгузорӣ, ки амалан харочотро аз аҳоли талаб намекунад (дар раванди сармоягузорӣ) ва эътимоднокии баланд.

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси маводҳои Э. В. Пешина., Н. А. Истомина., А. П. Анкудинова. Необходимость и направления государственной политики стимулирования сбережений населения - Москва, 2013. – С. 7, 8.

Танзими давлатии равандҳои ташаккул ва табдилдиҳии пасандозҳои аҳоли ба сармоягузорӣ амали якдафъаина набуда, низоми мураккаби тадбирҳои қонунгузорӣ, иҷроия, назоратӣ ва ҳавасмандгардонӣ мебошад, ки аз ҷониби муассисаҳои дахлдор мунтазам амалӣ карда мешаванд ва ба ҷалбу истифодаи пасандозҳо нигаронида шудаанд, ки ба манфиати хоҷагии халқ мебошанд. Вобаста ба категорияи аҳоли дар ҷадвали 2 тавсияи амалҳои давлат дар доираи сиёсати ҳавасмандгардонии пасандозҳои аҳоли вобаста аз татбиқи амалияи истифодаи пасандозҳо пешниҳод гардидааст.

Ҷадвали 2

Тавсияи амалҳои давлат дар доираи сиёсати ҳавасмандгардонии пасандозҳои аҳоли вобаста аз татбиқи амалияи истифодаи пасандозҳо

Категорияи аҳоли	Тавсияи амалҳои давлатӣ
Шаҳрвандоне, ки роҳҳои мавҷудаи истифодаи пасандозҳоро сарфи назар карда, пасандозҳоро дар хона нигоҳ медоранд	Ҳуқуқӣ: ташаккули заминаи меъёрию ҳуқуқии фаъолияти бозорҳои молиявӣ; ҳимояи ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ оид ба сармоягузориҳои шаҳрвандон. Иқтисодӣ: рушди системаи ҳавасмандӣ ва ҳавасмандгардонии пасандозҳои аҳоли; баланд бардоштани пасандозҳои аҳоли аз ҷониби давлат ба сатҳи муайян дар ҳолати сармоягузории онҳо; суғуртаи давлатӣ ва дастгирии сармоягузории доройҳо. Иҷтимоӣ: баланд бардоштани нақши иҷтимоии аҳаммияти пасандозҳо дар ҷомеа; баланд бардоштани саводнокии молиявӣ ва огоҳии аҳоли; баланд бардоштани маълумотнокии аҳоли дар бораи имкониятҳои сармоягузории пасандозҳо.
Шаҳрвандоне, ки танҳо шаклҳои анъанавии истифодаи пасандозҳоро (пасандозҳои бонкӣ) қабул менамоянд	Ҳуқуқӣ: ташаккули заминаи меъёрию ҳуқуқии фаъолияти бозорҳои молиявӣ; ҳимояи ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ оид ба сармоягузориҳои шаҳрвандон.
Шаҳрвандоне, ки танҳо шаклҳои анъанавии истифодабарии пасандозҳоро (пасандозҳои бонкӣ) истифода мебаранд	Иқтисодӣ: дастгирии давлатии фаъолияти бозори коғазҳои қимматнок; ҳавасмандгардонӣ ва соддагардонии барориши коғазҳои қимматноки давлатӣ ва мунитсипалӣ барои аҳоли; дастгирии давлатии иштирокчиёни касбии бозори коғазҳои қимматнок; ташаккули рӯйхати бозьтимод, дастгирии давлатии эмитенти (барорандаи) коғазҳои қимматноки хусусии корпоративӣ дар бозори миллӣ ва байналмилалӣ. Иҷтимоӣ: баланд бардоштани нақши иҷтимоии аҳаммияти пасандозҳо дар ҷомеа; баланд бардоштани саводнокии молиявӣ ва огоҳии аҳоли; баланд

	бардоштани маълумотнокии аҳоли дар бораи имкониятҳои сармоягузори пасандозҳо.
Шахрвандоне, ки усулҳои гуногуни истифодаи пасандозҳо фаълоне қабул мекунанд (истифода мебаранд) (пасандозҳои бонкӣ, коғазҳои қимматнок, шартномаҳои суғуртавӣ, ҳиссагузориҳо ба фондҳои ғайридавлатии нафақа)	Ҳуқуқӣ: ташаккули заминаи меъёриро ҳуқуқи фаъолияти бозорҳои молиявӣ; ҳимояи ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ оид ба сармоягузориҳои шахрвандон. Иқтисодӣ: инкишофи сармоягузори портфели ва гуногунҷабҳа; танзими давлатии баланд бардоштани даромаднокии маҳсулоти алоҳидаи сармоягузорӣ. Иҷтимоӣ: баланд бардоштани нақши иҷтимоии аҳаммияти пасандозҳо дар ҷомеа; баланд бардоштани саводнокии молиявӣ ва огоҳии аҳоли; баланд бардоштани маълумотнокии аҳоли дар бораи имкониятҳои сармоягузори пасандозҳо.

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси маводҳои Э. В. Пешина., Н. А. Истомина., А. П. Анкудинова. Необходимость и направления государственной политики стимулирования сбережений населения - Москва, 2013. – С. 7, 8.

Ҷалби пасандозҳои аҳоли дар раванди такрористеҳсоли дар манфиатҳои барқарорсозии иқтисодиёт аҳаммияти калон дошта, инчунин мавҷудияти имкониятҳои назаррас ва истифоданашуда барои баланд бардоштани сармоягузорӣ дар кишвар ба ҳисоб меравад. Раванди табдил додани пасандозҳои аҳоли ба сармоягузорӣ бо назардошти вақт, самтҳои мақсаднок ва истифодаи онҳо дар расми 3 нишон дода шудааст.

Сафарбаркунӣ ва истифодабарии пасандозҳои аҳоли раванди бисёромила ва бисёрсатҳа мебошад. Он бевосита аз хусусиятҳои рушд ва консенсуси талабот, сиёсати тақсмоти муносибатҳо аз ҷумла нарх ва даромад, ҳолати демографӣ ва хусусиятҳои иҷтимоии оилаҳо, рафтори гурӯҳҳои гуногуни аҳоли дар соҳаҳои истеъмоли ва пасандозгузори онҳо вобаста мебошад.

Дар шароити муосир барои фаъл намудани раванди истифодаи пасандозҳои аҳоли ҳамчун захираҳо барои рушди иҷтимоӣ - иқтисодии кишвар ва баланд бардоштани иқтидори макроиқтисодӣ шароитҳои мусоид фароҳам оварда мешаванд. Бо вучуди ин, дар кишвари мо омилҳои гуногун - иқтисодӣ, молиявӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва ҳатто психологӣ вучуд доранд, ки ташаккули механизми муосирро барои табдил додани пасандозҳои аҳоли ба сармоягузорӣ маҳдуд месозанд[2, С.36].

Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки дар роҳи табдилдиҳии пасандозҳо ба сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр мушкилотҳо ва муаммоҳо ҳамаҷуз доранд, ки ҳалли онҳо боиси рушд ва инкишофи соҳаҳои хоҷагии халқи кишвар аз ҷумла соҳибкорӣ мегардад.

Расми 3. Табдилдиҳии пасандозҳои аҳолий ба сармоягузорӣ[5, С.349]

Дар марҳилаи кунунии рушди иқтисодиёти кишвар омилҳое, ки ба рушди бештари табдилдиҳии пасандозҳои аҳолий ба сармоягузорӣ таъсири манфӣ мерасонанд, ба андешаи мо, асоситарини онҳо чунинанд:

- сатҳи пасти даромади аҳолии мамлакат, ки қисмати зиёди он имконияти пасандоз намуданро дар бонкҳо надоранд;
- сатҳи пасти саводноқӣ ва маълумотнокии аҳолий;
- боварии пасти аҳолий нисбати низоми бонкӣ ва фаъолияти онҳо;
- сатҳи пасти маърифати молиявии аҳолий дар кишвар;
- сатҳи пасти идоракунии корпоративӣ дар низоми молиявӣ;
- меъёри баланди андоз аз даромаде, ки пасандозгузoron аз пасандозҳои гузошташон аз ташкилотҳои қарзӣ ба даст меоранд;
- рушди нокифояи асосҳои институтсионалии табдили пасандозҳо ба сармоягузорӣ;
- номутаносиб ҷойгиршавии ташкилотҳои қарзӣ ва филиалҳои бонкҳо дар сатҳи минтақаҳои ҷумҳурӣ.

Барои расидан ба ҳали мушкилотҳои зикргардида бояд чораҳои зарури андешида шавад, ки боиси рушди табдилдиҳии пасандозҳои аҳолий ба сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ гардад.

Ҷиҳати аз байн бурдани мушкилотҳои зикргардида ва таъмини рушди устувори табдилдиҳии пасандозҳо ба сармоягузорӣ ба андешаи мо бояд тадбирҳои зерин амалӣ карда шаванд:

- баланд бардоштани даромад ва таъмини болоравии сатҳ ва сифати ҳаёти аҳолий: дастгирӣ ва ташкили соҳибкорӣ, ҳавасмандгардонии меҳнат; фароҳам овардани шароити бехатарии меҳнат; рушди қувваи корӣ; тақмили ихтисос; ташкили ҷойҳои кории самаранок;
- тақмили минбаъдаи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ҷиҳати фаъолияти босамари низоми бонкӣ;
- коҳиш додани осебпазирии низоми бонкӣ ва таъмини устувории фаъолияти он, ки ба таъсири ҳама намудҳои омилҳои номусоид устувор бошад тавассути: нигоҳ доштани эътимод ба низоми бонкӣ ва коҳиш додани оқибатҳои бухронҳои бонкӣ; маҳдуд кардани хавфҳои бонкӣ ва пешгирии афзоиши мушкилоти молиявии бонкҳои алоҳида ба андозаи бухрони бонкӣ; рушди инфрасохтори бахши молиявӣ; таҳким бахшидани иқтидори танзимкунандаи Бонки Миллӣ; ҳавасмандгардонии

таъсиси бонкҳои соҳавӣ барои мустаҳкам намудани алоқаи бахши бонкӣ бо бахши воқеӣ; коҳиш додани сатҳи долларикунонӣ дар иқтисодиёт; идома додани сиёсати солимгардонии бонкҳое, ки вазъи молиявиашон ноустувор мебошад, тавассути таҷдиди сохтори онҳо;

- таҳия ва татбиқи барномаҳои давлатӣ барои амалигардонии чорабиниҳои гуногун доир ба баланд бардоштани маърифатнокии молиявии аҳоли дар ҷумҳурӣ;
- мукамалгардонии идоракунии корпоративӣ дар низоми молиявӣ: тақмили системаи назорати фаъолияти амалиётӣ; ба расмият даровардани принципҳои асосии идоракунии корпоративӣ; риояи ҳуқуқҳои саҳмдорон, роҳбарият ва дигар ҷонибҳои манфиатдор;
- рушди заминаи қонунгузорӣ, кафолати бехатарии пурра ва баргардонидани пасандозҳои аҳоли аз ҷониби Хазиनाи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ (Хазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ аз ҳисоби маблағи Хазина аз пардохтҳо, даромад аз сармоягузорӣ, маблағи аз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарз гирифташуда, маблағи барои қонсгардонии шикояти пасандоздорон гирифташуда, ки манфиатҳои онҳо мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғурати пасандозҳои шахсони воқеӣ” ба Хазина вогузор шудаанд, инчунин аз дигар маблағҳое иборат мебошад, ки қонун манъ накардааст, ҷуброн менамояд) бо мақсади таҳкими боварии аҳоли ба низоми бонкӣ ва таъмини устувории пасандозҳо;
- тақмили механизми андоз барои ҳавасмандгардонии рушди пасандозҳои шахсони воқеӣ (дар қисми 1-уми моддаи 238 Кодекси андоз);
- фароҳам овардани шароити мусоиди сармоягузорӣ дар иқтисодиёти миллӣ.

Дар амал татбиқи гардидани тадбирҳои зикргардида ба фаъолнокии пасандозгуздорон ва сармоягуздорон, ба рушди низоми бонкӣ, ба ташаккули фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин ба табдилдиҳии пасандозҳо ба сармоягузорӣ дар иқтисодиёт мусоидат хоҳад намуд.

АДАБИЁТ

1. Авгонов Н.А. Асосҳои назариявии пасандозҳои аҳоли ҳамчун категорияи иқтисодӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. Бахши илмҳои иқтисодӣ, соҳибкорӣ ва соҳаи иҷтимоӣ. – № 4/2 (44). Душанбе, 2022. – С. 178.
2. Авгонов Н.А. Пасандозҳои аҳоли ва хусусиятҳои идоракунии онҳо бо мақсади сармоягузорӣ дар бахши воқеии иқтисодиёт: ҷанбаҳои назариявӣ // Паёми Институти иқтисодиёт ва демографияи АИҶТ / Иқтисодиёти Тоҷикистон. Бахши соҳаҳо ва комплексҳои байнисоҳавӣ. – №3. – Душанбе, 2018. – С. 36.
3. Авгонов Н.А. Нақши низоми бонкӣ дар ҷалби пасандозҳои аҳоли дар шароити гузариш ба иқтисоди бозаргонӣ: моҳият, хусусият, таҳлил ва баҳодихӣ. // Паёми Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз (маҷаллаи илмӣ). Бахши иқтисодӣ. – № 6. Душанбе, 2016. – С. 257.
4. Гулмирзоев Д. Г., Оймаҳмадов Г.Н. Менечменти молиявӣ. Дастури таълимӣ. Душанбе «Маориф ва фарҳанг» 2004. – С. 14.
5. Государственное регулирование рыночной экономики. Учебник. Издание второе, дополненное и переработанное. Под общей редакцией д.э.н., профессора В.И. Кушлина. Москва, Издательство РАГС. 2005. - С. 349.
6. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег; [пер. проф. Н.Н. Любимова]. – М.: Гелиос АРВ, 2012. – 352 с.
7. Миллер Р.Л., Ван-Хуз Д.Д. Современные деньги и банковское дело [пер. с англ.]. М.: ИНФРА-М, 2000. – 856 с.
8. Мэнкью Н.Г. Принципы экономики [пер. с англ.]. СПб.: Питер, 2000. – 496 с.

9. Тошматов М.Н., Авгонов Н.А. Пасандозҳои аҳоли ҳамчун иқтисодии захираҳои сармоягузорӣ. // Монография // Тошматов М.Н., Авгонов Н.А. Зери таҳрири доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, акадмики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Қаюмов Н.Қ. – Душанбе – “ДТТ”, 2022. – С. 149.
10. Хейлбронер Р., Туроу Л. Экономика для всех. – Новосибирск: Экспресс, 1994. – 315 с.
11. The Collected Papers of Franco Modigliani: The life cycle hypothesis of saving / The Collected Papers of Franco Modigliani.–Vol. 2; [edited by A.B. Abel, S. Johnson]. – Cambridge, MA:MIT Press, 1980.–527 p.
12. Gough L.Savings and Investments.– London: Teach Yourself Books, 1996.–203 p.

УДК.331.5+001(045)/(575.3)

Рашидова Д.Қ., Зиёӣ Р.Т.

ВАЗЪИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ВА ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ба муаммоҳои мавҷудаи бозори меҳнат, инчунин, мусоидат намудан ба шугли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста шудааст. Дар он самтҳои асосии барномаи давлатии ба шугли аҳоли мусоидаткунанда дар ояндаи наздик инъикос гардидааст. Ин самтҳо чорабиниҳоро оид ба таъсиси қойҳои нави корӣ ва танзими бозори меҳнати Тоҷикистонро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: бозори меҳнат, шугл, ҷавонон дар бозори меҳнат, саноат, барномаи давлатӣ, қувваи корӣ, ҷои кор.

Рашидова Д.Дж., Зиёӣ Р.Т.

РЫНОК ТРУДА И ТРУДОВЫЕ РЕСУРСЫ ТАДЖИКИСТАНА

Данная статья посвящается проблемам, а также содействию занятости населения Республики Таджикистан. В ней отражены основные направления государственной программы по содействию занятости населения в ближайшем будущем, включающие в себя мероприятия по созданию новых рабочих мест и направленные на урегулирование рынка труда Таджикистана. Рассмотрены существующие проблемы рынка труда, такие как несбалансированность спроса и предложение рабочей силы; преобладание неэффективной занятости; нерешенность проблем трудоустройства и др.

Ключевые слова: рынок труда, занятость, промышленность, государственная программа, рабочая сила, предприятие, рабочее место.

Rashidova D.J., Zioyi R.T.

LABOR MARKET AND LABOR RESOURCES OF TAJIKISTAN

This article is devoted to the problems, as well as the promotion of employment of the population of the Republic of Tajikistan. It reflects the main directions of the state program to promote employment in the near future, including measures to create new jobs and aimed at regulating the labor market in Tajikistan. The existing problems of the labor market are considered, such as the imbalance of demand and supply of labor; the predominance of inefficient employment; unresolved employment problems, etc.

Key words: labor market, employment, industry, government program, labor force, enterprise, workplace.

Рушд ва пешрафти ҷомеа ба шумора, таркиб ва ҳолати аҳоли, захираҳои меҳнатӣ вобастагии зиҷ дорад. Аҳоли ин қулли одамоне ҳастанд, ки дар ҳудуди муайян форматсияи ҷамъиятии мавҷуда зиндагӣ, кор ва фаъолият мекунад. Омили захираҳои меҳнатӣ дар ташакулёбии ташкили хоҷаги территорияҳо ва сиёсати иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон таъсри калон расонда, мақсади асосии он ҷори намудани шаклҳои нави моликият ва ташкили меҳнат, ки ба ҳар як шахси қобили меҳнат барои пурратар ифода намудани қобилияти ҷисмонии ва фикриаш дар истеҳсоли неъматҳои модди имконият дода, шароити муътадил фароҳам меоварад. Вазифаи муҳимтарини гузариш, ин амалиёти самаранокӣ бозори қувваи коргарӣ мебошад. [3.с 228].

Захираҳои меҳнатӣ, он қисми аҳолиро меноманд, ки аз ҷиҳати камолоти физиологӣ ва ҷисмонӣ барои фаъолияти меҳнатӣ мувофиқ мекунад. Яъне захираҳои меҳнатӣ, ин як қисми аҳоли қобили меҳнати мамлакат буда як қисми онҳо дар истеҳсолот машғули кор мебошад ва қисми дигарашонро бекорон ташкил менамояд. [3.с 229].

Шумора ва доираи демографии аҳолии қобили меҳнат аз шаклҳои тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунандаи мамлакат вобаста мебошад. Дар асоси қонуниятҳои меҳнатӣ, ки дар Тоҷикистон қабул карда шудаанд, чунин қисми ба аҳолии қобили меҳнатӣ дохил мешаванд:

а) аҳолии синну солашон аз 15-63 мардҳо ва аз 15-58 занҳо, ба ғайр аз маъҷубони меҳнат ва ҷанг, гурӯҳҳои 1-2, ки кор намекунад, инчунин шахсоне, ки дар асоси имтиёзҳои мавҷуда, ки ҳуқуқи ба нафақа баромаданро доранд;

б) аҳолии синну солашон калон ё хурд нисбати одамони қобили меҳнат, ки дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ машғули кор мебошанд. [3.с 229].

Ҷадвали 1

Шумораи аҳолии доимӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [5.с 9]

(ҳазор нафар)

ном	с.2018	с.2019	с.2020	с.2021	с.2022
Ҷумҳурии Тоҷикистон	8931,2	9126,6	9313,8	9716,8	9886,8
Аҳолии шаҳрҳо	2354,2	2396,8	2438,9	2796,3	2844,1
Аҳолии деҳот	6577,0	6729,8	6874,9	6920,5	7042,7
Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон	223,6	226,9	228,9	228,4	230,1
Аҳолии шаҳрҳо	29,9	30,3	30,5	39,4	39,6
Аҳолии деҳот	193,7	196,6	198,4	189,0	190,5
Вилояти Суғд	2608,5	2658,4	2707,3	2783,0	2823,9
Аҳолии шаҳрҳо	646,2	657,7	668,7	664,8	674,4
Аҳолии деҳот	1962,4	2000,7	2038,6	2118,2	2149,5
Вилояти Хатлон	3126,5	3274,9	3348,3	3459,7	3530,0
Аҳолии шаҳрҳо	580,6	591,0	599,5	602,6	619,5
Аҳолии деҳот	2617,9	2683,9	2748,8	2857,1	2910,5
Ноҳияҳои тобеҳи ҷумҳурӣ	2069,2	2120,0	2165,9	2060,3	2101,0
Аҳолии шаҳрҳо	266,2	271,4	276,8	304,1	308,8
Аҳолии деҳот	1803,0	1848,6	1889,1	1756,2	1792,2

Мувофиқи маълумоти ҷадвали 1 шумораи аҳолии доимӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 аҳоли 8931,2 ҳазор нафар ва ба ҳолати 01.01.2022 аҳоли 9886,8 ҳазор нафар, ки дар ин ҳолат аҳолии ҷумҳурӣ ба 955,6 ҳазор нафар аз ҷумла аҳолии шаҳрҳо 489,9 ҳазор нафар, аҳолии деҳот 465,7 ҳазор нафар, Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон 6,5 ҳазор нафар, Вилояти Суғд 215,4 ҳазор нафар, Вилояти Хатлон 403,5 ҳазор нафар, Ноҳияҳои Тобеи Марказ 31,8 ҳазор нафар афзуданд.

Чадвали 2

Шумораи аҳолии доимӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1 январи соли 2020 – 2022 (ҳазор нафар) [5.с 36]

ном	мардҳо с.2020	занҳо с.2020	ҳамагӣ с.2020	мардҳо с.2022	занҳо с.2022	ҳамагӣ с.2022
Ҳамагӣ	4724,1	4589,7	9313,8	5016,8	4870,0	9886,8
аз ҷумла қобили меҳнат ҷавонтар	1664,1	1526,9	3131,0	1862,6	1737,4	3600,0
қобили меҳнат	2866,8	2700,6	5567,4	2946,3	2757,0	5703,3
аз қобили меҳнат калонтар	123,2	326,2	555,4	207,9	375,6	583,5

Чигунае, ки аз маълумотҳои чадвали 2 ба ҳолати 1 январи соли 2020-2022 бар меояд аҳолии қобили меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъсоли 2020 ба 5567,4 ҳазор нафарро ва дар соли 2022 ба 5703,3 ташкил медиҳад, ки афзоиши табиӣ онҳо 135,9 ҳазор нафар ташкил медиҳад. Хусусан шумораи аҳолии доимӣ дар Вилояти Суғд ба ҳолати 1 январи соли 2022 аҳолии қобили меҳнат 1662,9 ҳазор аз ҷумла мардҳо 861,1 ҳазор, занҳо 801,8 ҳазор нафар, дар Вилояти Хатлон қобили меҳнат дар маҷмӯъ 1951,5 аз ҷумла мардҳо 998,6 ҳазор нафар, занҳо 952,9 ҳазор нафар, дар Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон аҳолии қобили меҳнат 140,6 ҳазор нафар аз ҷумла мардҳо 74,2 ҳазор нафар, занҳо 66,4 ҳазор нафар ва дар Ноҳияҳои Тобеи Марказ аҳолии қобили меҳнат дар маҷмӯъ 1172,8 ҳазор нафар аз инҳо мардҳо 601,4 ҳазор нафар, занҳо бошад 571,4 ҳазор нафар ташкил медиҳад.

Дарачаи бекорӣ аз рӯи таносуби шумораи бекорон нисбат ба шумораи аҳолии дар иқтисодиёт фаъол муайян карда мешавад. Бекорон ин шумораи шаҳрвандоне, ки ба мақомоти давлати хадамоти шуғли аҳоли оиди масъалаи таъмин намудан ба ҷойи кор муроҷиат кардаанд, ё худ шумораи аҳолие аст, ки дар давраи таҳқиқшаванда барои ҷустуҷӯи кор, аз он ҷумла ашхосе, ки меҳодад ҷойи корашро иваз намояд, инчунин донишҷӯён ва хонандагон, ки дар давраи аз таҳсил фориғ кор карда, ба мақомоти давлатии хадамоти шуғли аҳоли муроҷиат кардаанд, мебошанд. Шумораи шаҳрвандони ба ҷойи кор таъмин шуда шумораи умумии ашхосе, ки дар давраи таҳқиқшаванда бо ёрии мақомоти давлати хадамоти шуғли аҳоли ба кор таъмин карда шудаанд, мебошанд.

Чадвали 3

ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 2018-2020. [2.с 99]

ба ҳисоби миёна дар як сол, ҳаз. нафар

	2018	2019	2020
Захираҳои меҳнатӣ	5427	5521	5625
Аҳолии фаъоли иқтисодӣ	2478	2514	2557
-аҳолии машғул	2426	2463	2506
-бекорони расман эътирофшуда	52	51	51
-аҳолии ғайрифаволи иқтисодӣ	2949	3007	3068
-аз он ҷумла хонандагӣ	638	647	670
Дарачаи бекорӣ (шумораи расман эътирофшуда бекорон бо фоиз нисбат ба аҳолии дар иқтисодиёт фаъол)	2,1	2,0	2,1

Аз чадвали 3 бар меояд, ки захираи меҳнатӣ дар солҳои таҳқиқшаванда (2018-2020) 196 ҳазор нафар афзудааст. Ва ҳамингуна аҳолии фаъоли иқтисодӣ дар солҳои 2018-2020 ба 79 ҳазор нафар, аҳолии машғул 80 ҳазор нафар, бекорони расман эътирофшуда 1 000 нафар, аҳолии ғайрифаволи иқтисодӣ 119 ҳазор нафар, дарачаи бекорӣ (шумораи расман

этирофшуда бекорон бо фоиз нисбат ба аҳолии дар иқтисодиёт фаъол) 0,3 фоиз зиёд шудааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилоти марбут ба ҷалби ҷавонон ба фаъолияти иқтисодии кишвар бо мақсади рушди нерӯи меҳнати онҳо ва истифодаи он дар рушди иқтисодиёти саноатӣ ва кишоварзӣ аҳамияти махсуси иҷтимоию иқтисодӣ пайдо мекунад.

Ҷавонон - як гурӯҳи системавию иҷтимоӣ-демографӣ, ки аз ҳама серғайрат, эҷодкор, осебпазири аҳоли мебошад. Ҷавон бештар нерӯ ва қобилияти зуд кор кардан дорад ба шароити ҷамъият мутобик шуда, ба сиёсӣ ва сохторҳои иқтисодӣ.

Дар соли 2020, мувофиқи маълумоти оморӣ қисми зиёди коргарони ҷавон 37,5 фоизи шумораи умумии кормандоне, ки бо технологияҳои иттилоотӣ алоқаманданд, 31,2 фоиз дар сохтмон, 18,2 фоиз дар саноат ва маданият ва санъат 13,1 фоиз. Тибқи маълумоти Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи наврасони то 14-сола 4,5 ҳазор нафарро ташкил дод, ки аз он ҷумла бештар аз 85 фоизашон дар хоҷагии кишлоқ кор мекунанд.

Тарбияи коргарони ҷавоне, ки ба талабот ҷавоб медиҳанд бозори меҳнати дохилӣ ва берунӣ масъалаи муҳимтарин ба шумор рафта тақлифи бо кор таъмин намудани аҳолии мамлакатро зарур медонад. Дар ташкилотҳои бинокорӣ, корхонаҳои саноатӣ ва дигар соҳаҳои хоҷагии халқ бо вучуди аз меёри зиёд будани қувваи коргарӣ мунтазам нарасидани кадрҳои ихтисоснок мушоҳида карда мешавад. Махсусан, ҷавононе, ки омузишгоҳи касбӣ-техникиро тамом кардаанд, аммо маҳорати касбӣ ва амалии таҷриба надоранд. Дар ин бобат дар байни ҳамаи гурӯҳҳои аҳолии мамлакат ҷавонон (14—30-сола) дараҷаи бекории баландтаринро ишғол мекунанд.

Тибқи маълумоти Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, беш аз 70 дарсади онҳое, ки бо хоҳиши худ аз кор озод шудаанд - ҷавонони аз 24 то 30 сола. Ҳамин тариқ, дар муосир шароити тараққиёти иқтисодию иҷтимоии мамлакат ва асосӣ самти таъмини ҳифзи иҷтимоии ҷавонон расонидани кумаки ҳамаҷониба ва кумак дар ҳалли проблемаҳои характери иҷтимоию иқтисодӣ мебошад. Дар асоси гуфтаҳои боло метавон бо боварӣ қайд кард, ки шуғли ҷавонон яке аз равандҳои мураккабтарин дар бозори меҳнат мебошад, ки бояд бо усулҳои муносибати мақсаднок ва ба дараҷаи олии махсусгардонидашуда таъмин карда шавад, ки барои хусусиятҳои фардии ҳар як гурӯҳи синну соли ҷавонон пешбинӣ карда шудааст. Сиёсати давлатие, ки ба таъмини шуғли аҳолии ҷумҳурият нигаронида шудааст, ба фикри мо, бояд ба таъмини шуғл, ҳифзи ҳуқуқҳои меҳнатӣ ва барои шуғл фароҳам овардани шароит зарур аст.

Дар солҳои охир аз ҷиҳати ба кор андохтани иқтидорҳои нав, роҳандозии истеҳсоли маҳсулоти нави рақобатпазиру воридотивазкунанда, истифодаи самараноки иқтидорҳои мавҷуда, густариши иқтидори содиротии кишвар ва дар ин замина таъмини иҷрои яке аз ҳадафҳое, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 муайян гардидааст, яъне гузариши рушди иқтисодиёти кишвар аз аграрӣ-индустриали ба индустриали – аграрӣ як силсила тадбирҳои судманд амалӣ гардида истодаас.

Ҳалли мушкилоти шуғли аҳоли яке аз вазифаҳои асосии ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки дар марҳилаи муосир аҳамияти бештар пайдо мекунад барои барқарорсозии иқтисодиёти кишвар пас аз бӯҳрони иқтисодӣ.

Дар ин самт як қатор барномаҳо қабул карда шудааст ва то имрӯз амалӣ карда мешаванд, аз ҷумла чорабиниҳо оид ба ташкили ҷойҳои нави корӣ ва танзими бозори меҳнат. Ҳамин тавр, дар соли 2015 бо мақсади ҳифзи шахрвандон аз бекорӣ ва татбиқи Стратегияи Давлатии рушди бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон то Соли 2020 барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли таҳия карда шуд. Ин барнома чорабиниҳои зеринро дар бар мегирифт: ташкили ҷойҳои нави корӣ, миёнаравӣ дар бозори меҳнат, касбияти рушди захираҳои меҳнатӣ, дастгирии иҷтимоии муҳоҷирони ба Ватан баргашта, мусоидат ба шуғли занон ва ҷавонон, рушди баҳши хусусӣ соҳибкорӣ ва таъмини кафолатҳои иҷтимоии давлатӣ ҳангоми бекорӣ. Сипас 30 декабри соли 2019 (№644) барномаи давлатии оиди

шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2022 тасдиқ карда шуд, ки он низ ба барои ташкили ҷойҳои нави корӣ, миёнаравӣ дар бозори меҳнат, рушди касбӣ захираҳои меҳнатӣ, рушди соҳибкории инфиродӣ, эҳёи ҳунарҳои мардумӣ ва ғайра мусоидат мекунад.

Мувофиқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар кишвар сол аз сол шумораи аҳолии ҷаҳони иқтисодӣ меафзояд. Мувофиқи Барномаи шуғл, дар давоми солҳои 2020-2022 афзоиш аҳолии ҷаҳони иқтисодӣ ба 2 млн. 536,0 ҳазор нафар мерасад, дар ҳоле ки суръати афзоиши ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2018 тақрибан 2,2 ҷузъро ташкил медиҳад. Шумораи аҳолии ба кор машғул буда то соли 2022 2 574,0 ҳазор нафарро ташкил медиҳад. Дар ин давра шумораи аҳолии ба кор машғул буда нисбат ба соли 2018 5,9% зиёд мешавад.

Тибқи маълумоти стратегияи Миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то Соли 2030 шумораи аҳолии синни қобили меҳнат дар соли 2030 ба 6,8 миллион нафар мерасад. Шумораи аҳолии ба кор машғул 70%, аҳолии қобили меҳнатро ташкил медиҳад [7, с 67].

Дар давраи соҳибистиклолии Тоҷикистон дар соҳаи шуғли аҳоли тағйиротҳо ба назар мерасад. Агар дар соли 1991 дар кишвар 358 корхона сохта шуда бошад, пас дар соли 2020 358 корхона ба истифода дода шуд, ки шумораи умумии онҳо 2274 ададро ташкил дод. Тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019, шумораи корхонаҳои амалкунанда дар ҷумҳурӣ 46465 ададро ташкил доданд, ки дар муқоиса бо соли 2018, 3213 адад зиёдтар аст.

АДАБИЁТ

1. Ашуров, С. Б. Некоторые аспекты текущего состояния молодежи Таджикистана на рынке труда / С. Б. Ашуров // Вестник университета, 2018. – № 1(61). – с. 147.
2. Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30-соли истиқлолияти давлатӣ маҷмӯи оморӣ, соли 2021, с. 99, 506.
3. Географияи иқтисодии Тоҷикистон бо асосҳои демографии он. Муҳаббатова Х.М, с. 228, 229.
4. Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон”, соли 2022, с. 56.
5. Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон .Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1 январи соли 2020”, соли 2020, с. 9, 36.
6. Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Вазъи бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, соли 2016.
7. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030. - Душанбе: ҚДММ Контраст, соли 2016, с. 87.

УДК 338.45

Мададхонов М.Б.

ПРОМЫШЛЕННЫЕ ОТРАСЛИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ПУТИ ИХ РАЗВИТИЯ

Республика Таджикистан располагает значительными ресурсами, которые можно использовать для развития эффективных отраслей промышленности. Среди таких отраслей можно выделить текстильную, химическую, энергетическую, металлургическую и

строительную. Однако, для достижения успеха в этих отраслях необходимо устранять барьеры, такие как нехватка квалифицированных кадров и недостаточное финансирование. Для развития промышленности также необходимо улучшать инфраструктуру и обеспечивать доступ к современным технологиям. Кроме того, государственная поддержка и привлечение иностранных инвесторов могут стимулировать развитие эффективных отраслей промышленности в Таджикистане.

Ключевые слова: Таджикистан, экономический рост, инфраструктура, инвестиции, предпринимательство, технологии, человеческий капитал, инновации, промышленность, развитие промышленности.

Мададхонов М.Б.

СОҶАҶОИ САНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА РОҶҶОИ ТАРАҚҚИЁТИ ОНҶО

Республикам Тоҷикистон захираҳои калон дорад, ки онҳоро барои тараққӣ додани соҳаҳои самарабахш истифода бурдан мумкин аст. Дар байни ин гуна соҳаҳои саноат бофандагӣ, химия, энергетика, металлургия ва сохтмон ҳастанд. Бо вучуди ин, барои муваффақ шудан дар ин соҳаҳо монеаҳо, аз қабилӣ нарасидани малакаҳо ва маблағгузориҳои нокифоя бояд бартараф карда шаванд. Рушди саноат инчунин беҳтар намудани инфрасохтор ва дастрасӣ ба технологияҳои муосирро тақозо мекунад. Илова бар ин, дастгирии давлатӣ ва ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ метавонад ба рушди соҳаҳои самарабахш дар Тоҷикистон мусоидат намояд.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, рушди иқтисодӣ, инфрасохтор, сармоягузорӣ, соҳибкорӣ, технология, сармояи инсонӣ, инноватсия, саноат, рушди саноат.

Madadkhonov M.B.

INDUSTRIES REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND WAYS OF THEIR DEVELOPMENT

The Republic of Tajikistan has significant resources that can be used to develop efficient industries. Among such industries are textile, chemical, energy, metallurgical and construction. However, to be successful in these industries, barriers such as skills shortages and insufficient funding need to be addressed. Industrial development also requires improved infrastructure and access to modern technology. In addition, government support and attraction of foreign investors can stimulate the development of efficient industries in Tajikistan.

Key words: Tajikistan, economic growth, infrastructure, investment, entrepreneurship, technology, human capital, innovation, industry, industrial development.

За свою долгую историю таджикский народ более тысячи лет находился под влиянием зороастрийской правовой системы и под влиянием исламского права. После создания СССР начал организовывать социалистическую систему государственности. Новая политика отрицала любой капиталистический элемент. На этом эффективными отраслями промышленности и сельского хозяйства стал хлопок [7, 238]. Эффективные отрасли необходимы для экономического роста в любой стране, в том числе и в Таджикистане. Отрасли являются основой экономики страны, обеспечивая рабочие места и доход для своих граждан, а также принося доход правительству за счет налогов. Когда отрасли эффективны, они могут производить товары и услуги с меньшими затратами, что приводит к снижению цен для потребителей и повышению конкурентоспособности на мировом рынке.

После второй мировой войны страны мира начали быструю интеграцию в сфере образования [14;18]. В мире в минувшем столетии активно распространялось научное и образовательное управленческое знание - от его американской родины до Европы и Азии. Была создана мощная научная и практическая база менеджмента, именно менеджмента как деятельности, связанной с управлением людьми для достижения целей той или иной организации [2, 179]. А по мнению М.Н. Муминзода: «Нормы законодательства в сфере образования являются той правовой основой, на которой вузы и другие образовательные учреждения осуществляют свою деятельность с учетом их для достижения своих целей» [4, 206]. Болонский процесс представляет собой серию министерских встреч и соглашений между европейскими странами, направленных на гармонизацию стандартов и качества квалификаций высшего образования [12, 198]. Установление официального правового равноправия явилось важнейшим историческим продвижением на пути свободы, права и прав человека, открывшим путь к новому этапу развития государства - правовому государству [5, 262]. По мнению Н.И. Муминзода только умное поколение может управлять государством и привести нацию и государство к процветанию [8, 202]. Процесс формирования международного образовательного права является неотъемлемой частью социально-экономического развития мира в эпоху глобализации и еще не получил должного освещения в науке международного права [9, 215]. Нынешняя ситуация требует от системы образования определенных реформ [11, 104]. Итак, в современное время развитие сферы образования Республики Таджикистан приобрело черты перехода на новый этап развития и требует доработки правового регулирования образовательной деятельности с учетом потребностей потребителей [15, 232].

Эффективные отрасли также способствуют развитию других секторов экономики. Например, если обрабатывающая промышленность в Таджикистане эффективна, она потребует стабильных поставок сырья из сельскохозяйственного и горнодобывающего секторов, что также приведет к их росту и развитию. Кроме того, эффективные отрасли могут создавать эффект мультипликатора за счет увеличения спроса на товары и услуги в местной экономике, что приводит к росту других предприятий, таких как поставщики и розничные торговцы. По замечанию Н.И. Муминзода: «В связи с неэффективностью решений управления эти угрозы могут перерасти в экономический кризис» [17, 138], что и стало одной из причин распада СССР.

Эффективные отрасли промышленности имеют решающее значение для привлечения иностранных инвестиций. Когда иностранные инвесторы видят, что в стране есть сильный и эффективный промышленный сектор, они с большей вероятностью будут инвестировать в эту страну, привлекая капитал и опыт, которые могут способствовать дальнейшему развитию местной экономики.

Эффективные отрасли промышленности являются ключевым фактором экономического роста в любой стране, и их развитие необходимо для долгосрочного процветания Таджикистана.

Экономика Таджикистана в основном основана на сельском хозяйстве, горнодобывающей промышленности и гидроэнергетике, а обрабатывающая промышленность и сектор услуг также вносят вклад в ВВП страны. Однако отрасли промышленности страны сталкиваются с рядом проблем, которые препятствуют их развитию и повышению эффективности.

Производственный сектор в Таджикистане относительно невелик, и в нем преобладают малые и средние предприятия (МСП). Среди основных отраслей промышленности - текстиль и одежда, пищевая промышленность и строительные материалы. Однако многие из этих отраслей работают с устаревшими технологиями и сталкиваются с проблемами доступа к финансам, энергии и транспортной инфраструктуре. В результате им трудно конкурировать с импортом из других стран, и они имеют ограниченный потенциал для роста и создания рабочих мест.

В горнодобывающем секторе Таджикистана преобладает производство алюминия, при этом Таджикская алюминиевая компания (ТАЛКО) является крупнейшим предприятием страны. Хотя ТАЛКО вносит значительный вклад в экономику страны, этот сектор сталкивается с проблемами, связанными с устаревшими технологиями, неэффективностью использования энергии и отсутствием диверсификации помимо производства алюминия.

Сектор услуг в Таджикистане относительно невелик, при этом большая часть населения занята в сельском хозяйстве. Однако в последние годы наблюдается некоторый рост в финансовой и телекоммуникационной отраслях за счет инвестиций иностранных компаний.

Отрасли промышленности Таджикистана сталкиваются со значительными проблемами с точки зрения инфраструктуры, технологий, доступа к финансам и развития человеческого капитала. Решение этих задач необходимо для роста и эффективности промышленности страны и ее общего экономического развития.

Ниже представлен обзор основных отраслей промышленности в Таджикистане:

1. Сельское хозяйство: Сельское хозяйство является крупнейшим сектором экономики Таджикистана, на долю которого приходится более 25% ВВП и в котором занято более 70% рабочей силы страны. Основными культурами, выращиваемыми в Таджикистане, являются хлопок, пшеница, ячмень, фрукты и овощи. «У нас не существует дефицита рабочей силы. На начало 2012 года из общей численности населения Республики в сельском хозяйстве было занято 72,6%. В сельском и лесном хозяйстве, включая личные подсобные хозяйства, в 2013 г. работало - 1 млн. 218 тыс. человек или 65,5% против 881 тыс. чел., 1991 г. (44,5% от всего занятого населения)» [1, 309]. «Сельское хозяйство считается одной из важнейших и развивающихся отраслей экономики страны, но количество студентов, изучающих сельскохозяйственные специальности, составляет 3%. Только 1% студентов обучаются в сфере услуг» [16, 284].

2. Горнодобывающая промышленность: Таджикистан имеет значительные запасы полезных ископаемых, включая золото, серебро и уголь, но в горнодобывающем секторе страны преобладает производство алюминия. Таджикская алюминиевая компания (ТАЛКО) является крупнейшим предприятием в стране и обеспечивает значительную часть ее экспорта.

3. Гидроэнергетика: Таджикистан обладает значительным потенциалом для производства гидроэлектроэнергии, при этом потенциальная мощность рек страны составляет 527 миллиардов кВтч в год. Правительство инвестирует в строительство новых гидроэлектростанций для повышения энергетической независимости страны.

Производство: Производственный сектор в Таджикистане относительно небольшой, при этом текстильная и швейная промышленность, пищевая промышленность и строительные материалы входят в число основных отраслей промышленности. Однако многие из этих отраслей работают с устаревшими технологиями и сталкиваются с проблемами доступа к финансам, энергии и транспортной инфраструктуре. К.Х. Хушвахтзода отмечает, что помимо значительных усилий по развитию этой системы требуется также большое количество подготовленных специалистов [22, 9].

4. Услуги: Сектор услуг в Таджикистане относительно невелик, но в последние годы наблюдается некоторый рост в финансовой и телекоммуникационной отраслях, чему способствуют инвестиции иностранных компаний.

Хотя каждая из этих отраслей играет важную роль в экономике Таджикистана, они сталкиваются со значительными проблемами, которые препятствуют их развитию и повышению эффективности. Решение этих проблем имеет решающее значение для раскрытия потенциала промышленности Таджикистана и обеспечения долгосрочного экономического роста и развития.

Развитие эффективных отраслей в Таджикистане требует решения проблем, стоящих перед каждой отраслью, и реализации политики, способствующей инновациям, конкуренции и инвестициям в инфраструктуру и развитие человеческого капитала. Ниже приведены некоторые способы развития эффективных производств в Таджикистане:

1. Сельское хозяйство: Правительство может способствовать развитию эффективных методов ведения сельского хозяйства, инвестируя в современные технологии, инфраструктуру и доступ к финансированию для фермеров. Это включает улучшение ирригационных систем, предоставление субсидий на такие ресурсы, как удобрения и семена, и содействие развитию фермерских кооперативов для улучшения доступа к рынкам и производственно-сбытовым цепочкам.

2. Горнодобывающая промышленность: для развития более эффективного и диверсифицированного горнодобывающего сектора правительство может поощрять инвестиции в исследование и разработку новых полезных ископаемых, поощрять использование современных технологий и способствовать большей прозрачности и подотчетности в этом секторе. Это включает в себя укрепление нормативно-правовой базы для добычи полезных ископаемых, поощрение инвестиций в переработку и обогащение полезных ископаемых, а также укрепление потенциала горнодобывающих учреждений и регулирующих органов. В этой отрасли Республика Таджикистан имеет тесные отношения с Китаем. Согласно Г. Расулову: «Своевременное, планомерное и целесообразное решение данной задачи может на много уменьшить или смягчить уровень влияния серьёзных рисков и опасностей, угрожающих нашу экономику в нынешних сложных неординарных, быстро меняющихся условиях, в перспективе может обеспечить устойчивое инвестиционное благополучие и предсказуемые позитивные процессы в Республике Таджикистан» [19, 115]

3. Гидроэнергетика: для развития эффективного и устойчивого гидроэнергетического сектора правительство может поощрять инвестиции в новые объекты по производству электроэнергии, модернизировать передающую и распределительную инфраструктуру, а также содействовать региональному сотрудничеству для увеличения экспорта электроэнергии в соседние страны. Это включает в себя реализацию политики по привлечению частных инвестиций в сектор, улучшение экологических и социальных гарантий и содействие развитию технологий хранения энергии.

4. Производство: для развития более эффективного и конкурентоспособного производственного сектора правительство может поощрять инвестиции в современные технологии, доступ к финансам и инфраструктуру. Это включает в себя улучшение транспортной инфраструктуры, инвестиции в развитие промышленных парков и кластеров, а также содействие развитию квалифицированной рабочей силы. Кроме того, правительство может продвигать политику, стимулирующую развитие частного сектора, включая упрощение правил ведения бизнеса и снижение бюрократических барьеров для входа. Как отмечает К.Х. Хушвахтзода «сущность региональных аграрных кластеров заключается, прежде всего, в их объективной необходимости при возникновении достаточных предпосылок для объединения различных производственных единиц, имеющих родственные связи и расположенных в определенной территориальной организации» [21;10]. Поддерживая их, можно дополнить, что использование этих механизмов улучшить качество продукта, а также снизить расходы и в конечном счете себестоимость продукта.

5. Услуги: для развития более эффективного и конкурентоспособного сектора услуг правительство может поощрять инвестиции в инфраструктуру, доступ к финансированию и развитие человеческого капитала. Это включает в себя инвестиции в телекоммуникации и финансовую инфраструктуру, содействие доступу к финансированию для малых и средних предприятий и разработку программ профессионального обучения для повышения квалификации рабочей силы. Правильно отмечает Г.Д. Джурбаев нынешнюю ситуацию телекоммуникаций в Таджикистане: «Республика Таджикистан, по уровню развития рынка

телекоммуникационных услуг, может претендовать на лидирующее место среди стран СНГ, ориентированных на строительство информационного общества, но, учитывая отсутствие независимого регулятора, до сих пор стоит в одном списке со слаборазвитыми странами» [3, 252]

Развитие эффективных отраслей промышленности в Таджикистане требует комплексного подхода, направленного на решение проблем, стоящих перед каждым сектором, и поощрение инвестиций в инфраструктуру, технологии и развитие человеческого капитала. Осуществляя политику, способствующую инновациям, конкуренции и развитию частного сектора, Таджикистан может раскрыть потенциал своих отраслей и обеспечить долгосрочный экономический рост и развитие.

Инвестиции в инфраструктуру являются важнейшим компонентом развития эффективных отраслей промышленности в Таджикистане. Инфраструктура страны остается недостаточно развитой, что ограничивает производительность ее отраслей и препятствует их конкурентоспособности на международном уровне. Ниже приведены некоторые способы использования инвестиций в инфраструктуру для развития эффективных отраслей промышленности в Таджикистане:

1. Транспортная инфраструктура. Улучшение транспортной инфраструктуры необходимо для повышения эффективности промышленности. Инвестиции в автомобильные и железные дороги и аэропорты могут снизить транспортные расходы, улучшить сообщение между регионами и способствовать перемещению товаров и услуг. Это включает в себя модернизацию существующей инфраструктуры и развитие новых транспортных сетей для облегчения передвижения людей и товаров.

2. Энергетическая инфраструктура: Инвестиции в энергетическую инфраструктуру, включая производство, передачу и распределение электроэнергии, имеют решающее значение для развития эффективных отраслей промышленности в Таджикистане. Это включает в себя продвижение использования возобновляемых источников энергии, повышение эффективности существующих электростанций и модернизацию передающих и распределительных сетей для снижения потерь энергии и повышения надежности.

3. Телекоммуникационная инфраструктура: доступ к современной телекоммуникационной инфраструктуре необходим для развития эффективных отраслей услуг. Инвестиции в телекоммуникационную инфраструктуру могут улучшить доступ к информации и связи, снизить транзакционные издержки и способствовать развитию электронной коммерции и других цифровых услуг. Это включает в себя расширение доступа к мобильным и широкополосным сетям, содействие развитию оптоволоконных сетей.

4. Водная инфраструктура: Инвестиции в водную инфраструктуру, включая ирригационные системы, могут повысить производительность сельскохозяйственной отрасли. Это включает в себя продвижение использования современных ирригационных технологий, расширение доступа к источникам воды и улучшение управления водными ресурсами.

Улучшение транспортных сетей имеет решающее значение для развития эффективных отраслей промышленности в Таджикистане. Транспортная инфраструктура страны недостаточно развита, что ограничивает возможности ее отраслей по доступу к рынкам, снижению транспортных расходов и конкуренции на международном уровне. Ниже приведены некоторые способы улучшения транспортных сетей для развития эффективных отраслей промышленности в Таджикистане:

1. Инвестиции в дороги: Инвестиции в дороги необходимы для улучшения связи между отраслями внутри страны и с соседними странами. Это включает в себя модернизацию существующих дорог и строительство новых дорог для соединения отдаленных районов с городскими центрами. Кроме того, инвестиции в дороги могут

снизить транспортные расходы, повысить эффективность цепочек поставок и повысить конкурентоспособность отраслей.

2. Инвестиции в железные дороги: Инвестиции в железные дороги могут повысить эффективность и конкурентоспособность промышленности в Таджикистане. Это включает в себя модернизацию существующих железных дорог, строительство новых железных дорог и улучшение сообщения с соседними странами. Кроме того, инвестиции в железные дороги могут снизить транспортные расходы, увеличить скорость доставки товаров и услуг и способствовать экономическому развитию отдаленных районов.

3. Инвестиции в аэропорты. Инвестиции в аэропорты могут улучшить связь отраслей с международными рынками. Это включает в себя модернизацию существующих аэропортов, строительство новых аэропортов и повышение пропускной способности инфраструктуры воздушного транспорта. Кроме того, инвестиции в аэропорты могут способствовать развитию индустрии туризма, привлечению иностранных инвестиций и повышению эффективности цепочек поставок.

4. Инвестиции в приграничную инфраструктуру: Инвестиции в приграничную инфраструктуру могут повысить эффективность международной торговли и способствовать развитию эффективных отраслей. Это включает в себя модернизацию пограничных переходов, совершенствование систем управления границами и инвестиции в развитие транспортно-логистической инфраструктуры на пограничных переходах.

Улучшение транспортных сетей необходимо для развития эффективных отраслей промышленности в Таджикистане. Инвестируя в автомобильные и железные дороги, аэропорты и пограничную инфраструктуру, Таджикистан может снизить транспортные расходы, улучшить транспортное сообщение и повысить конкурентоспособность своих отраслей. Однако для привлечения частных инвестиций в транспортный сектор правительство также должно создать благоприятный инвестиционный климат, включая прозрачное регулирование, эффективное государственное управление и стабильную политическую среду.

Модернизация энергетической инфраструктуры имеет решающее значение для развития эффективных отраслей промышленности в Таджикистане. Энергетическая инфраструктура страны устарела и недостаточна, что приводит к частым отключениям электроэнергии и высоким затратам на электроэнергию. По мнению Д.Ш. Сангинова и Н.И. Муминова «Государственное значение наличия энергетики и ее развития в республике имеет большое общегосударственное и оборонное значение» [20, 11]. Ниже приведены некоторые способы модернизации энергетической инфраструктуры для развития эффективных отраслей промышленности в Таджикистане:

1. Инвестиции в возобновляемые источники энергии: Инвестиции в возобновляемые источники энергии, такие как солнечная, ветровая и гидроэнергетика, могут помочь снизить зависимость Таджикистана от импорта энергии и способствовать развитию эффективных отраслей промышленности. Это включает в себя модернизацию существующих гидроэлектростанций, строительство новых гидроэлектростанций и продвижение использования солнечной и ветровой энергии.

2. Модернизация сетей передачи и распределения: Модернизация сетей передачи и распределения может повысить надежность и эффективность энергоснабжения в Таджикистане. Это включает в себя замену устаревшего оборудования, совершенствование систем учета и выставления счетов, а также инвестиции в технологии интеллектуальных сетей.

3. Повышение энергоэффективности. Повышение энергоэффективности может способствовать сокращению потребления энергии и снижению затрат на энергию в промышленности. Это включает в себя продвижение использования энергоэффективных технологий, предоставление финансовых стимулов для мер по повышению

энергоэффективности и продвижение энергоэффективности посредством образовательных и информационных кампаний.

4. Поощрение частных инвестиций: Поощрение частных инвестиций в энергетический сектор может способствовать развитию эффективных отраслей промышленности в Таджикистане. Это включает в себя создание благоприятного инвестиционного климата, предоставление финансовых стимулов для частных инвестиций и поощрение государственно-частного партнерства в энергетическом секторе.

Модернизация энергетической инфраструктуры необходима для развития эффективных отраслей промышленности в Таджикистане. Инвестируя в возобновляемые источники энергии, модернизируя сети передачи и распределения, повышая энергоэффективность и поощряя частные инвестиции, Таджикистан может повысить надежность и эффективность своего энергоснабжения, снизить затраты на энергию для промышленности и повысить конкурентоспособность своей промышленности. Однако для привлечения частных инвестиций в энергетический сектор правительство также должно создать благоприятный инвестиционный климат, включая прозрачное регулирование, эффективное государственное управление и стабильную политическую среду.

Инвестиции в человеческий капитал имеют решающее значение для развития эффективных отраслей промышленности в Таджикистане. Человеческий капитал относится к знаниям, навыкам и способностям людей, которые имеют решающее значение для инноваций, производительности и конкурентоспособности в отраслях. Ниже приведены некоторые способы инвестирования в человеческий капитал для развития эффективных производств в Таджикистане:

1. Улучшение образования и обучения: Улучшение систем образования и обучения может помочь в развитии квалифицированной и образованной рабочей силы в Таджикистане. По мнению Н.И. Муминзода основной категорией, используемой в образовательных услугах в сфере высшего профессионального образования, является понятие «качество услуг» [13, 371]. По мнению М.Н. Муминзода в 2013 году Таджикистан в кредитную систему образования также называемой «Болонской системой» и это дала толчок для развития системы образования и реформы системы образования [6, 300]. Это включает в себя повышение качества начального, среднего и высшего образования, продвижение программ профессионального и технического обучения и инвестирование в возможности обучения на протяжении всей жизни для работников.

2. Содействие исследованиям и разработкам: Содействие исследованиям и разработкам может способствовать продвижению инноваций и повышению конкурентоспособности отраслей в Таджикистане. Это включает в себя инвестиции в научно-исследовательские институты, содействие сотрудничеству между промышленностью и академическими кругами и предоставление финансовых стимулов для исследований и разработок.

3. Улучшение здравоохранения: Улучшение здравоохранения может помочь создать здоровую и продуктивную рабочую силу в Таджикистане. Это включает в себя улучшение доступа к услугам здравоохранения, инвестиции в инфраструктуру здравоохранения, пропаганду здорового образа жизни и обеспечение социальной защиты работников.

4. Поддержка предпринимательства: Поддержка предпринимательства может способствовать развитию культуры инноваций и развитию малого и среднего бизнеса в Таджикистане. Это включает в себя предоставление доступа к финансированию, продвижение предпринимательского образования и обучения, а также оказание поддержки бизнес-инкубации и ускорению.

Инвестиции в человеческий капитал необходимы для развития эффективных производств в Таджикистане. Улучшая образование и обучение, продвигая исследования и разработки, улучшая здравоохранение и поддерживая предпринимательство, Таджикистан может создать квалифицированную и инновационную рабочую силу, повысить

производительность и конкурентоспособность, а также привлечь иностранные инвестиции в свои отрасли. Однако для привлечения и удержания квалифицированных рабочих и предпринимателей правительство также должно создать благоприятную деловую среду, в том числе стабильную политическую среду, прозрачные правила и эффективное государственное управление.

Улучшение программ образования и обучения имеет важное значение для развития эффективных отраслей промышленности в Таджикистане. Это включает в себя повышение качества начального, среднего и высшего образования, продвижение программ профессионального и технического обучения и инвестирование в возможности обучения на протяжении всей жизни для работников.

Повышение качества начального и среднего образования может помочь создать прочную основу знаний и навыков для учащихся в Таджикистане. Это включает в себя совершенствование программ подготовки и развития учителей, инвестиции в учебные материалы и ресурсы, а также продвижение использования технологий в классе.

Продвижение программ профессионально-технического обучения может помочь в развитии квалифицированной рабочей силы в Таджикистане. Это включает в себя развитие партнерских отношений между промышленностью и учреждениями профессионального обучения, продвижение программ ученичества и предоставление возможностей обучения на рабочем месте.

Инвестирование в высшее образование может помочь в развитии высококвалифицированной и образованной рабочей силы в Таджикистане. Это включает в себя инвестиции в университеты и научно-исследовательские институты, продвижение международного партнерства и сотрудничества, а также предоставление стипендий и грантов студентам для получения высшего образования.

Содействие возможностям обучения на протяжении всей жизни может помочь гарантировать, что работники в Таджикистане обладают знаниями и навыками, необходимыми для адаптации к изменяющимся потребностям отрасли. Это включает в себя предоставление программ обучения и развития для работников на всех этапах их карьеры, продвижение цифровой грамотности и возможностей электронного обучения, а также создание стимулов для работодателей вкладывать средства в обучение и развитие сотрудников.

Улучшение программ образования и обучения имеет важное значение для развития эффективных отраслей промышленности в Таджикистане. Повышая качество начального и среднего образования, продвигая программы профессионально-технического обучения, инвестируя в высшее образование и продвигая возможности обучения на протяжении всей жизни, Таджикистан может создать квалифицированную и образованную рабочую силу, повысить производительность и конкурентоспособность, а также привлечь иностранные инвестиции в свои отрасли. Однако для обеспечения эффективности программ образования и обучения правительство также должно работать над повышением качества и соответствия образования и обучения потребностям рынка труда, а также налаживать партнерские отношения между промышленностью и учебными заведениями.

Улучшение доступа предпринимателей к финансированию имеет решающее значение для развития эффективных отраслей промышленности в Таджикистане. Отсутствие доступа к финансированию является одним из основных препятствий, с которыми сталкиваются предприниматели при попытке начать или расширить свой бизнес. Некоторые способы улучшения доступа к финансированию для предпринимателей в Таджикистане:

1. Развитие надежного финансового сектора необходимо для предоставления предпринимателям доступа к финансированию. Это включает в себя развитие сильной банковской системы, продвижение институтов микрофинансирования и развитие рынков капитала.

2. Предоставление финансовых стимулов может способствовать привлечению инвестиций в новые и существующие предприятия в Таджикистане. Это включает предоставление налоговых льгот и субсидий малым и средним предприятиям, предоставление гарантий по кредитам для предпринимателей и предложение венчурного финансирования.

3. Улучшение систем кредитной информации может помочь снизить риск, связанный с кредитованием предпринимателей в Таджикистане. Это включает в себя развитие кредитных бюро, совершенствование систем кредитного скоринга и поощрение использования залога.

4. Содействие государственно-частному партнерству может помочь использовать сильные стороны как государственного, так и частного секторов для поддержки предпринимательства в Таджикистане. Это включает в себя развитие партнерских отношений между государственными органами и финансовыми учреждениями, поощрение использования государственно-частных партнерств для развития инфраструктуры и оказание поддержки бизнес-инкубации и ускорению.

Улучшение доступа предпринимателей к финансированию имеет важное значение для развития эффективных производств в Таджикистане. Развивая надежный финансовый сектор, предоставляя финансовые стимулы, улучшая системы кредитной информации и продвигая государственно-частное партнерство, Таджикистан может предоставить предпринимателям капитал, необходимый им для открытия и развития своего бизнеса, повышения производительности и конкурентоспособности, а также привлечения иностранных инвестиций в свою экономику. отрасли. Однако для обеспечения эффективности этих мер правительство также должно работать над улучшением деловой среды, сокращением бюрократии и коррупции, а также повышением прозрачности и подотчетности в финансовом секторе.

Инвестиции в технологии являются ключевым фактором развития эффективных отраслей промышленности в Таджикистане. Технологии могут помочь повысить производительность, снизить затраты и повысить конкурентоспособность в отраслях. Ниже приведены некоторые способы поощрения инвестиций в технологии в Таджикистане:

1. Развитие экосистемы для инноваций: Развитие экосистемы для инноваций может способствовать развитию и внедрению новых технологий в Таджикистане. Это включает в себя развитие инфраструктуры исследований и разработок, поощрение использования инкубаторов и акселераторов, а также обеспечение стимулов для инвестиций частного сектора в инновации.

2. Содействие внедрению цифровых технологий: Содействие внедрению цифровых технологий может помочь повысить производительность и эффективность в промышленности Таджикистана. Это включает в себя продвижение использования облачных вычислений, цифрового маркетинга и платформ электронной коммерции, а также инвестиции в цифровую инфраструктуру, такую как широкополосный Интернет и мобильные сети.

3. Развитие партнерских отношений с технологическими компаниями: Развитие партнерских отношений с технологическими компаниями может помочь в передаче знаний и опыта в Таджикистан. Это включает в себя развитие партнерских отношений с технологическими компаниями в развитых странах, продвижение соглашений о передаче технологий и лицензировании, а также привлечение технологических компаний к инвестициям в Таджикистан.

4. Инвестирование в образование и обучение: Инвестирование в образование и обучение в областях, связанных с технологиями, может помочь в развитии квалифицированной рабочей силы в Таджикистане. Это включает в себя инвестиции в университеты и научно-исследовательские институты, специализирующиеся на технологиях, продвижение программ профессионального и технического обучения в

областях, связанных с технологиями, и предоставление возможности обучения на рабочем месте для работников.

В целом, инвестиции в технологии необходимы для развития эффективных производств в Таджикистане. Развивая экосистему для инноваций, способствуя внедрению цифровых технологий, развивая партнерские отношения с технологическими компаниями и инвестируя в образование и обучение, Таджикистан может повысить производительность, снизить затраты и повысить конкурентоспособность в своих отраслях. Однако для обеспечения эффективности этих мер правительство также должно работать над улучшением деловой среды, сокращением бюрократии и коррупции, а также способствовать прозрачности и подотчетности в технологическом секторе.

Успех этих отраслей в Таджикистане можно объяснить несколькими факторами, в том числе:

1. Благоприятные природные ресурсы: Таджикистан обладает богатыми природными ресурсами, включая плодородные земли, полезные ископаемые и водные ресурсы, которые обеспечили прочную основу для развития нескольких отраслей.

2. Государственная поддержка: Правительство Таджикистана сыграло ключевую роль в поддержке развития этих отраслей посредством субсидий, инвестиций в инфраструктуру и реформ регулирования. Это помогло создать благоприятную среду для процветания бизнеса.

3. Доступ к финансам: наличие финансов необходимо для предприятий, чтобы инвестировать в новые технологии и расширять свою деятельность. Правительство оказывает поддержку в виде кредитов под низкие проценты, грантов и других финансовых стимулов для поощрения инвестиций в эти отрасли.

4. Квалифицированная рабочая сила: Наличие квалифицированной рабочей силы имеет решающее значение для успеха любой отрасли. Правительство вложило средства в программы образования и обучения, чтобы повысить квалификацию рабочей силы и обеспечить ее необходимыми инструментами для работы в этих отраслях.

5. Торговые соглашения: текстильная промышленность, в частности, выиграла от благоприятных торговых соглашений с другими странами, которые позволили Таджикистану экспортировать свою текстильную продукцию по конкурентоспособным ценам.

6. Недорогая рабочая сила. Доступность дешевой рабочей силы также способствовала успеху этих отраслей, особенно текстильной и хлопчатобумажной.

7. Инвестиции в инфраструктуру: Правительство вложило средства в инфраструктурные проекты, такие как дороги, мосты и линии электропередач, для поддержки этих отраслей.

В целом, сочетание этих факторов позволило этим отраслям процветать и внести значительный вклад в экономический рост Таджикистана. Тем не менее, есть еще много возможностей для улучшения, и правительству необходимо продолжать поддерживать развитие этих отраслей, чтобы обеспечить их долгосрочную устойчивость.

Как отмечает Т. Низомова для развития национальной экономики, в том числе в промышленности, для обеспечения конкурентоспособности деятельности следует широко внедрять информационные технологии на предприятиях и в компаниях [18, 145]. По мере развития государства все больше зависят от высоких технологий, в том числе компьютеров, управляющих жизненно важной национальной инфраструктурой [10, 265].

В заключение, развитие эффективных отраслей промышленности необходимо для экономического роста и общего развития Таджикистана. Создавая благоприятные условия для роста промышленности, Таджикистан может добиться устойчивого экономического роста, сократить бедность и улучшить условия жизни своего населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гоибназаров, С. М. Роль экономически активного населения в продовольственном обеспечении страны / С. М. Гоибназаров, Х. И. Муминов, Ф. Б. Махмадиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – № 2/1(157). – С. 305-310.
2. Гоибназаров, С. М. Стратегия эффективного управления человеческими ресурсами в условиях кризисного развития / С. М. Гоибназаров, Н. И. Муминов // Вестник Таджикского национального университета. – 2012. – № 2/3 (86). – С. 175-179.
3. Джурабаев, Г. Д. Международные аспекты развития телекоммуникаций в Республике Таджикистан: проблемы и перспективы / Г. Д. Джурабаев, Б. М. Джумбаев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – № 2/9(190). – С. 249-253.
4. Муминзода М. Н. Кодификатсияи санадҳои ҳуқуқии соҳаи маориф / М. Н. Муминзода, Н. И. Муминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №5. – С. 206-212.
5. Муминзода М.Н. Идея правового государства и его роль в защите прав человека / М.Н. Муминзода // Права человека в процессе глобализации: материалы республиканской научно-теоретической конференции (7- уми декабры соли 2021) // Под редакцией доктора юридических наук, профессор Рахмон Д.С., – Душанбе: Типография ТНУ, 2021. – 261-268 с.
6. Муминзода, М. Н. Асосҳои таърихӣ-ҳуқуқии мағистратура / М. Н. Муминзода // Давлатшиносии ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – № 1(25). – С. 293-302
7. Муминзода, М. Н. Соҳаи ҳуқуқ дар низомии ҳуқуқ / М.Н. Муминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 10. – С. 238-245.
8. Муминзода, Н. И. Защита прав потребителей в части платных образовательных услуг / Н. И. Муминзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 6. – С. 202-205.
9. Муминзода, Н. И. Низомии қонунгузории байналхалқӣ дар соҳаи таълим / Н. И. Муминзода, А. А. Идибеков, М. Н. Муминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 10. – С. 210-217
10. Муминзода, Н. И. Ҳуқуқи инсон дар раванди мубориза бар зидди терроризм. Н. И. Муминзода, М. Н. Муминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2022. – №2. – С. 263-267.
11. Муминзода, Н. И. Ҳуқуқи маориф ҳамчун соҳаи комплексӣ дар низомии ҳуқуқ / Н. И. Муминзода // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2022. – № 2. – С. 104-109.
12. Муминзода, Н. И. Раванди болония: таърих ва заминаи ҳуқуқӣ / Н. И. Муминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – № 6. – С. 198-203.
13. Муминзода, Н. И. Сифати хизматрасонӣ дар соҳаи таҳсилоти олии касбӣ / Н. И. Муминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 9. – С. 371-376.
14. Муминзода, Н. И. Таълим ва равандҳои глобализатсионӣ / Н.И. Муминзода // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2022. – № 3 (43). – С. 18-23.
15. Муминов, Н. И. Проблемы правового регулирования правовой защиты потребителей образовательных услуг в сфере высшего профессионального образования в соответствии с законодательством Республики Таджикистан / Н. И. Муминов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/8. – С. 232-236.

16. Муминов, Н. И. Хизматрасонии босифат дар замони ҷаҳонишавӣ - омили асосӣ ва ҳукуки пешрафти ҷомеаи муосир / Н.И. Муминов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2018. – № 9. – С. 284-289.
17. Муминов, Н. И. Экономическая безопасность республики таджикистан: внутренние и внешние угрозы / Н. И. Муминов / Вестник Таджикского национального университета. – 2015. – № 3-12. – С. 136-139.
18. Низомова, Т. Д. Саноатикунонии босуръат ва таъмини рушди инноватсионии саноати миллии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Т. Д. Низомова, Ҷ. Р. Раҳмонов // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2022. – 2 (78). – С. 134-149
19. Расулов, Г. Некоторые аспекты исследования привлечения китайских инвестиций в экономику Республики Таджикистан / Г. Расулов, М. Г. Расулов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2020. – № 1(30). – С. 109-115.
20. Сангинов Д. Ш. Ҳуқуқи энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: Васоити таълимӣ/методӣ / Д.Ш Сангинов, Н.И. Муминов, З.Г. Воҳидов. – Душанбе, «Сино», ДМТ, 2016. – 320
21. Хушвахзода, К. Х. Создание территории агропродовольственного кластера в условиях ВТО / К. Х. Хушвахзода, Ф. Б. Махмадизода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и смешанных наук. – 2022. – № 2. – С. 5-12.
22. Хушвахтзода Қ. Х. Таҳқиқи вазъи муосири пешбурди баҳисобгирии идоракунии ва таҳлили масрафҳо дар корхонаҳои саноати бофандагии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қ. Х. Хушвахтзода, Д. А. Розиев, М. Ҷ. Бобоҳонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 5. – С. 5-11.

УДК 332.1

Сафаров А.А., Чурахони И.

ВОСИТАҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ УСТУВОРИ ИҶТИМОИИ МИНТАҚАИ ХАТЛОН

Дар мақола таҳаввулотҳои назарияҳо ва ташаккули рушди устувор иҷтимоӣ ҳамчун падидаи воқеӣ ва моҳияти илмӣ дошта, таҳқиқ гардидааст. Ақидаҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ оид ба раванди мазкур ҷамоварӣ шуда, аз ҷониби муаллиф мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Муаллифон дар мақола асоснокӣ ҷузъҳои таркибии рушди устуворро баррасӣ намуда, марҳилаҳои ташаккул ва ҳадафҳои онро дар шакли расм пешниҳод намудааст.

Вожаҳои калидӣ: рушди устувор, бухрони глобалии экологӣ, рушди устувори иқтисодӣ, рушди устувори иҷтимоӣ, ҳифзи муҳити зист, ҳадафҳои рушди устувор, деградатсия, модаҳои зарарнок, некуаҳволӣ, стратегияи миллии рушд.

Сафаров А.А., Джурахони И.

ОСНОВНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ОРГАНИЗАЦИИ И РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье рассматривается эволюция теорий и формирование устойчивого общественного развития как реального явления и научной сущности. Автором собраны и проанализированы мнения зарубежных и отечественных ученых об этом процессе. В статье авторы рассмотрели обоснование компонентов устойчивого развития и представили этапы его формирования и цели в виде рисунка.

Ключевые слова: устойчивое развитие, глобальный экологический кризис, устойчивое экономическое развитие, социальное устойчивое развитие, охрана окружающей среды, цели устойчивого развития, обезвоживание, вредные вещества, благополучие, национальная стратегия развития.

Safarov A.A., Jurakhoni I.

MAIN INSTRUMENTS FOR ORGANIZING AND DEVELOPING SOCIAL SUSTAINABILITY IN KHATLON REGION

The article deals with the evolution of theories and the formation of sustainable social development as a real phenomenon and scientific essence. The author collected and analyzed the opinions of foreign and domestic scientists about this process. In the article, the authors considered the rationale for the components of sustainable development and presented the stages of its formation and goals in the form of a figure.

Keywords: sustainable development, global environmental crisis, sustainable economic development, social sustainable development, environmental protection, sustainable development goals, dehydration, harmful substances, well-being, national development strategy.

Заминаҳои пайдоиши рушди устувор, ки мархиллаи муқаддамоти муаррифӣ мегардад, гузариши мантиқӣ аз экологиякунонии донишҳои илмӣ маншаъ мегардад. Дар натиҷаи омӯзиши қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ олимон: Чей Форрестер [10], Доннела Медоуз [4], А.П. Назаретян [7], В.И. Данилова-Данильяна, Н. А. Пискулов [9] ва Белоусов К.Ю [2] муайян карда шуд, ки дар солҳои 1970-1980 як қатор қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ оид ба масъалаҳои бухрони глобалии экологӣ, маҳдудияти захираҳои табиӣ ва самаранокӣ истифодаи он, ифлосшавии муҳити зист ва ҳифзи он, вазъи ҳатари нестшавии аҳоли ва рушди иқтисодӣ таъминоти баробарии иҷтимоӣ, ки асоси зиндагӣ мебошанд, гузаронида шудааст.

Таъмини рушди устувори минтақа ташаккули механизми таъсирбахшро тавассути андешидани чораҳои махсус, ки он ба тағирёбии унсурҳои асосии низомии минтақавӣ ҳангоми нигоҳ доштани тавозуни динамикии соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ барои гузаштан ба сатҳи сифатан нав дар сатҳи модернизатсионӣ амалӣ карда мешавад, тақозо менамояд. Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт тақозои давлатҳои ҷаҳон низ расидагӣ ба Ҳадафҳои рушди устувор дар партави барномаҳои СММ аз ҳамин иборат аст. Чунонки қайд шудааст: «Ҳадафҳои рушди устувор даъват ба амал аз тамоми давлатҳои - камбизоат, сарватманд ва миёнарушд мебошанд. Ҳадафи он беҳбудии неқӯаҳволӣ ва ҳифзи сайёраи мост. Давлатҳо эътироф мекунанд, ки амалиёт барои хотима додан ба камбизоатӣ бояд бо талошҳо барои рушди иқтисодӣ ва ҳалли як қатор масъалаҳо дар соҳаи маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ ва шуғл, инчунин тағирёбии иқлим ва ҳифзи муҳити зист дар ҳамбастагӣ бошад» [8].

Нуқтаи назари иҷтимоии рушди устувор ба инсон нигаронида шудааст ва ба нигоҳ доштани устувории низомии иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, аз ҷумла ба кам кардани шумораи низоъҳои харобовар равона шудааст. Ҷанбаи муҳими ин бархурд баробарӣ мебошад. Инчунин ҳифзи сармоя ва гуногунии фарҳангӣ дар тамоми дунё ва ҳам истифодаи бештари таҷрибаи рушди устувор, ки фарҳангҳои ғайриҳукумфармо доранд мувофиқи мақсад аст. Барои қомеъ шудан ба рушди устувор ҷомеаи муосирро лозим меояд низомии боз ҳам самараноктари қабули қарорҳо, ки таҷрибаи таърихро ба назар мегиранд ва гуногунсифатро ҳавасманд месозанд, бунёд кунанд. Он гуна ки олими итолиёвӣ Аурелио Печчеи иброз медорад: «Рушди таркиби иҷтимоии консепсияи рушди устувор ғояи бунёдии эҳтироми ҳуқуқҳои наслҳои оянда аст. Захираҳои табиӣ замин мероси умумии тамоми инсоният, аз ҷумла наслҳои имрӯза ва оянда мебошанд. Барои рушди устувор, ин фонди

захиравии доимӣ бояд аз насл ба насл гузашта, ба қадри имкон камтар сарф ва ифлос карда шавад» [1, с.302].

Ҷузъиёти дигари фарқкунандаи маънидоди мафҳуми устувории минтақа аз ҷониби Бутова Т.В., Кривтсова М.К. пешниҳод шудааст. Муаллифон зикр мекунанд, ки: «Устувории минтақаро ҳамчун қобилияти нигоҳ доштани вазъи мӯътадили иқтисодӣ ва таъмини рушди сифати зиндагии аҳоли дар баробари давомдиҳии рушди оянда бо дарназардошти тағйирёбии шароит ва омилҳои беруниро дохилӣ метавон маънидод кард. Одатан, барои расидан ба рушди устувори минтақа, на танҳо ба кор бурдани усулҳои иқтисодӣ, балки маъмурӣ низ зарур мебошад» [3, с.16-18].

Андешаҳо перомунӣ рушди устувори минтақа ҷанбаҳои якдигарро пурракунанда дошта, омилҳои муайянкунанда ба рушди устувори минтақаро нишон медиҳанд, ки аксарияти онҳо ба аҳамияти аввалиндараҷаи таркиби иҷтимоӣ иқтисодӣ ва экологӣ равона шудаанд.

Бо тақия ба таърифҳои овардашуда, ҷиҳати маънидоди мафҳуми рушди устувори минтақа пешниҳод менамоем, ки рушди устувори минтақа ин заминаи ташкилшавии иқтисодии иҷтимоӣ ва захираҳои табииро меноманд, ки дар ҳудуди муайян ҷой гирифта, равандро ба худ хосро доро мебошад. Дар шароити таъмини рушди устувори минтақавӣ ҳадафи асосӣ-ин баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳолии минтақа ва мувофиқгардонии рушди мазкур бо меъёрҳои мамлакатҳои тараққикарда мебошад. Маънидоди мафҳуми мазкур дар назди мо вазифаҳои афзалиятнокро мегузорад, ки иҷрои онҳо танҳо бо пешниҳоди роҳҳои асосии таъмини рушди устувори минтақа имконпазир аст.

Таъмини рушди устувори минтақа аз амалисозии самтҳои зерин вобастааст, ин:

- баланд бардоштани мустақилияти минтақа дар татбиқи сиёсати минтақавӣ (бахусус бучет ва андоз);
- дастгирии соҳаҳои умедбахши иқтисодиёт ва рақобатпазиргардонии онҳо;
- мукамалсозии идоракунии табиат ва ҳифзи муҳити зист, рушди энергияи алтернативӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои каммасраф, сарфачӯӣ ва барқароркунии табиат барои истехсол ва истеъмол;
- таъмини самаранокии истифодаи қувваҳои истехсолкунанда дар минтақа;
- баланд бардоштани сатҳи маърифатнокии аҳоли.

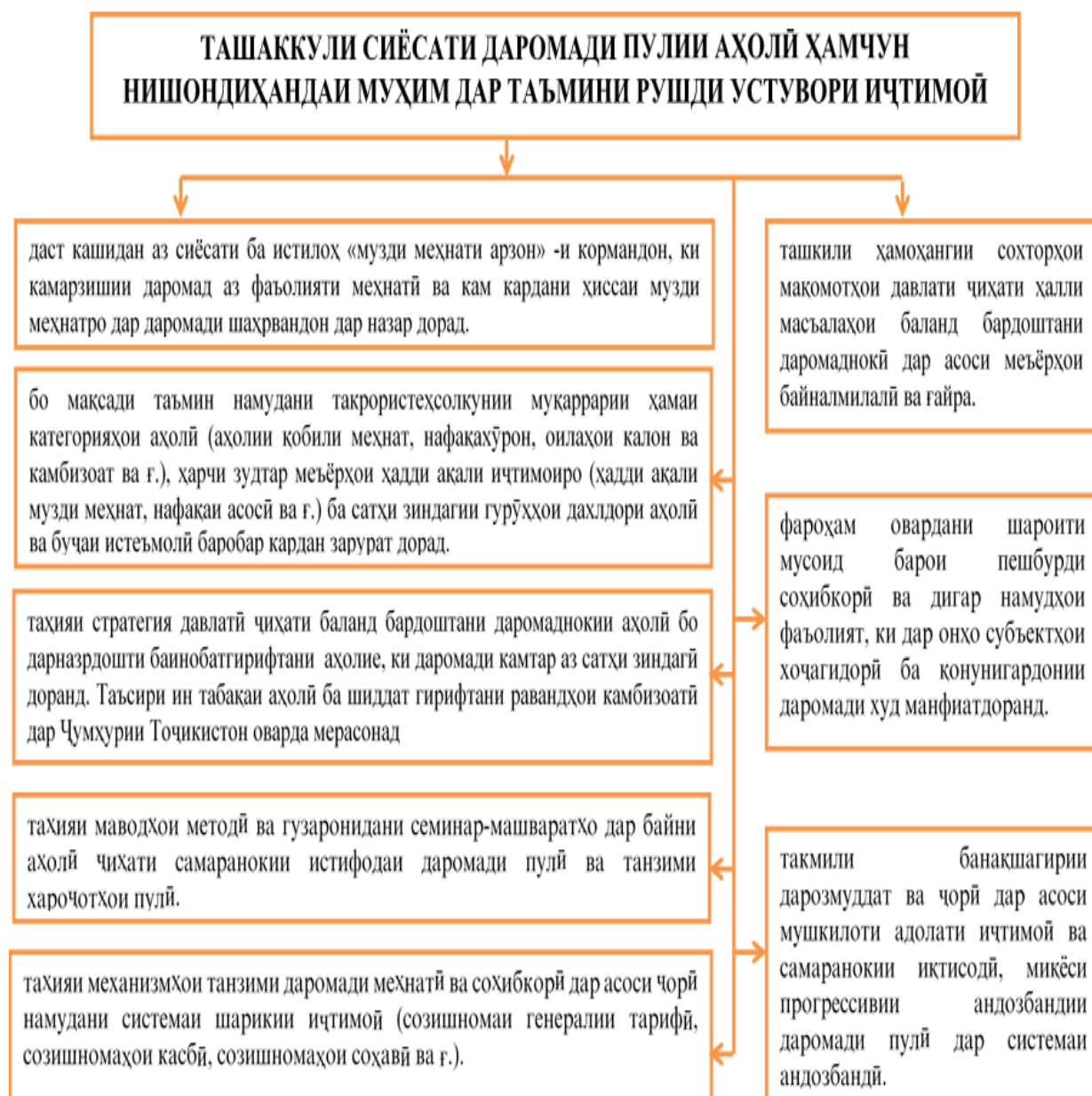
Дар Консепсияи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди устувор хеле ба маврид дарҷ шудааст: «Тоҷикистон барои рушди устувор иқтисодӣ назаррас дорад - ҳамаи ин омилҳо заминаи рушди иқтисодӣ ва иҷтимоиро фароҳам меоранд. Вазифа аз он иборат аст, ки ин равандро суръат бахшем, устувор гардонем, онро аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва экологӣ тоза созем» [5, с.17]. Бо дарки ин ҷумлаҳо бояд қайд намуд, ки вилояти Хатлон ҳамчун минтақаи дорои иқтисодии бузурги захираҳо дар миқёси Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз он маъруф мебошад. Таҳлили таҳқиқотҳо нишон доданд, ки ҷиҳати такмили механизми танзими давлатии рушди устувори минтақа ҳалли масъалаҳои зерин зарурати воқеи доранд:

Яке аз масъалаҳои асосии таъмини рушди устувори иҷтимоӣ ин бунёди ҷомеаи баробарҳуқуқ, рафъи камбизоатӣ, коҳиши бекорӣ, тавсеаи шуғли истеҳсолӣ ва мусоидат ба фарогирии иҷтимоӣ мебошанд. Дар шароити имрӯза ҳалли мушкилоти бекорӣ, баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагӣ, татбиқи принципҳои адолати иҷтимоӣ ва дар маҷмӯъ таъмин рушди устувори иҷтимоӣ барои ҳар як давлат ва минтақаҳои он муҳим мебошад. Вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои иқтисодии бузурги захираҳои меҳнатӣ ва имкониятҳои фаровони татбиқи барномаҳои иҷтимоӣ мебошад. Ҷиҳати таъмини рушди устувори иҷтимоӣ роҳандозии ҷораҳои зерин аз нигоҳи мо муҳим арзёбӣ мегардад:

Ташаккули даромади аҳоли ҳамчун нишондиҳандаи муҳими таъмини рушди устувори иҷтимоӣ. Чи тавре ба ҳамагон маълум аст нақши марказиро дар сиёсати иҷтимоии давлат ин афзоиши даромади аҳоли ишғол мекунанд. Далели раднашаванда ин аст, ки сатҳи даромад ҳамчун омил муайянкунандаи некуаҳволии мардум бахисоб меравад. Давлат дар татбиқи сиёсати ташаккули даромади аҳоли нақши махсус дорад. Мазмунӣ иқтисодии

сиёсати давлатии даромадҳо дар тақсимои самараноки онҳост. Ин раванд тавассути бучаи давлатӣ тавассути андозбандии фарқкунандаи гурӯҳҳои мухталифи гирандагони даромади пулӣ ва кумакҳои иҷтимоӣ амалӣ карда мешавад.

Мавриди зикр аст, ки пешниҳодҳои дар расми 1 бояд ҳангоми таҳияи Стратегияи рушди иҷтимоӣ, пеш аз ҳама ҳамчун таъмини рушди устувори иҷтимоӣ ба назар гирифта шаванд. Дар он яке аз вазифаҳои асосӣ бояд рафъи камбизоатӣ ва коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ иқтисодӣ бошад. Мақсади асосии ин пешниҳодҳо ҳамоҳангсозии амалӣ бозорҳо, давлат ва оила дар соҳаи баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли, ташкили ҷомеаи имкониятҳои баробар дар ҳамаи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Расми 1.Ташаккули сиёсати даромади аҳоли ҳамчун нишондиҳандаи муҳим иҷтимоӣ

Батанзимдарории бозори меҳнат ҷиҳати таъмини рушди устувори иҷтимоӣ. Яке аз меъёрҳои муҳиме, ки тавассути он метавон вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар ё минтақаи мушаххасро муайян кард, ин бозори меҳнат мебошад. Он аз як тараф, вазифаи таъмин намудани мардумро бо даромади устувор иҷро мекунад. Аз тарафи дигар, он ба тақсимои

босамараи захираҳои меҳнатӣ мусоидат мекунад. Бозори меҳнат иқтисоди кишвар ва сатҳи зиндагии аҳолиро тавсиф мекунад. Он ҳамеша динамикӣ аст, зеро ба он бисёр омилҳо, аз қабилӣ дараҷаи фаъолияти иқтисодӣ, суръати афзоиши аҳолии қабилӣ меҳнат ва сатҳи муҳоҷират таъсир мерасонанд. Муҳимият ва зарурати ин масъала дар доираи таъмини рушди устувор кам нест, аз ин рӯ, зарур аст, ки маълумоти омӯрӣ дар бораи тағйирот дар бозори меҳнат батанзим дароварда шавад, сабабҳои батанзимдарории ин тағйирот ошкор карда шаванд ва дар асоси нишондиҳандаҳои натиҷавӣ сиёсати стратегияи иҷтимоии давлат таҳия карда шавад.

Вилояти Хатлон яке аз калонтарин минтақае мебошад, ки ҳиссаи аҳолии қабилӣ меҳнати он дар миқёси Ҷумҳурии Тоҷикистон 34,7 фисадро ташкил дода, дар солҳои соҳибистиклоли 2,3 маротиба афзоиш ёфтааст [6, с.5]. Бинобар ин, барои батанзимдарории бозори меҳнат ҷиҳати таъмини рушди устувори иҷтимоӣ ҳалли масъалаҳои зерин дар минтақа зарурати воқеӣ доранд:

- ташкили корхонаҳои бузурги стратегӣ ҷиҳати афзоиши мустақими шумораи ҷойҳои корӣ;
- ҳавасмандгардонии соҳибкорие, ки ба ташкили ҷойҳои нави корӣ мусоидат мекунад;
- баланд бардоштани сифати иттилоот дар бозори меҳнат ва расмигардонии шуғл;
- ба роҳ мондани шакли усулҳои нави хизматрасонӣ ба аҳолии бекор ва корҷӯӣ;
- танзими муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандон ба хориҷи кишвар;
- такмил додани низоми амалияи додани имтиёзҳо ва ҷубронҳо барои дар шароити номусоиди кор, такмили усулҳои ҳавасмандгардонии моддӣ ва маънавии кор барои беҳтар намудани шароити меҳнат, дар якҷоягӣ бо баланд бардоштани масъулияти моддӣ барои фароҳам овардан ва дарозмуддат нигоҳ доштани шароити номусоиди меҳнат;
- пешгирии ҳавфу хатарҳои бемориҳои гуногуни сироятӣ ва таъмини шароити мусоиди маишию иҷтимоии меҳнат;
- тарбияи мутахассисони баландихтисоси ба талаботи бозори инноватсионии ҷаҳони муосири меҳнат ҷавобгӯӣ;

Татбиқи босамари инкишофи илму техника ва тайёр намудани мутахассисони касбӣ аз беҳтарсозии шароити таълим, ҷалби аҳоли ба таҳсил ва бунёди муассисаҳо типӣ замонавӣ вобастагии калон дорад. Аммо бояд қайд намуд, ки дар самти тайёр намудани мутахассисони касбӣ ва фарогирии бештари аҳоли ба таҳсил, рушд ва самаранокии соҳаи мориф ва илм дар минтақаи Хатлон ҳалли масъалаҳои зерин афзалиятнок маҳсуб меёбанд. Ин:

- бунёд ва идомаи чараёни муосиргардонии биноҳои таълимӣ, озмоишгоҳҳо, паркҳои технологӣ;
- таъсис додани низоми рақобатпазири таълиму тарбияи касбӣ, бо таъмин намудани болоравии сатҳи ҷолибияти таълиму тарбияи касбӣ ва таъмин намудани иштироки шарикони иҷтимоӣ дар баланд бардоштани сифати таҳсилоти касбӣ, пешниҳоди мутаваззини имкониятҳои омӯзиши касбҳо дар сатҳи минтақавӣ мутобиқи сохтор шуғл;
- таҳия ва ҷорӣ намудани механизми ҳамкории муассисаҳои таълими касбӣ бо корфармоён оид ба таҳияи стандартҳои касбӣ, барномаҳои таълимӣ, ташкили таҷрибаомӯзӣ барои таҳсилкунандагон, арзёбӣ намудани дониши хатмкунандагони муассисаҳои таълими касбӣ.
- ба ҳамаи марҳилаҳои таҳсилоти касбӣ дохил намудани омӯзиши асосҳои соҳибкорӣ;
- ба меъёрҳои байналмилалӣ мувофиқкунонии барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ;
- дар сатҳи муовозинат ба роҳ мондани ҳамкориҳои байналмилалӣ оид ба табодули донишҷӯён ва омӯзгорон;

- кокарди механизми чалбкунии соҳибкорон ва кормандони соҳаи савдо ва хӯроки умумӣ, хизматрасонии нақлиётӣ ба мусофирон, соҳаи хизматрасонӣ, роҳбарони хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва ғайра ба омӯзиши касбӣ (такмилдиҳии малакаҳои касбӣ);
- мусоидат дар гузаштани муасисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ аз аккредитатсияҳои байналмилалӣ ва дарёфти рейтинги сатҳи олий;
- ташаккули рушди касбият ва ҳалли масоили баъди хатми таҳсил дар бозори меҳнат чойи кори муносиб пайдо намудани ҷавонон;
- бо забонҳои хориҷӣ ташкил ва ба роҳ мондани гурӯҳҳои таълимию раванди таълим;
- ҷалби лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба рушди инфрасохтори соҳаи маориф, сармояи инсонӣ ва ғайраҳо.

Пешниҳоди ташкили марказҳои маҷмӯи хизматрасониҳои давлатии иҷтимоӣ ҳамчун зарурати баррасии саривақтии мушкилоти рушди устувори аҳоли. Мақсад аз ташкили чунин марказҳои маҷмӯи хизматрасонӣ ин дастрасии баробари хизматрасонии давлатӣ ба ҳамаи шаҳрвандон, новобаста аз синну сол, сатҳи даромад, вазъи саломатӣ, ошкорбаёнӣ мақомоти давлатӣ ва мустақамсозии муносибатҳо байни шаҳрвандон ва мақомотҳои сохтори маҳаллии давлатӣ мебошад.

Дар доираи фаъолияти марказ вазифаҳои зерин вогузор карда шаванд ба мақсад мувофиқ аст:

- қабул ва баррасии муроҷиати шаҳрвандон;
- ҳуҷҷатҳои асосии шаҳрванд (бақайдгирӣ дар маҳалли зист ва ё аз қайд баровардан аз маҳалли зист);
- хизматрасонии оилавӣ;
- хизматрасонӣ ҳангоми таваллуди кӯдак, кӯмакпулиҳо барои кӯдакон;
- хизматрасонӣ барои нафақахӯрон;
- хизматрасониҳо дар соҳаи суғурта ва нафақаи маблағгузорӣ;
- хизматрасониҳо ва кӯмак дар ёфтани кор;
- хизматрасонӣ ва кӯмак дар масъалаҳои замин ва сохтмон;
- хизматрасонии манзил ва кӯмак;
- хизматрасонӣ дар сурати сафари хориҷа;
- хизматрасониҳои Комиссариати ҳарбӣ;
- хизматрасонии дастгирии иҷтимоӣ;
- хизматрасонӣ барои категорияҳои махсуси шаҳрвандон;
- хизматрасониҳо оид ба фавти шахси наздик;
- хизматрасониҳо ва кӯмак дар соҳаи тиб;
- иттилоърасонӣ ба аҳоли чӣхати банақшагирии давлатӣ ва ғайра.

Бояд қайд намуд, ки ҳамкориҳои байни давлат ва шаҳрвандон дар заминаи хизматрасониҳои марказ бояд бештар дӯстона, самарабахш ва таъсирбахш бошанд. Кормандони марказҳое, ки ҳамкориҳои байни шаҳрвандон ва давлатро таъмин мекунанд, бояд монеаҳоро дар муоширати байни шаҳрвандон ва давлат аз байн баранд. Маълумот пурра ва саривақт пешниҳод карда тавонанд. Бо дархостҳои шаҳрвандон бо хушмуомилағӣ ва дӯстона посух диҳанд. Инчунин барои аҳоли хизматрасонии ройгонро ба роҳ монда, уҳдадориҳои вазифаи худро сари вақт иҷро намоянд. Марказ дар давоми тамоми вақти интизорӣ барои гирифтани хизматрасониҳои давлатӣ ба шаҳрвандон шароити бароҳат фароҳам оварда тавонад.

Вилояти Хатлон аз лиҳози аҳоли ҳиссаи зиёд, яъне 35,8 ҷисадро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил мекунад, вале мутаасифона сохтори маъмурии мақомотҳои маҳаллии минтақа ба ҳамаи масъалаҳои иҷтимоии аҳоли расидаги карда наметавонанд, бинобар ин зарурати ташкили ингуна марказҳо дар чораҷӯии саривақтии мушкилоти иҷтимоии аҳоли бо дарназардошти шароити муосир мебошад, ки он метавонад дар таъмини рушди устувори иҷтимоии минтақа ва бартараф намудани ҳолатҳои бюрократӣ таъсири мусбӣ расонад.

АДАБИЁТ

1. А. Печчеи. Человеческие качества. / Перевод с английского О. В. Захаровой с издания The Human Quality «Pergamon Press» Oxford, 1977. -М.: «Прогресс», 1980. -302 с.
2. Белоусов К. Ю. Современный этап эволюции концепции устойчивого развития и формирование парадигмы корпоративной устойчивости. Проблемы современной экономики, N1 (45), 2013 47-50 с.
3. Бутова Т.В., Кривцова М.К. Анализ критериев оценки регионов в России Механизмы развития современного общества: сб. науч. статей по материалам Междунар. заоч. науч. практ. конф. М. Лаборатория прикладных экономических исследований имени Кейнса 2014. -С.16-18.
4. Доннелла Медоуз, Йорган Рандерс, Деннис Медоуз. Пределы роста. 30 лет спустя/ Пер. с англ.-М.: ИКЦ «Академкнига», 2007. -342 с.
5. Концепция перехода Республики Таджикистан к устойчивому развитию. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 01 октября 2007. №500
6. Маҷмӯаи солонаи омори вилояти Хатлон Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. Б. 2019. -С.5
7. Назаретян А. П. О прогнозировании в шутку и всерьез // Историческая психология и социология истории.4(1): 189-210с.
8. Сомонаи расмии СММ: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/> (08.11.2020).
9. Устойчивое развитие: Новые вызовы: Учебник для вузов/ Под общ. ред. В. И. Данилова-Данильяна, Н. А. Пискуловой.-М.: Издательство «Аспект Пресс», 2015.-336 с.
10. Форрестер Д. Мировая динамика: Пер. с англ. /Д.Форрестер. -М.: ООО «Издательство АСТ». СПб.: Terra Fantastica, 2003. -379 с.

УДК 338.48

Мирзобеков Х.Д.

МАНФИАТҲОИ ИҚТИСОДӢ АЗ ҶАЪОЛИЯТИ ДОЛОНҲОИ НАҚЛИЁТӢ ДАР КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Дар мақолаи мазкур яке аз мавзӯҳои муҳими рушди иқтисодиёти кишварҳои Осиёи Марказӣ, яъне ҷаъолияти самараноки долонҳои нақлиётӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Дар ин ҷода нақши иттиҳодияҳои иқтисодӣ, созмонҳо дар соҳаи савдо, ташкилотҳои байналмилалӣ нақлиётӣ, барномаҳои байналмилалӣ минтақавӣ дар таъмини ҷаъолияти долонҳои нақлиётӣ кишварҳои Осиёи Марказӣ қайд гардидааст. Инчунин дар мақола ҳамгироии системаҳои нақлиёти миллии кишварҳои Осиёи Марказӣ ва мушкilot дар амали гардонидани иқтидори пурраи долонҳои нақлиётӣ ошкор ва баррасӣ шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: иқтисодиёт, долонҳои нақлиётӣ, минтақа, Осиёи Марказӣ, инфрасохтори нақлиётӣ, ҳамкорӣ, самаранокӣ, мушкilot.

Мирзобеков Х.Д.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВЫГОДЫ ОТ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТРАНСПОРТНЫХ КОРИДОРОВ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В данной статье рассматривается одна из важных тем развития экономики стран Центральной Азии, то есть эффективное функционирование транспортных коридоров. В этом направлении отмечена роль экономических объединений, организаций в сфере торговли, международных транспортных организаций, региональных международных программ в обеспечении деятельности транспортных коридоров стран Центральной Азии. Также в статье изучено и выявлено интеграция национальных транспортных систем стран Центральной Азии и трудности в реализации полного потенциала транспортных коридоров.

Ключевые слова: экономика, транспортные коридоры, регион, Центральная Азия, транспортная инфраструктура, сотрудничество, эффективность, проблемы.

Mirzobekov Kh.D.

ECONOMIC BENEFITS OF TRANSPORT CORRIDORS IN CENTRAL ASIAN COUNTRIES

This article discusses one of the important topics of the development of the economy of the Central Asian countries, that is, the effective functioning of transport corridors. In this direction, the role of economic associations, trade organizations, international transport organizations, regional international programs in ensuring the activities of transport corridors of Central Asian countries was noted. The article also examines and reveals the integration of national transport systems of Central Asian countries and difficulties in realizing the full potential of transport corridors.

Key words: economy, transport corridors, region, Central Asia, transport infrastructure, cooperation, efficiency, problems.

Чойгиршавии қулайи чуғрофии Осиёи Марказӣ ҳамеша диққати зиёдро ба худ ҷалб мекард ва аз қадим ин минтақа қисми ҷудонопазири «Роҳи бузурги абрешим» ба ҳисоб рафта, пайвандгари муҳими стратегӣ байни Шарқ ва Ғарб мебошад.

Осиёи Марказӣ минтақае, ки дар буриши байни қитъаи ҳамгирошудаи Авруосиё, байни кишварҳои иқтисодиёташон босуръат рушдбандаи Осиёи Шарқӣ ва Аврупо, инчунин Осиёи Ҷанубӣ ва Федератсияи Руссия ҷойгир мебошад. Ин минтақа панҷ таърих ва фарҳанги халқҳое, ки иқтисодиёт ва инфрасохторашон бо ҳам зич алоқаманд аст – Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркменистон ва Узбекистонро муттаҳид менамояд [2].

Омилҳои чуғрофӣ ва хусусиятҳои релефии қаламрави кишварҳои Осиёи Марказӣ монеаҳои назаррасро барои нақлиёт ва тичорат дар минтақа эҷод намуда, ба сатҳи даромаднокии ҳар сари аҳоли ва суръати рушди иқтисодиёт таъсири манфӣ мерасонанд. Масалан далели набудани имконияти баромадан ба бузурғтарин бандарҳои баҳрӣ ба ҳаёти тичоратию иқтисодии минтақа таъсири калон мерасонад.

Масофа то наздиктарин бандарҳои баҳрӣ аз 1500 - 1700 км (ҳангоми истифодаи нақлиёти автомобилӣ то бандарҳои Қараҷи дар Покистон ва Бандар-Аббоси Эрон) то 3500 - 6600 км (ҳангоми истифодаи роҳи оҳан то бандарҳои баҳрӣ Балтика, баҳри Азови Русия) мебошад.

Чадвали 1. Масофа аз кишварҳои Осиёи Марказӣ то бандарҳои баҳрӣ дар кишварҳои транзитӣ тавассути нақлиёти автомобилӣ ва роҳи оҳан*

Кишварҳои Осиёи Марказӣ	Ҳаҷми ММД ва афзоиши он дар соли 2022, млрд.\$	Бандарҳои асосии баҳрӣ дар кишварҳои транзитӣ	Масофа то баҳр бо нақ.авто. – р/оҳан (км)
Қазоқистон	190 / 3,1%	Шанхай (CHN); Гамбург (DEU); Санкт-Петербург (RUS); Владивосток (RUS)	4 700–5 200
Қирғизистон	10,8 / 7%	Шанхай (CHN); Гамбург (DEU); Санкт-Петербург (RUS); Владивосток (RUS)	4 900–5 000
Тоҷикистон	11,4 / 8%	Бандар-Аббос (IRN); Қарачи (PAK); Шанхай (CHN); Гамбург (DEU); Санкт-Петербург (RUS); Владивосток (RUS)	1 500–3 770
Туркменистон	74 / 6,2%	Поти (GEO); Бандар-Аббос (IRN); Шанхай (CHN); Гамбург (DEU); Санкт-Петербург (RUS); Владивосток (RUS)	1 700–4 500
Узбекистон	80,5 / 5,7%	Поти (GEO); Бандар-Аббос (IRN); Ляньюньган (CHN); Гамбург (DEU); Санкт-Петербург (RUS); Владивосток (RUS)	2 700–6 600

*Манбаъ: UNESCAP, 2022

Дар робита ба ин, рушди робитаҳои нақлиётӣ ва фаъолияти долонҳои нақлиётӣ барои кишварҳои минтақа аз нуктаи назари иқтисодӣ, ҷуғрофӣ ва стратегӣ нақши муҳим мебозад.

Дар амал фаъолият намудани долонҳои нақлиётӣ ба ҳам алоқаманд омили муҳим дар муносибатҳои байнидавлатии нақлиётӣ мебошад, аммо рушди ин муносибатҳо аз истифодаи самараноки иқтисодии транзитии минтақавӣ вобаста аст.

Мувофиқи муқаррароти Кумитаи нақлиётӣ дохилии Комиссияи иқтисодии Аврупои Созмони Миллалӣ Муттаҳид, долони нақлиётӣ – ин қисми системаи нақлиётӣ милли ва байналмилалӣ, ки ҳамлу нақли байналмилалӣ бор ва мусофиронро байни минтақаҳои алоҳидаи ҷуғрофӣ таъмин намуда, дар таркибаш воситаҳои ҳаракаткунандаю механизмҳои ҳамаи намуди нақлиётӣ дар ҳамин самт фаъолияткунанда ва маҷмӯи шарту шароитҳои технологӣ, ташкилию ҳуқуқӣ ба раванди кашониш вобастаро дорад [6].

Ҳамкориҳои дохили минтақавӣ кишварҳои Осиёи Марказӣ дар соҳаи нақлиёт дар доираи иттиҳодияҳои иқтисодӣ, созмонҳо дар соҳаи савдо ва тиҷорат, ташкилотҳои байналмилалӣ нақлиётӣ, барномаҳои байналмилалӣ минтақавӣ ва байналмилалӣ мустаҳкам мегарданд.

Дар доираи ин ҳамкориҳо ӯҳдадорҳои байналмилалӣ муайян шуда, нақшаҳои ягона оид ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар минтақа амалӣ карда мешаванд. Масалан Барномаи ҳамкориҳои байналмилалӣ байни иттиҳоди Аврупо ва кишварҳои шарик оид ба ташкили долонҳои нақлиётӣ «Аврупо – Қавқоз – Осиё» — ТРАСЕКА; Барномаи минтақавӣ Осиёи Марказӣ оид ба ҳамкориҳои иқтисодӣ — ЦАРЭС; Созмони ҳамкориҳои Шанхай — ШОС ва ғ [7].

Дар чадвал якчанд долонҳои нақлиётӣ, ки кишварҳои Осиёи Марказиро фаро мегиранд ва аз қаламравӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мегузаранд пешниҳод гардидааст.

Чадвали 2. Номгӯи долонҳои нақлиётӣ дар доираи лоиҳаҳо ва барномаҳои байналмилалӣ

№	Лоиҳаҳо ва барномаҳо	№ долон	Тавсифи қитъаи аз қаламравӣ Тоҷикистон гузарандаи долонҳои нақлиётӣ	Дарозии долон, км
1	Аврупо – Қавқоз – Осиё (ТРАСЕКА)	24	Термез (сарҳади Ҷум.Узбекистон) – Турсунзода – Душанбе – Ваҳдат – Лахш – Қарамик (сарҳади Ҷум.Қирғизистон) – Сари Тош – Ош	402
		34	Термез (сарҳади Ҷум.Узбекистон) – Турсунзода – Душанбе – Ваҳдат – Кӯлоб – Қалаихумб – Хоруғ – Мурғоб – ағбаи Кулма – сарҳади Хитой	1075
2	Роҳҳои нақлиёти автомобилии Осиё (Азиатские шоссейные дороги)	АН 7	Хаваст (сарҳади Ҷум.Узбекистон) - Хучанд - Душанбе - Курғон Теппа - Панчи Поён - сарҳади Ҷум.Исломии Афғонистон	512
		АН 65	Иркештам - Сари Тош - Қарамик (сарҳади Ҷум.Қирғизистон) - Душанбе - Турсунзода - Узун (сарҳади Ҷум.Узбекистон)	402
		АН 66	Сарҳади Хитой - ағбаи Кулма - Хоруғ - Кӯлоб - Ваҳдат - Душанбе - Турсунзода - Узун (сарҳади Ҷум.Узбекистон) – Термез	1075
3	Созишномаи Аврупо оид ба долонҳои байналмилалӣ автомобилӣ (СМА)	Е 60	Термез (сарҳади Ҷум.Узбекистон) - Душанбе - Ваҳдат - Лахш - Қарамик (сарҳади Ҷум.Қирғизистон)	402
4	Ҳамкории иқтисодии Авропою Осиё (ЕврАзЭС)	-	Хаваст (сарҳади Ҷум.Узбекистон) - Хучанд - Душанбе – Панчи Поён - сарҳади Ҷум.Исломии Афғонистон	-
		-	Ош - Сари Тош - Қарамик (сарҳади Ҷум.Қирғизистон) - Чиргатол - Рашт - Ваҳдат - Душанбе - Турсунзода - Сариосиё (сарҳади Ҷум.Узбекистон)	-
		-	Қарасу (сарҳади Хитой) - ағбаи Кулма - Мурғоб - Хоруғ - Кӯлоб - Ваҳдат - Душанбе – Сариосиё (сарҳади Ҷум.Узбекистон)	-
		-	Ош - Сари Тош - Қизил Арт (сарҳади Ҷум.Қирғизистон) - Мурғоб - Хоруғ - Кӯлоб - Панчи Поён - сарҳади Ҷум.Исломии Афғонистон	-
5	Ҳамкории иқтисодии минтақавии Осиёи Марказӣ (ЦАРЭС)	Долони №6	Хаваст (сарҳади Ҷум.Узбекистон) – Хучанд – Душанбе – Курғон Теппа – Панчи Поён – сарҳади Ҷум.Исломии Афғонистон	402
		Долони №5	Шерхон Бандар (сарҳади Ҷум.Исломии Афғонистон) – Панчи Поён – Душанбе – Ваҳдат – Чиргатол – Қарамик (сарҳади Ҷум.Қирғизистон)	513
		Долони №3	Ош – Сари Тош – Қарамик (сарҳади Ҷум.Қирғизистон) – Ваҳдат – Душанбе – Турсунзода – сарҳади Ҷум.Узбекистон	453
		Долони №2	Хаваст (сарҳади Ҷум.Узбекистон) – Хучанд – Конибодом – Андичон – Ош –Иркештам – Каши (сарҳади Хитой)	143

Мақсади асосии Барномаи ТРАСЕКА кӯмак ба кишварҳои нави соҳибмустақили Қафқози Ҷанубӣ ва Осиёи Марказӣ дар барқарорсозии инфрасохтори нақлиётӣ, таъсиси долонҳои нақлиётӣ оптималие, ки Аврупо ва Осиёро бо ҳам пайвандад ва ҳамгироии минтақаро бо Ғарб дар асоси ташаққули системаи бозьтимоди нақлиётӣ таъмин созад. Барномаи ЦАРЭС ҳадафи содда ва озод кардани низомҳои миллии савдо, коҳиш додани монеаҳои тиҷоратӣ ва ҳамроҳ намудани иқтисодиёти кишварҳои ЦАРЭС ба Созмони умумиҷаҳонии савдору дорад [3].

Натиҷаҳои омӯзиши робитаҳои нақлиётӣ кишварҳои Осиёи Марказӣ нишон медиҳанд, ки то имрӯз системаи нақлиётӣ минтақавӣ натиҷаи интизоршударо дода наметавонад. Мавҷудияти монеаҳо дар сиёсати зерсистемаҳо, яъне кишварҳои минтақа ва мавҷуд набудани механизми ягона дар сатҳи минтақавӣ, омили асосии фаъолияти бенатиҷаи системаи нақлиётӣ ин минтақа мебошад.

Бояд қайд кард, ки системаи нақлиётӣ кишварҳои Осиёи Марказӣ унсурҳои муҳими системаи байналмилалӣ нақлиётӣ ба ҳисоб рафта, самаранокии баланди ислохотҳои дар

ин минтақа гузаронидашуда, танҳо тавассути рушд ва ҳамоҳангсозии системаҳои нақлиётии ин кишварҳо имконпазир мегардад.

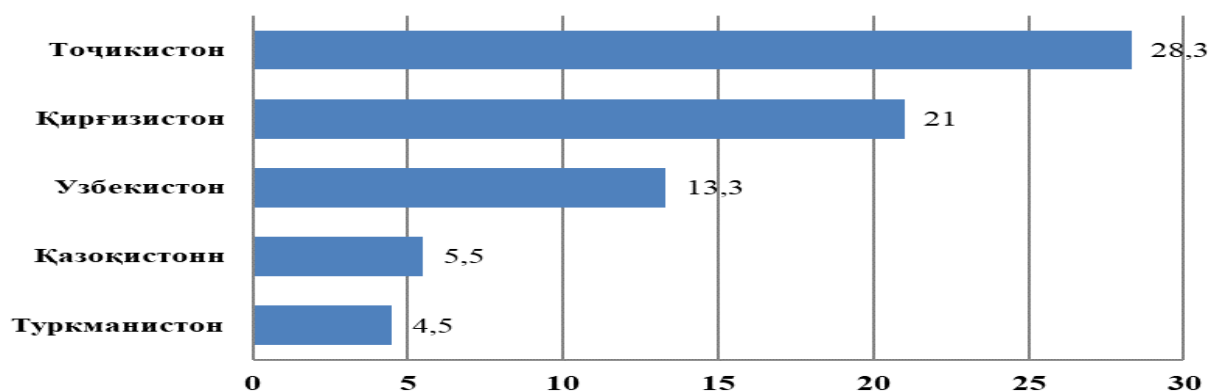
Аҳамияти системаи нақлиётии минтақавӣ дар ҳаҷми интиқоли бор байни Аврупою Осиё дар муқоиса бо имкониятҳои мавҷуда ҳанӯз ҳам кофӣ нестанд. Тамоюлҳо ва мушкилоти мавҷуда дар системаи нақлиёти минтақавӣ мушоҳидашуда, мушкилоти системавӣ буда, ҳалли муштаракро дар сатҳи минтақавӣ талаб менамояд. Масалан аксарият лоиҳаҳои нақлиётӣ солҳо боз амалӣ намешаванд, хароҷоти нақлиёт аз меъёрҳои байналмилалӣ якчанд маротиба зиёдтар аст. Коршиносон қайд менамоянд, ки хароҷоти аслии интиқоли контейнер ба Шанхай аз кишвари Осиёи Марказӣ аз арзиши интиқоли он аз Лаҳистон ё Туркия беш аз панҷ маротиба фарқ мекунад [1].

Кишварҳои Осиёи Марказӣ то ҳол иқтисодии бузурги тичорати дохилӣ ва хориҷиро амалӣ накардаанд. Барои ин равиши ҳамаҷониба доир ба беҳтар намудани робитаҳои нақлиётӣ дар дохили кишвар ва байни кишварҳои минтақа зарур аст. Арзиши воридот ва содироти молҳо дар Осиёи Марказӣ баланд боқӣ мемонад, ки рақобатпазирии онҳоро дар хориҷа коҳиш медиҳад ва боиси баланд шудани арзиши молҳои воридоти барои истеъмолкунандагони маҳаллӣ мегардад [4].

Коршиносони Бонки Ҷаҳонӣ қайд мекунанд, ки кишварҳои Осиёи Марказӣ то ҳол иқтисодии бузурги тичорати дохилӣ ва хориҷии худро амалӣ накардаанд. Барои ин равиши ҳамаҷонибаи беҳтар намудани нақлиёт ва зичии робитаҳо дар дохил ва байни кишварҳои минтақа лозим аст, ки ба 15% афзоиши ММД-и кишварҳои минтақа оварда мерасонад [5].

Гардиши умумии савдои хориҷии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар соли 2021 беш аз 165,5 миллиард доллари ИМА-ро ташкил дод. Ҳамин тавр дар гардиши савдои хориҷии Туркменистон ҳиссаи калон ба Чин тааллуқ дошта 65,7% - ро ташкил медиҳад. Аз Қазоқистон ва Ўзбекистон ҳаҷми зиёди савдои хориҷӣ бо Аврупо доранд, ки ҳиссаи он дар гардиши умумии маҳсулот мутаносибан ба 36,8% ва 36,4% баробаранд. Қирғизистон бошад, ҳиссаи калони савдои хориҷиаш бо Русия буда ба 26,6% ва Тоҷикистон бо Чин ба 21,6% баробар аст (расми 1).

Қобили зикр аст, ки ҳадафҳои мушаххаси системаи нақлиётии Осиёи Марказӣ ё натиҷаҳои пешбинишудаи ин система расман муайян карда нашудаанд. Имрӯз эътироф кардан мумкин аст, ки системаи нақлиёти минтақавӣ ҳамоҳанг карда нашудааст ва аз ин рӯ ба талаботи система ҷавобгӯ шуда наметавонад. Имрӯз зарурат ба заминаи концептуалӣ вучуд дорад, ки метавонад ҳадафҳои асосии аз системаи нақлиёти минтақавӣ пешбинишударо муайян намояд. Ба ибораи дигар, таҳияи стратегияи ягонаи сиёсати нақлиётӣ барои кишварҳои минтақа яке аз вазифаҳои муҳимтарин дар рушди системаҳои нақлиётии минтақавӣ мебошад.

Расми 1. Ҳиссаи кишварҳои Осиёи Марказӣ дар гардиши савдои хориҷӣ, %

Имрӯз мушкилоти умумии зерин мавҷуданд, ки ба таҳияи стратегияи ягонаи рушди системаи нақлиёти минтақавӣ диққати махсусро талаб мекунанд:

1. кишварҳои Осиёи Марказӣ аз ҷиҳати ҷуғрофӣ баста шудаанд, яъне вобастагӣ аз сиёсати нақлиёти кишварҳои дигар ҳангоми ворид шудан ба бозорҳои ҷаҳонӣ;

2. хароҷоти баланди нақлиётӣ дар раванди содироту воридоти берунии боркашонии кишварҳои минтақа;

3. кишварҳои Осиёи Марказӣ дорои бозорҳои нисбатан калони дохилӣ ва захираҳои бойи табиӣ мебошанд, аз ин рӯ дар минтақа манфиатҳои кишварҳои пурқудрати ҷаҳон бархӯрд мекунанд;

4. бисёр долонҳои нақлиёти кишварҳои Осиёи Марказӣ бо ҳам зич алоқаманданд;

5. ҳамаи кишварҳои минтақа ба афзоиши чараёни борҳои транзитии байналмилалӣ дар минтақа яхкел манфиат доранд;

6. талабот ба сармоягузории молиявӣ беруна барои таҷдиди системаи нақлиёт, сохтани долонҳои нав ва ҷорӣ намудани технологияҳои нав ба соҳа ва ғайра.

Гарчанде ки минтақаи Осиёи марказӣ яке аз минтақаҳои дорои иқтисодии бузургии транзитӣ дар системаи нақлиёти ҷаҳонӣ мебошад, мушкилоте, ки дар ҳамкориҳои кишварҳои минтақа дар робита бо истифодаи коммуникатсияҳои мавҷуда мушоҳида мешаванд, ба истифодаи самаранокии ин имкониятҳо монеъ мешаванд. Азбаски аксари ин мушкилот дар натиҷаи набудани таҳияи стратегияи ягона байни кишварҳои минтақа оид ба истифодаи инфрасохтори мавҷудаи нақлиётӣ ба вучуд меоянд, чунин вазъ дар сиёсати кишварҳои минтақа дар бахши нақлиёт ба таври возеҳ зоҳир мешавад.

Ин дар гуногунии сиёсати нақлиёти кишварҳои минтақа инъикос ёфта, афзалиятҳои инфиродии кишварҳои минтақаро ба мадди аввал мегузорад ва боиси афзоиши рақобат байни онҳо мегардад. Ҳамзамон, ҳолатҳои номусоиди марбут ба меъерҳо ва талаботҳои муқарраршуда барои кишварҳои сеюм, ки ба истифодаи қаламрави Осиёи Марказӣ ҳамчун транзит манфиат доранд, боқӣ мемонанд.

Дар маҷмӯъ, таҳия ва татбиқи стратегияи ягона, ки ба ҳамроҳсозии робитаҳои нақлиёти кишварҳои Осиёи Марказӣ нигаронида шудааст, ба фаъолияти пурраи системаи нақлиёти минтақавӣ мусоидат хоҳад кард, яъне бояд ба таъмини мутобиқати талаботҳои ба он пешниҳодшуда оид ба намуд ва сифати хизматрасониҳо, аз ҷумла ҳамроҳсозии сиёсати нақлиёти кишварҳо, пешгирии муноқишаҳо дар ҳамлу нақли дучониба ва транзитӣ, ҷорӣ намудани тарифҳои ягонаи нақлиётӣ ва расмиёти соддакардашудаи гумрукӣ, беҳтар намудани вазъи долонҳои дорои аҳамияти байналмилалӣ дошта, ба роҳ мондани хизматрасониҳои логистикӣ босифат ва оптималӣ, тезонидани оғози лоиҳаҳо, ки барои ҳамаи кишварҳои минтақа ғайрифаъоланд, афзоиши ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ.

АДАБИЁТ

1. Аналитический доклад «Анализ существующих международных транспортных коридоров проходящих через территории государств - членов». Департамент транспорта и инфраструктуры ЕЭС. Москва, 2019.
2. Зохилов А.А. Центральная-Азиатская транспортная система: инициативы по совместной координации, проблемы и решения // Экономика Центральной Азии. – 2020. – Том 4. – № 3. – С. 185-196.
3. Измерение и мониторинг эффективности коридоров ЦАРЭС. Годовой отчет за 2019 год
4. Повышение торгово-транспортной связности и развитие грузоперевозок в Центральной Азии. Международный транспортный форум, 2019. [Электронный ресурс]
5. Региональное исследование «Развитие транспортных коридоров в Центральной Азии и эффект – Инициативы Пояс и Путь»

6. Транспортные коридоры Центральной Азии: перспективы и приоритеты для Узбекистана.

7. Экономика Центральной Азии: новый взгляд. Доклады и рабочие документы 22/3. Алматы, Бишкек, Москва: Евразийский банк развития, 2022

УДК 334.75 (575.3)

Пиризода Ҷ.С., Бойназарова М.М.

ШАКЛИ КЛАСТЕРИИ ТАШКИЛИ ИСТЕҲСОЛОТ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗҚУҚАВОРӢ

Дар мақола масъалаҳои таъмини амнӣи озуқаворӣ дар раванди пешрафти шаклҳои нави ташкили истеҳсолот дида баромада шудааст. Қайд карда шудааст, ки бехатарии озуқавори дар шароити ноустувори геополитики аҳамияти махсусро пайдо мекунад, ҳар як кишвар кушиш мекунад, ки худро бо маҳсулоти ниёзи авалия таъмин созад ва Ҷумҳурии Тоҷикистон низ истисно нест. Дар асоси таҳлили истеҳсоли маҳсулотҳои асосии ниёзи авалия ҳулосабарорӣ шудааст, ки айни ҳол ҷумҳури бо баъзе маҳсулотҳои асосӣ худтаъмин нест, алаҳусус бо маҳсулоти чорводорӣ (шир, гушт, тухм). Сабабҳои ин ҳолатро омӯхта, муаллифон ба ҳулосан омаданд, ки омилҳои зиёд ба ин раванд таъсир мерасонанд, аз ҷумла яке аз онҳо шакли кластери ташкили истеҳсолот мебошад. Дар ин асос дар мақолаи мазкур нуктаи назари олимони ватаниву хориҷӣ оид ба масъалаи кластеризатсиякунонии соҳаи агросаноати омӯхта шуда, тавсияҳои муайян пешниҳод гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: амнӣи озуқаворӣ, кластеризатсия, истеҳсолоти кишоварзӣ, ҳамгироии агросаноатӣ, кооператсияи байниҳаҷағӣ, шаклҳои нави ҳаҷағидорӣ, шакли кластери ташкили истеҳсолот.

Пиризода Дж.С., Бойназарова М.М.

КЛАСТЕРНАЯ ФОРМА ОРГАНИЗАЦИИ ПРОИЗВОДСТВА КАК ФАКТОР ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье рассматриваются вопросы обеспечения продовольственной безопасности в контексте формирования новых прогрессивных форм организации производства. Отмечается что продовольственная безопасность в условиях геополитической нестабильности приобретает особую значимость. Каждая страна стремится обеспечить себя продуктами питания первой необходимости и Республика Таджикистан не исключение. На основе анализа производства основных продуктов питания сельскохозяйственного происхождения, сформулировано вывод о том, что республика по многим продуктам еще не достигла необходимого уровня продовольственной безопасности, особенно продукты животного происхождения (молоко, мясо, яйца). Изучая причины этого явления, авторы определили ряд факторов способствующих решению этой проблемы и одним из них считают кластерную форму организации производства. На этой основе в статье изучены взгляды множество отечественных и зарубежных ученых по вопросу кластеризации агропромышленного производства и даны конкретные рекомендации по ее развитию в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, кластеризация, сельскохозяйственное производство, агропромышленная интеграция, межхозяйственная кооперация, новые формы хозяйствования, кластерная форма организации производства.

Pirizoda J.S., Boinazarova M. M.

CLUSTER FORM OF PRODUCTION ORGANIZATION AS A FACTOR OF FOOD SECURITY

Vstat'ye rassmatrivayutsya vaproxy obespecheniye prodovol'stvennoy bezopasnosti v kontekste formirovaniya novykh progressivnykh form organizatsii proizvodstva. Otmechayetsya chto prodovol'stvennaya bezopasnost' v usloviyakh geopoliticheskoy nestabilnosti priobretayet osobuyu znachimost'. Kazhdaya strana stremitsya obespechit sebya produktami pitaniya pervoy gneobkhodimosti i Respublika Tadzhikistan ne isklyucheniye. Na osnove analiza proizvodstva osnovnykh produktov pitaniya sel'skokhozyaystvennogo proiskhozhdeniya, sformulirovano vyvod o tom, chto respublika po mnogim produktam yeshche ne dostigla neobkhodimogo urovnya prodovol'stvennoy bezopasnosti, osobenno produkty zhivotnogo proiskhozhdeniya (moloko, myaso, yaits). Izuchaya prichiny etogo yavleniya, avtory opredelili ryad faktorov sposobstvuyushchiye resheniye etoy problemy i odnim iz nikh schitayut klasternuyu formu organizatsii proizvodstva. Na etoy osnove v stat'ye izucheny vzgady mnozhestvo otechestvennykh i zarubezhnykh uchenykh po voprosu klasterizatsii agropromyshlennogo proizvodstva i dany konkretniye rekomendatsii po yeye razvitiyu v Respublike Tadzhikistan.

Key words: Food security, clustering, agricultural production, agro- industrial integration, inter-farm cooperation, new forms of management, cluster form production organization.

Яке аз омилҳои дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 зикргардида вобастагии Тоҷикистон аз воридоти баъзе намудҳои озуқаворӣ мебошад, ки хавфу хатари муайянеро барои амнияти озуқаворӣ кишвар ба миён меорад. Ин зарурати воридотивазкуниро маҳз дар соҳаи кишоварзӣ ба мавқеи аввал мебарорад. Дар бобати воридотивазкунӣ дар доираи қоидаҳои Созмони Умумиҷаҳонии Савдо афзалият дар рушди истеҳсоли дохилии Тоҷикистон бояд маҳз ба истеҳсоли озуқаворӣ дода шавад. Аз ҷумла: гӯшт, тухм, маҳсулоти ширӣ, маҳсулоти ордӣ, маҳсулоти қаннодии шакардор, конфетҳои шоколадӣ, макарон, рағғани пахта, офтобпараст, зағир, маъсар ва намудҳои дигари рағғани растанӣ.

Новобаста аз он, ки шумораи аҳолии ҷумҳурӣ дар муддати истиқлолият аз 5,3 млн. нафар то ба 10,0 миллион расида бошад ҳам, истеҳсоли ҳамаи маҳсулотҳои кишоварзӣ ҷашмрас зиёд гашт.

Ҷадвали 1

Истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулотҳои кишоварзӣ, (соли 1991 =100)

	1991	2015	2018	2019	2020	2021
Зироатҳои ғалладона ва лӯбиёи	100,0	457,6	425,8	464,8	534,8	543,3
Пахта	100,0	33,0	36,6	49,2	48,3	47,4
Картошка	100,0	490,6	533,3	549,7	964,8	982,5
Сабзавот	100,0	265,5	337,5	347,6	768,8	805,5
Полезии озуқаворӣ	100,0	338,5	366,7	400,7	1373,2	1485,5
Гӯшт	100,0	144,5	173,8	180,8	199,2	217,5
Шир	100,0	151,4	167,4	170,4	173,9	177,6
Тухм	100,0	78,6	99,1	159,7	216,4	231,9

Манбаъ: Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ, Душанбе, 2022 [6]

Истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ ба сари ҳар як нафар аҳолии кишвар низ ба маротиб афзуд.

Ҷадвали 2

Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба як нафар аҳоли, кг

	2015	2018	2019	2020	2021
Ғалладона	164,8	143,5	150,4	165,0	161,8
Картошка	105,0	106,9	105,7	108,7	106,2
Сабзавот	197,2	234,8	232,0	263,5	264,9
Меваҳо ва буттамеваҳо	35,4	49,6	51,4	49,7	45,3
Ангур	24,1	26,7	26,3	25,4	27,3
Гушт	13,2	14,5	14,8	16,0	16,7
Шир	105,2	108,9	108,5	108,5	106,3
Тухм, дона	42,3	49,9	78,7	104,5	107,4

Манбаъ: Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ, Душанбе, 2022 [6]

Ин кушишу ғайратҳо имкон дод, ки дараҷаи худтаъминкунии аҳолии кишвар бо маҳсулотҳои асосии хурукворӣ ба беш аз 60 фоиз расонида шавад. Танҳо истеҳсоли гушт, тухм ва моҳӣ дар сатҳи паст қарор дорад.

Новобаста аз ин дар 5 соли охир ҳаҷми воридот бо ифодаи арзишӣ дар атрофи 3,0-3,5 млрд доллари ШМА қарор дошта, нисбати содирот қариб се баробар зиёд аст. Бояд қайд намуд, ки ба ҷумҳурӣ ба маблағи беш аз 750 млн доллари амрикоӣ маҳсулоти хӯрока ворид мегардад, имконоти кам кардани ин рақам аз ҳисоби истеҳсолоти ватанӣ имконпазир аст.

Омилҳои зиёд намудани истеҳсоли маҳсулоти хӯрокаи ватанӣ зиёд аст. Яке аз онҳо қорӣ намудани шаклҳои нави хоҷагидорӣ мебошад. Дар ин раванд бояд ҳамгирӣ дар шаклҳои гуногуни зухуроти он, махсусан кластерҳои агросаноатӣ мавқеи махсусро ишғол намояд.

Яке аз муҳимтарин ҷиҳатҳои азнавсозии иқтисодии комплекси агросаноатӣ ба вучуд овардани системаҳои комплексӣ мебошад. Инкишофи равандҳои навоҷарона дар шаклҳои ташкил ва технологияи истеҳсолоти кишоварзӣ дигаргуниҳои кулӣ ба амал меоварад. Илми ҷаҳонӣ ва ватанӣ роҳи бозғамии баланд бардоштан ва афзун гардондани самараи иқтисодии он - махсусгардонӣ ва консентратсияро дар асоси муносибатҳои интегратсионӣ кашф намуда, санҷидааст. Бартариии ин роҳ ва таъсири мусбати он ба иқтисодиёт дар мисолҳои сершумор дида мешавад.

Ҷадвали 3

Дараҷаи таъминоти аҳолии ҷумҳурӣ бо маҳсулотҳои асосии кишоварзӣ дар соли 2021

№ р/т	Номгӯи маҳсулотҳо	Меъёри истеҳсолӣ, кг дар як сол як нафар	Истеҳсоли маҳсулот ба як нафар аҳоли, кг	Дараҷаи таъминот бо маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ, %
1	Нон ва маҳсулоти нонӣ, ярмаҳо, лубиёғиҳо	147,7	161,8	109,5
2	Картошка	92,0	106,2	115,4
3	Сабзавот ва полезиҳо	166,1	348,4	209,7
4	Мева, ангур ва буттамевағиҳо	124,1	72,6	58,5
5	Гушт ва маҳсулоти гуштӣ	40,8	16,7	40,9
6	Шир ва маҳсулоти ширӣ	115,3	106,3	92,2
7	Тухм, млн. дона	180 дона	107,4	59,7

8	Моҳӣ ва маҳсулоти моҳигӣ	9,0	0,375	4,2

Манбаъ: Маълумотҳои Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳисобҳои муаллиф.

Самаранокии баланди кластеркунӣ пеш аз ҳама аз он иборат аст, ки онҳо махсус гардонда шуда, комёбиҳои илму техникаро зуд ҷорӣ мекунанд, истеҳсоли онҳо дар асоси технологияи пешқадам ба роҳ монда шудааст. Дар ин ҷо барои ба ҳамдигар ғаний гардондани илм ва истеҳсолот шароит фароҳам оварда шудааст. Зидат аз он, дар ин ҷо таъсири илм на фақат аз ҷиҳати аслияти худӣ комёбиҳо, балки бо шаклҳои ташкили истеҳсолоти маҳсулгардонидашуда, ки дар миқёси васеъ ҷорӣ намудани онҳоро таъмин мекунанд, муайян карда мешавад.

Ин шакли ҳамкорӣ ба координатсияи бисёртарафаи фаъолияти иқтисодӣ куммак мерасонад. Инчунин муҳим аст, ки истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар тамоми занҷири технологӣ ҷои асосиро ишғол намояд. Интеграцияи горизонталӣ ба ҳоҷатиҳои миёна ва аз ҷиҳати иқтисодӣ камқувват имконият медиҳад, ки мустақилияти худро нигоҳ дошта, аз соҳтмони комбинату сехҳо дар назди манбаъҳои ашёи хом, аз пайваст кардани истеҳсол ва коркарди он якҷоя баҳра баранд.

Яке аз муҳимтарин ҳислатҳои шаклҳои шакли кластерӣ нисбат ба дигар шаклҳои ташкили истеҳсолот аз он иборат аст, ки вай на ба соҳаҳои алоҳида, балки ба алоқаҳои байни соҳаҳо, корхонаҳо ва ташкилотҳо, ки ба тараққиёти истеҳсолот ва рақобат, осон кардани дастрасӣ ба технологияҳои наватарин, тақсими хавфҳо дар намудҳои гуногуни фаъолияти муштарак, дастрасии муштарак ба бозорҳои хориҷӣ, ташкили таҳқиқоти якҷояи илмӣ ва раванди тайёр кардан ва тақмили ихтисоси мутахассисон, кам кардани хароҷоти муомилот ва ғайра мусоидат мекунанд.

Принсипҳои ташаккули кластер дар асарҳои Ю.Н. Гусева, М.В. Николаев ва И.Е. Егорова, Г.Р. Хасаев, Наролина ва дигар олимони дарҷидаанд.

Баръакси бисёре аз кишварҳо, ки татбиқи технологияҳои кластерӣ ба онҳо имкон дод, ки дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи пешсафро ишғол кунанд, мутаассифона, дар Тоҷикистон ҳатто консепсияи давлатии сиёсати кластерӣ вуҷуд надорад. Ин ҳолат яке аз сабабҳои асосии ташаккули стихиявии сохторҳо ва технологияҳои ташкилӣ мебошад, ки ҳамчун технологияҳои кластерӣ муаррифӣ мешаванд, гарчанде ки дар асл онҳо нестанд.

То имрӯз кластеркунӣ тақрибан 50% иқтисодиёти кишварҳои пешрафтаро фаро гирифтааст. Дар баробари ин, саноат бахши асосии ташаккули системаҳои кластерӣ буда, то андозаи кластерҳо дар соҳаи истеҳсолоти агросаноатӣ ташкил карда мешаванд, гарчанде дар як қатор кишварҳо таҷрибаи мусбии ташаккули чунин системаҳо мавҷуд аст. кластерҳо.

Дар охири солҳои 90-уми асри гузашта Дания ба микдори зиёд озукаторӣ ворид мекард. Пас аз таъсиси кластерҳои агросаноатӣ ба кишвари содирунандаи маҳсулоти озукаторӣ табдил ёфт ва 60 фоизи маҳсулоти кишоварзиро дар ин ҷо ба бозори хориҷӣ таъмин менамояд [5].

Дар баъзе кишварҳои ИДМ, масалан, дар Қазоқистон ва Украина вақтҳои охир ба мушкилоти гузариш ба сиёсати кластерӣ, аз ҷумла дар соҳаи комплекси агросаноатӣ таваҷҷӯҳи ҷиддӣ зоҳир карда мешавад. Аз ҷумла, дар Қазоқистон, ки тибқи омор, суръати баландтарини рушди бахши кишоварзиро дар кишварҳои ИДМ нишон медиҳад, ба рушди сиёсати кластерӣ ҳам дар сатҳи давлатӣ ва ҳам дар сатҳи минтақавӣ таваҷҷӯҳи зиёд зоҳир мешавад.

В.В. Митенев ва О.Б. Кирик қайд мекунанд, ки тартиби ташкили кластерҳо ду шарт дорад. Аввалан, ба он бояд намоёндогони мақомоти федералӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ ҷалб карда шаванд, ки дар рушди ҳудудҳои маъмурӣ худро доранд, барои таъсир расонидан ба вазъ дар минтақаи фишангҳои кофӣ (хуқӣ, молиявӣ, маъмурӣ) доранд. Сониян, бояд ба раванди ташкили кластер дар вилоят аҳли ҷамъият, намоёндогони корхонаҳо, аҳоли, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ғайра ҷалб карда шаванд [4].

Тавсия дода мешавад, ки системаҳои кластерӣ, пеш аз ҳама, дар он самтҳои фаъолият, ки асоси таҳассуси ояндадори иқтисодиёти минтақаро ташкил медиҳанд ва дорои иқтисодии баланди рушд ва рақобатпазирӣ мебошанд.

Моделҳои иқтисодӣ одатан ҳамчун тавсифи расмӣ соддакардашудаи падидаҳои гуногуни иқтисодӣ фаҳмида мешавад. Он ба шумо имкон медиҳад, ки омилҳои муҳимтарин ва муҳими

объектҳои иқтисодиро нишон диҳед, бинобар ин ин модел дарачаи баланди абстраксияро дар бар мегирад. Дар ин ҳолат, тафсилоти барои ҳалли мушкилоти гузошташуда муҳим нест, чун қоида, партофта мешаванд. Дар асоси ин тавзеҳот бояд моделҳои зерини кластерҳои агросаноатӣ баррасӣ карда шаванд.

Моделҳои ягонаи кластерӣ, тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, вучуд надорад. Ин ба он вобаста аст, ки кластер як низомии мураккаби кушодаи иқтисодӣ буда, дар муҳити боз ҳам мураккабтар амал мекунад. Бар хилофи равишҳои анъанавии соҳавӣ ва минтақавӣ ба сиёсати иқтисодӣ, чунон ки Л. Марков, «сиёсати кластерӣ як шакли омехтаи якҷанд самтҳо дар сиёсатҳои анъанавии марбут ба рушди тичорат ва рушди минтақавӣ мебошад. Он сиёсати саноатӣ, сиёсати минтақавӣ, сиёсати дастгирии тичорати хурд, сиёсати ҷалби сармояи хориҷӣ ва дохилӣ, инноватсия, илм ва технология, маориф ва дигар сиёсатҳоро дар бар мегирад» [3].

Бо вучуди ин, сарфи назар аз ҳама фарқиятҳо дар моделҳои кластерӣ, мо метавонем дар бораи баъзе аз типологияи онҳо сӯҳбат кунем. Ин махсусан ба сохтори ташкилию истеҳсолии кластер, ҳамчун ҷузы асосии ин моделҳо дахл дорад, ки хусусият ва принципҳои ҳамкории қисмҳои дигарро (технологияи истеҳсолот, муносибатҳои иқтисодӣ, инноватсияҳо, ташкили идоракунии, мубодилаи иттилоот ва ғайра) муайян мекунад.

Кластер ҳамкории мунтазами корхонаҳо ва ташкилотҳои кишоварзӣ, саноатӣ, савдо ва маҳсулот мебошад, ки марҳилаҳои гуногуни раванди истеҳсолотро дар асоси тақсими меҳнат, ба даст овардани ашёи хом, нигоҳдории он, коркард ва фурӯши он иҷро мекунад. Шакли олигарин чунин кооператсияе мебошад, ки дар баробари низомии устувори истеҳсолӣ, иқтисодӣ ва технологияи муносибатҳо, идоракунии ягонаи истеҳсолотро бо мақсади ба даст овардани натиҷаҳои ниҳой - маҳсулоти тайёри рақобатпазир ё маҳсулоти нимтайёр, инчунин роҳҳои ҳалли масъалаи ҳалталаби тамоми корхонаю ташкилотҳои муттаҳидшударо ҳал мекунад. Вай шакли бозьтимодтарини муносибатҳои байнисоҳавӣ буда, дар раванди ягонагии технологӣ барои таъмини аз як марҳалаи истеҳсолот зуд гузаштани оммаи молҳо, ба даст овардани хароҷоти камтарин, баланд шудани сифат ва самараи иқтисодӣ пешбинӣ карда шудааст. Тавассути кластеркунонӣ на танҳо муносибатҳои истеҳсолии техникӣ ва иқтисодӣ барои эҷоди арзишҳои муайян амалӣ карда мешаванд, балки вай равандҳои ҷмъиятиро дар як вақт фаро гирифта, бештар муносибатҳои ҷамъиятии одамонро муайян мекунад.

Шакли маъмултарин ин муттаҳидшавӣ бо нигоҳ доштани мустақилияти ҳуқуқӣ ва амалии хочагиҳои ба ассотсиатсия дохилшуда мебошад. Аммо дар баъзе мавридҳо бештар марказонидани вазифаҳои алоҳидаи идоракунии зарур аст. Зиёда аз ин, ин танҳо ба иттиҳодияҳои давлатӣ дахл дорад ва танҳо дар мавриде ба амал бароварда мешавад, ки вай аз ҷиҳати иқтисодӣ фойданок бошад.

Интегратсия як идораи ягонаро ба вучуд меорад, ки ҳамохангсозии қисм ё қисми зиёди функцияҳои идоракунии оперативиро ба ӯҳда мегирад. Ҳамин тавр, кластеркунӣ, ки боиси алоқаҳои устувор ва дарозмуддати ташкилию технологӣ ва иқтисодии байни корхонаҳо мегардад, шакли ташкили истеҳсолот ва идоракунии мебошад. Вай афзоиши қувваҳои истеҳсолкунандаро метезонад, муносибатҳои истеҳсолиро тақмил медиҳад.

Шакли кластери ташкили истеҳсолот як қатор бартариҳо дорад, ки аз инҳо иборатанд:

- баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот (афзоиши содирот ва иваз кардани воридот; паст кардани нархҳо ва беҳтар намудани сифат; рушди иқтисодиёти минтақа аз ҳисоби афзоиши даромадҳои андоз ва сармоягузориҳои ҷалбшуда);

- афзоиши ҳосилнокии меҳнат (маҳсусгардонии самаранок дар доираи кластер; ҳавасмандгардонии истеҳсоли маҳсулоти хушсифат; баланд бардоштани дастрасии технологияҳои нав ва хизматрасониҳои маҳсули тичоратӣ);

- тавсеаи имкониятҳои инноватсия (ҳамкории мутақобилан судманд оид ба истифодаи инноватсия; - ҳамкорӣ дар атрофи маҳсулот ва равандҳои нав; - фароҳам овардани шароит барои ворид шудан ба бозорҳои нав; - мубодилаи озои иттилоот ва паҳнкунии босуръати инноватсия);

- тавсеаи имкониятҳои рушди соҳибкорӣ (барои воридшавии иштирокчиёни нави бозор ба бозор шароит фароҳам оварда мешавад; беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ; ҷалби соҳибкории хурду миёна ба кластер).

Инкишофи шакли кластери ташкили истеҳсолот талаби ҳақиқии замон, омилҳои муҳими зиёд кардани самарҳои истеҳсолот гардид. Амалия ба таври боварибахш нишон медиҳад, ки ин шакли нави ташкили истеҳсолот афзалиятҳои раднашавандае дорад, зеро вай ҳамаи звеноҳои комплекси ягонаи агросаноатии хоҷагии халқро дар бар мегирад. Ин ҷи дар базаи моддию техникаӣ ва ҷи дар баланд бардоштани дараҷаи ҷамъиятии истеҳсолот ва меҳнат, дар мустаҳкам намудани алоқаҳои истеҳсолию иқтисодии байни соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ифода меёбад.

Самаранокии баланди истеҳсолот дар кластерҳо пеш аз ҳама ба он вобаста аст, ки онҳо комёбиҳои илму техникаро зуд ба амал мебароранд, истеҳсоли онҳо ба комёбиҳои раванди илму техника асос ёфтааст. Дар ин ҷо на танҳо барои васеъ ҷорӣ намудани усулҳои индустриалӣ, балки барои ба ҳамдигар бой гардондан ва ба ҳам пайвастании илм ва истеҳсолот шароит фароҳам оварда шудааст. Зиёда аз он, таъсири илм ба истеҳсолот на танҳо аз ҷиҳати комёбиҳои илм, балки бо шаклҳои пешқадами ташкили истеҳсолот, ки дар миқёси васеъ ҷорӣ намудани ин комёбиҳоро таъмин мекунанд, муайян карда мешавад. Самарҳои баланди кооператсияи байнихоҷагӣ ҳам дар арзон кардани арзиши аслии маҳсулот ва ҳам дар тезтар баргардонидани маблағгузорӣ зохир мегардад. Кластер имкон медиҳад, ки ба дараҷаи баланди афзоиши ҳосилнокии меҳнат ноил гарданд. Ҳамаи ин дар комплекс ба афзудани қобилияти рақобати маҳсулоти истеҳсолшаванда мусоидат мекунанд.

Рақобатпазирии маҳсулоти кластер бештар аз рӯи сатҳи арзиши он муайян карда мешавад. Дар баробари ин, барои он ки ҳар як иштирокчиёи Ҷиҳади баробар ба хароҷоти худ дошта бошад, ба таври методӣ дуруст ҳисоб кардани ҳиссаи хароҷоти ҳар як иштирокчиёи дар сохтори умумии арзиши маҳсулоти ниҳии кластер муҳим аст. Бо дарназардошти он, ки аксарияти корхонаю ташкилотҳои кластер бисёрсоҳавӣ мебошанд, дар ҳар кадоми онҳо объектҳо ё қисми онҳоро, ки бевосита ба фаъолияти кластер алоқаманданд, аниқ муайян кардан лозим аст. Ин ҳам ба манфиати баробари манфиатҳои ҳар як иштирокчиёи ва ҳам ба баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти ташаккули кластер дар маҷмӯъ мусоидат мекунанд.

А.Б. Илларионов бар ин назар аст, ки ҳалли мушкилоти хусусӣ ва умумии тичорати хурд дар сатҳи системаҳои [2] муниципалии кластерӣ хеле муассиртар аст. Дар баробари ин кластерҳоро ҳам дар заминаи корхонаи калон ва ҳам бо роҳи интегратсияи мустакилонаи шаклҳои хурд ташкил кардан мумкин аст. Варианти дуюм, ба гуфтаи А.Б. Илларионов, барои бисёр муниципалитетҳо реалисттарин аст.

Таҷрибаи кишварҳои, ки дар онҳо ассотсиатсияҳои кластерӣ самаранок фаъолият мекунанд, аз зарурати дастгирии назарраси давлатӣ, махсусан дар марҳилаи ташаккули онҳо шаҳодат медиҳанд. Воситаи муҳиме, ки метавонад бо ин мақсадҳо дар сиёсати минтақавӣ истифода шавад, маблағҳои бучети давлатӣ ва вилоятӣ барои татбиқи барномаҳои соҳавии минтақавӣ ва дигар лоиҳаҳои инноватсионӣ ҷудо карда мешаванд [1].

Дар баробари усулҳои дастгирии давлатии ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионии кластерҳо, татбиқи маҷмӯи тадбирҳо оид ба ҷалби сармояи хусусӣ зарур аст. Таҷрибаи кишварҳои дорои низоми пешрафтаи кластерҳо нишон медиҳад, ки ҳатто худӣ далели таъсиси чунин сохтори маъмул дар хориҷа як ангеаи муҳими интихоби сармоягузори хусусӣ барои сармоягузори маблағҳои худ мебошад.

Дар моҳияти ташкилию иқтисодии худ кластер як шакли ҳамкориҳои байнисоҳавӣ ва якҷоякунӣ, маҷмӯи соҳаҳои мухталифи саноат (кишоварзӣ ва саноат, ки ашъи хомӣ онро коркард мекунанд) бо равандҳои алоҳидаи технологӣ, вале аз ҷиҳати техникаӣ ва иқтисодӣ ба таври органикӣ алоқаманд аст, ки он консентратсияи оптималии истеҳсолот ва маҳсусгардонии он бо комбинатҳои пай дар пай коркардкунандаи ашъи хом амалӣ менамояд. Ташкили кластерӣ бо мавҷудияти робитаҳои зичи технологияи (функционалии) байни шӯъбаҳо, ки бо устуворӣ, инчунин ягонагии мақсад ва манфиатҳои тамоми коллективи истеҳсолӣ фарқ мекунанд, хос аст.

Ҳоло дар Тоҷикистон мушкилоти ҷиддӣ вучуд дорад, ки ба ташаккул ва рушди кластерҳо монеаҳо эҷод мекунанд. Мушкилоти нисбатан ҷиддӣ ҳалли ин масъала мавҷуд набудани концепсияи дақиқи давлатии рушди кластер мебошад. Мавҷуд набудани концепсияи мазкур боиси фаҳмиши нодурусти моҳияти кластерҳо, ҳаммонандсозии онҳо бо собиқ комплексҳои ҳудудии истеҳсолӣ ва шаклҳои амудӣ муттаҳидшудаи муносири намуди холдинг мегардад. Ин гуна иваз кардани мафҳумҳо

аслан хавфнок буда, ба фаҳмиши дуруст ояндабиниҳо ҳалал мерасонад ва вазияти ҳақиқии истеҳсолиро ҳамчун ҳолати дилхоҳ нишон медиҳад.

Дар марҳилаи аввали ташаккули кластер бояд аз ҳисоби намояндагони мақомоти ҳокимияти вилоятӣ ва ҳукуматӣ, соҳибкорон, роҳбарон ва дигар шахсони манфиатдор, ки ба ташкили корҳои табиғотӣ ва сафарбаркунӣ қобилият доранд, бо роҳи баргузор намудани семинару конфронсҳо, муайянсозӣ ва омӯзонидани роҳбароне, ки ба фаъолияти онҳо машғуланд метавонад на танҳо ақидаҳои ташкили кластерро тавлид кунад, балки дар татбиқи он дар амал фаъолона иштирок кунанд.

Монеаи ҷиддӣ дар роҳи паҳн кардани дониш дар айни замон мавҷуд набудани системаи иртиботи иттилоотии муассир ва пеш аз ҳама дар шакли маводи ҷопӣ мебошад.

Ба кулӣ беҳтар шудани сифат ва рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзии ватанӣ ҳалли мунтазамии мушкилоти ҳамаи иштирокчиёни бозор оид ба ин маҳсулот, ҳамкориҳои зичи онҳоро ҷиҳати ҳифзи манфиатҳои онҳо, мусоидат ба таҳия ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ, ташкили шабакаи ягонаи минтақавии савдо бо тамғаи умумӣ барои ҳамаи иштирокчиён барои маҳсулоти фурухташуда, омилҳои мусбӣ таъсирасони шакли кластери ташкили истеҳсолот мебошанд.

Барои ноил шудан ба бартариҳои рақобатӣ дар бозори кишоварзӣ дар шароити рақобати ҷаҳонӣ нақши ҳалкунанда ба истифодаи технологияҳо ва таҷҳизоти инноватсионӣ, интенсивӣ ва сарфакунадани захираҳо тааллуқ дорад, ки ин тавассути муттаҳидсозии қувваҳои на танҳо истеҳсолкунандагон ва коркардкунандагон, балки ташкилотҳои илмӣ, таълимӣ, иттилоотӣ ва машваратӣ амалӣ мегардад.

Хулосаҳои асосие, ки аз таҳлили назарияҳои кластерӣ бароварда мешаванд, ба андешаи мо, инҳоянд. Аввалан, кластер ба гирифтани корхонаҳое, ки сохторҳои муосири амудӣ ҳамгирошуда иҷозат медиҳанд, ҳеҷ иртиботе надорад. Ин як системаи ҳукукии пӯшида нест. Кластер як иттиҳодияи бисёр ташкилотҳо ва корхонаҳо дар асоси ихтиёрӣ барои ноил шудан ба ҳадафи муайяни умумӣ мебошад. Сониян, муносибати кластерӣ, пеш аз ҳама, бояд аз нуқтаи назари рақобатпазирӣ баррасӣ шавад. Ҷанбаи асосии баланд бардоштани рақобатпазирӣ бояд ба минтақаҳо нигаронида шавад. Сеюм, афзалиятҳои рақобатӣ дар кластерҳо асосан на аз ҳисоби омилҳои ирсӣ (захираҳои табиӣ ва дигар), балки аз ҳисоби омилҳои бадастомада (дониш, кадрҳои баландихтисос, навоарӣ, иттилоот ва ғайра) ба вуҷуд меоянд. Чорум, фарқи куллии байни кластер аз комплексҳои ҳудудии истеҳсолии қаблан мавҷудбуда ва дигар сохторҳои шабех дар он аст, ки таъсири синергетикӣ мавҷуд аст, ки бо робитаҳои зич, дарозмуддат ва мутақобилан судманди аъзоёни кластер, инчунин сохторҳои дохилии онҳо таъмин карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Гусаков А. Г. Система агротехнопарков как основа развития агропромышленного комплекса РФ. http://pro-consalting.ru/stati/sistagroteh_parkkomplRF.Php
2. Илларионов А.Е. Стратегические кластеры в муниципальной экономике. <http://journal.vlsu.ru/index.php?id=723>.
3. Марков Л.С. Проблемы реализации кластерной политики в России. Научный эксперт, 2007, № 4.
4. Митенев В.В., Кирик О.Б. Кластер как фактор развития экономики. http://journal.vssc.ac.Ru/php/jou/34/art34_06.Php
5. Некрасов Н., Болдов Д. Стратегические направления развития АПК Самарской области: достижение конкурентоспособности в условиях глобальной экономики//«Агро-Информ», ОГУ «Самара- АРИС», май 2008 (115).
6. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ, Душанбе, 2022.

Кабутов Қ.М.

МАСОИЛИ ТАЪМИНИ КАДРИИ САВДОИ ЧАКАНА ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур яке аз масоили воқеан муҳим ва ҳалталаб мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Ҳамагон мушоҳида менамоянд, ки рушди савдои чакана аз кадрҳои касбӣ ва салоҳиятнок вобастагӣ дорад. Бинобар ин, таъмини савдои чакана бо кадрҳо ва масъулини соҳа хеле муҳим аст.

Вожаҳои калидӣ: савдо ва хӯроки омма, меҳнат, савдои чакана, моликият, захираҳои меҳнатӣ, кормандон, иқтисодии кадрӣ, ҳосилнокии меҳнат, бозори меҳнат.

Кабутов К.М.

**ВОПРОСЫ КАДРОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ В
СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ**

В данной статье исследован один из самых важных и актуальных вопросов. Все замечают, что развитие розничной торговли зависит от профессионального и компетентного персонала. Поэтому очень важно обеспечить розничную торговлю кадрами и ответственными работниками.

Ключевые слова: торговля и общественное питание, рабочая сила, розничная торговля, имущество, трудовые ресурсы, работники, кадровый потенциал, производительность труда, рынок труда.

Kabutov K.M.

**ISSUES OF PERSONNEL PROVISION OF RETAIL TRADE
IN MODERN CONDITIONS**

In this article, one of the most important and urgent issues has been investigated. Everyone notices that the development of retail trade depends on professional and competent personnel. Therefore, it is very important to provide retail trade with personnel and industry officials.

Key words: trade and mass catering, labor, retail trade, property, labor resources, employees, personnel capacity, labor productivity, labor market.

Яке аз соҳаҳои муҳими иқтисоди миллӣ, ки дар шароити муосир сатҳи зарурии рушдро нигоҳ доштааст, савдои чакана ба ҳисоб меравад. Таҷрибаи ислоҳоти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки соҳаи савдо ва хӯроки умумӣ мутобиқати бештарро ба шароити иқтисоди бозорӣ нишон дод.

Бояд таъкид кард, ки рушди босуботи савдои чакана ҳамчун зерноми муҳими соҳаи савдо барои дурнамо ва ноил шудан ба ҳадафҳои иқтисодии он аз бисёр ҷиҳат аз таъмини кадрӣ соҳа вобастагӣ дорад. Маҳз ташаккули низоми самараноки таъмини кадрӣ ҳамчун заминаи татбиқи стратегияи рушди иқтисодии кадрӣ савдои чакана имконият фароҳам меорад, ки самтҳои дарозмуддати рушди онҳо муайян шаванд, ҳадафҳо аниқ ва роҳҳои ноилшавӣ ба онҳо муқаррар гарданд. Ҳамаи ин тадбирҳо самаранокии фаъолияти субъектҳои савдои чакана ва мавқеи пешсафӣ дар бозорро таъмин менамоянд ва барои рушди минбаъдаи онҳо заминаи устувор мегузоранд.

Нақш ва аҳамияти рушди савдои чакана дар шароити муосир дар самти таъмини аҳоли бо молу хизматрасонӣ боз ҳам боло меравад. Алҳол дар бозори ҷаҳонии савдои

чакана тамоюлхооро мушохида кардан мумкин аст, ки бо рақамикунонии равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва ташаққули иқтисоди сабз вобастагӣ доранд. Равандҳои зикршуда ба савдои чакана низ таъсири худро мерасонанд. Бинобар ин дар диссертатсия мо диққати махсусро ба рушди савдои чакана дар шароити зухуроти номбаршуда равона намудаем.

Зернизоми чаканаи савдои дохилӣ дар шароити имрӯза қариб 90 %-и гардиши моли ҷумҳуриро ташкил медиҳад ва низоми мураккабе дар доираи муҳити иқтисодиву иҷтимоии зудтағйирёбандаи бозорӣ мебошад. Ҳамаи чараёнҳои мусбат ва манфие, ки дар ҳаёти иқтисодиву иҷтимоии мамлакат ба амал меоянд, пеш аз ҳама дар фаъолияти субъектҳои савдои чакана инъикос меёбанд. Ҳиссаи он ҳамчун бахши махсуси иқтисодиёти миллий дар истеҳсоли ММД-и ҷумҳурӣ дар соли 2021 тақрибан 13 %-ро ташкил дод. Дар шароити муосир ҳиссаи шугли аҳоли дар соҳаи савдо ва ҳӯроки умумӣ тадриҷан зиёд гашта, тибқи омори расмӣ алҳол беш аз 6,5 %-и шумораи аҳолии фаъоли иқтисодиро ташкил медиҳад.

Таҳлили таърифҳои гуногуни мафҳуми савдо ба мо имкон дод, ки онро ҳамчун фаъолияти махсус оид ба расонидани неъматҳои моддӣ аз зинаи истеҳсолот то истеъмолгарони ниҳой бо роҳи хариду фурӯши онҳо бо мақсади таъмини тақозои пардохтпазирӣ харидорон ва гирифтани фоида таъриф диҳем[4. С.-98].

Мо савдоро аз рӯи мазмун ва табиноти вазифавии худ ҳамчун соҳаи мустақили иқтисоди озорӣ, намуди махсуси фаъолияти соҳибкорӣ ва шакли муомилоти молу меҳнати ҷамъиятӣ баррасӣ менамоем (расми 1).

Ба андешаи мо, аз нуқтаи назари фаъолияти амалӣ мувофиқи мақсад аст, ки омилҳои асосии ба рушди савдои чакана таъсиррасон дар шароити амали механизмҳои бозорӣ ва рақобати шадид дар бозори истеъмоли муайян карда шавад.

Расми 1 – Савдо ҳамчун соҳаи иқтисодиёти миллий, намуди фаъолияти иқтисодӣ ва шакли меҳнати ҷамъиятӣ (пешниҳоди муаллиф)

Яке аз омилҳои муҳимтарини рушди савдои чакана – ин таъмини рушди он бо кадрҳои зинаҳои гуногун ба ҳисоб меравад. Умуман меҳнат дар соҳаи савдои чакана хусусиятҳои хосро доро мебошад ва раванди ташаққули иқтисодии кадрӣ низ дар шароити муосир тағйир ёфтааст.

Муайян карда шуд, ки ҳамаи равандҳои меҳнатие, ки кормандони корхонаҳои савдо иҷро мекунанд, вобаста ба моҳият ва мазмуни худ ба ду намуд тақсим мешаванд:

- вобаста ба ивази шакли арзиши мол;

- вобаста ба идомаи раванди истеҳсолот дар соҳаи муомилот.

Ҳамин тавр, раванди меҳнат дар корхонаҳои савдо бо хусусиятҳои дучониба доштан, идомаи раванди истеҳсолот дар соҳаи муомилот алоқаманд будан, якранг ва айни замон фишори зиёди асабӣ ва ҷисмонӣ доштан, таъсири назарраси омилҳои эҳтимоли ва шиддатнокӣ ба он ва натиҷаи ниҳонии меҳнат на маҳсулот, балки хизматрасонӣ будан тавсиф дода мешавад [5. С.-79].

Таҳлили гузаронидашудаи нишон дод, ки бозори истеъмолии шаҳри Душанбе дар ҳамалоқамандӣ бо раванди ислоҳоти иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ иукишоф ёфта, ба фаъолияти субъектҳои соҳаи савдо диққати махсус равона шуда истодааст.

Мувофиқи маълумотҳои овардашуда дар соли 2021 дар муқоиса бо соли 2000 ҳаҷми гардиши савдои чаканаи шаҳри Душанбе ҳислати устуворро соҳиб гардид ва дар нархҳои муқоисавӣ то 29 маротиба афзуд. Ҳамчунин ҳиссаи шаҳри Душанбе дар гардиши ҷумҳуриявӣ савдои чакана дар соли 2021 қариб 24 %-ро ташкил додааст.

Таҳлил нишон дод, ки новобаста аз тамоюлҳои мусбат дар шароити муосир дар соҳаи савдои чаканаи шаҳр мушкилоту проблемаҳо ҷой доранд, ки ба сатҳи сифати хизматрасонӣ ба харидорон таъсири манфӣ мерасонад. Ба қатори мушкилоти асосӣ механизми номукаммали рушди инфрасохтори савдои чакана, беасос баланд гардидани нархҳо ба маҳсулот, касбияти нисбатан пасти кормандон ва ғайраро номбар намудан мумкин аст [3. С.-78].

Махсусан бояд қайд кард, ки дар бозори савдои чаканаи шаҳри Душанбе дар самти таъмини кадрӣ он мушкилот ва масъалаҳои ҳалталаб хеле зиёд аст. Дар ин робита махсусан масъалаи тайёр кардани кадрҳо, бахусус кадрҳои зинаи миёнаи соҳаи савдо, ки бевосита ба истеъмолгарон хизмат мерасонанд, қайд кардан мумкин аст. Таҳлили пурсиши коршиносони соҳа ба мо имкон дод, ки чунин ҳулоса барорем, ки сатҳи салоҳияти касбии ин категорияи кормандон дар сатҳи хеле паст қарор дорад. Ҳамчунин фарқияти хеле зиёд дар самти сифати хизматрасонӣ ва салоҳияти касбӣ дар байни кормандони марказҳои савдо ва бозорҳои фурӯши чакана ба назар мерасад.

Мушкилоти дигар ин дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашудани низоми тайёр кардан ва тақмили ихтисоси кадрҳои категорияи миёна барои савдои чакана ба ҳисоб меравад [2. С.-114].

Аз ҷониби мо омилҳои ба низоми таъмини кадрӣ савдои чакана таъсиррасон ошкор гардидаанд. Ба таври аъъанавӣ мо ҳамаи омилҳоро ба омилҳои муҳити дохилӣ ва берунӣ гурӯҳбандӣ намудем.

Ба қатори омилҳои берунӣ сатҳи рушди иқтисодии кишвар ва минтақаи алоҳида, вазъи бозори меҳнат, заминаи конунгузории танзимкунандаи муносибатҳои иқтисодию меҳнатӣ, сифати низоми маориф ва зинаҳои он, вазъи демографӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Ба гурӯҳи омилҳои муҳити дохилӣ вазъи иқтисодию иҷтимоии корхона, услуби дар корхона истифодашавандаи роҳбарӣ, фарҳанги дохилиташкилотӣ, сатҳи самаранокӣ низоми идоракунии кормандон, шароити меҳнат, муҷаҳҳазгардонии техникаи ҷойҳои корӣ, сифатҳои шахсии корманди мушаххас дохил мешаванд [1. С.-29].

Дар асоси таҳлили тамоюлҳои рушди савдои чаканаи шаҳри Душанбе, афзалиятҳои зерин барои дурнамои инкишофи он дар умум муайян карда шудаанд:

- тақмили заминаи меъёрию ҳукуқии ташкили савдои чакана;
- татбиқи шаклҳои муосири корхонаҳои савдои чакана;
- таъмини бехатарии молу хизматрасонӣ, риояи қатъии қоидаҳои беҳдошт ва ҳимояи ҳукуқии истеъмолкунандагон;
- татбиқи технологияҳои рақамӣ дар савдои чакана.

Дар самти тақмили низоми таъмини кадрӣ савдои чакана бошад, дар таҳқиқот пешниҳодҳои зерин асоснок карда шудаанд:

- ҳавасмандгардонии таъсиси ҷойҳои нави корӣ дар савдои чакана;

- такмили низоми нақшагирии эҳтиёҷот ба кадрҳои савдои чакана дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои алоҳидаи он;
- амалӣ намудани таҳлили тақозо ва арзаи нерӯи корӣ дар савдои чакана;
- ташкили чорабиниҳо, ки барои рушди иқтисодии кадрҳои савдои чакана ва баланд шудани ҷолибияти соҳаи савдо нигаронида шудаанд.

Ба андешаи мо, масъалаи муҳим ва ҳалталаб дар шароити имрӯза ин низоми тайёркунӣ ва такмили ихтисоси кормандони савдои чакана мебошад. Мо чунин мешуморем, ки дар ҷумҳурӣ зарурати воқеии ташаккули низоми тайёркунӣ ва такмили ихтисоси кормандони соҳаи савдо, бахусус зернизомии чаканаи он ба миён омадааст. Бо ин мақсад амалӣ намудани самтҳои зерин пешниҳод ва асоснок карда шудаанд[6. С.-207].:

- таъсиси марказҳои бозомӯзӣ ва такмили ихтисоси роҳбарон, мутахассисон ва кормандони хизматрасони субъектҳои савдои чакана;
- ташкил ва гузаронидани семинару тренингиҳо оид ба масъалаҳои баланд бардоштани сифати хизматрасонии савдо;
- амалӣ намудани барномаҳои махсуси баланд бардоштани тахассуси роҳбарони субъектҳои соҳибкорӣ хурд ва соҳибкорони инфиродӣ оид ба васеъ намудани бизнес, таҳияи нақшаи соҳибкорӣ, қонунгузории андоз ва ғайра.

Бояд қайд кард, ки кормандони соҳаи савдои чакана дар шароити муосир дорои салоҳиятҳои рақамӣ бошанд, зеро имрӯз рушди ягон соҳаи иқтисоди миллиро бе татбиқи технологияҳои рақамӣ инноватсионӣ тасаввур кардан мушкул аст. Дар шароити муосири гузариши рақамии савдо ҳангоми омодакунии мутахассисон бояд диққати махсус ба ташкил ва рушди салоҳияти рақамӣ дода шавад, ки он татбиқи фаъолияти касбиро дар самти идоракунии корхонаҳои савдо таъмин менамояд.

АДАБИЁТ

1. Арзёбии омилҳои ба рушди иқтисодии кадрҳои савдои чакана таъсиррасон / А.А. Мирзоалиев// Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2023 №1 (45) С. 27-35.
2. Мариншоев М.М. Социально-экономический механизм развития розничной торговли: Монография / М.М. Мариншоев. Под редакцией доктора экономических наук, профессора Хабибов С.Х. – Душанбе: “Ирфон” 2018. – 150.
3. Мариншоев М.М. Омилҳо ва шартҳои рушди савдои чаканаи шаҳри Душанбе. Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон – № 4 (38) - Душанбе, 2021 г. С. 75-81.
4. Мариншоев М.М., Султонов З.С. Исследование подходов к оценке качества услуг предприятий розничной торговли/ Мариншоев М.М., Султонов З.С.//Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2019. №4(29). - С. 90-103.
5. Рақамикунонии корхонаҳо ва вазъи рушди иқтисодии сармояи инсонӣ / А.А. Мирзоалиев, Қ.М. Кабутов// Паёми Донишгоҳи давлатии шаҳри Бохтар, 2023 №1, С. 75 – 81.
6. Шаропов Ф.Р. Управление социально-экономическим развитием розничной торговли: Монография / Ф.Р.Шаропов. Под.ред. д.э.н., профессора С.Х., Хабибова – Душанбе: Ирфон, 2018. – 280 с.

Мирзоалиев А.А.

НАҚШИ КАДРҲОИ КАСБӢ ДАР РУШДИ САВДОИ ЧАКАНА

Дар мақолаи мазкур доир ба нақш ва мавқеи кадрҳо дар рушди соҳаи савдои чакана сухан меравад. Бояд зикр намуд, ки кадрҳои касбӣ дар самти самарабахшии фаъолияти корхонаҳо хеле аҳамияти зиёд доранд. Чӣ гунае, ки мо мушоҳида менамоем, дар фаъолияти самарабахши корхонаҳои савдо то ҳанӯз кадрҳо касбӣ ва салоҳиятнок ба ҷашм намерасанд ва бинобар ин дар ҳалли ин мушкилот таҳқиқоту таҳлилҳо зарурияти воқеӣ доранд.

Вожаҳои калидӣ: савдо, кормандон, кадрҳои касбӣ, меҳнат, ҳосилнокии меҳнат, салоҳиятнокӣ, коршиносон, истеъмолкунандагон, бозор.

Мирзоалиев А.А.

РОЛЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАДРОВ В РАЗВИТИИ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ

В данной статье рассматривается роль и место персонала в развитии розничной торговли. Следует отметить, что профессиональные кадры очень важны в направлении эффективности предприятий. Как мы видим, в эффективной работе торговых предприятий пока не видно профессиональных и компетентных кадров, а потому для решения этой задачи действительно необходимы проведения исследования и анализов.

Ключевые слова: торговля, персонал, профессиональные кадры, труд, производительность труда, компетентность, эксперты, потребители, рынок.

Mirzoaliev A.A.

THE ROLE OF PROFESSIONAL PERSONNEL IN THE DEVELOPMENT OF RETAIL TRADE

This article discusses the role and position of personnel in the development of retail trade. It should be noted that professional personnel are very important in the direction of the efficiency of the enterprises. As we can see, in the effective operation of trade enterprises, professional and competent personnel are not yet visible, and therefore, research and analysis are really necessary to solve this problem.

Key words: trade, employees, professional staff, labor, labor productivity, competence, experts, consumers, market.

Соҳае пайваста рушд менамояд, агар дастандаркорон дар ҷои худ бошанд ва барои сахмгузоштан пайваста касбияти худро сайқал диҳанд. Ин гуна шахсон метавонад кадрҳои соҳавӣ бошанд. Пурсида мешавад чаро? Борҳо мушоҳида намудаем ва то ҳанӯз эҳсос менамоем, ки кадрҳои берун аз касбият наметавонанд рушду такомули соҳа ва ҳатто як ҷузъи хурди онро таъмин намоянд. Беҳуда нагуфтаанд “Ҷой барои ҳама, ҳама дар ҷои худ”. Ин раванд бояд таҳлил ва ҷорачӯӣ гардад.

Равандҳое, ки дар савдои чакана ба амал меоянд, бевосита бо равандҳои ислоҳоти иқтисодиёти муосир алоқаманданд.

Савдо ба яке аз шаклҳои дастраси фаъолияти иқтисоди барои соҳибкори табдил ёфта, шумораи бештари корхонаҳоро мутамарказ кардааст. Он инчунин аз рӯи шумораи коргароне, ки дар он кор мекунанд, мавқеи пешсафро ишғол мекунад - тибқи маълумоти

АОНПҚТ, дар он тақрибан 17% аҳолии қобили кор кор мекунанд ва ба гуфтаи коршиносони мустақил, ин рақам ду маротиба зиёдтар аст.

Сарфи назар аз консентратсияи баланди захираҳои инсонӣ, савдо дар ҳама соҳаҳои иқтисодиёт аввалин шуда ба кадрҳои баландихтисос эҳтиёҷоти шадид дошт. Ва ба ҳамин тарик, имкон дод, ки қисми зиёди аҳоли дар раванди бозсозии иқтисодиёт бе кор монда, зинда монад. Дар натиҷаи ин «кушодагӣ» савдо ба соҳае табдил ёфт, ки дар он ӯнамаи зинаҳо ва самтҳои маориф намояндагӣ мекарданд. Аммо гуногунии дониш ба инкишофи савдо мусоидат накард, балки танҳо имкон дод, ки талаботи истеъмолкунандагон ба дараҷаи минималӣ қонеъ гардад. Баробари аз савдо барқарор шудани саноат ва дигар соҳаҳои хоҷагии халқ, коркунони дорои маълумоти умумӣ ва касбӣ-техникӣ ба кор бармегарданд ва ба ҷойҳои холии ба вучудомадаро одамоне ишғол мекунанд, ки аксар вақт маълумоти касбию техникӣ надоранд.

Дараҷаи пасти тайёрии коркунони савдору танҳо дар солҳои охир роҳбарони муассисаҳои савдо ба як қатор сабабҳои асосие, ки ба суръати таракқиёти савдои чаканафурушии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалал мерасонанд, вобаста мекунанд. Дар шароити рақобати шадидтар аз сабаби вуруди операторони чаканаи ғарбӣ ба бозори мо, ба даст овардани нишондиҳандаҳои фуруши маҳсулот танҳо аз ҳисоби автоматикунунии ҷараёнҳои савдо ва технология ва ҷорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ имконнопазир аст. Хароҷоти техника ва технологияи нав самарабахш ва инвентаризация - даврзананда метавонад, агар кадрҳои муассисаи савдо дониш ва ихтисоси махсус дошта бошанд.

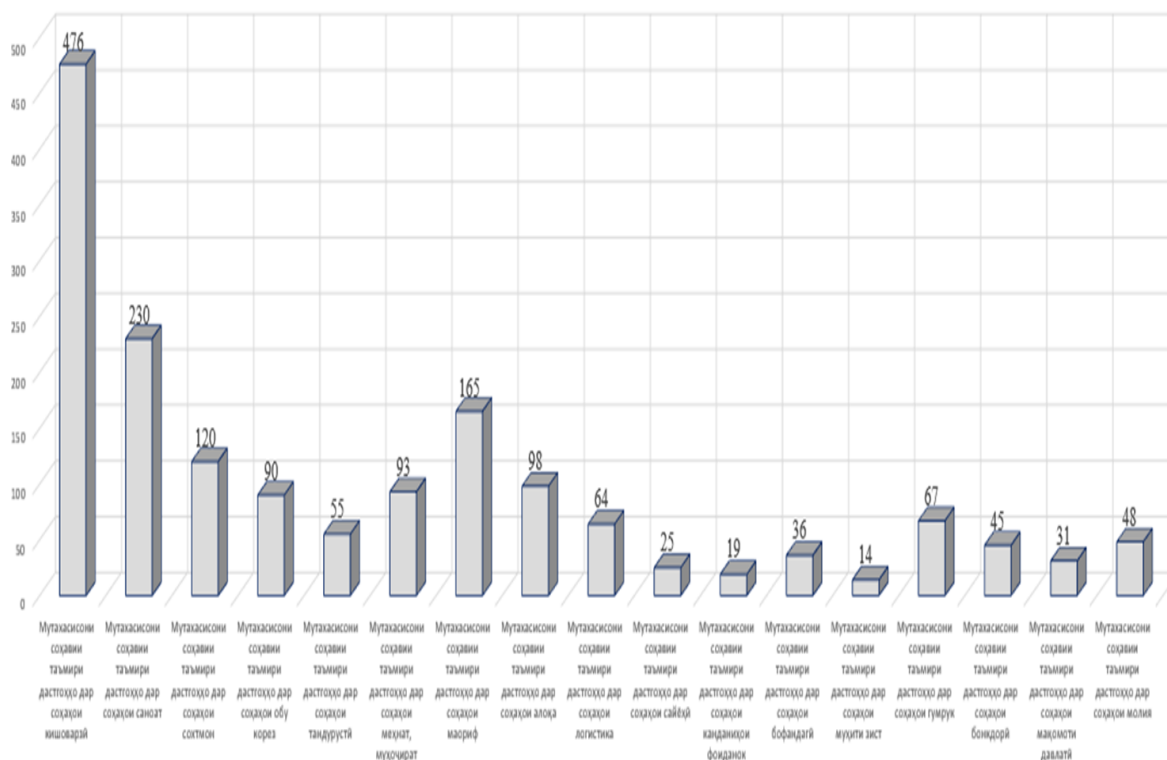
Ба гуфтаи коршиносони савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо назардошти тамоюлҳои рушди он - муттаҳидсозии муассисаҳои савдои чакана ва рушди форматҳои шабакавӣ, таҷдиди сохтори системаи тақсими маҳсулот ва пурзӯр кардани рақобат, пайдоиши синфҳо ва гурӯҳҳои нави молҳо, мураккабии технологияи фуруш - дар оянда бештар аз 10 ҳазор нафар мутахассисони дорои маълумоти касбӣ (миёна ва олӣ) метавонанд бо ҷои кор таъмин шаванд. Ва барои он ки дониши кадрҳо ба фуруши баланд табдил ёбад, роҳбарияти муассисаи савдо бояд кори кормандонро бо назардошти вазъи бозор ташкил карда, инчунин усулҳои самарабахши идоракунии кадрҳоро ба кор барад.

Савдо ҳамчун алоқаи байни истеҳсолот ва истеъмол нақши муҳим мебозад. Вазифаи асосии он иборат аз он аст, ки тақсим ва ҳаракати ресурсҳои моддӣ аз соҳаи истеҳсолот ба соҳаи истеъмол тавре ташкил карда шавад, ки мол дар сари вақт дар ҷои зарурӣ, ба миқдори кифоя, ассортимент ва сифати дуруст таъмин карда шавад. Дар баробари ин барои инкишофи соҳаҳои хизматрасонӣ — нақлиёт, бонк ва ғайра шароити зарурӣ ба вучуд меоварад.

Дараҷаи тахассусӣ ва салоҳияти касбӣ, ки муҳимтарин хусусиятҳои бозори меҳнат мебошанд [5, С. 18], гуногунрангии сармояи инсониро муайян мекунанд. Тамоюли тақсими аҳолии шуғл аз рӯи сатҳи малака ва тахассус дараҷаи талаботро ба сифати муайяни сармояи инсонӣ нишон медиҳад [4]. Эҳтиёҷот ба кормандон барои ишғол намудани ҷойҳои холи дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар расми 1 нишон дода шудааст.

Равшан аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон эҳтиёҷоти бештар ба коргарон ба мутахассисони соҳаи муҳандисӣ ва сохтмон дараҷаи баланди тахассус рост меояд. Дар айни замон, касбҳо дар соҳаи тарроҳии таҷрибаи муштариён (дизайнерҳои UX), омӯзиши мошинсозӣ, таҳияи мобилӣ ва фронт-энд, тарроҳии scrum ва технологияҳои agile, инчунин мутахассисон ба монанди соҳиби маҳсулот - соҳиби маҳсулот, таҳиягарони fullstack муҳандисони DevOps талабот зиёданд. Талабот ба кадрҳои рақамӣ афзоиш меёбад, рақобат байни корфармоён барои ҷалби кадрҳо на танҳо аз корхонаҳои дигари онҳо афзоиш меёбад [1, С. 61-64]. Маҳз ширкатҳои инноватсионӣ метавонанд ҳамчун агентҳои тағйирот дар маҷмӯъ дар иқтисодиёт ва дар бозори меҳнат хидмат кунанд [2, С. 20-31], аз ҷумла: онҳо бояд ҳам барои фуруш ва ҳам барои кормандони касбии иқтисодиёти рақамӣ дар бозори ҷаҳонӣ рақобат кунанд. Аммо, мутаассифона, ҳиссаи ҷунин ширкатҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бениҳоят кам аст - ҳамагӣ 1% коргарон ва мо ҷунин мешуморем,

ки ин барои таъсири назаррас ба рушди бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2025 кофӣ нест [3, С. С. 151-156].

Расми 1. – Эҳтиёҷот ба кормандон барои ишғол намудани ҷойҳои кории ҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [таҳияи муаллиф]

Аз сабаби ҷолибияти баланди инвеститсионии савдои чакана шумораи корхонаҳои нав дар саноат мунтазам меафзояд - тибки маълумоти АОНПҚТ, суръати афзоиши корхонаҳо дар соҳаи савдои чакана аз нишондиҳандаҳои умумии иқтисодии миллӣ нисбат ба соҳаҳои алоҳидаи саноат хеле зиёд аст. Дар навбати худ афзудани шумораи муассисаҳои савдо ба бозори меҳнат таъсири худро мерасонад - талабот ба коркунони фурушанда ва ёрирасон зиёд аст.

Дар мафҳуми умумӣ, меҳнатро метавон ҳамчун як соҳаи фаъолияти муайян кард, ки ба шахс дар роҳи табдил додани захираҳои мавҷуда ба маҳсулот барои истеъмоли шахсӣ ё ҷамъиятӣ хос аст. Ҳар як кор аз як қатор унсурҳои раванди меҳнат иборат аст. Дар мавриди савдои чакана ин унсурҳоро чунин тавсиф кардан мумкин аст: субъекти меҳнат корманди муассисаи савдо мебошад; технологияи меҳнат дар савдои чакана аз руи соҳаи фаъолияти муассисаи савдо пешаки муайян карда мешавад, аз ҷумла, барои коркунони асосии фуруши он аз фуруши мол бо тарзи муайян (усул) иборат аст; предмети меҳнат дар савдои чакана маҳсулот мебошад; воситаи меҳнат дар савдо маҷмӯи унсурҳои базаи моддию техникии он (минтақаи савдо, таҷҳизоти савдо ва технологӣ, воситаҳои ҳисобу китоб, алоқа ва ғайра) мебошад; маҳсули меҳнат дар асоси гуфтаҳои боло хизмати савдо мебошад аълоӣ, яъне хизматрасонӣ оид ба фуруши мол, ки дар натиҷаи ҳамкориҳои бевоситаи фурушанда ва харидор, инчунин фаъолияти фурушанда оид ба қонунҳои гардонидани талаботи харидор ҳангоми хариди мол фаҳмида мешавад[8, С. 34-36].

Ақсар вақт харидорон дар баробари мол ба предмети меҳнат дохил мешаванд. Дар шароити муайян, охирин, воқеан, метавонад предмети меҳнати фурушанда бошад. Аммо, бо ин нуқтаи назар танҳо бо тахминҳои муайян розӣ шудан мумкин аст.

Таърифи анъанавии мафҳуми чакана бо истилоҳи «истеъмолкунандаи ниҳой» амал мекунад. Дар баробари ин маълум кардани мақсади хариди мол ба салоҳияти фурӯшанда дохил намешавад. Худи далели чунин харид ҳанӯз нияти шахсро барои истеъмоли шахс нишон намедихад - масалан, хариди мол барои тӯхфа бо мақсади истеъмоли шахсӣ анҷом дода намешавад ва худи харидор расман истеъмолкунандаи интиҳой нест. Аз ин нуқтаи назар, протсессии хизматрасонино на конеъ гардондани талаботи харидор, мақсади ниҳоии савдо доништан зарур аст. Дар ин сурат вай ҳамчун объекти ҳақиқии меҳнати фурӯшанда баромад карда метавонад[7, С. 90-93].

Нуқтаи дигаре, ки мақола диққатро ба он ҷалб мекунад, ин аст, ки фурӯши мол дар савдои чакана маҷмӯи томи амалиётест, ки на ҳамеша бо додани мол анҷом меёбад. Ҳамин тариқ, фурӯшанда метавонад қурбонии меҳнати худро сарф кунад ва маҳсулотро намоиш диҳад, ки бо ин ё он сабаб дар ниҳоят хариди намешавад. Яъне субъекти меҳнат аз ашё (мол) ва воситаҳои меҳнат истифода бурда, дар ниҳояти қор ба мақсади асосӣ — фурӯши мол ноил намешавад. Дар ин ҳолат, мавзӯи қори фурӯшандаро метавон муошират бо харидори эҳтимолӣ номид, ки натиҷаи он на фурӯши мол, балки хидмати машваратӣ хоҳад буд.

Ҳамин тариқ, ба назар чунин мерасад, ки ба истиснои ҳолатҳои махсуси дар боло зикршуда, схемаи раванди меҳнат дар савдои чакана бояд боз як унсур дигар — объекти меҳнат, яъне онеро, ки меҳнати қорқунони муассисаи савдо ба он нигаронида шудааст, дохил кунанд. Чунин аст, ки дар мақола нишон дода шудааст, ба харидор бояд диққати асосӣ равон карда шавад.

Муаллиф хусусиятҳои зерини меҳнатро дар савдои чакана қайд мекунад:

1) меҳнат дар савдои чакана характери дугона дорад – дар ҳама гуна қорқунони савдо меҳнат ҳам бо идомаи равандҳои истеҳсолӣ дар соҳаи муомилот ва ҳам бо тағйири шакли арзиш алоқаманд аст, яъне қорқунони савдо вазифаи истеҳсолиро расонидани мол ба истеъмолкунандагон ва моли бесама, ки бо тағйир додани шакли арзиши молро иҷро мекунад;

2) меҳнате, ки бо идомаи равандҳои истеҳсолӣ дар соҳаи муомилот алоқаманд аст, дар тамоми раванди меҳнат саҳми қалонро ишғол мекунад, вале музди он нисбат ба дигар соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ ба ҳисоби миёна қамтар аст (дар айни замон савдои чакана таносуби музди қори қорқунони бештар муздиқиранда... ва қаммуздиқиранда дар байни ҳамаи соҳаҳои дигари хоҷагии қалқ — музди қори ин қатегорияҳои қорқунон 32,7 қаробар фарқ мекунад);

3) қор дар муассисаҳои савдои чакана характери якранг буда, дар айни замон шиддати қалони қисмонӣ ва асабро талаб мекунад;

4) ба фаъолияти иқтисодии қорқунони савдои чакана ва махсусан ба раванди меҳнат омилҳои сершумори эҳтимолӣ (шиддатнокии қараёни муштарӣён дар давоми рӯз, тағйирёбии талабот ба қурӯҳҳои маҳсулот, вобастагии натиҷаҳои ниҳоии фаъолият аз маҳалли қойқиршавӣ иншооти савдо ва ғ.) таъсир мерасонанд);

5) инфраструктураи саноат аз руи ҳақм ва шумораи қорқуноне, ки молҳои рӯзқор мефурӯшанд, асосан аз қорқунони қурди савдо иборат аст;

6) маҳсули меҳнат дар савдои чакана хизматест, ки ба харидорон расонида мешавад, ки аз руи моҳияти худ моддӣ нақардидааст, ки баҳо додани натиҷаҳои онро аз қиҳати иқтисодӣ душвор меқардонад;

7) тарқиби ресурсҳои меҳнатӣ дар савдои чакана бо чунин хусусиятҳо характернок қарда мешавад: асоси қадрҳои муассисаҳои савдору занон ташқил медиҳанд (барои ин қатегорияи қадрҳо ташқили махсуси меҳнатро талаб мекунад); қорқунони ширқатҳои қурди «оила» ҳешу табор ё ҳешу табор мебошанд; ақсарияти қорқуноне, ки дар донишқадаҳои миёнаи махсус ва донишқадаҳои олий таҳеил мекунад, савдору қори мобайнӣ мешуморанд. Ташқили меҳнат дар қорқунони савдо бо назардошти ҳамаи хусусиятҳои қайдқарда бояд ба роҳ монда шавад.

Чӣ тавре ки маълум аст, ташкили меҳнат барои ҳалли проблемаҳои техникӣ-технологӣ, иқтисодӣ, психофизиологӣ ва иҷтимоӣ Тоҷикистонимой ба мақсади расидан ба мақсади асосии ҳар як корхона дар бозор — ба даст овардани ғолида нигаронида шудааст.

Дар бобати савдои чакана вазиғаҳои ташкили меҳнат аз инҳо иборатанд: таъмин намудани сифати баланди хизматрасонӣ ба харидорон; кам кардани вақти харидорон барои хариди мол; самаранок истиғода бурдани ҳамаи намудҳои захираҳои дар ихтиёри ташкилоти савдо мавҷудбуда; барои коргарони худ шароити мусоиди меҳнат фароҳам овардан.

Чараёни савдо ва технологияи мағоза аз амалиётҳои пай дар пай ба ҳам алоқаманд иборат буда, аз қабули мол сар карда, то ба харидорон додани он сар мешавад. Ҳамчун объекти идоракунии, ин раванд бо хусусиятҳои зерин тавсиф мешавад:

- шумораи зиёди иштирокчиён, аз ҷумла харидороне, ки рафтори онҳо на ҳамеша пешгӯишаванда аст, аммо умуман бо назарияи навбат тавсиф карда мешавад;
- даврагӣ (сикл ҳамеша аз фурувардани борҳои нақлиёт оғоз ёфта, бо фуруши мол ба охир мерасад);
- параллелизми давраҳо (агар давраро ҳамчун пешбурди як гурӯҳи молҳо баррасӣ кунем, муайян кардан мумкин аст);
- нобаробарӣ дар вақт ва фазо;
- хусусияти эҳтимолий, ки бо тағирёбии талаботи муштариён, нобаробар пешниҳоди мол ва дигар сабабҳо шарҳ дода мешавад.

Мавҷудияти ин хусусиятҳо ноил шудан ба ҳадафи назоратро хеле душвор мегардонад ва онро ба таъсири омилҳои зиёди тасодуфӣ дучор мекунад. Бинобар ин ҳамаи онҳоро роҳбарони муассисаи савдо ҳангоми тартиб додани чараёни савдо ва технологӣ бояд ба назар гиранд.

АДАБИЁТ

1. Басова А.Е., Шамигова А.С. Человеческий капитал и инвестиции в человеческий капитал организации / А.Е. Басова, А.С. Шамигова // В сборнике: Актуальные вопросы и перспективы развития науки и образования. Материалы международной (заочной) научно-практической конференции. Научно-издательский центр «Мир науки». 2016. С. 61-64.
2. Бахшиян Д.В. Зевеке О.Ю. Человеческий капитал как основной ресурс эффективного предприятия, как резонанс на вызовы современного мира / Д.В. Бахшиян, О.Ю. Зевеке // В сборнике: актуальные проблемы науки и техники: достижения, инновации. Сборник статей по материалам всероссийской научно-практической конференции. Под редакцией О.Ю. Зевеке. 2017. С. 20-31.
3. Гурезов С.И. Управление качеством образования и оценки человеческого капитала в общеобразовательных учреждениях / С.И. Гурезов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. 2018. С. 151-156.
4. Кузьминов, Я. Вероятное воздействие экономического кризиса на систему образования и качество человеческих ресурсов России [Электронный ресурс] / Я. Кузьминов. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/veroyatnoevozdeystvie-ekonomicheskogo-krizisa-na-sistemu-obrazovaniya-i-kachestvochelovecheskih-resurov-rossii-doklad-rossiyskogo>.
5. Кулькова, И. А. Методические подходы и проблемы оценки конъюнктуры рынка труда / И. А. Кулькова // Вестник евразийской науки. – 2018. – Т. 10. – № 1. – С. 18.
6. Петров С.К., Макекадырова А.С. Современные аспекты управления персоналом розничной торговли в условиях пандемии // Лидерство и менеджмент. – 2022. – Том 9. – № 1. – С. 245-258.
7. Султонов З.С. Исследование подходов к оценке качества услуг предприятий розничной торговли/ Мариншоев М.М., Султонов З.С.// Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе: «Точир», 2019. №4(29). - С. 90-103.
8. Шаропов Ф.Р. Управление социально-экономическим развитием розничной торговли: теория, методология, стратегия. Ф.Р. Шаропов. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. – Душанбе. – 2018. – С. 55.

Абдулазизова З.С.

**МУҲАММАД ШАРИФИ ШАВҚӢ - ШОИРИ МАЪРУФИ ФОРСУ ТОЧИК
(АВВАЛИ САДАИ XIX)**

Муҳаммад Шарифи Шавқӣ яке аз шоирони сезабонаи (арабӣ, туркӣ, форсӣ) маъруфи нимаи дуюми қарни XVIII ва аввали садаи XIX аст. Шавқиро ҳамчун шоири барҷастаи замон муосиронаш ба хубӣ эътироф карда буданд. Дар осори Шавқӣ аҳволи мардуми Мовароуннаҳр ва махсусан, аморати Бухоро бо мураккабияи бесару сомониҳояш таҷассум ёфтаанд. Аз ин рӯ арзиши адабияи қимати зебоишиносии ашъори Шавқӣ дар ҳаёти адабии замон калон аст. Шавқӣ яке аз пайравон ва мухлисони услуби Бедил аст. Дар осори Шавқӣ таъсири услуби Бедил назар ба таъсири ашъори шоирони бузург, аз ҷумла, Ҳофизу Навоӣ ва Ҷузулӣ бештар нақш доранд.

Калидвожаҳо: Мовароуннаҳр, аморати Бухоро, шоир, Муҳаммад Шарифи Шавқӣ, услуби Бедил.

Абдулазизова З.С.

**МУХАММАД ШАРИФ ШАВКИ – ИЗВЕСТНЫЙ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКИЙ
ПОЭТ (НАЧАЛО XIX ВЕКА)**

Муҳаммад Шарифи Шавки - один из самых известных трехязычных (владел тремя языками: арабским, тюрским, персидским) поэтов второй половины XVIII века и начала XIX века. Шавки его современники признавали, как выдающегося поэта того времени. В поэтических произведениях Шавки описано сложное положение и беззащитность народа Мавераннахра и, в частности, Бухарского эмирата. Поэтому поэзия Шавки имеет большую ценность в литературной жизни того времени. Шавки - один из последователей и поклонников стиля Бедия. В произведениях Шавки влияние стиля Бедия играет большую роль, чем влияние поэзии великих поэтов, в частности, Хафиза, Навои и Ҷузули.

Ключевые слова: Мавераннахр, Бухарский эмират, поэт, Муҳаммад Шарифи Шавки, стиль Бедия.

Abdulazizova Z.S

**MUHAMMAD SHARIF SHAWKI – FAMOUS PERSIAN-TAJIK POET
(BEGINNING OF XIX CENTURY)**

Muhammad Sharifi Shawki is one of the most famous trilingual (spoke three languages: Arabic, Turkic, Persian) poets of the second half of the XVIII century and the beginning of the XIX century. Shawki his contemporaries recognized mongrels as an outstanding poet of the time. The poetic works of Shawki describe the difficult situation and defenselessness of the people of Movarennahr and, in particular, the Emirate of Bukhara. Therefore, the poetry of Shawki is of great value in the literary life of that time. Shawki is one of the followers and the influence of Bedil 's creativity work. In Andrei's works, the influence of Pushkin's style plays a greater role than the influence of the poetry of great poets, in particular, Hafiz, Navoi and Fusuli.

Keywords: Movarounnahr, Bukhara Emirate, poet, Muhammad Sharif Shavki, Bedil style.

Муҳаммад Шарифи Шавқӣ яке аз шоирони сезабонаи маъруфи нимаи дуюми қарни XVIII ва аввали садаи XIX аст. Шавқиро ҳамчун шоири барҷастаи замон муосиронаш ба хубӣ эътироф карда буданд. Чунончи, ӯ ба гуфтаи тазкиранигори замонаш Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ «дар арабию туркӣ ва форсӣ шеърӣ бисёре гуфта ва девоне тамом карда»-аст, ки хушбахтона қисми зиёди ашъораш дастраси мост [2,224]. Дар осори Шавқӣ аҳволи мардуми Мовароуннаҳр ва махсусан, аморати Бухоро ва муҳити тираи он бо мураккабию бесару сомониҳояш ба дараҷаи муайяне таҷассум ёфтаанд. Аз ин рӯ арзиши адабию қимати зебоишиносии ашъори Шавқӣ дар ҳаёти адабии замон аз осори Мирзо Содиқӣ Муншию Чунайдуллоҳи Ҳозиқ камтар нест.

Бо шаҳодати ашъори Шавқӣ гуфта метавонем, ки вай яке аз пайравон ва мухлисони услуби Бедил аст. Дар осори Шавқӣ таъсири услуби Бедил назар ба таъсири ашъори шоирони бузург, аз ҷумла, Ҳофизу Навоӣ ва Ғузулӣ бештар нақш доранд.

Шавқӣ дар яке аз шеърҳои туркиаш ба мақоми беназири Бедил арҷи баланд гузошта, худро аз асир ва ғуломони камарбанди ин шоири сеҳрофарини форсизабони Ҳинд хондааст.

Форсӣ эл аро расо чухдӯр, Бедил каби бир расоси йукдур.

Мен Шавқӣ анинг сӯзин асири, Белбоғлу муҳибларин бири. [5,67^б].

Тарҷумаи тахтуллафзии шеър:

Миёни шоирони расогӯӣи форсӣ,

Чун Бедил расогӯӣ наёбӣ.

Ман Шавқӣ асири сухани ӯст,

В-аз ғуломони камарбанди ӯст.

Ғеълан шоир кӯшиш кардааст, ки ин гуфтаҳои хешро ба воситаи ашъораш исбот намояд. Чунончи, ин матлаи ғазали Бедилро бо диққати тамом мулоҳиза намоем:

Сурати ваҳме ба ҳастӣ мустаҳам дорем мо,

Чун ҳубоб ойина бар тоқи адам дорем мо [3,8].

Матлаъ ва ду байти дигари Шавқӣ ин аст:

Шабнамосо то муқими боғи имконем мо,

По ба доман, сар ба каф як чашми ҳайронем мо.

Вазъи мо дар гулшани ҳастӣ бисотро набуд,

Ғунчаосо аз ҳаё сар дар гиребонем мо.

Чуз гудози дил зи фурсатҳои айши мо мапурс,

Қатраи ашкиму по бар души мижгонем мо. [4,13^а].

Дар ин ғазали пайравонаи Шавқӣ на танҳо нақшҳои хунарию таъбироти **сабки ҳиндӣ «боғи имкон», «чашми ҳайюн», «гулшани ҳастӣ», «ғунчаи ҳаё», «гудози дил», «фурсати ашк»** ва **«ашки души мижгон»**, балки аз назари равоншиносӣ рӯҳу нафаси гарми Мирзо Бедил равшан мушоҳида мешаванд.

Ин ки мебинем, қаҳрамони лирикии ғазал дар ин лаҳза ба дунё - «гулшани ҳастӣ» дилбастагӣ надорад, аз ҳодисаҳои муҳити хеш дилгир аст, дар қайди ҳаёт ӯро чуз хӯрдани хуни дил - «**гудози дил**» кори дигаре нест. Бақои ӯ дар зиндагӣ ба мисли таъбири **«тоқи адам»**-и Бедил **«ашки нӯки мижгон»**-ро мемонад, ки бо як мижа задан хоҳад даргузашт. Аммо аз назари равоншиносӣ дар девони Шавқӣ чунин ҳолатҳои афтодарӯҳӣ хеле кам дучор меоянд.

Дар бисёр ғазалҳои Шавқӣ нақшҳои хунарии сабки ҳиндӣ назар ба тафаккури амиқӣ бедилӣ, дар сатҳ ва дараҷаи дарки аҳли завқи Мовароуннаҳр сурат пазируфтанд. Ин кӯшишоти мазмунӣ шеърро бештар дунявӣ фаҳми онро осонтару ба талаби замон то як дараҷа мувофиқ кунонидани Шавқиро ҳам дар ғазалҳои пайравонаи бедилӣ ва ҳам дар мухаммасоти бар ғазалҳои алоҳидаи Бедил бастаи шоир дида метавонем.

Аз ҷумла, ин ғазали Шавқиро бо матлаъи зерин мутолеа намоем:

Муганнӣ, бигзар аз ноқуси газзоли суруд ин ҷо,

Ба оҳанги ҳичозӣ занги ғам бояд зудуд ин ҷо. [2, 13^б].

Дар ин ғазал қаҳрамони лирикӣ ба муғаннӣ мурочиат дорад, ки ӯ аз навохтани «сози ноқус» (занги бузурги калисо, ки маъмулан ҳангоми даъвати масеҳиён барои анҷоми маросими мазҳабӣ навохта мешавад) даргузарад.

Чунки ин садо аз ғаму андӯх, маъюсӣ ва яъсу ноумедихо хабар оварда, дар ниҳоди инсон аз дунёи воқеӣ даст афшурда, интизори март буданро мепарварад. Бино бар ин муғаннӣ бояд ба оҳанги «**ҳичозӣ**» (яке аз мусиқии эронӣ, гӯшае дар дастгоҳи шӯр) бинавозад, то ки ин оҳанги хӯшу рафоҳият ва ғизобаҳши рӯҳи некбинӣ аз дилҳо занги ғаму андӯх ва ғубори маъюсию навмедихоро бизудояд. Инак, Шавқӣ дар мақтаи ғазалаш бо пири хирадаш Мирзо Бедил комилан ҳамоҳанг аст ва чун ӯ «**авчи кибриё**»-ро аз «**нақши сучуд**» чӯстааст:

Машав, Шавқӣ, бурун як соат аз майхонаи шавқаш,
«**Ба авчи кибриё**» паҳлӯ занад нақши сучуд ин чо. [2, 13^б].

Дар чанд муҳаммаси бар ғазалҳои Бедил бастаи Шавқӣ баёни фикру мулоҳизаҳои воқеӣ, тасвири ҳолатҳои муҳталифи ҳусну ҷамоли маҳбубагони заминию улвӣ ва ҳаёли бадеии шоир ба таври мӯҷаз ба дараҷаи баланди устодӣ рассомӣ гардидаанд.

Сарчашмаи илҳомӣ яке аз муҳаммасоти Шавқӣ ғазали бо матлаи зерини Бедил будааст:

*Эй ҳаёли қоматат оҳи заифонро асо,
Бар руҳат наззораҳои лағзӣ аз ҷӯши сафо* [3.94].

Дар мисраи аввали ин матлаи ғазал шахси ошиқ дар фироқи дидори маҳбубаи зебои беназир оху нола дорад. Аз назари таносуби сухан миёни нақшҳои ҳунарии «**оҳи заиф**», «**ҳаёли қомат**» ва «асои **пирӣ**» муносибати мантиқӣ вучуд дорад. Чунки, нақшҳои ҳунарии «**ҳаёли қомат**», «**оҳи заиф**» ва «асои **пирӣ**» аз лиҳози вижагӣ бо ҳам умумияту шабоҳат доранд. Ҳаёли қомат, оҳи заиф ва асои пирӣ аломати ростӣ аст. Чун дасти шахси заифи ҳамидақомат ҳаёли қомати рост (истиора аз ростӣ) яъне, асоро ба даст мегирад, ҳатман қомати заифи ҳамидаи ӯ бо шакли рост табдил мешавад. Дар ин мисраъ оҳи заиф аз ҳаёли қомат истиора омадааст.

Аз мисраи якум ошкор шуд, ки ҳаёли сарви қомати маҳбуба қомати дар фироқи маъшӯқа ҳамидаи ошиқро рост намуд. Аз мисраи дуюми байт ҳусну ҷамоли бечуни маҳбубаи Бедил равшантар муайян мегардад. Рухи талъати маҳбуба ба дараҷае зебост, ки аз «**ҷӯши сафо**»-и рӯйи вай ба руҳаш мутсақиман наметавон нигарист. Аз «**ҷӯши сафо**»-и руҳи ӯ «**назораҳои ошиқон**», «**лағжида**» мераванд. Ин гуна васфи сифати ҷамоли зебо мартабаи маъшуқаро ба дараҷаи улвӣ расонида аст. Чунин лавҳаҳои тасвир яке аз вижагиҳои заковати Бедил ва услуби нигориши бедилӣ аст. Ҳоло аз муҳаммаси бар ин ғазал бастаи Шавқӣ танҳо дар пойин ду бандашро ба таври намуна дарҷ менамоем:

*Ҷазбаи ҳуснат зи дил сабру шикебо мекашад,
Лаъли нобат хуни сад бисмил ба ялмо мекашад,
Як нигоҳат обрӯи сад Масеҳо мекашад,
Ранги ҳолат сурма дар чашми тамошо мекашад,
Медиҳад гарди ҳолат ойинаи дилро ҷило.
Эй ба қад - тӯбо, ба лаб - лаълу ба рух - чун офтоб,
В-эй ба гесӯ - сунбули тар, эй ба дандон дурри ноб,
Дар ҳуҷуми бедилонат, эй шаҳи олиҷаноб,
Ҳар қучо завқи тамошоят бар андозад ниқоб,
Кист гардад як миза барҳам занӣ сабромро? ! [1.192].*

Дар банди якуми байти муҳаммас Бедил «ранги хол» ва «гарди хат»-и қаҳрамони лирикиро то ба он дараҷаи оӣ сутудааст, ки холи сиёҳи ӯ ҳатто ба чашми бинанда сурма мекашид. Яъне аз бозтоби ҷилои холи сиёҳаш чашми бинанда равшан мегардад. Дар мисраи дуюми байт, муболиға то ба он масоба расидааст, ки «**гарди хат**»-и вай «**ойинаи дил**»-и бинандаро ҷилою равшанӣ мебахшад. Шавқӣ дар мабной ҳамин васфи «**ранги хол**»-у «**гарди зебои хат**» аз назари равшанӣ дар тангтанги мантиқи сухан сифатҳои

барчаастаи дигари қаҳрамони лирикиро хеле афзун сохтааст. Дар тахайюли Шавқӣ дар мисраи якум нерӯи «**ҷозибай хусн**»-и ҷамоли дилбар аз дили ошиқ, «**сабру шикобо**» ва бурдбориро мерабояд. Дар мисраи дуум «**лаъли ноб**»-аш яъне, ҷилои сурхӣҳои лаби басо покаш «**хусни сад**» ошиқ дар сари роҳаш бисмилро ба тороч мебарад.

Дар мисраи сеум, як партави нигоҳаш арҷу иззат ва қадри ҳайсиати «**сад Масеҳо**»-и ботадиру ҷонбахшро аз миён мебарад.

Дар банди дуоми байти мухаммас Бедил чун «**завқӣ тамошо**» аз ҷеҳраи дилбар ниқобашро барандозад, фарди бурдбортарине ҳатто тоқати он надорад, ки ба фурсати «**як мижа задан**» ба орази ӯ нанигарад. Шавқӣ дар исботи далели ин «**завқӣ тамошо**» аз хусуси бартариҳои ба монанди **қад тубо, лаби чун лаъл, руҳи мисли офтоб, гесӯи ба сони сунбули тар, дандони ҳамчу дурри ноб** ва ниҳоят дар маҷмӯи шахси ҳудӣ дилбар дар сумбули «**шоҳи олиҷаноб**» асноди бисёри ҷолибе овардааст. Дар ин мавридҳо Шавқӣ нақшҳои ҳунарии Бедилро бо овардани ташбеҳот пӯшидаю истиороти пурҷилои рангин аз ҷанд ҷиҳат тақмилу тарвиҷ намудааст. Аммо ибороту таъбирот ва нақшҳои ҳунарии Бедил ташбеҳу истиораҳои он аз доираи тасаввурот ва дарки маъниҳо барои аксари хонандагон душворӣ пеш меорад. Ба «**чаҳми тамошо сурма**» кашидани «**гарди хат**», «**ниқоб барандохтани завқӣ тамошо**» дар назари аввал ба зеҳни хонанда ғайривоқеъ менамояд. Чунки дар ин лавҳаҳо шоир табиатан «**чаҳҳари қобилро**» (маънии шеърро) дар сурати назарфиреб ҷилвагар сохтааст.

Дар се мисраи бар абёти Бедил бастаи Шавқӣ дарки маъниҳо ва амалкарди нақшҳои ҳунари барои хонанда ҷандон душвор нест. Чунин тарзи пайравии Шавқиро дар мухаммасоти ӯ ба ғазалиёти Бедил дар радиғҳои «**мебояд**», «**асту бас**», «**бастам**», «**бурё рехтанд**» ва «**нозим**»-и шоир низ дида метавонем. Ба ин тартиб гуфтани ҳастем, ки Шавқӣ дар ғазалу мухаммасҳои пайравонаи сабки ҳиндӣ услуби бедилиаш дар мазмуну мундариҷа, суварӣ ҳаёлу нақшҳои ҳунари ба дараҷаи муайяне бо Бедил ҳамовозу ҳамоханг гардида, комёбӣҳое ба даст оварда тавонистааст. Дар ин ҷода Шавқӣ суварӣ ҳаёл ва нақшҳои ҳунарии бедилонӣ аз қабилӣ «**гулшани таҳқиқ**», «**наҳли талаб**», «**боли ох**», «**дандони тафаккур**», «**домани муддао**», «**савсани ноз**», «**қасри мавҷ**» ва «**оғӯши ҳаё**»-ро корбаст намудааст.

Бо вучуди ин суварӣ ҳаёлу нақшҳои ҳунари, шоир кӯшиш кардааст, ки дарунмояву шакли бадеии ғазалу мухаммасоташ барои аҳли завқӣ Мовароуннаҳр фаҳмову намунаи ибратбахше бошад ва чунин шеърҳои аз ҳайси равшанӣ ва диди зебоишиносӣ таъби хонандагонашро як навъ шодоб гардонад.

Ба ин тариқ, пас аз баррасию арзёбӣ ва тадқику таҳқиқи ашъори пайравонаи сабки ҳиндӣ ва махсусан услуби бедилии Муҳаммад Шарифи Шавқӣ ба натиҷа ва ҳулосаи зерини илмӣ расидем:

а) Дар осори пайравонаи сабки ҳиндӣ ва услуби бедилонӣ Шавқӣ ашъори сабуқфикронаи тақлидӣ ва аломатҳои қурбони шаклпарастӣ гардидани мазмун тақрибан мушоҳида нашуд.

б) Дар аксари қулӣ чунин пайравии Шавқӣ зиёдтар мазмунҳои воқеӣ, ҳаётдӯстӣ, инсонгароӣю ақоиди панду ахлоқӣ фалсафӣ тарғибу талқин гардидаанд.

в) Шавқӣ дар зимни ашъори пайравонаи ҳеш нуктаҳои муҳимми осори Бедилро тибқи завқӣ аҳли кишвари Мовароуннаҳр шарҳу тавзеҳ намудааст.

г) Бинобар ин Шавқӣ дар асоси далелҳои фавқ, ба андешаи мо яке аз шоирони комёби пайрави Мирзо Абдулқодири Бедил ба шумор меояд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ, Садриддин. Мирзо Абдулқодири Бедил. – Сталинобод, 1954 - С. 192.
2. Возеҳ Қорӣ Раҳматуллоҳ. Тӯҳфату-л-аҳбоб фӣ тазкират-л-асҳоб / Бо матни интиқодӣ ва муқаддимау тасҳеҳи Алиасфар Ҷонфидо.-Душанбе: Дониш, 1977. – 224 с.

3. Мирзо Абдулқодири Бедил. Девони ғазалиёт.- Тошканд, 1892.
4. Муҳаммад Шарифи Шавқӣ. Девон. - Нусхаи №1899. (ДШ).
5. Муҳаммад Шарифи Шавқӣ. Девон, нусхаи №174 (ТШ).

УДК: 32 (575.3)

Қурбонова З.М., Эшонкулова Ф.С.

САМТҲОИ АСОСИИ ҲАМКОРИИ ТОҶИКИСТОН ВА РОССИЯ БАРОИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ МИНТАҚАВӢ

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз оғози ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ дар сиёсати хориҷӣ ҳеҷ гоҳ мавқеъи худро нисбат ба муҳимтарин шарикҳои стратегӣ – Федератсияи Россия тағйир надидааст. Аз қарори барқарорӣ равоҷи дипломатӣ миёни Тоҷикистону Россия низомии шарикӣ стратегӣ ва иттифоқи низомӣ бунёд шудааст, ки ба асноди асосии байндавлатӣ асос ёфтааст.

Калидвожаҳо: амният, шарикӣ стратегӣ, Тоҷикистон, Россия, амният миёни минтақа.

Қурбонова З.М., Эшонкулова Ф.С.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА ТАДЖИКИСТАНА И РОССИИ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Республика Таджикистан никогда не меняла своей внешнеполитической позиции по отношению к своему важнейшему стратегическому партнеру – Российской Федерации с начала своей независимости. С момента установления дипломатических отношений между Таджикистаном и Россией налажена система стратегического партнерства и военного союза, в основе которой лежат основные межгосударственные документы.

Ключевые слова: безопасность, стратегическое партнерство, Таджикистан, Россия, региональная безопасность.

Kurbonova Z.M., Eshonkulova F.S.

THE MAIN AREAS OF COOPERATION BETWEEN TAJIKISTAN AND RUSSIA TO ENSURE REGIONAL SECURITY

The Republic of Tajikistan has never changed its foreign policy position towards its most important strategic partner, the Russian Federation, since the beginning of its independence. Since the establishment of diplomatic relations between Tajikistan and Russia, a system of strategic partnership and military alliance has been established, which is based on the main interstate documents.

Key words: security, strategic partnership, Tajikistan, Russia, regional security.

Аз ҳамкорӣ ба шарикӣ стратегӣ

Дар марҳалаи ҳозира тасдиқи равшани нақши махсуси Россия дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки 27 январӣ соли 2015 қабул шудааст, ки дар он гуфта мешавад: «Рушди муносибатҳо бо Федератсияи Россия оид ба масъалаҳои асосӣ баробарҳуқуқӣ ва ҳамкорӣ мутақобилан судманд дар

соҳаҳои сиёсӣ, ҳарбӣ, ҳарбию техникӣ, тичорати иқтисодӣ, сармоягузорӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, фарҳанг, иттилоот, илму маориф ва дигар соҳаҳо ба манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ буда, омили муҳими таъмини субот аст».

Барои Россия Тоҷикистон дар қатори дигар давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ҳамеша дар маркази манфиатҳои таърихан муайяншуда қарор дошт.

Ҳадафи афзалиятноки стратегии Россия мусоидат ба ташаккули давлати устувори соҳибхитёр дар байни кишварҳои ҳамсоя мебошад, ки қодир ба пешбурди сиёсати хориҷии худ мебошад, ки ба мавқеи геополитикӣ ва таносуби қувваҳо дар фазои умумӣ мувофиқат мекунад.

Масъалаҳои амниятӣ ва роҳҳои ҳалли онҳо

Омили афғон ва мушкилоти этносиёсӣ, ки дар водии Фарғона вучуд доранд, дар роҳи иҷрои тарҳҳои мушаххаси рушди Тоҷикистон мушкилот эҷод мекунад. Хулоса, дар айни замон таҳдидҳои асосии амният на танҳо ба Тоҷикистон, балки ба тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ ва Россия инҳоянд: фаъолияти созмонҳои террористии байналмилалӣ дар минтақаи марзии Афғонистон; паҳншавии экстремизми динӣ; афзоиши қочоқи маводи муҳаддир; таҳдид ва истифодаи силоҳи биологӣ; қочоқи аслиҳа, хариду фурӯши одамон, фаъолияти ҷиноятҳои муташаккил; киберҷинояткорӣ ва дигар ҷиноятҳои фаромиллӣ.

Ҷолишҳо ва таҳдидҳои амниятии дар боло зикршуда ба татбиқи стратегияи миллии Тоҷикистон таъсир мерасонанд. Тоҷикистон давра ба давра эҳтимолияти муноқишаҳои нӣҳонии водии Фарғонаро аз сар мегузаронад, ки дар он ҷо делимитатсия ва демаркатсияи сарҳадҳои байнидавлатӣ то ҳол анҷом наёфтааст [2].

Таҳдидҳои нав ба амнияти минтақавӣ (чангҳои биологӣ, гибридӣ, шабакавӣ, ҷолишҳои экологӣ) давлатҳои навро водор мекунад, ки низомии кӯҳнаи амниятро бо дарназардошти воқеиятҳои нав, вақте ки равандҳои умумичаҳонӣ нисбат ба давраҳои қаблӣ дар сатҳи минтақавӣ бештар пешгӯӣ мешаванд. Барои нигоҳ доштани суботи Осиёи Марказӣ ҳоло таҳкими камарбанди амният дар минтақаи фаромарзии Амударё, ҳалли масъалаҳои сарҳадӣ дар водии Фарғона, ки дар онҳо низоъҳо дар Ворух, Сӯх, Шохимардон бештар рух медиҳанд, муҳим аст [3, С.67-68].

Хусусияти устувор пайдо кардани падидаҳои хатарноки дар боло зикршуда Тоҷикистонро водор месозад, ки ба масъалаҳои таъмини амнияти миллий ва минтақавӣ, муқовимат ба ҷолишҳо ва таҳдидҳо, аз қабилҳои терроризми байналмилалӣ, ифротгароии динӣ ва қочоқи маводи муҳаддир аҳамияти аввалиндараҷа диҳад.

Тоҷикистон бо имзои беш аз 80 созишномаи байнидавлатӣ бо Россия, Чин, давлатҳои Авруосиёи Марказӣ, ИМА, давлатҳои Аврупо, созмонҳои байналмилалӣ ва ғайра барои ҳамкорӣ дар мубориза бар зидди терроризм ва экстремизми байналмилалӣ заминаи устувори ҳуқуқии байналмилалӣ фароҳам овардааст.

Унсuri аслии шарикӣ ва иттифоқи стратегии Тоҷикистону Россия ҳамоҳангсозии амалҳои муштарак дар арсаи байналмилалӣ дар шакли дучониба, инчунин дар доираи созмонҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ, аз қабилҳои СММ, ИДМ, СПАД, СҲШ, САҲА, МҲЧЭО ва ғайраҳо мебошад. Бад шудани вазъии низомию сиёсӣ дар Афғонистон ба амалисозии стратегияи миллии рушди Тоҷикистон монеъ шуда, ба амнияти кишвар таҳдид мекунад.

Ба назар мерасад, ки дар ин шароит ба ҳам пайвастании талошҳои Тоҷикистону Россия дар масъалаи таъмини амнияти марзҳои ҷанубии фазои ИДМ ва минтақаи масъулияти СПАД ба вижа ниёз дорад.

Таниши вазъии низомию сиёсӣ дар Афғонистон ба татбиқи стратегияи миллии рушди Тоҷикистон мусоидат намекунад ва як ҷолиш барои амнияти миллии кишвар аст. Вазъияти шадидтарин дар вилоятҳои шимолу шарқи Ҷумҳурии Исломи Афғонистон ба далели тавсеаи минтақаҳои чангӣ аз ҷониби чангҷӯёни созмонҳои гуногуни террористӣ ва ҷиҳодӣ боқӣ мемонад. Сабаби тамаркузи онҳо дар шимоли Афғонистон, эҳтимол, аз нав тақсимои доираҳои таъсиргузорӣ аст [1, С.10].

Дар чунин шароит аз вазифаҳои асосии Тоҷикистону Россия дар самти Афғонистон мубориза бо қочоки маводи муҳаддир, муқовимат бо ҷангиёни созмонҳои террористиву ифротӣ ва ҷинойтҳои фаромарзӣ боқӣ мемонад. Ин роҳбарияти Тоҷикистону Россияро водор месозад, ки дар ташаккули як низоми бисёрҷониба барои муқобила бо таҳдидҳои аз Афғонистон воридшаванда, эҷоди як камарбанди амниятӣ дар марзи Тоҷикистону Афғонистон ташаббус нишон диҳанд. Ба назар мерасад, ки дар ин шароит ба ҳам пайвастанӣ талошҳои Тоҷикистону Россия дар масъалаи таъмини амнияти марзҳои ҷанубии фазои ИДМ ва минтақаи масъулияти СПАД ба вижа ниёз дорад. Барои Россия маълум аст, ки бидуни субот дар Осиёи Марказӣ, рушди динамикии иҷтимоию иқтисодии кишварҳои минтақа, амиқтар ва густариши раванҷҳои ҳамгироӣ дар ин фазо рушди устувори минбаъдаи иқтисоди Россияро тасаввур кардан душвор аст.

Сарҳади Тоҷикистону Афғонистон сарҳади ҷанубии минтақаи муштаракӣ масъулияти СПАД бо Россия мебошад. Барои Россия Тоҷикистон яке аз ҳалқаҳои калидӣ дар мубориза бо терроризми байналмилалӣ мебошад. Омили афғон тавачҷӯҳӣ ҳарду давлатро ба зарурати тақмили пайваста дар таҳкими марзҳои ҷанубии Тоҷикистон ҷалб мекунад. Ба гуфтаи манобеъ, дар виллоҳои шимолии Афғонистон гурӯҳҳои террористӣ ва ифротӣ, ки шуморашон аз ҳудуди 5-6 ҳазор то 10-12 ҳазор нафарро ташкил медиҳад, ҳузур доранд. Таҳдидҳо ба амнияти Тоҷикистон пас аз ҳуруҷи контингенти низомии ҳориҷӣ дар моҳи августи соли 2021 шиддат гирифт, ки ин ба ҳамкории фаъоли сохторҳои зидди маводи муҳаддир ва зиддитеррористии СҲШ, СПАД ва ИДМ мусоидат кард.

Дар ин шароит пойгоҳи низомии 201-уми Россия ва ҳамчунин Созмони Паймони Амнияти Дастаҷамъӣ дар ҷилавгирӣ аз нерӯҳои таҳрибкори беруна ва таҳкими иқтисодии Тоҷикистон нақши муҳим доранд. Тоҷикистон ва Россия ба манзури беҳбудӣ эътимоднокии амнияти марзӣ дар ҳарими ҳавоӣ заминаи ҳуқуқии байналмиллалӣ таъсиси низоми ягонаи дифоӣ ҳавоии ду кишварро таҳия кардаанд. Ҷониби Россия бо назардошти таҳдидҳои транзитӣ маводи муҳаддир тавассути сарҳади Тоҷикистону Афғонистон тавассути Идораи СММ оид ба маводи муҳаддир ва ҷинойткорӣ (UNODC) ба Тоҷикистон дар мубориза бо паҳншавии маводи муҳаддир пайваста кумак мерасонад. Барои солҳои 2015-2017 5,4 миллион доллар ҷудо шуда, ҳамин миқдор маблағ барои солҳои 2018-2020 ҷудо шудааст. Нав кардани базаи моддию техникии Агентии назорати маводи нашъаовар, тавсеаи сохтории он аз ҳисоби ташкили воҳидҳои масоҳатӣ, тайёр кардан ва бозомузии кадрҳо, таъминоти моддии кормандони ҳадамот. Аз соли 2019 то ба имрӯз Вазорати қорҳои дохилии Россия ба ниҳодҳои Тоҷикистон дар мубориза бо паҳншавии маводи муҳаддир ба маблағи ҳудуди 3,5 миллион доллари амрикоӣ кумак кардааст [3].

Дар заминаи амнияти Тоҷикистон ҳамкориҳои низомӣ ва низомию фаннӣ аз самти афзалиятноки ҳамкориҳои Россияву Тоҷикистон махсус мешавад. Россия дар таҷдиди нерӯҳои мусаллаҳи Тоҷикистон тавассути интиқоли маҳсулоти низомӣ ба онҳо сахм мегузорад. Дар маҷмӯъ аз соли 2014 то ҳол дар Россия беш аз 7000 нафар низомиён омода карда шудаанд, ки ин ба болоравии омодагии ҷангии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири назаррас мерасонад.

Ҳамасола ҳудуди 500-1000 нафар низомиёни тоҷик дар Русия ба таври ройгон таълим мегиранд. Танҳо дар соли 2021 дар Россия барои Вазорати дифои Тоҷикистон ҳудуди 1000 нафар мутахассисони наврас омода шудаанд. Дар ҷаҳорҷӯби Барномаи таҷдиди нерӯҳои миллии Тоҷикистон Россия дар таҳкими иқтисодии дифоии Тоҷикистон кумак мекунад.

Дар ҳамин ҳол, бо назардошти афзоиши эҳтимолии таҷдиди низомӣ аз ҷониби Афғонистон, бо андешидани чораҳои пешгирикунанда, дар ҳайати 201-уми ПХР соли 2019 дар ҳайати баталйони як ротаи кӯтоҳ ва наздикпарвоз як баталёни ҳавопаймоии бесарнишин ташкил карда шуд ва инчунин бо комплексҳои дорои ҳавопаймоҳои бесарнишини «Орлан-10», «Леер-3», «Элерон», «Гранат» ва «Тахион», инчунин як қатори дурпарвоз, ки бо маҷмааҳои ҳавопаймоҳои «Forpost» мучаххаз шудааст. Пойгоҳи низомии

201-уми Россия дар Тоҷикистон наватарин низоми муҳофизаи радиои «Поле-21»-ро дарёфт кард. Моҳи октябри соли 2020 муҷаххазсоии гурӯҳи ҳавоии пойгоҳи низоми 201 дар Тоҷикистон бо модификатсияҳои муосири ҷарҳболҳои нақлиёти ҷангии Ми-8МТВ-5 ба анҷом расид.

Танҳо дар моҳи феввали соли 2021 Россия ба Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз 40 адад техникаи муҳандисӣ ва махсус ҳада кардааст. Илова бар ин, Россия ва Тоҷикистон пайваста тамринҳои муштараки низомӣ баргузор мекунанд. Сарфи назар аз пандемияи COVID-19, дар моҳи ноябри соли 2020 дар заминаи тамринҳои Ляур, Самбулӣ ва Харб-Майдон бо истифода аз техникаи вазнин ва ҳавопаймоҳои бесарнишин як силсила машқҳои васеъмӯҳи муштарак бо таъҷиб ба таҷрибаи даргириҳои мусаллаҳонаи муосир гузаронида шуданд. Дар наздикии марзи Тоҷикистону Афғонистон мунтазам машқҳои «Бародарони ҷангӣ» баргузор мешаванд. Дар онҳо ҳазорон сарбозони СПАД, авиатсия ва низомҳои мушакии «Искандер» иштирокдоранд [4, с. 118-127].

Ҳамчунин соли 2022 ба Тоҷикистон истиғҳоҳои алоқаи сайёри радиорелейи рақамии Р-419Л ва мошинҳои фармондеҳии Р-149АКШ-1 фириристода шуданд. Ғайр аз ин ба пойгоҳи 201-уми истиғҳоҳои сайёри алоқаи сунъии Р-441-ОВ фириристода шуданд. Бо ёрии он хизматчиёни ҷарбӣ метавонанд бо истифода аз ретрансляторҳо дар ҳамроҳони сунъии Замин алоқаи бисёр-каналӣ радио ва сигналҳои ташкил кунанд.

Қайд карда мешавад, ки истиғҳоҳои сигнали бештари ғушқуниро дорад ва имкон медиҳад, ки шабакаҳои рақамии дастрасии фароҳамроии бесимро дар ҳама гуна шароити минтақаи Осиёи Марказӣ зуд густариш диҳанд.

Инчунин, соли 2022 Россия дар робита ба авзоъ дар Афғонистон ба Тоҷикистон маводди изофии аслиҳа ва техника таъсис додааст, интиқоли силоҳ ба таври ройгон дода мешавад.

Соли 2023 Россия интиқолро идома медиҳад – Тоҷикистон беш аз 70 воҳиди дигар техникаи низомӣ қабул мекунад.

Дурнамои рушди ҳамкориҳои ҷарбӣ

Пас аз пирӯзии Толибон дар Афғонистон, ҷолишҳои суботи минтақа, ки аз ин кишвар бармеояд, шояд барои муддати тӯлонӣ боқӣ бимонанд. Барои Иёлоти Муттаҳидаи Амрико соҳиби бартариҳои стратегӣ дар Афғонистон – дар маркази Осиёи Марказӣ – барои нигоҳ доштани се маркази қудрат (Эрон, Чин ва Россия) ва муқовимат ба густариши равандҳои ҳамгирӣ, ки аз ҷониби Амрико таҳти назорат нест – СҶШ, СПАД, ҲИАО ва ташаббуси ҷиннии «Қамарбанду роҳ» муҳим аст. Бори дигар, қаламрави Афғонистон метавонад барои ноил шудан ба ҳадафҳои геополитикии субъектҳои беруна истифода шавад ва метавонад ба манбаи таҳдидҳои нав табдил ёбад. Эҳтимол меравад, маҳз давлатҳои ҳамсоии Афғонистон барои ҳифзи суботи минтақа бояд якҷоя кор кунанд. Дар ин шароит дар минтақаҳои Осиёи Ҷанубӣ ва Марказӣ формати нави низоми амният зарур аст, ки ҳамкориҳои давлатҳои, ки дар периметри сарҳади Афғонистон (Тоҷикистон, Ўзбекистон, Туркманистон, Эрон, Покистон) ҷойгиранд, Чин) ва давлатҳои, ки дар давлати Афғонистон манфиатҳои афзалиятнок доранд (Русия, Ҳиндустон ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико) - формати «7+3» барои ҳамроҳангсозӣ ва муттаҳид кардани кӯшишҳо ва андешидани ҷораҳои пешгирикунанда бо назардошти ҷолишҳо ва таҳдидҳои муосир таҳким мебахшад.

Ҷангҳои шабакавӣ аллакай ба омили геополитикаи муосир табдил ёфта, шуури ҷамъиятиро ташаккул медиҳанд. Ин маҷмӯи томи тадбирҳои иттилоотӣ ва идеологӣ барои таъсир расонидан ба элитаи сиёсӣ, равоӣ ва рафтори шаҳрвандон, инчунин муқобила бо ин таъсирот бо истифода аз воситаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, дипломатӣ, илмӣ, воситаҳои ахбори омма мебошад. Дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон, омодагории мунтазामी мутахассисон дар соҳаи таъмини амнияти иттилоотӣ ва идеологӣ, аз ҷумла мутахассисони соҳаи таблиғот ва зидди таблиғот нокифоя аст. Бо дарназардошти чунин шароит барои Тоҷикистон зарур аст, ки мутахассисони дорои малакаи соҳаи иттилоотӣ

идеологӣ омода карда шаванд. Дар ин замина таҳкими ҳамкориҳои Тоҷикистону Россия низ муҳим хоҳад буд [3, 5].

Масъалаи дигари таъхирнопазири амнияти минтақавӣ бо хатарҳои паҳншавии сиҷоҳи биологӣ алоқаманд аст. Ба таври расмӣ Конвенсия дар бораи манъи сиҷоҳи биологӣ ва токсинӣ, ки Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва ИШ ба он ҳамроҳ шуда буданд, ҳанӯз соли 1972 қабул шуда буд. Аммо дар амал татбиқ намудани он аз сабаби набудани механизми тафтиши байнихамдигарӣ монеъ мешавад. Соли 2001 Россия бо таҳияи як протоколи мувофиқ бо кишварҳои дигар чунин механизмро пешниҳод кард. Аммо Иёлоти Муттаҳидаи Амрико аз гуфтушунид даст кашид ва ба ташкили низоми пӯшидаи иншооти биологии ҳарбӣ дар саросари ҷаҳон шурӯъ кард. Тамоюли ба қор андохтани биологаторияҳо дар Осиёи Миёнаи пасошӯравӣ барои анҷом додани қоркардҳои манъшудаи биологии ҳарбӣ вучуд дорад. Татбиқи чунин нақшаҳо имкон медиҳад, ки оид ба истеҳсоли микроорганизмҳои патогенӣ, ки эҳтимолан ба таври интиҳобӣ ба гурӯҳҳои этникии гуногуни одамон таъсир расонанд, тадқиқоти амиқ гузаронида шавад. Ин барои ба вучуд овардани воситаҳои биологӣ дар асоси шаклҳои аз ҷиҳати генетикӣ тағйирёфтаи микроорганизмҳои патогении аз ИДМ содиршаванда, ки ба онҳо аҳоли имунитети табиӣ надорад ва воситаҳои мавҷудаи тиббии муҳофизат бесамар мебошанд, дурнамоиҳо мекушояд. Сарфи назар аз изҳороти расмӣ дар бораи табиати истисноии озоиштаи ин муассисаҳо ва таваҷҷӯҳи ғайринизомии онҳо, далелҳо ҷиҳи дигареро нишон медиҳанд. Масалан, пас аз пайдо шудани озмоишгоҳи биологии ИМА дар шаҳри Ҳирот, дар Афғонистон хуруҷи бемории вараҷа ба қайд гирифта шуд. Пандемияи कोरोनाвирус нишон дод, ки равандҳои беназорати биологӣ метавонад нақшаҳои рушди кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ва дар маҷмӯъ ҷаҳонро ба таври назаррас суст кунад. Дар ин шароит, бо назардошти хатарҳои дар боло зикршуда, кишварҳои Осиёи Марказиро зарур аст, ки якҷо бо Россия тадбирҳо андешанд, ки минтақаро минтақаи озод аз объектҳои эҷоди сиҷоҳи биологӣ эълон кунанд. Барои таъмини амнияти экологии минтақа кӯшишҳо барои таҳия ва татбиқи сиёсати ягонаи минтақавии экологиро муттаҳид кардан лозим аст [5].

Дар шароити кунунии минтақаи Осиёи Марказӣ, шояд муҳимтарин ва асоситарин омил амнияти минтақавӣ таҳкими равандҳои ҳамгирӣ бошад. Танҳо ҳамин омил метавонад устувории низоми амниятиро таъмин намояд. Омилҳои асосии муайянкунандаи равандҳои ҳамгирӣ дар минтақа геоиқтисодӣ, геополитикӣ ва коммуникатсионӣ мебошанд. Дар Осиёи Марказӣ барои ҳамкориҳои зичи иқтисодӣ ва ҳамоҳангсозии сиёсати хориҷӣ ва стратегияҳои иқтисодии хориҷии кишварҳои минтақа имкониятҳои мусоид мавҷуд аст. Шароитҳои объективӣ барои эҷоди низомҳои ҳамгирошудаи қабули қарорҳо ва ҳамоҳангсозии мавқеи кишварҳо оид ба як қатор масъалаҳои мубрами рушди минтақавӣ идома медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. В.А. Гусейнов Центральная Азия: Геополитика и экономика региона. М.: Красная звезда, 2010.
2. Г.М.Майтдинова Таджикиско-российское сотрудничество по поддержанию стабильности в Центральной Азии: общие угрозы безопасности и векторы взаимодействия//<https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/tadzhiksko-rossiyskoe-sotrudnichestvo>.
3. З.М.Курбонова Особенности разрешения конфликтов и конфликтогенных ситуаций в условиях изменяющегося мира. Душанбе: «Ирфон», 2020.
4. Н.Н.Сангинов Политика государств Центральной Азии по созданию кооперативной системы безопасности в рамках ОДКБ в свете новых угроз и вызовов стабильности // Новые государства Центральной Азии в условиях формирования полицентричного мира: материалы Международной научной конференции. Душанбе, 16 марта 2017 г. Душанбе: РТСУ, 2017.

5. Совместное заявление министров иностранных дел государств-членов ШОС по итогам встречи в формате Контактной группы «ШОС-Афганистан»/Данные текущего архива МИД РТ// www.mfa.tj.

УДК 347.4

Мирзозода П.З., Муминзода Н.И.

МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО

Международное образовательное право — это область права, которая занимается правовыми принципами и положениями, регулирующими образовательную деятельность на международном уровне. Он касается юридического признания иностранных учебных заведений, студенческой и преподавательской мобильности, защиты прав студентов и многих других смежных вопросов. Международное образовательное право играет решающую роль в развитии образования и культуры и является важным инструментом установления международного мира и сотрудничества. Это помогает обеспечить доступность образования для всех и защиту прав учащихся. Он также поощряет международное сотрудничество и сотрудничество в области образования, способствуя обмену знаниями, навыками и идеями между странами.

Ключевые слова: право на образование, международное право, права человека, доступ к образованию, качественное образование, управление образованием, международные организации, частные субъекты образования, академическая свобода, образование для устойчивого развития.

Мирзозода П.З., Муминзода Н.И.

ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ТАЪЛИМӢ

Ҳуқуқи байналмилалӣ таҳсилот як соҳаи ҳуқуқест, ки бо принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқие, ки ғайриқонунии таълимиро дар сатҳи байналмилалӣ танзим мекунад, сарукор дорад. Он ба эътирофи қонунии муассисаҳои таълимии хориҷӣ, ҳаракати донишҷӯён ва омӯзгорон, ҳифзи ҳуқуқи донишҷӯён ва бисёр масъалаҳои дигари марбут дахл дорад. Ҳуқуқи байналмилалӣ таълимӣ дар рушди маориф ва фарҳанг нақши ҳалқунанда дошта, воситаи муҳими барқарории сулҳ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ мебошад. Он барои таъмини дастрасии таҳсилот барои ҳама ва ҳифзи ҳуқуқҳои донишҷӯён кӯмак мекунад. Он инчунин ба ҳамкориҳои байналмилалӣ ва ҳамкорӣ дар соҳаи маориф мусоидат намуда, ба мубодилаи дониш, малака ва ғояҳо байни миллатҳо мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: ҳуқуқ ба таҳсил, ҳуқуқи байналмилалӣ, ҳуқуқи инсон, дастрасӣ ба таҳсилот, таҳсилоти босифат, идоракунии маориф, созмонҳои байналмилалӣ, субъектҳои хусусии соҳаи маориф, озодии академӣ, таҳсилот барои рушди устувор.

Mirzozoda P.Z., Muminzoda N.I.

INTERNATIONAL EDUCATIONAL LAW

International educational law is a field of law that deals with the legal principles and regulations that govern educational activities at the international level. It is concerned with the legal recognition of foreign educational institutions, student and teacher mobility, the protection

of student rights, and many other related issues. International educational law plays a crucial role in the development of education and culture and is an essential tool for establishing international peace and cooperation. It helps to ensure that education is accessible to all and that the rights of students are protected. It also encourages international cooperation and collaboration in the field of education, facilitating the exchange of knowledge, skills, and ideas among nations.

Keywords: right to education, international law, human rights, access to education, quality education, education governance, international organizations, private actors in education, academic freedom, education for sustainable development

Образование считается одним из основных прав человека, поскольку оно необходимо для полной реализации человеческого потенциала и достоинства. Правовое образование и воспитание общества являются приоритетным направлением правовой политики современного Таджикистана [13, 117]. Образование дает людям возможность осуществлять свои права, участвовать в демократических процессах и вносить свой вклад в социальное и экономическое развитие своих сообществ. После Второй мировой войны быстро развивались процессы международной интеграции в сфере образования. Так, еще в ноябре 1945 года была основана международная организация ЮНЕСКО, с целью способствовать укреплению мира и обеспечению безопасности путем сотрудничества государств и народов в области образования, науки и культуры, сохранения их культурно-исторических традиций [11, 18]. Более того, образование является средством уменьшения неравенства, содействия социальной сплоченности и укрепления мирных отношений между народами.

В настоящее время признание, соблюдение и защита прав и свобод человека является одним из приоритетных направлений деятельности государств мира [15, 28].

За свою долгую историю таджикский народ более тысячи лет находился под влиянием зороастрийской правовой системы и под влиянием исламского права. После создания СССР начал организовывать социалистическую систему государственности. Новая политика отрицала какие-либо капиталистические элементы, в том числе отказывалась от системы образования (бакалавр, магистр, доктор) и создала новую (искусственную) систему: специалиста, кандидата и доктора, и то только в 1936 году [8, 238].

Необходимость в полноценной право воспитательной и прав образовательной политике в Республике Таджикистан обусловлена задачами построения правового государства, формирования правосознания и правовой культуры. Она осуществляется в рамках стратегии правового развития и направлена на оптимизацию и повышение эффективности право воспитательной и образовательной деятельности [14, 215].

Нормы законодательства в сфере образования являются правовой базой, на основе которой вузы и другие образовательные учреждения осуществляют свою деятельность для достижения своих целей [6, 206].

Система международного права и ее отражение в законодательстве Республики Таджикистан явление, еще недостаточно изученное в науке [9, 210]. Международное право играет решающую роль в обеспечении доступа к качественному образованию для всех, устанавливая универсальные стандарты и принципы, которые определяют обязательства государств по предоставлению образования своим гражданам. Значение образования и образовательного сотрудничества в развитии и укреплении стабильных, миролюбивых и демократических обществ общепризнано как первостепенное [10, 199]. «Конституция формулирует триаду положений, в рамках которой реализуются права человека, – признание, соблюдение и защита» [1, 21]. «Приоритетное решение проблемы качества — это путь к обеспечению благополучного будущего республики» [3, с. 61].

Международное право признает право на образование как на право, которое должно быть доступно всем без дискриминации и должно быть достаточного качества, чтобы люди

могли полностью реализовать свой потенциал. Международное право также устанавливает механизмы контроля и обеспечения соблюдения этих стандартов, такие как обязательства по отчетности в соответствии с договорами о правах человека и надзорные функции международных организаций. Содействуя осуществлению международного образовательного права, мировое сообщество может помочь обеспечить каждому человеку возможность доступа к качественному образованию, позволяющему ему полностью раскрыть свой потенциал. «Динамика эволюции мировой экономики, а также значимость процесса глобализации неминуемо ведут к необходимости гармонизации систем регулирования и соответствующей инфраструктуры для продвижения производства и торговли на мировом рынке» [4, с. 75].

Основными источниками международного образовательного права являются:

1. Договоры: это юридически обязывающие соглашения между государствами, которые устанавливают их обязательства в отношении образования. Наиболее важным договором в этом отношении является Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, который признает право на образование в качестве основного права человека и устанавливает стандарты доступа, качества и равенства в образовании.
2. Конвенции: это международные соглашения, устанавливающие стандарты и нормы для конкретных областей образования, такие как Конвенция о правах ребенка, которая признает право детей на образование и устанавливает стандарты их защиты от дискриминации, насилия и эксплуатации.
3. Декларации: это необязательные документы, которые выражают приверженность государств конкретным принципам или целям, связанным с образованием. Наиболее известной декларацией в этом отношении является Всеобщая декларация прав человека, которая признает образование одним из основных прав человека и призывает к его предоставлению всем людям без дискриминации.
4. Рекомендации: это необязательные инструменты, которые предоставляют государствам рекомендации по конкретным аспектам образовательной политики и практики. Наиболее важными рекомендациями в этом отношении являются рекомендации ЮНЕСКО, такие как Рекомендация о воспитании в духе международного взаимопонимания, сотрудничества и мира, в которой содержатся рекомендации по содействию воспитанию глобальной гражданской ответственности и межкультурному диалогу.

Вместе эти источники международного образовательного права обеспечивают государствам основу для обеспечения каждому человеку доступа к качественному образованию, позволяющему ему полностью раскрыть свой потенциал. Они устанавливают стандарты и принципы, которые определяют политику и практику на национальном уровне и обеспечивают основу для мониторинга и обеспечения соблюдения этих стандартов на международном уровне.

Всеобщая декларация прав человека, принятая Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций в 1948 году, признает образование одним из основных прав человека. В статье 26 декларации говорится, что «каждый человек имеет право на образование» и что образование «должно быть направлено на всестороннее развитие человеческой личности и на укрепление уважения к правам человека и основным свободам».

Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, принятый Генеральной Ассамблеей ООН в 1966 году, обеспечивает более подробную правовую основу права на образование. Статья 13 Пакта признает право каждого на образование без дискриминации и устанавливает минимальные стандарты доступа, качества и равенства в образовании.

Помимо Всеобщей декларации прав человека и Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах, существуют и другие соответствующие документы, признающие право на образование в качестве основного права человека. К ним относятся Конвенция о правах ребенка, которая признает право каждого ребенка на образование, и Конвенция ЮНЕСКО о борьбе с дискриминацией в области образования, которая запрещает дискриминацию в сфере образования по признаку расы, пола, языка, религии или социального положения.

Вместе эти правовые инструменты обеспечивают всеобъемлющую основу для права на образование как основного права человека. Они устанавливают минимальные стандарты доступа, качества и равенства в образовании и устанавливают обязательства государств по обеспечению каждому человеку доступа к качественному образованию, позволяющему ему полностью раскрыть свой потенциал.

Право на образование включает в себя набор взаимосвязанных элементов, необходимых для обеспечения того, чтобы каждый человек имел доступ к качественному образованию, позволяющему ему полностью раскрыть свой потенциал. Основные элементы права на образование часто называют «4 А»: доступность, Равные возможности, приемлемость и адаптируемость.

Доступность: этот элемент права на образование относится к обязательству государств обеспечивать доступность образования для всех без дискриминации. Это означает, что государства должны обеспечить наличие достаточных образовательных учреждений и ресурсов для удовлетворения потребностей всех людей, в том числе проживающих в отдаленных и маргинализированных сообществах.

Равные возможности: Этот элемент права на образование относится к обязательству государств обеспечивать доступность образования для всех без дискриминации. Это означает, что государства должны устранить барьеры на пути к образованию, такие как физические, финансовые или культурные барьеры, и обеспечить, чтобы образование было доступно для всех людей на равной основе.

Приемлемость: Этот элемент права на образование относится к обязательству государств обеспечивать приемлемость образования для всех, включая лиц из разных культур, языков и религий. Это означает, что образование должно быть актуальным, учитывать культурные особенности и уважать человеческое достоинство всех людей.

Адаптивность: Этот элемент права на образование относится к обязательству государств обеспечивать, чтобы образование адаптировалось к изменяющимся потребностям общества и отдельных лиц. Это означает, что образование должно быть гибким и способным удовлетворять меняющиеся потребности людей и общества.

В совокупности эти основные элементы права на образование обеспечивают всеобъемлющую основу для обеспечения того, чтобы каждый человек имел доступ к качественному образованию, позволяющему ему полностью раскрыть свой потенциал. Они устанавливают минимальные стандарты доступа, качества и справедливости в образовании и обеспечивают основу для мониторинга и обеспечения соблюдения этих стандартов.

Существует несколько ключевых международных организаций, занимающихся вопросами образования и играющих важную роль в продвижении права на образование и поддержке связанных с образованием программ и инициатив по всему миру. Тремя наиболее известными организациями являются ЮНЕСКО, ЮНИСЕФ и Всемирный банк.

ЮНЕСКО (Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры): ЮНЕСКО, основанная в 1945 году, является специализированным учреждением Организации Объединенных Наций, которая занимается укреплением мира и безопасности посредством образования, науки и культуры. Мандат ЮНЕСКО включает содействие доступу к качественному образованию для всех, расширение научного сотрудничества, защиту культурного наследия и поощрение свободы выражения мнений и доступа к информации. Образовательные программы ЮНЕСКО сосредоточены на продвижении

качественного образования, совершенствовании систем и политики в области образования, расширении доступа к образованию для маргинализированных и обездоленных групп и содействию воспитанию глобальной гражданственности.

ЮНИСЕФ (Детский фонд Организации Объединенных Наций): Основанный в 1946 году, ЮНИСЕФ является органом ООН, которое занимается продвижением благополучия и прав детей во всем мире. Мандат ЮНИСЕФ включает содействие доступу к качественному образованию для всех детей, особенно наиболее уязвимых и маргинализированных. Образовательные программы ЮНИСЕФ сосредоточены на расширении доступа к образованию для всех детей, повышении качества образования и обеспечении того, чтобы образование было актуальным и отвечало потребностям детей и сообществ.

Всемирный банк: Всемирный банк — это международная финансовая организация, деятельность которой направлена на сокращение бедности и содействие экономическому развитию во всем мире. Образовательные программы Всемирного банка направлены на поддержку связанных с образованием проектов и инициатив в развивающихся странах с упором на улучшение доступа к образованию, повышение качества образования и повышение актуальности образования для нужд людей и общества. Всемирный банк предоставляет финансирование и техническую помощь проектам, связанным с образованием, и тесно сотрудничает с правительствами, организациями гражданского общества и другими партнерами в целях содействия образованию для всех.

В целом, эти организации играют важную роль в обеспечении доступа к качественному образованию для всех и поддержке программ и инициатив, связанных с образованием, во всем мире. Они тесно сотрудничают с правительствами, организациями гражданского общества и другими партнерами в целях продвижения образования для всех и обеспечения того, чтобы каждый человек имел доступ к качественному образованию, позволяющему ему полностью раскрыть свой потенциал.

Глобальное управление образованием на протяжении многих лет сталкивалось с многочисленными проблемами и препятствиями, но также было достигнуто несколько заметных достижений в продвижении образования для всех. Двумя важными инициативами, направленными на продвижение глобального управления образованием, являются инициатива «Образование для всех» (ОДВ) и «Цели устойчивого развития» (ЦУР).

Инициатива «Образование для всех» (ОДВ): Инициатива ОДВ, выдвинутая в 1990 году ЮНЕСКО и другими международными организациями, направлена на содействие доступу к качественному базовому образованию для всех людей. Несмотря на прогресс, достигнутый в достижении целей ОДВ, остается много проблем, в том числе нехватка финансирования, неадекватная подготовка учителей и недостаточный доступ к образованию для маргинализированных и обездоленных групп.

Цели в области устойчивого развития (ЦУР): В 2015 году Организация Объединенных Наций запустила ЦУР, набор из 17 целей, направленных на содействие устойчивому развитию во всем мире. Одна из этих целей, ЦУР 4, направлена на продвижение качественного образования для всех. ЦУР 4 направлена на то, чтобы все дети имели доступ к качественному образованию, чтобы молодежь и взрослые обладали навыками, необходимыми им для достижения успеха в современной экономике, и чтобы образование способствовало устойчивому развитию и глобальной гражданственности. Несмотря на достигнутый прогресс в достижении ЦУР 4, остается много проблем, в том числе недостаточное финансирование образования, нехватка учителей и постоянное неравенство в доступе к образованию для маргинализированных и обездоленных групп.

Некоторые из достижений в области глобального управления образованием включают:

Расширение доступа к образованию. За последние несколько десятилетий во всем мире значительно расширился доступ к образованию. В школу ходит больше детей, чем когда-либо прежде, и достигнут прогресс в сокращении гендерного разрыва в образовании.

Улучшение качества образования. Во многих странах были предприняты усилия по повышению качества образования с упором на обеспечение учителей более качественной подготовкой и поддержкой, улучшение учебных программ и учебных материалов и продвижение инновационных методов обучения. Сознание личности имеет свою специфику, в нем выделяются такие компоненты как чувственно-рациональный и эмоционально-ценностный [12, 142-143].

Расширенное использование технологий в образовании: технологии использовались для улучшения доступа к образованию во многих частях мира, в том числе с помощью онлайн-платформ обучения и мобильных устройств.

Несмотря на эти достижения, в глобальном управлении образованием по-прежнему существует множество проблем, которые необходимо решить, в том числе сохраняющееся неравенство в доступе к образованию, отсутствие финансирования образовательных программ и неадекватная подготовка учителей, и поддержка. Для решения этих проблем потребуются постоянные инвестиции в образование и скоординированные глобальные усилия, направленные на то, чтобы каждый человек имел доступ к качественному образованию, позволяющему ему полностью раскрыть свой потенциал.

В международном законодательстве об образовании есть несколько проблем и противоречий, которые в настоящее время обсуждаются и обсуждаются политиками, педагогами и другими заинтересованными сторонами. Три важных вопроса:

Влияние COVID-19 на образование. Пандемия COVID-19 нарушила работу систем образования по всему миру, закрытие школ, дистанционное обучение и другие меры, принятые для предотвращения распространения вируса. Это привело к серьезным проблемам для учащихся, учителей и родителей, в том числе к усилению образовательного неравенства и ограничению доступа к образованию для маргинализированных и обездоленных групп. Продолжаются дебаты о том, как решить эти проблемы и обеспечить всем учащимся доступ к качественному образованию вовремя и после пандемии.

Роль частных субъектов в образовании. В последние годы значительно возросло участие частных субъектов в образовании, в том числе за счет предоставления образовательных услуг и разработки образовательных технологических платформ. Это вызвало обеспокоенность по поводу потенциального воздействия рыночных сил на образование, включая создание образовательного неравенства и разрушение систем государственного образования. Продолжаются дебаты о том, как сбалансировать роль частных субъектов в образовании с необходимостью обеспечения того, чтобы образование оставалось общественным благом.

Напряженность между национальным суверенитетом и глобальными нормами: существует постоянная напряженность между суверенитетом отдельных стран и глобальными нормами, и стандартами, которые были разработаны для продвижения образования как основного права человека. Это напряжение можно увидеть в дебатах по таким вопросам, как право на образование для беженцев и других перемещенных лиц, продвижение воспитания глобальной гражданственности и разработка международных стандартов образования. Продолжаются дебаты о том, как сбалансировать необходимость уважения национального суверенитета с важностью продвижения глобальных норм и стандартов образования.

Эти проблемы и разногласия подчеркивают необходимость постоянного диалога и сотрудничества между политиками, педагогами и другими заинтересованными сторонами для обеспечения того, чтобы образование оставалось одним из основных прав человека и общественным благом. Они также демонстрируют важность текущих исследований и анализа для лучшего понимания сложных вопросов международного образовательного

права и определения стратегий для решения этих проблем таким образом, чтобы продвигать право на образование для всех людей.

Несколько недавних дел и споров иллюстрируют сложность международного образовательного права. Вот три примера:

Право на образование для беженцев и мигрантов. Во многих странах беженцы и мигранты сталкиваются со значительными препятствиями в доступе к образованию, включая языковые барьеры, дискриминацию и отсутствие документов. Например, в случае с сирийскими беженцами в Ливане отчет Хьюман Райтс Вотч за 2015 г. показал, что более половины сирийских детей школьного возраста в Ливане не посещали школу. Это привело к иску, поданному группой сирийских беженцев и ливанских организаций против правительства Ливана, утверждая, что правительство не обеспечивает доступ к образованию для детей сирийских беженцев. В конечном итоге дело было урегулировано в 2017 году, когда правительство согласилось расширить доступ к образованию для детей сирийских беженцев.

Регулирование домашнего обучения: домашнее обучение является спорным вопросом во многих странах: некоторые выступают за большую свободу обучения своих детей на дому, а другие призывают к более строгому регулированию домашнего обучения, чтобы гарантировать детям получение качественного образования. В Германии, например, домашнее обучение вообще запрещено, за некоторыми исключениями для семей, которые могут показать, что их дети получают качественное образование. В 2019 году семья в Германии оспорила запрет на домашнее обучение, утверждая, что это нарушает их право на свободу образования. В конечном итоге дело было решено в пользу правительства, и суд постановил, что запрет на домашнее обучение является конституционным.

Защита академической свободы. Академическая свобода является основным принципом международного образовательного права, защищающим право ученых заниматься исследованиями и преподаванием, не опасаясь репрессий или цензуры. Однако в последние годы было несколько случаев, когда академическая свобода подвергалась угрозе или нарушалась. В Турции, например, более 2000 ученых были уволены с работы в 2016 году после неудавшейся попытки государственного переворота, что вызвало обеспокоенность по поводу академической свободы и свободы выражения мнений в стране. Точно так же в Индии несколько ученых и академиков были арестованы или им угрожали арестом за выступления против политики правительства, что вызвало обеспокоенность по поводу защиты академических свобод в стране.

Эти случаи иллюстрируют сложность и проблемы международного образовательного права, особенно в отношении таких вопросов, как право на образование для беженцев и мигрантов, регулирование домашнего обучения и защита академической свободы. Они подчеркивают важность постоянной адвокации и диалога для поощрения и защиты права на образование как основного права человека и обеспечения того, чтобы все люди имели доступ к качественному образованию.

Таким образом, международное образовательное право является важным инструментом для поощрения и защиты права на образование как основного права человека. Он основан на ряде международных договоров, конвенций, деклараций и рекомендаций, включая Всеобщую декларацию прав человека и Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. Основные элементы права на образование включают наличие, доступность, приемлемость и адаптируемость, и эти принципы поддерживаются рядом международных организаций, включая ЮНЕСКО, ЮНИСЕФ и Всемирный банк.

По мере развития страны становятся все более зависимыми от высоких технологий, включая компьютеры, которые все больше контролируют жизненно важную национальную инфраструктуру [5, 265]. В таких условиях важно иметь высоко квалифицированных

специалистов, чем и обуславливается важность развития международного права и сотрудничества в области образования.

Тем не менее, в международном законодательстве об образовании все еще существуют серьезные проблемы и противоречия, включая влияние COVID-19 на образование, роль частных субъектов в образовании и противоречия между национальным суверенитетом и глобальными нормами. Недавние дела и споры, такие как право на образование для беженцев и мигрантов, регулирование домашнего обучения и защита академической свободы, иллюстрируют сложность и важность международного образовательного права.

В заключение следует отметить, что международное образовательное право имеет решающее значение для достижения глобального развития и социальной справедливости, гарантируя, что все люди имеют доступ к качественному образованию в качестве основного права человека. Постоянная пропаганда и диалог необходимы для решения проблем и разногласий в этой области и для обеспечения соблюдения права на образование для всех. «Улучшение правовых условий следовало бы провести в таком направлении» [2, с. 61]. Также сегодня в сознании молодёжи, после военного восстановления и идеологической пустоты появился некий нигилизм и фундаментальные идеи с которым только качественное образование может бороться [7, с. 74].

Вот несколько рекомендаций для будущих исследований или политических действий, направленных на повышение эффективности и легитимности международного образовательного права:

Расширение исследований воздействия международного образовательного права: необходимы дополнительные исследования для оценки воздействия международного образовательного права на улучшение доступа к образованию, сокращение неравенства и продвижение качественного образования. Это исследование могло бы включать тематические исследования, оценки существующих политик и программ, а также анализ эффективности различных правовых инструментов и подходов.

Укрепить механизмы подотчетности. Механизмы подотчетности необходимы для обеспечения эффективного применения международного законодательства в области образования и устранения нарушений права на образование. Дальнейшие исследования и политические действия должны быть сосредоточены на укреплении существующих механизмов подотчетности, таких как требования к отчетности и механизмы мониторинга, а также на изучении новых механизмов, таких как использование судов и трибуналов.

Рассмотрите роль частных субъектов в образовании. Частные субъекты, в том числе коммерческие компании, играют все более важную роль в образовании, особенно в странах с низким и средним уровнем дохода. Будущие исследования и политические действия должны быть сосредоточены на рассмотрении влияния частных субъектов на право на образование, поиске путей обеспечения того, чтобы частные субъекты действовали таким образом, чтобы поддерживать право на образование, а не подрывать его.

Борьба с влиянием технологий на образование: использование технологий в образовании значительно выросло в последние годы, особенно после пандемии COVID-19. Необходимы дальнейшие исследования для оценки влияния технологий на право на образование, включая их потенциал для улучшения доступа и качества образования, а также потенциальные риски и проблемы, такие как усиление неравенства и проблемы конфиденциальности.

Содействовать более тесному сотрудничеству и координации: Международное образовательное право является сложным и включает в себя множество заинтересованных сторон, включая правительства, международные организации, организации гражданского общества и частных субъектов. Дальнейшие исследования и политические действия должны быть сосредоточены на содействии более тесному сотрудничеству и координации

между этими заинтересованными сторонами, чтобы обеспечить эффективное и действенное соблюдение и продвижение права на образование.

В целом, эти рекомендации подчеркивают необходимость постоянных исследований и политических действий для повышения эффективности и легитимности международного образовательного права и обеспечения соблюдения права на образование для всех.

ЛИТЕРАТУРА

1. Механизмы защиты прав человека: Учебное пособие / А.М. Диноршоев, У.А. Азиззода, Е.М. Павленко, Ш.Ф. Искандаров. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2018. – 324 с.
2. Мирзоев П.З. К вопросу о защите прав потребителей при продаже товаров ненадлежащего качества / П.З. Мирзоев // Государственная служба и кадры. – 2015. – № 4. – С. 60-62.
3. Мирзоев П.З. К вопросу об обеспечении качества товара, работ и услуг в Республике Таджикистан / П.З. Мирзоев // Образование. Наука. Научные кадры. – 2015. – № 6. – С. 61-63.
4. Мирзоев П.З. Некоторые аспекты обязательства по возмещению вреда, причиненного недостатками товаров (работ, услуг) / П.З. Мирзоев // Закон и право. – 2016. – № 1. – С. 75-77.
5. Муминзода М.Н. Ҳукуки инсон дар раванди мубориза бар зидди терроризм. Муминзода / Н.И., Муминзода М.Н. Муминзода / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2022. – №2. – С. 263-267.
6. Муминзода М.Н. Кодификасияи санадҳои ҳукукии соҳаи маориф / М.Н. Муминзода, Н.И. Муминзода / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2022. – №5. – С. 206-212.
7. Муминзода М.Н. Моделҳои ҳукукии ухдадорӣ ҳарбӣ / М.Н. Муминзода // Маълаллаи академии ҳуқуқ. – 2022. – №4 (44). – С. 73-79.
8. Муминзода М.Н. Соҳаи ҳуқуқ дар низоми ҳуқуқ / М.Н. Муминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №10. – С. 238-245.
9. Муминзода Н. И. Низоми қонунгузории байналхалқӣ дар соҳаи таълим / Н.И. Муминзода, А.А. Идибеков, М.Н. Муминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №10. – С. 210-217.
10. Муминзода Н.И. Раванди болония: таърих ва заминаи ҳуқуқӣ / Н.И. Муминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – №6. – С. 198-203.
11. Муминзода Н.И. Таълим ва равандҳои глобализатсионӣ / Н.И. Муминзода // Маълаллаи академии ҳуқуқ. – 2022. – №3 (43). – С. 18-23.
12. Муминов А.И. Противодействие религиозному экстремизму как социальной угрозе / А.И. Муминов // Вестник Таджикского технического университета. – 2012. – №4 (20). – С. 142-146.
13. Насурдинов Э.С. Особенности реализации правовой политики в сфере правового образования и воспитания в Республике Таджикистан / Э.С. Насурдинов // Культурные права и свободы человека и гражданина: вопросы теории и практики: сборник научных статей, посвященный 10-летию кафедры международного права и прав человека Юридического института. – Москва: Издательство "Права человека", 2016. – С. 118-125.
14. Насурдинов Э.С. Роль государства в реализации правовой политики в сфере правового воспитания и образования / Э.С. Насурдинов // Права человека в международном и национальном праве: сборник научных статей, посвященный 10-летию кафедры

Международного права и прав человека Юридического института МГПУ. – Москва: Издательство "Права человека", 2015. – С. 215-226.

15. Саъдизода Д. К вопросу о необходимости изучения дисциплины "Права человека" в системе высшего профессионального образования Республики Таджикистан / Д. Саъдизода // Правовая жизнь. – 2015. – № 4(12). – С. 28-37.

УДК 343.01

Гайратов Т.М., Хакимов Ш.Ш.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ НАРКОПРЕСТУПНОСТИ

На основании проведенного исследования делается вывод о том, что при разработки криминологических мер противодействию незаконному обороту наркотиков необходимо учитывать социальные, политические, психологические и другие потребности личности. В этой связи проведения социологических опросов и анкетирование являются теми самыми методами, которые позволят выявить весь комплекс имеющихся проблем, что позволит выработать механизмы по их эффективному и, что самое главное, своевременному предупреждению. К большому сожалению в настоящее время в Республике Таджикистан до сих пор отсутствуют отдельные комплексные исследования, посвященные изучению личности преступника, что является серьезным недостатком отечественной криминологической науки. Также авторы утверждают, что профилактика злоупотребления наркотическими средствами должна носить системный характер основываясь на ее научном сопровождении с использованием передового зарубежного опыта в этой сфере.

Ключевые слова: предупреждение, профилактика, наркотики, преступность, безопасность, здоровье, злоупотребление.

Гайратов Т.М., Хакимов Ш.Ш.

АСОСҶОИ ИЛМӢ ВА НАЗАРИЯВИИ МУБОРИЗА БАР ЗИДДИ ЧИНОЯТКОРИИ НАШЪАМАНДӢ

Дар асоси тадқиқот ҳулоса мешавад, ки ҳангоми таҳияи чораҳои криминологии мубориза бар зидди муомилоти ғайриқонунии маводи муҳаддир зарур аст, ки ниёзҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, раванӣ ва дигар шахсро ба назар гирифт. Вобаста ба ин, гузаронидани пурсишҳои сотсиологӣ ва пурсиш маҳз усулҳои мебошанд, ки барои муайян намудани тамоми маҷмӯи мушкилоти мавҷуда имкон медиҳанд, ки механизмҳои самаранок ва муҳимтар аз ҳама пешгирии саривақтии онҳо таҳия карда шаванд. Мутаассифона, альҷол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол таҳқиқоти мукаммали алоҳида оид ба омӯзиши шахсияти чинояткор вучуд надорад, ки ин камбудии ҷиддӣ илми криминалистии ватанӣ мебошад. Муаллифон инчунин бар ин назаранд, ки пешгирии нашъамандӣ бояд дар асоси дастгирии илмӣ он бо истифода аз таҷрибаи пешқадами хориҷӣ дар ин самт системавӣ бошад.

Калидвожаҳо: пешгирӣ, пешгирӣ, нашъамандӣ, чинояткорӣ, беҳатарӣ, саломатӣ, сӯиистифода.

Gairatov T.M., Hakimov Sh.Sh.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS FOR COMBATING DRUG CRIME

On the basis of the study, it is concluded that when developing criminological measures to combat drug trafficking, it is necessary to take into account the social, political, psychological and other needs of the individual. In this regard, conducting sociological surveys and questioning are the very methods that will allow you to identify the whole range of existing problems, which will allow you to develop mechanisms for their effective and, most importantly, timely prevention. Unfortunately, at present in the Republic of Tajikistan there are still no separate comprehensive studies devoted to the study of the personality of the offender, which is a serious shortcoming of domestic criminological science. The authors also argue that the prevention of drug abuse should be systemic based on its scientific support using advanced foreign experience in this area.

Key words: prevention, prevention, drugs, crime, safety, health, abuse.

В современной криминологической науке относительно вопроса, связанного с противодействием наркопреступности отсутствует как единый понятийный аппарат, так и различные формы, и методы применения криминологических мер, которые в свою очередь слабо взаимосвязаны между собой. Несмотря на принятие Стратегии государственной политики по наркотикам на период с 2021-2030 годы, предусматривающие ее ежегодную реализацию остается круг проблемных вопросов, как теоретического, так и практического характера. Несмотря на предпринимаемые государственные меры противостоять преступлениям, совершаемым на почве наркомании, требует консолидации не только общественных институтов, но и новые инициативы ученых и практиков. Необходимо комплексное использование всех имеющихся сил и средств для консолидации усилий направленных на противодействие наркоманией и совершаемыми на ее почве преступлениями где особая роль отводится прежде всего практическим мерам [5, С.69-74]. По нашему мнению, целью противодействия наркопреступности должны выступать превентивные меры, а не репрессивные, что способствует укреплению в правоприменительной практике принципа гуманизма. Основа такого рода противодействия заключается в профилактическом эффекте, основу которого составляет принцип убеждения и недопущения совершения противоправных действий, исключающих применения уголовно наказания. К сожалению, необходимо признать, что в исключительных случаях необходимо применять и меры наказания.

«В 2021 году в Республике Таджикистан зарегистрировано 707 наркопреступлений, что по сравнению с 2020 годом всего лишь на 7 преступлений больше. Количество преступлений, зарегистрированных по статье 200 УК РТ, предусматривающей ответственность за незаконный оборот наркотических средств и психотропных веществ с целью сбыта, составляет наибольшую долю от всех наркопреступлений. В 2021 году по статье 200 УК РТ зарегистрировано 537 преступлений, что по сравнению с 2020 годом больше на 5%. Незаконное обращение с наркотическими средствами или психотропными веществами квалифицируется статьей 201 УК РТ. За 2021 год по данной статье зарегистрировано 83 преступления, что на 8 преступлений или 9% меньше, чем в 2020 году. Таким образом, доля преступлений по ст.201 УК РТ в общем числе наркопреступлений снизилась до 12%. Доля иных зарегистрированных преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков, в 2020-2021 годы составляла 3-4%.»[4,С.102].

Общественная опасность незаконного оборота наркотиков без условно посягает прежде всего на здоровье человека и на генофонд нации. В последние годы зарубежный опыт противодействия незаконному обороту наркотиков, а также материалы судебно-следственной практики правоохранительных органов Республики Таджикистан

показывает, что во многих регионах мира наладилось тесное взаимодействие между террористическими организациями и наркоторговцами, что может не вызывать особую озабоченность у международного сообщества. Налаживание такого рода взаимодействия может негативно отразиться не только на социально-политической обстановке отдельно взятого государства, но и может дестабилизировать целые географические регионы. Увеличения потока финансирования различным деструктивным элементам будет способствовать их укреплению, что повлечет за собой их резкой активизации в форме совершения различных подрывных акций (взрыв, поджог, стрельба и т.д.).

В этой связи особый научно-практический интерес вызывает комплексное исследование научно-теоретической основы противодействия наркопреступности.

В современной криминологической доктрине под преступным оборотом наркотиков принято понимать «совокупность преступлений, посягающих на установленный порядок оборота наркотических средств» [3, С.772].

Проведенный анализ научной литературы противодействия наркопреступности показывает, что на сегодняшний день в науке четко прослеживается ее деление на два основных направления входящих в общую профилактику:

- профилактика наркомании;
- профилактика преступлений.

Указанные направления имеют синергетический эффект, что исключает их исследование по отдельности в рамках противодействия наркопреступности, которые в свою очередь используются с различными формами и методами профилактики [1, С.150]. При осуществлении профилактических мер наркопреступности совершаемой на почве наркомании целесообразно консолидировать усилия на ранней стадии с учетом индивидуальных особенностей личности. Специфическая особенность профилактических мер как наркомании, так и преступлений, совершенных на ее почве, заключается в том, что ее объектом выступает прежде всего личность. Основу профилактического воздействия должны составлять меры, направленные на воздействие механизма преступного поведения, а также на устранение влияния преступной среды на личность. Основной целью в обоих случаях является не допустить наркотического воздействия на конкретного человека [2, С.276].

При разработки криминологических мер противодействию незаконному обороту наркотиков необходимо учитывать социальные, политические, психологические и другие потребности личности. В этой связи проведения социологических опросов и анкетирование являются теми самыми методами, которые позволят выявить весь комплекс имеющихся проблем, что позволит выработать механизмы по их эффективному и, что самое главное своевременному предупреждению. К большому сожалению в настоящее время в Республике Таджикистан до сих пор отсутствуют отдельные комплексные исследования, посвященные изучению личности преступника, что, по нашему мнению, является серьезным недостатком отечественной криминологической науки.

Условием достижения положительных результатов при проведении профилактики заключается в ее целенаправленности и ориентированности на человека, представляющего оперативный интерес субъектам, осуществляющим противодействие незаконному обороту наркотиков и здравоохранению, которые требуют решения следующих задач:

- проведение работы по выявлению наркозависимых лиц с целью постановки их на профилактический учет;
- установление круга лиц прямо или косвенно связанных с наркоманией, постановка их на учет и проведение соответствующих оперативно розыскных мероприятий по указанной категории лиц;
- выявление, предупреждение и пресечения общественно опасной деятельности лиц, задумывающих совершение преступления на почве наркомании;

– осуществление постоянного контроля за указанной категорией лиц в рамках дел оперативного учета с целью недопущения совершения ими противоправных деяний. Одной из особенностей профилактики наркопреступлений заключается в ее ранние профилактики. Вопросы касающейся начало проведения и субъектов профилактических работ на сегодняшний день требуют серьезного научного исследования. Мы считаем, что начальным моментом проведения профилактической работы наркомании и наркопреступлений является возникновение в ней необходимости.

Особое внимание необходимо уделять ранним стадиям формирования личности в социальной среде. Человек в находящейся среде пытается найти себе форму общения, место работы и постоянного проживания, где часто сталкивается с различными проблемами [6, С.276].

Другим не менее важным вопросом профилактики наркомании и наркопреступлений является обще социальная профилактика, которая должна осуществляться с учетом детерминантов в конкретной социальной среде и выработке научно обоснованных рекомендаций для принятия политических, экономических и социальных мер [7, С.142].

С учетом массовой вовлеченности лиц в социальные сети особый научный интерес представляет исследование профилактики в идеологической сфере, которая предполагает проведения пропаганды здорового образа жизни. При проведении пропаганды в идеологической сфере необходимо воздерживаться от методов принуждения и больше использовать поощрительные меры при которых создается негативное отношение как к наркотикам, так и к лица вовлеченным в наркопреступность.

Международный опыт проведения профилактических работ среди наркоманов и лиц, совершаемых преступления на этой почве, показывает, что основывающаяся пропаганда на страхе носит временной характер и при истечении определенного промежутка времени перестает оказывать влияние. Особую тревогу вызывает тот факт, что не профессионально проведенная профилактическая работа может дать обратный эффект, что может вызвать интерес к потреблению наркотиков. Как показывает практика к сожалению, такого рода недостатки имеют место и от лиц, которые, казалось бы, обладают профессиональными навыками ведения воспитательной работы.

В этой связи считаем целесообразным образовать отдельный штат в общеобразовательных учебных заведениях для специалистов (психологов по специальности), которые будут заниматься профилактикой наркомании и противоправных деяний в целом.

Потребность к потреблению наркотиков возникает в социальной среде, состоящая из лиц и групп, употребляющих или склонных к употреблению наркотических средств, что вызывает необходимость при проведении профилактических мер ориентироваться, прежде всего, на создания негативного образа и последствий потребления наркотиков и формирования ценностных социальных ориентаций. Такая профилактика должна быть направлена на несовершеннолетних, которые в силу социальной незрелости могут легко быть вовлечены в потребление наркотиков.

При проведении профилактических работ среди молодежи особенно актуальным является привлечения высоко квалифицированных психологов. В Республике Таджикистан число обращающихся за квалифицированной консультацией к психологу к сожалению, остается очень низкой, что обусловлено, по нашему мнению, рядом факторов:

Во-первых, отсутствием возможности доступа к специалисту в сельской местности;

Во-вторых, не хватки высоко квалифицированных специалистов в медицинских учреждениях республики;

В –третьих, скептическое отношения к психологам ввиду сложившегося на основе обычаи и традиций обращения, прежде всего, к народным методам восстановления нервной системы.

Другим не менее важным профилактическим методом профилактики потребления наркотических средств считаем, является проведения тренингов как в среднеобразовательных школах, так и высших учебных заведениях страны. При проведении такого рода тренингов особое внимание необходимо уделять упражнениям в группах, что позволит ускорит процесс социализации молодой психики и формированию негативного восприятия противоправных деяний.

Пропаганда среди молодежи успешных людей добившихся высоких результатов в различных сферах и ведущий здоровый образ жизни. В виду широкого использования социальных сетей среди молодежи данный вид профилактики считаем является наиболее эффективным.

Все выше перечисленные меры профилактического воздействия могут иметь успех, прежде всего, при их научном сопровождении на основании научно обоснованных правил и рекомендаций закрепленные в соответствующих государственных концепциях, стратегиях и программах.

Профилактика злоупотребления наркотическими средствами должна носить системный характер основываясь на ее научном обосновании с использованием передового зарубежного опыта в этой сфере.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гайратов Т.М., Кудратов Н.А. Правовые механизмы совершенствования специально-криминологических мер противодействия терроризма в Республике Таджикистан // Материалы международной научной дистанционной конференции. Одесса, 9 апреля 2021 года. С.150.
2. Гайратов Т.М., Хакимов Ш.Ш. Зарубежный опыт противодействия преступлений в сфере незаконного оборота наркотиков с использованием сети интернет // Развитие цифровых технологий в современных условиях: материалы международной научно-практической конференции, посвященная «Двадцатилетию изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования» (2020-2040 гг.), 27-28 декабря 2022 г. / Под редакцией доктора технических наук Х.Х. Назарзода, доктора экономических наук Ф.Р. Шаропова, доктора юридических наук Н.А. Кудратова. – Душанбе: «ДДТТ», 2022. - 479 с. – С. 276-279.
3. Криминология: учебник/ под общ. ред. А.И. Долговой. -3-е изд., перераб. и доп.-М.: Норма, 2008. С.772.
4. Обзор о наркоситуации в Таджикистане за 2021 год. С.102.
5. Гайратов Т.М., Теплова С.М. Причины и условия незаконного оборота наркотических средств в Республике Таджикистан // Вестник филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в г. Душанбе, серия гуманитарных и экономических наук. Душанбе 2020. С. 69-74.
6. Скибицкая В.И. Методы первичной профилактики опасных инфекций XXI века среди студентов Вузов и Сузов // Социально-экономический ежегодник-2012. Сборник научных статей. - Краснодар: Изд-во ЮИМ, 2012. - С. 273.
7. Складов В.Н. Резервы здоровья и внешние факторы, влияющие на него // Социально-экономический ежегодник-2013. Сборник научных статей. - Краснодар: Изд-во ЮИМ, 2013. - С. 142.

Хайдаров С.Ш.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

В работе представлены материалы исследования развития творческого потенциала личности студентов. Особое место в статье занимают вопросы актуальности работы вузовских преподавателей над развитием творческого потенциала студентов. Здесь важно, что представлены проблемы организации содержания деятельности преподавателей и этапы работы над развитием творческого потенциала студентов. В статье приведено исследование деятельности частного вуза над развитием творческого потенциала студентов.

Ключевые слова: творческий потенциал, образовательный процесс, мотив обучения.

Хайдаров С.Ш.

ИНКИШОФИ ҚУВВАИ ЭЧОДИИ ДОНИШҚҶЁН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Дар асар маводҳои таҳқиқоти рушди иқтидори эҷодии шахсияти донишқӯён пешниҳод карда шудаанд. Дар мақола масъалаҳои аҳамияти кори омӯзгорони донишгоҳ дар рушди иқтидори эҷодии донишқӯён ҷойгоҳи махсус доранд. Дар ин ҷо муҳим аст, ки мушкилоти ташкили мундариҷаи фаъолияти омӯзгорон ва марҳилаҳои кор оид ба рушди иқтидори эҷодии донишқӯён пешниҳод карда шаванд. Дар мақола таҳқиқи фаъолияти донишгоҳи хусусӣ оид ба рушди иқтидори эҷодии донишқӯён оварда шудааст.

Калимаҳои калидӣ: эҷодкорӣ, раванди таълим, ангезаи омӯзиш.

Khaidarov S.Sh.

DEVELOPMENT OF CREATIVE POTENTIAL OF STUDENTS IN THE PROCESS OF LEARNING

The paper presents research materials on the development of the creative potential of students' personality. A special place in the article is occupied by the issues of the relevance of the work of university teachers on the development of the creative potential of students. It is important here that the problems of organizing the content of teachers' activities and the stages of work on the development of students' creative potential are presented. The article presents a study of the activities of a private university on the development of the creative potential of students.

Keywords: creative potential, educational process, learning motive.

Изменения, происходящие в высшем образовании, свидетельствуют об усилении внимания к качественной подготовке специалистов. Сегодня становится понятно, что это эта проблема требует творческого подхода. Но если исходить из положения о том, что творчеству учить невозможно, то очевидно, что речь может идти о развитии творческого потенциала личности. Это особенно касается педагогических учебных заведений, так как сама профессия требует творческой педагога.

Действительно современный педагог как творческий работник должен в условиях педагогической деятельности обладать способностью применять новые формы и методы обучения и воспитания учащихся, быть готовым к сотрудничеству с различными субъектами образования, быть готовым демонстрировать высокую информационную

культуру и мастерство в решении педагогических задач.

Современная гуманистическая парадигма образования определяет деятельность вуза в направлении развития творческого потенциала личности студента, формируя ряд креативных свойств и качеств, требуемых для успешной педагогической работы. В психолого-педагогических следованиях утверждается, что содержание творческого потенциала представляет собой сложную структуру, в которое выделяется комплекс креативных личностных качеств, способностей и действий, направленных на преобразование предметной или социальной действительности. Развитие творческого потенциала осуществляется только в деятельности человека. В этой связи, известный российский исследователь И.В. Давыдова отмечает, что «...творческий потенциал личности» можно рассматривать «как структурное личностно-деятельностей и общественно значимое образование, включающее скрытые (резервные) возможности личности, ее актуализированные (реализованные) способности к творческой деятельности, а также совокупность знаний, умений, навыков, которые обуславливают формирование и развитие профессиональных компетенции личности. Развитие творческого потенциала личности студентов обусловлено наличием внутренних (интеллект, творческое мышление, способности, внутренняя мотивация) и внешних (психологический микроклимат в группе в процессе межличностного взаимодействия, подходы в учебном процессе) условий» [1, с. 17].

В современной практике высшего образования педагогические вузы ориентируются на «модель педагога», в которой представлены необходимые для успешной работы знания, умения и качества личности будущего педагога. Современный Государственный стандарт подготовки педагога ориентирует образовательный процесс педагогического вуза на этот комплекс креативных компонентов педагогического образования, а разработанная «модель педагога», дополняется необходимыми нравственными личностными качествами (ответственностью, дисциплинированностью, порядочностью, объективностью и пр.) [2, с.77]. В работах О.Ю. Малаховой отмечается, что подготовка творческого педагога не мыслима без развития его творческого потенциала процессе обучения в педагогическом вузе. В это связи, основой упор в образовательном процессе студентов необходимо сделать на формирование мотивов профессиональной самореализации и профессионального саморазвития [4, с.614]. Подытоживая обзор исследования в области развития творческого потенциала студентов, можно обратить внимание на работы В.И. Андреева, где достаточно убедительно показано, что в быстроменяющемся мире, выпускник вуза не может быть не креативным. Иначе он обречен на неуспех и на не востребованность. [5, с.17]

В работах ряда таджикских ученых (А.А. Абдукадиров, М.А. Абдуллоева Т.Н. Иматова, И.Х. Каримова М. Лутфуллозода Х.М. Сабури и др.) проблема развития творческого потенциала определяется как важнейшая для полноценной подготовки педагога. Так, например, в исследованиях Х.М. Сабури указывается, что подготовка творческого потенциала педагога преследует ряд задач:

- развитие творческой активности студента педвуза в процессе обучения;
- формированию готовности к вариативному применению методов обучения и воспитания;
- развитию коммуникативных, организаторских и управленческих умений будущего педагога;
- воспитанию нравственных ценностей;
- формированию мотивов непрерывного самообразования [6].

Анализ деятельности современных вузов в подготовке высококвалифицированных специалистов показывает, достаточно большим препятствием развития творческого потенциала студентов является традиционная групповая коллективная форма организации образования. В этой связи, имеющийся зарубежный опыт индивидуализации

профессионального образования слабо пока внедряется в традиционное таджикское образование. Это не только тормозит развитие креативности студентов, но и откладывает негативный отпечаток на качество профессиональной подготовки будущих педагогов. По мнению Ф. Шарифзода, отсутствие должной индивидуализации образовательного процесса в вузе, является серьезным недостатком образования, характеризующим технологическое отставание нашего образования от мировых тенденций. [7]. Здесь следует отметить особенность построения Государственных стандартов высшего образования. К сожалению, они построены так, чтобы подчеркнуть функциональный, а не развивающий подход в подготовке специалистов. А такой подход, как известно, мало способствует развитию творческого потенциала личности. В этом мы убедились, проведя исследование особенностей позиции студентов к преподаваемым дисциплинам в Таджикском педагогическом институте в городе Пенджикенте.

Метод анкетного опроса и тестирование позиции студентов к преподаваемым дисциплинам и образовательному процессу в целом позволил получить данные, представленные в таблице 1.

Таблица 1. Распределение ответов студентов ТПИ в г. Пенджикенте на вопрос «Как Вы относитесь к преподаваемым дисциплинам в вузе?», %

Вариант ответа	Год опроса	Курс			
		1–2-й	2–3-й	3–4-й	4-й
Мне не всегда интересно учиться в вузе, поэтому я больше времени уделяю тем занятиям, к которым испытываю интерес	2021	8,6	1,6	5,8	3,3
	2022	6,4	3,1	4,1	4,1
Пытаюсь работать в системе, чтобы успевать по преподаваемым в вузе дисциплинам	2021	52,4	67,5	64,6	54,7
	2022	54,6	64,7	60,9	46,3
Для меня главное, чтобы было интересно на преподаваемых дисциплинах. Тогда я работаю с полной отдачей	2021	42,4	27,8	33,2	48,5
	2022	43,7	23,1	35,1	45,6
Другой вариант	2021	0,0	11,9	0,0	3,3
	2022	6,6	9,1	0,0	4,1

Из результатов исследования следует, что более 40% студентов ориентируются не столько на важность преподаваемой дисциплины, сколько на интересное ее содержание и форму обучения. Очевидно, что это освидетельствует о недостаточном внимании к процессу развития творческого потенциала и творческого отношения к преподаваемым дисциплинам. Значительное число студентов ориентируются в основном на внутреннюю мотивацию – интерес. А это указывает на то, что, во-первых, основа для такого развития закладывается раньше, до поступления в высшее учебное заведение, во-вторых, часть студентов, обладающих творческим потенциалом, выбывает из вуза по разным причинам: отсутствие должного интереса к профессиональному обучению, конфликты с преподавателями, изменение целей профессионального образования и др.

ЛИТЕРАТУРА

1. Давыдова И. В. Развитие творческого потенциала студентов педвуза в процессе их совместной учебной деятельности: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. СПб., 2009. 24 с.

2. Медведева Л. Д. О подготовке специалистов экономического профиля в условиях глобализации // Вестн. Томского гос. пед. ун-та (TSPU Bulletin). 2009. Вып. 2 (80). С. 76–79.
3. Малахова О. Ю. Роль рефлексивно-образовательной среды в профессионально-личностном самоопределении студента вуза // Образование и общество. 2015. № 1 (90). С. 87–91.
4. Мясникова Т. В. Мотивация обучения студентов посредством моделирования // Молодой ученый. 2014. № 18 (77). С. 614–617.
5. Андреев В. И. Педагогика высшей школы. Казань: Центр инновационных технологий, 2005. 500 с.
6. Сабуров, Х.М. Система содержание образования: реалии и перспективы. Худжанд: изд. «Меъроҷ», 2013. – 202 с.
7. Шарифзода Ф. Актуальные проблемы современной педагогики. Кн. 2 Душанбе: Ирфон, 2010. – 328 с.

УДК.371

Оналбеков Е.Ж.

ПРОБЛЕМЫ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ВУЗОВСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье автором представлен обобщенный подход в проектировании модели оценки качества вузовского образования. Содержание статьи включает характеристику ряд проблем, с которыми встречаются специалисты, разрабатывающие систему оценок качества образования. Особое внимание уделяется вопросам создания единой системы оценки качества на всех уровнях образования в вузе, в которой единые критерии и показатели, индикаторы. В работе показывается преимущество общих подходов в создании единой системы оценки качества образования, характеристике условий принятия эффективных решений в процессе управления качеством образования.

Ключевые слова: качество образования, оценивание, мониторинг, методы оценки, профессиональная подготовка.

Оналбеков Е.Ж.

ПРОБЛЕМАҲОИ БАҲОДИҲИИ СИФАТИ ТАҲСИЛ ДАР ДОНИШГОҲ

Дар мақола муаллиф муносибати умумиро дар тарҳрезии модели арзёбии сифати таҳсилоти олий пешниҳод мекунад. Мундариҷаи мақола тавсифи як қатор мушкилотро дар бар мегирад, ки мутахассисоне, ки системаи арзёбии сифати таҳсилотро таҳия мекунад, бо онҳо рӯ ба рӯ мешаванд. Ба масъалаҳои ташкили системаи ягонаи арзёбии сифат дар ҳамаи сатҳҳои таҳсилоти олий, ки дар он меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои ягона, нишондиҳандаҳо мавҷуданд, диққати махсус дода мешавад. Дар қор бартарии равишҳои умумӣ дар ташкили системаи ягонаи арзёбии сифати таълим, тавсифи шароити қабули қарорҳои муассир дар раванди идоракунии сифати таълим нишон дода мешавад.

Калимаҳои калидӣ: сифати таълим, арзёбӣ, мониторинг, усулҳои арзёбӣ, омӯзиши касбӣ.

Onalbekov E.Zh.

PROBLEMS OF ASSESSING THE QUALITY OF UNIVERSITY EDUCATION

Abstract: in the article the author presents a generalized approach in the design of a model for assessing the quality of higher education. The content of the article includes a description of a number of problems encountered by specialists developing a system of assessment of the quality of education. Special attention is given to establishment of criteria and indicators in the level system of higher education, analysis of common approaches in creating a unified system of education quality assessment, the characteristics of the conditions of making effective decisions in the management of the quality of education.

Key words: quality of education, assessment, monitoring, assessment methods, professional training.

Вопросы мониторинга качества образования являются в центре внимания многих исследователей и научных конференций. Особой популярностью в научных работах является поиск решения проблем качества профессионального образования на Евроазиатском пространстве. Среди наиболее обсуждаемых вопросов выделяются такие как: разработка единых критериев в оценке качества образования, проблемы партнерских отношений между вузами, создание единого информационного пространства, в котором отражены проблемы оценки качества образования и их решение. Вместе с тем, особого внимания заслуживают в этом пространстве разработка единого диагностического инструментария, целью которого является объективность в оценке профессиональных знаний, умений и навыков студента.

Таким образом, речь идет о разработке мониторинга профессиональных компетенций студентов, в котором присутствует непрерывная связь между диагностическим комплексом и имеющимися программами профессионального обучения. Очевидную связь между этими аспектами заметил А.И. Жиров, который исследуя ее, отметит ее сложность и трудности выявления. В чем исследователь видит эти сложности? Это, в первую очередь наличие достаточного числа различных систем оценивания качества профессиональных компетенций. Они особенно ярко проявляют себя в практике использования. Поэтому, А.И. Жиров считает, что сегодня разработка универсального диагностического комплекса оценки профессиональных знаний является важным научным проектом, отражающим вызов сегодняшней профессиональной школы.

Наличие достаточно большого числа противоречий в системе оценивания качества профессиональных компетенций студентов отражает неоднозначность в педагогической литературе понятия «оценивание». Исследователи по-разному подходят к характеристике смысла оценивания. В работах некоторых ученых можно найти, что это процесс, отражающий результаты профессионального образования, [1] у других – это условия, которые способствуют образованию [2], у третьих – это соответствие профессиональным стандартам подготовки специалистов.

Выявленные различия в характеристике понятия «оценивание» качества образования не могут заменить собой ведущий критерий его оценки. Это полученный студентами результат профессионального образования. Можно в этой связи предположить, что это, так называемый отсроченный результат. Сегодня его в ходе оценки в профессиональном образовательном учреждении высоко оценили, а на практике этот результат может иметь другую ценность. Это обстоятельство заставляет искать такое содержание комплекса диагностики, которое отражает условия, в которых будет действовать будущий специалист.

В современных научных исследованиях есть единая точка зрения, что главным критерием оценки качества знаний и в целом образования являются те успехи, достижения, значимые результаты выпускника профессиональной школы. В этом случае речь может

идти об уровневой оценке профессиональных компетенций выпускников профессиональной школы:

- конкретного обучающегося (его успехи в освоении программы образования, активности в участии в научных конференциях, семинарах, профессиональных конкурсах, олимпиадах, проектах и пр.);
- студенческий коллектив: академическая группа, группа, собранная по некоторым целям и задачам (временный творческий коллектив), ее оценивание на: экзаменах, зачетах, в творческой и проектной деятельности и пр.;
- коллектив преподавателей и его характеристики: ученые степени, научная деятельность, эффективность профессиональной подготовки студентов;
- профессионально-образовательное учреждение (научно-образовательные достижения, трудоустройство выпускников, совокупность научных сообществ).

Анализ этих материалов выводит нас на понимание необходимости рассмотреть вопрос о управлении качеством оценивания образования. В этой связи, наиболее интересными являются работы В.А.Кальней и С.Е. Шишова, в которых мониторинг выступает как значимый компонент, оценки качества образования. Исходя из этого положения, следует заключить, что любое управленческое решение, касающееся оценивания качества образования, требует углубленного анализа и изучения различной информации об условиях реализации образования в образовательном учреждении. А принятая на вооружение управленцев диагностика должна адекватно отражать цели и задачи профессионального образования. [3]

Анализ качества образования на макроуровне: университет, колледж, школа и др. может дать более полное и объективное представление о изучаемом феномене. Однако надо иметь в виду, что его оценка всегда должна сопровождаться сравнительными характеристиками с результатами образования других образовательных учреждений такого же уровня. В этом случае, наиболее продуктивным может являться разработка единой разноуровневой системы анализа и оценки качества образования. Для образовательного учреждения, независимо от его типа, будет создано единое интегрированное, в котором фиксируются не только общие подходы в оценке качества образования, но и возможность использовать мониторинг выполнения требований образовательного стандарта. А это уже прямой путь к управлению качеством образования.

Мы полагаем, что оценка качества образования, является проблемой в любой образовательной системе, в любой стране. Учитывая значительное разнообразие статусов вузов: государственных и частных, университетов и академий, высших школ и центров образования, можно предположить, что у них используются различные модели оценки качества образования, различный опыт педагогических кадров в оценке образования студентов. То есть, проблема создания единого интегрированного пространства, в котором разработанные инструменты оценки качества в одном вузе будут доступны в любом другом требует решения. В работах известного российского исследователя Б.К. Коломиеца такая системы представляется в следующем:

- согласованные действия на всех уровнях вузовского образования в определении диагностического инструментария: методов, критериев, индикаторов качества образования;
- использование единого интегрированного пространства оценки качества образования для сравнения в различных типах образовательных учреждений;
- методическая обоснованность и четкость оценок качества образования;
- разработанная технология использования мониторинга качества образования;
- учет условий получения образования и их использование;
- доступность использования разработанных оценок для всех субъектов образовательного процесса. [4]

Разработанность интегрированной системы оценки качества образования, в которой действуют единые подходы, методы, критерии, показатели на всех уровнях системы вузовского образования – это современный подход к оценке его качества, к эффективному управлению качеством, возможность эффективного развития профессионального образования в вузе. [5, 6] Очевидно, что построенная система является важнейшим организационно-педагогическим условием, направленным на развитие профессионализма будущего выпускника и специалиста, работающего в той или иной отрасли. А учитывая, что одной из важнейших задач профессионального образования является создание благоприятных условий развития личности и ее потенциала, то построенная система как раз и отвечает этой задаче. Это следует из того, что в образовательный процесс внедряется спектр различных образовательных дополнительных программ и подпрограмм. А единый подход в оценке качества освоения этих программ предоставляя возможность выбора каждому студенту обеспечивает условиями самореализации при их освоении. Тем более, что спектр таких вариативных программ позволяет студентам эффективно приобретать профессиональный опыт, а, следовательно, обеспечивается непрерывность повышения профессионализма будущего специалиста еще в период его обучения в вузе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Жиров А.И., Мосин В.Г., Соломин В.П. Создание, формирование и функционирование образовательных систем: Монография. - СПб.: Изд. РГПУ им. А.И.Герцена, 1999. – 236 с.
2. Ковалева Г.С. Мониторинг качества образования на основе образовательных стандартов // Контроль качества и оценка в образовании: Материалы международной конференции. - СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 1998. С. 82 - 86.
3. Шишов С.Е. Мониторинг качества образовательного процесса в школе: монография / С.Е. Шишов, В.А. Кальней, Е.Ю. Гирба. — М.: ИНФРА, 2018. - 205 с.
4. Коломиец Б.К. Категория Качество образования// Восьмой симпозиум: Квалиметрия человека и образования: методология и практика. Часть III. Тезисы докладов. - М.: ИНФРА, 1999.- С. 170-174.
5. Материалы III международной конференции «Большие данные: новые возможности мониторинга в образовании». М.: МОН РФ, 05.02.2019. – 326 с.
6. Щедровицкий Г.П. Система педагогических исследований (методологический анализ) //Педагогика и логика. - Спб.: Касталь, 2002. - С.120-129.

УДК: 340.1

Муминов Ш.Ф.

НАҚШИ ТАНЗИМИ ХУКУҚӢ ДАР ТАЪМИНИ СИФАТИ БАРНОМАҲОИ ТАЪЛИМӢ ДАР РАВАНДИ БОЛОНИЯ

Дар ин мақола нақши танзими ҳуқуқӣ дар таъмини сифати барномаҳои таълимӣ дар раванди Болония баррасӣ мешавад. Раванди Болония як ташаббуси аврупоист, ки ба пешбурди ягонагии таҳсилоти олий дар саросари Аврупо нигаронида шудааст. Кафолати сифат ҷузъи асосии раванди Болония мебошад ва барои таъмини сифати барномаҳои таълимӣ якҷанд санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрӣ қабул карда шудаанд. Ин амалҳо дар ноил шудан ба бисёре аз ҳадафҳои пешбинишудаи худ муассир буданд, аммо ҳанӯз ҳам як қатор мушкилот ва маҳдудиятҳо мавҷуданд, ки бояд ҳал карда шаванд.

Калидвожаҳо: раванди Болония, танзими ҳукуқӣ, кафолати сифат, барномаҳои таълимӣ, санадҳои қонунгузорӣ, санадҳои меъёрӣ, раванди болония, магистратура, бакалавр, ҳукуқи таълимӣ, низоми кредитӣ

Муминов Ш.Ф.

РОЛЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ В БОЛОНСКОМ ПРОЦЕССЕ

В данной статье исследуется роль правового регулирования в обеспечении качества образовательных программ в рамках Болонского процесса. Болонский процесс — это европейская инициатива, направленная на продвижение единства высшего образования в Европе. Обеспечение качества является ключевым компонентом Болонского процесса, и для обеспечения качества образовательных программ было принято несколько законодательных и нормативных документов. Эти действия оказались эффективными для достижения многих намеченных целей, но все еще существует ряд проблем и ограничений, которые необходимо решить.

Ключевые слова: Болонский процесс, правовое регулирование, обеспечение качества, образовательные программы, законодательные акты, нормативные акты, Болонский процесс, магистратура, бакалавриат, образовательное право, кредитная система.

Muminov Sh.F.

THE ROLE OF LEGAL REGULATION IN ENSURING THE QUALITY OF EDUCATIONAL PROGRAMS IN THE BOLOGNA PROCESS

This article examines the role of legal regulation in ensuring the quality of educational programs in the Bologna process. The Bologna Process is a European initiative aimed at promoting the unity of higher education across Europe. Quality assurance is a key component of the Bologna process, and several legislative and regulatory instruments have been adopted to ensure the quality of educational programs. These actions have been effective in achieving many of their intended goals, but there are still a number of challenges and limitations that need to be addressed.

Keywords: Bologna process, legal regulation, quality assurance, educational programs, legislative acts, regulatory acts, Bologna process, master's degree, bachelor's degree, educational law, credit system

Раванди Болония як ташаббуси аврупоӣ мебошад, ки ба ҳамоҳангсозии низомҳои таҳсилоти олии дар тамоми кишварҳо нигаронида шудааст. Он соли 1999 ба қор даромад ва ба номи шаҳри Болония, ки дар он ҷо аввалин конференсияи вазирон баргузорида шуд, номгузорӣ шудааст.

Муносибати тамаддуние, ки дар марҳалаи ҳозира ташаккул ёфтааст, барои дарки дигаргуниҳое, ки имрӯз дар ҷомеа ба амал омада истодаанд, кушода аст [21, 184]. «Дар замони муосир рушди соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти гузариш ба марҳилаи нави рушдро қасб намуда, бодарназардошти муқаммал гардидани танзими ҳукуқӣ дар фаъолияти таълимӣ талаботи истеъмолкунандагонро тақозо мекунад» [7, 3]. Ба андешаи гурӯҳи дигари олимон «Имрӯз ҳувияти миллии ҳар ду кишвар ба далели равандҳои ҷаҳоншавии иттилоотӣ, ҳамгироии Русия ва Тоҷикистон ба фазои геополитикии ҷаҳонӣ давраи бухрониро паси сар мекунад. Дар натиҷа аз ҷониби ҷавонон аз даст додани арзишҳо ва дастурҳои маъноӣ, ки дарки мансубияти онҳо ба давлати худ, таърих, фарҳанг ва мушкилоти ҳифзи урфу одатҳои ташаккул медиҳанд, мебошад» [23, 246]. Тоҷикистон аз

соли 2013 узви раванди Болония ба ҳисоб меравад ва аз ҳамин сол сол карда, Тоҷикистон узви озмони умумичаҳони савдо низ гардид. Яке аз роҳҳои мубориза дар бозори ҷаҳонӣ ин баланд бардоштани сифати мол ба ҳисоб меравад [3, 6; 4; 75], «... беҳтар кардани қонунҳои мавҷудаи танзимкунандаи соҳаи муносибатҳои таълимӣ мувофиқи мақсад аст» [11, 211].

Ҳадафҳои асосии раванди Болония таъсиси Минтақаи таҳсилоти олии Аврупо, баланд бардоштани сифат ва мутобикати низомҳои таҳсилоти олии дар саросари Аврупо мебошанд. Ҳадафи ин раванд ба даст овардани ин ҳадафҳо тавассути як қатор ислоҳот, ки қабули ҷаҳорҷӯии умумии таҳассусҳо, ҷорӣ намудани низоми интиқоли қарзи аврупоӣ ва ҷамъоварӣ ва пешбурди кафолати сифат ва омӯзиши якумрӣ мебошад. Ҳамчунин, ба ақидаи Н.И. Муминзода: «Категорияи асосие, ки дар хизматрасониҳои таълимӣ дар соҳаи таҳсилоти олии касбӣ истифода мешавад, мафҳуми “сифати хизматрасониҳо” мебошад» [8, 64].

Минтақаи таҳсилоти олии Аврупо барои осон кардани ҳаракати донишҷӯён дар байни кишварҳо ва эътирофи таҳассуси онҳо дар тамоми ҷаҳон пешбинӣ шудааст. Ҷаҳорҷӯии умумии таҳассусҳо кафолат медиҳад, ки дараҷаҳои кишварҳои гуногун муқоисашаванда бошанд ва корфармоён ва донишгоҳҳо фаҳманд, ки ҳар як дараҷа чиро ифода мекунад. Аз тарафи дигар, низоми интиқоли қарзи аврупоӣ ва ҷамъоварӣ ба эътироф ва интиқоли кредитҳо байни муассисаҳо мусоидат мекунад.

Ҳадафи раванди Болония дар он аст, ки таҳсилоти олии дар Аврупо шаффофтар, муассиртар ва барои донишҷӯён дӯстона бошад. Ин раванд дар тамоми китба васеъ пазируфта шуд ва боиси ислоҳоти назаррас дар низомҳои таҳсилоти олии Аврупо гардид.

Кафолати сифат дар барномаҳои таҳсилоти олии бо чанд сабаб муҳим аст:

Кафолати сифат ба донишҷӯён кӯмак мекунад, ки таҳсилоти босифат гиранд, ки онҳоро барои касбҳои интихобкардаашон омода месозад. Ин аз он иборат аст, ки натиҷаҳои таълимии барнома ба таври возеҳ муайян карда шудаанд ва ҳонандагон метавонанд ба ин натиҷаҳо ноил шаванд.

Низомии қавии кафолати сифат метавонад обрӯ ва нақши муассисаро баланд бардорад. Донишҷӯён ва корфармоён эҳтимоли зиёд доранд, ки дараҷаҳои муассисаҳоеро, ки таҷрибаи собитшудаи таъмини таҳсилоти босифат доранд, қадр кунанд.

Кафолати сифат аксар вақт талаботи танзимкунанда барои муассисаҳои таҳсилоти олии мебошад. Агентҳои аккредитатсия ва дигар мақомоти танзимкунанда муассисаҳоро баҳо медиҳанд, то боварӣ ҳосил кунанд, ки онҳо ба стандартҳои ҳадди ақали сифати таълим ва натиҷаҳои донишҷӯён мувофиқат мекунанд. Ба наदेशаи П.С. Мирзозода низ: «Иқтисодиёти бозории муосир ба сифати мол ва тасдиқи қобилияти истеҳсолкунандагон барои истеҳсоли маҳсулоти баландсифат талаботи баланд мегузорад» [2, 60]. Ба анدهаи Д.Ш. Сангонзод хизматрасонии иҷтимоӣ-маданӣ бояд ба дараҷаи баланд ба роҳ монда шавад [20, 98].

Низоми қавии кафолати сифат метавонад ба муассисаҳо дар муайян кардани самтҳои беҳбуд ва татбиқи тағйироте, ки натиҷаҳои омӯзиши донишҷӯёнро беҳтар мекунад, кӯмак расонад. Ин метавонад тағйиротро ба барномаи таълимӣ, усулҳои таълим ва стратегияҳои арзёбӣ дар бар гирад.

Системаҳои кафолати сифат кӯмак мекунанд, ки дараҷаҳои як кишвар дар дигар кишварҳо эътироф карда шаванд. Ин махсусан барои донишҷӯёне муҳим аст, ки мехоҳанд дар хориҷа таҳсил ё кор кунанд ва барои эътирофи таҳассуси онҳо аз ҷониби корфармоён ва муассисаҳои таълимии кишварҳои дигар эҳтиёҷ доранд.

Кафолати сифат дар барномаҳои таҳсилоти олии барои таъмини таҳсилоти босифати донишҷӯён, баланд бардоштани обрӯи институтсионалӣ, қонун кардани талаботи меъёрӣ, ҳавасмандгардонии тақмили пайваста ва дастгирии эътирофи байналмилалӣ муҳим аст.

Пас аз ташкили ИҚШС ба ташкили сохти сотсиалистии давлатдорӣ оғоз кард. Сиёсати нав ҳама гуна унсури капиталистиро инкор намуд, аз ҷумла аз низоми таҳсилоти маорифи тибқи истилоҳи ҳамонвақтаи капиталистӣ (бакалавр, магистр, доктор) даст

кашида, танҳо соли 1936 низоми нав (сунъӣ)-и мутахассис, номзад ва докторро ба вучуд овард [14, 238]. Яъне раванди Болония имрӯз, низоми сезинагии таҳсилро барои ҳамагон пешниҳод мекунад. Ба андешаи М.Н. Муминзода: «Магистратура як зинаи таҳсилоти олии касбӣ пас аз дараҷаи бакалавр мебошад, ки ба шумо имкон медиҳад ихтисоси худро дар як соҳаи муайяни касбӣ амиқтар кунед ва дар баъзе мавридҳо онро тағйир диҳед» [10, 295]. «Дараҷаи магистр (дар баъзе кишварҳо онро магистр меноманд) ин сатҳи таҳсилоти олии касбӣ дар пайи дараҷаи бакалавр мебошад, ки ба кас имкон медиҳад, ки тахассусро дар самти муайяни касбӣ амиқтар кунанд ва дар баъзе ҳолатҳо тағйир диҳад» [16, 201].

Танзими ҳуқуқӣ дар соҳаи таҳсилоти олии як механизми муҳимми таъмини масъулият, шаффофият ва сифат дар таҳия ва пешниҳоди барномаҳои таълимӣ мебошад. Ба андешаи Э.С. Насриддинзода шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ сатҳи баланди дониши ҳуқуқиро пешбинӣ мекунад [18, 117]. Ҳамчунин у қайд мекунад, ки зарурати ташаккули пурраи таҳсилоти ҳуқуқӣ ва сиёсати ҳуқуқии ҳуқуқшиносӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз вазифаҳои бунёди давлати ҳуқуқӣ, ташаккули шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ ба миён омадааст [19, 215]. Ба андешаи Ҷ. Саъдизода низ, таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон ҳамчун идомаи сиёсати давлатӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон асоси ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон мегардад, ки гавари таъмин ва татбиқи ҳуқуқу озодиҳои инсон мебошад [22, 34].

Танзими ҳуқуқӣ барои таъмини сифати барномаҳои таълимӣ дар раванди Болония бо якҷанд сабабҳо муҳим аст:

Меъёрҳои ҳуқуқӣ барои муқаррар кардани стандартҳои ҳадди ақали сифат барои барномаҳои таълимӣ замина фароҳам меоранд. Ин кафолат медиҳад, ки ҳамаи барномаҳо ба сатҳи муайяни сифат мувофиқат мекунанд ва донишҷӯён новобаста аз он ки дар қучо таҳсил мекунанд, таҳсилоти босифат мегиранд.

Муқаррароти ҳуқуқӣ аз муассисаҳо талаб мекунанд, ки дар бораи барномаҳо ва натиҷаҳои таълимии худ шаффоф бошанд ва барои донишҷӯён муқоисаи барномаҳоро дар байни муассисаҳо ва кишварҳо осонтар мекунад.

Муқаррароти ҳуқуқӣ механизмҳои барои масъулияти муассисаҳо барои сифати барномаҳои таълимии онҳо фароҳам меорад. Ин таъсиси равандҳои аккредитатсия ва арзёбӣ барои назорати риояи стандартҳои сифат аз ҷониби муассисаҳо ва ҷорӣ кардани ҷазо барои риоя накардани талаботро дар бар мегирад.

Қоидаҳои ҳуқуқӣ метавонанд муассисаҳоро барои пайваста баланд бардоштани сифати барномаҳои таълимии худ ҳавасманд кунанд. Аз муассисаҳо талаб карда мешавад, ки барномаҳои худро мунтазам баррасӣ ва навсозӣ кунанд, то онҳо ба стандартҳои сифат мувофиқат кунанд ва ба ниёзҳои донишҷӯён ва бозори меҳнат мувофиқ бошанд.

Меъёрҳои ҳуқуқӣ кафолат медиҳанд, ки барномаҳои таълимӣ ба стандартҳои байналмилалӣ сифат мувофиқат мекунанд ва барои донишҷӯён эътирофи тахассуси онҳо дар кишварҳои дигарро осон мекунад.

Танзими ҳуқуқӣ барои таъмини сифати барномаҳои таълимӣ дар раванди Болония муҳим аст. Он стандартҳои ҳадди ақали сифатро муқаррар мекунад, шаффофият ва муқоисаро мусоидат мекунад, масъулиятро таъмин мекунад, тақмили пайвастаро ҳавасманд мекунад ва эътирофи байналмилалӣро осон мекунад. Бе танзими ҳуқуқӣ нигоҳ доштани сифати барномаҳои таълимӣ дар тамоми муассисаҳо ва кишварҳо душвор хоҳад буд.

Дар Аврупо ҷаҳорҷӯбаи ҳуқуқии кафолати сифат дар таҳсилоти олиро Стандартҳо ва Роҳнамои аврупоӣ оид ба кафолати сифат муқаррар мекунад.

Стандартҳо ва Роҳнамои аврупоӣ оид ба кафолати сифат ҷаҳорҷӯбаи умумиро барои кафолати сифат дар таҳсилоти олии дар саросари Аврупо таъмин мекунад, ки ҳадафи он, ки ҳамаи системаҳои таҳсилоти олии аврупоӣ ба стандартҳои яхела барои сифати таълим ва натиҷаҳои донишҷӯён мувофиқат мекунанд.

Кафолати дохилии сифат таҳия ва татбиқи равандҳои кафолати сифатро ҳуди муассисаҳои таҳсилоти олии дар бар мегирад. Ин муқаррар намудани тартиби мониторинг ва арзёбии сифати барномаҳои таълимӣ, ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот дар бораи

натиҷаҳои донишҷӯён ва татбиқи тағйирот барои беҳтар кардани сифати таълимиро дар бар мегирад.

Кафолати берунии сифат баҳодиҳии муассисаҳои таҳсилоти олиро аз ҷониби мақомоти мустақили беруна дар бар мегирад. Ба ин агентҳои аккредитатсия, ки муассисаҳоро аз рӯи маҷмуи стандартҳои сифат арзёбӣ мекунанд ва агентҳои кафолати сифат, ки самаранокии равандҳои дохилии кафолати сифатро баҳо медиҳанд.

Стандартҳо ва Роҳнамои аврупоӣ оид ба кафолати сифат инчунин, аҳамияти ҷалби ҷонибҳои манфиатдорро дар таъмини сифат, аз ҷумла иштироки донишҷӯён ва корфармоён дар раванди арзёбӣ таъкид мекунанд.

Илова ба Стандартҳо ва Роҳнамои аврупоӣ оид ба кафолати сифат, якҷанд санадҳои дигари ҳуқуқӣ мавҷуданд, ки кафолати сифатро дар таҳсилоти олии Аврупо танзим мекунанд. Ба инҳо ҷаҳорҷӯбаи таҳассусии аврупоӣ, ки ҷаҳорҷӯбаи умумиро барои эътирофи таҳассусҳо дар саросари Аврупо фароҳам меорад ва раванди Болония, ки стандартҳои умумиро барои таҳсилоти олии дар саросари Аврупо муқаррар мекунанд ва ба ҳаракати донишҷӯён ва кормандон дар байни кишварҳо мусоидат мекунанд, дохил мешаванд.

Ҷаҳорҷӯби қонунии кафолати сифат дар таҳсилоти олии дар Аврупо ҳуб таҳия шудааст ва аҳамияти кафолати сифат дар дохили ва берунӣ, ҷалби ҷонибҳои манфиатдор ва ҳаракати донишҷӯён ва кормандонро таъкид мекунанд. Ҷаҳорҷӯба барои таъмини он тарҳрезӣ шудааст, ки тамоми системаҳои таҳсилоти олии аврупоӣ ба ҳамон стандартҳои баланди сифати таълимӣ ва натиҷаҳои донишҷӯён ҷавобгӯ бошанд, ба пешрафти аъло дар таҳсилоти олии мусоидат кунанд ва афзоиши қувваи қори баландхисосро дастгирӣ кунанд.

Якҷанд санадҳои қонунгузорӣ ва танзимкунанда дар Аврупо барои таъмини сифати барномаҳои таълимӣ дар раванди Болония қабул шудаанд. Ба ин амалҳо дохил мешаванд:

Эълумияи Болония: Эълумияи Болония, ки соли 1999 аз ҷониби 29 кишвари аврупоӣ имзо шудааст, ҳадафҳои раванди Болония, аз ҷумла мусоидат ба мутобикат ва муқоисаи системаҳои таҳсилоти олии дар саросари Аврупо, мусоидат ба ҳаракат ва табодули донишҷӯён ва кормандон, ва баланд бардоштани сифати таҳсилоти олии.

Стандартҳо ва дастурҳои аврупоӣ оид ба кафолати сифат, ки аз ҷониби Ассотсиатсияи Аврупо оид ба кафолати сифат дар таҳсилоти олии таҳия шудааст, ҷаҳорҷӯбаи умумиро барои кафолати сифат дар таҳсилоти олии дар саросари Аврупо таъмин мекунанд. Стандартҳо ва дастурҳои аврупоӣ оид ба кафолати сифат се самти асосии кафолати сифатро дар бар мегирад: кафолати дохилии сифат, кафолати берунии сифат ва муносибати байни ин ду.

Стандартҳо ва Роҳнамо оид ба кафолати сифат дар Минтақаи таҳсилоти олии Аврупо соли 2015, ки Стандартҳо ва дастурҳои аврупоӣ оид ба кафолати сифат қаблро иваз мекунанд, аз ҷониби вазирони масъул барои таҳсилоти олии дар Минтақаи таҳсилоти олии Аврупо моҳи майи соли 2015 қабул карда шуданд. Стандартҳо ва дастурҳои аврупоӣ оид ба кафолати сифат 2015 дастурҳои навро оид ба кафолати сифат дар таҳсилоти олии пешкаш мекунанд ва аҳамияти ҷалби ҷонибҳои манфиатдор дар равандҳои кафолати сифатро таъкид мекунанд.

Ҷаҳорҷӯбаи таҳассусҳои аврупоӣ як ҷаҳорҷӯбаи маъмули аврупоӣ барои тавсиф ва муқоисаи таҳассусҳо мебошад. Ҷаҳорҷӯбаи таҳассусҳои аврупоӣ ба эътирофи таҳассусҳо дар саросари Аврупо мусоидат мекунанд ва ба ҳаракати донишҷӯён ва кормандон мусоидат мекунанд.

Стандартҳо ва Дастурҳо оид ба кафолати сифат дар раванди Болония (Стандартҳо ва дастурҳои Болония): Стандартҳо ва дастурҳои Болония, ки соли 2005 таҳия шудаанд, маҷмуи стандартҳои умумиро барои таҳсилоти олии дар раванди Болония таъмин мекунанд. Роҳнамо чунин соҳаҳоро, ба монанди сохторҳои дараҷавӣ, натиҷаҳои омӯзиш ва кафолати сифатро дар бар мегирад.

Қонунгузорӣ ва меъёрҳои миллий: Қонунгузорӣ ва қоидаҳои миллий дар кишварҳои Аврупо аксар вақт принципҳои раванди Болония ва Стандартҳо ва дастурҳои аврупоӣ оид ба кафолати сифатро инъикос мекунанд. Ин қонунҳо ва қоидаҳо метавонанд талаботҳои мушаххасро барои таъмини сифат дар таҳсилоти олии муқаррар кунанд ва таъсиси агентҳои аккредитатсия ва кафолати сифатро пешбинӣ кунанд.

Санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрие, ки дар Аврупо барои таъмини сифати барномаҳои таълимӣ дар раванди Болония қабул шудаанд, ҷаҳорҷӯбаи ҳамаҷонибаи кафолати сифатро дар таҳсилоти олии таъмин мекунанд. Ин санадҳо ба мутобикат ва муқоисаи системаҳои таҳсилоти олии дар саросари Аврупо мусоидат мекунанд, эътирофи таҳассусҳоро осон мекунанд ва аҳамияти ҷалби ҷонибҳои манфиатдор дар равандҳои кафолати сифатро таъкид мекунанд.

Яке аз ҳадафҳои асосии раванди Болония мусоидат ба мутобикат ва муқоисаи системаҳои таҳсилоти олии дар саросари Аврупо буд. Қабули сохторҳои дараҷаи умумӣ, натиҷаҳои омӯзиш ва стандартҳои сифат барои ноил шудан ба ин ҳадаф кӯмак кард. Ҷаҳорҷӯбаи таҳассусҳои аврупоӣ инчунин, барои пешбурди эътирофи таҳассусҳо дар саросари Аврупо кӯмак карда, барои донишҷӯён таҳсил ва кор дар дигар кишварҳои Аврупо осонтар мекунад.

Ҳадафи дигари раванди Болония мусоидат ба ҳаракати донишҷӯён ва кормандон байни кишварҳо буд. Қабули низоми интиқоли қарзи аврупоӣ ва ҷамъоварӣ ва замимаи диплом дар баробари таъсиси барномаҳои муштараки дараҷаҳо барои расидан ба ин ҳадаф мусоидат кард. Ба андешаи М.Н. Муминзода: «Муқаррар намудани баробарии расмӣ ҳуқуқӣ муҳимтарин пешравии таърихӣ дар роҳи озодӣ, ҳуқуқ ва ҳуқуқи инсон буд, ки ба марҳилаи нави рушди давлатдорӣ - волюияти қонун роҳ кушод» [6, 262]. Ҳоло донишҷӯён ва кормандон метавонанд дар байни кишварҳои Аврупо озодтар ҳаракат кунанд, ки ин ба табодули фарҳангӣ ва табодули дониш ва ғояҳо мусоидат кардааст.

Санадҳо инчунин, дар пешбурди кафолати дохилии сифат дар муассисаҳои таҳсилоти олии самаранок буданд. Донишқадаҳо ҳоло бештар ба ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот дар бораи натиҷаҳои донишҷӯён ва ворид кардани тағйирот барои беҳтар кардани сифати таълим таваҷҷуҳ доранд. Механизмҳои берунии кафолати сифат, аз қабилҳои агентҳои аккредитатсия ва кафолати сифат, барои таъмини он, ки муассисаҳо ба стандартҳои баланди сифати таълим ва натиҷаҳои донишҷӯён мувофиқат мекунанд, кӯмак карданд.

Бо вучуди ин, самаранокии амалҳо дар ноил шудан ба ҳадафҳои пешбинишуда дар тамоми кишварҳои Аврупо яқсон набуд. Баъзе кишварҳо дар татбиқи раванди Болония ва таъмини сифати барномаҳои таълимӣ нисбат ба дигарон муваффақтаранд. Дар баъзе мавридҳо набудани манбаъҳо ва инфраструктура ба муассисаҳо роҳи ба амал баровардани дигаргуниҳои заруриро душвор мегардонад. Илова бар ин, дар таъмини муқоисавӣ ва мутобикати системаҳои таҳсилоти олии дар саросари Аврупо, бахусус дар мавриди эътирофи таҳассусҳо мушкilot вучуд доранд.

Хулоса, дар ҳоле ки санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрие, ки дар Аврупо барои таъмини сифати барномаҳои таълимӣ дар раванди Болония қабул шудаанд, дар ноил шудан ба бисёре аз ҳадафҳои пешбинишудаи худ муассир буданд, ҳанӯз ҳам имкони такмил додан вучуд дорад. Барои таъмини он, ки ҳамаи кишварҳои аврупоӣ раванди Болонияро пурра амалӣ карда тавонанд ва ба таҳсилоти босифат барои ҳама донишҷӯён мусоидат кунанд, талошҳои пайваста лозим аст.

Гарчанде ки танзими ҳуқуқӣ дар таъмини сифати барномаҳои таълимӣ дар раванди Болония нақши муҳим мебозад, як қатор мушкilot ва маҳдудиятҳо мавҷуданд, ки бояд ба назар гирифта шаванд.

Захираҳои маҳдуд: Яке аз мушкilotи асосӣ ин маҳдуд будани захираҳои дастраси муассисаҳо барои татбиқи тағйироти зарурӣ мебошад. Баъзе муассисаҳо метавонанд

захираҳои молиявӣ ё инсониро барои таҳия ва нигоҳдории равандҳои самараноки дохилии кафолати сифат ё ҷавобгӯи стандартҳои берунии сифат надошта бошанд.

Гуногунии системаҳои таҳсилоти олий: Системаҳои таҳсилоти олий дар саросари Аврупо гуногунанд ва ин метавонад дар таъмини муқоиса ва мутобиқати таҳассусҳо мушкилот эҷод кунад. Баъзе кишварҳо метавонанд анъанаҳо, амалияҳо ва стандартҳои гуногун дошта бошанд, ки мутобиқат кардан бо стандартҳои умумии аврупоӣ душвор аст.

Муқовимат ба тағйирот: Муқовимат ба тағйирот маҳдудияти дигари танзими ҳуқуқӣ мебошад. Муассисаҳо метавонанд ба тағйирот тобовар бошанд ва татбиқи тағйироти заруриро барои риояи стандартҳои кафолати сифат душвор гардонанд.

Набудани татбиқ: Танзими ҳуқуқӣ танҳо дар сурате самаранок аст, ки он татбиқ карда шавад. Бо вучуди ин, дар татбиқи стандартҳои кафолати сифат дар тамоми муассисаҳо, бахусус дар кишварҳое, ки мақомоти танзимкунандаи заиф ё дар ҷое, ки иродаи сиёсӣ барои татбиқи стандартҳо вучуд надоранд, мушкилот вучуд доранд.

Кафолати сифат ва навоарӣ: Хавфи он вучуд дорад, ки талаботи кафолати сифат метавонад навоарӣ ва эҷодкорӣ дар барномаҳои таълимӣ монёе шавад. Муассисаҳо шояд эҳсос кунанд, ки риояи стандартҳои сифат қобилияти онҳоро барои таҷриба бо усулҳои нави таълим ё таҳияи барномаҳои беназир маҳдуд мекунад.

Мушкилоти баҳодиҳии беруна: Ниҳоят, хатари ғаразҳои арзёбии беруна вучуд дорад. Оҷонсҳои арзёбии беруна метавонанд ғаразҳо ё тасаввуроти худро дошта бошанд, ки метавонанд ба арзёбии онҳо дар бораи муассисаҳо таъсир расонанд. Ин метавонад боиси баҳодиҳии ноодилона ё ҷазо додани муассисаҳо гардад.

Хулоса, дар ҳоле ки танзими ҳуқуқӣ воситаи муҳими таъмини сифати барномаҳои таълимӣ дар раванди Болония мебошад, як қатор мушкилот ва маҳдудиятҳо мавҷуданд, ки бояд ба назар гирифта шаванд. Ҳалли ин мушкилот ва қор кардан дар самти таҳияи стратегияҳои муассир барои таъмини стандартҳои баландтарини сифат дар таҳсилоти олий муҳим аст.

Ҳарчанд санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрие, ки барои таъмини сифати барномаҳои таълимӣ дар раванди Болония қабул шудаанд, барои ноил шудан ба бисёр ҳадафҳои пешбинишуда самаранок буданд, инчунин, баъзе камбудҳои низ ҳастанд, ки бояд бартараф карда шаванд.

Набудани якхела: Гарчанде ки раванди Болония ҳадафи таъмини якхела дар таҳсилоти олий дар саросари Аврупо дорад, то ҳол дар амалияи кафолати сифат байни кишварҳо фарқиятҳо мавҷуданд. Ин метавонад боиси номувофиқатӣ дар сифати таҳсилот аз ҷониби муассисаҳои кишварҳои гуногун гардад.

Доираи маҳдуди кафолати сифат: Санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрии мавҷуда тамоюли ба ҷанбаҳои расмӣ таълимии кафолати сифат, ба мисли тарҳрезӣ ва арзёбии барнома тамаркуз мекунад. Бо вучуди ин, зарурати таваҷҷӯҳи бештар ба ҷанбаҳои васеътари сифат, аз ҷумла хидматрасонии дастгирии донишҷӯён, таҷрибаи донишҷӯён ва шуғли хатмкунандагон вучуд дорад.

Иштироки маҳдуди ҷонибҳои манфиатдор: Қалби ҷонибҳои гуногуни манфиатдор, аз қабилӣ қорфармоён, донишҷӯён ва созмонҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди кафолати сифат мавҷуд нест. Саҳми онҳо метавонад барои таъмини он, ки барномаҳои таълимӣ ба ниёзҳои ҷомеа ва бозори меҳнат мувофиқат кунанд, арзишманд бошад.

Иҷрои маҳдуд: Татбиқи стандартҳои кафолати сифат аксар вақт заиф аст, махсусан дар кишварҳое, ки мақомоти танзимкунанда захираҳо ё иродаи сиёсӣ надоранд. Ин метавонад боиси он гардад, ки муассисаҳо метавонанд бидуни оқибат ба таълими пастсифат идома диҳанд.

Шаффофияти маҳдуд: Дар раванди таъмини сифат, аз ҷумла меъёрҳои арзёбӣ, ки аз ҷониби агентҳои арзёбии беруна истифода мешаванд, аксар вақт шаффофият маҳдуд аст. Ин метавонад боиси шубҳа дар бораи ғаразнокӣ ва арзёбии ноодилона гардад.

Муқоисаи маҳдуди таҳассусҳо: Гарчанде ки ҷаҳорҷӯбаи таҳассусии аврупоӣ барои муқоисаи таҳассусҳо дар саросари Аврупо мусоидат кардааст, ҳанӯз ҳам мушкилот дар таъмини эътирофи таҳассусҳо дар сарҳад вучуд доранд. Ин метавонад монеа барои ҳаракат бошад ва метавонад бо қор таъмин будани хатмкунандагонро маҳдуд созад.

Ин талаботи кунуниро хизматрасониҳои таълимӣ муайян мекунанд, ки метавонанд дар давоми 5-6 соли таҳсил тағйир ёбанд, ки дар давоми он тағйирот дар сохтори бахши иқтисодӣ ва технологияҳои истеҳсолиҳои қомилан воқеӣ бошад [15, 210].

Чунин мешуморем, ки мушкилоти асосӣ ин сиёсати татбиқи ислоҳоти маориф буда, ҳангоми қорӣ намудани он бояд бо назардошти хусусият ва оқибатҳои истифодаи Созишномаи Болониро ба инобат гирем чунки системаи мазкур ҳанӯз тақмили ҷиддиро металабат. Бо мақсади ба даст овардани ҳулосаи оқилона дар бораи натиҷаҳои татбиқи низоми Болонӣ, зарур аст, ки оқибатҳои татбиқи ҳар як ҳадафи раванди Болонӣ муфасссал таҳлил карда шавад [1, 122]. Вақтҳои охир ба аҳамияти назарраси омӯзиши мушкилоти маҳдудиятҳои эҳтимолии ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон ҳангоми ҳолатҳои ғавқулода диққат дода шуд [5, 263]. Бояд қайд намуд, ки низоми Болония ягон намуд маҳдудсозиро дар соҳаи таҳсилоти олии касбӣ наменпазирад.

«Пешниҳод менамоем, ки мафҳуми сифати хизматрасониҳои таълимӣ дар соҳаи таҳсилоти олии касбӣ, ҳамчун маҷмӯи нишондодҳои стандартҳои давлатӣ ва талабот доир ба омодагии донишҷӯён (бакалавр, магистр) бо дарназардошти бозори меҳнат муайян карда шавад» [9, 89].

Ҳулоса, дар ҳоле ки санадҳои меъёрии ҳуқуқии мавҷуда барои расидан ба бисёре аз ҳадафҳои пешбинишуда самаранок буданд, аммо ҳанӯз ҳам як қатор камбудҳои мавҷуданд, ки бояд бартараф карда шаванд. Барои пешбурди яхела ва шаффофият дар амалияҳои қафолати сифат, ҷалби тамоми ҷонибҳои манфиатдор ба ин раванд ва беҳтар кардани муқоисаи таҳассусҳо дар сарҳад қўшишҳои бештар лозим аст.

Барои тақмили минбаъдаи танзими ҳуқуқӣ барои таъмини сифати барномаҳои таълимӣ дар раванди Болония потенциали назаррас вучуд дорад. Ин беҳбудӣҳо ҷалби бештари ҷонибҳои манфиатдор, шаффофият ва муқоисаи бештар, афзоиши захираҳо барои муассисаҳо ва таваҷҷўҳи бештар ба навоарӣ ва ғайраро талаб мекунанд. Бо ҳалли ин масъалаҳо, раванди Болония метавонад ҳамчун қувваи тағйироти мусбат дар таҳсилоти олии дар саросари Аврупо бошад.

АДАБИЁТ

1. Бакаев, М. Х. Болонский процесс в Таджикистане: специфика и возможности реализации / М. Х. Бакаев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 8. – С. 118-123.
2. Мирзоев, П. З. К вопросу о защите прав потребителей при продаже товаров ненадлежащего качества / П. З. Мирзоев // Государственная служба и кадры. – 2015. – № 4. – С. 60-62.
3. Мирзоев, П. З. К вопросу об обеспечении качества товара, работ и услуг в Республике Таджикистан / П. З. Мирзоев // Образование. Наука. Научные кадры. – 2015. – № 6. – С. 61-63.
4. Мирзоев, П. З. Некоторые аспекты обязательства по возмещению вреда, причиненного недостатками товаров (работ, услуг) / П. З. Мирзоев // Закон и право. – 2016. – № 1. – С. 75-77.
5. Муминзода, М. Н. Ҳуқуқи инсон дар раванди мубориза бар зидди терроризм. Муминзода Н. И., Муминзода М. Н. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2022. – № 2. – С. 263-267.
6. Муминзода, М. Н. Идея правового государства и его роль в защите прав человека / М. Н. Муминзода // Права человека в процессе глобализации: материалы республиканской

научно-теоретической конференции (7- уми декабрия соли 2021) // Под редакцией доктора юридических наук, профессор Рахмон Д.С., – Душанбе: Типография ТНУ, 2021. – 261-268 с.

7. Муминзода Н. И. Правовое регулирование защиты прав потребителей образовательных услуг в сфере высшего профессионального образования по законодательству Республики Таджикистан: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.01.03 / Н.И. Муминзода. – Душанбе, 2019. – 33 с.

8. Муминзода Н. И. Танзими ҳукукии ҳифзи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои таълимӣ дар соҳаи таҳсилоти олии касбӣ мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ... ном. илм. ҳуқ: 12.01.03 / Н.И. Муминзода. – Душанбе, 2019. – 174 с.

9. Муминзода Н. И. Танзими ҳукукии ҳифзи ҳукуки истеъмолкунандагони хизматрасониҳои таълимӣ дар соҳаи таҳсилоти олии касбӣ мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография / Н.И. Муминзода. – Душанбе: Эр-граф, 2021. – 176 с.

10. Муминзода, М. Н. Асосҳои таърихӣ-ҳукукии магистратура / М. Н. Муминзода // Давлатшиносии ва ҳукуки инсон. 2022. № 1(25). С. 293-302.

11. Муминзода, М. Н. Кодификатсияи санадҳои ҳукукии соҳаи маориф / М.Н. Муминзода, Н. И. Муминзода Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2022. – №5. – С. 206-212.

12. Муминзода, М. Н. Моделҳои ҳукукии уҳдадорӣ ҳарбӣ / М. Н. Муминзода // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2022. – №4 (44). – С. 73-79.

13. Муминзода, М. Н. Омилҳо ва асосҳои ҳукукии қабули стратегияи ватандустӣ / М. Н. Муминзода // Ҳукуки инсон: дирӯз ва имрӯз: маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ (9-уми декабри соли 2022) // Зери таҳрири номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Қурбонализода Н.Ш. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2022. – С. 164-175.

14. Муминзода, М. Н. Соҳаи ҳуқуқ дар низомии ҳуқуқ / М. Н. Муминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №10. – С. 238-245.

15. Муминзода, Н. И. Низомии қонунгузории байналхалқӣ дар соҳаи таълим / Н. И. Муминзода, А. А. Идибеков, М. Н. Муминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №10. – С. 210-217.

16. Муминзода, Н. И. Раванди болония: таърих ва заминаи ҳуқуқӣ / Н. И. Муминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – №6. – С. 198-203.

17. Муминзода, Н. И. Таълим ва равандҳои глобализатсионӣ / Н. И. Муминзода // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2022. – №3 (43). – С. 18-23.

18. Насурдинов, Э. С. Особенности реализации правовой политики в сфере правового образования и воспитания в Республике Таджикистан / Э. С. Насурдинов // Культурные права и свободы человека и гражданина: вопросы теории и практики: сборник научных статей, посвященный 10-летию кафедры международного права и прав человека Юридического института. – Москва: Издательство "Права человека", 2016. – С. 118-125.

19. Насурдинов, Э. С. Роль государства в реализации правовой политики в сфере правового воспитания и образования / Э. С. Насурдинов // Права человека в международном и национальном праве: сборник научных статей, посвященный 10-летию кафедры Международного права и прав человека Юридического института МГПУ. – Москва: Издательство "Права человека", 2015. – С. 215-226.

20. Сангинов, Д. Ш. Ответственность исполнителя по договору оказания услуг перед потребителем / Д. Ш. Сангинов // Государствоведение и права человека. – 2020. – № 1(17). – С. 94-109.

21. Сангинов, Д. Ш. Понятие и виды материальных услуг / Д. Ш. Сангинов // Правовая жизнь. – 2018. – № 2(22). – С. 183-192.

22. Саъдизода, Д. К вопросу о необходимости изучения дисциплины "Права человека" в системе высшего профессионального образования Республики Таджикистан / Д. Саъдизода // Правовая жизнь. – 2015. – № 4 (12). – С. 28-37.
23. Хушвахтзода, К. Х. Проблема экономического патриотизма в аспекте изучения инфраструктуры села в России и Республике Таджикистан / К. Х. Хушвахтзода, Л. В. Оринина, Г. Б. Мухаметов // Проблемы современного педагогического образования. – 2022. – № 74-4. – С. 246-249.

УДК 347.9

Табаров Н.А., Эрачи М., Бокизода А.А.

ДАР БОРАИ СОҲАҲОИ МУРОФИАВИИ ҲУҚУҚ ВА МЕЪЁРҲОИ МУРОФИАВИИ ҲУҚУҚИ МОДДӢ

Дар мақола масъалаҳои соҳаҳои мурофиавии ҳуқуқ ва меъёрҳои мурофиавии ҳуқуқи моддӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф дар натиҷаи таҳлилҳои анҷомдода ба хулоса меояд, ки меъёрҳои мурофиавӣ дар ҳуқуқи моддӣ он меъёрҳое мебошанд, ки тартиби баррасии баҳсҳои моддиро аз ҷониби судҳо баён менамоянд, зеро танҳо ғайриқарорӣ судҳо дар шакли мурофиавӣ амалӣ карда мешавад. Ғайриқарорӣ дигар мақомот бошад дар шакли мурофиавӣ бурда намешавад, аз ин ҷо меъёрҳои мурофиавии дар ҳуқуқи моддӣ буда ба онҳо дахл надорад. Он меъёрҳое, ки ғайриқарорӣ мақомоти ғайриқарорӣ танзим менамоянд, мурофиавӣ набуда, балки расмӣ ҳуқуқи мебошанд.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи мурофиавӣ, ҳуқуқи моддӣ, соҳаҳои мурофиавии ҳуқуқ, меъёрҳои мурофиавии ҳуқуқи моддӣ, ҳуқуқи мурофиавии гражданин, ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ.

Табаров Н.А., Эраджи М., Бокизода А.А.

О ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ОТРАСЛЯХ ПРАВА И ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ НОРМАХ МАТЕРИАЛЬНОГО ПРАВА

В статье анализируются вопросы процессуального права и процессуальных норм материального права. В результате анализа автор приходит к выводу, что процессуальными нормами в материальном праве являются те нормы, которые описывают порядок рассмотрения судами материальных споров, поскольку только деятельность судов реализуется в процессуальной форме. Деятельность иных органов не осуществляется в процессуальной форме, следовательно, на них не распространяются процессуальные нормы материального права. Нормы, регулирующие деятельность внесудебных органов, являются не процессуальными, а правовыми процедурами.

Ключевые слова: процессуальное право, материальное право, процессуальные отрасли права, процессуальные нормы материального права, гражданское процессуальное право, уголовно-процессуальное право.

Tabarov N.A., Eraji M., Bokizoda A.A.

ON PROCEDURAL BRANCHES OF LAW AND PROCEDURAL RULES OF SUBSTANTIAL LAW

The article analyzes the issues of procedural law and procedural norms of substantive law. As a result of the analysis, the author comes to the conclusion that the procedural rules in substantive law are those rules that describe the procedure for considering material disputes by the courts, since only the activities of the courts are implemented in a procedural form. The activities of other bodies are not carried out in a procedural form, therefore, procedural norms of substantive law do not apply to them. The norms regulating the activities of non-judicial bodies are not procedural, but legal procedures.

Keywords: procedural law, substantive law, procedural branches of law, procedural norms of substantive law, civil procedural law, criminal procedural law.

Дар матни мақолаи мазкур бояд ба фикри В.И. Червонюк диққати махсус дод, ки қайд менамояд: «Агар ҳуқуқи мурофиавиро ҳамчун қисми нисбатан мустақили низоми ҳуқуқ баррасӣ кунем, он гоҳ дар таркиби вай бояд ду воҳиди меъёрҳоро ҷудо кард, ки дар навбати аввал аз рӯи соҳаҳои ҳуқуқ сохта шудаанд ва дуюм, дар доираи соҳаҳои моддии ҳуқуқ дар маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқии мустақил – зерсоҳаҳои ҳуқуқ, институтҳо ва субинститутҳо муттаҳид карда шудаанд. Дар як маврид сухан дар бораи ҳуди соҳаҳои мурофиавии ҳуқуқ, дар мавриди дигар дар бораи меъёрҳои мурофиавие, ки дар таркиби соҳаи моддии ҳуқуқ мавҷуданд, меравад» [27, С. 369]. Ҳанӯз пештар В.И. Каминская қайд карда буд, ки «дар ҳар як соҳаи ҳуқуқ дар қатори меъёрҳои моддӣ ҳатман меъёрҳои хусусияти ташкилӣ ва мурофиавӣ дошта мавҷуданд, ки онҳоро мурофиавӣ ҳисоб кардан мумкин аст» [11, С. 65].

В.Д. Сорокин ду гурӯҳи меъёрҳои ҳуқуқи мурофиавиро фарқ мекард. Гурӯҳи якумро меъёрҳои мурофиавие ташкил медиҳанд, ки аз рӯи ҳаҷми танзим талаботи камаш якчанд соҳаҳои моддии на танҳо соҳаҳои ҳамноми худиро дар бар мегиранд. Дар натиҷаи ин, ба гурӯҳи мазкури меъёрҳо дараҷаи баланди ташкили дохилӣ, ки ба сатҳи дахлдори соҳаи ҳуқуқ, аз ҷумла тақсимои аниқии ин меъёрҳо ба институтҳои дахлдор мувофиқ аст, хос мебошад. Ба гуфтаи олим, сухан дар бораи меъёрҳои мурофиавии граждани, мурофиавии ҷиноятӣ ва мурофиавии маъмурӣ меравад, ки «асоси баррасӣ намудани гурӯҳҳои номбаршударо ба сифати моҳаҳои мустақили ҳуқуқ медиҳад».

Ба гурӯҳи дуюм В.Д. Сорокин меъёрҳоеро мансуб медонист, ки дар доираи соҳаҳои моддӣ, конституционӣ, молиявӣ, меҳнатӣ ва як қатор дигар соҳаҳо амал мекарданд. «Онҳо ба эҳтиёҷоти танҳо соҳаи моддии «худ» «хизмат мерасонанд», дар ҳолатҳои зарурӣ бошад, «бо меъёрҳои гурӯҳи якум пайваст шуда», «ҷойро дар соҳаи моддӣ ба сифати институти он» ишғол менамояд, ки «... аҳамияти иҷтимоии онҳо, нақшо дар танзими муносибатҳои вобаста бо татбиқи меъёрҳои моддӣ кам намекунад» [21, С. 913].

Агар дар бораи «ҳуди соҳаҳои мурофиавии ҳуқуқ» сухан ронем, бояд қайд кард, ки масалан, мурофиаи судии граждани ҳамчун «фаъолияти мутобиқи меъёрҳои мурофиаи судии граждани гузаронидашавандаи судҳои салоҳияти умумӣ, шахсони иштирокчии парванда ва дигар субъектҳои мурофиаи граждани оид ба баррасӣ ва ҳал намудани парвандаҳои граждани ба пешбурди онҳо мансуб донисташуда», фаҳмида мешавад.

Ба ибораи дигар, олимон на танҳо мақомоти ҳуқуктатбиқкунанда – суд, балки дигар иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии мурофиавии граждани – шахсони иштирокчии парванда (тарафҳо, шахсони сеюм, прокурор ва диг.), инчунин шахсоне, ки ба адолати судӣ мусоидат менамоянд (шоҳидон, тарҷумонҳо, коршиносон, мутахассисон ва шахсони дигар), адресатҳои (гирандагони) меъёрҳои мурофиавии граждани эътироф мекунам [10, С. 6, 24–27].

В.М. Шерстюк таснифоти мазкури субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии мурофиавии гражданиро тарафдорӣ намуда, навиштааст, ки «ҳар як иштирокчи дар мурофия мақсадҳои шахсии худро дунболоғир аст ва муносибан ба ин дар он мавқеи қатъии муайян - даъвогар, ҷавобгар, шахси сеюм бе талаботи мустақилона, аризадиҳандагон, шахсони манфиатдор ва диг.-ро ишғол менамояд» [5, С. 90].

Дар асари дигар, ки муносибатҳои мурофиавии гражданиро, ки предмети ҳуқуқи мурофиавии граждани мебошанд, ошкор намуда, муаллифон чунин мешуморанд, ки онҳо «дар натиҷаи мутобиқи меъёрҳои ҳуқуқи мурофиавии граждани амалӣ намудани ғайолияти суд, шахсони дар мурофия иштироккунанда, мақомоти иҷроӣ қарорҳои судӣ ба вуҷуд меоянд» [6, С. 11]. Моддаи 36 Кодекси мурофиавии граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаёти иштирокчиёни мурофияи судии гражданиро муайян мекунад: «Шахсони иштирокчи парванда: тарафҳо, шахсони сеюм, прокурор, шахсоне, ки ба суд ҷиҳати ҳифзи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои қонунии дигар шахсон муроҷиат намудаанд ё дар мурофия бо мақсади додани ҳулоса тибқи асосҳои пешбининамудаи моддаҳои 4, 47, 48 ва 49 ҳамин Кодекс баромад мекунад, аризадиҳандагон ва шахсони манфиатдор оид ба парвандаҳои мурофияи махсус мебошанд».

Ҳусусиятҳои мурофияи гражданиро баррасӣ намуда, М.С. Шакарян чунин мешуморад, ки ин «бо меъёрҳои ҳуқуқи мурофиавии граждани ба танзим даровардани ғайолияти суд ва дигар иштирокчиёни мурофия, инчунин мақомоти иҷроӣ қарорҳои судӣ мебошад» [6, С. 23]. Ба ин мавқеъ нуктаи назари М.А. Гурвич наздик аст, ки мурофиаро ҳамчун намуди ғайолияти суд ва дигар иштирокчиёни мурофия баррасӣ мекард [7, С. 4].

Фикр мекунем, ки меъёрҳои ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ низ на танҳо ба мақомоти дахлдори ҳифзи ҳуқуқ ва шахсони мансabdори онҳо (суд, судяҳо, прокурор, муфаттиш ва диг.), балки ба дигар иштирокчиёни истехсолоти ҷиноятӣ - шахсоне, ки ба парванда манфиати ҳуқуқии мустақил доранд (гумонбаршудагон, айбдоршавандагон, ҷабрдида, айбдоркунандаи ҳусусӣ, даъвогари граждани, ҷавобгари граждани; иштирокчиёне, ки манфиатҳои гурӯҳи якумро намояндагӣ мекунад (масалан, намояндагони қонунии гумонбаршуда, айбдоршаванда); иштирокчиёни мурофияи судӣ, ки функцияҳои ёрирасонро амалӣ мекунад (шоҳидон, қоршиносон, мутахассисон, ҳолисон, тарҷумонҳо), равона карда шудаанд [24, С. 68–82.].

Л.А. Воскобитова дар таҳти иштирокчиёни истехсолоти ҷиноятӣ ҳамаи онҳоеро мефаҳмад, ки «дар қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ номбар шудаанд, дорои ҳуқуқҳои мурофиавӣ мебошад ё уҳдадорҳои мурофиавиро бар душ дорад ва дар ин ё он шакл дар муносибатҳои мурофиавии ҷиноятӣ иштирок мекунад», вобаста аз функцияи мурофиавии иҷрокардашаванда таснифоти дигари аввалиҳоро пешниҳод менамояд: суд (судя, ҳаёти суд); иштирокчиён аз тарафи айбдоркунанда (прокурор, муфаттиш, сардори мақомоти тафтишотӣ, мақомоти таҳқиқ, сардори воҳиди таҳқиқ, таҳқиқбаранда, ҷабрдида, айбдоркунандаи ҳусусӣ, даъвогари граждани, намояндагони ҷабрдида, даъвогари граждани ва айбдоркунандаи ҳусусӣ); иштирокчиён аз тарафи ҳимоя (гумонбаршуда, айбдоршаванда, намояндагони гумонбаршуда ва айбдоршавандаи ноқилиф, ҳимоятгар, ҷавобгари граждани, намояндаи ҷавобгари граждани); иштирокчиёни дигар (шоҳид, қоршинос, мутахассис, тарҷумон, ҳолис) [25, С. 88–89].

Чунин таснифоти иштирокчиёни мурофияи судии ҷиноятиро дигар олимони низ пешниҳод мекунад [13, С. 63–159; 14, С. 63–159].

Маҳз аз нуктаи назари доираи васеи гирандагони меъёрҳои мурофиавӣ Л. Борисова мафҳуми онҳоро тасвир мекунад: «Меъёрҳои мурофиавии ҳуқуқ - ин намуди мустақили меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки ҳусусияти хизматӣ дорад ва барои амалӣ намудани нишондодҳои меъёрҳои моддӣ бо роҳи фароҳам овардани шароит, ба иштирокчиёни бевосита додани ҳуқуқу уҳдадорӣ, ки имконият диҳанд баҳсашонро бе даҳлати мақомоти юрисдиксионӣ танзим намоянд ва дар ҳолати манфии инкишофи муносибатҳои

хукукӣ бошад- аз чониби мақомоти махсусӣ давлатӣ татбиқ намудани тартиби муайянкунандаи ваколатҳои ҳокимиятӣ барои танзими низоъ, равона шудаанд» [2, С. 19].

Дар муҳокимарониҳои таҳлилгарони илмҳои ҳукуки ҷиноятӣ ва мурофиаи ҷиноятӣ аксар вақт чунин гуфтаҳо оварда мешаванд, ки дар доираи мурофиаи ҷиноятӣ на танҳо истифода, балки татбиқи ҳукуки ҷиноятӣ низ сурат мегирад. Масалан, Р.Х. Якупов навишта буд, ки истифода, татбиқи меъёрҳои мурофиавии ҷиноятӣ – на мақсади ягона, балки тарзи зарурии татбиқи меъёрҳои ҳукукии моддӣ мебошад; мурофиаи ҷиноятӣ яке аз шаклҳои махсуси ҳукукии татбиқи қонуни ҷиноятӣ баромад мекунад; то пайдоиш ва берун аз мурофиаи ҷиноятӣ татбиқи меъёрҳои ҳифзиҳукукии ҳукуки ҷиноятӣ ғайриимкон аст [29, С. 30,49]. Ю.С. Жариков менависад, ки меъёрҳои Кодекси ҷиноятӣ метавонанд танҳо дар шакли мурофиавии ҷиноятии муносибатҳои оммавӣ татбиқ карда шаванд [9, С. 15]. Д.Ю. Гончаров қайд мекунад, ки «чуноне ки муносибатҳои мурофиавии ҷиноятӣ барои муқаррар намудан, татбиқ кардани муносибатҳои ҳукукии ҷиноятӣ таъин шудаанд, ҳамон тавр меъёрҳои мурофиавии ҷиноятӣ низ барои татбиқи меъёрҳои моддии ҷиноятӣ таъин шудаанд» [4, С. 19].

Дар вақташ П.А. Лупинская тасдиқ мекард, ки меъёрҳои ҳукуки ҷиноятӣ дар фаъолияти мурофиавӣ ва қарорҳои дар рафти он қабулшаванда амалӣ мешаванд [16, С. 23]. Дар асари дигари ӯ маънидодкунии каме дигари ҳукуки мурофиавии ҷиноятӣ дода шудааст: «Ин низоми аз ҷиҳати иҷтимоӣ сабабшудаи дар қонун ифода ёфтаи қоидаҳо (меъёрҳо) мебошад, ки фаъолиятро оид ба тафтиш, баррасӣ ва ҳалли парвандаҳои ҷиноятӣ танзим мекунанд...» [23, С. 48].

Ю.В. Козубенко қайд мекунад, ки «ҳукуки моддӣ дар доираи мурофиаи судӣ, ки бо ҳукуки мурофиавӣ ба меъёр дароварда шудааст, ба амал бароварда мешавад» [12, С. 130]. Меъёрҳои моддӣ кодир ба ҳудамалишавӣ нестанд, яъне ба таври автоматӣ нисбати шахсоне, ки ҷиноят содир кардаанд, татбиқ карда шаванд. Чунин амалишавӣ танҳо дар қараёни фаъолияти махсуси юрисдиксионӣ, ки имкон медиҳад тамоми ҳолатҳои аҳамияти ҷиноятӣ-ҳукукидошта муқаррар карда шуда, кирдор дуруст баҳо дода шавад ва дар асоси ин санади ҳукуктатбиқкунии қонунӣ, асоснок ва одилонаи хусусияти давлатӣ-ҳокимиятидошта бароварда шавад, имконпазир аст [26, С. 6–7]. В.Г. Даев мурофиаи ҷиноятиро ба сифати шакли амалишавии (истифодаи) қонуни ҷиноятӣ баррасӣ мекард [8, С. 12–13].

Як қатор олимони, аз он ҷумла Д. Гимазетдинов [3, С. 9], қайд мекунанд, ки қонуни ҷиноятӣ шакли зарурӣ ва зимнан ягонаи амалишавии меъёрҳои ҳукуки ҷиноятӣ мебошад, Е.Г. Шадрин бошад қайд мекунад, ки ҳукуки мурофиавии ҷиноятӣ яке аз шаклҳои механизми амаликунии ҳукуки ҷиноятӣ мебошад [28, С. 12].

Муайян кардан осон аст, ки дар муҳокимарониҳои овардашуда дар бораи мафҳуми мурофиаи ҷиноятӣ «ҳукуктатбиқкунӣ» ва «амаликунӣ» беасос ҳамчун мафҳумҳои баробармаъно истифода мешаванд. Ҳамчунин ба ин ҳолат диққат дода истода, К.В. Муравёв бо ишора ба чунин шаклҳои амаликунӣ, ба монанди иҷро кардан, истифода бурдан ва риоя намудан, шахрвандонро ба сифати субъектони амаликунии меъёрҳои ҳукуки ҷиноятӣ номбар мекунад [17, С. 57–63]. Ба андешаи И.Л. Петрухин, дар бисёр муносибатҳои ҳукукии мурофиавии ҷиноятӣ субъекти ҳуқуқ на шахси мансабдор ё мақомоти давлатӣ, балки шахрванд-иштирокчии мурофиа баромад менамояд. Вай ҳисоб мекунад, ки «дар ҳамаи ҳолатҳое, ки дар муносибатҳои ҳукукӣ бо давлат шахрванд дорои ҳукуки субъективӣ мебошад, муфаттиш, прокурор, суд дар нақши тарафи уҳдадор баромад мекунанд (онҳо вазифадоранд, масалан, муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштани айбдоршавандаро риоя кунанд ва ғ.) [18, С. 23–24].

Бояд қайд кард, ки меъёрҳои мурофиавӣ дар таркиби соҳаи ҳукуки моддӣ низ мавҷуданд. В.Н. Скобелкин дар вақташ ҳисоб мекард, ки муносибатҳои ҳукукии асосии мурофиавӣ дар байни субъекте, ки барои ҳифзи ҳукуки худ муроҷиат кардааст ва мақом (шахси мансабдор) ба вучуд меояд. Мазмунӣ муносибатҳоро ҳукуки якуми оид ба талаби баррасии ариза (шикоят) ва уҳдадорӣ дуҷуми оид ба баррасии чунин талабот ташкил

менамоянд. Вай навиштааст, ки «...дар ниҳояти қор, ғайриқарорӣ ҳамаи алоқаҳои муносибатҳои ҳуқуқии моддӣ бахшнок, ҳифз ва барқарор намудани онҳо зарур аст» [19, С. 271].

Бидуни масъалагузорӣ оиди он, ки кадом мафҳум васеътар аст – муқофиаи ҳуқуқӣ ё расмиёти ҳуқуқӣ [1, С. 23, 32], В.Н. Скобелкин нисбат ба ҳуқуқи меҳнат меъёрҳои расмиётӣ ва муқофиявӣ (меъёрҳои хусусияти ғайримоддидошта)-ро дар қатори меъёрҳои ташкилӣ ба сифати меъёрҳои таркибии хусусияти ғайримоддӣ баррасӣ мекард. Муаллиф охириро тафриқа карда, чунин мешуморид, ки «расмиётӣ меъёрҳои мебошанд, ки барои таъмини ҳуқуқии амалигардонӣ ва ҳифзи меъёрҳои моддӣ ва ҳуқуқи уҳдадорӣ дар онҳо сабтгардидаи субъектони ҳуқуқи меҳнат, инчунин танзимкунандаи тартиби баррасӣ намудани бахшҳои меҳнатӣ аз ҷониби мақомоти ғайримахсусгардонидашуда ё шахсони мансабдори алоҳида...таъин шудаанд», «меъёрҳои муқофиявӣ бошанд барои танзими тартиби муҳокима ва ҳалли бахшҳои (низоъҳои) меҳнатӣ аз ҷониби мақомоти махсус – комиссияҳо, бо иштирокчиҳои миёнарав, арбитражи меҳнатӣ, судҳои меҳнатӣ», инчунин «меъёрҳои вобаста бо татбиқи ҳақҳои ҳуқуқӣ аз ҷониби чунин мақомот» таъин карда шудаанд [20, С. 13-15]. Субъектони ҳуқуқи меҳнат, ба ақидаи олимони, шахрвандони қобили меҳнат (қарордон), ташкилотҳо (қарордон), коллективҳои меҳнатӣ, иттифоқҳои қасаба ва дигар мақомоте, ки ҳуқуқи манфиатҳои қарордонро намоёндагӣ мекунанд, мебошанд [22, С. 76].

Ба андешаи В.Д. Сорокин, расмиёти ҳуқуқӣ ва муқофиаи ҳуқуқие, ки ба ноил шудан ба натиҷаи ҳуқуқии пешбинишудаи меъёри ҳуқуқӣ ниғаронида шудааст, «бо ҳам зич алоқаманданд, зеро муқофия амалан тавассути расмиёти дахлдор амалӣ мегардад» [21, С. 911].

В.Л. Кулапов ва А.В. Малко қайд менамоёнд, ки «муқофиаи ҳуқуқӣ ин системаи бо санадҳои ҳуқуқӣ баррасиятдиҳандаи расмиётҳои пайдарҳамест, ки амалишавии маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқи моддиро барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда дар соҳаи муайяни ҳаёти ҷамъиятӣ таъмин менамояд» [15, С. 262].

Ба андешаи мо, меъёрҳои муқофиявӣ дар ҳуқуқи моддӣ он меъёрҳои мебошанд, ки тартиби баррасии бахшҳои моддиро аз ҷониби судҳо баён менамоянд, зеро танҳо ғайриқарорӣ судҳо дар шакли муқофиявӣ амалӣ карда мешавад. Ғайриқарорӣ дигар мақомот бошад дар шакли муқофиявӣ бурда намешавад, аз ин ҷо меъёрҳои муқофиявии дар ҳуқуқи моддӣ буда ба онҳо дахл надорад. Он меъёрҳои, ки ғайриқарорӣ мақомоти ғайрисудиро танзим менамоянд, муқофиявӣ набуда, балки расмиёти ҳуқуқӣ мебошанд.

Ҳолатҳои болоӣ имконият медиҳад мафҳуми ҳуқуқи муқофиявино ҳамчун маҷмӯи соҳаҳои тасвир кард, ки тартиби баррасӣ ва ҳал намудани парвандаҳо аз ҷониби Судии конституционӣ, судҳои салоҳияти умумӣ ва судҳои иқтисодӣ ба танзим медиҳанд. Расмиёти ҳуқуқӣ бошад ғайриқарорӣ мақомоти ғайрисудиро дар бар мегирад.

Ҳамакунга, ки мақолаи маъқул то андозае ба рушди назарияи муқофиаи ҳуқуқӣ, ки қисми назарияи умумии ҳуқуқро ташкил медиҳад, аз мавқеи дарки назариявии ҷанбаҳои муқофиявии ҳуқуқ мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Баландин В.Н., Павлушина А.А. О видах юридического процесса // Правоведение. 2002. № 4. С. 22–33.
2. Борисова Л.Н. Общая теория процессуальных норм права: дис... к.ю.н. Ростов: Феникс, 2004. 169 с.
3. Гимазетдинов Д.Р. Уголовно-процессуальная форма: общетеоретический, нормативно-правовой и правоприменительный анализ: автореф. дис... к.ю.н. Саратов, 2013. 27 с.

4. Гончаров Д.Ю. Взаимосвязи и коллизии норм уголовного и уголовно-процессуального законодательства: автореф. дис... к.ю.н. Екатеринбург, 2004. 26 с.
5. Гражданские процессуальные правоотношения / Гражданский процесс: под ред. М.К. Треушников. М., 2007. С. 90.
6. Гражданское процессуальное право России. М., 1998. С. 11.
7. Гурвич М.А. и др. Советский гражданский процесс. М.: Высшая школа, 1975. 399 с.
8. Даев В.Г. Взаимосвязь уголовного права и процесса. Л.: ЛГУ, 1982. 112 с.
9. Жариков Ю.С. Уголовно-процессуальное регулирование в механизме его реализации. М.: Юриспруденция, 2009. 216 с.
10. Женетль С.З., Никифоров А.В. Гражданский процесс. М.: РИОР, 2014. 449 с.
11. Каминская В.И. Место процессуальных норм в системе советского права / Демократические основы советского социалистического правосудия. М.: Наука, 1965. С. 64–69.
12. Козубенко Ю.В. К вопросу о двусторонней координации процессуальных и материальных отраслевых конструкций в механизме уголовно-правового регулирования. Актуальные проблемы российского права. 2013. №10. С. 1298–1309.
13. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный) / отв. ред. И.Л. Петрухин. М., 2008. С. 56–134;
14. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / под ред. А.И. Бастрыкина. М., 2008. С. 63–159.
15. Кулапов В.Л., Малько А.В. Теория государства и права. М.: Норма, 2009. 384 с.
16. Lupinskaya P.A. Решения в уголовном судопроизводстве: теория, законодательство, практика. М.: Норма, 2010. 240 с.
17. Муравьев К.В. Уголовный процесс и реализация уголовного закона // Вестник Томского гос. ун-та. Право. 2016. № 4. С. 56–68.
18. Петрухин И.Л. Уголовно-процессуальные правоотношения. В кн.: Уголовно-процессуальное право Российской Федерации. М.: Проспект, 2008. С. 23–24.
19. Скобелкин В.Н. Трудовые правоотношения. М.: Вердикт, 1999. 372 с.
20. Скобелкин В.Н. и др. Функции, предмет, метод и система трудового процедурно-процессуального права. В кн.: Трудовое процедурно-процессуальное право. Воронеж: Воронежский гос. ун-т, 2002. С.9–36.
21. Сорокин В.Д. Избранные труды. СПб: Юрид. центр Пресс, 2005. 1084 с.
22. Трудовое право / под ред. О.В. Смирнова и И.О. Снегиревой. М., 2007. С. 76.
23. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации. М., 2011. С. 48.
24. Уголовный процесс. М., 2013. С. 68–82.
25. Уголовный процесс / под ред. Л.А. Воскобитовой. М., 2015. С. 88–89.
26. Уголовный процесс / под ред. А.П. Гуськова, Ф.К. Зиннурова. М., 2010. С. 6–7.
27. Червонюк В.И. Теория государства и права. М.: Норма, 2006. 704 с.
28. Шадрин Е.Г. Взаимосвязь российского уголовного, уголовно-исполнительного и уголовно-процессуального права (проблемы рассогласования и согласования): автореф. дис...к.ю.н. Самара, 2003. 21 с.
29. Якупов Р.Х. Правоприменение в уголовном процессе России. М.: МВД, 1993. 195 с.

**МАЪЛУМОТ ОИД БА МУАЛЛИФОН
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ**

Абдулазизова Зебо Садуллаевна кандидат филологических наук, доцент кафедры языков Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан, тел.: 93 506-91-51; E-Mail:zebo61@mail.ru.

Абдурахимов Обид Зоиркулович – преподаватель кафедры программирования государственного образовательного учреждения Худжандский Государственный Университет имени академика Б.Гафурова тел.: (+992)92-809-91-81, Республика Таджикистан, г.Худжанд, e-mail: obid_25@mail.ru.

Абдурахмон Хакимзода – соискатель кафедры маркетинга, коммерции и сервиса Таджикского государственного университета коммерции, Душанбе. Республика Таджикистан. тел: (+992) 907704890, E-mail: hakimzod-90@mail.ru.

Абдурахмонова Мукадамхон Зокирхоновна – кандидат экономических наук Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, Худжанд. Таджикистан. телефон: (+992) 92-765-19-81. E-mail: mukaddam81@gmail.com.

Авгонов Нурали Айниддинович – доктор философии (PhD) по специальности – Финансы, старший преподаватель кафедры экономической теории и экономики развития Технологического университета Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 93 440 12 12, Email: avgonov.nurali@mail.ru.

Алишоев Хуршедшоҳ Хасратшоевич - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой «Финансов и налогообложение» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана; пр. Борбад, 48/5. 734055, г. Душанбе. Тел: (+992) 935926943; E-mail: akhurikshoh@mail.ru

Асророва Мавлуда Абдушуровна – кандидат экономических наук, доцент Таджикского государственного университета права, бизнес и политики. Худжанд. Республика Таджикистан.Тел.: (+992) 927752379. E-mail: mav_as@mail.ru.

Ахадов Исматилло Каюмович - старшей преподаватель кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: +992918 90 41 46. E-mail: im-yusuf@mail.ru.

Аишуров Гайрат Давлатович – доктор экономических наук, и.о., профессор Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: gairat-a@mail.ru.

Бегов Абдукарим Одинаевич – преподаватель кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни. Душанбе, Республика Таджикистан, Телефон: 777118131. Email: abdukarim-1968@mail.ru

Бойназарова Мохира Махмараджабовна - старший преподаватель кафедры инвестиционного менеджмента и маркетинга Технологического университета Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992907961722, +992 989107540 E-mail: adeline.boinazarova@mail.ru.

Нидоев Шохрух Нозимджонович – преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского национального университета. Душанбе. Республика Таджикистан. Телефон: (+992) 900-61-77-77. E-mail: shohrukh-1983@mail.ru

Бокизода Абдуллоджони Абдуджаббор - ассистент кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикский государственный финансово – экономический университет. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: 92-764-32-00, E-mail: abokizoda@mail.ru.

Валиев Зафар Джурахонович - старший научный сотрудник Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства Академии сельскохозяйственных наук

Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан.Тел: +992-93-711-80-80. Email: ZVJ_8080@mail.ru.

Валиев Низомиддин Шаробудинович – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и организации предпринимательства Таджикский государственный университет коммерции. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½. Тел.: (+992) 918144914, E-mail: Nizomiddin_valiev86@mail.ru.

Вализода Шавкат Шаробудин - соискатель Института экономики и демографии Национальной Академии наук Таджикистана, Душанбе, Республика Таджикистан, e-mail: shavkat-2003@mail.ru.

Гайратов Тимуриш Муборакишоевич - кандидат юридических наук, и.о. доцента кафедры коммерческого и антикоррупционного права Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан, Телефон 933-37-41-37. E-Mail: tgayratov84@gmail.com

Гафорова Махбуба Саторовна – ассистент кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимов 64/14, Тел: +(992)906445258. Email: behruz_yunusov.92@mail.ru.

Гафуров Фаридун Джурахонович - ассистент кафедры системы и информационных технологий в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимов 64/14, тел. 93-519-37-37, e-mail: farid.3737@mail.ru.

Гоибов Манучехр Амонуллоевич, Dr.Agr(PhD)., заведующий отделом изучения инновационных процессов в агропромышленном комплексе, ГНУ «Институт экономики и системного анализа развития сельского хозяйства» Таджикской академии сельскохозяйственных наук, Душанбе. Республика Таджикистан. Email: goibovm@mail.ru, тел: 887587979

Давлатов Бахтовар Шамсуллоевич - ассистент кафедры информационных систем и технологий в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан. г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. E-mail: baha-201192@mail.ru. Телефон: (+992) 905-66-50-56.

Джураев Джалолидин Болтубоевич - старший преподаватель кафедры экономики и предпринимательство, Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Тел.: +992928790226, E-mail: Juraev6464@mail.ru.

Джураев Хуррам Гафорович – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансового менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимов 64/14, Email: k.bahrom94@mail.ru

Джурахони Исмол докторант первого курса факультета экономики и менеджмента Кулябского Государственного университета имени Абуабдуллохи Рудаки. Адрес: 735360, Куляб. Республика Таджикистан, Email - jurakhon4431@gmail.com

Дустбоев Шадимурод - доктор экономических наук, профессор Таджикского государственного университета коммерции Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: sodi1944@mail.ru

Зиёи Рухшона Тохирзода ассистент кафедры экономической теории и экономического развития Таджикского технологического университета. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: zioyi_rukhshona@mail.ru Тел: 992 919-68-68-99.

Зухуров Шарофиддин Асомуддинович - докторант Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства Академии сельскохозяйственных наук Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел:+992-93-580-08-93. Email: zuhurov1994@inbox.ru.

Иброгимова Рухиона Абдуллоевна - старший преподаватель кафедры география и туризма Кулябского государственного университета им. А.Рудаки. Куляб, Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 905- 95- 05- 19. Email: rukhshon79@bk.ru.

Имомов Муродали Курбонмахмадович – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансы и налогообложения Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. г. Душанбе, Республика Таджикистан, Imotov_m_88@mail.ru, Телефон: (+992) 931444340.

Исломов Обид Олимбоевич – соискатель Таджикского аграрного университета имени Ш. Шотемура. г. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: +992 93 500 15 58, Email: obid0520@gmail.com

Исмоилов Шухратджон Мамарахимович – кандидат экономических наук, доцент кафедры информационные технологии в экономике, Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики. Худжанд. Таджикистан. Тел.: +992927933244, E-mail: shuhrat_29@mail.ru.

Исмоилова Дилбар Муминджоноевна - кандидат экономических наук, доцент кафедры финансы и кредит Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Худжанд. Республика Таджикистан, E-mail: ismoilovad76@gmail.com. Тел.: +992928470014

Кабутов Курбонали Мирзоевич: старший преподаватель кафедры менеджмента Таджикского государственного университета коммерции Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: kabutov-83@mail.ru Тел.: (+992) 935242191

Каландаров Илхомчон Эмомназарович - старший преподаватель кафедры экономики и управления Технологического университета Таджикистана, Душанбе, Республика Таджикистан, e-mail: k.ilhomjon-84@mail.ru.

Каримов Бахромджон Исмаилов – ассистент кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992) 904467733. E-mail: k.bahrom94@mail.ru.

Касимова Мавджда Халимовна – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономики и предпринимательство, Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Тел.: +992927274404, E-mail: sabrina11.80@mail.ru.

Комилов Сироджиддин Джалалиддинович - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории и мировой экономики Российско-Таджикский (Славянский) университет. Душанбе, Республика Таджикистан, Тел.: (+992)227 15 71; (+992) 951 43 39 96, Sirodj.tj@mail.ru

Коситова Умеда Одилбоевна - кандидат экономических наук кафедры финансы и кредит Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Худжанд Республика Таджикистан, E-mail: zaza_76@inbox.ru. Тел.: +992929102442

Курбонзода Орзу Раджабали - соискатель кафедры «Международные финансово-кредитные отношения», Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: (+992) 918-53-49-12. E-mail: orzu110@list.ru.

Курбонов Абдукарим Рахимович – кандидат экономических наук, доцент_Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: qkarim@mail.ru

Курбонов Бадриддин Махмадризоевич – старший преподаватель кафедры налоги и страхование Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: badriddin.08@mail.ru

Курбонова Зульфия Махманабиевна – доктор политических наук, доцент, заведующий кафедрой международных отношений и дипломатии Российско-Таджикского

(Славянского) университета. Душанбе. Республика Таджикистан.
Email: zukurbonova@mail.ru.

Лутфулов Мазбурджон Доджонович – старший преподаватель кафедры информационных технологий в экономике Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Худжанд. Таджикистан. Тел.: +992928622266, E-mail: maz_lutf@mail.ru.

Мададхонов Махматрузи Баходурхуджаевич - докторант кафедры государственного и местного управления, доктор философских наук Таджикского национального университета, Душанбе. Республика Таджикистан. Email: sharifjonmuminov@gmail.com. тел: 934474741

Маджидзода Давлатбахт Маджит – кандидат экономических наук, доцент кафедры национальной экономики Таджикского национального университета Республики Таджикистан. Душанбе, Республика Таджикистан, Тел.: 987-17-06-55, Email: ndavlatbakht@mail.ru

Мадинаи Шоди – магистрантка кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: madinaishodi@gmail.com. тел. (+992) 91 846 81 99.

Манучехр Нозими Раджабзода - старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Душанбе, Республика Таджикистан, Email: nozimi@yandex.ru, Тел.: 987 11 99 99

Мирзоалиев Абдумалик Абдунабиевич – кандидат экономических наук доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: abdumalik001@mail.ru тел. (+992) 93 747 31 09.

Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: menejment_08@mail.ru Тел: Тел.: (+992) 934444145.

Мирзобеков Хуршед Дурманович – кандидат экономических наук, и.о. доцента кафедры "Экономика и транспортная логистика" Таджикского технического университета имени академика М.С Осими, Тел.: (+992) 907-97-09-33, e-mail: mhurshed_80@mail.ru.

Мирзозода Парвон Зайналобуди - кандидат юридических наук, доцент кафедры предпринимательского и коммерческого права юридического факультета Таджикского национального университета. Душанбе. Республика Таджикистан, E-mail: shakhrom.muminov.98@bk.ru

Мукаддасзода Фирдавс Мукаддас - д.э.н., и.о. доцент Таджикского государственного университета коммерции, Душанбе, Республика Таджикистан, тел.: 777080970, Email: 918202020p@gmail.com

Муминзода Нозим Исма - Таджикский национальный университет, кандидат юридических наук, доцент кафедры предпринимательства и коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан, E-mail: nozimmuminzoda@gmail.com

Муминов Шахром Файзуллоевич - соискатель кафедры гражданского права юридического факультета Национального университета Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. Email: shakhrom.muminov.98@bk.ru, Телефон: +992 985 71 90 15.

Муродов Искандар Раджабович – ассистент кафедры информационных технологий Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Душанбе, Республика Таджикистан, Email: Is-murodov@mail.ru, Телефон: (+992) 556004703

Мухаббатов Холназар Мухаббатович - доктор географических наук, профессор кафедры туризма и методика преподавания географии Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 918- 57- 97- 37. Email: amonat_84@mail.ru.

Наджмиддинов Фирдавс Нуриддинович кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономической теории и управления Таджикского педагогического института города Пенджикента. Республика Таджикистан, г. Пенджикент, Email: sado-simo@mail.ru

Наджмидинов Давлатмурод Исломидинович – ассистент кафедры автомобильного транспорта Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава, г. Бохтар. Республика Таджикистан. Тел.: 934522828, E-mail: davlatmurod-87@mail.ru

Насулложанова Шавкатмох Абдукодировна – старший преподаватель кафедры менеджмент Таджикского государственного университета права, бизнес и политики. Худжанд. Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 927774835. E-mail: shavkatmoh@mail.ru.

Низомов Самариддин Фахриевич - доктор экономических наук, профессор кафедры бухгалтерского учета Таджикского национального университета. Душанбе, Республика Таджикистан, тел.: (+992) 904 49 04 25. Email: samaridin@mail.ru

Нусратзода Мухаммади Нусрат - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой информационных систем и технологии в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан. г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. tgfeu@tgfeu.tj. E-mail: m_a_84-84@mail.ru. Телефон: (+992) 985-42-30-30

Одинаев Бахтиёр Азизович, ведущий специалист отдела финансового планирования и анализа Национального Банка Таджикистана, Душанбе. Республика Таджикистан. Email: Bahtiyor.azizovich@gmail.com, тел: 900424444

Одинаев Мехрубон Абдурахмонович - кандидат экономических наук, доцент кафедры статистики Таджикского национального университета, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, E-mail: Mehrubon.01@mail.ru. Телефон: (+992) 900-17-17-59.

Оналбеков Ержан Жарылкасынович - соискатель кафедры педагогики и психологии Таджикского педагогического института в г. Пенджикенте, Республика Таджикистан. Тел. +77023331777. E-mail: erjan217@mail.ru.

Пиризода Джалил Сафар - Директор института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства Таджикской академии сельскохозяйственных наук, доктор экономических наук, профессор, академик ТАСХН. Тел. +992 907 72 16 80, E-mail jalil-22@mail.ru.

Раджабов Раджаб Кучакович - доктор экономических наук, профессор кафедры таможенного дела Таджикского государственного университета коммерции. e-mail: drrajab@mail.ru. Тел : + 992934444107.

Раджабова Нурхайт Раджабовна - кандидат экономических наук, доцент кафедры таможенного дела Таджикского государственного университета коммерции. e-mail: nurhayt@mail.ru. Тел : + 992938036546.

Рахматзода Рустам – депутат Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан, доктор экономических наук, профессор. Республика Таджикистан, Душанбе. Телефон: +992(37)2214417; +(992)907708950, E-mail: iti-32 @mail.ru

Рашидова Дилрабохон Джалоловна кандидат экономических наук, и.о., доцент кафедры экономической теории и экономического развития Таджикского технологического университета. Душанбе. Республика Таджикистан E-mail: ms.dilrabo @gmail.ru Тел: 992 905-06-65-45.

Саидов Саймахмуд Сайдахмадович. – кандидат экономических наук, и.о., доцент Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан, Тел.: (+992) 918-43-20-53. Email: ssaid.85@mail.ru

Саидова Мунаввар Хамидовна – доктор экономических наук, доцент кафедры менеджмента и экономики труда Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан, г. Душанбе, Телефон (+992) 934444108. Email:saidova-60@mail.ru

Саидова Мунаввар Хамидовна – доктор экономических наук, доцент кафедры менеджмента и экономики труда Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан, г. Душанбе, Телефон (+992) 934444108. Email:saidova-60@mail.ru

Салимов Хабиб Ашурович – соискатель Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Душанбе. Таджикистан. Тел.: +992881375454, E-mail: habibjon2200@mail.ru.

Сафаров Азамджон Ахмадхонович - к.э.н., заведующий кафедрой экономической теории финансово-экономического факультета Кулябского Государственного университета имени Абуабдуллохи Рудаки. Адрес: 735360, Куляб. Республика Таджикистан, Email - safarov.azam@list.ru

Сохибов Фирдавс Хасанович – Таджикский государственный финансово-экономический университет, кандидат экономических наук, и.о. доцента кафедры информационных системы и технологий в экономике, Республика Таджикистан, г. Душанбе, Тел.: +992934444142, E-mail: firdavs.s.h@mail.ru.

Султонов Зоиршо Султонович - кандидат экономических наук, доцент. Таджикский государственный университет коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан, E-mail: zoir1978@gmail.com.

Табаров Нёмон Амонович - кандидат юридических наук, доцент кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикский государственный финансово – экономический университет. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: 907-97-65-12, E-mail: nemon.tabarov.65@mail.ru.

Факеров Хамиддулохон Нуриддинович – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Нахимова 64/14. E-mail: tguk@mail.ru.

Хаёҳоджаев Шахриёр Фирдавсович – соискатель Таджикского государственного университета коммерции, Душанбе, Республика Таджикистан Тел.: 987770530, Email: hshahriyor@yahoo.com.

Хайдарзода Мехроби Ислам - кандидат экономических наук, директор Статистического колледжа город Вахдат. Адрес: Республика Таджикистан, г. Вахдат. E-mail: Haydarzoda-m@mail.ru. Телефон: (+992) 902-66-66-84.

Хайдаров Садыкжан Шахизиндаевич, соискатель кафедры педагогики и психологии Таджикского педагогического института в городе Пенджикенте. Республика Таджикистан. тел. 77023331777. E-mail: s_aydar@mail.ru.

Хайрзода Шукрулло Курбонали – д.э.н., профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Sh.khayrzoda@tgfeu.tj.

Хакимов Шахбоз Шодибоевич – Таджикский государственный университет коммерции, соискатель кафедры коммерческого и антикоррупционного права. Душанбе. Республика Таджикистан. Телефон: 988-78-17-78. E-Mail: shahbozhakimov97@mail.ru.

Холов Зафарджон Абдугафорович- соискатель Горно-металлургический институт Таджикистана. Бустон. Республика Таджикистан. e-mail: zafar.holov@mail.ru Тел : +992928667020.

Хубони Сорбон – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры маркетинга Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992931319009, E-mail: khuboni.sorbon@bk.ru

Хушмуҳаммадзода Зокир - старший преподаватель кафедры системы и информационных технологий в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимов 64/14, тел. 93-408-99-39, e-mail: z.hushmuhammadzoda@tgfeu.tj.

Шамсов Файзулло Таварович – старший преподаватель кафедры маркетинга, коммерции и сервиса Таджикского государственного университета коммерции, Душанбе. Республика Таджикистан. тел: (+992) 907807744. Faizullo_1968@mail.ru.

Эраджи Махмад - ассистент кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикский государственный финансово – экономический университет. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: 770-77-79-03; E-mail: hussein77@ mail.ru.

Эшонкулова Фируза Салимджановна – преподаватель, заведующий кабинетом кафедры международных отношений и дипломатии Российско-Таджикского (Славянского) университета. Душанбе. Республика Таджикистан. Email: itmo.fimo@mail.ru.

Юнусов Бехруз Додхудоевич ассистент кафедры менеджмента Таджикского Государственного финансово-экономического университета. Адрес: ул. Нахимова 64/14, 734067, Душанбе, Республика Таджикистан, Тел: (+992) 988-04-32-51. behruz_yunusov.92@mail.ru.

Якубзода Маруф Садруддин - доктор (PhD) по специальности финансы, и.о. доцент кафедры финансов и кредита, заведующий кафедрой управления качеством образования Технологического университета Таджикистана, 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Н. Карабоева. 63/3, тел.: (+992) 907.86.63.63, E-mail: m.yaqubzoda@mail.ru

Ятимзода Хуршед Мардон, к.э.н., вице-президент Таджикской академии сельскохозяйственных наук, Душанбе. Республика Таджикистан. Email:mardonovich@mail.ru, тел: 907624747

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН	ПАМЯТКА ДЛЯ АВТОРОВ
1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд асли буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмӣ муосир бо назардошти навгониҳои илмӣ коркард гардида бошад. 2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғи 734061, ш. Душанбе, к. Деҳотӣ 1/2 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии vestnik-tsuc@mail.ru мефиристад. 3. Маълумот онд ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: zoir1978@gmail.com. 4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишӯрдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), рӯйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгӯй). 5. Ҳаҷми мақола (хуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ч. (8 саҳ.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо. 6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1. Сохти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, ҷап -3 см. 7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондоди сарчашма, амсоли [12, с. 77] коркард шаванд. 8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шаванд. 9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомони ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад. 10. Нохунаҳои китобӣ («») истифода бурда шаванд. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шаванд. 11. Рӯйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузашта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад. 12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз нохунак ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо ҳангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад. 13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хидматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад. <i>Дар ҳолати зарурӣ ҳайати таҳририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ кӯтоҳ намояд.</i>	1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания. 2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электронном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. Деҳотӣ 1/2, E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; drjab@mail.ru; 3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: : zoir1978@gmail.com 4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований). 5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы). 6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см. 7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например, [12, с. 77]. 8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1. 9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год). 10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «–» (длинное тире); дефис «-». 11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод. 12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора. 13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале. <i>Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.</i>

ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДОРАИ МАҚАЛЛА	ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ
Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои бартараф намудани камбудихо баргардонида мешавад. Муаллиф метавонад дар муддати 15 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электронии vestnik-tsuc@mail.ru, drrajab@mail.ru хабардор шавад. Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз чониби муаллиф коркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.	По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки. Автор может узнать результаты рецензирования в течение 15 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; drrajab@mail.ru. Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требования опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.

ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ
Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи «ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН» ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллифон ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи маҷалла аз ҳисоби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илмӣ номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳаи иқтисодиёт дошта бошад. 1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд: - сатҳи илмӣ мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навиҷӣ ва иттилоотӣ; - мувофиқати миқдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя. 2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи корӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардонида мешавад: - мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат; - маводро ҷоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дуввум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). 3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад...» бояд иловаҳо қайд карда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд). 4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо тақроран ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.	Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению. 1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлегией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить: - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. - соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. 2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям: - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). 3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания. 4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.

Шартнома КИЭ №56-02-2014 доир ба
ворид намудани маҷалла ба ИИБР
Шаҳодатномаи Вазорати фарҳанги ҶТ
дар бораи сабти номи ташкилоти
табъу нашр – №0146/мҷ аз 26 майи
соли 2011

Индекси обунашавӣ дар феҳрасти
«Почтаи тоҷик» - 77734

Шаҳодатнома дар бораи бақайдгирии
давлатии захираи иттилоотӣ ММП -
№1121300264 аз 10 майи соли 2013

Шакли электронии маҷала дар
сомонаи www.payom.ddtt.tj ҷой дода
шудааст

Договор с НЭБ №56-02-2014 о
включении журнала в РИНЦ
Свидетельство Министерства
культуры РТ о регистрации–
№0146/мҷ

от 26 мая 2011 года

Индекс подписания в
«Почтаи тоҷик» - 77734

Свидетельство о государственной
регистрации информационного
ресурса НПЦ - №1121300264 от 10 мая
2013 года

Электронная версия опубликована
на сайте www.payom.ddtt.tj

МАСЪУЛИЯТ ОИД БА МУҲТАВО ВА САҲЕҲИЯТИ ИТТИЛООТИ ДАР
МАҚОЛАҲО ИСТИФОДАШУДАРО ДАР МАҶАЛЛАИ МАЗКУР (ПАЁМ) БА
МУАЛЛИФ ВОГУЗОР КАРДА МЕШАВАД

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ОТНОСИТЕЛЬНО
СОДЕРЖАНИЯ И ДОСТОВЕРНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАННОЙ
ИНФОРМАЦИИ НЕСЕТ АВТОР СТАТЬИ В ДАННОМ ЖУРНАЛЕ (ВЕСТНИК)

Маълумот барои тамос:

Сармуҳаррир: Назарзода Хайрулло Холназар,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Ҷонишини сармуҳаррир: Шаропов Фарҳод Разоқович,
Тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Котиби масъул: Султонов Зоиршо Султонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Контактная информация:

Главный редактор журнала: Назарзода Хайрулло Холназар,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: Шаропов Фарҳод Разоқович,
тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Ответственный секретарь журнала: Султонов Зоиршо Султонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Подписано в печать 30.06.2023. Бумага офсетная
Формат 60х84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л. 25,12
Тираж 100 экз. Заказ №202.

«Точир»,
г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
